

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EDWARD GIBBON

**ROMA İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ**

ÇEVİREN:
ASIM BALTACIGİL

CİLT 3

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ, Edward Gibbon * Çeviren: Asım Baltacıgil * B/F/S Yayınları: 31 * Tarih Dizisi: 3 * Dizgi Ahmet Gargı * Sayfa Düzeni ve Baskı: Saim Erüstün * Kıpak Baskısı: Mevre Matbaası * İç Baskı: Mayıs 1988'de Tuba Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir.

EDWARD GIBBON

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ ve ÇÖKÜŞ
TARİHİ

CİLT 3

ÇEVİREN :
ASIM BALTACIGİL

B/F/S
BİLİM/FELSEFE/SANAT
YAYINLARI
TARİH DİZİSİ : 3

BÖLÜM XXVIII

Paganizm (Putperestlik)'in Tam Yıkılışı - Hristiyanlar Arasına Azizlerin ve Kutsal Kalıntıların Girişi.

Teodosius zamanında paganizmin yıkılışı, eski ve genel olarak benimsenmiş bir boş inancın kökünden kazınmış olması, belki başka örneği bulunmayan bir olaydır ve insanlığın tinsel tarihinde çok dikkat çekici bir devrimdir. Hristiyanlar, özellikle papaz sınıfı Konstantinus'ün ölçülü ertelemeleri ve birinci Valentinianus'ün hoşgörüsü nedeniyle, sabırsızlık içerisinde büyük sıkıntılara uğramışlardı. Putperestlerin, inançlarını sürdürme iznine sahip olmaları yüzünden hristiyanlar ve papazlar, kendi başarılarını köksüz ve güvencesiz olarak gö-üyorlardı. Ambrossius ve meslektaşları Gratianus'ün gençliğinden ve Teodosius'ün dine bağlılığından yararlanarak, bu yüce yeni hristiyanlara işkenceyi dinsel kural olarak benimsetmeye çalışmışlardı. Görünüşte ussal nitelikte dinsel iki hukuksal görüş egemen kılınmıştı. Bu görüşlerden doğan, sert biçimdeki bir sonuca göre papazlar, tüm imparatorluk uyruklarından, atalarının dinsel inançlarını sürdürenlerle ilgili olarak aşağıdaki kuralları uygulamaya koydurdular:

1° Yargıçlar, önlemeyi ve cezalandırmayı savsakladıkları suçlardan dolayı kusurlu sayılacaklardır; 2° masal tanrıalarının ve şeytanların inancı olan putataparlık Yaratıcı'nın ululuğuna karşı işlenmiş en ağır suçtur.

Papazlar kendilerini Musa yasalarının ve Yahudilik tarihinin sahibi sayıyorlar (1), bunları hiç kuşkusuz yanılmış olarak, hıristiyanlığın evrensel egemenliği yolunda uygulamaya koyuyorlardı. (2) Böylece imparatorların da tutumlarını sertleştirdiler ve tüm Roma dünyasının tapınakları, Konstantinus'un hıristiyan olmasından altmış yıl sonra yıkıldı.

Numa'nın saltanatından Gratianus'ünkine değin Romalılar râhipler arasındaki çeşitli kurullaşmayı sürdürdüler (3) Onbeş yüksek aşamalı râhip, tanrıların hizmetine ayrılmış tüm kişilerle araç ve gereçler üzerinde yüce yargılamalarını uyguluyorlardı. Onların kutsal mahkemesi dinsel kanılarının geleneksel sistemle bağıntılı olarak karşı çıkabilen tüm sorunlar için de karar veriyordu. Onbeş falcı, yıldızların devinimini inceliyor ve savaşçılara kuşların uçuşundan anlam çıkararak yön veriyorlardı. *Quindecemvir* denilen ve kâhinlik kitaplarını saklayan onbeş kişi, ilerde olacak, hiç kuşkusuz, belirsiz olayların durumunu görüşüp danışıyorlardı. Altı *vestale*, erdenliklerini (bekâret) hiç bir ölümlünün görmesine izin verilmeyen kutsal ateşin ve Roma'nın koruyucu tanrılarının bekçiliğine adıyorlardı. (4) Yedi *Epule*, tanrıların sofralarını hazırlıyorlar, âyin alayını yönetiyorlar ve yıllık bayram törenlerini düzenliyorlardı. Jupiter, Mars ve Quirinus'ün üç *flamen*'ine, Roma'nın ve evrenin yazgısı üzerine gözkulak olan en güçlü üç tanrının özel yetkilisi ve temsilcileri olarak bakılıyordu. Kurban (tanrılara sungu) tanrısı, ancak hükümdarca yapılabilecek dinsel işlevlerde Numa'nın ve ardıllarının kişiliğini simgeliyordu. Ölümsüz tanrıların korumasını kazanmak için *Salien*'lerin, *Lupercal*'lerin v.b. dinsel toplantıların yaptıkları gülünç törenler, sağduyulu her insanın tiksinererek gülümsemesine neden olabilecek nitelikteydi. Hükümdarlığın kurulması ve imparatorluk başkentinin değişmesi, Romalı râhiplerin konseylerdeki yetke (otorite) sini yavaş yavaş yok etti. Bununla birlikte, yasalar ve görenekler onların ıra (karakter)'lerinin saygınlığını koruyor ve kişilikleri kutsallığını sürdürüyordu. Başkentte ve zaman

zaman eyaletlerde, özellikle pontifler kurulu, sivil ve kilise davalarına bakıyorlardı. Erguvan giysileri, gösterişli arabaları ve görkemli şöenleri halkın hayranlığını çekiyordu. Onlara ayrılmış topraklar, kamu varlıkları râhiplerin şatafatı ve dinsel inancın gerektirdiği tüm harcamaları bol bol karşılıyordu. Tapınakların bakımı ve her türlü gereksinimleri uğrunda yapılacak hizmetler orduların yönetilmesiyle bağdaşmadığından, Romalılar için konsül'lük ve zafer saygınlığından sonra pontiflik ya da *augur* (kuşfali râhipliği) lük en çekici edinimlerdi. En ünlü senatörler, dördüncü yüzyılda Pompeius ve Çiçero'nun orunlarını tutuyorlardı. (5) Soyluluklarının parlaklığı dinsel sanlarıyla daha da parlak bir duruma geliyordu. Pontifler kurulunu oluşturan onbeş râhip, hükümdarın arkadaşları dedirtecek bir saygınlıktaki seçkin sınıfın mensupları sayılıyordu. Hristiyan imparatorlar yüce pontif giysisini ve bununla ilgili süslemeleri kabul ediyorlardı. Ne var ki, Gratianus tahta çıkınca, çok kuruntulu ya da çok aydın olan bu hükümdar hristiyanlık dışı simgeleri bir yana attı (6) râhiplerin ve *vestale*'lerin gelirlerini devlet hazinesine aldı, onların onursal ve ayrıcalıklı niteliklerini kaldırdı, ve, binyüz yıllık gelenek ve görenekle oluşmuş Roma inancının yapısını yıkıp attı. Paganizm (putataparlık) senatonun egemen durumdaki dini idi: Zafer heykeli ve sunağı, içerisinde toplanılan tapınağı süslemeyi sürdürüyordu. (7) Bu tanrıça bir yuvarlak üzerinde ayakta duran, kenarı bol ve dalgalı bir giysi kuşanmış, yenleri havalanmış, kolunu uzatmış ve elinde defne dalından bir taç tutan görkemli bir kadın görünümündeydi. (8) Senatörler, imparatorun ve imparatorluğun yasalarına karşı gelmeyecekleri üzerine onun sunağı önünde and içiyorlardı. Tüm kamu görüşmelerinde, söze, Zafer tanrıçasına şarap ve günlük sunarak başlıyorlardı (9) Bu eski anıtın kaldırılması Romalıların inancına Konstan-sius'ün yaptığı tek saldırı oldu. Julianus, Zafer sunağını yeniden kurdu, Valentinianus ona ses çıkarmadı, ama Gratianus'ün gayretkeşliği yüzünden, ikinci kez yok edildi. (10) Ne var ki halkın tapınması için konulmuş tanrı heykel-

lerinin kalmasına ses çıkarmadı. Roma'da halkın tapınmasına açık dört yüz yirmi dört büyük ve küçük tapınak, putperestliğin sürekli görüntüsüyle hristiyanların dinsel duygularını yaralıyordu. (11)

Hristiyanlar Roma'da senato'nun ancak zayıf bir bölümünü oluşturuyor (12) ve putperest çoğunluğun, din dışı (lâik) yasama eylemlerine karşı azınlıkta kalan bir muhalefet gösterebiliyorlardı. Bağnazlık, can çekişmekte olan bu özgürlük duygusunu yeniden kıskırttı. Senatoda oya başvuruldu ve, râhiplerle senato'nun sızlanmalarıyla Zafer sunağının yeniden kurulmasını yalvarmakla görevlendirilen dört saygı değer senatörün imparatorluk sarayına gönderilmesine bir kaç kez karar verildi. (13) Zengin ve uzdilli senatör Simmakue bu önemli girişimle görevlendirildi. (14) Kutsal pontiflik *augur*'lük nitelikleriyle Afrika prokonsulluğu ve Roma praefectus'lüğü gibi sivil görevleri kendisinde topluyordu. Simmakue paganizm'e karşı çok sıcak bağlılık duyuyordu. Karşıtlarıysa usunun bu yolda kullanılması ve tinsel erdemlerinin boşuna harcanması nedeniyle ona acıyorlardı. (15) Valentinianus'e yazdığı dilekçesi bugüne dek ulaşan konuşmacı, işinin güçlüğü ve tehlikesini biliyordu. Hükümdarın dinsel inancını zedeleyebilecek tüm düşünce ve sözlerden özenle sakınıyordu. Yalvarma ve ricada bulunmanın tek savunma aracı olduğunu alçakgönülle bildirmekte, bilimsellikten çok güzel sözlerle ustalığını göstermektedir. Simmakue, genç hükümdarın düş gücünü zafer sıfatlarıyla süsleyerek etkilemeye çalışmaktadır. Sunakların hizmetine ayrılmış gelirlerin zoraltıma çarptırılmasını onun yüce karakteriyle bağdaştıramadığını anımsatmakta, halk hesabına ve halk adına kutlanmazsa Romalıların özverilerinin gücünü ve etkisini yitireceğini belirtmektedir. Konuşmacı, boş inancın hoş karşılanması için şüphecilik'ten yararlanmaktadır. Evrenin kavranılmaz gizi zayıf insanların ilgisini yanıtsız bırakmaktadır. Bu nedenle, usun yetişemediği hal ve koşullarda görenek ve alışkanlıkların sesine kulak vermek de kabul edilebilir bir yoldur. Yüzyıllar boyunca tüm ulusların bu tür kanılara bağ-

lanmış olması ihtiyat kurallarının sonucu olsa gerektir. Bu yüzyıllar zaferlerle taçlanmış, gönenç içerisinde yaşam kurulmuş ve halklar, tapınaklarda yakardıkları kayraları tanrılardan elde edebilmişlerse bu esenlikli tapınmalarda sükreklilikten ve birtakım yeniliklerin getirebileceği kötülüklerden sakınmakla olabilmıştır. Simmakue bu düşünce düzenini Numa'nın dinine ve başarılarına uygulamaktadır. Ve sahneye Roma'yı ya da koruyucu göksel yüce usu sokarak imparatorlar yargı kürsüsü önünde onu dile getirmektedir: «Pek saygıdeğer hükümdarlar, vatanın ulu babaları, aziz gayretler içerisinde, kesintisiz sürmüş olan yaşama ve başıma saygı gösteriniz. Pişmanlık duymadığıma göre, kutsal saydığım tapınmalarımı sürdürmeme dokunmayınız. Özgür doğduğum için, bırakınız kuruluşlarımdan yararlanayım. Dinim, tüm dünyayı egemenliğimin altına almamı sağladı. İnançlı tapınmalarım Annibal'i kapımdan, Galyalıları Kapitolium'dan kovdu. Benim yaşlılığıma bu kıyıcı haksızlığı mı yapacaktınız? Bana önerdiğiniz düzeni tanımıyorum, ama şunu biliyorum ki, yaşlılığımı düzeltmek isterken haksız ve hiç de onurlu olmayan bir girişimde bulunmaktadır.» (16) Konuşmacının söylemekten dikkatle kaçındığı ürkünç olayları halkın başına gelenler açıklamış oluyordu. Putperestlerin hepsi, imparatorluğu acılara boğan ve tehdit eden kötülüklerin Konstantinus'un getirdiği dinden geldiğine inanıyorlardı.

Milano arşövekinin sıkı ve ustaca tepkisi Simmakue'nin umutlarını boşa çıkardı ve imparatorları Romalıların avukatı'nca söylenen etkileyici sözlerle karşı korumuş oldu. Bu dinsel tartışmada, Ambrossius bilimsel dil kullanma lutfunda bulundu ve, kazanılmış utkuları lejyonların gözüpekliği ve disipliniyle açıklamak yeterliyken bunu görünmeyen ve düşsel bir varlığa bağlamanın ne gereği var, diye kınayarak sordu. Sanatların ilerlemesini özendirmeyen ve insanlığı eski barbarlığına yeniden itmek isteyen ilkçağ kuruluşlarına duyulan bu körükörüne saygının gülünçlüğüne dikkati çekiyordu. Sonra da, yavaş yavaş daha soylu ve daha tanrıbilimsel bir deyişe geçerek, hristiyan-

lığın esenlik ve gerçeğin biricik öğretisi olduğunu, onun dışındaki tüm dinsel inançların, bunlara kananları yanılgı yollarına saptırdığını ve sonsuz yokluğun derin uçurumuna götürdüğünü söylüyordu. (17) Yüksek aşamalı bir papazın söylediği bu kanıtlar Zafer tapınaklarının yeniden kurulup açılmasını önledi. Daha da ileri gidilerek Teodosius, arabasına bağlattığı ilkçağ tanrılarını herkesin gözü önünde, sokaklarda sürükledi. (18) Senato'nun tüm üyelerinin hazır bulunduğu bir oturumda imparator, cumhuriyetin eski yöntemlerine göre, İsa'nın ya da Jupiter'in dinlerinden hangisinin bundan böyle Romalıların dini olacağı konusunda oya başvurularak karar alınmasını önerdi. Hükümdarın orada bulunuşunun verdiği korku ve umut, yansızmış gibi takındığı tutuma karşın, oylamanın serbestliğini yok etti. Simmakue'nin yeni sürgünü, hükümdarın istencine karşı çıkmanın tehlikeli olacağı konusunda meslektaşları için bir uyarıydı. Jupiter, büyük bir çoğunlukla reddedildi ve, çok şaşırtıcıdır ki, senato üyelerinden hiçbiri, konuşmalarında ya da verdikleri oylarda, imparatorca yasaklanan bir tanrı için en küçük bir bağlılık belirtisi göstermedi. (19) Senato'nun din değiştirmesindeki ivedilik doğaüstü bir içtepkie ya da kişisel çıkar güdülerine yüklenebilir. Aralarından bir bölümü hoşgörünmek ve dalkavukça davranmak yoluyla tam bir dönmeye girmedilerse de, eski dinin kaldırılması kaçınılmaz bir hal alınca yeni dini kabul zorunda kaldılar. İmparatorun yetke (otorite)si-ne, duyunçları Roma kilisesi ve Doğu'nun papazlarınca yönetilen eşleri ve, çocuklarının yalvarıp yakarmalarına dayanamadı. (20) Hemen tüm soylular eski ailenin örneğine öykündü: Bassi'ler, Paulini'ler ve Gracques'ler hristiyanlığı kabul ettiler. Prudensius şöyle diyordu: «Evrenin meşaleleri, Katonların saygıdeğer meclisi, yalın beyaz vaftiz giysilerini takınmak ve şehit mezarları üstünde konsol süslemelerinden ve gururundan soyunup arınmak için pontiflik giysilerini bırakmakta ivenessizlik gösteriyorlardı.» (21) Kendi kol gücü ve zanaatıyla yaşamını sürdüren yurttaşlar ve genel bolluk içerisinde geçinip giden ayak takımı,

kitleler halinde Latran ve Vatikan kiliselerine koşular. Romalıların gösterdiği genel benimseme (22), putlara tapmayı yasaklayan senatonun kararnamelerini onama ve doğrulama niteliğinde oldu. Kapitoluim'un görkemi söndü, bomboş kalan tapınaklar yıkılmaya ve saygısızlığa bırakıldı (23). Roma, İncil'in boyunduruğu altına girdi; onun durumu, Roma adına ve yetkesine karşı duydukları saygıyı henüz yitirmemiş bulunan eyaletlere de örnek oldu.

İmparatorların dinsel saygıları, imparatorluklarının doğduğu kentin hıristiyanlığa geçişini yumuşaklıkla karşılıyorlardı, ama eyalet kentlerinin boş inançları için aynı hoşgörüyü göstermiyorlardı. Dine çok bağlanan Teodosius, Konstansius'ün ölümünden sonraki yirmi yıldan çok bir sürede kendi haline bırakılan dinsel çalışmaları canlandırdı ve tümüyle yerine getirdi. 24) Bu hükümdar utku kazanmaktan çok imparatorluğun esenliği için savaşırken uyruklarından bir bölümünün incinebileceğini göze alarak, belki Tanrının rızasını elde edebilecek nitelikte olsa da, insanlar için benimsenmesi zor işlere girişmişti. Putperestlere karşı kazandığı ilk başarılar, daha önce çıkardığı sert buyrultuları yeniden yürürlüğe koymak düşüncesini kendisine benimsetti. Doğu illeri için yayımlanmış olan bu yasalar Maksimus'un yenilgisinden sonra çıkarılmıştı. Şimdi Batı imparatorluğunun da her yanında uygulanmaya başladı, ve Teodosius'ün her yengisi katolik kilisesi için yeni bir başarı oldu. (25) Ağır suç ve aşağılık olarak damgaladığı kurban törenlerine varıncaya dek, boş inançlara saldırdı. Her ne denli onun buyrultuları özellikle, kurban edilenlerin bağırsaklarını inceleyen, dine aykırı davranışı suçlamaktaysa da (26), sonraki zamanlarda yapılan tüm yorumlar, bu suçlama kapsamı içinde, putperestlik inancının temelini oluşturan kurban eylemini de almaktadırlar. Tapınakların kurulma amacı kurban törenlerinin yapılmasını sağlamaktı ve hükümdarın yardımseverliği, koymuş olduğu yasalara karşı gelme olanağını ortadan kaldırmakta olmasıydı. Teodosius, tapınakların kapatılması, putperestliğe özgü tüm araç ve gereçlerin toplanarak yok edilmesi,

râhiplerin tüm ayrıcalıklarının kaldırılması, imparator, katalik kilisesi ya da ordu yararına ayrılmış topraklar üzerinde zorallm uygulanması için, özel bir buyrukla önce, Doğu pretorium praefektus'ü Sinegius (Cynegius)'ü, sonra da, Batı imparatorluğunda seçkin durumda olan Jovius ve Gaudentius adında iki kontu görevlendirdi. (27) Artık putperestlik inancı için kullanılmayan o görkemli yapılar bağnazlığın yıkıcı ellerinden kurtarılabilirdi. Bu tapınakların büyük bir bölümü Yunan mimarlığının başyapıtlarıydı İmparatorun kişisel çıkarı, kentlerinin süsünü yok etmeyi ve ülkesindeki zenginlikleri azaltmayı ona yasaklıyordu. Bu yüce değerli anıt - yapılar hristiyanlığın utkusuyla kazanılan ganimetler olarak korunabilirdi. Sanatların gerileyişinde bu yapıtlar ve süslemeler, mağazalarda, el sanatlarında ve kamuya açık yerlerde kullanılabılırdi. Tapınakların duvarları zamanla ve hristiyan törenleriyle yeterince temizlenmiş olacağından gerçek Tanrı inancı putataparlığın anısını da silmiş olabilecekti. Ne var ki, uzun süreden beri öylece kalmış dururlarken putperestler, ikinci bir Julianus'un çıkıp kendi tanrılarının tapınak ve sunaklarını yeniden yaşama kavuşturacağını gizliden gizliye umuyor ve bekliyorlardı. İmparatorlar üzerinde baskılı bir hal alan bu tür yalvarmalar hristiyan reformcularını, boş inancın kökünü kazıma yolunda karara varmak zorunda bıraktı (28) İmparatorların kimi buyrultularında daha yumuşak duygular benimsenmiştir. (29) Ama soğuk davranış ve ilgisizlik bunları yararsız kılmıştır ve, kilise büyüklerince yönlendirilen açgözlülük ve hareketlilik salgınına karşı güçlü bir engel olamamışlardır. Tur (Tours) piskoposu Martinus (30), keşişlerin başında Galya'yı baştan başa dolaşüyor ve geniş piskoposluk bölgesi içerisindeki putları, tapınakları ve ağaçları yıkıp yok ediyordu. Onun yaşamını okuyacak bir kimse başarılarının, gösterdiği tansıklara mı yoksa bu dünya aracı olan kılıca mı borçlu olduğu üzerinde bir kaniya varacaktır. Suriye'de, Teodore'nin dindar ve tanrısal diye nitelendirdiği piskopos Marcellus (31), Apame piskoposluk bölgesindeki tüm tapınakları yıkıp kazıma-

ya karar verdi. (31) Jupiter tapınağı öyle sağlam yapılmıştı ki, yapılan bütün saldırılara dayandı. Bir tepe üzerinde bulunan bu tapınağın dört yüzü vardı ve herbiri, onaltı yuvarlak ayaklı onbeş som sütunluydu. Bu sütunların taşları demir ve kurşunla birbirine kenetlenmişti. Lağım (mayın)'lanarak patlatıldı ve bu çok değerli yapı, temeli oluşturan payandaların sarsılmasıyla yıkılıp gitti. Bu yıkma girişiminin güçlüğe uğraması, şeytanın işe karışmasından bilindi. Her ne denli bu şeytan yıkımı önleyemezse de geciktirmeyi başardı, diye yorumda bulunuldu. Bu başarıdan kolları kabaran Marcellus, kalabalık bir asker ve gladyatörü, piskoposluk sancağı altında toplayarak onların başına geçti. Amacı şeytanları bozguna uğratmaktı. Bunun için Apame piskoposluk sınırları içerisindeki köylere ve tapınaklara birer birer saldırdı. Tehlikenin başgösterdiğini sezinlediği zamanlarda, bu iman şampiyonu, bacaklarındaki felçli durum dolayısıyla kaçamadığı ve savaşımadığı için, okların etki alanı dışında oturup bekliyordu. Bu önlem ona pahalıya mal oldu. Öfkeden kudurmuş hale gelen köylüler onu yakaladılar ve öldürdüler. Eyalet sinod meclisi, hiç duraksamadan, onun, din hizmetinde canını esirgemediğini ve (aziz) olduğunu duyuyordu. Kalabalık gruplar halinde çölden çıkan keşişler bu dinsel çabaya yardım ederek güç katıyorlardı ve bunların davranışı çabadan çok öfkeye ya da yırtıcılık ve kan dökücülüğüne benziyordu. Payenleri kendilerinden tiksindirdiler, açgözlülük ve aşırılık damgasını yediler. Bu yıkıcı azizler, dinlerinin düşmanlarını yağma etmelerine ve, yırtık pırtık giysilerine, iç kabartıcı dinsel şarkılarına ve yapay soluk benizlerine birbirini hayran bırakmaktan başka bir iş yapmış olmuyorlardı. (32) Kimi eyalet yöneticilerinin beğenisi, ne olur ne olmaz diye düşünebilmesi, belki de para ile elde edilirlilikleri, tapınaklardan küçük bir bölümün kurtulmasını sağladı. Kartaca'daki Venüs tapınağı, iki millik bir çevre duvarı içindeydi. Bu yapı kiliseye çevrildi (33), ve buna benzer bir uygulamaya görkemli Roma Panteon (Pan theos)'u için de yapıldı. (34) Ne var ki, Roma dünyasının hemen tüm eyaletle-

rinde disiplinsiz ve yetkesiz bir bağnazlar ordusu, sessiz yaşamakta olan köylülere baskınlar yapıyorlardı. İlk çağın en güzel anıtlarının yıkıntıları, bu denli üzücü yıkımları yaptıktan başka istekleri olmayan o barbarların yaptıkları kötülöklere bugün bile tanıklık etmektedir.

Bu genel yakıp yıkma sahnesinde seyirci, İskenderiye'deki ünlü Serapis tapınağının örenlerini özellikle izleyebilir. (35) Serapis, Mısırlıların verimli boş inançlarıyla yaratılan tanrılar ya da korkunç yaratıklardan biri olmadığı anlaşılmaktadır (36). Ptoleme'lerin birincisi Sinoplu'ların uzun süreden beri taptıkları bu gizemli Pontus kıyılarındın tanrısını Mısır'a getirme buyruğunu düşünöde almıştı. Ama nitelikleri hiç bilinmiyordu ve gündüzün büyük aydınlığı mı yoksa yeraltı karanlıklarını mı simgelediği konusu açıklığa kavuşmamıştı. (37) Koparılamaz bağlarla atalarının dinine bağlı olan Mısırlılar bu yabancı tanrıyı kentin surları içerisine sokmadılar (38). Ne var ki, Ptoleme'nin eli açıklığıyla gözleri kamaşmış olan râhipler ona, hiç tepki göstermeden boyun eğdiler. Bu Pontus tanrısına saygın bir soy kütüğü düzenlendi ve Isis'in kocası Osiris'in tahtı üzerinde yer verilerek tapınağa sokuldu (39). Özellikle onun koruması altına giren İskenderiye Serapis kenti adını taşımakla övünüyordu. Görkem bakımından Kapitolium'dan aşağı kalmayan tapınağı (40) tüm kente egemen olan yappay bir tepenin geniş doruğu üzerinde yükseliyordu. Ona varmak için yüz basamak çıkılıyordu ve çok sayıda kemerle desteklenen iç boşluk, dehlizler ve yeraltı bölmelerinden oluşuyordu. Dörtköşeli bir revak sistemi tapınağa bağlı yapıları dıştan kuşatıyordu. Salonların ve heykellerin görkemi sanatların yüceliğini gözler önüne seriyor, külleri arasından yeni bir göz kamaştırıcılıkla çıkmış olan ünlü İskenderiye kitaplığı eski derin bilginin hazinelerini saklıyordu. (41) Teodosius'un buyrukları her tür kurban törenini yasakladıysa da buna Serapis kenti ve tapınağında hoşgörölü davranılıyor ve bu hoşgörünün nedeni olarak da hristiyanların boş inançlı terörleri gösteriliyordu. Eski dinsel törenler yasaklanırsa Nil'in düzenli taşkınlarının bozu-

lacağına, ürünlerin alınamıyacağına ve İstanbul (Konstantinopolis)'un yiyecek sıkıntısı çekeceğine inanılıyordu. (42)

Saldırgan ve ahlaksız, barış ve erdemin amansız düşmanı, altına ve kana doymayan Teofilus (43), o sıralarda İskenderiye arşöveklilik orununda bulunuyordu. (44) Tanrı Serapis'in onurları onu tiksindirdi ve eski Baküs (Bacchus) şapeline yaptığı kötölemeler, kafasında tasarlamakta olduğu saldırılar konusunda putperestleri uyarmış oldu. En hafif bir neden, gürültülü İskenderiye kentinde bir iç savaşın patlamasına yeterli olurdu. Hasımlarına oranla sayı ve güç bakımından daha aşağı olan Serapis'e tapanlar filozof Olimpius'un de kışkırtmalarıyla silaha sarıldılar. (45) Olimpius, kendi tanrıları uğrunda ölmeleri gerektiğini onlara aşılyordu. Bu bağnaz zındıklar Serapis tapınağında güçlendiler, çıkışlar ve sert savunmalar yaparak kuşatıcıları geri püskürttüler ve umutsuzluk içerisinde son kez öç almak için ellerinde tuttıkları hristiyan tutsaklara her tür işkenceyi uyguladılar. Majistraların çabalarıyla silah bırakışması yapıldı ve Serapis'in yazgısı Teodosius'un buyruğuna sunuldu. Hristiyanlarla payenler, silahsız olarak, kentin büyük alanında toplandılar. Hepsinin önünde imparatorun buyruğu yüksek sesle okundu. İskenderiye put tanrılarının yıkılmasıyla ilgili bölüm okunurken hristiyanların şiddetli alkış sesleri yükseldi. Payenler ise, iç yıkıntısına uğrayarak, düşmanlarının saldırısından korunmak için ıvecenlikle çekilip uzaklaştılar. Teofilus, malzemenin ağırlığı ve sağlamlığından başka hiçbir güçlkle karşılaşmadan tapınağın yıkımını gerçekleştirdi. Bu güçlük ateşli arşöveki, yapının temellerini olduğu gibi bırakmaya zorladı ve geniş bir alana yayılan yıkıntılar öylece yığılıp kaldı. Daha sonra bir bölümü temizlenerek oraya, aziz şehitler onuruna bir kilise kuruldu. Çok değerli İskenderiye kitaplığı yağma edilip yıkıldı. Ondan yirmi yıl sonra, henüz dinsel bağnazlığın sağduyularını bütün bütün karartmadığı anlaşılan seyirciler boş rafları görerek üzüntü ve tiksinti duymuşlardı. (46) Çok sayıda ve yeniden meydana getirilemeyecek biçimde yitirilmiş bulunan eski eke (dehâ) yapıtları, hiç değilse ta-

pınakları sonraki kuşakların görgü ve öğreniminde yararlanılması için yıkımın dışında tutulmalıydı. Yüksek aşamalı papazların (47) ateşliliği ya da açgözlülüğü, utkusunun ödülü haline gelen zengin ganimetlerle doymuş ve yatışmış olmalıydı. Altın ve gümüş küçük heykellerle vazolar özenle eritilir ve öbür eşyalar da kırılarak sokaklarda rezilcesine sürüklenirken Teofilus, putperest râhiplerce yapılan kandırmalar ve işlenen suçları, mıknatıstan yararlanmadaki ustalıklarını, içi boş bir heykele gizli yöntemlerle insan yerleştirmelerini, dindar kocaların ve kanağan kadınların güvenini kötüye kullanarak işledikleri kıya (cina-yet)'ları ortaya dökmeye çabalıyordu. (48) Bu suçlamalar, imandan nasibi olmayan boşıncın kalles ve çıkarıcı ruhuna çok uygundur. Ama, yenik düşmanına sataşmak ve onu gülünç duruma düşürmek için çaba harcadığı zaman bu ruha güvenmemek gerekir. Düşünmelidir ki, bir hileyi uzun süre başarıyla yürütmeye oranla utanç verici bir masal uydurmak çok daha kolaydır. Serapis'in çok büyük heykeli tapınağın ve dinin yıkıntıları arasına gömüldü. (49) Çeşitli madenlerden olan plaklar hep birden, tapınağın yan duvarlarına değen tanrıçanın görkemli yüzünü oluşturmaktaydı. Serapis, elinde bir asâ olduğu halde oturmuş durumdaydı ve bu görünüşüyle Jupiter'in olağan simgelerine çok benziyordu; şu ayrımla ki, onun başında bir sepet ya da künk bulunuyor, sağ elinde bir canavar simgesi tutuyordu. Baş ve vücudu üç kuyrukla uzanan bir yılanın kuyruklarından biri bir köpek, öbürü bir aslan, ve üçüncüsüyse bir kurt kafasıyla son buluyordu. İnalarak savunuluyordu ki, bir ölümlü bu dehşetli yüce tanrıya saygısızlıkta bulunursa gök ve yer yüzü o anda birbirine karışacaktır. Baltalı bir asker merdivenden çıktı. O sırada hristiyanlar bile bu girişimin sonucundan kaygı duyuyorlardı. (50) Asker, Serapis'in yanağına baltayla sert biçimde vurdu. Yüzü yere düştü. Ama gök gürlemedi, gökler ve yeryüzü düzenlerini ve dinginliklerini korudular. Utkuyu kazanan asker vurmalarını sürdürdü. Koskocaman put tanrı param parça oldu. Ayak takımından olan insanlar onun kol ve

bacaklarını İskenderiye sokaklarında sürüyerek dolaşırdılar. Amfiteatr'da gövdesi ateşe verildi. Çok sayıda yurttaş, hristiyanlığa geçmek için koruyucu tanrılarının güçsüzlüğünü görerek karar verdiler. Halka, inançlarının özdeksel ve gözle görünür simgesini sunan dinler insanların duyularıyla kaynaşma ve teklifsizleşme olanağını ellerinde tutarlar. Ne var ki bu elverişlilik, putataparlığın uğradığı gibi kaçınılmaz kötü olasılıkları da birlikte getirir. Tüm ruhsal durumlarda sanatın ya da doğanın birbirinden ayırd edemeyeceği inceliği ve görünüşü putlar için koruyabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Tehlike zamanlarında, gizemli ve tanrısal erdemleri kendi yüceliklerini sürdürmekten yoksun haldeyse, aldanmış olan yeni dindar, râhiplerin boş özürlerinden tiksindir ve, eski boş inancının gülünç nesnesiyle alay eder. (51) Serapis'in kırılıp parçalanmasından sonra, putperestler, Nil'in dinsiz Mısır halkına iyiliksever yardımını yapmayacağına —bir süre— inandılar. Taşkında meydana gelen olağanüstü bir gecikme, ırmak tanrısının kızgınlığını gösteriyor gibiydi. Ama sular öyle bir çabuklukla yükseldi ki, aynı kimseler, toprak verimliliği için gerekli onaltı arış (dirsek ölçüsü) olan esenlikli bir düzeye erişip dinginleşinceye dek, Tufan'ın geri gelerek öc aldığı inancıyla avundular. (52)

Roma imparatorluğu tapınakları boşaltılmış ya da yıkılmıştı. Ama putataparların inancı, kurban'ın her türüne karşı olan Teodosius'ün sert yasalarını aşmak için uğraşıyordu. Kötülük için araştırma yapan bakışların kolayca erişemediği kırsal alanlarda oturanlar dinsel törenlerini köy şenlikleri biçiminde göstererek yapıyorlardı. Bayram günlerinde, kutsal ağaçların sık dalları altında buluşuyorlardı. Sığır ve kuzuları kurban ederek kızartıyorlar, günlük yakıyorlar ve tanrıları onuruna ilâhiler söylüyorlardı. Ancak, kurbanların kanını kabul edecek sunak ve önceden verilen tuzlu çörekler olmadığından tanrılara sunu yapılamamakla birlikte, şaraplı ekmek yöntemli hristiyan âyini de böylece kaldırılmış olduğundan tanrıların öfkesinden kurtulunmuş oluyordu. (53) Teodosius'ün son buyruktusu

bu boş kaçamakların kökünü de kuruttu ve payenlerin inançlarına kesin darbeyi indirdi. (54) Bu yasaklayıcı yasanın terimleri açık ve saltıktı: «İster kentte, ister herhangi başka bir yerde, diyor imparator, ilk katmandan sonuncusuna dek, majistralar ve yurttaşları da kapsayan tüm uyruklarımıza, cansız bir put onuruna suçsuz bir varlığı kurban etmeyi yasaklamak bizim beyenimiz ve istencimizdir.» (55) Kurban eylemi ve kâhinlik uygulaması kurbanların iç organları incelenerek yapıliyordu. Bunlar, biçimi nasıl olursa olsun, devlete karşı işlenmiş ve ancak işleyen ölümüyle cezalandırılacak bir suç olarak nitelendiriliyordu. Daha az kıyıcı ve daha az nefret uyandıran öbür payen yöntem ve görenekleri tek ve gerçek dinin onuruna işlenmiş suçlar olarak yasaklanıyordu. Buyrultu, adlarını sayarak ışık törenlerini, bezenme kordonlarını, günlük yakmalarını, tanrılar onuruna yere şarap dökülmesini, ev cinlerini ve Penat denilen tanrıları da yasak içerisine almaktaydı. Her kim ki, bu yasak törenlerden birini yaparak suçlu durumuna düşerse törenin yapıldığı ev ya da yerin iyeliğini (mülkiyetini) yitirecekti. Bu suçu işleyen, işlendiği yeri başka bir ev ya da yer olarak göstermeye kalkışacak olursa, buyrultuya göre, o kimse yirmi beş altın lira (yaklaşık bin sterling, ya da yirmi beş frank) cezaya çarptırılacaktı. Putataparlık suçunu haber vermeyen ya da cezalandırmayan görevliler de, görevini savsaklama nedeniyle, dinin gizli düşmanı sayılıyor ve aynı para cezasına çarptırılıyorlardı. İşte, oğulları ve torunlarınca da sıkı bir tutumla uygulanan Teodosius yasalarındaki can yakıcı ruh böyleydi (56)

Desius ve Diokletianus'un barbarca sürdürdükleri saltanatları sırasında hristiyanlık, imparatorluğun egemen dinine karşı bir başkaldırı niteliğinde görülerek yasaklanmıştı. Katolik kilisesiyle hristiyanlığın çabuk yayılması arasındaki ayrılması olanaksız birlik devlet yapısında git-tikçe artan, ne idüğü belirsiz bir tehlikeyi ve kuşkuyu ortaya çıkarmış oluyordu. Ne var ki, İncil'in ve insanlığın yasalarını çiğnemiş olan hristiyan imparatorlar ne korku ne

de bilgisizlik mâzereti ileri süremezlerdi. Paganizm'in zayıflığı ve çılgınlığı, uzun yüzyılların deneyimiyle anlaşılırmıştı. Usun ve inancın ışıkları putların yetersizliğini ve gülünçlüğüne ortaya koymuştu. Bu nedenle, can çekişmekte olan bu inanıştan geride kalanlara, dinginlik içerisinde ve kendi âlemlerinde atalarının dinsel gelenek ve göreneklerini sürdürmelerine göz yumulabilirdi. Putatapanlar atalarının başa çıkılamaz tutumlarıyla davranacak olsalardı, kanları kilisenin başarısını lekeleyecek, varlığı ve yaşamı hiçe sayan Jupiter ve Apollon şehitleri, kendi mihraplarının önünde kendilerini kurban edeceklerdi. Çok tanrıcılığın ilgisiz iç sönüklüğü o denli bir ateşliliğe elverişli değildi ve payenler, Teodosius yasasının sertliğine söz dinleyerek ve yumuşaklıkla uydular. (57) Tanrıların erkesini imparatorununkinden üstün göstermeyi savunmak yerine, kendi kendilerine mırıldanmakla yetindiler. Belli olmaya-cakları umuduyla kimi zaman içten bağlı oldukları inançlarını doyurmaya kalkıştırlarsa pişmanlık duyduklarını alçakgönüllülükle dile getiriyor, hristiyan yetkililerini ve yargıçlarını yumuşatıyor ve payenler, yaptıkları bu uygun-suzluğun bağışlanmasını İncil kurallarına yapmacıktan bağlılık göstererek, pek seyrek haller dışında, sağlıyorlardı. Kiliseler, hristiyanların sofu pozuna öykünen sahte müminlerle doluyordu. Bunlar, kendilerine göre, içlerinden dua ediyorlar ve atalarının tanrılarını gönül gözleriyle canlandırıp kutluyorlardı. (58) Payenler acı çekmekle birlikte direnç gösterecek gücü kendilerinde bulamıyorlar ve tapınaklarının yıkılmasıyla uğradıkları yenilgi yüzünden hasımlarının yasaları karşısında eziklik duyuyorlardı. İmparatorun adı ve yetkesi (59), Suriye köylülerini ve, arşöveklerinin girişimlerine karşı çıkan İskenderiye ayak takımını savaşımdan vazgeçirmeye yetti. Batı'daki payenler Eugenius'ün tahta çıkması için yardımda bulunmadılar, ama bu gaspçıya karşı gösterdikleri bağlılık onun girişimini ve kişiliğini kötü kıldı. Papazlar hoşnutsuzluklarını ona ilettiler ve başkaldırmanın yanında putperestliği geri getirme suçunu da kendisine yüklediler. Ayrıca onu, Zafer sunağını

yeniden kurmak, yenilmez haçlı sancağa karşı Jupiter ve Herkulus put simgelerini orduda kullandırmış olmakla suçlandırıdılar. Eugenius'ün bozguna uğraması payenlerin umudunu yok etti ve, putperestliği yer yüzünden kaldırıarak Tanrı'nın kayrasını elde etmeye çalışan bir fatih'in ölmesiyle karşı karşıya bıraktı. (60)

Tutsak bir ulus, efendisi haksızlık ve baskıda son kerte ye varmamışsa onun bağışlayıcılığını her zaman över. Teodosius, hiç kuşkusuz, payen uyruklarına vaftiz ile ölmek arasında bir seçme yapmalarını önerebilirdi. Uzdilli Libanius, saltık bir hükümdarın, tüm uyrukları için bir yasa çıkararak onların da kendisinin dinini benimsemelerini ister ve bunu zorunlu hale sokabilirdi; demekte ve, Teodosius'ün böyle yapmadığını söyleyerek onu övmektedir. (61) Yurttaşlık hakları (medeni hukuk)'ndan yararlanabilmek için hristiyanlığı kabul etmiş olmak zorunlu bir koşul değildi. Ovidius'ün masallarını benimseyerek ona inanmış ve İncil'in tansıklarını reddetmiş olanlara karşı çıkarılmış özel bir ceza maddesi yoktu. Çok sayıda payen, sarayda, okullarda, orduda ve senatoda görevli bulunmaktaydı. Hiçbir ayrılık gözetilmeksizin tüm sivil ve süel onur ve saygınlıklardan yararlanıyorlardı. Teodosius, dehâsı ve erdemi dolayısıyla Simmakue'yi konsül'luk saygınlığıyla (62) ve Libanius'ü (63)'de bağlılığı nedeniyle onurlandırdı. İmparator, paganizmin bu iki uzdilli savunucusundan dinsel kanılarını değiştirmelerini ya da gizlemelerini hiçbir zaman istemedi. Putperestler, duygularını en büyük özgürlük içerisinde söylemek ve yazmak hakkından yararlanıyorlardı. Eunapius'ün, Zosime (64)'nin ve Platon okulu'nun bağnaz sözenlerinin tarihsel kitapları, hasımlarının ilkelerine ve tutumuna karşı en sert sövüp saymalarla doluydu. Bu yazılar herkesçe görülebilir durumda olsaydı, boşnancın son çabalarını ve umutlanmalarını hor gören hristiyan hükümdarların ussal tutumlarını övgüye değer bulurduk. (65) Ama, sıkıştıkça paganizmin kurban ve öbür dinsel törenlerini yasaklayan yasaları işletiyorlar ve geçen her gün, kanıtlardan çok alışkanlıkla değişmez halde bulunan bir

dinin yıkılmasına yardım etmiş oluyorlardı. Bir ozanın veya bir bilginin bağılılığı dua ile, incelemeye ve içine kapalı derin düşünceye dalarak beslenebilir. Halkın dinsel kanıları yalnızca genel inancın uygulanışı, görenek ve öykünme üzerine kurulmuştur. Bu genel uygulamadan yoksun kalınma, birkaç yıl içerisinde ulusal bir değişimin gerçekleşmesini sağlamaya yeterli olur. Tanrıbilimsel kanıların anısı, râhipler, tapınaklar ve okumalar gibi yapay yardımcı olmazsa, uzun süre yaşayamaz. (66) Aşağı katman ve boşnancın korkunçluklarıyla umutlarına körü körüne bağlanan câhil kimse, kendinden üstün olanlarca isteklerini o zamanın tanrılarına doğru yönlendirmeye kolayca inandırılabilir; ve yüreği, eskiden nefretle kabul etmiş olduğu yeni öğretinin savunumu ve yayılması için, yavaş yavaş alevlenecektir. Katolik kilisesi, imparatorluk yasalarının yayımlanmasından ve paganizmin çöküşünden sonra dünyaya gelen kuşağı, hiç zahmete katlanmadan, kendine çekti, ve paganizmin çöküşü o denli çabuk ve yumuşak biçimde oldu ki, Teodosius'un ölümünden yirmi sekiz yıl sonra, zararsız durumdaki putperest kalıntısı artık yasa koyucunun gözünde herhangi bir problem yaratmıyordu. (67)

Putperestlik dininin yıkılışı sofistlerce, dünyayı karanlıklarla kaplayan, eski kaosun ve gecenin egemenliğini yeniden kuran korkutucu bir tansık olarak betimlendi. Dokunaklı sözlerle anlattıklarına göre, tapınaklar gömüte dönüştü, tanrı heykellerinin kutsal konutları hristiyan şehitlerinin kalıtlarıyla bozuldu. Din adamlarını, «saldırgan domuzlar» diye niteleyen Eunapius, bunların, (68) insan bilincince iyice algılanan tanrıların yerine şehit denen aşâğılık köleleri koyduklarını, iğrenç bir ölümle kıya (cinayet) larının cezasını çeken bu kötü kişilerin sapık kafalarıyla vücutlarında, majistralarca uygulatılan kırbaç ve işkence izlerinin görülmekte olduğunu yazmakta, hergün yenileri ortaya çıkan ve yüce ruhsal varlıklar olarak tanıtılıp insanları yarlıgama (şefaât) ları için tinsel varlıklarından me-

det umulan aziz şehitler kertesine yükseltildiklerini söylemektedir.

Sofistin sövüp saymalarına ve beslediği hınca katılmaksızın kendisinin de tanık olduğu bir evrimden duyduğu şaşmayı paylaşmak doğaldır. Bu evrim, Roma yasalarının kurbanı olmuş kimseleri imparatorluğun göksel koruyucuları katına yükseltmiştir. Zaman ve başatılar din uğrunda şehit olanlar için hristiyanların duyduğu saygılı minneti tapınırcasına bir sevgiye dönüştürmüştür; öyle ki bu tür sevgi en ünlü azizler ve peygamberlere de aynı biçimde gösteriliyordu. Aziz Piyer ve aziz Paulus'un şanlı ölümlerinden yüzelli yıl sonra, bu tinsel kahramanların(69) gömütleri, daha doğrusu anmalıkları Vatikan'ı ve Ostiya yolunu süsledi. Konstantinus'un hristiyan oluşunu izleyen yüzyılda imparatorlar, konsüller ve komutanlar bir çadırının ve balıkçının (70) gömütlerini görmeye geliyorlardı. Kemikleri, saygıyla İsa'nın mihrapları üzerine konuldu; burada, imparatorluk kentinin piskoposları her Allahın gününü kurbanlarının sungusunu yapmış oluyorlardı. (71) Bu şanlı aziz kalıntılarına sâhip olmayan yeni Doğu başkenti, bunların bulunduğu eyaletlerden getirtip kendisi de edindi. Aziz Andre'nin, aziz Paulus'un ve aziz Timoteus'un naaşları, adı sanı geçmeyen gömütlerde üçyüz yıl kaldıktan sonra, Konstantinus'çe Trakya Bosforu (72) kıyısında kurulmuş olan Aziz Havârilere kilisesine törenle getirildiler. Yaklaşık elli yıl sonra, İsrail yargıcı ve peygamberi İsmail (Samuel) de aynı yere getirildi. Altından ve ipekli kumaşla örtülü bir vazo içerisine konulmuş olan bu kalıntılar piskoposların ellerinden öbür piskoposlara aktarıldı. Halk, İsmail'in kalıntılarına öyle büyük saygı gösterdi ki, neredeyse bunu canlı bir peygamber gibi nitelemeye başladı Ziyaretçilerin oluşturduğu kuyruk Filistin'den İstanbul kaplarına dek uzanıyordu. En ünlü papazların ve senatörlerin de kendisini izlediği imparator Arkadius, yaşamı süresince hükümdarların saygısını kazanmış bu olağanüstü konuyu karşılamaya geldi. (73) Roma'nın ve Konstantinopolis'in örneği Katolik dünyasının inanç ve sıkı düzenini doğrula-

yıp benimsetti. Dinin etkisinde olmayanların yararsız mırıldanmalarından sonra (74) azizlerin onuru herkesçe ve her yerde tanınıp yerleşti. Ambrossius'un ve Hiyeronimus'un çağında, kilisenin kutsallığını sağlayacak bir şeyin eksikliği duyuluyordu. Bu eksiklik, kimi azizlerden toplanan kalıntılarla giderildi ve inananların dine bağlılığı daha da ateşlendirildi.

Konstantinus'un saltanatıyla Lüter reformu arasında geçen binikiyüz yıllık uzun dönemde azizlere ve kutsal sayılan nesnelere karşı duyulan bağlılık, hristiyan dininin yalın ve yetkin sadeliğini bozdu ve bozulmadan sonraki kuşaklarda birtakım ahlak çöküntüleri de görüldü.

1° Azizlerin kalıtlarının altın ve değerli taşlardan daha değerli (75) olduğunu gören papazlar, kilisenin hazinelerini doldurmaya çalıştılar. İşin gerçekliğine ya da olasılığına bile önem vermeden iskeletlere adlar konuldu ve bu adlar üzerine birtakım işlevler uyduruldu. Bu biçim dinsel yapıtlar havâriilerin ve onların erdemlerine öykünmüş olan azizlerin saygınlığına gölge düşürdü. Gerçek şehitlerin sayısına, yalnızca yanıltıcı masalların fantezisinde var olmuş birçok düşsel şehitler eklendi. Bir aziz niteliği verilerek kutsal kılınan Tur (Tours) piskoposluğunda haydut kemikleri gibi çok sayıda bu tür azizlerin yaratılmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. (76) Kandırmanın ve kanağanlığın kışkırtmacılığında ileri giden boşınanç eylemleri, hristiyan dünyasında yavaş yavaş tarihin ve usun saçtığı ışığı söndürdü.

2° İyi tanınmayan aziz kalıntılarının gerçekliğini ve erdemini saptamak üzere tansıklardan ve birtakım görüntülerden yararlanılmasaydı boş inançların ilerlemesi bu denli çabuk olmayacaktı. Teodosius'un saltanatı sırasında, Kudüs'e yaklaşık yedi fersah uzaklıktaki Kafargamala(77) köyünün papazı üç cumartesi gecesi arka arkaya değişik bir düş gördüğünü söyledi. Saygıdeğer bir insan onun önünde ortaya çıkmış... uzun bir sakalı varmış, beyaz giysisi varmış ve elinde altın bir değnek tutuyormuş ... Bu görüntü dile gelmiş, adının Gamaliel olduğunu bildirerek vücu-

dunun oğlu Abibas'ın, arkadaşı Nikodem'in ve hıristiyanlığın ilk şehidi olan ve gizlice yakındaki tarlaya gömdükleri ünlü aziz Etiyen (Saint Etienne) olduğunu söylemiş. Papaz, sabırsızlıkla onu ve arkadaşlarını, bu bilinmez yalnızlıktan çıkarmanın zamanı geldiğini ekledi. Onların meydana çıkarılması tehdit altındaki dünyayı rahatlatacaktı, ve kendi durumlarıyla isteklerinin Kudüs piskoposuna bildirilmesi için Lukianus'u seçmişlerdi. Yeni görüntüler kuşukları aydınlatmış ve bu önemli girişimin uygulanmasını kolaylaştırmıştı. Baş papaz, tanık olmak üzere toplanmış bulunan halkın önünde toprağı kazdırdı. Herbiri yan yana olarak Gamaliyol'in, oğlunun ve arkadaşının gömütleri bulundu. Ne var ki, aziz Etiyen'in değerli kalıntılarını kapsayan dördüncü açılınca yer sarsıldı, Cennetteki gibi çok güzel bir koku yayıldı ve bunun esenleştirici etkisi oradaki izleyicilerden yetmişüç hasta kişiyi sağlığına kavuşturdu. Etiyen'in arkadaşları dingin gömütlerinde bırakıldılar. Ancak, ilk şehidin kalıntıları Sion tepesinde onun onuruna yapılan kiliseye törenle taşındı. Roma imparatorluğunun tüm eyaletleri, genel olarak duyurdular ki, bu kalıntıların en küçük bir parçası bir damla kon (78), ya da kemiklerinden incecik bir kazıma talaşı tansıksal erdemlerle yüklüydü. Aklındaki güçlülük kanağanlık göstermesini hiçbir zaman mâzur göstermeyecek olan bilgin Augustinus (79), Afrika'da aziz Etiyen'in kalıntılarıyla gösterilen birçok tansık'a tanıklık etmektedir. Bu şaşılası öykü, Hippone piskoposu olan Augustinus'un hıristiyanlığı ileriki kuşaklara tanıtmak için yazdığı *De Civite Dei* kitabına da alınmıştır. Augustinus, etkilenen ya da gören kimselerce, herkesin önünde gerçekleşmiş tansıklardan söz ettiğini belirtmektedir. Birçok tansık da aktarılmamış ya da unutulmuştur. Hippone, eyaletin öbür kentlerine göre daha az serbestliğe kavuşabilmişti. Bu kentin piskoposu kendi piskoposluk sınırları içerisinde, iki yıldan az bir sürede, üçü dirilen ölümler olmak üzere çok sayıda tansığın öyküsünü yazmaktadır. (80) Gözlerimizi tüm piskoposluklara ve hıristiyan dünyasının tüm azizlerine çevirirsek, bu tükenmez

kaynağın öykülerini ve söylentilerini saymaya ve hesaplama olanak bulunmadığını görürüz. Bu bilgisiz ve boş inanç yüzyıllarında oluşmuş tansıkların büyük bir bölümünün doğadaki olağan akışla silinip gittiğini söyleyebiliriz.

3° Şehit gömütlerinin sahne görevi yaptığı tansıkların çok sayıda oluşu, inanç sahibi kimselere görünmez âlemin kuruluşu ve bugünkü durumunu haber veriyor, dinsel oyunlarının olaylara ve deneylere dayandığını göstermiş oluyordu. Yeniden dirilinceye dek vücutlarının dağılması ânından sonra sıradan ruhların alınyazısı ne olursa olsun, besbelliydi ki azizlerin ve şehitlerin üstün ruhları bu uzun ara zamanı utanç verici ve yararsız bir uykuda geçirmiyeceklerdi. (81) Nerede kalacakları belirtilememekle birlikte mutluluk, erdem ve güçlülük gibi duyguları olacak ve sonsuz bir ödüle kavuşacaklardı. Dünyanın neresinde olursa olsun kendilerine sunulan istekleri o anda iştirip anlayabildikleri deneyimle tanıtlanmış olduğuna göre ussal duyu ve yetileri ölümlülerin duyu ve yetilerinin üstünde bulunmaktadır. (82) İnananlar, güvenlerini şu inanç üzerine oturtuyorlardı: İsa ile birlikte taç giyen azizler, katolik kilisesinin gönenciyle yakından ilgileniyor, gökyüzünden dünyayı acıyan bakışlarıyla süzüyor, inanç ve erdem bakımından içtenlikleriyle seçkin duruma gelenleri kayra (lutuf)'larıyla onurlandırıyorlardı. Şehitlerin iyiliği kimi zaman daha az temiz olan güdülerini de kabul etmek kayrasını gösteriyordu. Doğdukları yerler ve oturdukları köy ve kentler için de özel bir sevgi duyuyorlardı. Bu sevgi öldükleri, gömüldükleri ve kalıntılarının bulunduğu yerler için de söz konusuydu. Gurur, açgözlülük ve öcalma gibi aşağılık tutkular bu göksel yürekler için bilinmez duygulardı. Onlara eli açıklıkla bağışta bulunanlar için beğenilerini belirtiyorlar, kalıntılarının bulunduğu yerden değerli bir şey çalanları ya da doğaüstü güçlerinden şüphe edecek olanları ağır cezalara çarptırıyorlardı (83). Elementlerin, tüm doğanın ve de insan ruhunun görünmeyen işlevlerinin bile basezmek zorunda kaldığı bir tanrısal etkinliğin kanıtlarını reddede-

bilmek için inançsızlıkta çok koyulaşmış ve sertleşmiş olmak gerekecekti. (84) Duâların ve günahların esenleştirici ya da zarar verici etkisi, azizlerin Yüce - Varlık katında yararlandıkları yüksek kayra (lutuf) dan hiçbir şüphe duymamak gerektiğini hristiyanlara anlatmış oluyordu. Bu koruyucu güçlerin tüm insanlar için sürekli olarak şefaâatçilikte bulunmak zorunda olduklarına ya da adalet ve istek duygularına uyarak aracılıkta bulunma özgürlüklerine boşyere inanılmıştı. Evrensel bir savın hayranlıkla gözlemlenmesi ve ona tapınılması hayal gücünde, ağır bir çaba beklemekteydi ve bu hayal gücü, yeteneklerindeki yetersizlikle daha çok orantılı aşağı düzeydeki nesnelere açgözlülükle sahip çıkıyordu. İlk hristiyanların yalın ve yüce din anlayışı yavaş yavaş bozuldu ve, gökyüzü hükümdarlığı doğa ötesi birtakım inceliklerle dolmuşken, çoktanrılı düzenin saltanatını yeniden kurma eğilimi gösteren bir halk söylencebilimi (mitolojisi) ile baştan başa biçim değişikliğine uğradı (85).

4° Bağlılık nesneleri hemen —hayal etme dışında— bir kurala bağlanmadıysa da, alt katmandan olan halkı etkileyecek birtakım yöntem ve törenler konuldu. Besinci yüzyılın başlarında Tertullien (86) ve Laktance (87) bir azizin ya da şehitin bayramında hazır bulunmak üzere ölülerin arasından çıkıp gelselerdi, yalın ve temiz bir hristiyan topluluğu yerine din dışı davranışlar içerisindeki insanları, şaşkınlıktan çok tiksintiyle gözlemlemiş olacaktı (83) Kilise kapıları açılınca koklamları günlük ve çiçek kokularının saldırısına uğrayacak ve, öğle zamanında lambalar ve kalın mumların verdiği gereksiz ve gülünç ışığa bir payen kurban töreni gözüyle bakacaklardı. Mihrabın parmaklıklı korkuluğuna secdeye kapanmış ve, büyük coşunluğu yabancıardan, bayram arefesinde kente koşup gelerek kendini bağnazlığın, belki de sarhoşluğun esriliğine kaptırmış bir sürü hacının arasından geçerek varılabilirdi. Büyük bir bağlılıkla kilisenin duvarları ve yer taşları üzerine dudaklarını sürüyorlar ve, o sıradaki törenin sözleri başka bir dinsel konuya değgin olsa bile, onlar coşkulu duala-

rını, ipek bohça içerisindeki kemiklere, kana ya da öbür kalıntılara yolluyorlardı. Hıristiyanlar şehitlerin gömütlerini, onların güçlü şefaatiyle her tür yararı, özellikle dünya nimetlerini elde edebilmek umuduyla ziyaret ediyorlardı. Sağlıklarının korunması ya da hastalıktan kurtulmaları, karıların doğurganlığı, çocuklarının yaşamı ve mutluluğu için dua ediyorlardı. Softalar uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıkacakları zaman, kendilerine yol göstermeleri ve korumaları için aziz şehitlere yalvarıyorlardı. Kazasız ve belâsız döndükleri zaman da, yeniden bu gömütlere gidip minnetlerini sunuyorlardı. Tüm duvarlar onların kayra (lutuf)'larıyla süslenmişti. Altından ve gümüşten gözler, bacaklar ve kollar onların inananlara yaptıkları iyilikleri simgeliyordu. Kısa zamanda patavatsız bir inancın konusu haline gelen dinsel levhalar azizleri ve tansıklarını simgeliyordu. Her çağda (89) ve her ülkede bu tür boşınançlar hep aynı dilden konuşmuşlardır. Katolik papazlarının yıkamak için didindikleri örneğe öykünmediklerini söylemeye olanak yoktur. En saygıdeğer büyük papazlar, kaba köylülerin, hıristiyanlıktaki törenlerde putperestlikle bir benzerlik görürlerse eski dinlerinden kolayca vazgeçebileceklerini düşünmüşlerdi. Konstantinus'un dini, bir yüzyıldan daha az zamanda tüm Roma imparatorluğunu ele geçirme işini tamamlamıştı. Ne var ki, bu sonuç hıristiyan yaşamak istediklerinin düzenleriyle bozulmaya yüz tutmuştu. (90)

BÖLÜM XXIX

*Roma İmparatorluğu'nun Teodosius'ün İki oğlu
Arasında Kesin Bölüştürülmesi - Arkadius'ün
ve Honorius'ün Saltanatları - Rufin'in ve Sti-
likon'un Yönetimi - Afrika'da Gildon'un Baş-
kaldırışı ve Yenilgisi.*

Roma dehâsı, ordularının başında ilerleyen ve yetkesi imparatorluğun her yanında tanınan, Augustus ve Konstantinus'ün son ardılı Teodosius'ün ölümüyle yitip gitti. Bununla birlikte, iki oğlunun gençliği ve deneyimsizliği onun bıraktığı ün ve erdemlerin anısıyla bir süre korunmuş oldu Babalarının ölümünden sonra Arkadius ile Honorius, Doğu ve Batı imparatorları olarak oybirliğiyle tanındılar. Tüm devlet örgütleri, her sınıftan yurttaşlar, kilise, majistralar, askerler ve halk büyük bir istekle bağlılık andı içtiler. O sıralarda onsekiz yaşında olan Arkadius, İspanya'da, gösterişsiz bir vatandaşın gösterişsiz bir evinde dünyaya gelmişti. Ama, İstanbul sarayında yeni talihi ne yakışır bir eğitim görmüştü. Günlerini bu sarayda geçirmiş ve, Trakya, küçük Asya, Suriye ve Mısır ile Aşağı Tuna'dan Pers ve Etyopya'ya dek uzanan eyaletler üzerine saltanat sürüyor görünerek aşağılık yaşamını utanç verici bir biçimde tüketmişti. Küçük kardeşi Honorius, onbir yaşındayken İtalya, Afrika, Galya, İspanya ve Büyük Britanya imparatoru sanıyla tahta çıktı. Bir yandan Mağrip-liler (Maures), öbür yandan Kaledonyalılar hükümdarlığının sınır komşuları durumundaydılar. İki hükümdar geniş

ve savaşçı İllirya prefektürünü aralarında paylaştılar. Norik, Pannonya ve Dalmaçya eyaletleri Batı imparatorluğuna bağlıydı. Daçya ve Makedonya piskoposlukları ise, daha önce Gratianus'çe Teodosius'e bırakılmış olduğundan, Doğu imparatorluğuna bağlılığı benimsendi. Avrupa'daki sınırlar, bugün Türklerle Almanları ayıran sınırın tıpkısıydı. Roma imparatorluğunun son ve sürekli olan bu bölümünde iyi niyetle davranıldı; yer, zenginlik, nüfus ve askersel güçler üzerinde denge gözetildi. Teodosius'ün çocuklarının soydan gelme hükümdarlığı doğanın bir armağanı ve babalarından geçen yasal bir haktı. Komutanlar ve yüksek aşamalı görevliler genç prenslere, gelecekteki efendileri gözüyle bakmaya alışmışlardı. Halkın ve askerlerin hakları ve savları yeni bir seçimin neden olabileceği tehlikelerle sarsılmış değildi. Arkadius ile Honorius'ün arka arkaya zayıflıkları ve yetersizlikleri konusunda verdikleri bir takım belirtiler eski ve derin bağlılık izlenimlerini silemedi. Roma halkı hükümdarlarının kişiliğine ve adına duydukları saygıyı sürdürüyorlardı. Ayrıca, hükümdarlarının yetkesine başkaldıran ayaklanmaları ve bu yetkeyi kötüye kullanmaya kalkışan yüksek görevlileri kınıyordu.

Teodosius, Rufinus'ü yükseltmekle saltanatının onuru-na gölge düşürmüştü. Bu kimse, yüz yıl içerisindeki sivil ve dinsel kargaşalıklarda, herkesçe, en büyük kıya (cinayet)'ların suçlusu olarak biliniyordu. Açgözlü ve tutkuku (91) bir yaratılıştaki olan Rufinus Galya'nın uzak (92) bir köşesinde dünyaya gelmiş, Doğu başkentinde para ve ün elde etmek için doğduğu yeri bırakıp çıkmıştı. Doğuştan canlı ve hızlı konuşma yeteneği barodaki başarılarını kolaylaştırdı, (93) ve bu mesleğin kazançlı ilerlemeleri devletin birinci görevlerine yükselebilmesi için ona basamak hizmeti gördü. Olağan dereceleri aşarak saray nazırlığı görevini elde etti, ve, sivil yönetim düzeniyle sıkı sıkıya bağlı birçok görevlerin uygulanışında, gösterdiği çabuk iş görme ve geniş yeteneği hükümdar üzerinde güven yarattı, ama imparator bu gözde adamının kendini beğenmişliğinin ve sahteciliğinin farkına varamadı. Rufinus, duygu-

larını derin bir biçimde gizleyerek suçlarını saklıyabiliyordu (94) ve tutkularını efendisinininkilere uygun halde gösteriyordu. Ama, Selanik'teki genel kıyım da, Teodosius'un öfkesini, o barbar körüklemişti ve de onun pişmanlığına öykünmemişti. Bu kendini bilmez yönetici, insanların geri kalanına aşağı görür bir ilgisizlikle bakıyor, en küçük bir sataşmayı bile hiçbir zaman hoşgörüyü karşılamıyor ve, kendisine başkaldırabileceklerine inandığı ya da kendisinden hoşlanmadığını anladığı kimseleri, geçmişteki hizmetlerine bakmaksızın, tüm saygınlıklarından yoksun bırakıyordu. Piyade orduları başkumutanı Promotus, Ostrogotların saldırısını püskürterek imparatorluğu kurtarmıştı ama karakterinden ve işlerinden nefret ettiği bir yöneticinin üstünlük taslamasından duyduğu tikslenmeyle üzüntü içerisinde bulunuyordu. Sert asker, bu gözdenin kendini beğenmişliğinden öfkelenerek, konseyde onu dövmeye kalkıştı. Bu şiddet eylemi imparatora kişisel bir sataşma olarak iletilmiş ve saygınlığı onu cezasız bırakmayı önleyemedi. Promotus'e süresiz olarak, Tuna üzerinde bir süel üsse çekilme buyruğu verildi. Barbarlarla yapılan bir çarpışmada öldüyse de onun ölümü Rufinus'un kalleşliğinden bilindi. (95) Bir kahramanın kurban edilmesi onun öcünü almasını sağladı ve konsüllük verilmesi övünmesini daha da artırdı. Ne var ki, elde ettiği güç ona yetersiz ve iğreti gibi geliyordu, üstelik Tatianus ile oğlu Prokulus, Doğu ve İstanbul praefectus'lükleri gibi önemli orunları ellerinde bulunduruyorlar, birleşik yetkeleriyle Rufinus'un kişisel ve saray bakanı niteliğiyle kıskançlığını çekiyorlardı (96) İki prefe de, yasaların ve maliye işlerinin yönetiminde sahtecilik ve zimmete para geçirmekle suçlandırıldılar. İmparator, haksızlığın yüze vurulması ve suçun belirlenmesi işini çok sayıda yargıç arasında bölüştürmek için özel bir kurul oluşturdu; şu koşulla ki, kararı bildirmek hakkı yalnızca başkanın olacaktı ve bu başkan da Rufinus'tan başkası değildi. Baba, prefektörlükten alınarak bir kaleye konuldu. Oğul ise, kişisel düşmanı başkan olunca öbür yargıçların, suçsuzluğunu açıklayamayacağına inandığından kaç-

mayı yeğledi. Yönetimdeki zorbalık kurban edilmelerin en içencini işleme aşağılığını göstermeseydi Rufinus'ün kını yarı yarıya yatışmış olacaktı. Yargılamanın akışında ılımlılık ve adalet egemen gibi gösterildi; bu durum Tatianus'e büyük umutlar verdi. Başkan, kallesçe davranışlarla ona dostluk ve andla desteklenen güvenceler sağladı. Bu işte imparatorun adını bile kullandı ve sonuçta, mutsuz baba, özel bir mektup yazarak oğlunu çağırma razı oldu. Prokulus gelince tutuklandı, sorguya çekildi, cezası verildi ve İstanbul yakınlarında bir yerde ölüm kararı uygulandı. Kafası o denli çabuk kesildi ki, imparatorun bağışlamasından korkan Rufinus buna olanak vermek istememişti. Tatianus'ün alçak yargıçları konsül senatör'ün iç yıkılışını hiçe sayarak onu, oğlunun öldürülmesinde hazır bulundurdular. Boynuna ip takmışlardı. Orada belki de felâketlerinin artık sona ermesini beklerken, yaşamının geride kalan yıllarını sürgünde ve yoksulluk içerisinde sürüklemesine izin verildi. (97) İki prefe'nin cezalandırılması için, tutum ve davranışlarında işledikleri yanlışlıklar ve dikkatsizlikler neden olarak gösterilebilir. Tutkunun kıskanç hıncı, kıyıcının kötülüğünü örtbas etmeye kalkışabilir. Ama Rufinus öcalma konusunda, ihtiyatsızlık denli adaletsizliği de gözü gömeyecek ölçüde ileri gitti ki, baba - oğul'un memleketleri olan Likya eyaletini Roma eyaleti niteliğinden düşürerek günahsız hemşerilerine leke sürdü ve, Tatianus ile Prokulus'ün bu hemşerilerinin imparatorluk yönetiminde iyi ve onurlu bir hizmet göremeyeceklerini duyurdu (98). Alayağı ettiği yarışmacı (rakibi)'sının hemen yerine geçerek tüm saygınlıklarını eline geçiren Rufinus, o zamanlar esenlik için ayrılmaz koşul sayılan dinsel görevlerini de yapmaktan geri kalmadı. Kadıköy'ün Şena semtinde gökmenli bir köşk yaptırmış ve buna, büyük bir bağlılıkla, aziz Piyer ve aziz Paulus havârilere için çok güzel bir kilise de ekletmişti; bu kilise bir papazlar topluluğunun duaları ve sürekli dinsel törenleriyle kutlulanmıştı. Kilisenin vakıf töreninin yapılması ve kurucusunun vaftiz edilmesi için Doğu piskoposlarının hemen tümü çağrılarak kalabalık bir sinod

meclisi toplanmıştı. Bu ikili tören için çok şatafatlı bir ortam yaratılmıştı. Kutsal sular Rufinus'ü, işlemiş olduğu tüm günahlardan ve suçlardan arındırınca, kendini beğenmiş ve tutku dolu bir bakan'a kefil olan saygıdeğer bir *târik-i dünya* (dünyadan elini ayağını çekmiş) ortaya çıkıverdi. (99)

Erdemli Teodosius'ün ıra (karakter)'sı, kimi zaman gücünün kötüye kullanılmasını örtbas eden bakanının dalkavukluk etmesini gerektiriyordu. Rufinus, çevresine karşı ilgisiz duran, ne var ki kendisini imparatorluk orununa yükseltmiş bulunan yetenek ve erdemleri uygulamaya her zaman yetkin bir hükümdarı uyandırmaktan çok korkuyordu. (100) Rufinus, büyük hükümdarın ölümünden sonra tahta geçmiş olan zayıf ve deneyimsiz Arkadius'ün kişiliği ve devlet görevleri üzerinde saltık bir yetkeye sahip oldu. Zâten o, bu küçük hükümdarı bir imparatorundan çok, vesâyeti altındaki bir küçük olarak görüyordu. Kamuoyunu hiçe sayarak, duyuncu acısı (vicdan azâbı) çekmeden ve herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın kendini tutkularına kaptırıyor, hem kişisel mutluluğunu hem de yurttaşların iyiliğini sağlayabilecek tüm duyguları bir yana bırakıyordu. Başlıca tutkusu haline gelmiş görünen cimrilik, Doğu'nun tüm enginliklerini eline geçirmek amacıyla, yabancıların ya da düşmanlarının çocuklarına babalarından kalan yasal kalıtı, baskıcı vergiler, sahte vasiyetnameler, haksız zorahımlar ve daha başka, kötü yollarla tüm adaletsizlikleri ona kullanıyordu. (101) Konstantinopolis sarayında haraç mezat adalet ve kayra (lutuf) satıyordu. Tutkulu adam, varlığının bir bölümüyle bir eyalet yönetiminin kazanç getiren onurlarını satın alabilirdi. Mutsuz halkın yaşamı ve varlığı, artıranın elinde kalıyordu. Halkın sesini kısmak için arada sırada, prefeye suç ortaklığı yaptıktan sonra Rufinus yargıç olarak onu mahkûm ediyor, bu suç ortağı böylece kurban ediliyordu. Cimrilik, tutkularının en körükörüne olan bir niteliği halinde olmasaydı Rufinus'ün güdülerini ilgimizi çekebilecekti. Belki de, ne saçmalamadan harcayabileceği, ne de tehlikesizce soklıya-

bileceği çok büyük servetleri ele geçirmek için tüm onurluluk ve insanlık ilkelerini hangi düşüncelerle bir yana attığını incelemeye çalışacaktık. Belki de biricik kızını, vasaleti altındaki yüce hükümdarla evlendirip Doğu'nun imparatoriçesi yapmak için çabalıyordu. Cimriliğinin, tutkusuna araçlık etmiş olması ve, varlığının, genç imparatorun kaprisine bağlı kalmaksızın sağlam bir temele oturtulması amacını taşıması olasıdır. Öbür yandan, kıyalarla ve entrikalarla elde ettiği servetlerin bir bölümünü halkın ve askerlerin sevgisiyle kaynaştırmayı savsaklıyarak dağıtıyordu. Rufinus'un en büyük cimriliği, kötü edinilmiş bir zenginliğin yüze vurulması ve hırsı olmuştur. Adamları onu dinliyorlar, ama sevmiyorlardı. Genel kinin harekete geçmesini yalnızca onun her yana saçtığı terör havası durduruyordu. Lusianus'un başına gelenler, iş konusunda Rufinus biraz zayıflamış olsa bile, öcünü alması gerektiğinde ne denli etkin olduğunu tüm Doğu'ya öğretmişti. Galya'yı kasıp kavuran ve Julianus'un düşmanı olan prefe Florentius'un oğlu Lusianus vurgun ve yoksuzlukla kazanılmış kalcının bir bölümünü kullanarak Rufinus'un dostluğunu ve önemli Doğu kontluğu orununu satın almıştı. Ne var ki bu yeni yüksek görevli, sarayın ve zamanının kurallarına uymayarak, adaletli ve alçakgönüllü bir yönetim kurmak ve imparatorun dayısı için yararlı olabilecek bir haksızlığı reddetmek suretiyle iyilikçisiyle ters düşen bir durum yarattı. Arkadius, bu düzmece kafa tutmayı cezalandırma önerisini kolayca benimsedi, ve Doğu prefesi, kendi gücünün bir bölümünü vermiş olduğu bu nanköre karşı duyduğu korkunç öcü kişisel olarak almaya karar verdi. Rufinus, İstanbul'dan kalktı, inanılmaz bir çabuklukla sekiz yüz millik yolu aldı, bir gece yarısı Antakya'ya vardı ve, amacının ne olduğunu bilmemekle birlikte ırasını tanıyan halkın arasında büyük bir ürküntüye neden oldu. Doğunun onbeş eyaletinin kontu, aşağılık bir suçlu gibi, Rufinus'un mahkemesi önüne sürüklenerek getirildi. Bütün kanıtların doğruluğuna, onu suçlandıran hiçbir savın bulunmayışına karşın Lusianus, hiç savunması alınmadan,

aşağılatıcı bir cezaya çarptırıldı. Zâlimin adamları, efendilerinin önünde ve onun buyruğuyla, uçları kurşunla süslü uzun kayışlarla Lusianus'ün boynuna vurdular ve mutsuz adam, kendinden geçmiş halde cellatların ayağına yuvarlandı. Son iniltileri halkın öfkesini uyandırmasın diye, kapalı bir sedyeye konuldu. Bu barbar bakan öcünü ve kıyıcılığını doyurunca, geliş amacı da gerçekleşmiş olduğundan, açıklamaktan korktukları için içlerinden ilenen (lânetler eden) bir halkın arasından geçip Antakya'dan İstanbul'a hareket etti. Arabası, imparatorla kızını evlendirme umudunu gerçekleştirmek için, daha da hızlı yol almıyordu. (102)

Rufinus hemen anladı ki, hükümdarı görünmez iplerle bağlayan önlemler ve tutkulu bir bakanın ondan uzaklaşmaması, yokluğunda, eskiden yaptığı hizmetlere ve, zayıf olduğu denli kaprisli bir hükümdarın kayra (lutfuna)'sına hiç güvenmemesi gerekliydi. Prefe, Antakya'da, korkunç öcünü almaktayken, gözde hadımların başına geçen büyük mâbeyinci Eutropius, Rufinus'ün İstanbul sarayındaki gücünü gizlice yıkmaya çalışıyordu. Arkadius'ün, Rufinus'ün kızına karşı hiçbir eğilim duymadığını ve evlenmek için onun bir isteği olmadığını anladılar. Hadımlar onun yerine, Roma hizmetine girmiş Bauto adındaki bir Frank generalinin (103) kızı olup babasının ölümünden beri Promotus ailesinde yetişmiş güzel Eudoksia'yı geçirdiler. Genç imparator henüz tertemiz bir yetişkindi. Bu da, lalası Arsenius'ün titiz özenleri sayesinde olmuştu. (104) Eudoksiya üzerine verilen çekici bilgileri büyük bir istek coşkunluğuyla dinliyordu. Bu betimlemeler onu ateşlemeye yetmiş ve sevgi yolunda uyanan duygu ve niyetlerini onlara karşı çıkacağını bildiği bakandan saklamanın gereğine inanmıştı. Rufinus'ün İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra, imparatorun evlenme töreni kent halkına haber verildi. Rufinus'ün kızıyla yapılacak bu tören için parlak ve yalancı hazırlıklara girişildi. Herkesin göreceği biçimde, kraliçeye verilecek tâcı, giysileri ve takıları elleriyle açıkta taşıyan gösterişli bir alay halinde hadımlarla subaylar sara-

yın kapısından çıktılar. Bu görkemli alayın geçeceği sokaklar çiçeklerle donatılmış ve izleyicilerle dolmuştu. Promotus ailesinin evi önüne gelindiği zaman başhadım, saygıyla içeri girdi, güzel Eudoksia'ya gelin giysilerini giydirdi ve onu, büyük sevinç gösterileri arasında saraya ve Arkadius'un yatağına getirdi. (105) Rufinus'e karşı bu denli gizlilikle düzenlenmiş ve büyük başarıyla uygulanmış bir fesat hareketi, hile ile gizli işler görmeyi temel nitelik olarak benimseyen bu adam üzerinde gülünç bir etki yarattı. Efendisinin katında ayağını kaydıran bu kendini bilmez hadımın başarısını korku ve nefretle izlemiş, kızına yapılan bu alçakça davranış, kendi çıkarıyla birlikte onun da çıkarını yok ettiğinden, bir yandan babalık sevgisi, öbür yandan kişisel özsevi (haysiyet)'si ağır biçimde zedelenmişti. Arka arkaya tahta geçecek hükümdarların devlet yönetiminde değişmez temel direği olacağını düşünerek övünüp sevindiği bir zamanda, en büyük düşmanlarının konağında yetiştirilmiş sıradan ve yabancı bir kız saraya ve imparatorun yatağına girmişti. Eudoksiye, kısa sürede, atalarının yiğitlik ve yetenekle aldığı üstünlüğü güzelliğiyle kurmuştu. Rufinus, bu kadının zayıf Arkadius'ü, aşağılattığı güçlü bir uyruktan nefret ettireceğini ve onu yok ettireceğini ürpererek düşündü. İşlediği kıya (cinayet)'ların anısı, özel bir yaşamın yalnızlığında bile erinç (huzur) ve güven bulabilme umudu bırakmıyordu. Bununla birlikte yine de saygınlığını koruyacak ve belki de tüm düşmanlarını altedecek güçteydi. Prefe, Doğu'nun sivil ve sül yönetimleri üzerinde tam bir yetki kullanabiliyordu. Yararlanması gerekirse, buyruğu altındaki hazineler, ondaki umutsuzluk için gurur, tutku ve öcalma uğrunda beslediği en atak düşüncelerin gerçekleşmesini sağlayabilirdi. Rufinus'un karakteri, düşmanlarının kendisi için söylediklerini doğrular nitelikteydi. İmparatorun ölümünden sonra tahtı ele geçirmek için Arkadius'e karşı gizli bir hareket tertiplemekle ve, genel karışıklığı daha artırmak amacıyla, Hunları ve Gotları, imparatorluk eyaletlerine saldırmaya çağırmasıyla suçlanıyordu. Yaşamını saray entrikaları ara-

sında geçirmiş olan düzensiz prefe, yarışmacısı Eutrope'nin düzenleriyle eşit silahlarla çarpıştı. Ne var ki, Rufinus'un sıkılgan ruhu, Batı imparatorluğunun generali, daha doğrusu efendisi ve onun çok büyük düşmanı olan büyük Silikon (Siliconus)'ün yaklaşmakta olduğu haberiyle korkunç üzüntüye düştü. (106)

Güzel sanatların ve üstün yeteneklerin çöküntüye yüz tuttuğu, bu nedenle, eskiden Akhileus'un elde ettiği ve İskender'in imrendiği —kahramanların eylemlerini dile getirme yeteneğine sahip— bir ozanı bulmaya elverişli olmayan bir zamanda Stilikon bu olanaktan geniş ölçüde yararlanmıştır. Kendisine canla başla bağlı Klaudianus'un şiir meclisi, (107) Stilikonus'un yarışmacıları olan Rufinus ile Eutrope'yi gülünç ve aşağılık göstermeye ve onun utkularıyla erdemlerini dile getirmeye hazır bulunuyordu. Gerçek belgeleri yetersiz olan bir dönemin incelenmesinde o çağ yazarlarından birinin taşlamaları ve savunularından yararlanarak Honorius'un olaylar tarihini aydınlatmak zorunda kaldık. Klaudianus, ozanlık ve nedimlik ayrıcalıklarından geniş ölçüde yararlandığından, onun kullandığı varsayım ve abartı anlatıyı, tarihsel anlatımın gerektirdiği yalınlığa indirgemeye çaba harcıyacağız. Stilikon'un ailesi üzerinde Klaudianus'un suskunluğu, koruyucusunun ünlü atalarından söz ederek övünmeyi sevmemesinden, Valensius'un hizmetindeki barbar süvari kuvvetlerinde subay olan babasından kısa söz etmesi ise uzun süre Roma ordularına komuta eden Stilikon'un da yabancıl ve kalles Vandallar soyundan olduğunu belirtmek istemesinden ileri geldiği düşünülebilir (108). Bu komutanın boylu poslu ve güçlü kuvvetli olma üstünlüğü bulunmasaydı, binlerce izleyici onun için «eskilerin yarı-tanrılarının da uzun» diyecek denli abartmaya gider miydi, ve başkentin sokaklarından geçtiği zaman, onu gören halk, herhangi bir birey gibi giyinmiş olduğu halde, bir kahramanın görkemini yansıtan görünüşüyle şaşkınlık ve hayranlık içerisinde kalırmıydı? Daha çocuk denecek yaşta askerlik mesleğine girmişti. İhtiyatlılığı ve kişisel değerliliği kısa zamanda

sivrilmesini sağladı. Doğu'nun süvarileri ve okçuları onun yeteneklerini çok beğeniyorlardı. Yükselirken aştığı her askerlik rütbesinde, genel kanı, hükümdarın yaptığı seçimi daha önceden onaylamış olduğu merkezindeydi Teodosius, Pers kralıyla yapılan bir antlaşmanın imza işi için onu görevlendirdi. Bu önemli elçilik işinde, o, Roma adını küçük düşürmedi ve, İstanbul'a döndükten sonra, ödül olarak, imparatorluk ailesiyle onurlu bir bağlaşım elde etti. Kardeş sevgisinin gerektirdiği duygu, erkek kardeşi Honorius'un kızını Teodosius'un evlat edinmesine neden olmuştu. Tüm saraylılar Serena'nın yeteneklerine ve güzelliğine hayrandı. (109) Stilikon, prensese sahip olmaya ve edinik (evlat edinen) babanın kayrasını kazanmaya can atan bir sürü yarışmacı arasında üstünlük sağladı. (110) Serena'nın kccasını karısına bağlı kılmak amacıyla tahtın yakınına çekilmesiyle Teodosius, servetini yükseltmek ve yeteneklerinden yararlanmak için akıllı ve yiğit Stilikon'u korumasına aldı. Sırasıyla, süvari kuvvetleri komutanlığı, muhafız kuvvetleri komutanlığı ve, Roma imparatorluğun'un, hiç değilse Batı imparatorluğu'nun (111) tüm süvari ve piyade başkomutanlıklarını yaptı. Düşmanları da belirtmek zorunda kaldılar ki, o, saygınlık ve onuru her zaman paradan üstün tutmuş, ve askerlerin, devletin elaçıklığından edindikleri bahşış ya da ödüllerden yoksun bırakılmaları gibi savlar ileri süren bir tutum takınmamıştır (112). Alarik ve Radagaise ordularına karşı İtalya'yı savunurken, daha önce edindiği deneyimlerin verdiği değerlilik ve yetkinlik, ilk başarılarından yayılan ününün haklılığını tanıtlamıştır. Bizim zamanımıza göre onur ve övünme duygusuna daha az elverişli bir yüzyılda Roma komutanları, rütbe üstünlüğünü yüksek yetenek üstünlüğüne yeğ tutabiliyorlardı (113). Stilikon, yarışmacısı ve dostu Promotus'un öldürülmesinden acı duydu ve öcünü aldı. Binlerce Bastarne'nin öldürülmesi de ozanca, ikinci bir Patrokles'in ruhu için Roma Akhileus'üne sunulan bir kurban olarak gösterildi. Stilikon'un erdemleri ve utkuları Rufinus'de kıskançlık ve hınç yarattı. Uyanık Serena, imparatorluğun düşmanlarıyla-

le didiştığı sırada, kocasını kişisel düşmanlarına karşı korumamış olsaydı fesat hareketinin düzencisi belki de ortağa egemen olacaktı (114). Teodosius, imparatorluğa yatkımsayan bir bakanı hep tuttu ve ona, sarayı ile tüm Batı'nın yönetimini teslim etti. Ancak, Eugenius'e karşı yürüyüşe geçince akıllı imparator, kendine bağlı olan generallerini iç savaşın başarılı harekâtına sokmuştu ve yaşamının son anlarında hükümdar, iki oğluna ve imparatorluğun savunmasına onun gözkulak olmasını istemişti. (114/a) Stilikon'un yüksek yetenekleri bu güvene değerdi, ve Arkadius ile Honorius'ün erginlik öncelikleri süresince iki imparatorluğun da nâibi oldu (115). Devlet yönetimindeki ilk davranışı, emir ve komuta için yaratılmış bir deha'nın güçlülüğü ve devinimini sergilemiş oldu. Kara kışın ortasında Alpler'i geçti, Bazel kalesinden Batavya bataklığına dek Ren'den indi, garnizonların durumunu inceledi, Cermenlerin akınlarını durdurdu. Irmağın kıyılarında onurlu ve sağlam bir barışı kurduktan sonra, inanılmaz bir çabuklukla Milano sarayına döndü (116). Honorius ile sarayı Batı'nın başkomutanının yönetimine bağlı kalıyorlar, Avrupa orduları ve eyaletleri, genç hükümdarları adına bu yasal yetkeyi kesinlikle tanıyorlardı. Yalnız iki yarışmacı vardı ki, biri Stilikon'un hukuku üzerinde çekişmede bulunuyor, öbürü öcalma duygusunu dürtüklüyordu. Afrika'da, mağripli Gildon, saldırgan ve tehlikeli biçimde bağımsızlık savında bulunuyor, Konstantinopolis bakanı ise, kendisinin de Doğu imparatorluğunda onunkilerle eşit haklara sahip olduğunu savunuyordu.

Her iki hükümdarın kalıtçı niteliklerine Stilikon'ün göstermek istediği yansızlık, orduların, takıların ve ölmüş bulunan imparatora ilişkin görkemli eşyanın eşit olarak bölüştürmesini yapmaya onu (117) zorladı. Kalıtların içinde en önemlisi, iç savaştaki başarılı sonuçları dolayısıyla tümünün Teodosius emrine girdiği le'yonlar, kohortlar ve, Romalılar'la barbarların oluşturduğu suvari birlikle'iydi. Yeni hınç ve dış bilemelerle sıkıntıya düşmüş olan Avrupa ve Asya halkları tek bir insanın yetkesine sığıntılar ve Sti-

likon'un sıkı disiplini vatandaşların canını ve malını başıbozukluğun ve askerlerin açgözlü sataşmalarının kargaşasından kurtardı (118). Ancak imparatorluğun sınırları boyunca yararlı olabilen korkunç konuklardan İtalya'nın yakasını kurtarmak için sabırsız bir halde Arkadius'ün bakanlarınca gönderilmiş temsilcileri dinledi, kişisel olarak, Doğu birliklerini göndermeyi düşündüğünü bildirdi ve, öcünü almak için tasarladığı niyetlerini örtmek üzere Gotların akınlarıyla ilişkili olarak çıkan söylentilerden ustaca yararlandı (119). Suçlu Rufinus, hıncını çok iyi bildiği savaşçı ve yarışmacısının gelmekte olduğunu öğrenince paniğe kapıldı. Kendi büyüklüğünün ve yaşamının sona ermekte olduğunu büyük bir korkuyla görüyordu ve son kurtuluş umudu olarak, onu durdurmak için Arkadius'ün adını ve yetkesini kullandı. Yürüyüşünü Adriyatik kıyıları boyunca sürdürmüş gibi görünen Stilikon Selânik'ten uzaklaşmış değildi. İşte o sırada imparatorundan buyruk aldı. Buna göre, Doğu orduları geri çağırılıyordu ve daha ileri giderse, Konstantinopolis sarayı onun bu davranışını düşmanca bir hareket olarak değerlendirecekti. Batı komutanının bu buyruğa hemen ve beklenmedik biçimde uyması, halkın görüşüne göre onun bağlılığı ve ılımlılığının bir göstergesiydi. Ne var ki, Doğu ordularının da sevgisiyle bağlanmalarını başarmış olduğundan, kendisi bulunmayınca daha rahat ve tehlikesizce uygulanabilecek kanlı bir tasarının eyleme konulmasını bu birliklere görev olarak verdi. Stilikon, Doğu ordusunun komutanlığına Gaynas adında bir Got subayını getirdi. Gaynas'ın bağlılığından hiç kuşkusu yoktu; hiç değilse bu atak barbarın ne korkutularak ne de duyuncu acısı (vicdan azâbı) çekerek durdurulmasının olanaksızlığına güveniyordu. Askerler, imparatorluğun düşmanını öldürme işini kolayca benimsediler. Tiksinç Rufinus o denli genel hıncı üzerinde toplamıştı ki, binlerce askere verilen bu yomsuz giz (sır), Selânik'ten İstanbul kapılarına dek süren uzun yürüyüş boyunca —büyük bir bağlılık içerisinde— saklandı. Tutkulu prefe, bu büyük kuvvetlerin, kendisinin başına taç takılmasında yardımcı

olacaklarına bile kendini inandırdı. Öfkeli askerler, büyük ölçüde armağanlar elde ettiler. Birlikler, başkente bir mil kala, Hebdomon sarayı'nın karşısında konakladılar. Eski gelenek gereğince imparator ile bakanı, tahtı destekleyen kuvvetleri saygıyla selâmlamak için ilerlediler. Rufinus saf-
ların önünden sevgi dolu bakışlarla örtmeye çalıştığı ken-
dini beğenmişliği içerisinde geçtiği sırada sağ ve sol kanat-
lar karşılıklı olarak kapandı ve Rufinus kendini düşman
çemberi içerisinde kuşatılmış buldu. Durumu üzerinde dü-
şünmesine zaman bırakılmadan, Gaynas, ölüm işaretini
verdi. Yırtıcı bir asker, kılıcını, suçlu prefenin kalbine sap-
ladı. Rufinus iniltiiler içerisinde yere yıkıldı ve korkmuş
olan hükümdarın ayaklarında son nefesini verdi. Bir an-
lık bir acı tüm yaşamda işlenmiş suçların cezası yerine geç-
seydi, cansız bir vücut üzerinde işlenmiş saldırılar bir acı-
ma konusu olsaydı, insanlığımız, Rufinus'un öldürülmesi-
ni izleyen çok çirkin hal ve koşulların anlatılmasından
üzüntü duyacaktı. Parçalanan vücudu, daha birkaç saat
önce, göz kırpmasıyla herkesi titreten güçlü bakanı ayak-
ları altında ezmek için Konstantinopolis'in tüm sokakların-
dan çıkıp gelen kadın - erkek, aşağı katmandan halkın öf-
kesine teslim edildi. Kopartılan sağ eli, zâlim adına vergi
istiyormuş gibi, ve kesik başı da bir mızrağın ucuna takıl-
mış halde başkentin sokaklarında dolaştırılarak halka gös-
terildi. (120) Yunan Cumhuriyetlerinin yabancı kurallarına
göre, günahsız ailesi de onun cezasını paylaşacaktı. Rufi-
nus'un karısıyla kızı, dinin etkisiyle bu kuraldan kurtuldu-
lar. Yaptırdığı kilise onlar için sığınak oldu, öfkeli ayakta-
kımından onları korudu. Yaşamlarının geri kalanını hırıs-
tiyan ibadetleri içerisinde, Kudüs'de dingince geçirme öz-
gürlüğüne de kavuştular. (121)

Stilikon'un savunucu uşağı, adaletin gözünde doğa ve
toplum yasalarının tersine davranan, hükümdarın saygın-
lığını küçük düşüren ve askerlerdeki disiplinsizliğin örnek-
lerini yenileyen bu barbarca saldırıya alkış tutmuştur. Ev-
renin düzeni ve uyumunu gözlemlemeye dalan Claudianus
yaratıcı Tanrı'nın varlığına inanmıştı. Kötülüğün başarı

kazanması ise ona tanrısallığın nitelikleriyle çelişkili olarak görünüyordu. Rufinus'ün sonu ozanın şüphesinden kurtulmasını sağlayan tek neden olmuştur.(122) Prefe'nin ölümü belki tanrısallık adaletin yerine gelmesini sağlamışsa da dünyanın mutluluğuna pek az yardımcı olmuştu. Yaklaşık üç ay sonra halk, bir buyrultuyla Rufinus'dan kalan tüm varlığın imparatorluk hazinesi yararına zor alıma uğratıldığını ve, onun kötü idaresinden zarar görmüş olanlar üzerine kınamalar ve açıklamalar yapacakların aynı cezaya çarptırılacağını duyurulduğunu öğrendi.(123) Stilikon, yarışmacı'nın ölümüyle kendisine açılan olanakların hiçbirine elini sürmedi. Yalnızca öcünü almış oldu. Ne var ki, tutkusunda aldanmış duruma düştü. Gözde adı altında, Arkadius'ün zayıflığı bir yürütücüye gereksinme gösteriyordu. Doğal olarak, alışkanlık gereği, güvendiği hadım Eutropius'ün yüze gülücü aşağılığını yeğledi. Yabancı generalin yüksek olmakla birlikte sert yetenekleri hükümdara korku ve tiksintiden başka bir tepki vermiyordu. Güçlü olma tutkusu onları ayırıcaya dek, Gaynas'ın kılıcı ve Eudoksia'nın güzelliği başmabeyincinin gözdeliğini ayakta tutan destekler oldular. Ama kalles Got, Doğu orduları başkomutanı olunca, hiç duraksamadan iyilikçisinin kötülüğüne kalkıştı, ve kısa bir süre önce Stilikon'un düşmanını öldürmüş olan birlikleri, Konstantinopolis tahtını ona karşı harekete geçirmek için kullandı. Arkadius'ün gözdeleri, iki Roma imparatorluğunu ve Teodosius'ün iki oğlunu yönetmek ve savunmak için didinen bir kahramana karşı gizli ve uzlaşmaya yanaşmaz bir savaşı kışkırttılar. Stilikon'un üzerinden hükümdarın beğenisini, halkın saygısını ve barbarların dostluğunu kaldırmak için en çirkin düzenleri sürekli olarak kullandılar. Altınla gözleri döndürülmüş kaatiller, birçok kez Stilikon'un yaşamına son vermek için girişimde bulundular. Konstantinopolis senatosunun bir kararnameyle o, devlet düşmanı olarak ilân edildi ve Doğu eyaletlerinde bulunan büyük varlıkları zorla alınıldı. Sürekli birlik ve karşılıklı yardımın Roma adını batırmaktan kurtarabileceği bir zamanda Arkadius ile Honori-

us, uyruklarına, iki imparatorluğun karşılıklı olarak birbirlerini tam anlamıyla ayrı ve de yarışma halinde görmeyi, içerlerindeki kargaşalıklardan yararlanmayı, ve öbür imparatorluktaki vatandaşlarının topraklarına saldırılar düzenleyen barbarlara yakın bağlaşık (müttefik)'lar olarak davranmayı öğrettiler (124). İtalyanlar, Romalı senatörlerin giyinimlerine öykünen ve onların saygınlığını kapmak isteyen Bizans'daki kadınsı Yunanlılardan tiksiniyor gibi davranıyorlardı. (125) Yunanlılar da, uygar atalarının kaba Batılı halklara karşı beslemiş oldukları tiksintili hınçtan bir bölümünü taşımayı sürdürüyorlardı. Kısa zamanda iki ulusa dönüşen iki devlet yönetimi, bir an için Bizans tarihini askıya alarak imparator Honorius'ün utanç verici olmakla birlikte anılmaya değer saltanatını kesiksiz olarak anlatma olanağını bana vermektedir. Akıllı Stilikon, Hükümdarın ve halkın eğilimlerinin karşıtıcısı olmakta direnme yerine Arkadius'ü, değersiz gözdelelerine bıraktı. İki imparatorluğu bir iç savaşa sürükleme konusundaki nefreti, çok zaman süel değerini ve yeteneklerini göstermiş olan bir yüksek devlet görevlisinin ılımlılığını tanıtlamaktadır. Stilikon, kendini kırıngılığa kaptırmış olsaydı Batı imparatorluğunun başkentini ve imparatorun yüceliğini bir Mağrip ayaklanmasının sataşmalarına açık tutmuş olurdu. Zorba hükümdar Firmus'ün kardeşi Gildon (126), görünüşteki bağlılığın ödülü olarak çok büyük topraklar elde etmişti, ama bunlar hâinlik etmesi nedeniyle zorahıma uğratılmıştı. Roma ordularındaki uzun ve seçkin hizmetleri onu süel kontluk saygınlığına yükseltmişti. Teodosius'ün ihtiyatsız politikası yasal bir devlet yönetimini güçlü bir ailenin etkisiyle ayakta tutma gibi tehlikeli bir umarı benimsemişti. Firmus'ün kardeşi Afrika komutanlığını elde etti. Tutkulu Gildon, hiçbir dirençle karşılaşmaksızın adalet ve maliyenin keyfi yönetimini üstlendi ve, on iki yıl boyunca, bir iç savaşın tehlikeleri göze alınmadan engel olunamayan bir yetkeyle bu durumunu sürdürdü. Bu oniki yılda Afrika eyaletleri, bir yabancının kayıtsızlığını iç kargaşasının taraf kayırcı hıncıyla birleştiren bir zorbanın kuv-

veti altında acı çektiler. Zehir kullanılması çok zaman yasanın uygulama biçimi halini alıyordu. Gildon'un masasına gelen çağrılılar korkularını dile getiriyorlar, bu kınayıcı kaygı titreyerek öfkesini artırıyor ve ölüm görevlileri onun sesine koşuyorlardı. Gildon, almaşık olarak, açgözlülüğünü ve kösnüllüğünü (şehvet) gideriyordu (127). Gündüzleri zenginler için ne denli korkulu ise geceleri de babaların ve kocaların erinci ve onuru için daha az yıkıcı ve yakıcı değildi. Zorba, çılgınlıklarını bu baba ve kocaların güzel karı ve kızlarıyla yatıştırıyor ve sonra da onları, kendi tahtının biricik koruyucuları olmaya yetenekli gördüğü barbarlar, kaatiller ve çöl zencilerinden oluşan yabanıl gürhunun hayvanlığına bırakıyordu. Eugenius ile Teodosius arasındaki iç savaş süresince kont, daha doğrusu Afrika'nın hükümdarı, kendini beğenmiş ve ne olduğu belirsiz bir yansızlık takınmış, her iki yana da her türlü asker ve gemi yardımı istegini geri çevirmiş ve, ad olarak kimi hükümdar tanıyacağını belli edecek olan savaş sonucunu beklemişti. Bu tutumu, yenenin öcalmasına yol açacaktı. Ama Teodosius öldü; oğullarının zayıflığı ve birbiriyle geçimsizlikleri Mağripli'nin gücünü doğrulamış oldu. O da, tâcı alma konusunda çekingenlik gösterdi, Roma'ya haraç, daha doğrusu tahıl göndermek lutfunu esirgemedi. İmparatorluğun her bölüşülmesinde Afrika'nın beş eyaleti hep Batı'ya bağlanmıştır. Gildon'da bu geniş eyaletleri Homorius adına yönetmeye râzı olmuştu. Ne var ki, Stilikon'un ıra (karakter)'sı ve düşünceleri üzerine bilgisi onu, daha zayıf ve daha uzaktaki hükümdara saygılarını sunmaya yöneltti. Arkadius'ün yüksek yöneticileri, aşağılık bir isyancının savını sevgiyle karşıladılar. Afrika'nın birçok kentini Doğu imparatorluğuna bağlama gibi bir ham hayal, silahlı olarak destekleyemeyecekleri bir girişimde bulunmaya onları kalkıştırdı. (128)

Stilikon, Bizans sarayının savlarına açık ve kesin bir yanıt verdikten sonra, eskiden dünyanın tüm krallarını ve uluslarını yargılayan mahkeme önünde Afrika zorbasını davalı durumuna sokarak suçladı. Uzun zamandan beri

unutulmuş olan cumhuriyet simgesi Honorius'ün saltanatı sırasında yeniden görüldü. İmparator senato'ya, eyaletlerden gelen yakınmaları, ayrıntılı bir biçimde sundu, Gildon'un kıyalarını belirtti ve saygıdeğer meclisten bu isyancı için karar vermesini istedi. Senatörler oybirliğiyle onu cumhuriyetin düşmanı olarak betimlendirdiler ve Roma ordularınca yasal yaptırım uygulaması için kararname çıkardılar (128). Bir zamanlar atalarının dünya efendisi olduğunu anımsayan bir halk, uzun süreden beri geçici büyüklük ve özgürlük hayallerine güvenli bir yaşam sürdürmeyi yeğ tutmaya kendini alıştırmamış olsaydı eski ayrıcalıklarının bu gösterişini soylu bir kıvançla alkışlayacaktı. Bu güvenli yaşam da Afrika'daki tarlaların ekimine bağlıydı ve bir savaş işareti, açlığın da işareti demektir. Senato oturumlarına başkanlık eden prefe Simmakue, Mağripli'nin hemen tahıl göndermeyi yasaklıyarak öc almaya kalkışacağını, başkentinde dinginliğinin belki de kızgın ve aç kalmış bir kalabalığın öfkeli gösterileriyle bozulabileceğini Stilikon'a bildirdi. (129) Stilikon'un ihtiyatlı davranışı Roma halkını dinginleştirmeye yarar en uygun önlemin vakit geçirmeden alınmasını sağladı. Galya'nın iç eyaletlerinden büyük ölçüde tahıl satın aldırttı. Ron'da gemilere yüklendi ve kolaylıkla Tiberis (Tevere)'e getirildi. Afrika savaşının başından sonuna dek Roma anbarları hep dolu oldu. Aşağılatıcı bir bağlılıktan da böylece kurtulmuş olundu, ve mutlu bir bolluğun görüntüsü insanların kaygısını ortadan kaldırdı. (130)

Stilikon, Roma'nın hesaplaşmasını ve Afrika savaşını bir generale verdi. Bu yaman komutan, kişisel olarak uğradığı satışmalar nedeniyle zorbaya karşı öcalma isteğiyle yanıp tutuşuyordu. Nabal'lerde sürüp giden ayrılıkçı ruh, Gildon ve Massezel (131) adlı iki oğlu arasında çetin kavga yaratmıştı. Zorba, yatışmaz bir kızgınlıkla genç kardeşinin peşine düşmüştü; onun gözüpekliğinden ve yeteneklerinden çok korkuyordu. Kuvvet üstünlüğünü yitiren Massezel, kendine Milano sarayında bir sığınma olanağı aradı. Burada, iki oğlunun amcalarının öldürüldüğünü öğ-

rendi. Baba yüreğinin uğradığı bu acı onda büyük öcalma duygusuna dönüştü. Gildon'un ilk saldırılara karşı direnç göstermesi olasılığını da düşünen Stilikon, kuvvetlerin başında zorbanın üzerine yürümek üzere Batı'nın deniz ve kara ordularını sefere hazır duruma soktu. Ne var ki, İtalya onun ayrılmamasını istediğinden ve sınırları boş bırakmak tehlikeli olduğundan, Honorius'un yöneticisi, Eugenius'un bayrağı altında savaşmış Galyalı kıdemli lejyonerlerden oluşan bir kuvvetin başına Massezel'i geçirdi. Bir tahtı gasbediciyi savunduğu gibi onu devirmeyi de sağlayacağını dünyaya tanıtlayacak olan bu kuvvetler, bayraklarında bir aslan simgesi çizili Jovienus'ler, Hercules'ler, yardımcı Nervienus'ler, ve uğurlular - yenilmezler diye adlandırılan seçme birliklerden oluşuyordu. Roma orduları (132) arasında seçkin bir ünü olan bu yedi birliğin asker tutarı ancak beşbin kişiyi buluyordu. (133) Kadırgalar ve taşıma gemileri Toskanya'daki Piza limanından fırtınalı bir havada çıktılar ve Kapraria adasına yöneldiler. Burası adını ilk canlıları olan yaban keçilerinden almıştı; o sıralarda yırtıcı ve değişik görünüşlü yeni bir göçmen topluluğu burada yaşamaktaydı. O yüzyılda yaşamış yabancı bir gezgin şunları söylemektedir: (134) «Bütün ada, gün ışığından kaçan insanlarla doludur, daha doğrusu bunlarla kirlenmiş bulunmaktadır. Yalnız yaşadıkları ve davranışlarına kimsenin tanık olmaması için keşiş ya da yalnız yaşayan (târik-i dünya) adını almaktadırlar. Birgün yitirecekleri korkusuyla, varsıllığı istememektedirler ve mutsuz olmaktan sakınmak için seve seve yoksulluğun kucağına atılırlar. Bu dünyanın nimetlerinden yararlanmasını bilmeden onun kötülüklerinden korkmak ne denli saçma ve anlamsız şey! Bu içe kapanıklığı ya bir hastalığın etkisinden, ya da, kaçak kölelere adaletçe verilecek cezayı bu mutsuz insanların kendi kendilerine uygulamasını gerektiren eski suçlarının verdiği duyuncu acısı (vicdan azâbı)'ndan ileri gelmektedir.»

İşte, sofu Massezel'in, Tanrı'nın sevgili kulları olarak saygı gösterdiği Kapraria keşişleri için din dışı görüşlünün

kötülemesi böyleydi. (135) İçlerinden birkaçı gemilere binmeleri gerektiğine akıl erdirdiler. Anlaşıldığına göre Roma komutanı da gecelerini ve gündüzlerini ibadet etmek, oruç tutmak ve mezâmir okumakla geçiriyordu. Bunlarla yengiyi elde edeceğine inanan sofu yönetici, Korsika kayalarından sakındı, Sardunya'nın doğu kıyılarını izledi ve, gemilerini güney rüzgârlarına karşı güven altına almak amacıyla, Afrika kıyılarına yüz kırk mil uzaklıktaki büyük ve kapalı Kagliari limanında demir attı. (133)

Gildon, saldırıyı püskürtmek için Afrika'daki tüm güçleri hazır duruma sokmuştu. Bir yandan Getulya ve Etyopya'nın uzak oymaklarını kendi buyruğuna almışken Romalı askerlerin de pek güvenemediği bağılıklarını armağanlar ve ileriye yönelik sözler vererek pekiştirmeye çalışıyordu. Yetmiş bin kişilik ordusunu teftiş ettikten sonra, kendini beğenmiş zorba, çoğunlukla bir bozgunun işaretçisi sayılan delice bir yanılgiyla, süvarilerinin küçük Massezel birliğini ezeceğini, bu bir avuç Galyalı ile Cermen'in, yakıcı kum bulutları arasına gömüleceğini söyleyerek böbürleniyordu (137). Ama, Honorius'ün lejyonlarına komuta eden Mağripli, kendi soydaşlarının huyunu ve gelenekleriyle göreneklerini çok iyi biliyordu. Bunlar, hemen hemen çıplak barbarlardı. Sol elleriyle, kalkan yerine bir örtüyü tutuyorlardı; mızraklarını atınca silahsız kalıyorlardı. Atları da kendileri gibi talimsizdi. Parladıkları zaman dizginle tutulmalarına olanak yoktu. Beş bin kıdemli lejyonerle, düşmanının kalabalık ordusu karşısında savaş düzenine girdi ve askerlerine, üç gün dinlenme olanağı sağladıktan sonra savaş komutunu verdi. (138) Bağışlanma ve barış sunmak üzere lejyonlarının başında ilerleyen Massezel, direnç göstermek isteyen Afrikalı bir süvari sancakdarıyla karşılaştı. Komutan, kılıcıyla onu kolundan vurdu. Sancak düştü ve bu imgesel başeğişe önsaftaki tüm süvari sancaktarlarınca öykünüldü. Bundan etkilenen kohortlar, meşru hükümdarlarının adını —hep bir ağızdan— bağıraarak duyurdular. Romalı birliklerin ayrıldığını şaşkınlıkla gören barbarlar, düzensiz bir halde kaçtılar ve görenekle-

rı gereğince dağılıp gittiler. Massezel kolay, tam ve hiç kan dökmeden bir utku kazanmış oldu (139). Zorba, savaş alanından kaçtı, denize vardı, Doğu imparatorluğunun bir limanına güvenle ulaşabilme umuduyla küçük bir gemiye canını attı. Ne var ki, ters rüzgârın inatçılığı yüzünden gemi Tabrika (140) limanına girmek zorunda kaldı. Burası, yörenin geri kalan yerleriyle birlikte Honorius'ün egemenliğine bağlı bölgelerden biriydi. Halkı, pişmanlıklarını ve bağlılıklarını tanıtlamak için Gildon'u yakaladılar ve kalede hapsedtilerse de içerisine düştüğü umutsuzluk, yenmiş ve ağır biçimde acı çektirilmiş bir kardeşin önüne çıkarılmak gibi dayanılmaz bir işkenceden onu kurtarmış oldu. (141)

Tutsaklar ve ganimetler imparatorun ayakları altına serildi. Her şeye egemen olduğu zamanlarda bile ılımlılığını herkesi hayran bırakacak derecede elden bırakmayan Stilikon, cumhuriyet yasalarına uyulmasını istedi ve başlıca suçluların yargılamasını senatoya ve halka bıraktı. (142) Yargılama açık olarak yapıldı. Geçici mahkemede görevlendirilen yargıçlar, Roma halkını tahıldan yoksun bırakan Afrika'daki yüksek aşamalı görevlileri cezalandırmak için sabırsızlanıyorlardı. Zengin ve suçlu eyalet, Gildon'un suç ortaklarının çoğalmasından kişisel çıkar sağlayan imparatorluk görevlilerinden çok çekmişti. Honorius'ün bir buyrultusu, ihbarcıların susmasını istiyor gibiydi. On yıl sonraysa imparator, genel başkaldırma sırasında işlenmiş küçük düşürücü suçların kovuşturmasına yeniden başlamasını buyuran başka bir buyrultu çıkardı. (143) Askerlerin ve yargıçların ilk kızgınlığından korkarak kaçan zorbaya bağlı kimseler, yapmış olduğu hizmetleri hiçbir zaman bağışlatamamış olan kardeşinin yazgısını ve ölümü sevinçle öğrendiler. Massezel, önemli bir savaşı yalnızca bir kıs içerisinde bitirdikten sonra, Milano sarayında yapmacık bir minnet ve gizli bir kıskançlık içerisinde, alkışlarla karşılandı. (144) Belki de bir kaza sonucu meydana gelen ölümü Stilikon'un kallesliğinden bilindi. Yanında Batı orduları başkomutanı olduğu halde bir köprüden geçtiği sıra-

da atından ırmağa düştü. Yardıma koşmak isteyenleri, Stilikon'un kallesçe bir gülümseyişi durdurdu. Onlar, bu yüzden kararsızlık geçirirken mutsuz Massezel yaşamını yitirdi. (145)

Afrika utkusunun eğlenceleri imparator Honorius'un, yeğeni ve Stilikon'un kızı ile evlenmesi şenlikleriyle birlikte yapıldı. Bu gösterişli düğün, Stilikon'a, vasisi olduğu Honorius üzerinde bir de babalık hakları kurmasını sağladı. Klaudianus'un şiir perisi bu şanlı şöretli olaylar zincirinde doğal olarak susamazdı. (146) Taçlı evlilerin mutluluğunu şiirle dile getirdi. Onların birleşmesini sağlayan ve tahtı koruyan Stilikon'u da övdü. Dinsel inancın konuları olmaktan kurtulmuş bulunan eski Yunan masalları, şiirin büyük etkenliğiyle unutulmaktan da kurtulmuş oldular. Cyprus'in Meyva bahçesi tablosu, Aşk ve Uyum (ahenk) Yeri ve, Venüs'ün dalgalar arasından çıkarak tatlı etkisini Milano sarayında duyurmaya gelişi eğretileme (istiâre) yapıntı (farz etme)'sının ruhları etkileyici dilinde kalb duygularını tüm yüzyıllarda devindirmiştir. Klaudianus'ün genç hükümdarda (147) varsaydığı sevi sabırsızlığına gülüyorlardı ve henüz ondört yaşındaki eşinin güzelliği (öyle kabul edilse bile) Honorius'ün tutkusunu sağlayacak denli değildi. Kaynanası Serena, birtakım önlemlerle ya da inandırarak evlenme işini gerl bıraktırmayı başardı. Maria, düğün töreninden on yıl sonra, erden (bâkire) olarak öldü. Belki de imparatorun soğukluğu ya da iktidarsızlığı, onun erdenliğini sürdürmesinde etken olmuştur. (148) Genç hükümdarlarının ırasını (karakterini) özenle inceleyen uyrukları, Honorius'ün ne tutkusu ne de yetenekleri olmadığını ve bulunduğu yerin görevlerini yapma ve yaşının eğlenceleriyle isteklerini yerine getirebilme gücü bulunmadığını anladılar. Gençliğinin ilk yıllarında ok atma ve atabilme uğraşlarına kendini kaptırıyordu, ama bu yorucu uğraşlardan, kısa süre sonra vazgeçti. Kümes kuşları yetiştirmek ve beslemek Batı hükümdarının başlıca işi oldu (149). Devlet yönetiminin dizginleri de Stilikon'ün güvenli ve ussal ellerine bırakılmıştı. Honorius'ün yaşam öy-

küsü, erguvan içerisinde dünyaya gelmiş olan bu hükümdarın, en yalın köylüsününkinden daha kötü bir eğitim gördüğü söylenebilir. Tutkulu bakanı, erginlik yaşına gelinceye dek onun gözüpek yetişmesine ve kafasının aydınlanmasına önem vermemişti. (150) Honorius'ün öncelleri, kendileri örnek olarak, hiç değilse başlarında bulunarak lejyonların değerini canlı tutma geleneğini sürdürmüşlerdi. Tarihleri onların Roma dünyasının tüm eyaletlerinde canla başla at koşturduklarını gösterir. Teodosius'ün oğluysa sarayında utanç verici bir tutsak yaşamı geçirdi, ülkesine yabancı kaldı, her yandan saldırıya uğrayan ve sonunda barbarların girişimleriyle devrilen imparatorluğun yıkılışına kayıtsızlık içerisinde tanık oldu. Büyük olayların geçtiği yirmi sekiz yıllık saltanatı sırasında imparator Honorius'ün adından pek seyrek olarak söz edilmiştir.

BÖLÜM XXX

Gotlar'ın Ayaklanması - Yunanistan'ı Yağmalamaları - Alarik ve Radagaise'ce İtalya'nın İki Kez Büyük Saldırıya Uğrayışı - Stilikon'ca Püskürtülmeleri - Cermenlerin Galya'yı Ele Geçirmeleri - Batı'da Konstantinus'un Tahtı Ele Geçirmesi - Stilikon'un Gözden Düşüşü ve Ölümü.

Roma vatandaşları 'büyük Teodosius'e neler borçlu olduklarının farkında olmasalardı bile onun ne denli güçlü-lük, gözüpeklik ve usla, cumhuriyetin sallanmakta olan yapısını nasıl ayakta tutmayı başarmış olduğunu, bu imparatorun ölümü onlara kısa sürede öğretmiş olacaktı. Ocak ayında dünyaya gözlerini yummuştu ve, aynı yılın kışı sona ermeden tüm Cot ulusu silaha davranmıştı (151). Yarıdımci durumunda olan barbarlar, kendi bağımsız bayraklarını açtılar, kıyıcılıklarının uzun zamandan beri bu gününü beklediğini dile getirdiler. İlk boru sesini duyan soydaşlarından olup tarım işlerinde, dinginlik içerisinde yaşamak zorunda bırakılmış uzak tarlalardaki çiftçilere varıncaya dek işlerinden ayrıldılar ve eskiden tiksinierek bir yana attıkları kılıçlarını yeniden kuşandılar. Tuna engelleri zorlandı. İskitlerin yabanıl savaşçıları ormanlarından çıktılar; sert kış, ozan'a «çok büyük arabalarını, sevmedikleri ırmağın buz tutmuş suları üzerinden geçirdiler» deme olanağını verdi (152). Tuna'nın güneyindeki eyaletlerin mutsuz in-

sanları, yirmi iki yıldır çektikleri kötülöklere neredeyse alışmış gibiydiler. Got adından kendilerine övünç payı çıkaran barbar süröleri, Dalmaçya kıyılarından Konstantinopolis kapılarına dek düzensiz bir biçimde yayıldılar (153). Teodosius'ün ihtiyatlı eliaçıklığıyla Gotlar'a tanınmış yiyecek maddelerinin kesilmesi, ya da kısılması onların ayaklanması için bir bahane oluşturdu. Kendilerine karşı gösterilen bu davranış o imparatorun pısırik oğullarına duydukları nefreti de aşan bir öfkeye neden oldu. Hınçlarında, Arkadius'ün bakanı'nca yapılan hiyanet ya da gösterilen zayıflığın büyük payı vardı. Barbarların kampına Rufinus'ün sık sık yaptığı ziyaretler, kendini onların savaş aracı gibi göstermesi, onun ağır suçluluk oluşturan gizli haberleşmelerinin kanıtı olarak göröldü, üstelik düşmanların, duydukları minnet ya da politika gereği, prefenin iyeliğindeki yerlere akınlarını götürmekten kaçınmaları bu kanıtları doğrular nitelikte sayıldı. Çeşitli önderlerin kişisel tutuklarına körü körüne bağlanmak yerine Gotlar, Alarik'in ihtiyatlı ve derin yeteneklerine uyarak yönetilmeyi yeğ tutular. Bu önlü komutan, yalnız çok önlü Amali kral soyunun karşısında saygınlığını ileri sürmeyen Balti soyundan gelmekteydi (154). Roma orduları komutanlığının kendisine verilmesi için çok istekte bulunmuştu, ama imparatorluk sarayınca bu isteğinin gerl çevrilmesi ve bunun delice bir istek olduğunun kendisine anlatılır gibi bir tutum gösterilmesi Alarik'i çileden çıkarmıştı. Romalıların yoksun bulunduğu yetenekleri onlara karşı kullanmayı kararlaştırdı. Konstantinopolis'e egemen olmak gibi bir umudu kafasında geliştirmekten bunun uygulanması zor bir düş olduğü sonucuna vararak o düşünmeden vazgeçti. Bölünmüş bir saray ve gönenmeyen (memnun olmayan) bir halk arasında imparator Arkadius, Got ordusunu karşısında görmek olasılığından çok korkuyordu. Ne var ki, kentin kaleleri, değer ve yetenek eksikliğini giderecek güçteydi. Denizden ve karadan başkent, barbarların oklarına meydan okuyabilir ve onları güçsüz bırakırdı. Alarik, Trakya ve Daçya'nın başeğmiş ve yıkılmış halklarını daha uzun süre

baskı altında tutmayı gereksiz gördüğünden, o zamana dek savaşın kötülüklerinden uzak kalmış bir eyalette yengi ve bolluk aramayı yeğledi (155).

Rufinus'un Yunanistan'ı yönetmek üzere atadığı sivil ve asker yüksek görevlilerin ıra (karakter)'sı halkın kuş-kularını haklı çıkaracak nitelikteydi. Bilimin ve özgürlüğün eski yurdunu Gotların şefine teslim etmeyeceğine kimse güvenmiyordu. Prokonsul Antiokus, saygıdeğer bir babanın değersiz bir oğluydu, ve eyalet birliklerine komuta eden Gerontius ise, doğanın kendi eliyle şaşılasi nitelikte tahkim ettiği bir memleketi yiğitlikle ve ussal yöntemlerle savunacak yerde bir zorbanın zulüm saçan buyruklarını uygulamaktan başka bir şey düşünmez gibiydi. Alarik, yalçın tepeler zincirini oluşturan ve doruğu, süvarilerinin aşmasını engelleyici sık ormanlarla kaplı OEta dağının eteklerine değin Makedonya ve Tesalya ovalarını, hiçbir direnç görmeksizin, geçti. Bu dağ zinciri Doğu'dan ve Batı'dan deniz kıyılarına dek yayılıyor, uçurumla Maliyen körfezi arasında, yalnız tek bir arabanın geçmesine elverişli dar bir geçide dönüşen üçyüz adım genişliğinde bir alan bırakarak uzanıyordu (156). Yetenekli bir komutan, Termopill'erin bu dar boğazında Gotlar'ın ordusunu durdurabilir, belki yenilgiye de uğratabilirdi. Nitekim Leonidas ve üçyüz Ispartalı, burada şanlı bir savaşla canlarını vermişlerdi. Kimbilir, belki bu kutsal yer, soysuzlaşmış Yunanlıların yüreğinde birkaç askerce kıvılcımın çıkmasına neden olabilecekti. Termopolit geçidini tutan birlikler, kendilerine verilen buyruğa uyarak çekildiler ve Alarik'i durdurmaya ya da geçişini geciktirmeye kalkışmadılar (157). Fosidya ve Beotyanın verimli ovaları, üzerlerinde silah taşıyan herkesi öldüren ve köyleri yakarak ateşler arasından güzel kadınları ve davar sürülerini alıp götüreren barbarlarla dolup taşı. Yunanistan'ı çok zaman sonra gidip gören gezginler, Gotlar'ın o akınıyla ilgili izleri seçebildiler. Teb kentinin artık yedi kapıya gereksinimi yoktu, çünkü Alarik, Atina'yı ve Pire limanını ele geçirmiş bulunuyordu. Aynı sabırsızlık, teslim koşullarının geciktirilmemesini de ona telkin

ediyordu. Alarik'in çığırtkanı (münâdi) tarafından yapılan duyuruyu işiten Atinalılar, Minerve'nin kentini ve halkını yeniden satın almak için servetlerinin büyük bölümünü vermeye razı oldular. Antlaşma, gösterişli and içmelerle onandı ve karşılıklı olarak bağılı kalınacağı belirtildi. Got hükümdarı kente girdi, seçkin askerlerinden bir bölümü de ona eşlik etti. Banyo alarak serinledi, majistranın verdiği görkemli şöleni kabul etti, kendisinin de uygar ulusların gelenek ve göreneklerine yabancı olmadığını göstermek istedi (158). Ne var ki, Sunium burnundan Megare kentine değin tüm Attika toprakları alevlerin ve yanıp yıkılmaların saldırısına uğradı. Çağdaş bir filozofun karşılaştırmasından yararlanabilirsek, Atina, kurban olarak sunulmuş bir canlının içi boş ve kanlı derisini andırıyordu. Megare ile Korent'in arası otuz milden çok değildi. Ancak, bugünkü Yunanlılarda kullanılması sürdürülen anlatımlı deyişle *kötü yol*, düşman ordusu için kolayca yararlanılamayacak hale sokulabilirdi. Siteron dağının sık ve kara ormanları memleketin iç kesimini kaplıyordu. Kıyıyı çerçeveleyen Sironiyen kayalıkları, deniz kıyıları boyunca yaklaşık altı mil uzunluğuda dar ve dolambaçlı bir keçi yolu üstüne asılmış gibiydi (159). Korent kıstağı (berzah), yüz yıllar boyunca yakınılmış olan bu kayalıklar geçidini sona erdiriyordu. Çok az sayıda yiğit askerler, Yunan deniziyle Ege denizi arasındaki beş-altı millik bir alanı, geçici de olsa, kolayca savunabileceklerdi. Doğal tahkimatlarına güvenen Peloponez kentleri eski kale duvarlarına özen göstermeyi savsaklamışlardı. Roma yöneticilerinin cimriliği de bu mutsuz eyaletin tükenmesine yardımcı olmuştu (160). Argos, Isparta, ve Korent, direnç göstermeden Got ordularına kapılarını açtılar ve, evlerinin alevler içinde yandığını, ailelerinin kılıçtan geçirildiğini görmek gibi korkunç sahnelerden kendilerini kurtarabilen bunlar oldu (161). Vazoların ve heykellerin paylaşılmasında barbarlar, sanat değerinden çok özdeksel (maddi) değeri gözönünde tuttular. Tutsak kadınlar savaş kurallarına boyun eğdiler. Güzellik, değerle ödüllendirilmesine yaradı, ve Yunanlılar,

kahramanlık zamanlarının örneğiyle haklı sayılmış bir kötü uygulamadan yakınmak için kendilerinde ussal bir nedenden bulamıyorlardı (162). Değerliliği ve disiplini Isparta'nın en iyi tahkimatı olarak saymış bulunan bu ünlü halkın torunları, atalarından birinin Alarik'ten daha korkunç bir savaşçıya verdiği yiğitçe yanıtı anımsamıyorlardı bile... O eski ataları demişti ki, «Sen bir tanrı isen, senin onuruna saldırmamış olanlara baskı yapmazsın; bir insan isen, yürü, gel gör ki, onlar ne güçlerini, ne de yiğitliklerini elden bırakmamışlardır.» (163) Termopillerden Isparta'ya değin, Gotlar'ın şefi, bir tek düşmana rastlamadan utkulu yürüyüşünü sürdürdü. Ne var ki, can çekişmekte olan putataparlığın inananlarından birinin güvenle bildirdiğine göre, elinde korkunç kalkanıyla tanrıça Minerva ile Akyleus'un meydana okuyan görüntüsü (64) Atina'nın kalesini savundular. Yunan tanrılarının ortada görünmeleri kendini beğenmiş yeneni korkuya düşürdü. Tansıkların bol olduğu bir yılda bu genel kaynaktan Zosime'yi yoksun bırakmak haksızlık olurdu. Şurası da açıkça belirtilmelidir ki, Alarik'in düşleme ortamı, uyanıkken olsun, uyku sırasında olsun, Yunan boş inancının düşlerini algılayabilmesi bakımından kötü hazırlanmış buluyordu. Cahil barbar, belki de ne Homeros'un şarkılarından ne Achyleus'ün ününden söz edildiğini hiç duymamıştı. Sofuca bağlı olduğu hristiyan inancı ona, Roma ve Atina'nın düşsel tanrılarını hor görmeyi öğretmişti. Gotlar'ın gelmesi, paganizmin canlanması şöyle dursun, hiç değilse geçici olarak, onun son izlerini de yıkmayı tamamladı. Binsekiz yıldan beri var olan Sere (Ceres)'in gizleri Eleusis'in yakılıp yıkılmasında ve Yunanistan'ın felâketlerinde artık yaşamıyorlardı (165).

Ordularından, tanrılarından ve hükümdarından artık hiç bir şey beklemeyen bir halk, tek ve son umudunu Batı komutanının gücüne ve değerine bağlamış bulunuyordu. Yıkıcıları Yunanistan'dan atıp çıkarmasına izin verilmiş olan Stilikon (166) onu kurtarmaya koştu. İstirya limanlarında büyük bir filo oluşturdu ve birliklerini, Yunan denizinden esenlikle geçirdikten sonra Korent yıkıntıları-

na yakın bir yerde karaya çıkardı. Arkadya ormanlarıyla dağları, değer bakımından birbirinden aşağı kalmayan iki komutan arasında, sonucu belirsiz çok sayıda savaşa sahne oldu. Romalı'nın dayanma gücü ve yüksek yetenekleri onu üstün duruma getirdi. Hastalıklar ve kaçmalar yüzünden sayıları çok azalan Gotlar, o zamana değin savaşın yıkımlarına uğramamış bulunan kutsal ülke olup Pene ırmağı kaynağının ve Elide sınırlarının yakınındaki yüksek Foloe dağına doğru yavaş yavaş çekildiler (167). Stilikon, barbarların ordusunu kuşattı, ırmağın akışını başka yöne çevirdi (168). Gotlar, susuzluk ve açlığın dayanılmaz acıları içerisinde kan ağlarken, Roma komutanı, kaçmalarını olanaksız kılmak için kuşatmayı tüm çevrede siper kazdırarak, çukurlu sarma ile pekiştirdi. Bu önlemleri almış olduğu için utku güveni içerisinde, biraz dinlenmek üzere, Yunan tiyatrolarını ve kösnül (şehvet) danslarını izlemeye gitti. Askerleri başıboş kaldı, her yana dağıldılar. Barbarların yağmasına uğramamış olan yerleri bunlar yağmaladılar. Görünüşe göre Alarik, bir komutanın savaşın kızgınlığı arasında alabileceği kararlardan çok daha uygununu böyle dingin bir sırada alabileceğini düşünmüştü. Peloponez'deki hapis durumundan kurtulmak için, ordusunu çeviren müstahkem kuşağı zorlaması, Korent körfezine dek otuz millik güç ve tehlikeli yürüyüşü yapması, birliklerini, tutsaklarını ve aldığı ganimetleri, Rium ile karşı kıyı arasında genişliği yaklaşık yarım mil olan en dar yerinde denizden geçirmesi gerekiyordu (169). Bu işler, kuşkusuz gizli, önlemleri ve ivedi olarak yapıldı. Roma komutanı, büyük bir şaşkınlık içerisinde bunu öğrendiği zaman Gotlar, onun aldığı tüm önlemleri aşmış ve önemli Epir eyaletine geçerek dinginliğe ve güvene kavuşmuşlardı. Bu uğursuz zaman içerisinde Alarik Konstantinopolis yöneticileriyle gizlice sürdürdüğü görüşmelerde bir antlaşma yapma olanağını buldu. Yarışmacılarının yüksekte atan mektubu ve bir iç savaş korkusu Stilikon'u Arkadius'un topraklarından çekilmek zorunda bıraktı ve cumhuriyetin düşmanında Doğu imparatorunun bağlaştığı (müttefik) ve hiz-

metkârının saygıdeğer ırasına saygı göstermek durumuna soktu.

Teodosius'ün ölümünden kısa bir süre sonra Konstantinopolis'i gezen bir Yunanlı filozof, (170) imparatorların görevleri ve Roma Cumhuriyetinin yönetimi üzerine erkin (liberal) kanılarını yayımladı. Sinosius, ölen imparatorun askerliğe - gereksiz iyiliği yüzünden - sokmuş olduğu kötü tutumu gösteriyor ve bunu beğenmiyor. Vatandaşlar ve uyruklar, belli bir para karşılığında, vatan savunması için söz götürmez bir görev olan askerlikten başışık olmayı satın alıyorlardı. Yurdun savunması, böylece yalnız ücretli barbarlardan oluşan ordulara kalıyordu. İskitler ülkesinin kaçakları imparatorluğun en ünlü saygınlıklarından bir bölümünü ellerinde tutuyor ve bu saygınlıkları onursuzlaştırıyorlardı. Yasaların esenleştirici boyunduruğunu hor gören genç İskitler, kısa sürede servet sahibi olmak umarlarını arıyorlar, kin duydukları ve nefret ettikleri insanların güzel sanatlarına öykünüyorlardı. Sürekli olarak asılı duran Tantale'nin taşı gibi Gotlar'ın gücü de her zaman devletin erincini ve güvenini tehdit ediyordu. Sinesius'ün sağlık verdiği umarlar yiğit ve çabalı bir vatanseverin duygularını belirtmiş oluyordu. Sinesius ve şatafatı saraydan ve ordudan söküp çıkarmak, ücretli barbarların yerine yasalarını ve mal-mülklerini savunmakta doğrudan çıkarı olan insanları orduya almak, bu genel bunalım döneminde, keyif ve eğlencesinin sarhoşluğuna dalmış vatandaşı uyandırmak, tarımın korunması için, yiğit çiftçilerin ellerini araç ve gereçlerle donatmak üzere, imparatoru, erdemleri ve kesin tutumuyla uyrukları harekete geçirmekte öncülük etmeye çağırırmaktaydı. Teodosius'ün oğlunu, Romalı adına yakışacak ve yiğitliğini geri getirecek bir ordunun başına geçmeye özendiriyordu. Böyle bir ordu, kısa süren bir coşkunluktan başka değeri olmayan barbarlara saldırmalı, onları İskit ülkesinin çöllerine dek sürmeli, ya da onları Lasedemonien'lerin eskiden tuttuğu İlotlar gibi kölelik durumuna getirmeliydi. (171) Arkadius'ün sarayı, Sinesius'ün düşüncelerini takdir etti, yeteneğini alkışladı,

ama uygulamaya geçmedi. Belki de filozof, ancak bir İsparta kralına yapılması uygun olan erdemli ve ussal bir uyarıyı Doğu imparatoruna yaparken, soysuzlaşmış bir halkın içerisinde bulunduğu durum ve koşulları iyice ölçmeyi savsa-lamıştı. Belki de, seyrek olarak düşünme zahmetine katlanan yüksek görevlilerin kendini beğenmişlikleri, kavrayış ölçülerini ya da yerleşmiş biçimsellikleri ve inakları aşan her düşünceyi gülünç ve akılsızca olarak nitelendiriyordu. Sinesius'ün sözleri ve barbarların ortalığı kırıp geçişi tüm halkın diline düştüğü sırada Konstantinopolis'de yayımlanan bir buyrultu, Alarik'in doğu İllirya başkomutanlığına yükseltildiğini bildiriyordu. Roma eyaletleriyle antlaşmalara saygı gösteren bağlaşıklar, Yunanistan'ı ve Epir'i yakıp yıkan bir kimsenin bu denli ödüllendirilmesini tiksinererek gördüler. Utkulu barbar, daha dün yakıp yıkarak yağma ettiği kentlerde, yasal bir majistra olarak karşılandı. Oğullarını öldürdüğü babalar, karılarına tecavüz ettiği kocalar onun yetkesi altına girmiş oldular ve başkaldırmasının başarısı tüm yabancı ücretli askerlerin şeflerindeki tutkuyu güçlendirdi. Yeni komutanlığının ortaya koyduğu göreneğin sağlam bir ruh ile akılcıca bir politika ürünü olduğu görülmektedir. Vakit geçirmeden Margus, Ratiaria, Naissus ve Selanik'teki savunma ve saldırı silahları depo ya da yapımevlerine, birlikleri için çok büyük ölçü ve sayıda kalkan, zırhlı başlık, mızrak ve kılıç yapılmasını buyurdu. Zavallı taşra halkı, kendilerinin yakılıp yıkılması için kullanılacak silahları yapmak zorunda kaldı. Barbarlar da, kimi zaman gözüpekliklerinin çabalarını yararsız kılan engelin de ortadan kalktığını görmüş oldular. (172) Alarik'in soyluluğu, başarılarının kazandığı ün ve tutkusundaki bilinçlilik tüm Got ulusunu yavaş yavaş onun bayrağı altına topladı. İllirya başkomutanı, barbar şeflerinin elbirliğiyle, eski geleneğe göre, bir kalkan üzerinde havaya kaldırıldı ve törenle, Vizigotlar'ın kralı olarak tanındı. (173) Bu çifte yetkeyle donanmış ve iki imparatorluğun sınırı üzerinde yerleşmiş olarak her iki hükümdarın saraylarına ayrı ayrı aldatıcı vaatler satıyor-

du. (174) Sonunda, gizlemekten usanan Alarik, Batı imparatorluğunu ele geçirmek gibi atak bir kararı duyurmayı ve uygulamayı göze aldı. Doğu'ya bağlı olan Avrupa eyaletleri tükenmişti. Asya'dakiler ise alınamazdı. Konstantinopolis, tüm çabalarını boşa çıkarmıştı. İki kez gidip gördüğü zengin İtalya ülkesi onun iştahını çekiyordu. Roma kalesinin duvarlarına bayrağını çekmek, ve üçyüz utkuyula biriktirilmiş ganimetleri ordusuna geçirip onu zenginleştirmek düşüncesi benliğini sarıyordu (175).

Birkaç olayın meydana gelişi (176) ve tarihlerinin bilinemeyişi, (177) Alarik'in İtalya'ya yaptığı ilk saldırı üzerinde ayrıntılara girmemize olanak vermemektedir. Kuşkusuz, Selanik'ten Julyen Alplerinin eteklerine değin yürüyüşü, Pannonia'nın düşmanlık dolu savaşkan yörelerinden geçişi, birlikler ve tahkimatlarla güçlendirilmiş bu dağları aşması, Akuile kuşatması, İstirya'nın ve Venedik'in alınışı ona çok zamana mal oldu gibi gelmektedir. Bütün bu olanlar ağır ağır, gizli tutularak yapılmamış olsaydı arada geçen zamanın uzunluğu, Got kralının Tuna kıyısına doğru çekildiği, İtalya'nın kalbine dalmadan önce yeni bir barbar gürürlarından ordular meydana getirmekle uğraştığı biçiminde usa bir düşünce gelebilecekti. Başlıca genel olaylar tarihçinin araştırmasına açık olmadığına göre, Alarik'in ordularının bilinmeyen iki bireyin, Akuile piskoposu ile Verona'lı bir çiftçinin etkisi üzerinde biraz durması için tarihçiye izin verilmesi gerekecektir. Bir Roma sinodu önüne çıkması düşmanlarınca istenen (178) bilgin Rufinus, bir başka din sapkını için aynı piskoposların isteğiyle verilmiş olan meydan kırbaçlanması ve ıssız bir adaya sürgün cezasından kurtulabilmek umuduyla barbarların kuşatılmasının getireceği tehlikeleri yeğ tutmuştu (179). Verona yakınlarında sessiz ve alçakgönüllü bir yaşam sürdüren yaşlı adam (180) krallarla piskoposların çekişmeleri ve kavgaları üzerinde en küçük bir bilgi ya da kaniya sahip değildi. İstekleri, usu ve beğenileri, babasından kalan küçük çiftliğin dar sınırları içerisinde dışarı taşmıyordu. Çocukluğunda koşup sıçradığı bu topraklar üzerinde artık

bir bastonun yardımıyla yürüyebiliyordu. Klaudianus'un açık yürekle ve duygulu olarak betimlediği yalın ve kırsal mutluluğu savaşın getirdiği kötülüklerden onu koruyamadı. Ağaçları, bu yaşlı çağdaşları, kantonun uğrayacağı yangın içerisinde kalabilirlerdi (181). Bir barbar süvari müfrezesi, onun ailesini ve ocağını her an yakıp yıkabilirdi. Alarik, yararlanmasını bilemediği ve elde edemediği bir mutluluğu sona erdirecek güçteydi. «Ünlü adam, dehşet saçan kanatlarını açarak, diyor ozan, barbar ordusunun yürüyüşe geçtiğini bildirdi ve İtalya'yı yasa boğdu.» Her bireyin korkusu varlığıyla orantılı olarak arttı. En ürkekleri önceden mallarını gemilere yükleyerek Sicilya'ya ya da Afrika kıyısına çekilmeyi tasarlıyordu. Boş inancın korkuları ve kınamaları genel acıyı daha da ağırlaştırıyordu (182). Her gün korkunç ve mutsuz haberler ortalığa yayılıyordu: putperestler, kuş fallarının savsaklanmış ve kurban'ın yasaklanmış olmasına çok üzülmüyorlardı. Hristiyanlarsa aziz şehitlerin tinsel güçlerine güvenlerini sürdürüyorlardı (183).

İmparator da, orununun üstünlüğüne göre değil de sıradan halkın kapıldığı korkuların etkisi altına girmişti. Sarayın gösteriş ve şatafatı içinde yetişmişti. Kendini beğenmişliği basit bir insanın çıkıp da Augustus'un ardılının erincini bozmaya kalkışabileceğini düşünmesine olanak vermezdi. Dalkavukları, Alarik'in Milano sarayına yaklaştığı zamana dek tehlikeyi ondan sakladılar. Boru sesleri genç hükümdarın kulaklarını yaralayınca, yiğitçe ya da yaşının vereceği coşkuyla ordularının başına koşacağı yerde, en bağlı adamlarıyla birlikte Galya'nın en uzak kentlerinden birine çekilmeyi öneren ürkek gözdelelerinin sözüne büyük istekle uydu. Roma'yı ve İtalya'yı barbarlara terk edecek böyle bir utanç verici davranışa karşı çıkma yürekliliğini yalnız Stilikon gösterdi (184). Saray birlikleri, kısa bir süre önce Retia sınırlarından alınmış olduklarından, yeni ayaklananların başvuracağı kaynak gecikmiş ve geçici bir imdat durumunda olduğu için, Batı komutanı, Milano sarayı, dönüşüne dek beklemeye razı olursa

Alarik'i püskürtmek üzere kısa zamanda yeterli bir orduyu meydana getireceği vaadinden başka bir söz söylememişti. Herkesin kamu güvenliğiyle sıkı sıkıya ilgili olduğu böyle bir zamanda hiç vakit yitirmeyen yiğit Stilikon Larien gölünü gemilerle geçti, sert bir kışın ağır koşullarında kar ve buzlarla örtülü dağlara tırmandı ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkınca, Retia'nın erincini bozan düşmanlara başeğdirdi (185). Belki de kimi Alman oymaklarından olan barbarlar, bir komutan havasıyla konuşan bir şefin tutumunu saygıyla karşıladılar ve en yiğit gençleri arasından çok sayıda savaşçıyı seçmiş olmasına beğeni ve güven imlemesi (işareti) gözüyle baktılar. O dolaylardaki barbarlardan oluşturulan kohortlar (piyade bölükleri) hemen imparatorluk bayrağı altına sokuldular. Stilikon, Batı'nın en uzak bölgelerindeki birliklere, Honorius'ü ve İtalya'yı savunmak üzere ivedi olarak ilerleme buyruğu gönderdi. Ren kaleleri bırakıldı, Galya'nın güvenliği yalnızca Cermenlerin iyi niyetine, Roma adının korkutucu etkisine bağlandı. Kuzey Kaledonyalılar'dan ayıran kaleyi savunmak için İngiltere'de tutulan lejyona bile haber salındı (186). Alenlerden kurulu büyük bir süvari birliği, komutanının dönüşünü sıkıntı içinde beklemekte olan imparatorun hizmetine girmeyi kabul etti. Stilikon dikkatiyle, gücüyle bu bunalımlı dönemde her yana güven ve umut saçtı. Halbuki imparatorluğun zayıflığından, çökmekte olduğundan kimse'nin kuşkusu kalmamıştı. Atalarının değerliliğiyle disipliniyi yitirerek soysuzlaşmış bulunan lejyonlar, iç savaşlarda olduğu gibi Gotlarla olan çarpışmalarda da bütün bütün yok olma durumuna düşmüşlerdi. Eyaletleri elden çıkarmayı göze almadan İtalya'yı savunmak üzere bir ordu kurulması olanak dışı görülüyordu.

Stilikon, efendisini Milano sarayında savunmasız bırakırken, hiç kuşkusuz, yokluğunun süreceği zamanı, düşmanın bulunduğu yeri ve yürüyüşünü geciktirebilecek engelleri hesaplamıştı. Özellikle, kışın karların erimesiyle ve ilkbaharda yağmurlarla kabararak coşkun sellere dönüşen Adige, Oglio, Mincio ve Adda gibi İtalya ırmaklarından ge-

çışteki güçlüğü gözönünde bulunduruyordu (187). Ama şans, mevsimin kuru geçmesini sağlamıştı ve Gotlar, içe- risinden yalnız ince bir suyun aktığı kuru ve taşlı geniş ırmak yataklarından rahatça geçtiler. Ordularından ayır- dıkları güçlü bir müfreze köprüyü tuttu, Adda'nın geçişi- ni güven altına aldı. Alarik, Milano kalelerine yaklaşıncı, gözlerinin önünde Romalıların imparatorunu kaçarken gör- me beğeni (zevk)'sine erişti. Bakanlarının ve hadunlarının eşliğinde Honorius, öncellerinin çoğunlukla oturma yerl olarak seçmiş bu bulundukları Arles kentine sığınmak üzere hızla Alpleri aştı. Tam Po'yu geçmişti ki (188) barbarların süvarileriyle karşılaştı (189) Çok sıkışık tehlike, Tanaro kıyısında (190) kurulu Liguria ya da Piemonte kentini ko- ruyan Asti istihkamlarına sığınmaya onu zorladı. Got kra- lı, zengin ganimet bulunan küçük bir yeri hemen kuşattı. Burası uzun süre dayanabilecek gibi görünmüyordu. İmpa- rator sonradan, hiç korkmamış olduğunu söylediği zaman, bu palavra ya yakınlarıyla gözdelelerinin hiç inanmadıkları olasıdır (191). Son dakikada, barbarların horlayıcı «teslim ol», çağrısını aldıktan sonra Honorius, uzun süreden beri beklediği kahramanın yaklaşmakta oluşu ve oraya gelişi- le korkusundan ve tutsaklık tehlikesinden kurtuldu. Seç- kin öncü birliğinin başında Stilikon, köprüye saldırmakla yitireceği zamanı kısaltmak için Adda'yı yüzerek geçti. Po'yu geçmek o denli güç ve tehlikeli değildi. Asti'ye gire- bilmek için düşman savunmasını zorlayan mutlu atağı Ro- malıların umudunu artırdı, kırılan onurlarının öcü alın- mış oldu. Utkusunun meyvalarını toplamak yerine, Alple- rin her geçidinden birbiri ardınca koşup gelen Batı birlik- leriyle Gotlar'ın komutanını ve birliklerini yavaş yavaş ku- şattı. Alarik, kuvvetlerinin sıkıştığını, erzak ve cephan e kollarının tutsak edildiğini büyük kaygılarla gördü. Roma- lılar o denli bir savaş çemberi kurdular ki, kuşatan duru- munda olan barbarlar kuşatılan durumuna düştüler. Got şefleri savaş meclisi kurdular, kazandıkları başarıyı bütün bütün boşa gitmekten kurtarmak, ganimetleri elden çıkar- mamak için, en yiğitleri geri çekilmeyi önerdiler. Bu önem-

li toplantıda Alarik, Roma fâtihinin gözü pekliği ve dehâsını ortaya sererek, başarılarının ve amaçlarının ne olduğunu onlara hatırlattı: «İtalya'da kendime ya bir taç, ya da mezar bulacağımı» (192).

Gotlar'ın disiplinsizliği sürekli olarak onları tehlikelere uğratiyordu. Stilikon, kendilerini bıraktıkları gevşek bir zamanlarında değil de Paskalya bayramını (193) derin bir dinsel saygı içerisinde kutladıkları sırada bu koyu hırstıyan barbarlara saldırmaya karar verdi. Kilise mensuplarının dine saygısızlık diye niteledikleri bu savaş kurnazlığının uygulanması, Teodosius'ün kıdemli generalleri arasında kendini göstererek hizmet etmiş barbar ve putatapar Saül'e verildi. İmparatorluk süvarilerinin coşkun saldırısı, Alarik'in Pollentia (194)'da yerleştirmiş olduğu Got ordugâhında şaşkınlık ve karışıklık yarattı. Bununla birlikte, gözüpek komutanlarının yüksek yeteneği askerlerine bir savaş meydanı açtı. Şaşkınlığın ilk anlarından sonra, hırstıyanların Allahı, öc almalarına yardım edecektir, diye duydukları inancı her zamanki değerlerine katarak sert bir savaşa giriştiler. Denk bir yiğitlik ve başarıyla süren bu savaşta, kısa boyu ve yabanıl davranışı içerisinde yüce bir ruhu belirten Alenlerin komutanı, gösterdiği çaba ve yiğitlikle bağlılığını tanıtladı, Romalılara hizmet yolunda canını kurban etti. Klaudianus, bu yiğit barbarın şanlı anısını dizelerinde dile getirmekle birlikte adını bildirmemektedir. Onun vurularak düştüğünü gören süvari birlikleri kaçmaya başladılar. Roma süvari kuvvetlerinin sağ kanadında meydana gelen bozgun Alarik'e yengi sağlayabilecek gibi bir durum almaktayken Stilikon, tüm piyade kuvvetlerinin başında devinime geçti. Komutanın yüksek yeteneği ve askerlerin değerliliği bütün engellerin üstesinden geldi. Bu kanlı savaş gününün akşamına doğru Gotlar savaş alanından çekildiler. Kurdukları tahkimat zorlandı. İmparatorluk eyaletlerinde yaptıkları kötülöklere şimdi kendileri uğradı (195). Batı'nın kıdemli lejyonerleri, Korent ve Argos'da barbarların topladığı ganimetlerin en güzellerini alarak zenginleştilediler. Kocasının verdiği sözlere gö-

re çok değerli takılara ve patrisyen kölelere sahip olacağına inanan Alarik'in tutsak karısı, bu kez düşmanlarından bağışlanmasını dileme durumuna düştü (196). Zincirlerinden kurtulan binlerce tutsak İtalya'nın tüm kentlerine dağılarak kurtarıcılarının övgüsünü her yerde dile getirdiler. Stilikon'un utkusu, İtalya'nın aynı kantonunda Kuzeyli barbarların ordusuna saldırmış, onları bozguna uğratmış olan Marius'ün yengisine benzetiliyordu (197). İleriki kuşaklar Sembr (Cimbres)'lerin yenilgisini Gotlarkııyla kolayca karıştırabilirler ve Roma'nın en korkunç düşmanlarını yenen iki ünlü adamı aynı başarı değeriyle anabilirlerdi (198).

Klaudianus, Pollentia savaşını, her zamanki coşkusuyula, kahramanının yaşamındaki en şanlı gün olarak kutladı (199) Ne var ki, onun yan tutucu şiiri, Alarik'in yüksek yeteneklerini de reddedememektedir. Stilikon'un ozanı barbar kralına korsan ve haydut sanlarını yakıştırıyorsa da Alarik'in, en umutsuz durumlarda yeni olanaklar yaratan ve işi talihe bırakmayan ruh yüceliğine sahip olduğunu söylemekten de kendini alamamaktadır. Alarik, piyadesinin kesin bozgunundan sonra, çarpışmalardan çok az zarar gören süvari gücüyle birlikte savaş alanından kaçmış, daha doğrusu çekilmişti. Nice yiğit yoldaşının onarılmaz yitimine yanacak zaman bulamadan düşsel tasarılarının giderilmesini yenen düşmanlarına bıraktı (200) ve Alpler'in elverişli yerlerinden geçerek Roma kapılarında yengi kazanmaya ya da ölmeye karar verdi. Stilikon'un yorulmak bilmez çabası başkenti kurtardı. Bir yandan da düşmanının umutsuzluğuna saygı gösterdi. Devletin esenliğini ikinci bir savaşın ne olacağı bilinmez sonucuna bağlamıyarak barbarların çekiliş giderlerini karşılamayı önerdi. Yüce gönüllü, gözüpek Alarik, çekilmesine izin verilmesi ve giderlerin karşılanması gibi önerileri geri çevirecekti ama, durum gereği, çok ödün vermek zorunda kaldığı bağımsız şefler üzerinde sınırlı ve ölçülü bir yetkeyi kullanabiliyordu. Bu şefler artık mutsuz düşmüş bir komutanı izlemeye hevesli değillerdi ve aralarından kimisi Hono-

rius'ün bakanıyla kişisel olarak görüşme eğilimindeydiler. Barbarların kralı, halklarının isteğine boyun eğdi ve, Batı imparatorluğuyla anlaşmayı imzalıyarak İtalya'ya göndermiş olduğu güçlü ordudan geriye kalmış olanlarla Po'yu yeniden geçti. Roma ordularının büyük bir bölümü onun devinimlerini gözlemledi. Kimi barbar şefleriyle gizli haberleşmeyi sürdüren Stilikon, Alarik'in ordusunda ve savaş kurullarında olup-bitenlerden günü gününe haber alıyordu. Geri çekilişini bir kol kuvveti gösterisinde bulundurma ve çıkar sağlayarak değerlendirmek isteyen Got kralı, Retiniyen Alpleri'nin başlıca geçidi için anahtar hizmeti gören Verona kentini ele geçirmeye, ordusunun yitkilerini kapatabilecek Cermen oymaklarının topraklarından geçerek Galya'yı egemenliği altına almaya karar vermişti. Hiyanete uğradığından şüphesi olmayan Alarik, şimdiden imparatorluk birliklerince tutulmuş bulunan dağ geçitlerine doğru ilerledi, ordusu, aynı anda, cepheden, yanlardan ve arkadan saldırıya uğradı. Verona surlarından pek uzak olmayan bir yerde gelişen bu kanlı çarpışmada Gotlar, Pollentia bozgunundakine eşit yitkilere uğradılar. Kurtuluşunu atının hızına borçlu olan gözüpek komutan, Roma komutanının aldığı önlemler Alenlerin disiplinsiz coşkunluklarıyla bozulmasaydı, ölü ya da canlı olarak kesinlikle ele geçecekti. Alarik, ordusundan arta kalanları, o do-laylardaki kayalıklar üzerinde yeniden topladı, kendilerini her yandan çevirmekte olan birliklere karşı yiğitçe karşı koyabileceği bir savunma yeri hazırladı. Ne var ki, çok zorunlu yiyecek maddeleri bulma olanağını elde edemediği gibi ordusundan sürekli kaçmaları da önleyemedi. Bununla birlikte, ataklığı yüzünden yine birtakım yararlar elde etti. Onun geri çekilişi İtalya'nın kurtuluşu olarak görülüyordu (201). Beri yandan halk ve de papaz sınıfı, savaşla barışın zorunluluğu üzerinde düşünce yeteneğine sahip olmadıklarından, çok zaman yenilgiye uğrattığı, kimi zaman da kuşattığı halde elinden kaçırıldığı tehlikeli bir düşmanın çekilip gitmesini sağladığı için Stilikon'un siyasasını açıkça kınadılar. Kurtuluşunun ilk günlerinde halk,

geleneğe uyarak minnetini ve hayranlığını avaz avaz belirtir. Ama bu duygular kısa sürede uçup gider, yerini nankörlüğe ve kara çalmacılığa bırakır (202).

Alarik'in yaklaşması Romalıları korkutmuştu. Başkent kale duvarları için gösterdikleri çaba, korkularını ve imparatorluğun gerileyişini haber veriyordu. Barbarların geri çekilmesinden sonra Honorius, senato'nun saygılı çağrısını kabul lutfunda bulundu. Bu çağrı, imparatorluk kentinde Gotların bozgununu ve imparatorun altıncı konsüllüğünü kutlamak için yapılmıştı (203). Milvien köprüsünden Palatin tepesine dek yollar ve varoşlar, yüzyıldan beri hükümdarını ancak üç kez görebilmek onuruna ermiş halk yığınlarıyla dolup taşmıştı. Stilikon'un da yüce konukla birlikte bulunduğu arabaya çevrilen bakışlarıyla Romalılar coşuyor, Konstantinus'un ve Teodosius'un yolundan gidilerek Roma adını kirletmeyen utkunun görkemini içtenlikle alkışlıyorlardı. Alay, yalnız bu tören için yapılmış çok yüksek bir tak'ın altından geçti. Ondan yedi yıl geçmeden, Roma'nın fatihleri olan Gotlar, bu anıt üzerinde, kendi uluslarının bozguna uğradığını ve yok edildiklerini bildiren şatafatlı yazıtı görüp okuyacaklardı (204). İmparator, Roma'da aylarca kalarak kilise adamlarının, senatörlerin ve halkın sevgisini kazanma yoluyla onları kendisine kul köle olmalarını sağlayacak bir tutum takınmaya özen gösterdi. Papazlar, onun aziz havâriilerin kemiklerini koruyan sandukalar için cömertçe yaptığı bağışlarla, sık sık yaptığı ziyaretlerle mutlu oldular. Senatörler, imparatorun geçiş alayında - gelenek gereği - onu yaya olarak izlemek zorunluğundan bağışık tutuldular ve Stikon'un bu senato için gösterdiği saygı, her bakımdan artarak onurlandırılmasını sağladı. Halk, Honorius'un takındığı sevgi dolu davranışlarından çok duygulandı ve bir hükümdara hiç de yakışksız sayılamıyacak saygılı bir içtenlik gördüğü sirk oyunlarında hazır bulundu. Araba yarışları bitince dekor değişiyordu. Yaban hayvanların avlanması yeni bir eğlence sahnesi oluşturuyor, Klaudianus'un betim-

lemesine göre, zamanımız yarışmalarına benzeyen süel bir dansla şenlik de sona eriyordu.

Honorius onuruna düzenlenmiş olan bu oyunlarda, gladyatörlerin kanı Roma anfilerinde son kez dökülmüş oluyordu (205). Hıristiyan imparatorlardan birincisi, bu kanlı eğlenceyi suçlayan ilk buyrultuyu yayımlamak onunun kazandı (206). Ama bu iyilik getirici yasa, hükümdarın isteklerini yansıtmakla birlikte, uygarlaşmış bir ulusu küçülten kötü bir geleneğe reform getiremedi. Yüzlerce, belki de binlerce kurban, özellikle aralık ayında tüm büyük kentlerde, kanlı didişme, can çekişme ve ölüm görüntüsü içerisinde, vatandaşların keyiflerine hizmet ediyordular. Pollentia utkusu halkın sevinç taşkınlıklarına neden olurken bir hıristiyan ozan, dinin ve insanlığın haykırışlarına karşın sürmekte olan bu barbarca geleneğin yok edilmesi için imparatoru harekete geçmeye özendirdi (207). Prudensius'ün dokunaklı betimlemeleri, insanlığa yaşamından çok ölümünden sonra yararlı olmuş Asyalı keşiş Telemak'ın yüce gönüllü yılmazlığı denli etki yapamadı (208). Romalılar, eğlencelerinin yarıda kesildiğini görünce öfkelendiler ve, gladyatörleri ayırmak üzere arenaya inmiş olan ihtiyatsız keşişi taş yağmuru altında ezdiler. Ne var ki halk, kısa süre sonra yaptığı barbarlıktan utanç duydu. Azizlikle onurlandırmaya değer gördüğü Telemak'ın anısını saygıyla andı ve Honorius'ün insanların kurban edilmesini kesinlikle yasaklayan yasasına, hiç mırıldanmadan, boyun eğdi. Atalarının gelenek ve göreneklerine bağlı olan vatandaşlar, Romalıları kan görmeye ve ölüme meydan okumaya alıştıran bu gözüpeklik okulunda savaş istek ve gücünden hiç değilse arta kalanları sürdürdüklerini ileri sürebilirlerdi (209).

İmparatorun Milano sarayında karşı karşıya kaldığı tehlike, taşrayı kasıp kavuran barbarlardan korkmadan yaşıyabileceği, İtalya'da alınamaz bir kaleyi oturma yeri olarak seçmeye onu özendirdi. Adriyatik denizi kıyısında, Po'nun denize dökülen altı ağzından en güneydekinin on-oniki mil ilerisinde, Tessalyalıların kurduğu Ravenna koloni-

si yine (210) onlarca Ombriya doğumlulara bırakılmıştı. Bu yerin uygunluğunu gören Augustus, eski kentten üç mil ötede, ikiyüz elli savaş gemisini barındırabilecek bir liman yaptırmıştı. İçerisinde tersaneleri, anbarları, kışlaları ve işçi konutları bulunan bu yerleşim merkezi, kökenini ve adını, Roma donanmasının sürekli duraklamasından almaktadır. Boş yerler, kısa sürede binalar ve insanlarla dolduruldu. Ravenna'nın geniş ve insanların oturduğu üç mahallesi, yavaş yavaş İtalya'nın en önemli kentlerinden birinin oluşmasını sağladı. Augustus'ün açtırdığı büyük kanal, limanın girişine dek Po'nun sularını kentten geçiriyordu. Bu sular, aynı zamanda, kale duvarlarını çevreleyen derin çukurlara da yayılıyordu. Çok büyük sayıda küçük kanallarla sular kentin içerisine dağılıyor, öyle ki, oluşan adacıklar arasında ulaşım, köprüler ya da kayıklarla sağlanabiliyordu. Venedik'de olduğu gibi, Ravenna'da da kazık temeller âzerine kurulmuş olan evler, aşağı yukarı aynı görünümü canlandırıyordu. Dolaylardaki kırsal alanların, millerce genişliğindeki bölümü, yanına yanaşamaz bataklıklarla kaplıydı. Bir düşman ordusunun yaklaşması halinde Ravenna'yı karaya bağlayan yol kolaylıkla savunulabilir ya da yok edilebilirdi. Bataklıkların birbiri arasındaki topraklarda bağ yetiştiriliyordu. Toprak, dört beş rekolteden sonra verimsiz hale düşüyorsa da tatlı su gibi bol ölçüde şarap elde ediliyordu (211). Havası, dolaylardaki bataklıklardan çıkan hastalık saçıcı ve kötü buharlaşmalarla bozulması gerekirken, İskenderiye'de olduğu gibi, temiz ve sağlam niteliğiyle ün kazanmıştı. Bu elverişli ve güzel nitelik, Adriyatik denizinin düzenli gel git olayından ileri geliyordu. Bu olay, çevre ülkelerinin gemilerine, Ravenna'nın içerisine dek girme olanağını da veriyordu. Deniz, şimdiki Ravenna kentinden dört mil uzaklaşmış bulunmaktadır. Hristiyan tarihinin beşinci ya da altıncı yüzyılında Augustus limanı, meyve bahçelerine dönüşmüştü ve ayrı bir çam koruluğu, Roma gemilerinin bir zamanlar demir attıkları yeri kaplıyordu (212). Bu değişme, Ravenna'nın girişini daha güçleştirdi ve suların az de-

rin oluşu düşman gemilerinin ilerlemesini engelliyordu. Bu doğal tahkimat yapay çalışmalarla da yetkinleştirildi. Batı imparatorunun yirminci yaşında yalnız kendi güvenliğiyle uğraştığı ve Ravenna duvarlarıyla bataklıkları arasında kendi kendini hapsedtiği görüldü. Honorius'un zayıf ardılları da onun verdiği örneğe öykündüler. İmparatorların tahtını ve saraylarını ele geçiren Gotlar ile eyalet valileri, Ravenna'yı, sekizinci yüzyılın ortalarına değin hükümet merkezi ve İtalya'nın başkenti olarak kullandılar (213).

Honorius'ün korkuları haklıydı ve önlemleri gerekliydi. İtalya Gotlardan kurtulduğu için bayram edildiği sırada, Cermanya ulusları arasında sert bir fırtına başlıyordu. Asya anakarasının en uzak yerinden kopup gelmiş gibi görünen dayanılmaz bir içtepkkiye boyun eğdiler. O yüzyılın derin bilgisini bize aktaran Çin tarihleri Roma imparatorluğunun çöküşünü doğuran gizli ve uzak nedenleri ortaya çıkarmakta yararlı olabilecektir. Hunların kaçışından sonra, yenen Sienpi'ler, büyük duvar'ın kuzeyindeki geniş topraklarını ele geçirdiler. Kimi zaman bağımsız oymaklar biçiminde yayılıyorlar, kimi zaman da (Topa) ya da dünyanın efendileri adı altında biraraya geliyorlardı. Topa adı altında daha sağlam bir süreklilikte de çok büyük güç kazandılar. Topa'lar doğu çölünün çoban uluslarını, silahlarının üstünlüğünü kabul etmeye zorladılar. Zayıf ve iç çekişmelerin sürdüğü bir zamanında Çin'i aldılar (istilâ ettiler). Yenilgiye uğrattıkları halkın yasalarını, gelenek ve göreneklerini benimseyen bu mutlu Tatarlar, bu krallığın kuzey eyaletlerinde altmış yıla yakın saltanat süren bir imparatorluk soyu oluşturdular. Çin tahtından atılmalarından birkaç kuşak önce, Topa hükümdarlarından biri, süvari birliklerine, değeriyle ünlü Moko adında bir köleyi almıştı. Ama, başına birşey gelmesinden korkan Moko, yüz kadar arkadaşıyla ordudan kaçtı ve çöle daldı. Bu kara listeye alınmış haydut sürüsü, günden güne büyüyerek, önce bir grup, sonra bir oymak ve en sonunda da, Geugen adı altında bir halk oluşturdular. Köle Moko'dan gelen babadan oğula şefleri, İskit kralları arasında yerlerini aldı-

lar. Ardıllarından en ünlüsü olan Tolon (ya da Tolun), kahramanlar okulunda yetişti. Birlikleri yüz ve bin kişilik savaşçı topluluklarına ayrılmıştı. Alçaklık edenler, taşla tutularak cezalandırılıyorlar; değerliler, ödül olarak en görkemli onurları kazanıyorlardı. Çin'in derin bilgisini hor görecekle denli eğitilmiş olan Tolon, ancak kendi yönetiminin askersel ruhu için elverişli olabilecek sanatları ve kurumları benimsedi. Yaz boyunca, Selinga'yı çevreleyen verimli ovalarda kamp kuruyor, kış yaklaşırken güneydeki ülkelere çekiliyordu. Yengi kazandığı yerler Kore'den İrtis ırmağının öte yanındaki kaleye dek yayılıyordu. Hazer denizinin kuzeyinde Hun ordularını yendi. Han ya da Kağan sanı, bu anılmaya değer yengiden aldığı parlak gücü belirten ad oldu (214).

Volga geçişinden Vistül'ünkine dek gelişen olaylar zinciri, Çin'in son sınırlarını Roma coğrafyasından ayıran bilinmez aralıkta kesintiye uğramış, belki de gizlenmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu barbarların ırası (karakteri), ve daha önceki göçlerden edinilen deneyim, Hunlar'ın, Geugenler'ce yenilgiye uğratıldıktan sonra, yenenin bulunduğu yerleri kısa sürede bırakıp gittiklerine inanmamızı olası kılmaktadır. Soydaşlarının oymakları daha o zamanlar Euyinus'un dolaylarını ele geçirmiş bulunuyorlardı. Az bir süre sonra gözüpek bir saldırıya dönüşen kaçışları, Vistül ırmağının Baltık'a aktığı yerin dolaylarındaki verimli ovalara doğru yöneldi. Hunların ortalığı kaplamakta oluşu Kuzey'de tehlike ve uyarma çanlarını çaldırmış olmalıdır. Önlerinde kovaladıkları uluslar, kuşkusuz hızla Cermanya sınırlarına dayandılar (215). Eskilerin Süeve'ler, Vandal'lar ve Burginyon'lar diye adlandırdıkları o yerler halkları, ormanlarını ve bataklıklarını kaçak Sarmatlar'a bırakmak, hiç değilse nüfuslarının gereğinden çoğunu Roma imparatorluğu eyaletleri üzerine atma kararına vardılar (216). Utkulu Tolon'un Geugen'lerle ilgili (han) sanını almasından yaklaşık dört yıl sonra, bir başka ateşli barbar Radagaste ya da Radagaize (217) Cermanya'nın en kuzey kesiminden hemen hemen Roma ka-

pılarına dek, yürüdü ve, Süev'lerden, Vandal'lardan, Burginyon'lardan oluşan ordusundan geri kalanları, Batı Roma imparatorluğunu yıkma işini bitirmek için can çekişir durumda bıraktı. Alen'ler, Cermenlerin ağır piyade gücüne büyük bir hafif süvari kuvveti kattılar. Bağımsız Gotlar, Radagaise'nin bayrağı altına o denli girdiler ki, kimi tarihçiler ona Got'ların kralı bile dediler. Öncü kuvvetleri, soylulukları ve başarılarıyla kendini göstermiş oniki bin savaşçıdan oluşuyordu (218). İkiyüz bin savaşçıdan oluşan ordu, kadınların ve çocukların da katılmasıyla, dört-yüz bin kişiye varmaktaydı. Bu korkunç göç kalabalığı, bir zamanlar cumhuriyet yönetimi şanlı dönemini yaşarken, binlerce Sembr'in ve Toton'un Roma üzerine yürümüş olduğu Baltık denizi'nin aynı kıyısından inmekteydi. Bu barbarların yola çıkışından sonra, büyüklerinin damgasını basmış oldukları ve öylece bıraktıkları ana yurtlarında geniş savunma duvarları dev yapılı sütunlar, yüzyıllar boyunca engin ve dehşet verici bir yalnızlık içerisinde kalmışlardı. İnsanlar, yavaş yavaş orada yine bitmeye başlamış ve çöller yeni konuklarıyla dolmuştur (219). Avrupa devletleri egemenlik haklarını ve bireylerin iyelik hukukunu korumasalardı bugün ellerinde bulundurdukları toprakları ekemeyen uluslar, yetenekli fakat yoksul komşu ulusların sataşmasına uğrayabilirlerdi.

O yüzyılda uluslararası iletişim o denli yetersiz ve güvenilmezdi ki, Baltık denizi kıyılarında oluşan fırtına yuvarı Tuna kıyısında büyük gürültüyle patlayıncaya dek Ravenna sarayının bundan haberi olmadı. Batı hükümdarı, yüksek görevliler kendisine bilgi verdikleri ölçüde tehlike-den haber alabildi ve izleyici olmakla yetindi (220). Roma, güvenliğini Stilikon'un değerliliğine ve yüksek yeteneklerine teslim etti. İşte imparatorluğun zayıflayıp tükendiği, Tuna tahkimatını eski haline getirememesinden ve sert bir davranışla Cermenler'in saldırısını önleyememesinden anlaşılyordu (221). Honorius'ün komutanı tüm yetkesini İtalya'nın savunması üzerinde topladı. İkinci kez eyaletleri kendi haline bıraktı, birlikleri çağırdı, yeni askere alınan-

ları, kaçakları durdurmak ve geri getirmek için en etkin araç olarak kullandı ve askere yazılmak isteyen her köle-ye özgürlük ve ayrıca iki altın verdi (222). Bütün bu utanç verici umarlarla Stilikon koca bir imparatorluğun uyrukları arasından otuz ya da kırk bin kişilik bir ordu çıkarabildi. Halbuki Scipion ve Camillus zamanlarında yalnız Roma vatandaşları, gönüllü olarak bu sayıda asker çıkarırlardı (223). Bu otuz lejyona, Roma komutanı çok sayıda yardımcı kuvvetler de ekledi. Bağlılıklarını sürdüren Alenler ona gönülden bağlıydılar. Meşrû hükümdarları Huldin ve Sarus'un yönetiminde Radagaize'nin girişimlerine ve başarılarına karşı olan Gotlar'ı, Alenlerin bu tutumu kıskandıırıyordu. Konfedere haldeki Cermenler'in kralı, direnç görmeden, Alpler'i, Po'yu ve Apenin'i geçti. Honorius'un ele geçirilemez sarayı bir yanda, ve kuvvetlerini Tisinum'a, belki de Pavia'ya çekmiş, bir olasılığa göre, beklediği uzak birliklerin gelip katılmasına değin kesin sonuçlu olabilecek bir savaştan kaçınan Stilikon'un ordusu da öbür yanda kalmıştı. Çok sayıda İtalya kenti yıkıldı ve yağma edildi. Radagaize'nin Floransa kuşatması (224), barbarların düşüncesiz azgınlığını bir zaman için durduran bu ünlü cumhuriyetin tarihinde oluşmuş ilk olaylardan biridir. Barbarlar henüz Roma'dan yüz seksen mil uzakta bulunmakta idilerse de halk ve senato kendilerini korkuya kaptırmışlardı ve gelmekte olan tehlikeyi daha önce kurtuldukları tehlikeyle karşılaştırıyor ve titreşiyorlardı. Alarik hırıstıyandı ve disiplinli bir ordunun başında bulunuyordu. Savaş kurallarını biliyor, antlaşmaların ruhuna saygı gösteriyordu. Roma uyruklularla ordugâhta ve onların kiliselelerinde dostça ilişkiler içerisinde bulunmuştu. Yabancı Radagaize'nin ise, güneyin uygarlaşmış uluslarının gelenek ve görenekleri, dinleri, ve dilleri üzerine en küçük bir bilgisi ve düşüncesi yoktu. Doğal yırtıcılığına bir de barbarca boşınançları ekleniyordu. Genellikle sanıldığına göre, herkesin önünde verdiği sözle, kenti kül haline getireceğine, yalnız insan kanının yatıştırabileceği tanrılarının sunağında en ünlü senatörleri kesip kurban edeceğine and iç-

mişti. Yaklaşan tehlike tüm iç çekişmeleri bir yana itecek yerde, tersine, dinsel fesat devinimlerinin onulmaz has-talığı alıp yürüdü. Jupiter'e, Merkür'e tapanlar, Roma'nın amansız düşmanını, koyu bir putatapar olarak görüyorlardı. Onun askerlerinden çok kurbanlarından korktuklarını açıkça söylüyorlar, hasımlarının dinini yıkacak bu saldırı dolayısıyla için için seviniyorlardı (225).

Floransa, dayanmasının sonuna gelmişti. Aziz Ambrius'un gördüğü bir rüyaya göre yakında kurtulacaklardı; bu yüzden dayanmaları biraz desteklenmişti (226). Birkaç gün sonra, kale duvarlarının üzerinden, tüm birleşmiş kuvvetlerinin başında kentin yardımına gelen ve kısa sürede barbarları bozguna uğratarak o yöreleri ünlü kılacak olan Stilikon'un sancaklarını gördüler.

Besledikleri düşüncelere, karşılıklı olarak, sert biçimde çıkış yapmaksızın, Radagaize'nin bozgununu başka başka anlatmış bulunan yazarların görünürdeki çelişkilerini kolayca gidermek olasıdır. Dostlukla ve dine canla başla bağlı olan Orose ve Eugustinus bu tansıksal utkuyu insanların değerinden çok Tanrı'nın koruyuculuğuna veriyorlar (227). Onların dediğine göre ne çarpışma oldu, ne de kan döküldü; Romalılar, çadırlarında bolluk içerisinde vakit geçirirlerken, barbarlar, Floransa kentine egemen Fae-sule kayalıkları üzerinde açlıktan can çekişiyorlardı. Bu yazarların sözüne bakarak, hristiyan ordusundan bir erin bile ölmediğine ve hiçbirine barbarların elinden bir zarar gelmediğine inanmak gülünç olur. Şu var ki, Orose ile Augustinus'un anlattıkları Stilikon'un niteliğiyle uyarlık göstermektedir. Stilikon, cumhuriyetin son ordusuna kumanda ettiğinin bilincinde olarak bu orduyu kesin sonuçlu bir savaşın rastlantısına bırakmak gibi bir ihtiyatsızlıktan kaçınmıştır. Daha önce iki kez Got kralına karşı kullandığı ve başarı elde ettiği umarı ustaca uygulayarak düşmanlarını sıkıca örülmüş bir kuşatma siperiyle sardı. En az bilgili bir Romalı bile, yirmi dört tabyayı onbeş millik bir çemberle birbirine bağlayan Ceasar örneğinin ve Dirakium tahkimatının en kalabalık bir orduya ele geçirmeye ve aç bırak-

maya elverişli bir savunma modeli olduğunu bilmez değildir (228). Roma askerleri, atalarının değerinden olduğu denli becerikliliğinden de çok şey yitirmiş değillerdi. Aşagılık ve yorucu işler askerlerin onuruna dokunuyorsa, Toskanya, vatanlarının esenliği için dövüşmek değil ama çalışmaya hazır binlerce köylüyü verebilirdi. Yiyecek yokluğu, açlığın korkunç etkileri, Stilikon'un kuşattığı insan ve at yığınlarını, hiç kuşkusuz Romalıların kılıcından çok kırıp geçirdi (229). Ne var ki, bu denli geniş bir kuşatma süresince Romalılar da düşmanın sık sık yaptığı saldırılara uğradı. Aç kalmış barbarlar, çevrelerinde alınan bu ter-tipleri durdurmak ve bozmak için çok sert çıkışlar yaptılar. Stilikon'un belki de büyük haykırışlarla barbarların ordusuna saldırılmasını isteyen yardımcılarının bu coşkunluğuna «peki» dediği zamanlar oldu. Bu tür çarpışmalar, Zosime'nin öyküsünü ve Prosper ile Marcellinus'un kroniklerini süsleyen kanlı ve inatçı savaşlar olabilir (230). Floransa'ya insan ve yiyecek maddesi olarak yardım geldi. Birçok savaşkan ulusun komutanı olan kendini beğenmiş Radagaize, en iyi savaşçılarından bir bölümünün eriyip bittiğini görünce ya kuşatmanın sonucuna katlanma, ya da yenen'in bağışlamasına sığınma seçenekleriyle karşı karşıya olduğunu anladı (231). Ne var ki, aşağılandırıcı bir biçimde kafası kesilen bu ünlü tutsağın ölümü Roma'nın ve hristiyanlığın utkusunu onursuzlaştırdı. Hemen uygulanan bu öldürme işi, zafer kazanmış Roma komutanını «düşünerek işlenmiş bir kıyıcılık»'la suçlamaya yetti (232). Yardımcıların öfkeli ellerine sığınan Cermenler, tutsak olarak, baş hesabıyla, en düşük fiyat olan birer altına satıldılar. İklim değişikliği ve beslenme bozukluğu bu yabancı mutsuzların büyük bölümünün yok olmasına neden oldu. Bunları satın alan insanlıktan habersiz kişiler, çalıştırarak verimlerinden yararlanacakları yerde cenaze giderlerini karşılamak durumunda kaldılar. Stilikon, imparatora ve senato'ya yeni başarıları bildirdi ve ikinci kez, İtalya'nın kurtarıcısı diye şanlı bir sana hak kazandı (233).

Bu utkunun, daha doğrusu bu tansığın ünlü adamı,

Baltık denizli kıyılarından inerek gelmiş bulunan tüm Cermenler ve ordularının Floransa kalesi önünde yok edildiğini herkese anlattı. İşte, Radagaize'nin, kendisine bağlı yiğit yoldaşlarının ve, toplam askerlerin üçte birinden çoğunu oluşturan ve bu komutanın sancağı altında onunla yürüyen Süeve'lerin, Alenlerin, Vandalların, Burginyonların sonları böyle oldu (234). Bu biçimdeki bir ordunun birlik içerisinde olması bize şaşırtıcı gelebilir. Ayrılık nedenleriye açık ve çarpıcıdır: Soyluluk gururu, değerliliğin verdiği üstünlük savı, komuta kıskançlığı, hertürlü bağlantının verdiği huzursuzluk, düşüncelerdeki dirençli çatışmalar, çıkarlar ve tutkular bunca hükümdar arasında söz dinleme (itaat) işini güçleştiriyordu. Radagaize'nin bozguna uğramasından sonra yüzbin savaşıdan olduğu sanılan, Cermen ordusundan iki bölümü o sırada henüz Alp'ler'le Apenin'ler arasında, belki de Alp'ler'le Tuna arasında bulunuyordu. Komutanlarının ölmesi üzerine onun öcünü almaya kalkışmış olup olmadıkları bilinmemektedir. Ama, şurası gerçektir ki, Stilikon, onların yürümesini durdurmak ve çekilişlerini elverişli kılmak için her zamanki çabasını harcamaktan geri kalmadı. Honorius'ün komutanınca güdülen amaç Roma'yı ve İtalya'yı kurtarmaktı. Bu amaç uğrunda uzak eyaletlerin varlıklarını ve dinginliklerini gözden çıkarıyordu (235). Barbarlar, Pannonyalı kimi kaçaklardan memleket ve yollar üzerine bilgi edindiler; Alarik'çe tasarlanan Galya'nın ele geçirilmesi Radagalze'nin geri kalan kuvvetlerince gerçekleştirildi (236).

Ne var ki, Ren kıyılarında oturan Cermenler'den yardım göreceklərini ummuşlarsa böyle bir yardımı göremediler. Almanlar kesin bir yansızlık sürdürdüler ve Franklar, imparatorluğun savunulması için tüm çabalarını ve yeteneklerini kullandılar. Stilikon, bu savaşkan ulusla ilişkiliği sağlayan araçları titizlikle sürdürmüş, barış ile cumhuriyetin bu anlaşma bilmez düşmanlarını uzaklaştırma konusunda onları desteklemişti. Krallarından biri olan Markomir, anlaşmanın ruhuna aykırı hareket ettiği için, Roma mahkemesinde açık oturumda yargılanmış Toskana

eyaletine sürgün cezasıyla gönderilmişti. Krallığın bu biçimde küçük düşürülmesi, uyruklarında hemen hemen hiç öfke yaratmamıştı; o kadar ki, Markonir'in kardeşi Sunnon, ara bozucu suçuyla nitelenerek Franklar'ca ölümle cezalandırılmış ve Stilikon'un tahta geçirdiği başka bir krala bağlılık gösterilmiştir (237). Kuzey güçleri Galya ve Cermanya sınırlarına dayanınca, başlarına gelenden ders almayarak ve bağlaşıklarından ayrılmış olan Vandal'ların üzerine coşkunlukla saldırdılar. Vandallar bu dikkatsizliklerinin cezasını pahalı ödediler; kralları Godigisklus ile yirmi bin askerlerini yitirdiler. Alenler'in süvarileri yardımlarına koşmasaydı belki de tüm ulusları yok olacaktı. Bu yiğit süvarilerin coşkunu karşılamayan Frank'ların piyade kuvvetleri, anmaya değer bir dayanıştan sonra geri çekildiler. Yengiyi kazanan bağlaşıklar yollarında yürüdüler. Yılın son gününde, Ren'in sularının olasılıkla donmuş olduğu bir mevsimde, hiç karşılık görmeden Galya eyaletlerine girdiler. Artık bu ülkeden geri çekilmeyecek olan Sueve'lerin, Vandalların, Alenler'in ve Burginyonlar'ın bu tarihsel girişi, Roma imparatorluğunun Alpler'in öte yanındaki ülkelerde çöküşü olarak alınabilir. O andan başlayarak, yabanıl halkları uygar uluslardan uzun süre ayrı tutmuş olan engeller artık kesinlikle kalkmış oluyordu (238).

Frank'ların bağlılığı ve Almanların düşünceleri Cermanya barışını sağlıyor gibiyken başlarına gelebilecek kötülüklerden dolayıbüyük bir huzursuzluk içerisinde kalan Roma uyrukları, Galya'da görmedikleri yumuşak bir güvenliğin tadını almaya başladılar. Hayvanları, barbarların topraklarında serbestçe otluyor, avcıları ormanın en kuytu yerlerine korkusuzca ve tehlikeye uğramaksızın girebiliyorlardı (239). Ren kıyıları, Tevere'ninkiler gibi güzel evler ve ekili topraklarla kaplıydı. Bir ozan bu ırmağa inmiş olsaydı, iki kıyının da Romalılar'ın mı olduğunu soracaktı (239). Bu erinç ve bolluk sahnesi bir anda çöle döndü, tüten yıkıntıların yürekler acısı görüntüsü insan üzgünlüğünün doğa üzgünlüğünden ayrı şeyler olduğunu belir-

tiyordu. Parlak Mayens (Mayence) kenti baskına uğrayarak yıkıldı, binlerce hristiyan kilisede canavarca boğazlandı. Worms (Worms), uzun bir kuşatmadan sonra, ezilerek teslim oldu. Strasburg, Amiens, Spire, Reims, Tournai ve Arras, sırasıyla Cermenlerin saldırısına uğradılar. Savaşın kasıp kavuran ateşi Ren kıyılarından Galya'nın onyedeyeyeletine yayıldı. Barbarlar bu büyük ve zengin ülkede Okyanus kıyılarına, Alpler'e ve Pirene'lere dek yayıldılar. Evlerin ve sunakların yıkıntılarını yükleyip götürürken erkekleri, kadınları, piskoposları ve senatörleri de avlıyorlardı (240). Genel kırıp yıkmayı kapalı bir betimlemeyle bize iletmış olan kilise mensupları, *kaadir-i mutlak* olan Tanrı'nın öc almasına neden olan günahlar için tövbe etmeleri gerektiğini hristiyanlara telkin etmişler, bu geçici ve günah kaynağı olan dünyanın *heva-yü hevesi*'nden ellerini eteklerini çekmeleri için onlara vaaz ve öğütte bulunmuşlardı. Kaderin ve kayranın gizini yoklayıp anladığını savunan Pelage dinsel tartışması, kısa sürede Latin kilisesinin en önemli uğraşı oldu ve, onlarca bu yakıp yıkma cezasını buyurmuş, öngörmüş ve buna izin vermiş olan Tanrı, böylece insan usunun buluşu olan mahkeme işlerine karıştırılmıştır (241). Ölümlülerin zayıf ve aldatıcı bilinci, evreni yaratanın özüne varılamaz buyrukları üzerine yargıda bulunmaya kalkıştı. Mutsuzluklarla çile çekmiş olan halk acılarını ve suçlarını atalarınıninkilerle karşılaştırıyor, yalnızca zayıfların ve günahsızların üstüne çöktirdiği cezaları için ve bu cezalardan çocukları bile korumadığı için tanrısal adaleti kınıyordu. Bu kör düşünceleri ileri sürenler unutuyorlardı ki, doğanın şaşmaz yasaları barışı günahsızlığa, bolluğu bilgiye ve güvenliği değere bağlamıştır. Ravenna sarayının ürkek politikası İtalya'yı korumak için saray muhafız askerlerini görevlendirebilirdi. Geride kalan askerler, kuşkusuz, onu savunmak için yetersiz olabilir ve yardımcı barbarlar, düzenli bir ücret almaktansa kaçıp haydutlukla çok daha yüksek paralar sağlayabilirlerdi. Ne var ki Galya eyaletleri genç, güçlü ve atak kuşaklarla dolup taşıyordu. Bu delikanlılar, ölümü hor

görmeyi göze alsalardı evlerini, ailelerini ve sunaklarını savunarak düşmanı yenmeyi başarabilirlerdi. Memleket sevgisi, gaspçıların ileri gırmesine engel olmak için dayatılmaz araç ve gereçleri onlara sağlayacaktı. Silahtan ve disiplinden yoksun olan barbarlar, Galyahlar'ın sayı bakımından daha aşağı bir orduya başegmeleri bahanesini onlara mâzur gösterecekti. Şariken, Fransa'ya saldırışında kendini beğenmiş bir tavırla tutsağın birine, sınırdan Paris'e kaç günde gidileceğini sorunca, asker de kurumla «en az on iki» diye yanıtladı. «Majesteleri onu savaşlarla hesaplarsa» (242). Tutkulu hükümdarın gururuna meydan okuyan yürekli yanıt böyle olmuştu. Honorius'ün ve I. Fransuva'nın uyrukları çok değişik ruh halleri beslemekteydiler. İki yıldan az bir sürede, iyice bilinseydi sayılarının çok az olduğu anlaşılabilecek olan Baltık denizi kıyılarındaki yabancılar, birlikleri bölünmüş olmakla birlikte, hiç savaş vermeden Pirene eteklerine kadar sızdılar.

Honorius'ün ilk saltanat yıllarında Stilikon'un uyanıklığı yüzünden İngiltere adası, Okyanus'tan, dağlardan ve İrlanda kıyısından gelecek sürekli düşmanlarına karşı başarıyla savunuldu (243). Bu kaygılı barbarlar, Roma birlikleri eyaleti bırakıp gittikten sonra Gotlar'la savaş fırsatını kaçırmadılar. İtalya seferinden dönüp gelme özgürlüğünü elde eden lejyonerler, Honorius'ün sarayını ve tutumunu anlatıyor, Romalılar'a beslenen saygı ve boyun eğme duygusunu zayıflatıyor, Breton ordusunun başkaldırma eğilimini dürtüklüyordu. Galianus'ün saltanatını karıştırmış olan ayaklanma duygusu askerlerin azgınlığına neden oldu, kendi felaketli sonlarını onurla hazırlayan mutsuz adaylar, öfkelerinin aracı ve sonunda da kurbanı haline geldiler (244). Markus (Marcus) Britanya'nın ve Batı'nın yasal imparatoru olarak taht'a oturtukları ilk mutsuz avantajını kazandı. Askerler, kendiliklerinden içtikleri bağıklık and'ını onu öldürerek bozdular, arkasından da pişmanlık duyarak anısını yücelttiler. Gratianus, erguvan giydirdikleri ve taçlandırdıkları ikinci hükümdar oldu. Dört aydan daha az bir süre sonra Gratianus de öncelinin

alinyazısına uğradı. İngiltere lejyonlarınca kiliseye ve imparatorluğa büyük Konstantinus'un anısı üçüncü bir seçim yapmalarını uslarına getirdi. Safları arasında Konstantinus adında bir asker olduğunu gördüler ve böyle güzel bir adın saygınlığını sürdürmek için yeteneksizliğini anlamadan önce, coşkunluk içerisinde onu tahta çıkardılar (245). Ama Konstantinus iki önceline göre, daha güvenilir ve çok daha başarılı bir yetkinlik gösterdi. Markus ve Gratianus'un tahta çıkış ve düşüşleriyle gördüğü yeni örnekler, iki kez ayaklanma ve kan dökmekle lekelenmiş askerlerinin devinimsiz bir ordu içerisinde oturmasındaki tehlikeyi ona öğretmiş olduğu için, Batı eyaletlerini ele geçirmek amacıyla savaşa karar verdi. Manş'ı geçtikten sonra Konstantinus, az sayıda birliklerle Bulon'y'da karaya çıktı. Barbarların boyunduruğuna girmekten kendini kurtarmış olan Galya kentlerini, kendisini yasal hükümdarları olarak tanımaya çağırdı. Hepsi, hiç karşı çıkmadan bu öneriyi benimsediler. Ravenna sarayının kendilerini yüzüstü bırakması bağıllık antlarını yeterince ortadan kaldırmış bulunuyordu. Dokunaklı durumları, her türlü değişiklikliği hiçbir korkuya kapılmadan kabule elverişli kılmıştı ve, Galya'da oturacak bir Roma imparatorunun orduları, yetkesi, adı bile kendilerini barbarların çılgınlığından koruyabilir, diye umuda düşmüş olabilirlerdi. Dalkavukluğun yumuşak sesi Konstantinus'un kimi Cermenlere karşı kazandığı ilk başarıları abarttı. Ama düşmanların kafa tutuşu bu başarıları gerçek değerine indirdi. Görüşmeleri sürdürerek kısa ve geçici bir silah bırakma anlaşması yapabildi. Verdiği armağanlar ve sözlerle birtakım barbar oymaklarının gözünü boyayarak Ren'in savunmasına onları razı ettiyse de bu ne idüğü belirsiz anlaşmalar, Galya'nın sınırlarını güven altına alacak yerde hükümdarın onurunu küçültmekten ve devlet hazinesini tüketmekten başka bir işe yaramadı. Bu imgesel utkuyla gururlanmış olacak ki Galya'nın sözümona kurtarıcısı, ivedi ve çok kişisel bir tehlikeyi savuşturmak için güneydeki eyaletlere doğru yürüyüşe geçti. Bir Got olan Sarus, Konstantinus'un başını imparator

Honorius'ün ayaklarına getirmesi için buyruk aldı. Bu iç savaş Britanya ve İtalya kuvvetlerinin eriyip bitmesine neden oldu. Justinianus ve Nevigastes adındaki iki yiğit komutanının - biri savaş alanında, öbürü bir görüşme sırasında hiyanete uğrayarak - ölümlerinden sonra yeni Batı hükümdarı Viyana tahkimatı içerisine çekildi. İmparatorluk ordusu, yedi gün süresince, başarısız saldırılarda bulunarak Alpler'deki haydutlara ve serüvencilere, ivecenlikle çekilmelerine izin vermek zorunda kaldı (246). O tarihlerde bu dağlar iki hükümdarın devlet yönetim bölgelerini ayırmaktaydı. Her iki sınır tahkimatı, İskitlerle Cermenleri Roma eyaletlerinden kovmak gibi daha yararlı işlerde kullanmak üzere korunuyordu.

Pireneler yönünden gelecek tehlike, yakınlığı nedeniyle, Konstantinus'ün tutkusunu daha haklı gösterebilirdi. Gücü, İspanya'nın ele geçirilmesi, daha doğrusu buyruk altına girmesiyle pekiştirilmiş oldu. Bu ülke kendini bağlılığın gereklerini benimseyecek biçimde ayarladı, Galya prefektürünün yasalarıyla majistralarını kabul etti. Tek karşı çıkma, ne yöneticilerden ne de halktan değil yalnızca Teodosius ailesinin kişisel çıkar istekleri yüzünden geldi. Ölmüş imparatorun dört kardeşi (247) onun kayrasıyla, ana vatanlarında geniş taşınmazlar ve saygın durumlar edinmişlerdi. Bu genç adamlar minnet duyguları içerisinde genç imparatorun hizmetinde yaşamaktaydılar. Gaspçıyı sürüp atmak için Lüzitanya'daki birliklerin yardımı da yetmediği anlaşıldıktan sonra kendi mülklerine çekildiler, kendi hesaplarına köylülerden ve kölelerden toplayarak donattıkları büyük birlikle Pirene'lerin geçitlerini ve müstahkem yerlerini tuttular. Bu başkaldırışı duyarak harekete geçen Galya ve İngiltere hükümdarı, İspanya'yı fethetme işini tamamlamak üzere yardımcı barbarlardan - para karşılığında - bir ordu kurdu. Bunlara Honorius'çüler deniyor, bununla, yasal hükümdara borçlu olunan bağlılık anımsatılmış oluyordu (248). İskoçyalılar'ın bir Breton hükümdarı için yandaşlık duygusuyla bu işe sürüklendikleri varsayılsa bile Mağripli'lerle Markomanlar için böyle

bir neden de ileri sürülemez. Şu var ki; onlar gaspçının, barbarlara da İspanya'nın süel ve sivil saygınlıklarını dağıtma işinde cömertçe davranan tutumuna kendilerini kap-tırmışlardı. Dokuz Honoriusçü güruh sayı bakımından beş bin kişiyi geçmiyordu. Bununla birlikte bu kuvvet, Konstantinus'un gücünü ve güvenliğini korku altında tutan bir savaşa son verecek yeterlikteydi. Teodosius ailesinin kırsal ordusu kuşatıldı ve Pirene dağlarında yok edildi. Kardeşlerden ikisi, deniz yoluyla İtalya'ya ve Doğu'ya kaçıp sığındılar. Öbür ikisi de, askerlerin arasında ölüp yittiler. Honorius, ortalığı kasıp kavuran kötülöklere duygusuz ve ilgisiz kaldıysa da yüceönüllü ailesinin mutsuz bireylerinin başına gelenlere karşı ilgisiz kalmaması gerekirdi. Antoninus duvarından Herkül sütunlarına dek Batı Avrupa eyaletlerinin elden çıkarılmaması için zayıf birtakım kararlar alındı. Savaş ve barış olayları, o çağın, önemli değışikliklerini oluşturucu nedenlerin ve etkilerin niteliğini anlayamayan birtakım bilgisiz yazarlarınca geçmişin karanlıklarında gömülü kalmıştır. Ulusal güçlerin yok edilmesi zorba yönetimin son dayanağının da yok olması sonucunu doğurmuş ve eyalet gelirlerinin tükenişı korkak ve gönenmez bir halkın askerlik hizmeti yapmasını sağlayamamıştır.

Pollentia ve Verona yongilerini Romalılar'ın yiğitliğinden bilen dalkavuk ozan, Alarik'i, yorgunluktan, açlıktan ve hastalıklardan bitik düşen barbarların şaşkına dönen kafalarında yarattıkları *düşsel hayaletler ordusu*'nca kovalanarak İtalya dışına kaçmış göstermektedir (249). Bu mutsuz harekât boyunca, Got kralı çok büyük yitöklere uğramıştı. Yorgun düşmüş askerlerine çeki-düzen vermek ve yeniden güvenlerini kazanmak için zamana gereksinmesi vardı. Ters talih Alarik'in yüksek yetenekli usuna ışık tutmuş, deneyim kazandırmıştı. Değerinin yaygın ünü, Karadeniz'den Ren kıyılarına dek savaş ve haydutluk ateşöyle yanan en yiğit barbar savaşçılarını onun sancağı altında toplamıştı. Alarik, Stilikon'un beğenisini kazanmıştı ve kısa sürede dostluğunu da elde etti. Arkadius'ün hizmetinde

olmaktan vazgeçerek Ravenna sarayı ile bir barış ve bağlaşıklık anlaşması yaptı. Bununla imparator onu tüm İllirya prefektörlüğünün başkomutanı olarak atıyor, Honorius'un bakanı bu alanı, eski ve gerçek sınırlara göre belirliyordu (250). Radagaize'nin saldırısı bu tutkulu niyetin uygulamaya konulmasını askıya almış gibiydi, sanki anlaşmanın maddelerinde saklı bir anlamı varmış gibi düşünülmüştü. Got kralının yansızlığı Caesar'ın kayıtsızlığıyla karşılaştırılabilirdi. Caesar, Katilina'nın cumhuriyet'in düşmanlarından yana ya da onlara karşı yardım için yalvarmasını geri çevirmişti. Vandalların bozguna uğramasından sonra Stilikon, Doğu eyaletleri üzerindeki savlarını yeniden ileri sürdü, adalet ve maliye işlerini çevirmek için sivil majistralar atadı, ve Roma ordularıyla Got ordularının Konstantinopolis kapılarına, birleşik olarak göndermeyi geciktirdiğinden yakındı. Şu da var ki, Stilikon'un dikkatli tutumu, iç savaşlara karşı duyduğu nefret ve devletin zayıf düşmesiyle ilgili tam kanısı, dışarda fetihler yapmaktansa içerde barışı sürdürmenin gerekliliğini ona öğretmişti. Asıl amacı Alarik'in kuvvetlerini İtalya'dan uzaklaştırmaktı. Bu amaç, Got kralının sızmasına uzun süre engel olamadı; Alarik, Konstantinopolis sarayı ile şüpheli, belki de kallesçe iletişimlerde bulunmayı sürdürdü; Epir ve Tesalya'daki hareketlerini ağırlaştırarak, düşsel hizmetleri karşılığında saçma sapan ödüller istemeye kalkıştı. İtalya sınırındaki OEmona'da bulunan (251) ordugâhından Batı imparatoruna, söz vermeler, giderler ve istekleri kapsayan uzun bir liste gönderdi. Tutumu düşmanca olsa da deyiş biçimi saygılı ve yol yöneme uygundu. Alarik kendisini Stilikon'un dostu ve bir asker olarak tanıtıyor, tüm birliklerin başında ve, hiç vakit yitirmeden, Galya'yı gaspedenin üzerine yürümeyi öneriyor ve kendi ulusuna, Batı eyaletleri içerisinde boş bir eyaletin gösterilmesi için yalvarıyordu.

Ulusal meclisteki tartışmalar Alarik ile Stilikon'un yazışmalarına biraz ışık tutmasaydı, birbirini, karşılıklı olarak aldatma yollarını arayan iki usta politikacının görüş-

tükleri konular kalın bir gizlilik örtüsü altında gömülü kalacaktı. Ilımlılığı nedeniyle değil, zayıflığı dolayısıyla kendi uyruklarıyla görüşüp danışma tutumuna girmiş bulunan devlet yönetimini bir umarla ayakta tutabilme zorunluğu Roma senatosunu yavaş yavaş harekete geçirmişti. Honorius'ün bakanı, cumhuriyetin yasama kuruluşuyla, saygılı bir danışma sürecine girmişti. Stilikon, senatörleri Sezarlar sarayında toplantıya çağırdı, özenle hazırlanmış bir söylevle devlet işlerinin o günkü durumunu açıkladı. Got kralının önerilerini sergiledi ve savaş mı, yoksa barış mı seçeneğine onların karar vermesini istedi. *Pater Conscriptus*'ler (senatörler), dört yüz yıllık derin bir uykudan uyanmışlar gibi, bu önemli fırsatta, öncellerinin ussal tutumlarından çok gözü pekliklerinden esinlenmiş göründüler. Hazırlanmış söylevlerle, coşkun alkışlarla, bir barbar kralına çarpışmama anlaşması için ödün vermenin Roma yüceliğine yakışmıyacağı, soylu bir halkın onursuz bir kesinliğe boyun eğmektense yok olmayı bile yeğ tutması gerektiğini karara bağladılar. Çıkarına düşkün ve köle ruhlular birkaç üyeden başka kimsenin katılmadığı barışçı düşüncelerini ileri süren Stilikon, kendi tutumu ve Alarik'in istekleri konusunda aşağıdaki konuşmayı yaptı: «Bu yüce meclisin nefretini uyandırdığı görülen yardım ödemesi, barbar bir düşmanın göz korkutması karşısında verilen haraç ya da kurtuluş akçası gibi bir ödün biçiminde anlaşılmamalıdır. Alarik, Konstantinopolis Grekleri'nce gaspedilen eyaletler üzerinde cumhuriyetin savlarını başlılıkla desteklemiştir. Onun istediği, hizmetlerinin karşılığını özel bir koşul ile anlaşmaya bağlamaktır. Giriştiği harekattan vazgeçmişse, çekilişi imparatorun kişisel buyruklarını dinleyişinin yeni bir kanıtıdır. Saklamamam gerekir ki bu çelişkili buyruklar Serena'nın aracılığıyla çıkarılabilmektedir. İki yüce kardeşin arasındaki geçimsizlik onu çok üzüyordu ve sonunda halkın çıkarlarını gözönüne alan düşünceyi yeğledi.» Stilikon'un yetkesi, Ravenna sarayının karanlık entrikalarını hafifçe gizleyen nedenlere dayanıyordu ve, uzun tartışmalardan sonra, senatodan bir onay aldı. Yiğit-

liğin ve özgürlüğün sesi tıkandı ve, dört bin altın liralık para, devlet yardımı adı altında, İtalya'nın erincini sağlamak ve Got kralıyla bağlaşıklığı sürdürmek için oya konularak kabul edildi. Meclisin en ünlü üyelerinden biri olan Lampadius, yalnız o, red oyunda direndi ve bütün gücüyle «bu bir barış anlaşması değil bir tutsaklık belgesidir» diye bağırdı (252), ama bu denli ileri giderek yaptığı karşı çıkmanın tehlikesinden kaçınmak için bir hristiyan kilisesine sığındı ve orada *târik-i dünya* olarak kaldı.

Stilikon'un etkin gücü artık sonuna yaklaşıyordu. Kibirli saltanat nâibi, gözden düşmesinin yakın olduğunu gösteren ilk belirtileri algılayabiliyordu. Lampadius'ün gözüpek direnci hayranlık uyandırmıştı ve senato, her ne denli uzun zamandan beri kapıkulu durumuna düşmüş idiyse de utanç verici ve imgesel bir özgürlüğü tiksiniyerek geri çeviriyordu. Roma lejyonları adı altındaki birlikler, birtakım ayrıcalıklarını sürdürüyorlardı. Askerler, Stilikon'un barbarlar için özel tutum takındığını görerek kızıyorlar, halk ise, kendi kötülüklerinin doğal sonucu olan mutsuzlukların kaynağını ona yüklüyordu. Stilikon, vasisi olduğu yüce «küçük»'ün güvenini gereği gibi koruyabilseydi halkın hoşnutsuzluk belirten mırımlarına ve de askerlerinkine bile meydan okuyabilecekti. Ne var ki, Honorius'ün saygılı bağlılığı korkuya, kuşkuya ve nefrete dönüşmüştü. Hristiyan maskesi altında suçlarını saklayan kalles Olimpius (253) imparatorluk sarayında yerini tutan iyilikçisini gizli gizli çekıştirip yıpratmıştı. Yirmi beşinci yaşını doldurmuş bulunan tasasız Honorius, imparator adı olmasına karşın ne yetkisi ne de saygınlığı bulunmadığını Olimpius'tan öğrenerek şaşkına döndü. Kurnaz gözde, Stilikon'un niyetleri diye ileri sürdüğü birtakım sözlerle efendisinin ürkekliliğini bozdu. Bu sözlerle göre Stilikon, hükümdarın ölümünü bekliyor ve tâcı, kendi oğlu Eukerius'ün başına kondurmayı tasarlıyordu. Yeni gözde, imparatora bağışmsızlığını ele almasını ve saygınlığını kazanmasını anlattı ve benimsetti. Stilikon, sarayda, konseylerde, kendi çıkarları ve düşüncelerinin tersine kararların benimsen-

mekte olduğunu şaşarak görüyordu. Honorius, Roma sarayında kalmayarak Ravenna kalesinin içerisinde yaşamak istediğini bildirdi. Kardeşi Arkadius'un öldüğünü öğrenince Konstantinopolis'e giderek, vasi niteliğiyle, henüz çocuk bulunan Teodosius'un eyaletlerini yönetmeye karar verdi (254). Bu uzak seferin güçlüğü ve gerektireceği giderler onun yersiz çaba gösterisini önlemiş oldu. Ne var ki, Pavya'daki Stilikon'un düşmanlarından ve yardımcı barbarlardan oluşan Roma ordularına görünmek tasarısını uygulamada konusunda dayattı. Roma'nın ünlü avukatı ve Stilikon'un yakın dostu olan Justinianus, geleceği ve güvenliği bakımından imparatorun bu yolculuğuna da engel olmasını istediysen de Olimpius'un çabaları üstün çıktı, tedbirli hukukçu, yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu gördüğü patronunu bıraktı.

İmparator Bolonya'ya geçtiği sırada Stilikon, gizlice dürtüklenen muhafızların ayaklanmasını bastırdı. Askerlere, her on kişiden birini ölüme çarptıracak ceza kararını bildirdi, sonra da, onları toplayarak bu cezayı kaldırmaktan kıvanç duyduğunu kendilerine söyledi. Bu karışıklık bitince Honorius, Stilikon'u son kez kucaklayıp öptü ve artık kendisini bir zorba olarak görmeyeceğini söyleyerek Pavia'ya doğru yolunu sürdürdü. Orada, Galya'nın yardımına koşmak için toplanmış tüm birliklerin alkışlarıyla karşılandı. Dördüncü gün, askerlerin karşısında hükümdar, Olimpius'çe düzenlenmiş ve onları kanlı girişimin uygulanmasına hazırlayan bir süel söylev verdi. İlk im (işaret)'de Stilikon'un dostlarını öldürdüler. Bunlar imparatorluğun en seçkin subaylarıydı, ayrıca İtalya ve Galya'nın iki prefe pretuvarı, iki süvari ve piyade komutanı, saray bakanı, Maliye bakanı, hazinedar ve mâbeyin kontu da öldürülenler arasında bulunuyorlardı. Pek çok sayıda vatandaş yaşamını yitirdi, birçok ev yağma edildi, kargaşa gece saatlerine dek sürdü. Pavia sokaklarında taçsız, sıradan bir birey gibi giyinmiş olarak görülen hükümdar, gözdelelerinin sözünü dinledi, kurbanların anısını suçladı öldürenlerin suçsuzluğunu —resmen— tanıdı. Pavia'daki toptan öldür-

me haberi Stilikon'u büyük üzüntülere, haklı kaygılara boğdu. Bolonya ordugâhında kendisine bağlı ve alinyasını paylaşacak şeflerle hemen bir toplantı yaptı. Hep bir ağızdan (silah başına, öc almaya) diye coşkuyla bağırıyorlar, alçak Olimpius ile ona uyan aşağılık Romalılar'ı yakalamak ve yok etmek üzere, kendilerine çok zaman utkular kazandırmış olan bir kahramanın sancağı altında, hiç vakit yitirmeden, belki de komutanlarına taç giydirmek için yürüyüşe geçmek istediler. Stilikon, başarıyla sona erdirelebilecek bir kararı uygulamaya koyacak yerde, kendi ölümü kaçınılmaz duruma gelinceye dek duraksadı. Daha imparatorun ne durumda olduğunu bilmiyordu; kendi yandaşlarına güvenemiyor, İtalya'daki ordularla halka karşı, disiplin altına sokulması olanaksız bulunan kalabalık barbar birliklerini harekete geçirmenin yaratabileceği tehkeyi düşünüyor, ürküntü duyuyordu. Onun bu kaygılarından ve vakit yitirmesinden usanan şefler korkarak ve kızgınlıktan köpürerek çekip gittiler. Gece yarısı, bir Got savaşçısı olan, kendi soydaşları arasında da gücü ve gözü pekliğiyle ün kazanmış bulunan Sarus, çok sayıda atak askerlerden oluşan bir topluluğun başında iyilikçisinin kararğâhına girdi, her yanı yağma etti, komutana muhafızlık hizmeti gören, ona bağlı Hunları kılıçtan geçirdi, generalin kaygılı ve içerisinde bulunduğu tehlikeleri düşündüğü çadırına dek sızdı. Stilikon, kıyıcılarının elinden güçlkle kaçtı, tüm İtalya kentlerine, kapılarını barbarlara kapamaları için son bir genelge yayınladıktan sonra, güveni ya da umutsuzluğu onu, düşmanlarınca tutulmuş olan Ravenna'ya yöneltti. İmparatorun tüm yetkesini kullanmakta olan Olimpius, yarışçısının bir hristiyan kilisesine, yalvararak, sığınmış olduğunu öğrendi. Duyunç acısı nedir bilmediği için, ikiye bölünmüşlüğü sürdürdü, saygı gösterirmiş gibi davrandığı kilise ayrıcalığını etkisiz kılma yoluna gitti. Kont Heraklianus, bir müfreze askerin başında, gün ağarırken kilisenin kapısına geldi, imparatorun Stilikon'a hiçbir zarar gelmemesi için buyruk verdiğine ant içti. Piskopos da bu yemine güvenerek çıkmasına izin verdi. Ama, mutsuz

Stilikon, kilise kapısının eşliğini geçer geçmez kalles He-raklianus onun ölüm buyrultusunu gösterdi. General, *Kaatil* ve *cânî* gibi sövgü sözlerini duyma acısına katlandı, kendisini kurtarmak için ölmeyi göze almış olan adamlarının yararsız davranışta bulunmalarına engel oldu, Romalılar'ın son generaline yaraşır bir onurla boynunu kılıcın altına uzattı (255).

Stilikon'un yüceliğine uzun süre tapmış olan sarayın aşağılık halkı onun başına gelenleri kınamış gibi göründü. Daha bir kaç gün önceye dek erişilmesi çekici bir san olan Batı'nın büyük efendisi'yle en uzaktan bir ilgisi olmak, dışlandırıcı, hattâ işkenceye uğratici bir neden sayıldı. Teodosius ailesiyle üçlü bir bağ ile birleşmiş bulunan ailesi, en alt katmandaki vatandaşın durumuna bile kıskançlıkla bakacak düzeye indirildi. Oğlu Eukerius (Eucherius) kaçtığı yerde yakalandı. Bu günahsız genç adamın ölümünü Maria'nın yerini almış ve onun gibi, imparator yatağında erdenliğini sürdürmüş olan Termansia'nın boşanması izledi (256). Yatışma bilmez Olimpius, Pavia kıyımında canını kurtarabilmiş olan tüm Stilikon yandaşlarını işkenceye uğrattı, bir fesat hareketine katıldıklarını itiraf ettirecek sözü ağızlarından almak için en zorba ve kanlı eziyetler altında inletti. Onlar, suskunluk içerisinde can verdiler. Bu tutumları, koruyucularının (257) seçim yapmadaki doğruluğunu ortaya koymakta, belki de günahsızlığını tanıtlamaktadır. Onu, yargılamadan ölüme çarptıran (258) zorba yönetimi sonraki kuşakların yansız olarak verecekleri oylarında etkili olamayacaktı. Stilikon'un hizmetleri büyüktür ve ortadadır. Suçları ise, düşmanca ya da dalkavukça anlatılara göre, hiç belirli yanı bulunmayan, az olası eylemlerdir. Ölümünden dört ay sonra Honorius adıyla yayımlanan bir buyrultuyla iki imparatorluk arasında *halk düşmanı*'nce uzun süreden beri kesilmiş bulunan ulaşım ve iletişim yeniden kurulmuştu (259). Onurlanması ve yücelmesi genel gönenç ve mutlulukla sıkı sıkıya bağlı olan saltanat nâibi, Pollentia'da Verona'da ve Floransa surları önünde arka arkaya yendiği barbarlara İtalya'yı teslim et-

mekle suçlandırılıyordu. Tâci oğlunun başına koymaya sözde niyet etmesi, fesat ortakları ve hazırlıkları olmadan yapabileceği bir girişim olamazdı. Tutkulu bir baba, imparator yapacağı oğlunu, yirmi yaşına dek noterler tribunu-sü gibi önemsiz bir görevde tutmazdı. Stilikon'un anısını tam olarak kötölemek için Olimpius onu dinsizlikle suçladı. Kiliseyi ondan tansıksal biçimde kurtarmasını bayram olarak kutlayan papazlar, Eukerius saltanata geçseydi, yetkisini ilk kullanacağı iş, putlar dinini ve kiliseye işkenceyi yeniden getirmek olacaktı, diye düşüncelerini ileri sürdüler. Stilikon'un oğlu hristiyan eğitimi içerisinde yetişmişti, babası da her zaman iyi bir hristiyan olduğunu göstermiş ve bu dini savunmuştur (260). Serena'nın görkemli kolyesi Vesta tanrıçasından geliyordu (261) ve putperestler, Sibil'in tansıksal kitaplarını ateşe atarak yakmış olan bu komutanın (262) anısını nefretle dile getiriyorlardı. Stilikon'un bütün suçu, gücü ve gururuydu. Vatandaşlarının kanını dökmekten yüce gönüllü bir duyguyla tiksilmesi, aşağılık yarışmacısının başarısına yardımcı oldu. Sonraki kuşaklar, Honorius'ün gençliğini ve imparatorluğunun sâdık koruyucusuna karşı gösterdiği alçakça nankörlüğü öğrendikten sonra bu hükümdarın ırası üzerine artık başka bir kanıt aramaya gerek duymayacaktır.

Stilikon'un korudukları arasında, her haliyle, çağının ilgisini çekmiş ve onun kayrasını gördükten sonra iyilikçisinin çöküşüyle birlikte sönen ünlü ozan Klaudianus üzerine söz etmekten kendimizi alamıyoruz. Tribunus ve Notarius sanları, imparatorluk sarayında ona bir yer sağlıyordu. Serena'nın güçlü etkisiyle Afrika eyaletlerinden birinden zengin bir aile kızıyla evlendi (263). Trajanus Forumu'nda dikili Klaudianus heykeli Roma senatosunun beğenisini ve elaçıklığını göstermektedir (264). Stilikon'u övmek suç sayılmaya başlayınca, ozanlık esinini onun için kullanmış olmasını bile bağışlamayan güçlü bir gözdenin öcalma saldırısına uğradı. Bir koşuğunda İtalya proetoriumu'nun iki praefectus'ünün birbirine ters düşen karakterlerini karşılaştırmıştı. Bunda, kamu hizmetlerinden ayı-

rabildiği saatlerde alçak gönüllü bir filozof olarak, bilimsel inceleme yapan ve biraz da uyuyabilen birinin aksine öbürünün, doymak bilmez yaşamında durup dinlenmeden açgözlü çabaları dile getiriliyordu. Klaudianus şöyle diyor-du: «Mallius, göz kulak olmasını sürdürseydi ve Adrianus de uykusundan hiç uyanmasaydı İtalya halkı ne denli mutlu olacaktı!» (265) Bu dostça takılma Mallius'ün dinginliğine zarar vermedi, ama Adrianus'ün uyanıklığı öcalma fırsatını kaçırmadı, Stilikon'un düşmanlarından, ihtiyatsız bir ozanın kurban edilme iznini kolayca elde etti. Klaudianus, karışıklık sırasında saklandı. Onur yasalarından çok, duruma ayak uydurma kurallarına başvurarak kınamaya uğramış praefectus'e mektup biçiminde, yalvaran sözlerle dolu bir yadsıma gönderdi. Klaudianus, büyük bir üzüntü içerisinde dikkatsiz çılgınlığından yakınıyor ve, karşısındakine tanrıların, kahramanların ve aslanların acımalarına ilişkin örnekler gösterdikten sonra, gözden düşme ve yoksullukla yeterince cezalandırılmış, sürgüne uğramış, işkenceler görmüş, en yakın dostlarının ölümüyle acılara uğramış değersiz bir mutsuzu, yüce gönüllü Adrianus'ün ezmek için küçülmeyeceğini umduğunu dile getiriyordu (266). Bu küçük düşürücü rica'nın başarısı, ya da sonraki yaşamının olayları ne olmuşsa olmuştur ama, o yüksek görevliyle ozanın arasında eşitlik az zaman sonra mezarlarla kurulmuştur. Şu var ki, Adrianus adı hemen hemen hiç bilinmemekte, Klaudianus ise, Latinceyi bilen ya da sonradan öğrenen tüm ülkelerde bugün de beğeniyle okunmaktadır. Onun değeriyle yanılgılarını yansızca bir teraziye koyarsak, usumuzu ne doyurucu ne de büsbütün ilgisiz bırakacağı bir dengesizlik göremeyiz. Koşuklarında yüce ve dokunaklı denebilecek bir pasaja rastlamak güçtür. Ruhunu etkileyen ya da düşsel alanı genişletici türden dizelere rastlanmamaktadır. Klaudianus'ün koşuklarında mutlu bir buluş, ilginç bir öykünün ustaca işlenmesi, ya da gerçek yaşam biçimlerindeki karakterlerin doğru ve çarpıcı tablolarını aramak boşuna bir çaba olur. Stilikon için çok sayıda övgü ve taşlamalar yazmıştı. Bu kulca koşuk-

lardaki amacı onun, gerçek ve doğa sınırlarını aşmasına neden oluyordu. Bununla birlikte, bu zayıflıklar Klaudianus'un ozanca yetenekleriyle güçlenmiş bulunuyordu. En aşağılık konuyu soylu duruma koyabiliyor, süslüyor, en tekdüze soruna çeşniliğe aşılayabiliyordu. Özellikle betimlemelerdeki renklendirme sanatını parlak ve tatlı bir biçimde kullanıyordu. Verimli bir imgelemeyi, zaman zaman güçlü bir deyişi ve de uyumlu koşuklandırma biçimlerini, süslerle bezenmiş bir ruhun olanaklarını kötüye kullanmayı bile göze alarak uyguluyordu. Bu övgüye, zaman ve yer gibi ilineklerin dışında, doğuştan gelen elverişsiz hal ve koşulları yenmesini bilmiş olmak gibi özel bir yeteneğe sahip olmasını da ekleyebiliriz. Klaudianus, imparatorluk sanatlarının gerilediği bir çağda, Mısır'da dünyaya gelmişti (267). Yunan eğitimi gördükten sonra, daha ileriki yaşlarında, aile ve günlük yaşam dili olarak Latinceyi öğrendi (268), zayıf durumdaki çağdaşlarının üzerine çıktı, üç yüz yıllık bir aradan sonra, eski Roma ozanlarının arasındaki yerini aldı (269).

BÖLÜM XXXI

Alarik'in İtalya'yı Alması - Roma Halkının ve Senatosu'nun Gelenek ve Görenekleri - Roma'nın Gotlar'ca Üç kez Kuşatılması ve Yağmalanması - Alarik'in Ölümü - Gotlar'ın İtalya'yı Boşaltması - Konstantinus'un düşüşü - Barbarlar'ın Galya'yı ve İspanya'yı Ele geçirmesi - İngiltere'nin Bağımsızlığı.

Zayıf bir devlet yönetimindeki anlaşmazlık ve yetersizlikler, halk düşmanlarıyla gizli bir suç ortaklığı görünüşü ve etkisi yaratır. Honorius'un yönetim şefleri (270) Got kralı da kurullarına alınsa ve önerileri sorulsaydı, onun isteyeceklerinin tümünü hemen hemen - onsuz - karara bağlıyorlardı. Belki de yüce gönüllü Alarik, kendisini Yunanistan'dan ve İtalya'dan iki kez kovmuş olan komutana karşı alınacak bu kararlara katılırken gönül hoşluğu duymayacaktı. Ama Ravenna sarayı onun isteklerini sezip yerine getirdi ve imparator gözdelerinin devingen kınına ancak büyük Stilikon'un kanını döktükten sonra yatışabildi. Sarus'un değeri, askerlikteki ünü ve konfedere barbarlar üzerindeki kalıtsal ya da kişisel etkisi, Turpilion'un, Varsianus'un ve Vigilantius'un korkaklıklarını kınayan vatan-daşlarının ona güvenini kazandırmıştı. Bu generaller asker sanına bile lâyık olmadıkları halde Honorius'un gözdeleri bunları süvari, piyade ve saray birlikleri komutanlıklarına getirttiler (271). Got kralı, Olimpius bağınazlığının Ho-

norius adına yayımlattığı buyrultuyu seve seve onaylayacaktı. Sofu imparator, katolikliğe bağlı olarak tanınmamış kimseleri tüm devlet görevlerinden uzaklaştırdı, kanıları geleneksel kilisenin duygusuna uymayanların hiçbirini devlet hizmetine almadı, böylece, putperest inanca ya da Ariuşçu inanışa bağlı çok sayıda yiğit ve yetenekli subay ve komutandan kendini yoksun bıraktı (272). Alarik, imparatorluğun düşmanları için bu denli elverişli tertipleri belki de onaylayacaktı. Ne var ki, imparatorluk yüksek görevlilerinin suç ortaklığıyla uygulanmış saçma ve insanlıkdışı bir sefere barbar hükümdarının pekiyi demesi beklene mezdi. Yabancı yardımcı askerler de, koruyucuları Stilikon'un ölümüne ya nıyorlardı. Beri yandan da, değerli eşyalarıyla birlikte İtalya kalelerinde tutu (rehine) olarak alıkonulan eşleri ve çocuklarının güvenliğini bozmamaya çalışıyor, öc almaya geçmeyi erteliyorlardı. Aynı saatte, aynı işaret üzerine, İtalya kentleri, barbar ailelerinin kanlarına bulandı ve tüm malları yağmaya uğratıldı. Bu aşağılık hâinlik karşısında kanları başına sıçrayan Gotlar Roma ordusundan kitleler halinde ayrılarak Alarik'in ordusuna katıldılar, konukseverlik kurallarını bu denli alçakça çiğneyen kalles bir ulusa karşı, gem vurulmaz bir kinle savaşımaya ant içtiler. Honorius'ün yöneticileri, bu anlaşılmaz tutumlarıyla yalnız otuz bin yiğit askerden yoksun kalmış değil, tüm savaşı Roma'nın yenilgisiyle sona erdirebilecek bir davranışla düşmanı desteklemiş oldular.

Got kralı, ne amaçları ne de saptanmış tasarıları olan ve durmadan karar değiştiren bu düşmanlarına karşı, görüşmelerle süel hareketlerde üstünlüğünü elden bırakmadı. İtalya sınırında bulunan ordugâhında Alarik, sarayda olup bitenleri dikkatle öğreniyor, iç çekişmelerinden ve entrikalardan gizlice bilgi ediniyordu. Tutkulu tasarılarını kimseye duyurmuyor, kendini büyük Stilikon'un dostu, bağlaşığı ve onun öcünü alacak kimse olarak gösteriyordu. Artık korkması için bir neden kalmayan bu kahramanın erdemlerine övgü ve üzüntü biçiminde bir harac'ı, rahatça ödüyordu. Onu, İtalya'ya girmesi için sıkıştıran hoş-

nutsuzların çağrışı, kendisinin kişisel öcalma isteğiyle de bağdaşıyordu. Alarik, Roma senatosu'nca hizmetleri karşılığı ya da harekâtını durdurması için kabul edilmiş bulunan dört bin altın liranın ödenmesini atlatmakta bulundukları bahanesiyle Honorius'ün yüksek görevlilerinden şikâyetçi olabilirdi. Ama o, isteklerini, amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacak biçimde ileri sürdü. Got hükümdarı yasal bir eylemin yerine getirilmesini istiyordu. Bunu elde eder etmez hemen çekileceğine söz veriyordu. Alarik, imparatorluğun önde gelen iki devlet adamının oğulları olan OEtius ile Jason'u tutu (rehine) olarak kendisine teslim etmedikçe verecekleri antlara inanmayacağını bildirdi. Bununla birlikte, kendi ulusundan en seçkin delikanlıları, karşılık olarak, vermeyi de önerdi. Ravenna'daki yüksek görevliler Alarik'in bu ılımlılığını, onun zayıflığına açık bir kanıt olarak gördüler. Bu yüzden, ne görüşmeye girişme, ne de bir ordu oluşturma işine girmeye tenezzül etmedikleri gibi barış yapma ve savaşa hazırlığa başlama tarihlerini saptamayı bile savsakladılar. Honorius'ün komutanları, tehlikeden kaçmış olmak için barbarların İtalya sınırlarından çekilip geri gidecekleri günü beklerken, Alarik, Alpleri ve Po'yu geçti, kayıtsız koşulsuz teslim olan Akuile, Altinum, Kremone ve Konkordia kentlerini yağma etti. Otuz bin yardımcı askeri de ordusuna katarak, en küçük bir karşı koymayla karşılaşmaksızın, Batı imparatorunun saldırılamaz sarayını çevreleyen bataklığa dek ilerledi. Elde etmekle birşey kazanamayacağı bir kenti kuşatarak kuvvetlerini gereksiz yere yoracağını ve zaman yitireceğini çok iyi kestirdiği için Rimini'ye dek yürümesini sürdürdü, Adriyatik kıyılarında her yanı kırıp geçirdi, dünyanın eski başkentini ele geçirmeyi ikinci kez düşünüp taşındı. Bu aşamada barbarlar, karşılıklarına çıkan ve bu dünya zorbalıklarına karşı Tanrı'nın hoşnutsuzluğunu bildiren bir İtalyan keşişine saygı gösterdiler. Ne var ki, Alarik, içinden gelen belirsiz ve doğaüstü bir itici güçle, elinde olmaksızın, Roma kapılarına gelip dayandığını söyleyerek (aziz)'in canını sıktı. Got kralı, gücünün ve yüksek yeteneklerinin

en güç girişimlerin üstesinden geleceğine inanıyordu. Barbarları esinleyen büyük coşku, Roma adının görkemi için duydukları eski korku ve saygıyı yavaş yavaş silip yok etmişti. Çok büyük ganimet umuduyla yaşayan askerler Flaminien yolunu izleyerek Apenin'in kendi haline bırakılmış geçitlerini tuttular (273), verimli Ombria ovalarına indiler, Klitumnus kıyısında ordugâh kurarak kutsal sığırları ele geçirdiler. Bunlar, kar gibi beyaz renkte olup, yüz-yıllardan beri zafer alayları kutlanırken kurban edilmek için beslenmekteydi (274). Narni kentinin dik ve sarp arazisi, o sırada patlayan fırtına ve şimşekler bu küçük kenti barbarların eline düşmekten kurtarmıştı. Got kralı küçük ve zayıf bir av için duraklamayı doğru bulmadı ve barbarlardan alınmış ganimetlerle süslü çok değerli zafer taklalarının altından geçtikten sonra Roma kalesinin duvarları önünde çadırlarını kurdu (275).

Altıyüz doksan yıl boyunca Roma dünyasının başkenti hiçbir düşman ordusunun ayak tozlarıyla kirlenmemişti. Hannibal'in mutsuz seferi (276) Roma halkının ve senatosunun gözüpek çabasını büsbütün parlatmaktan başka bir sonuç vermemişti. O halk ki, diyordu Pirrhus'un elçisi, (hydre)'in bitmez tükenmez kaynaklarına sahipti (277), o senato ki, krallardan oluşan bir meclise benzetmek bile onu yüceltmekten çok küçültmek olurdu. Pün savaşı sırasında her senatör, yüksek bir görevde ya da daha alt kademelerde askerlik hizmetlerini yerine getirmişti. Sansörlere, konsüllere ve olağanüstü yetkili kılınmış kimselere geçici komutanlık görevi veren yasa, Cumhuriyete, sürekli olarak yiğit ve deneyimli çok sayıda komutan yetiştirmiş oluyordu. Savaşın başlarında Roma, askerlik çağında ikiyüz elli bin kişi çıkarabiliyordu (278). Elli bini yurtlarının savunması sırasında yaşamlarını yitirmişti. Yirmi üç lejyondan oluşan İtalya, Yunanistan, Sardunya, Sicilya ve İspanya'daki birlikler yaklaşık yüz bin kişiyi buluyordu. Aynı durumda o sayıda askerin Roma ve dolaylarında bulunması gerekiyordu. Bunlar küçük yaştan başlayarak askerlik disiplin ve tâlimi içerisinde yetiştirilmişlerdi. Han-

nibal, Kapua kuşatmasını kaldırmadan, yayılmış kuvvetlerini geri çağırmaksızın Kartaca ordusunun yaklaşmasını dinginlikle bekleyen senatonun kararlı tutumunu görerek şaşırılmıştı. Bu komutan, Roma'dan üç mil kadar uzakta Anio kıyısında ordugâhını kurmuştu. Bu toprakların bir arttırmada olağan fiyatla satıldığını ve, öbür yandaki kapidan birliklerin çıkarak İspanya lejyonlarına katılmak üzere yola çıktığını öğrenince şaşkınlığı büsbütün artmıştı (279). Hannibal, Afrikalılarını bu kendini beğenmiş başkent kapılarına doğru yürüttü, karşısında, savaş düzeninde ve kendisini kabule hazır üç ordu buldu. Afrikalı, düşmanlarının son erine dek öldürülmeden utkulu çıkamıyacağını anladığı bir savaşın sonucundan korktu. İvedilikle çekilip gitmesi, Romalıların gözüpekliğinin Hannibal'ın yitilmesini sarsmış olduğunu tanıtladı.

Pün savaşı döneminden sonra gelen tüm senatörler cumhuriyetin ruhunu ve adını sürdürüyorlardı. Honorius'ün soysuzlaşmış uyrukları da Hannibal'i püskürtmüş ve dünyanın tüm uluslarını buyruğu altına almış olan kahramanların soyundan geldiklerini savunuyorlardı. Sofu Paula (280)'nın duyuncunu yöneten Hyeronimus, onun tarihini de yazmıştı. Bu azizin kalıtım yoluyla kazandığı tüm onurları ve sanları özetledi. Babası Rogatus'ün soy kütüğü Agamemnon'a dek çıkıyordu. Annesi Bloesile'nin ataları arasında Paula-Emiluis, Scipion'lar ve Yunanlılar bulunuyordu. Paula'nın kocası Toksotius, Julianus soyundan Ene'den geliyordu. Zengin vatandaşlar soylu olmak istiyorlardı ve böbürlenme gereksinimlerini bu tür yüksekte atmalarla gideriyorlardı. Yanlarındaki asalakların alkışlarından güç alarak kanağan insanlara kolayca kendilerini kabul ettiriyorlardı. Patronunun adını almak gibi eski bir gelenek ünlü ailelerin azatlılarıncı da benimsendiğinden bu tarz üstünlük de toplum yaşamında yerleşiyordu. Eski ailelerin büyük bir bölümü, dışarıdan gelen şiddet hareketlerinden ya da içerdeki soysuzlaşmadan dolayı yavaş yavaş ortadan silinmişlerdi. İstenirse Alp dağlarında ya da Apollia'nın sessiz topraklarında yirmi kuşaklık soy zincirleri

bulunabilecekti. Her imparatorun tahta çıkışında tüm eyaletlerden serüvenciler başkente koşuyorlardı. Suçları ve becerileriyle varlık sahibi olanlar Roma saraylarına üşüşüyor, sanlar, onurlar ele geçiriyor ve belki de atalarının eski ün ve şanından haberi bile olmayan konsül ailelerinden geri kalmış zavallıları baskı altına alıyorlar ya da korumaya kalkışıyorlardı (281).

Hyeronimus ve Klaudianus zamanında, senatörler Anicianus ailesine öncelik tanıyorlardı. Tarihinin bir özeti yapılırsa, ancak ikinci sınıf olduğunu söyleyen soylu ailelerin eskiliği üzerinde bir kanıya varılabilecektir (282). Cumhuriyetin ilk beşyüz yılı boyunca, Anicius adı tanınmış değildi. Anlaşıldığına göre bunların kökeni Preneste'ydi ve bu yeni yurttaşlar, halk tribünuslerine tanınmış plebeien saygınlığıyla uzun süre yetinmişlerdi (283). Hristiyan tarihinden yüz altmış sekiz yıl önce, bu aile, Anicius'e, İllirya savaşını şanlı bir biçimde bitirip bu ulusun ve kralının tutsak edilmesinden sonra verilen praetorius'lük onurlarıyla soylulaştırılmıştır (284). Bu komutanın etkisinden sonra birbirinden uzak zamandaki üç konsüllük Anicius soy zincirini belirtmiş olmaktadır (285). Dioklesianus'ten Batı imparatorluğunun tam çöküşüne dek onların adındaki gösterişlilik, halkın gözünde sürüp gitti (286). Çeşitli kollar halindeyken, evlenmeler ya da kalıtsal nedenlerle Anianus, Petronianus ve Olimbrianus ailelerinin onurları ve varlıkları birleşti. Her kuşakta konsüllüklerin sayısı kalıtım hakkı biçiminde çoğaldı (287). Anicianus ailesi çok dindar ve de çok zengindi. Hristiyanlığı kabul eden senatörler ilkönce onlar oldu. Düşünülebilir ki, Anicius Julianus, Roma konsülü ve praefektüs'ü olduğundan beri, Maksensius'den yana olmuş bulunma suçunun kefaretni Konstantinus'ün dinini hemen ve seve seve kabullenmekle ödedi (288). Anicius ailesinin başı Probus, kendi yetenekleriyle ailenin zenginliğini artırdı. İmparator Gratianus'le birlikte konsül olarak atanma onurunu elde etti, dört kez de pretorium praefektus'lük gibi seçkin bir orununda bulundu (289). Çok sayıda taşınmazları, imparatorluğun tüm

eyaletlerine yazılmış bulunuyordu. Her ne denli halk, bunları elde etmek üzere başvurduğu yollar için onu kınamışsa da bu mutlu devlet adamının görkemi ve yüce gönüllülüğü, koruduğu kimselerin minnetini ve yabancıların hayranlığını kazanmıştır (290). Romalılar Probus'un anısına o denli saygıyla bağlıydılar ki, henüz çok genç olan iki oğlu, senato kararıyla, iki konsül orununa birlikte seçildiler. Roma yıllıklarında, buna benzer başka bir örnek bulunmamaktadır (291).

Anicianus sarayının mermerleri, görkemi ve zenginliği anlatmak için atasözü haline geldi (292). Soylularla senatörler bu ünlü ailenin görkemine öykünmeye çabalıyorlardı. Teodosius zamanında Roma'nın özenle yapılmış betimlenmesi binyediyüz seksen adet evin zenginlerce tutulduğunu bildirmektedir (293). Bu gösterişli yapıların bir bölümü, Roma'nın, herbiri bir küçük kent sayılacak çok sayıda sarayları kapsadığını savunan ozanı haksız çıkarmayacak nitelikteydi. Gerçekten, bunların kapladığı alan içerisinde tüm süslü ve yararlı kuruluş, eşya ve araç-gereçler bulunuyordu. Örneğin; çarşılar, hipodrumlar, tapınaklar, çeşmeler, hamamlar, revaklar, korular ve kuşhaneler bu sarayların eklentileri durumundaydı (294). Gotlar'ın kuşatması sırasındaki Roma'nın betimlemesini yapan tarihçi Olimpiodore (295), zengin senatörlerin büyük bölümünün kendi varlıklarından dört bin altın lira elde ettiklerini söylüyor ki, yaklaşık yüz altmış bin Sterling, ya da yaklaşık dört milyon Frank karşılığı demektir ve bu sayıya, bunun en az üçte bir değerinde olan buğday ve şarap stokları girmektedir. Bu büyük zenginliği dile getirirken şunu da belirtmek gerekir ki, senatör'ün saygınlığı dolayısıyla genel ve temsil giderleri olarak bin ya da binbeşyüz altın lira değerinde harcamada bulunması zorunluydu. Honorius'un saltanatı sırasında *praetura*'larının yıldönümünü şenlikle kutlayan soyluların yüz bin sterling değerinde para harcadıklarına ve bu şenliklerin yedi gün sürdüğüne ilişkin örnekler vardır (296). Roma senatörlerinin, bugünkü zenginliklerin sınırlarını aşan taşınmaz varlıkları, tü-

müyle İtalya'da toplanmış değildi. Bunlar imparatorluğun en uzak eyaletlerine uzanan bölgelerine ve özellikle Yunan ve Ege denizlerinin ötesine yayılıyordu. Aktium utkusunun sürekli bir anıtı olarak Augustus tarafından kurulan Nikopolis (Niğbolu) kenti, sofı Paula'nın malı durumundaydı (297). Seneka'nın gözlemine göre de, düşman ulusları ayıran ırmaklar sonradan yine aynı kimsenin tarlaları arasında akmasını sürdürmektedir (298). Romalılar'ın bir bölümü topraklarını kendi adlarına, tutsakları çalıştırarak ettiriyorlar, bir bölümü de bir çiftçiye kiraya veriyorlardı. Eski zamanların iktisatçıları, durum elverdikçe, en iyi değerlendirme biçiminin birinci tür olduğunu belirtmekteydiler. Uzaklık ya da çok genişlik nedeniyle taşınmazın sahibi onun ekilip biçilmesine yetişemiyorsa, çoğunlukla işini savsaklayan ve kimi zaman da bağıllık göstermeyen ücretli bir kâhya yerine, babadan evlada geçen ve üzümünden pay alan bir ortakçıya işin verilmesini öğütlemekteydiler (299).

Çok büyük bir kentin soylu zenginliği, süel utkulâra karnı tok ve yurtiçi yönetimle pek ilgilenmez olunca, doğal olarak özel yaşamın beğeni ve keyiflerine kendini kap-tırır. Romalılar, ticaret yapmayı her zaman hor gördüler. Cumhuriyetin ilk yüzyıllarındaki senatörler ise, kazançlı tefecilik yollarıyla adamları kendilerine bağıyorlardı. Her iki yanın da çıkarı ve eğilimi eskiden kalma ve unutulmuş yasaları atlatmak ya da çiğnemekti. (300) Roma'da, im-paratorluğun her yanında geçerli olan para biçiminde ya da kap kaçak olarak o denli altın ve gümüş vardı ki, Scipio'nun Kartaca'dan getirdiğinin tümünden daha çoğu yalnızca bir zenginin özel büfesinde bulunuyordu. (301) Servetlerini har vurup harman savurarak harcıyan soyluların büyük bölümü, durup dinlenmeden eğlenceler içerisinde yüzen servetlerin ve işsiz güçsüzlerin arasında kendilerini yoksul gibi görüyordu. Binlerce kol, onların fantezisini karışlamak için çalışıyordu. Emirlerinde, cezalandırılmak korkusuyla alinteri döken çok sayıda köle ile, zengin olma umu-duyla işe girişen işçiler ve tüccarlar vardı. Bugün sahip ol-

duğumuz rahatlıkların büyük bir kısmından eskiler yok-sundu (302) ve, çamaşır ile camdan elde edilen kolaylık ve olanakları, Avrupalılar, Romalıların masal gibi zenginlik-leriyle yaptıkları harcamalar karşılığında elde ettikleri ya-rarlılıklara yeğ tutmaktadırlar. Süslenmeleri ve görenekle-ri çok gerçekçi, çok ayrıntılı araştırmalara konu olmuştur. Ne var ki, bu araştırmalar, beni, bu kitabın planından çok uzaklaştıracağı için Got'ların saldırdıkları dönemle ilgili olarak Roma'nın ve halkının gerçeğe uygun bir betimleme-sini okuyucuya sunmakla yetineceğim. Çağının tarihini yazmak isteyen bir kimse için en uygununu yapmak üzere başkente gelip yerleşen Ammianus Marcellinus, genel olay-ları, her gün tanık olduğu özel sahnelerin öyküsüyle bir-leştirmişti. İyi düşünen okuyucu eleştirilerinin acılığını, hal ve koşullarla kullandığı deyimlerdeki seçimini her zaman haklı bulmayacak ve belki de Ammianus'ün ırasını bozan kişisel hınçlarına rastlıyacaktır. Ama bu okuyucu Roma gelenek ve göreneklerinin özgün ve ilginç tablosunu, doğ-ru olarak görmek fırsatını da bulacaktır: (303)

«Roma'nın büyüklüğü, diyor Ammianus, zenginlikle er-demin pek seyrek olarak ve de inanılmaz bağlaşıklığı üze-rine kurulmuştu! Uzun süren çocukluk dönemi, yeni doğan bir kentin komşuları olan İtalya oymaklarına karşı dayan-ma çabalarıyla geçti. Gençliğinin gücüyle savaşmaya baş-ladı, can kayıplarına uğradı. Utkulu ordularını dağların, ırmakların, denizlerin ötesine aşırarak dünyanın her ya-nında toplanmış defne dallarını bu kente getirdi. Yaşlılı-ğına doğru düşünleşerek, ama yine kimi zaman adının saldı-ğı korku yüzünden yengiler kazanarak sonunda din-lenmenin dinginliklerini arar oldu. En kendini beğenmiş ulusların dikbaşlarını ezmiş, türe (adalet) ile özgürlüğü her zaman korumak için yasalar koymuş olan saygıdeğer kent, akıllı ve güçlü bir ana niteliğiyle, uçsuz bucaksız ül-kelerinin özenle yönetimini gözde çocukları olan Caesar (Sezar)'lara bırakmıştır. Numa'nın mutlu saltanatını anım-satan sağlam ve derin bir düzenlik cumhuriyetin kanlı dö-nemlerinden önce yaşandı. (304) Roma, hep evren kraliçe-

si olarak yüceltildi ve yenik düşen uluslar onun halkına ve senatosuna saygı beslediler. Ne var ki, diye Ammianus sözlerini sürdürüyor, bu doğuştan görkemlilik, kendilerinin ve ülkelerinin saygınlığını unutarak en kötü ve en saçma bir yaşam akışı içerisine dalan bir bölüm soyluların bozulmalarıyla gölgelendi. Saf insanları şaşkınlığa ve saygıya zorlamak için durmadan takma adlar ve aslı astarı olmayan sanlar üzerinde çekişiyorlar, Reburrus, Fabunius, Pagonius ya da Tarrasius (305) gibi adlar seçiyor, gerekirse uyduruyorlardı. Anılarını sonsuzlaştırmak gibi baş bir umuda kapılarak bronzdan ve mermerden heykellerini yaptırıyorlar, kendini beğenmişliklerinin bu anıtları altın şeritlerle bezenmedikçe gönenemiyorlardı. Acilius ise, Antiochus kralının saltanatını kendi değeri ve yüksek yetenekleriyle yıktıktan sonra saygınlık kazanmıştı. Halbuki bunlar, tüm Doğu ve Batı eyaletlerindeki taşınmazlarının listesini şişirerek gözler önüne seriyor ve şatafat gösterileriyle, basit bir erden farklı yiyip içmeyen ve onlardan ayrı biçimde giyinmeyen atalarının yalınlığı ve bu yüzden taşıdıkları değeri anımsattıkları için kendilerine karşı tiksime duyguları uyandırıyorlardı. Bizim yeni zaman soylularımızsa, değerliliklerini arabalarının üstünlüğü (306) ve giysilerinin görkemliliğiyle ölçüyorlardı. Uzun erguvan ve ipekten giysileri rüzgârla dalgalanmakta, üzerinde değişik hayvanları simgeleyen işlemelerle süslenmiş zengin gömlekleri sergilenmekteydi. (307) Elli uşağın izlediği arabalar, posta arabaları denli bir hızla yollardan geçerken taşlar ve evler zangırdıyordu. Romalı hanımefendiler ve öbür kadınlar da senatörlerin örneğine öykünüyor, kapalı arabalarıyla durmaksızın kent içinde ve dış mahallelerde dolaşıyorlardı. Bu sınıftan bir kimse genel hamamlardan birine girmek gibi alçakgönüllülükte bulunursa, üst perdeden buyruklar vererek, halk için kullanılan tüm tertiplerin yalnız kendisine bırakılmasını isteyebiliyordu. Orada keyfine gidecek bir *zuhurata* rastlarsa, hemşerilerinin selâmını almaya bile yanaşmadığı, elini ve ayağını bile öptürmeye izin vermediği halde, bu rastlantıda beğendiğini ku-

caklamaktan hiç yüksünmüyordu. Hamamdan çıkarken bu şatafatlı kişi, yüzüklerini, değerli taşlarını ve saygınlığını belirten madalyalarını yeniden takınır, en güzel ve bir düzine kimseye yetecek denli çok sayıda çamaşır dolu gardroplarından kendilerine en yakışanlarını seçerler ve, Sirküza'nın ele geçirilmesinden yalnızca Marcellus için hak verilecek bir kendini beğenmişlikle oradan ayrılırlardı. Bu kahramanlar da arada sırada sefere çıkarlar, İtalya'daki taşınmaz varlıklarını dolaşırlar, tüm yükü ve yorgunluğu kölelerinin çektiği av partileri düzenlerler (308). Rastlantı olarak belki de isteye isteye kavurucu güneş altında gemilerine binip Puzzole ya da Gaeta kıyısını çeviren görkemli kırsal konutlarına Lukrina gölü yoluyla yaptıkları geziyi (309) Caesar'ın ve İskender'in çetin seferlerine benzetmekteydiler (310). İpek perdelerinin arasından bir sinek girse, iyi kapanmamış bir aralıktan güneş sızsa durumlarından mutsuzluğu dile getirirler ve neden Simmerien (Cimmeriens)'ler ülkesinde dünyaya gelmemiş olmalarından yakınırırlar (311). Kırsal alana gidildiği zaman, ailenin efendisi, tüm ev halkının eşliğinde bulunur. Bir savaşa gidildiği zaman, komutan nasıl süvarileri, piyadeleri, öncüleri, artçıları düşman karşısında savaş düzenine sokarsa, uşakların başı da, otoritesinin simgesi olarak elinde tuttuğu bir sopayla kalabalık uşak ve köleler topluluğunu yürüyüş düzenine koyar (312). Bagajlar ve giysiler önden gider, arkadan, bütün yardımcıları ve takımlarıyla kalabalık aşçılar gelir. Bu savaş birliği işsiz güçsüz plebeyyenlerle kölelerin karışımından oluşmaktadır. Hadımlar grubu artçı durumundadır, en yaşlısından en gencine dek yaş sırasına göre dizilirler. Sayıları ve biçimsizlikleri, ürküntü ve tiksinti verici bir görünüm yaratmaktadır. Dışardan izleyiciler, ileriki kuşak umudunu, daha doğuştan hemen sonra yok etmek üzere kıyıcı kısırlaştırma yöntemini kuran Semiramis'in anısını kargışlamaktadırlar (İlanetlemektedirler). Yargılama alanında, Roma soyluları kişisel olarak uğradıkları en küçük bir zarar ya da sataşma karşısında çok büyük tepki gösterirlerse de geri kalan tüm in-

sanlar için hor görücü bir ilgisizlik içerisinde bulunurlar. Bir sūrahi sıcak su mu istediler? Köle bunu getrimekte gecikirse, onun ağır davranmasının cezası olarak üçyüz kırbaç darbesiyle dövülür. Bu köle adam öldürmekle suçlanmaktaysa, efendisi onun çok kötü bir insan olduğunu kendisine duyurur; bu suçu ikinci kez işlemişse, gereği gibi cezalandırılır. Romalılar, eskiden konukseverlik erdemiyile davranırlardı. Her yabancı onların iyiliğinden yararlanma hakkına sahipti. Değerliliği ödüllendiriyor, mutsuzluğu avutucu söz ve devinimlerde bulunuyorlardı. Bugün ise, diyor Ammianus, yüksek dereceden bir yabancı, bizim zengin senatörlerimizden birinin evine girecek olursa, ilk gelişinde çok iyi kabul görecektir, dostluk gösterileri ve minnet altına sokacak denli iyi davranışlara tanık olacaktır, ki bu ünlü dostun sıcak çevresinden ayrıldığı zaman bu kibarlık ve incelik dolu yere gelmesini neden bu denli geciktirmiş olduğuna üzülecektir. Yine böylesine kibar bir kabul göreceğine güvenerek ertesi gün ziyaretini yineleyince şaşkınlıkla görecektir ki, senatör onun, hangi ülkeden olduğunu ve de adını bile unutmuştur. Sabır gücü, daha çok dayanmasına elverirse kendini, konak hizmetkârları arasında bulur, minnet ve dostluk nedir bilmeyen, ancak geldiğini gittiğini görmekle yetinen bir efendi'ye saygılarını sunmak gibi kuru bir izinden başka bir ilgiyi elde edemez. Zengin kimseler genel bir şenlik (313) hazırlarlarsa, özel şölenlerini bolluk içerisinde kutlayacaklarsa çağrılıların seçimi uzun bir tartışma konusu olur. Özentisiz, bilgin ya da ılımlı vatandaşlar, seyrek olarak yeğ tutulurlar. Protokol listesini hazırlayanlar, özel birtakım neden ve güdülerle, en aşağılık kimselerin adlarını çağrılılar arasına yazırlar. Yazılanlar büyüklerin ailelerine en yakın durumda olan, düzmeceleri ve dalkavukluğu en iyi beceren küstahlardır. Bunlar efendilerinin her sözüne ve her davranışına alkış tutarlar. Konağın mermer sütunlarından yer taşlarına varıncaya dek her şeye hayranlıklarını belirtirler, durmadan şatafat ve incelikten o denli söz ederler ki zengin efendi, bütün bunları kişisel değerliliğinin bir bölümü

olarak görmeye başlar. Olağan büyüklüklerini aşan boy-larda yapılmış tablolardeki kuşlar, gelincikler (314) ya da balıklar en zayıf dikkatleri bile çeker. Akli başında çağrılı-lar bu can sıkıcı yinelemeyi görmemek için gözlerini baş-ka yana çevirirken görevlendirilen noterler bir tutanakla bu ilginç olayı saptarlar. Oyunculuk mesleği de büyükle-rin aasına girebilmek için güvenilir bir yoldur. Konfede-re'ler ayrılmaz bağlarla, denebilir ki haydutlukla, birbir-lerine bağlanmışlardır. *Tesserarien* ya da tavla oyununda üstün bir bilgi sahibi olmak zengin olmanın ve ün kazan-manın da başka bir sağlam yoluydu (315). Bir şölende ya da bir toplantıda, bu yüce oyun sanatının ustasının yeri ancak bir majistra'dan sonra geliyordu ve Caton, praetor' luk için kendisini seçmeyi istemeyen halkın karşısında na-sıl bir duyguya kapılırsa aynı şaşkınlığı ve tiksintiyi gös-terirdi. Her türlü yorgunluktan nefret eden, okumanın ver-diği olanakları hor gören soylular bilgi edinme isteğinde pek az rahatsız edilirler. Juvenal'in taşlamaları, Marius Maksimus'un ağzı kalabalık ve masalımsı öyküleri, okuma-ya değer gördükleri kitapları oluşturmaktadır (316). Baba-larından kalıtım yoluyla kendilerine geçmiş kitaplar, me-zara gömülmüş gibidirler, hiç gün yüzü görmezler (317). Ama konutlarının içi tiyatro takımları, flütler, büyük lir-ler ve su ile çalışan orglarla doludur. Sarayları, her za-man, okuyucuların sesleri, müzik aletlerinin melodileriyle inlemektedir. Bu saraylarda ses sağduyudan yeğ tutulur ve ruhtan çok özdeksel varlıkla ilgilenilir. En küçük bir geçi-ci hastalık şüphesi, en yakın dostların bile birbirini görme için gidip gelmekten onları alıkoyar. Bu arada, haber al-mak üzere bir uşak gönderilmişse, dönüşünde yıkanıp te-mizlenmeden eve sokulmaz. Bununla birlikte aç gözlülük bu kadınsı korkuya üstün gelir. Kazanacak bir şey gördü-gü zaman ağır damla hastası olan senatör bile Spoleta'ya dek gider. Kan ya da ölüme bağlı tasarrufla kalıt elde ede-bilme umudu kendini beğenmişlik ve büyüklük taslamayı birden yok eder. Elverişli bir vasiyetnamenin imzalatılma-sında ve onun erken kullanılır hale getirilmesinde çok uz-

mandırlar. Zengin ve çocuksuz bir yurttaş Romalıların en saydıkları, en sevdikleri kimsedir. O hale geldi ki, aynı evde, ayrı dairelerde, koca ve karı noterlerini ayrı ayrı çağdırdılar, ve birbirlerinden sonra yaşamaları halinde, başka başka vasiyetleri kapsayan senetler düzenlettiler. Saçma ve zırva bir gösteriş ve şatafatın sonu ve de cezası sayılması gerekli sıkıntı bu gururlu soyluları en utanç verici umarlara başvurma zorunda bıraktı. Ödünç para almak mı gerekiyor? Komedi tiyatrosundaki köle gibi aşağılık olur ve yaltaklanırlar, ama zavallı alacaklı, alacağını geri istediği zaman, Herkulus'un torunları kes lip yüksekten konuşan korkulu yaratık haline dönüşürler. Alacaklı kendilerini tedirgin etmeyi sürdürürse, keyiflerinin aşağılık ajanlarından biri aracılığıyla bu kendini bilmez alacaklı için zehir ya da sihirbazlık suçlaması yapılarak hapis cezası verilir. Alacaklı, pek az durumlar dışında, buradan, alacağı olmadığını bildiren bir aklama kâğıdı imzalamadan çıkamaz. Romalıları zehirlemiş olan utanç verici kötülükler, sağduyuyu zedeleyici gülünç bir boşinanca dayanmaktadır. Kendilerinin gelecekteki büyüklüklerinin ve erinçlerinin imlerini bir kurbanın iç organlarına bakarak okuduklarını savlayan falcıları saflıkla dinleyerek öğrenmek isterler. Aralarından çoğu, yıldızlar bilgisi (astrologie - ilm-i nücüm) kuralları, Merkür'ün durumu ve ayın görünüşüne göre kendi halini saptamak üzere gerekli danışmayı yapmadan yıkanmak, yemek ve halkın içerisine girmek gibi davranışlara girişmekten korkar (318). Böyle bir kanağanlığı, saltık güçlü (kaadir-i mutlak) bir Tanrı'nın varlığını yadsıyan, hiç değilse ona şüpheyle bakan bir dinsizde görmek oldukça eğlenceli bir durum yaratmaktadır.»

Ticaretin ve zanaatların geliştiği kalabalık kentlerde yaşamını elleriyle kazanan orta sınıf, öbür sınıflara oranla daha büyük ölçüde ürer ve kentsel toplumun en güçlü bölümünü oluşturur. Bayağı ve oturak zanaatları hor gören Roma plebeiyenleri, cumhuriyetin ilk zamanlarından beri borçların ve tefeciliğin baskısı altında ezilip durmuş-

lardı. Çiftçi ise, askerlik hizmeti gördüğü sırada tarlasını ekememek zorunda kalmıştı (319). Eskiden beri özgür mülkiyetleriyle yerliler arasında paylaşılmış bulunan İtalya toprakları, kimi zaman satın alan, kimi de tefecilikle yavaş yavaş Roma soylularının eline geçti. Cumhuriyetin yıkılmasından önceki yüzyılda bağımsız bir varlığa sahip olan ancak ikibin iye'den söz edilmektedir (320). Lejyon komutanlığı ve eyalet yöneticiliği gibi devlet saygınlıkları halkın oyu ile kazanıldığı sürece bu değerli seçme hakkı fakirliğin acılarını uyuşturmaya yarıyor, yoksul vatandaş, Roma halkının olduğu yirmi beş oymağın ya da yüzdoksan üç santurya (Centuria)'nın oylarıyla çoğunluk elde etmeye çalışan adayların tutkulu el açıklığında bir geçim kaynağı bulabiliyordu. Komünia (Communia)'lar güçlerini ve varlıklarını yitirince imparatorluk döneminde, kısa sürede aşağı halkın topluluğu durumuna dönüşmüştür. Kölelerin azat edilmesi ve yabancıların elbirliğiyle her kuşakta varlığını sürdürebilmiştir. Hadrianus zamanından beri Romalılar, başkentin, dünyanın tüm kusurlarını ve kendilerine ters düşen ulusların gelenek ve göreneklerini örtmesinden yakınmışlardır. Galyalıların ılımsızlığı, Yunanlıların güvenilmezlikleri ve hiyleleri, Yahudilerin ve Mısırlıların dikkafahlıkları, Suriyeliler'in kancıkça alçaklıkları ve Asyalıların sözüm ona, aşağılık söz dinleyicilikleri, Romalı adı altında, ama *bengi (sonsuz) kent*'in duvarları içerisinde oturamadıkları için vatandaşlarından ve de hükümdarlarından bile nefret eden kalabalıkların ortak niteliklerini oluşturuyordu (321).

Bununla birlikte Roma'nın adı yine de saygıyla anılıyordu. Halkın çıkardığı geçici gürültüler hoşgörülle bastırılıyordu. Konstantinus'un ardılları, demokrasiden arta kalanları süel gücün zorbalığıyla yıkacak yerde Augustus'un tedbirli siyasasını benimsediler ve yoksulluğu avutarak başkent halkını oyalama yolunu tuttular (322). Bu önlemler şöyle sıralanabilir: 1° Tembel plebeijenleri rahat ettirmek için her ay tahıl olarak verilen ekmek tayını her gün dağıtılan ekmeğe dönüştürüldü. Çok sayıda büyük fırınlar

yaptırılarak halk için çalıştırıldı. Belirli saatlerde her vandaş, elindeki belgeyle, mahallesinde ya da bölgesinde kurulmuş olan merdivenden çıkıyor ve ailesi için gerekli üç libra (livre) ağırlığındaki ekmeği, ya parasız, ya da çok ucuz ederle alıyordu. 2° İçerisinde yetişen meşe palamutu ve püskülleri büyük hayvanlar ve yaban domuzları için çok besleyici yiyecek olan Lukanya ormanlarından (323) bol miktarda ve ucuza et sağlanıyordu. Yılın beş ayında yoksul yurttaşlara domuz yağı dağıtılıyordu. Eski görkem ve erincin çok azalmış olduğu bir dönemde bile başkentin yıllık tüketimi, Valentinianus III'ün bir buyrultusuyla, üç milyon altıyüz yirmi sekiz bin (libra) olarak saptanmıştı (324).

3° İlk çağların yaşamında yağ, aydınlanma ve yıkanma için zorunlu bir gereksinme maddesiydi. Roma'ya verilmek üzere Afrika'ya konulan yıllık yüklenim üç milyon (libra)'yı buluyordu. 4° Augustus'ün başkente yiyecek sağlamak üzere aldığı önlem dışında başka yollara başvurulmamıştı. Halk şarabın pahalı olmasından yakınınca imparator bildiri yayımlıyor, Agrippa kemerleriyle her yana bol, temiz ve sağlıklı su verilen bir kentte susuzluktan yakınmanın ussal olmayacağını uyruklarına anımsatıyordu (325). Bu güçlü kanıklık (kanaatkârlık) yavaş yavaş tavsadı; ve Aurellanus'ün istediği şey yerine getirilmediyse de (326) görünüşe göre, şarabın kullan'mındaki genelleşme çok kolaylaştırıldı. Seçkin sınıftaki bir majistra genel şarap mahzenlerinin yönetimiyle görevliydi, Kampanya bağlarının çok büyük bir bölümü başkentliler için ayrılmıştı.

Augustus'ün haklı olarak övdüğü bu değerli su kemerleri suyu kamu hamamları (thermoe)'na getiriyordu. Bunlar her mahallede yapılmış görkemli yapıları. Belirli saatlarda senatörlerin ve halkın yararlanmasına açık tutulan Karakalla hamamlarında binaltı yüz mermer yıkanma yeri (kurna) bulunmaktaydı. Diokletianus hamamlarında da üçbinden çok kurna vardı (327). Bölmelerin duvarları, desenlerinin inceliği ve renklerin değişikliğiyle resme öykünmüş mozaiklerle kaplıydı. Bu arada, Nümidya mermeriyle ustalıkla işlenmiş Mısır graniti de göze çarpıyordu.

Sıcak su saklama yerinden büyük havuzlara, som gümüş ağızlı geniş arklarla su geliyordu. En alt katmandan bir Romalı bile, az bir bakır para karşılığında, Asyalı bir kralın bile imrenebileceği bu lüks olanaktan yararlanıyordu (328). Bu saray gibi yerlerden çok kez ceketsiz ve pıpuşsuz, yoksul plebeiyenlerin çıktığı görülürdü. Bunlar, bütün gün yollarda ve Forum'da dolaşarak havadis toplayan ve birbirleriyle kavga eden, ailelerinin geçim parasını kumarda yiyerek geceyi en kirli işlerin çevrildiği aşağılık çevrelerde geçiren insanlardı (329).

İşi gücü olmayan kalabalık insanlar için en çekici eğlenceler sirk oyunları ve tiyatrolardı. Hristiyan hükümdarların dindarlığı gladyatör boğuşmalarına son vermişti. Buna karşılık Roma halkı sirke'e, tapınağı, Cumhuriyetin orunu, kendi evi gözüyle bakıyordu. Sabırsız kitle, yer kapmak için, gün ağarmadan önce yataktan kalkıyordu. Kimisi ise geceyi, dolaylardaki kemer altında geçiriyordu. Güneşin doğuşundan batışına dek, yağmurdan ve sıcaktan pek de etkilenmeyen üç, dört yüz bin izleyici, gözleri arabalara ve sürücülerine dikilmiş, uslarıyla düşünceleri yalnızca tuttukları rengin başarısı için korku ve umutla dolu olarak öylece bekleyordu. Onları dışardan gören, sanki cumhuriyetin alinyazısını bu yarışlar belirleyecekmiş gibi bir kanıya kapılabilirdi (330). Haykırışları ve alkışlarıyla yabanıl hayvan avındakilerden ya da bir tiyatro piyesinin izleyicilerinden daha az coşkulu değillerdi. Çağımız başkentlerinde tiyatro temsilleri bir güzel duygu okulu olarak düşünülebilmekte, kimi zaman da erdem örneği olarak alınmaktadır. Ne var ki, Romalıların trajik ve komik dizini ilkçağ Atina dehâsının aşağılık bir öykünmesinden başka şey değildi (331), ve Cumhuriyetin çöküşüyle birlikte sessizliğe gömülüp kalmıştı (332). Artık sahnelerde uygunsuz kaba komedilerden ve kadınsı müzikten başka şey görülüyor ve dinlenmiyordu. Augustus'tan altıncı yüzyıla dek ününü sürdüren pantomimalar (333), söze gerek kalmadan, il kaçğ tanrılarının çeşitli öykülerini anlatıyordu. Kimi zaman filozofun önemini hiçe indirecek denli bu sanatın ileri git-

mesi halkın alkışlarını ve hayranlığını çekiyordu. Çok büyük ve görkemli Roma tiyatrolarında üçbin dansöz, bir o denli okuyucu ve çok sayıda koro şefi bulunuyordu. Öyle ki, bir kıtlık zamanında, şiir ve matematik gibi kafa işi sanat mensuplarını bile içerisine alan ve başkentteki tüm yabancuları uzaklaştıran bir yasa, halkın verdiği önemi gözönünde tutarak tüm tiyatro sanatçıları kapsama dışında bırakmıştı. (333/a)

Denildiğine göre Elagabale, Roma'da oturanların sayısını örümcek ağıları sayısı ile saptamak gibi saçma bir düşünce ileri sürmüştü. Bu araştırmasını daha az gülünç araçlarla yapabilseydi en akıllı imparatorlar arasında sayılırdı. Böylece Roma yönetimi için çok önemli ve gelecek kuşaklar için çok ilginç bir sorun kolayca çözümlenmiş olacaktı. Tüm halkın doğumları ve ölümleri doğru olarak kayda geçirilecekti. İlkçağ yazarlarından biri yıllık sonuçları ya da gerçekliğe kavuşturulmuş olay listelerini bildirmek *kayra* (lutûf)'sında bulunsaydı belki de eleştirmenlerin abartmalı savlarını çürütecek ve bilginlerin daha ılımlı ve daha olası görüşlerini doğrulayacak bir sayısal bilgiyi ortaya koyabilecektik (334). Bu konudaki en güzel araştırmalar aşağıda gösterilen kanıtlar üzerine oturtulmuştur. Bunlar, zayıf gibi görünüyorsa da eski Roma nüfusu konusunu belirli bir noktaya dek aydınlatabileceklerdir: 1° İmparatorluk başkenti Gotlar'ca kuşatılınca matematikçi Ammianus, Roma'nın çevresini doğru olarak ölçtü ve çevre çemberini yirmi bir mil olarak saptadı (335). Unutmamak gerekir ki kentin planı hemen hemen bir çember gibiydi, ve bu geometrik biçim bir çember içerisinde bulunabilecek alanların en büyüğünü oluşturur. 2° Augustus zamanında yaşayan mimar Vitruvius bu konuda tam bir bilgi otoritesine sahipti. Ona göre Roma'da oturanlar, kentin sınırını aşacaklardı; o zaman, belki de her yandaki bahçeler ve yazlık evler nedeniyle genişleme olasılığı kalmıyacağından, doğru olmamakla birlikte, evlerin yüksekliğini çok büyük ölçüde arttırmayı önerdi (336). Çoğu zaman ivedilikle ve kötü gereçlerle yapılmış olan bu binaların kat-

larını artırmak, sık görülen acı sonuçlu kazalara yol açtı. Augustus ve Nero'nun buyrultularıyla Roma kenti içerisindeki binaların, temel düzeyinden başlayarak yetmiş ayak'tan yukarı yükseltmeler yasaklandı (337).

3° Juvenal, belki de kendi üzüntülü deneyimiyle, kötü koşullar altında yaşayan vatandaşlara Roma'yı hemen bırakıp uzaklaşmalarını, İtalya'nın küçük kentlerinden birinde uygun bir ev satın almalarını, ona verecekleri paranın başkentte oturdukları barakanın yıllık kirasından çok olmayacağını yazıyor, onların durumuna acıyor (338). Buna göre kiralar da aşırı ölçüde yüksekti. Zenginler çok büyük paraları gözden çıkararak toprak satın alıyor, buralara saraylarını ve bahçelerini kuruyorlardı. Buna karşılık Roma kentindeki halk küçük bir alan içerisinde yığılıp kalıyor, Paris'te ve daha başka birçok yerde olduğu gibi, bir binanın dairelerini paylaşıyorlardı. 4° Teodosius zamanında yapılmış bir Roma betimlemesinde de görüldüğü gibi tüm evlerin sayısı kırksekiz bin üçyüz seksen iki'yi buluyordu (339). Evler *domus* ve *insuloe* adları verilen başkentteki konutların tümünü kapsıyordu. Bunların içerisinde azatlılarına ve kölelerine ayrılan evleriyle birlikte Eskilerin görkemli saraylarından, ozan Kordus (Cordus)'ün karısıyla barındığı tek göz odalı konutlara dek her tür barınaklar bulunuyordu. Paris kenti için uygulanan hesap biçimini benimseyerek (340), her çeşit konutta yirmi beş kişi olduğunu kabul etsek Roma kentinin nüfusunu bir milyon ikiyüz bin olarak saptayabiliriz. Bu sayı çağımızdaki Avrupa'nın büyük kent nüfuslarından aşkın görünürse de çok büyük bir imparatorluğun merkezi için olanaksız sayılamayabilir (341).

İşte, Gotlar kuşattığı, daha doğrusu abluka altına aldığı sırada, Honorius'ün saltanatı altındaki Roma'nın durumu böyleydi (342). Alarik, saldırı zamanını sabırsızlıkla bekleyen kalabalık ordusuna ustaca bir düzen vererek başkenti tam olarak sardı, oniki kapıyı kullanılmaz duruma soktu, yakın yerlerle her türlü ulaşım ve iletişimi kesti, Tevere'deki su taşımacılığını durdurdu, böylece Romalıları,

yiyecek sağlayabilecekleri tek olanaktan da yoksun bıraktı. Soylular ve halk, bir barbarın dünya başkentini kuşatmaya kalkışma küstahlığını öğrenerek şaşkınlığa uğradılar ve tiksinti duydular. Ne var ki, mutsuzluk, kısa sürede gururu altetti. Silahlı bir düşmanı püskürtmeye girişimiyerek öfkelerini günahsız ve savunmasız bir kurban üzerinden aldılar. Romalıların, büyük Teodosius'un yeğeni olup o sıradaki imparatorun halası ve kaynanası olan Serena'ya karşı saygı duymaları gerekecekti, ama Stilikon'un dul eşinden korkuyorlardı ve bu korkuları, prensesin Got kralıyla gizli ve hâince haberleştiği söylentisinden ileri geliyordu. Halkın çılgınlığından — istemedikleri halde — etkilenen ya da buna sürüklenen senatörler, suçlu olduğuna ilişkin herhangi bir kanıta dayanmaksızın, onun hakkında ölüm cezası getiren bir kararname çıkarttılar. Serena, alçakça boğazlandı, ve gözleri hiçbir şeyi göremez halde bulunan halk yığınları bu barbarca davranışın neden Roma'yı kurtaramadığını ve barbarların çekilmesini sağlamadığını bir türlü anlayamıyordu. Kıtık kendini duyurmaya başlıyordu ve Roma'nın zavallı insanları açlığın bütün korkulu sonuçlarını gördüler. Ekmek dağıtımı üç (libra)'dan (yarım libra)'ya, sonra dörtte bir'e ve en sonunda da sıfıra indi. Buğday fiyatı yoksul vatandaşların yetiştiremeyeceği bir düzeye yükseldi. Her türlü yiyecekten yoksun kalan insanlar zenginlerin yardımı için yalvarmaya başladılar. İmparator Gratianus'un dul karısı Laeta, Roma kentinde oturuyordu. Bir süre halkın çektiği acıları giderdi ve kocasının ardıllarınca iyilikçilerinin dul karısına sağlanan çok büyük geliri yoksullara aktardı (343). Ne var ki, ne denli büyük ölçüde olursa olsun bu yardımlar, yiyecek maddelerinin günden güne daha bulunmaz ve daha pahalı hale gelen ve büyük yıkımın senatör saraylarına dek yaygınlaştığı bir kentteki aç halk için yetmemekteydi. Yetiştirilmenin ve alışkanlığın, lüksü, vazgeçilmez bir gereksinim haline getirdiği insanlar, doğal yaşamı ayakta tutmak için ne denli az şey gerektiğini öğrenmiş oldular. Mutlu zamanlarında hor görerek bakmayacakları yalın ve kaba besin

nesnelernii elde etmek için büyük paralar harcadılar. Roma kentlileri en tiksiniç ve en esenliksiz yiyeceklere saldırıyor, bunları yutuyorlardı. Bu yolda olanca öfkeleriyle birbirleriyle çekişiyor, yakalarını güç kurtarıyorlardı. Yayılan korkulu haberlere göre birtakım kimseler yamyamlaşmıştı ve açlıktan umutsuzluğa kapılıp başka insanları öldürmüş, onların etini gizlice yemişlerdi: Bu söylentilere bakılırsa doğanın korkunç yaşama yasalarının etkisiyle kimi analar kendi öz çocuklarını boğazlamışlar ve bunlarla kendilerine ürpertici yemekler sağlamışlardı (344). Binlerce Romalı, evlerinde ve sokaklarda açlıktan ölüp kaldılar. Mezarlıklar kentin dışında olduğundan düşmanın elinde bulunuyordu; gömülmeyerek kalan cesetlerin kötü kokusu havayı zehirliyordu. Bulaşıcı ve öldürücü hastalıklar da açlığın korkunçluğunu büsbütün artırıyordu. Ravenna sarayının birçok kez haber salarak yakında yardıma gelineceğini bildiren vaadleri ürkek Romalıların yüreklerine biraz umut ışığı serpti. Her türlü insansal imdattan yoksun kalınca doğaüstü bir kurtuluş önerisini benimsediler. Toskanyalı sihirbazlar kentin valisi Pompeianus'ü büyü ve sihir umarlarına inandırdılar, bulutlardan yıldırımlar yağdırarak barbar ordusuna düşüreceklerini savundular (345). Bu önemli giz üzerine Roma piskoposu Innocent'la görüşüldü. Sen Piyer'in ardılı, kamu yararı için hristiyanlığın katı kurallarını gevşetmiş olmakla —hafifçe— suçlandırıldı. Ne var ki, bu konu senato'da ele alınınca ve kurbanların Kapitolium'de ve majistraların önünde sunulması koşulu ileri sürüldüğünde bu saygıdeğer meclisin büyük bir bölümü Tanrı'ya ve imparator'a karşı kötü davranışta bulunmuş olmaktan korkarak, paganizmin geri getirilmesiyle eşdeğerde gibi görünen bir törene katılmayı reddetti (346).

Artık Romalılar için Got kralının yarlıgamasına ya da hiç değilse ılımlılığına sığınmaktan başka umar kalmamıştı. Bu gibi kötü hal ve koşullarda devlet yönetiminin dizginlerini ele almış olan senato, bu kez de öyle yaparak Got kralına iki elçi gönderdi. Bu görev, İspanyol kökenli olup eyalet yönetimlerinde kendini göstermiş Basilius ile devlet

işlerindeki büyük uzmanlığı ve barbar hükümdarıyla eski dostluğu yüzünden bu tür görüşmeler için yararlı, noterlerin birinci tribonus'u Yohanna (Jean)'a verildi. Alarik'in huzuruna alındıktan sonra, içinde bulundukları durumun elverişsizliğine karşın yüksekte konuşarak Romalıların, barış yoluyla ya da savaşla saygınlıklarını korumada kararlı olduklarını bildirdi. Alarik, onurlu bir uzlaşmayı reddedecek olursa, silahlanmış ve umutsuzluk yüzünden gözü dönmüş çok sayıda savaşçının harekete geçeceğini anımsattı. «Çayır ne denli sıklaşırsa orak o denli iyi biçer» diye Got kralı onları yanıtladı, bu yanıt, şatafat yüzünden gücünü yitirmiş ve açlıktan bitik hale gelmiş bir halkın kafa tutmasına karşı duyduğu tiksintiye de belirten bir kahkaha eşlik etti. Roma kapılarından çekilmek için istediği kurtuluş bedeli (fidye)'ni koşul olarak ileri sürdü. Bu fidiye koşulu şöyleydi: Devletin ya da bireylerin olup olmadığına bakılmaksızın, kentte bulunan tüm altın ve gümüş, tüm değerli taşınır mallar ile, bütün tutsaklar ve soyu ya da kökeni bakımından tüm barbarlar ... Senatonun elçileri, alçakgönüllü ve yalvarmalı bir sesle ona sordular: «Ey kral, bunlar sizin isteğiniz olunca Romalılar'a ne bırakmayı düşünüyorsunuz?» — «Canlarını» diye yüksek perdeden, yanıtladı. Bununla birlikte elçiler geri dönmeden önce, görüşmelerin daha yumuşak geçmesine yardımcı olan kısa bir ateşkes anlaşması yapıldı. Alarik yumuşadı ve ilk istediklerinin birçoğundan vazgeçti. Sonunda, beşbin libra ağırlığında altın ve otuz bin libralık gümüş, dört bin ipek giysi, üç bin lâl renkli ince kumaş ve üç bin libra karabiber alırsa (347), kuşatmayı hemen kaldırmayı kabul etti. Ne var ki, devlet hazinesi tükenmişti, savaşın getirdiği zorluklar nedeniyle, İtalya'nın ve eyaletlerin tüm büyük gelir kaynaklarına el konulmuştu. Açlık sırasında en yalın besin nesneleri için altın ve gümüş ödenmişti. İnsanların hırsları, gömüler halinde değerlerin gizlenmesine yol açmıştı. Kentin yıkılmasını önleyebilecek değerli kaynaklar olarak yalnızca kutsallaştırılmış tarihsel kalıntılar kalmıştı. Romalılar Alarik'in isteklerini yerine getirince, bir bakıma,

barıştan ve bolluktan yararlanmaya başladılar. Yine de dikkati elden bırakmadan kentin kimi kapıları açıldı. Barbarlar, yiyecek gereçlerinin ırmaktan ve yollardan geçirilmesini engellemediler ve kentli'ler, kenar mahallelerde kurulan pazar yerlerini üç gün aralıksız doldurup boşalttılar. Bu kazançlı alışverişten esnaf zengin olurken, kentin gelecekteki gereksinmesi de düşünülerek çok büyük kamu ve özel ambarlar da besin maddeleriyle dolduruluyordu. Alarik, kimsenin ummadığı biçimde, ordugâhında sıkı bir disiplin kurmuştu. İhtiyatlı barbar, bir kısım Gotları, Ostia yolu üzerindeki Roma vatandaşlarına kötü davranışta bulundukları için sert biçimde cezalandırarak antlaşmalara bağlı olduğunu tanıtladı. Başkentin ödediği haraçlarla zenginleşen ordusu, kışı geçirmeyi tasarladığı verimli Toskanya eyaletine yavaş yavaş ilerledi. Zincirlerinden kurtulan kırk bin tutsak Alarik'in bayrağı altına sığındı ve kurtarıcılarının yönlendirmesi altında, Roma'da çektikleri acıların ve köleliğin öcünü almaya and içtiler. Bir yandan da karısının kardeşi Adolf'un, Alarik'in ivedi çağrılarına uyarak sağladığı en saygıdeğer Gotlardan ve Hunlardan oluşan bir destek kuvvet elde etti (348). Bunlar, az bir yitikle ve önemsiz bir güçlkle, Tuna ile Tevere ırmakları arasında imparatorluk birliklerinden üstün sayıdaki kuvvetleriyle geçit kurmuşlardı. Barbar ataklığıyla bir Romalı komutanın uzmanlığını ve disiplinini birleştiren utkulu şef, yüzbin savaşçının başında bulunuyordu, ve Alarki'nin yaman ve korkunç adı tüm İtalya'da terör ve saygı duygularıyla anılıyordu (349).

Bin dörtyüz yıl içerisinde oluşan değişikliklerden sonra Roma fatihlerinin başarılarını, siyasal tutumlarının güdülerini tartışmaya girişmeksizin anlatmakla yetinmeliyiz. Alarik, belki de eriştiği mutlulukta gücüne kafa tutan gizli bir zayıflık duyuyordu, ya da görünüşteki ılımlı davranışıyla, Honorius'un yüksek görevlilerini kandırma yolunu tutmuş oluyordu. Alarik, barıştan yana olduğunu, Romalılarla dost kalmayı istediğini birçok kez belirtti. Üç senatör, onun başvurusu üzerine, tutak (rehine)'ların de-

ğış tokuşu ve anlaşmanın onaylanması için, elçi niteliğiyle Ravenna sarayına geldiler. Görüşmeler sırasında açık bir biçimde önerdiği koşullar, aşırı ılımlılığı yüzünden içtenliği hakkında kuşku uyandırıyordu. Alarik, kendini hep Batı orduları başkomutanı olarak görüyordu. Yıllık olarak tahıl ve para ödenmesi koşulunu anlaşmaya koydurdu. İtalya ile Tuna arasındaki önemli ulaşım ve iletişime egemen olacak kuruluşta yönetim olanağını sağlamak için Venedik, Dalmaçya ve Norik eyaletlerini yeni krallığının sınırları içerisine aldı. Alarik, alçak gönüllü istekleri geri çevrilirse, para ödenmesi koşulundan vazgeçmeye, Cermenlerin sürekli akınlarına uğrayan yakılıp yıkılarak yoksullaşmış Norik eyaletinin elinde kalmasıyla yetinmeye kendini hazırlamıştı (350). Ne var ki barış umudu, ministr Olimpius'un körükörüne ayak diremesi ya da çıkarıcı görüşleriyle yok olup gitti. Senatonun ussal uyarılarına kulak asmadan elçileri, onur kıtası gibi çok büyük ve bir savunma ordusu olarak çok cılız bir asker kıtası eşliğinde geri gönderdi. İmparatorluk lejyonlarının en iyisi olan altı bin Dalmaçyalı, binlerce barbarın işgal ettiği bir ülkeden geçerek Ravenna'dan Roma'ya yürüdüler. Bu kahraman lejyonerler, Olimpius'un düşüncesizliğini canlarıyla ödediler. Komutanları olan Valensius, yüz askerle birlikte savaş alanından kaçtı. Uluslararası yasaya göre korunmasını istemekten umudunu kesen elçilerden biri canının bağışlanması için otuzbin altın ödedi. Bununla birlikte Alarik, bu güçsüz düşmanlığı kötüye kullanma yerine barış önerilerini yineledi. Papa İnnosan (İnnocent)'in de hazır bulunarak güçlendirdiği ikinci Roma senatosu elçilik kurulu, barbar ordusundan bir müfrezenin koruması altında yolu tehlikesizce geçti (351).

Olimpius belki daha uzun süre, onu bu genel kötülüklerin yaratıcısı olarak bilen bir halkın hincına meydan okuyabilecekti (352), ama gizli saray entrikaları, alttan alta onun da kuyusunu kazıyordu. Gözde hadımlar, Honorius'un ve imparatorluğun yönetimini, praetorium praefectus'ü, yerli ve iğrenç uşak ve, yönetiminin yanılğılarıyla kö-

t l kleri yanında hiç değilse doğruluk ve bağlılık da g s-
 te: memiş olan Jovius'e teslim ettiler. Olimpius' n sürgü-
 ne gönderilmesi ya da kaçışı yeni bir yaşam serüvenleri
 zincirini s rd mesine neden oldu. Bir süre başı boş dola-
 şıp durdu. Bir ara, yıldıızı parlayıp yükseldi, ikinci kez yi-
 ne gözden düştü, sonunda, en eğlenceli temsili izlercesine
 onu seyreden Stilikon'un dostlarının sevinç dolu bakışları
 karşısında kulakları kesilerek kırbaçla d v le d v le can
 verdi. Olimpius' n sahneden çekilmesiyle din sapkınları ve
 putperestler, kendilerini tüm devlet saygınlıklarından yok-
 sun bırakan yakışsızsız engellemelerden kurtulmuş oldu-
 lar. Çünkü o, bağnaz bir hristiyandı ve bunu kötüye kul-
 lanıyordu. Barbar soyundan gelerek atalarının inancını
 sürdüren yiğit Gennerid (353) subay kemerini çıkarmak
 zorunda bırakılmıştı. Her ne denli imparator, birkaç kez,
 onun düzeyindeki kimselerin yasaya uymak zorunda olma-
 dığını kendisine söylediyse de o, her türlü özel kayrayı red-
 detti ve onurlu bir gözden düşmeden sonra da, Roma dev-
 let yönetiminin engellemesine karşın genel t re (adalet)'yi
 harekete getirinceye dek dayandı. Gennerid'in yükseltilmiş
 olduğu Dalmaçya, Pannonia, Norik ve Retia gibi önemli
 başkomutanlık hizmetinde Cumhuriyetin disiplin ruhu ye-
 niden canlanmış gibi oldu. Boş oturan, tüm benliklerini yi-
 tirmiş birlikler yeniden talimlere başladılar ve varlıklarını
 kazandılar. Gennerid'in yüce gönüllülüğü, Ravenna sa-
 rayının kendisine vermeyi istemediği ödül ve armağanlara
 gerek bırakmadı. Dolay ülkelerdeki barbarlar onun değer-
 lililiğinden korku duyuyorlardı. İllirya sınırını etkili biçim-
 de savundu, uyanık önlemleri yüzünden imparatorluk on
 bin Hun'dan oluşan bir *takviye* kazandı. Bunlar, yalnızca
 hareket halindeki bir ordu için değil, yerleşmiş bir koloni
 için bile yeterli olabilecek sığır ve koyun sürülerini birlik-
 te getiriyorlardı. Honorius' n sarayı ve yöneticileri zayıf-
 lık, bilgisizlik, fesatılık, düzensizlikten başka bir davranış
 göstermiyorlardı. Praefektus Jovius'e kışkırtılan muha-
 fızlar ayaklandılar ve iki komutanla iki ileri gelen hadımın
 başlarını istediler. Canlarını kurtarmak için kendilerine

verilen alçakça söze kanan generaller tuzağa düşürülerek gizlice öldürüldüler. Aşağılık hadımlar ise Milano ve Konstantinopolis'de uygun bir sığınma olanağı bularak güven altına girdiler. Hadım Eusebe ile barbar Allobik Oda ve muhafız kumandanlığına getirildilerse de bu ikinci sınıf görevliler karşılıklı kıskançlıklarının kurbanı olarak yaşamalarını yitirdiler. Saray nâzırının buyruğuyla başmabeyinci, imparatorun şaşkın bakışları karşısında sopayla dövülerek öldürüldü. Bir kamu töreni ortasında Allobik'in öldürülmesini izleyen kısa bir süre sonunda Honorius, ilk kez bir cesaret ve hınç belirtileri gösterdi. Eusebe ile Allobik, ölmeden önce, Jovius'ün, kişisel, belki de suç sayılabilecek güdülerle, Rimini kalesinde Alarik'le yaptığı bir görüşmede kararlaştırılan antlaşmanın imzalanmasına engel oldular. Jovius'ün orada bulunmadığı sırada imparator, ne durumuna ne de ırasına uygun düşmeyen bir afurtafur satmaya kalkıştı. Praetorium praefektüs'üne, kendi imzasıyla bir mektup göndererek kamu servetlerinden yararlanmasına izin verdiğini, buna karşılık, imparatorluğun süel onurlarını barbarların kendini beğenmiş başkanına çiğnetmeyi, tiksinti belirten sözlerle reddettiğini bildirdi. Bu mektup, ihtiyatsızca Alarik'e iletilti. Görüşme boyunca uygunluk ve ılımlılık göstermeyi elden bırakmamış bulunan Got kralı, kendisine ve ulusuna bu denli, hiç yoktan yapılmış ağır sataşmanın verdiği hınçla en ağır deyimleri dile getirdi. Rimini toplantıları birden kesiliverdi. Jovius, döndüğü zaman sarayın beğendiği düşünceleri benimsemiş ve de desteklemiş olduğunu kendisi de gördü. Yüksek rütbeli görevlilerle subaylar onun görüş ve örneğine öykünerek, içerisinde bulunulan hal ve koşulları göz önünde bulundurmada, hiçbir barış koşulunu dinlemeden, cumhuriyetin düşmanına karşı sürekli ve caymasız bir savaşı sürdüreceklerine ant içtiler. Bu ihtiyatsız davranış, tüm yeni görüşmelerin önüne aşılmaz bir engel koymuş oldu. Honorius'ün yüksek görevlilerine duyuruldu ki, art içerken Tanrı'nın adını dile getirmemişlerse kamu güvenliği yararını yeniden gözönüne alabilirler ve *Kadir-i Mutlak*'ın ba-

ğışlamasına sığınabilirlerdi. Ama, imparator'un başı üzerine ve eline dokunarak ant içmişlerse, bu antlarından dönmeleri halinde, kutsal varlıklara saldırı ve başkaldırma cezalarına uğrayacaklardı (354).

İmparatorun ve sarayın körü körüne böbürlenmesi Ravenna'nın tahkimatı ve geçilemez bataklıklarından güç almayı sürdürmesi Roma'yı, savunmasız olarak Alarik'in hincına bırakıyordu. Gerçek ya da yapmacık ılımlılığını sürdüren barbar hükümdarı, ordusunu Flaminien yoluna yönelterek İtalya kentlerinden birçok piskoposu, Roma'yı ve halkı barbarların öfkesinden kurtarması için yalvarmak üzere imperatora gönderdi (355). Kent, bu korkunç yakılıp yıkılmadan, yalnız Honorius'ün ussal davranmasıyla değil, Roma'yı ele geçirmek için daha yumuşak olmakla birlikte daha az etkin olmayan bir araçtan yararlanan Got kralının ihtiyatlılığı ve insanlığıyla da kurtulmuş oldu. Başkente baskın biçiminde saldırmak yerine, Roma görkemliğinin en şaşırtıcı yapıtlarından biri olan Ostia limanı üzerine tüm çabalarını yöneltti (356). Başkent'in günlük geçim gereçlerinin uğrayabileceği tehlikeler Caesar'ların ilkinde, imparator Klaudius zamanında uygulamasına geçilen bir düşünce esinledi. Dar bir geçitte oluşturan yapay dalgakıran denizde uzanıyor, dalgaların saldırısını başarıyla püskürtüyordu. Böylece, eski Ostia kolonisinden yaklaşık iki mil uzakta Tiberis (Tevere) ırmağının kuzey kolunun döküldüğü üç geniş ve derin deniz alanında en büyük gemiler bile demirleyerek güven altında kalabiliyorlardı (357). Roma'nın limanı yavaş yavaş bir piskoposluk kenti haline geldi. Buraya başkent'in gereksinimi için, geniş ambarlarda Afrika tahılları depo ediliyordu (358). Alarik bu önemli yerin sahibi durumuna gelince, Romalılara kayıtsız koşulsuz teslim olmaları çağrısında bulundu; bunu kabul etmemeleri, ya da geciktirmeleri halinde Roma kentinin yiyeceğini sağlayan ambarı yıkıp yok edeceğini bildirdi. Senato'nun gururu, halkın bağırıp çağırmaları ve açlığın getireceği felâketler karşısında kırıldı. Aşağılık duruma düşmüş olan Honorius'ün tahtına yeni bir imparatorun oturtulma-

sına râzı oldu. Yengiyi kazanmış bulunan Alarik'un oyu ile kentin valisi Attale'ye erguvan giydirildi. Minnet altındaki bu hükümdar, koruyucusunu Batı orduları başkomutanı olarak atadı. Adolf de, domestiküs (domesticus) kontu sa-nıyla yeni imparatoru koruma görevine getirildi. Böylece iki ulus, bağlaşıklık ve dostlukla birleşmiş gibi oldular (359).

Kentin kapıları açıldı, Attale, barbarlardan oluşan bir birliğin ortasında, Augustus'un ve Trajanus'ün sarayına geldi. Yeni hükümdar, gözdelelerine sivil ve süel onurla say-gınlıkları dağıttıktan sonra, senatoyu topladı, gösterişli bir söylev vererek, cumhuriyetin ululuğunu, görkemini yendi-den kurmak, Roma'nın bunca zaman emeklerle güç verdiği Mısır ve Doğu eyaletlerini yine kendilerine bağlamak amaç ve niyetinde olduğunu bildirdi. Hiçbir deneyime ve savaş üzerine herhangi bir yeteneğe sahip olmayan bir zorbanın yaptığı bu saçma sapan söz vermeler, onun yükselmesini, kendini bilmez barbarların Cumhuriyete karşı yapmaya kalkıştıkları en çirkin saldırı olarak gören tüm akli başın-da vatandaşların tiksinsmesine neden oldu. Ne var ki, aşağı halk katmanı, her zamanki düşüncesizlik ve hafifliğiyle bu efendi değişikliğine alkış tutuyor, genel hoşnutsuzluk Honorius'ün yarışmacısını destekliyordu. Onun buyrultu-larıyla sıkıntılara düşmüş olan yobazlar, İyonya'da doğ-muş, payen dininde yetişmiş ve bir Ariusçü piskoposun el-leriyle vaftiz edilmiş olan bir hükümdardan biraz daha çok hoşgörü umuyorlardı (360). Attale'nin saltanatındaki ilk günler elverişli bir hava yarattı. Afrika'nın söz dinlemesi-ni sağlamak amacıyla, hafif birliklerin başında güvenilir bir subay gönderildi. Hemen tüm İtalya, barbarların gücü-ne boyun eğdi. Bolonya'nın inatçı dayatmasına karşın, Mi-lano halkı, belki de Honorius'ün ortada görünmeyişine öf-kelendiği için, senato'nun seçeneğini benimsedi. Alarik, çok büyük bir ordunun başında taçlandırılmış tutsağını Ravenna kapılarına dek getirdi. Praefektus praetorium Jovius, süvari ve piyade kuvvetleri komutanı Valensius, kestör Potamius ve noterler başkanı Julianus gibi başlıca yüksek görevlilerden oluşan bir kurul, Gotlar'ın ordugâhı-

na geldi. Bunlar, hükümdarı adına, yarışmacısının seçimini kabullendiler ve İtalya ile Batı eyaletlerini iki imparator arasında bölüşmeye râzı oldular. Onların bu önerileri nefretle geri çevrildi. Attale, horlayıcı bir tutumla sanki acıyormuş gibi, Honorius kendi isteğiyle erguvandan vazgeçecek olursa, uzak bir adada yaşamının geri kalan bölümünü geçirmesine izin vereceğini söylemek kayrasında bulundu (361). Teodosius'ün oğlunun durumu, onun gücünü ve kaynaklarını yakından tanıyanlarca o denli kötü ve umutsuzdu ki, bakanı ve generali olan Jovius ile Valensius, güveni kötüye kullanarak iyilikçilerinin hizmetinden utanç verici biçimde kaçıp karşı yanın buyruğuna geçtiler. Bu hayınlıktan korkuya kapılan Honorius tüm hizmetkârlarını görünce titriyor, kentte, sarayında ve yatak odasında bile düşmanlarıyla karşılaşacağını sanıyordu. Gereğinde, Doğu imparatoru olan yeğeninin yanına kendisini götürmeleri için Ravenna limanında, harekete hazır gemiler bekletiyordu.

Ne var ki, diyor tarihçi Prokope (Procopé), zayıflığı ve budalalığı koruyan bir Tanrı kayrası (inayet-i İlâhiye) vardır (362), ve bu kayranın Honorius'ün yardım isteğini geri çevirmesi için de ussal bir nedeni yoktu. Düşünerek ya da gözüpük olarak bir girişimde bulunma gücü kalmadığı için her şeyini bırakıp umutsuzluk içerisinde kaçmak istediği bir anda dörtbin kişilik bir veteran birliği limandan içeri girdi. Bağlılıkları saray entrikalarıyla bozulmamış olan bu yiğit yabancı askerleri kentin kalesini ve kapılarını korumakla görevlendirdi. Böylece iç düşmanlarca yaratılmış tehlike karşısında biraz dinginliğe kavuşmuş oldu. Afrika'dan gelen elverişli haberler kamuoyunu ve işlerin gidişini değişikliğe uğrattı. Bu eyalete Attale'ce gönderilmiş birliktlerle subaylar yenilgiye uğramış ve kılıçtan geçirilmişlerdi. Heraklianus'ün etkin çabalarıyla oradaki uyrukların Roma yönetimine bağlılığı sürdürülmekteydi. İmparatorluk muhafızlarının bağlılığını güvence altına almak için büyük sayıda para göndermişti. Yağ ve tahıl gönderilmesini durdurmuştu; Roma halkı açlığı duymaya başladı;

hoşnutsuzluk karışıklığı ve ayaklanmaları doğurdu. Afrika'ya gönderilen kuvvetlerin uğradığı bozgun Attale yandaşları arasında karşılıklı yakınmalara ve suçlandırmalara neden oldu. Koruyucusu yavaş yavaş komuta etmek yeteneğinden yoksun ve çevresinde saygı uyandıramayan bir hükümdardan hoşlanmamaya başladı. Alarik'e bilgi vermeden en olmuştuk önlemleri almaya kalkışıyor, kimi zaman onun düşüncesine bile aykırı davranışlarda bulunuyordu. Az zaman önce *patricius* saygınlığı verilmiş olan Jovianus, kurduğu düzenlerle Got kralının hincını körükledi ve, Honorius'ün hizmetinden çıkmasının nedenini yarışmacısının yanını daha kolaylıkla yıkmak olduğunu ileri sürerek çifte kallesliğı mâzur göstermek istedi. Rimini yakınlarındaki geniş bir ovada Romalıların ve barbarların önünde Attale'nin erguvanı ve tâcı kendisinden geri alındı. Alarik, barış ve dostluk simgesi olarak bu süs eşyasını Teodosius'ün oğluna gönderdi (363). Yeniden göreve dönen subaylar hizmete başladılar, çok gecikmiş de olsa pışmanlık, ödölsüz kalmadı. Ne var ki, utanç duymaktan çok canını kurtarma isteğine düşkün olan çapı düşmüş imparator, Got kralından, daha aşağı katta ve düzeyde olduğunu kabul etti (364).

Attale'den imparatorluk sanının geri alınması, barışı engelleyen tek gerçek güçlüğe son vermiş oluyordu. Alarik, yeniden şanslarının açılmasıyla kafa tutma eğilimleri gösteren imparatorluk yüksek görevlilerinin kararsızlığına son vermek üzere Ravenna'ya üç mil kalana dek ilerlemesini sürdürdü. Got şeflerinden biri, Adolf'un kişisel düşmanı ve Balti soyunun kalıtımsal yarışmacısı Sarus'ün saraya kabul edilmiş olduğunu tiksinererek öğrendi. Bu ateşli barbar, üç yüz savaşçının başında Ravenna'nın kapısından çıktı, kalabalık bir Got birliğine baskın yaparak hepsini kılıçtan geçirdikten sonra zafer alayı gösterişiyle kente döndü, Honorius'ten izin alarak bir çıkırtkanla Alarik'in işlediğı suçlar nedeniyle imparatorla bağlaşma yapması ve dostluk kurmasının kesinlikle olanaksız bulunduğunu duyurdu (365). Ravenna sarayının yanlışlarının, saçmalamalarının

cezasını Romalılar, çıkan felâketlerle üçüncü kez ödediler. Got kralı yağma ve öcalma isteğini artık hiç gizlemeye gerek görmeden, ordusunun başında Roma surlarının önünde görüldü ve, herhangi bir yardımdan umudunu kesmiş olan senato hiç değilse başkentini yıkımını geciktirme umarlarını aradı. Ama, kökenleri ya da çıkarları bakımından barbarları tutan kölelerinin ve uşaklarının kalleşliği yüzünden tüm önlemleri etkisiz kaldı. Gece yarısı bu köle ve uşaklar, kapıları gürültüsüzce açtılar, kent halkı Gotların korkunç boru sesleriyle uyandı. Roma'nın kuruluşundan binyüz altmış üç yıl sonra yeryüzünün büyük bölümünü buyruğu altına alarak uygarlaştırmış olan bu imparatorlar kenti İskitlerin ve Cermenlerin öfkesine teslim oldu (366).

Bununla birlikte, Alarik kente girmeden önce, dinsel ve insancıl duygulardan yoksun olmadığını tanıtladı. Askerlerine, silahsız insanların canına kıymamalarını ve saldırılmaz sığınak ve tapınaklar olan aziz havârilere, Sen Piyer ve Sen Pol kiliselerine saygı göstermelerini öğütledi. Gece kargaşalığının büyük korkusu içinde, yeni hıristiyan olmuş birçok Got'un gösterdiği çaba övülmeye değerdi. Kilise yazarları bunların dindarlığına ve ılımlılığına çok sayıda örnekler iletmekte, belki de abartmaktadırlar (367). Barbarlar aç gözlerini doyurmak için kentin içerisinde koşuşturken, şeflerinden biri, yaşamını sunakların hizmetine adanmış olan yaşlı bir erden (bâkire)'in evine saldırdı. Hiçbir kötülüğe kalkışmaksızın, iyesi bulunduğu tüm altın ve gümüşü vermesini istedi. Erden'in bu isteği hoş karşılayarak onu, büyük bir incelikle işlenmiş değerli madenlerin ve takıların bulunduğu yere götürmesi karşısında barbar şefi şaşkınlıktan dona kaldı. Sevinç ve hayranlık içerisinde elde ettiği bu vurgunu seyrederken, saygıdeğer kadın, bu kutsal vazoların Sen Piyer'e değgin olduğunu söyledi. «Onlara dokunursanız, haram'a el sürmüş olacak ve cezasını çekeceksiniz. Bana gelince, bunları savunacak durumda olmadığımı göre artık saklamaya da kalkışamayacağım» dedi. Şaşkınlıktan ve saygıdan etkilenen Got şefi, gördüğü

durumu kralına anlattı. Alarik, bütün vazoların ve süslemelerin, vakit yitirmeden ve zarara uğratmaksızın Sen Piyer kilisesine taşınmasını buyurdu. Çok sayıda askerden oluşan bir Got birliği, savaş düzenine girerek aziz havâri'ye götürülmek üzere değerli hazineleri başları üzerinde taşıyan arkadaşlarını denetim altında tuttu. Savaş çılgınlığının dinsel ilâhilere karıştığı acayip bir hava içerisinde kurulan taşıma alayı Kuirinal (Quirinal) tepesinden Vatikan'a dek saygı içerisinde yürüdü. Birçok hristiyan, evlerinden çıkarak bu dinsel geçit törenini izlediler, belki de tüm mezheplerden, her yaşta, her katmanda kaçaklar Vatikan kilisesinde kurtuluşa kavuşma mutluluğuna erdiler. Aziz Augustinus, Tanrı kenti hakkındaki bilinçli yapıtını, Tanrı'nın Roma gücünü yok etmek için kullandığı araçların doğruluğunu tanıtlamak üzere yazdı. İsa'nın bu unutulmaz etkisini özel bir sevinçle kutlamakta ve, karşıtlarına çatarak, eski zamanda masal tanrılarının kendi kendilerini kurtardıkları ya da kanağan inançlıları korudukları duyulmuş mudur, diye sormaktadır (368). Barbarlar kendilerini yağmaya kaptırdıkları sırada hayran olmaya değer birtakım erdemlilik örnekleri de verdiler. Ne var ki, Vatikan'ın pek geniş olmayan çevresi ve havâri kiliseleri çok az sayıda Romalıyı içlerine alabilirlerdi. Binlerce askerin ve, özellikle Alarik'in sancağı altında bulunan Hunlar'ın ne inançtan, ne de belki, İsa'nın adından haberleri bile yoktu. Ayrıca, iyilikseverlik duyguları dışında, tüm hristiyan Gotların da İncil'in inaklarına göre davranmadıklarını, bu başıbozuklukla düzensizlik içerisinde tutkularını doyurarak yatıştırmak tutum ve haklarını kullandıklarını düşünebiliriz. Yarlıgamalarını abartmaya pek düşkün olan yazarlar çok sayıda Romalı'nın öldürüldüğünü, kargaşalığın sonuna dek cesetlerin gömülmeden sokaklarda kaldığını söylüyorlar (369). Kent halkının umutsuzluğu kimi zaman öfkeye dönüşüyordu. Barbarlar en küçük bir dayatmayla karşılaşınca uyguladıkları ceza, zayıflar ve günahsızlar üzerine de yaygınlaştırılıyordu. Kırkbin köle kişisel öçlerini, acımadan ve duyunc sıkıntısı duymadan aldılar,

gördükleri kötü davranışlara aşağılandırmalara karşılık olmak üzere ellerini efendilerinin kanlarıyla yıkadılar. Romalı kadınlarla erden (bâkire)'ler, namus bakımından, ölümden beter saldırılara uğradılar. Bir kilise tarihçisi (370), ileriki kuşaklara örnek olması için, namusunu savunmasını bilmiş olan kadınlardan birinin meydan okuyuşunu anlatmaktadır. Aşırı sofuluğu yanında büyük güzellikteki bir Romalı kadın, Ariusçü inanıştaki bir hristiyanı tanıtmak üzere Sozome'nin bize anlattığı genç bir barbarın coşkun isteklerini ateşlemişti. Kadının karşı koymasından öfkelenerek kılıcını çekmiş, onu boynundan hafifçe yaralamıştı. Kahraman kadın, boynundan akan kanı gördüğü halde, hayranının girişimlerini geri çevirmekte, onun hıncına meydan okumakta gevşeklik göstermeme kararlılığını sürdürünce genç barbar gözüpeklik karşısında hayranlık duymuş, saldırılarını kesmişti. Bununla da yetinmeyerek kadını saygıyla Vatikan kilisesine götürmüş, kilise muhafızlarına altı altın lira vererek, en küçük bir kötülüğe uğratmadan kocasına teslim edilmesini emretmişti. Bu gözüpeklik ve yüce gönüllülük örnekleri şüphesiz çok sayıda değildi. Yabancı askerler, ellerine geçirdikleri kadınların eğilimlerini, herhangi bir engeli hesaba katmadan, kösnül (şehevi) isteklerini yatıştırdılar ve kazuist' (Casuiste)'ler oldukça garip bir sorunu ciddi olarak kurcaladılar. Kendilerini savunmak üzere harcadıkları çabaya karşın, saldırıya uğramış kadınların kendi rızaları olmadan işlenmiş bir suç ile erdenlik (bekâret) gibi bir tâcı yitirmiş olmaları söz konusuydu (371). Romalılar daha genel ölçüde yitkilere de uğradılar. Tüm barbarların durup dinlenmeden ırza geçme suçunu işlediklerini düşünmek elbette doğru olmaz. Gençliği, güzelliği ya da namusu olmayan birçok Romalı, ırza geçilmekten kurtulmuştur. Ne var ki, açgözlülük doyum bilmez, genel bir tutkudur. Onun başarıları insanların istek duyabildikleri her çeşit yararlanmayı elde ettirebilir. Roma yağmasında altınlar, elmaslar, ağırlık ve hacim bakımından tüm başka maddelere bakarak büyük ölçüde yeğ tutulmuştur. Ne var ki, eli çabuk olanlar bu

yükte hafif, pahada ağır nesneleri alırken, öbürküler de sarayaın tüm taşınır mallarını ve süslemelerini paylaştılar. Aynı arabanın içine gümüş takımlarıyla erguvan ya da ipek giysileri birarada yığıyorlar, sanat başyapıtlarını kırıyor, parçalıyor, vazoları, heykelleri baltalarıyla un ufak ediyorlardı. Servetleri ele geçirmek barbarların iştahını daha da artırıyor, hazinelerini nereye sakladıklarını söyletme için Roma halkına yapmadıkları kötülük ve işkence bırakmıyorlardı (372). Zengin görünümlü eşyaların bulunduğu bir ev, omara, büyük servetin orada var olduğu kanısını veriyordu; cimrilikten ya da tasarruf severlikten ileri gelen yalın görünüş yoksulluk belirtisi sanılıyordu. Değerli hazinelerinin yerini söylemeden önce dayattıkları için en zâlimce işlemlerle tartaklanan Romalılarından başka, hiçbir zenginliği ve varlığı olmayan zavallı kimsecikler de, kırbaç altında can veriyorlardı. Gotlar, Roma'nın kimi yapılarını yıktılar ya da bozdularsa da meydana gelen zarar çok abartılmıştır. Salarianus kapısından girerken, yürüyecekleri yolu aydınlatmak ve vatandaşların dikkatini başka yönlerle çevirmek için, ilk evleri ateşe verdiler. Kimsenin söndürmeye kalkışmadığı alevler, bütün gece sürerek kamusal ve özel yapıların yanmasına neden oldu. Salluste sarayının (373) yıkıntıları, Justinianus zamanında bile, Gotların çıkardığı yangının ve saldırılarının acıklı bir anıtı olarak duruyordu (374). Bununla birlikte, o yüzyıldaki bir tarihçinin düşüncesine göre, ateş, som bakırdan kaplamaları ve mertekleri güç etkileyebilirdi. Eski yapıların temellerinden yıkılmasına insan gücü yetmezdi. Tarihçinin bu görüşü bütün bütün gerçekten yoksun sayılmayabilirdi, «Barbarların güçsüzlüğüne Tanrı'nın öfkesi yardımcı oldu ve düşen yıldırımlar Roma Forumu'nu ve burayı süsleyen heykelleri tuzla buz haline getirdi» demeseydi (375).

Roma genel kıyımında yaşamlarını yitiren her sınıftan insanın sayısı kaç olabilirse olsun ama barbarların kılıcıyla can veren senatör sayısı yalnız bir tektir (376). Durumları iyi ve saygın olan çok sayıda insanın bir anda yakalanıp sürüldüğünü hesaplamak kolay değildir. Barbarların

tutsak almaktan çok paraya gereksinimleri olduğundan yakaladıkları kimseleri çok küçük bir bedelle satışa çıkardıkları anlaşılıyordu Yakalananların dostları ve çoğunlukla yabancılar, iyilik amacıyla bu bedeli ödüyorlardı (377). Açık artırma ile ya da anlaşmayla satılmış tutsakların ne yitirebildiği ne de sataşılabilen özgürlüğü, yeniden kendilerine verilmiş olacaktı (378). Görüldü ki, bu hakkı kullanırken Romalılar ölüm tehlikesine açık olacaktı. İşe yaramadıkları için satamadıkları tutsaklarını öldürebilirlerdi. Bunu gözönünde tutarak hazırlanan bir buyrukla, bu gibilerin beş yıl tutsak olarak çalışacakları, kendi fidyelerini kendileri ödeyerek özgürlüklerine kavuşacakları kararlaştırıldı (379). Roma imparatorluğuna giren saldırgan uluslar, kölelikten değil de açlıktan korkarak titreyen çok sayıda taşra halkını İtalya'da önüne katmış kovalıyordu. Roma ve İtalya'da başgösteren kıyım ve yıkımlar, halkı, kuş uçmaz kervan geçmez yerlere sığınmaya zorlamış, dar-madağan bir duruma sokmuştu. Got süvarileri terörü ve kıyıcılığı Kampania ve Toskanya kıyılarına dek yaygınlaştırdınca, Argentarien burnundan dar bir kanalla ayrılan küçük İgilium adası saldırıları püskürtüyor, zararsız hale sokuyordu. Çok sayıda vatandaş da Roma'ya çok yakın ve ayrı bir kantonun ormanlarında saklanma olanağını buldu (380). Birçok senatörün Afrika'da iyesi olduğu çok geniş topraklar, felâket sahnesinden uzaklaşabilme olanağını bulan kimseler için sığınak hizmeti gördü. Bu kaçaklar arasında en ünlüsü, soylu ve dindar Proba'ydı (381). Bu hanım, praefektus Petronius'un dul karısıydı. Kocasının ölümünden sonra, Roma'nın bu güçlü adamının yerine Anicien ailesinin başına geçti, üç oğlunun konsüllük giderlerini özel varlığından karşıladı. Gotlar, başkenti kuşattıkları ve yağma ettikleri zaman Proba, çok büyük zenginliğinin yitip tükenmesine sabırla boyun eğerek küçük bir gemiye bindi ve denize açıldığı sırada alevlerin görkemli sarayını sardığını gördü. Kızı Loeta'yı ve torununu da birlikte götüren, Demetrias adıyla tanınan bu ünlü kadın Afrika'ya sığındı. Bu saygıdeğer hanımefendi'nin, oradaki toprakla-

ından elde edilen ürünleri ve geliri kaçaklarla kölelere dağıtması onların mutsuzluğunu azalttı. Proba ailesi, en ünlü genç Romalı kadınları Suriye tüccarlarının keyfine ve emrine satan kont Heraklianus'un baskısı altına girmedi. İtalya'dan kaçarak oralara gelenler İstanbul'a ve Kudüs'e dek Mısır ve Asya kıyılarına dağıldılar. Aziz Hiyeronimus ile yeni hristiyanların ıssız köşeleri olan Bethleem (Beytüllahim) kasabası, eski zenginliklerinin anısıyla kendilerine acındırmak isteyen, kadın-erkek her yaştaki dilenen ünlü kişilerle dolup taşı (382). Roma'nın uğradığı korkunç yıkım, imparatorluğun her yanına korku ve acı saldı. Büyüklükle yoksulluk arasındaki etkileyici karşıtlık, halkın ağzında (kentlerin kraliçesi)'nin uğradığı acıları bir kat daha ağırlaştırıcı duruma sokuyordu. Olayları Doğu peygamberliğinin parlak tansıklarıyla açıklayan papazlar, kimi zaman başkentini yıkılmasıyla dünyanın yok olmasını birbirine karıştırıyorlardı.

Tüm insanlarda, içerisinde yaşadıkları mutsuzlukları abartma, mutlulukları da gizleme eğilimi vardır. Bununla birlikte, dinginlik biraz oluşunca bilgin ve akıllı başında çağdaşlar Roma'nın Gotlar'ca yapılan yıkımdan gördüğü zararın, çok eskiden Galyalıların (383) bu kente yaptıklarından daha az olduğu sonucuna vardılar. Onbir yüzyılın deneyimi ileriki kuşaklara oldukça şaşırtıcı bir karşılaştırma olanağı verdi. Buna göre, Alarik'in Tuna kıyılarından İtalya'ya getirdiği barbarların orada yaptığı kıyım ve yıkım, aynı Roma kentinde, katolik hükümdar ve Romalıların imparatoru sanlarını taşıyan Şariken'in ordularınca yapılan kötülüklerin yanında daha önemsiz kalmıştır (384) Gotlar, altıncı günün sonunda kentten çekildiler; ama Roma, dokuz ay boyunca Cermen askerlerinin kurbanı olmayı sürdürdü; her gün, her saat bir kıyıma, bir ahlâksızlığa ve çapula sahne oldu. Alarik'in otoritesi, onu şefleri ve hükümdarları olarak tanıyan barbarların başıbozukluğunu engelleyebiliyordu. Ne var ki Burbon komutanı bir saldırı sırasında can verdi ve onun ölümü İtalyanlar, Almanlar ve İspanyollardan oluşan bir orduda tüm disiplin ruhunu yok

etti. On altıncı yüzyılın başlarında İtalya görenek ve gelenekleri, insanlığın bozulmaya yüz tuttuğunun çarpıcı bir tablosunu yansıtmaktaydı. Bu tabloda gösterişin ve sanatların kötüye kullanılmasından doğan kusurlarda birleşmiş yabani ulusların kanlı kıyaları (cinayetleri) görülüyordu. Tüm din ve vatan duygularını bir yana bırakan serüvençiler Roma pontifinin sarayına saldırdılar, dolayısıyla İtalyanların en aşağılık haydutları olarak anıldılar. Aynı dönemde, İspanyollar da eski ve yeni dünyanın terörcüleri durumundaydılar. Doymak bilmezlik ve kıyıcılık onların değeri üzerine gölge düşürüyordu. Altının ve ünün peşinde yorulmadan koşmaları yüzünden, tutsaklarına en yırtıcı ve zâlimce yöntemlerle işkence yapmayı yetkinleştirdiler. Roma'yı yağma eden Kastilli'ler arasında kutsal engizisyon'la senli benli olmuşlar bulunuyordu, belki Meksika'dan yeni gelmiş gönüllüler de vardı. Almanlar İtalyanlar'dan daha az bozulmuşlardı, İspanyollardan ise daha az kıyıcıydılar. Dağların ötesinden gelmiş bu savaşçıların yabani görünüşü çoğunlukla yumuşak ve acımacı bir ruhsal yapıyı örtüyordu. Yeni bir iyileştirmenin ilk coşkusunda Lüter'in temel dinsel kurallarını olduğu denli bu uğurda atılganlığı da benimsediler (385). Almanlar, katoliklere satışmaktan, onların dinsel törenlerinde kullandıkları kutsal nesneleri, kırıp yoketmekten hoşlanıyorlardı. Her aşamadan ve her sandan papazlara karşı duyuncü üzüntüsü çekmeden ve acımadan kin güdüyorlardı. Papazlar yeni Roma hemşerilerinin en büyük bölümünü oluşturuyordu. Bu Almanların amacı belki de, tinsel (rûhânî) Bâbil'in kötülüklerini ateş ve kanla temizlemek için deccal'ın tahtını alaşğı etmekti.

Roma'yı altıncı günü bırakan Gotlar'ın gidiş (383), ihtiyatlı davranma istemelerine verilebilirdi, ama herhalde buna, korku neden olmuş değildi (387). Zengin ve ağır garnimetleri yüklenmiş olan bir ordunun başında Alarik, karşısına çıkan her şeyi kırıp geçerek ve dayatmayanları yalnız yağma etmekle yetinerek, İtalya'nın güney eyaletlerinde Apiyen yolu boyunca ilerledi. Eski büyüklüğünden çok

şey yitirmiş olduğu halde o gün bile imparatorluğun seki-zinci kenti durumunda bulunan Kampanya'nın başkenti Kapua'nın alinyazısı üzerine bir bilgi edinemedik (388). Yakınındaki Nola, konsulus'lükten kilise adamlığına, so-nunda da piskopos saygınlığına geçen Paulinus, aziz varlı-ğıyla bu arada ün kazanmıştı (389). Kırk yaşındayken, bir yalnızlık ve günah çıkarma (kefâret) yaşamı sürdürebil-mek için, zenginliklerden ve saygınlıklardan vazgeçti. Pa-pazların övgüleri, kendisini vücut ya da ruh rahatsızlığı nedeniyle olağandışı bir tutum takındığını söyleyerek eleş-tiren dostlarına aldırmamasını sağladı (390). Nola kentine eski bağlılığı nedeniyle onun kenar bir mahallesinde göste-rişsiz bir konuta yerleşti. Bu konut, aziz Felix'in tansıksal gömütünün yanbaşıdaydı ve halkın bağlılığı yüzünden bu gömüt beş büyük kiliseyle çevrelenmişti. Paulinus, ser-vetinin ve usunun geri kalanlarını o ünlü şehitin hizmeti-ne sundu. Onunla ilgili bayram gününde ilâhi okumayı sav-samıyordu. Eskilerinden daha görkemli altıncı kiliseyi de o yaptırdı ve konusu eski ve yeni Ahitler'den alınmış çok sayıda tablolarla onu süsledi (391). Bu denli dikkat ve titiz-likle gösterilen çaba ona bu azizin, hiç değilse halkın kay-rasını sağladı. Kırk yıl süren *inzivâ*'dan sonra, bu kent he-nüz Alarik birliklerince ele geçirilmeden bir kaç ay önce, Romalı konsol piskoposluğu kabule zorlandı. Kuşatma sı-rasında kimi sofular düşlerinde ya da belki gerçekte, ko-ruyucu azizlerinin yüzünü gördüklerine inandılar. Ama olaylar gösterdi ki Felix, eski *ümme*'ni kurtarmak için ge-rekli isteğe ya da güce sahip değildi. Nola da genel saldırı-dan payını aldı (392) ve tutsak düşen piskoposu, günahsız-lığı ve yoksulluğu yüzünden canını kurtarabildi. Alarik'in İtalya'yı ele geçirmesinden, Gotlar'ın Adolf komutas'ında, kendi istekleriyle çekilmesine dek kırk yıl geçti. Bu süre içerisinde barbarlar, tüm doğal elverişlilikleriyle tüm sanat yetkinliklerinin birleştiğini savunan eskilerin övdükleri bir ülkede zorbalıkla hüküm sürdüler. Antoninusler'in salta-nat sürdükleri mutlu yüzyılda İtalya'nın ulaştığı erinç aş-a-ması gerçekte imparatorluğun parlaklığıyla birlikte gerile-

di. Uzun bir barış döneminin meyvaları, İtalya'daki insanların kadınsı şatafat ve süs alışkanlıklarına pek ilgi duymayan barbarların yıkıcı elleriyle yok olup gitti. Her asker, mutsuz köylülerden, sürekli olarak, yiyecek, sürü hayvanları, yağ ve şarap istiyordu. Birlik şefleri, bir zamanlar Lucullus'un ve Çıçero'nun oturdukları güzel Kampanya kıyılarındaki yazlık evleri ve bahçelerini yağma ettiriyorlardı. Roma senatörlerinin oğulları ve kızları, tutsak olarak, barbarlara, Falerne şarabından — değerli taşlarla işlenmiş kadehler içerisinde — sunuyorlardı. Onlarsa, güneşten korunmak için sık çınarların gölgesinde dinleniyorlardı (393). İşte onların en tatlı eğlenceleri (zevkleri) böyleydi. Geçirdikleri tehlikelerin ve yorgunlukların anısı, İskit ülkesinin çorak ve sert koşullarıyla Elbe'nin buz tutan kıyılarının buraları ile karşılaştırılması, onları, İtalya ikliminin tatlılığından yararlanmaya isteklendiriyordu (394). Alarik'in amacı, ün kazanmak, fetih ya da servet edinmekten hangisi olursa olsun, hiç gevşemeden, yorulmak bilmez bir çabayla bu amacına doğru yürümesini sürdürdü. İtalya'nın sonuna ulaşınca yakında bulunan sessiz ve verimli adaya baktı. Alarik, Afrika'ya yapmayı tasarladığı sefer için basamak olarak kullanmak üzere bu adayı alabilirdi. On iki mil uzunluğunda ve yaklaşık bir buçuk mil genişliğindeki Messina boğazının en dar bölümünde bulunduğu söylenen masal devleri, Scylla kayalıkları ve Şaribde (Charybde) uçurumu yalnız en ürkek ve bilgisiz denizcileri korkutabilirdi (395). Bununla birlikte, Gotlar'ın ilk birliği gemilere bindirildikten sonra bir fırtına koptu, taşıma gemilerini dağıttı, kimisini de batırdı. Bu, akılda olmayan tehlike barbarların gözüpekliğini sarstı. Kısa bir rahatsızlıktan sonra Alarik'in ölümü, harekâtın dağılmasına ve fetihlerin sona ermesine neden oldu. Gotlar, üzgün övgüleriyle değerini ve başarılarını kutluladıkları bir kahramanın cenaze alayı dolayısıyla bütün bütün kıyıcı kesildiler. Çok sayıda tutsak, çalışa çalışa, Kozentia surlarını yıkan küçük Busentina ırmağının yatağını değiştirdiler. Kurutulan yatağın ortasına, komutanlarının, Roma'dan aldık-

ları ganimetler ve süslemelerle bezenmiş cenazesi gömüldü. Sular, geçici yerden yine eski yatağına çevrilerek utkulu Alarik'in vücudu bir giz olarak ırmağın içerisinde yitip kaldı. Bu işlerde çalışmış olan tüm tutsaklar da, gizi yayma olanağı bulamamaları için, kıyıcı bir davranışla, öldürüldüler (396). İçerisinde bulundukları zamanın koşulları gereği, barbarların soydan gelen çekememezlikleri ve kişisel öçleri bir yana bırakıldı. Oybirliğiyle, yiğit Adolf'u kayını Alarik'in tahtına geçirdiler. Gotlar'ın bu yeni kralının karakteri ve siyasal düzenlemesi üzerine en doğru bir kanıyı, okuyucuya, bu kralın Kutsal Topraklara yaptığı hac sırasında tarihçi Orose'nin de hazır bulunduğu bir görüşmede aziz Hiyeronimus'a söylediği sözler denli hiçbir kaynak veremez: «Değerlilik ve utkularla şişirilmiş durumdayken, dünyanın yüzünü değiştirmek üzere tasarılar yapmış, Romalıların adını sileyim, onların yıkıntıları üzerinde Got krallığını yükselteyim ve Augustus gibi yeni bir imparatorluğun kurucusu olayım, diye düşünmüştüm. Ama deneyimle yavaş yavaş anladım ki, bir devletin kuruluşunu ayakta tutabilmek için yasalar gereklidir; oysa Gotlar'ın sert ve yırtıcı yaradılışları, sivil bir devlet yönetiminin esenlikli disiplini altına girmelerine elverişli değildir. Bunu anladıktan sonra, başka bir şan ve tutku besleyici tasarıyı geliştirerek, Gotların değerini Roma imparatorluğunu yıkarak değil onu savunarak ve görkemiyle erincini sürdürerek kullanmayı ve böylece gelecekteki kuşakların minnet ve övgüsüne lâyık olabilmeyi içtenlikle arzuladım (397).»

Bu barışçıl görüşlere göre, Gotlar'ın yeni hükümdarı savaşı bir yana bırakarak, imparatorluk sarayı ile bir bağlaşma anlaşması için ciddi görüşmelere girişti. Alarik'in ölümüyle akıl almaz dileklerinden sıyrılmış bulunan Honorius'ün yüksek yöneticilerinin, İtalya'yı Gotlar'ın baskısından kurtarmakta büyük çıkarları vardı. Gotlar da, Alpler'in ötesindeki eyaletlere baskınlar yapan zorbalara ve barbarlara karşı birlikte harekete geçmeye sevinerek râzı oldular (398). Roma komutanlığına seçilen Adolf, yürüyüşünü Kampania'dan Galya'nın güney eyaletlerine doğru yö-

neltti. Birlikleri, kendi istekleriyle ya da direnç gösterdikleri halde teslim olan Narbon, Tuluz, ve Bordo kentlerini ele geçirdiler. Marsilya surları önünde Kont Bonifacius'ce püskürtüldülerse de kısa sürede süel güçlerini Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na dek egemen kıldılar. Eyaletler halkı, düşmanların açgözlülüğü yüzünden yitirdikleri varlıklarından kalmış çok az yiyecek v.b. mallarını bu sözde bağlaşıkların talan etmelerinden yakınıyorlardı. Bununla birlikte, Gotların sert tutumlarını örtbas etmek ya da haklı göstermek için, görünüşe göre usa yatkın bir bahane, hiçbir zaman yok değildi. Saldırdıkları Galya kentleri Honorius yönetimine karşı düşmanca tutum içerisindeydiler. Adolf, zor kullandığı konular için imparatorluk sarayının gizli yönergelerini ve antlaşma maddelerini ileri sürebiliyordu. Ve başarıyla meşru duruma gelmemiş olan düzensiz düşmanca eylemler barbarların disiplin altına alınması olanaksız hoyratlığına veriliyordu. İtalya'daki süs ve şatafat Gotlar'ın kıyıcılığını azaltmada pek yararlı olmamıştı, uygar ulusların sanatlarına ve kurumlarına öykünmeyip onların yalnızca kötü eylem ve göreneklerini benimsemişlerdi (399).

Adolf'un verdiği inançlar, olasılıkla içtenlikliydi. Got hükümdarının kalbinde ve ruhunda bir Romalı prensesin yarattığı etki, imparatorluğun çıkarları için bağlılığının güvencesi olmuştu. Büyük Teodosius ile ikinci karısı Galla'nın kızları olan Plasidya (Placidia) (400), Konstantinopolis sarayında yetiştirilmişti. Yaşamında meydana gelen olaylar onu, kardeşi Honorius'ün saltanatı sırasında Batı imparatorluğunu etkileyen evrimlerle ilişkili kılmıştır. Roma ilk kez Alarik'in kuşatmasına uğradığı zaman Plasidya, yaklaşık yirmi yaşındaydı ve başkentte bulunuyordu. Kuzini Serena'nın ölümüne râzı olma yolunda bu prensesin gösterdiği kolaylık onun nankörlük ve kıyıcılıkla suçlanmasına neden olabilirdi (401). Barbarlar Honorius'ün kızkardeşini tutsak ya da tutak (rehine) olarak gözaltına aldılar (402). Her ne denli, barbar ordusuyla birlikte İtalya'yı baştan başa geçmişe de, kadınlığına ve prensesliğine saygıda kusur,

edilmemişti. Jornandes, Placidya'nın güzelliğinden övgüyle söz etmektedir. Ne var ki bu prensesin gözdelerince sürdürülen suskunluk, yüzünün çekiciliğinden haklı olarak şüphelenilmesine neden olmaktadır. Ama, ünlü soyu, gençliği ve gönül okşayıcılığı Adolf'ün gönlünde derin etki yarattı, ve Gotlar'ın hükümdarı imparatorun eniştesi olma tutkusuna kapıldı. Honorius'ün elçileri, Roma kıvancı için bu denli utanç verici bir bağlaşma önerisini tiksinererek geri çevirdiler ve barış antlaşmasının ilk maddesi olarak Placidya'nın özgürlüğünü istediler. Teodosius'ün kızı ise, boy ve güç bakımından olmasa da, incelik ve güzellik bakımından Alarik'ten üstün olan genç ve gözüpek bir utkulunun isteklerine, hiç direnç göstermeden, boyun eğdi. Adolf ile Placidya'nın evlenmeleri, Gotlar'ın İtalya'yı boşaltmasından önce gerçekleşti (403). Evliliklerini, belki de bu evliliğin yıldönümünü Norbon'luların en ünlü ailelerinden Igenus'ların evinde kutladılar. İmparatoriçe gibi giyinmiş olan prenses, bir taht üzerine oturdu ve Got kralı, bu törende Romalı gibi giyinmiş olduğu halde, prensesten biraz daha aşağı bir yere yerleşti. Barbar göreneklerine göre eşine sunması gereken armağanlar Placidya'nın memleketinden alınmış en görkemli ganimetlerden oluşuyordu (404). Çok güzel yüzlü ve ipek giysiler kuşanmış elli delikanlı, her iki ellerinde birer tas taşıyorlardı. Bu taslardan biri altın lira ve madalyonlarla, öbürü değer biçilemeyecek ölçüde kıymetli elmaslarla doluydu. Uzun süreden beri servetin ve Gotların oyuncağı haline gelmiş olan Attale, müzikçiler korosunu yönetiyordu. Barbarlar, utkularından yararlanıyorlar, eyalet halklarıysa, sevgi ve usun etkisiyle, yenenin kendini beğenmişliğini yumuşatacağa benzeyen bu birleşme nedeniyle sevinç duyuyorlardı (405).

Evlenme töreninde Placidya'nın aldığı altın ve elmasla dolu yüz tas, Adolf'ün ardıllarının tarihince olağanüstü özellikleri betimlenen Got hazinelerinin çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Narbon'daki sarayları, Franklarca altıncı yüzyılda yağma edildiği zaman burada, her biri, çok değerli taşlarla işlenmiş som altından altmış kupa ya da

bardak, dinsel törenlerde kullanılan onbeş vazo, kutsal yazıtları saklamak için yirmi kutu ve çekmece bulunmuştu. Klovis (Clovis)'in oğlu bu kutsal servetleri memleketindeki kiliselere dağıtmıştı (406). Bu sofuca elaçıklığıyla, Gotları, bir çeşit dinsel varlıklara saldırıyla suçlamış gibidir. Beş yüz libra ağırlığında olup kutsal sofraya özel kılınmış, som altından ve üzerine işlenmiş elmaslarla el işçiliği bakımlarından değer biçilemez, olağanüstü büyüklükteki ünlü tabak *missorium*'u en küçük duyuncu acısı (vicdan azâbı) çekmeden sakladılar. Bu tabağa, patricius Aëtius'ün Got kralı Torismond'a verilmiş bir armağanı olarak bakıyorlardı. Torismond'un ardıllarından biri, bu görkemli armağan karşılığında Frank kralının yardımını satın aldı. İspanya tahtını ele geçirince, Got hükümdarı onu Dagobert'in elçilerine verdi, ama yolda baskın yaptırarak geri aldı. Bir kurtulmalık (fidye) üzerinde anlaşmaya varmak için yapılan uzun görüşmelerden sonra, çok ılımlı sayılabilecek ikiyüz altın lirayı verdi ve *missorium*'u, hazinesinin en ünlü süsü olarak kendisinde tutmayı başardı (407). Araplar İspanya'yı ele geçirince bu hazineyi yağma ettiler ve hayranlıkla birlikte merak duygusuna da kapıldılar. Gördükleri şey çok büyük bir masaydı, tek bir zümrülden yapılmıştı (408), üç sıra inciyle çevrenmişti, elmaslarla bezenmiş som altından altmış beş aya küzerinde duruyordu ve değeri beş yüz bin altın lira olarak ölçülmüştü (409). Got kralının hazinelerinden bir bölümü dostluk armağanları ya da söz dinleme haraçlarından meydana gelmiş olabilirse de çoğu, hiç kuşkusuz savaşla elde edilmişti ve imparatorlukta, belki de Roma kentinden kaldırılmıştı.

Gotlar İtalya'yı boşaltınca, bir yüksek görevli, saray entrikaları arasında yakılıp yıkılan eyaletlerin acılarını dindirmeğe çalıştı. Toskana, Pisenum ya da Pisan, Samnium, Apulie ya da Pouille, Kalabra, Bruttinum ve Lukania ya da Basilikate, akıllıca hazırlanmış bir yasal düzenlemeyle, beş yıl için bağışıklıklara uğrattıldılar. Kamu postalarının yeniden yararlı hale sokulmasına ayrılan olağan vergi beşte bire indirildi. Başka bir yasa da, ekilmeden kalmış

ve boşalmış toprakların işletilmesini, kaçmış sahiplerinin ilerde isteklerine açık tutulmak koşuluyla, komşularına ya da yabancılara vermeye olanak tanıyordu (410). Aşağı yukarı o sıralarda, Honorius'ün devlet adamları, onun adına, genel kargaşalık ve yıkım günlerinde uyruklarca, kasıtsız olarak işlenmiş tüm saldırıların anısını silen bir genel bağışlama (af) buyruğu yayımladılar. Vatandaşlar, yıkılmış ve yangından zarar görmüş taşınmazların yeniden yapılması için özendirilerek başkentin eski durumuna getirilmesine çalışıldı. Afrika kıyılarından olağanüstü ölçülerde tahıl yardımı sağlandı. Bolluk ve eğlence umudu barbarların elinden kurtulmuş olduklarını halk kütlelerine anımsattı. Roma praefektüsü Albinus, saraya gönderdiği bir yazıda, yalnız bir günde, kente ondörtbin yabancıнын geldiğini bildirdi (411). Yedi yıldan az bir süre içerisinde, Got saldırısından hiç bir iz kalmadı, Roma, dinginliğiyle eski göz kamaştırıcı görünüşünü kazandı. Savaş sırasında yitirmiş olduğu defne tâcını yeniden başına koydu, boş inanca dayalı tansıklara güvenle kulak vererek, çöküşüne dek sürdüreceği ök, utku ve egemen olma tasarıları kurdu (412).

Roma'nın, yiyecek bakımından bağlı olduğu ülkenin başkaldırması bu dinginlik görünüşünü hemen bozdu. En bunalımlı hal ve koşullar içinde Honorius'e bağlılığının tutarlı kanıtlarını vermiş olan Heraklianus, konsulusluk yılında, önceki davranışını yalanlamış oldu ve kafa tutarak *başkaldıran* niteliğine büründü, imparator sanını aldı, Afrika'nın tüm limanlarından toplayabildiği deniz kuvvetlerinin başında İtalya'yı ele geçirmeye hazırlandı. Kadırgalarla hafif teknelerden oluşan ve Tiberis ırmağı ağzına gelip orada demirleyen filosunun üçbin ikiyüz parça gemiyi bulduğu doğruysa, bu filo, (Kserkses)'in ve İskenderinkinden daha büyüktü, demektir (413). Bu savaş gücü dünyanın en büyük imparatorluğunu devirecek ya da onu yeniden kuracak kuvvette olduğu halde Afrika zorbasına çok önemsiz başarılar sağlayabilmiştir. Limandan sonra Roma kapılarına giden yol üzerindeki yürüyüşünde imparatorluğun komutanları bu orduya saldırdılar ve onu kaç-

mak zorunda bırakıldılar. Bu güçlü ordunun komutanı, şansından umudunu keserek arkadaşlarından ayrıldı, bir gemiye atlayıp ortadan kayboldu (414). Heraklianus, Kartaca limanına geldiği zaman, bu denli korkak bir şef için tiksinti duygularıyla dolan eyalet Honorius'ün buyruğu altına girmiş bulunuyordu. Zorbanın başı eski Memoria tapınığında kesildi. Konsüllüğü de kaldırıldı (415), dörtbin altın tutan varlığı, zayıf hükümdariyle paylaşmaya kalkışmasından beri tahtı savunan yiğit Konstansius (Constantius)'e verildi. Honorius, Roma'daki ve İtalya'daki kıyım ve yıkımlara karşı kayıtsızlık gösteriyordu (416). Kişisel güvenliğine saldıran Attale ve Heraklianus ayaklanmaları ise onu bir an için her zamanki gevşekliğinden silkinmesine neden olmuşlardı. Olasıdır ki, onu bu tehlikelerden kurtaran nedenlerden ve olaylardan haberi bile olmamıştı. Yabancı ve yerli düşmanlarından İtalya kurtulurken harekete geçen komutanlar, zorbaları kovalayıp, büyük Teodosius'ün değersiz oğlu adına Alpler'in ötesinde utkular kazandılarısa da o, Ravenna sarayında sessiz sedasız birtakım saçma konularla vakit geçiriyordu (417). İlginç ve karmaşık olayları anlatmaya uğraşırken onun ölümüyle ilgili haberleri belki de unutabilirdim. Önceden şunu söyleyeyim ki, Honorius, son Roma kuşatmasından sonra yaklaşık onüç yıl daha yaşamını sürdürmüştür.

Britanya lejyonlarınca kendisine erguvan giydirilen Konstantinus, sürekli olacakmış izlenimini veren birtakım başarılar elde etmişti. Gücü, Antoninus kalesinden Herkül sütunlarına dek tanınıyordu. Genel düzensizlikler arasında, hareketleri ne Ren ile ne de Pireneler'le durdurulamamış olan barbarlarla Galya ve İspanya'dan yağma ile elde ettiği ganimetleri paylaşıyordu. Honorius'ün bir akrabasının kanına girmiş olmakla birlikte, gizli bir iletişim sürdürdüğü Ravenna sarayından suçunun ve savlarının onamını elde edebilmişti. İtalya'yı Gotlar'dan kurtarmaya ant içen Konstantinus, Po kıyısına dek ilerledi. Korkak bağlaşığına yardımdan çok tehlike duygusu verdikten sonra, yararsız utkusunu düzensiz bir gösterişle kutlamak üzere ive-

dilikle Arles sarayına çekildi. Ne var ki, kurduğu geçici saltanat, en yiğit komutanlarından, İspanya eyaletleri kontu Gerontius'ün, daha şimdiden imparatorluk ergüvanı giydirilmiş olan Konstantinus'ün oğlu Konstansius'ün orada bulunmadığı bir sırada, ayaklanması sonucu bozuldu ve yıkıldı. Kendisi tahta çıkacak yerde, Gerontius, bilmediğimiz birtakım nedenler yüzünden, oturma yerini Tarragona olarak seçen dostu Maksimus'ü taçlandırdı ve, iki imparator, Konstantinus ile Konstansius, savunmaya hazırlanmadan önce onlara baskın yapabilmek için Pireneler'i geçti. Oğul (Konstansius) Viyana'da yakalandı ve hemen öldürüldü. Bu mutsuz genç, manastırdaki dinsel ve alçakgönüllü yaşamını bırakmakla dine karşı saygısızlık suçu işlemesini zorlamış olan ailesinin yükselme tutkusundan yakınmak için çok az bir zaman bulabilmişti. Baba işe Arles'e kapanmış, orada bir sığınak bulmuştu. İtalya'dan yola çıkan bir ordu yardımına yetişmemiş olsaydı, kent, Gerontius'ün eline geçmiş olacaktı. Honorius'ün adı ve yasal imparatorun bildirisi düşman isyancıların ikisini de korkuttu. Askerlerince yalnız başına bırakılan Gerontius, İspanya sınırına doğru kaçtı ve son saatlarında tam bir Romalı olarak gösterdiği gözüpeklilikle adını unutulmuşluktan kurtardı. Gece yarısı, kalles askerlerinden bir bölümü, iyice koruma altına almış olduğu evine saldırdılar. Yanında karısından başka yiğit arkadaşı Alain ve birkaç sadık köle olduğu halde, evin içerisine yığıldığı mızrak ve oklardan yararlanarak, kuşaticılardan üçyüzünü öldürdüler. Tanyeri ağarırken, savaş gereçleri tükenmiş bulunuyordu; köleler kaçtılar. Gerontius de, karısına duyduğu sevgi kendisini bağlamasaydı, köleleri izleyebilirdi. Bu denli inatçı bir savunmadan öfkelenen kuşatıcı askerler evi dört yanından ateşe verdiler. Bu felâket saatinde, arkadaşı Alain'in şiddetli isteklerine dayanamıyarak onun kafasını kesti. Karısı, sefil ve aşağılık bir yaşama mahkûm olmaktan kendisini kurtarması için Gerontius'e yalvardı ve göğsünü açarak kılıcını kullanmasını istedi. Bu korkunç ve acıklı sahne, Gerontius'ün, kılıcını üç kez kendi göğsüne de batırdıktan

sonra hançerini çekmesi ve kalbine daldırmasıyla sona erdi (418). Koruyucusunca yalnız bırakılmış olan Maksimus, canını zayıflığına ve beceriksizliğine borçlu oldu. İspanya'yı kasıp kavuran barbarların kaptisleri, bu mostra imparatoru ikinci kez tahta çıkardı. Arkasından da hemen Honorius'ün öcüne teslim edildi. Zorba Maksimus, Ravenna ve Roma halkına sergilendikten sonra, herkesin gözüönünde öldürüldü.

Yaklaşmakta olduğu haberi üzerine Arles kuşatması kaldırılan ve Gerontius'ün birliklerini dağıtan komutan Konstantius, Romalı olarak doğmuştu. Bu gözlem de tanıtılar ki, imparatorluk uyrukları eski askerlik ruhlarından çok şeyler yitirmişlerdi. Ürkek bir halk, ona tahta çıkması gerekli bir kimse gözüyle bakıyordu; sonradan da böyle oldu (419). Toplum yaşamında tatlı ve sevimli davranışlarıyla dikkati çekerti. Eğlencelere katılır, Şölenlerdeki neşe içerisinde en ünlü pandomimcilerle yarışmaktan çekinmezdi. Ama, savaş borusu onu orduya çağırınca atına atlayıp dörtnala kalkan Konstantius'ün davranışı ve gözlerinin ateşi düşmanlarına korku salar, askerleriyse utkudan kuşku duymayacak denli yiğitleşirlerdi. Ravenna sarayı, Batının başkaldırmış eyaletlerini yola getirme görevini ona vermişti. Zorba da, kendi başkentinde, ikinci kez, çok daha büyük bir düşmanın kuşatmasına uğramıştı. Bununla birlikte, iki kuşatma arasında geçen zaman, ona Frank'lar ve Almanlar'la anlaşma görüşmesi yapma olanağı vermişti. Elçisi Edobik, Arles'i ve sözde imparatoru kurtarmak üzere, bir ordunun başında olduğu halde oraya gelmişti. Roma komutanı, kendi kuvvetlerine saldırılmasını beklemeden, gözüpeklikle, belki de akıllıca olarak Ron'u geçmeye ve barbarları önlemeye karar verdi. Önlemleri o denli gizli ve ustalıklı almıştı ki, düşmanın gerilerinde çok önemli bir noktayı ele geçiren yardımcısı Ulfilas barbarları süvari kuvvetleriyle kuşatırken Konstantius de piyadenin başında saldırıya geçmişti. Böylece düşman ordusu, büyük kıyım ve yıkıma uğradı. Canlarını kurtarabilenler kaçtılar ya da teslim oldular. Komutanları Edobik ise kalles bir dostunun

evinde öldürüldü. Bu dostu, yaptığı hayınlık karşılığında imparatorluk komutanından aldığı büyük ödülle övündü. Konstantius bu olayda gerçek bir Romalı'nın gönül yüceliğiyle davrandı. Her türlü kıskançlık duygusundan sıyrılarak, askerlerin önünde Ulfilas'ın değerini ve önemli hizmetini dile getirdi. Bakışlarını tiksinererek Edobik'in kaatili üzerinden çevirdi, konukseverlik yasalarını çiğnemiş olan bir alçağın hemen ordugâhtan dışarı çıkarılmasını sert bir biçimde buyurdu. Arles kalesinin surları üzerinden son umudunun da yok olduğunu gören zorba, canını, bu denli yüce gönüllü bir yenen'in güvenine bırakmaya karar verdi. Güvenliğini istedikten ve bu kendisine verildikten sonra, ellerini kilise usulü başına götürerek Arles'in kapılarını açtı. Konstantinus hemen anladı ki, Konstantius'ün olağan davranışlarına egemen olan onur ve doğruluktan ayrılmama ilkeleri politika ahlakının bükülebilir kurallarına bağlıdır. Romalı komutan, taşıdığı defne dalları simgesini kana bulandırmak istemedi ve, güçlü bir koruma altında, Konstantinus'ü ve oğlu Julianus'ü İtalya'ya göndermek üzere yola çıkarttı. Ravenna'ya gelmeden önce ölüm elçileriyle karşılaştılar.

Tüm imparatorlukta, soy bakımından rastlantı olarak tahtta bulunan bir hükümdarın kişisel değerinden üstün hiç değilse bir tek vatandaş da bulunacağı kanısının genel bir inanış halinde olduğu o dönemde bir sürü zorba, kendilerinden öncekilerin başına gelenleri görmezlikten gelerek, ardarda ortaya çıkıyorlardı. Bu düzensizlikler, özellikle savaşın neden olduğu yıkımların ve başkaldırma ruhunun düzen ve söz dinleme ilkelerini yok ettiği Galya ve İspanya eyaletlerinde kendini belli ediyordu. Konstantinus'ün erguvanı bırakmasından önceki dört aylık süre içerisinde imparatorluk ordugâhına gelen haberlerde, Alain'ler kralı Goar'ın, Burginyonlar kralı Guntiarus'ün kışkırtmalarıyla Yukarı Cermanya'da Mayence'da taç giyen Jovinus'ün Ren kıyılarından Ron'a doğru, büyük bir barbar orduyu ileerlemekte olduğu bildiriliyordu. Jovinus'ün kısa saltanat tarihi, her türlü hal ve koşulları bakımından ola-

ğanüstü ve karanlıktır. Yetenekli ve yiğit bir komutanın, utkulu bir ordunun başındayken, yasal imparatorun hukukunu ayakta tutmasını savaş alanında kanıtlaması gerekirdi, diye düşünmek çok doğaldır. Konstantius'un ivedilikle geri çekilmesini haklı gösterecek çok güçlü nedenler belki vardır. Oysa, o, Galya'yı hiç bir zorunluk yokken olduğu gibi bırakıp çekildi. Praefektus praetorium olan Dardanus, tek yüksek görevli olarak, zorbanın buyruğuna girmeyi reddetti (420). Gotlar, Roma kuşatmasından iki yıl sonra ordugâhlarını Galya'da kurunca sevgileri, yeniden bağlaştığı oldukları imparator Honorius ile, rütbesini yitirmiş olmakla birlikte onların ordusunda imparatorun adamı ya da müzisyen sıfatıyla bulunmayı sürdüren Attale arasında bölüşülecek sanılabildi. Günü ve nedeni bilinmeyen bir kırgınlık sırasında Adolf, Galya zorbasıyla görüşmeleri başlattı ve, Attale'yi, alçaklığını tanıtlayacak bir antlaşma yapması gibi aşağılatıcı bir işte görevlendirdi. Jovinus'ün Gotlarla bağlaşıklık kurmayı tahtı için çok güçlü bir dayanak saymasını beklerken Attale'nin sıkıcı önerisine anlaşılmaz ve birkaç anlama çekilebilen yanıt vermesine biz de şaşıp kalmış bulunuyoruz (421). Ayrıca onun önerilerini hor gören Jovinus, kardeşi Sebastianus'e de erguvan giydirdi ve, bir öfkelenme ânında, ne cezalandırmayı ne de ödüllendirmeyi bilen bir imparatorun sarayından ayrılan yiğit Sarus'ü, çok tedbirsiz davranarak, hizmetine aldı. Öc almayı beğenilerin en tatlısı ve görevlerin en kutsalı olarak gören savaşçılar soyundan gelmiş Adolf, on bin Got'un başında, Balti'ler soyunun kalıtımsal düşmanı ile karşılaşmak üzere yürüyüşe geçti ve, yirmi kadar yiğit arkadaşıyla bulunduğu sırada onu ansızın bastırdı. Arkadaşlık bağlarıyla tek vücut olmuş, umutsuzluk içinde vuruşmuş, büyük sayı karşısında ezilmiş kahramanlardan oluşan bu küçük birlik, düşmanlarının saygısını kazandıysa da acımasını elde edemedi. Aslan, ağa yakalanınca yaşamına son verildi. Sarus'ün ölümü, Adolf'un Galya zorbalarıyla sürdürdüğü ne idiği belirsiz bağlaşıklığa da son vermiş oldu. Sevi (aşk)'nin ve ihtiyatlılığın sesine kulak verdi. Plasidya'

nın kardeşine Jovinus'un ve Sebastianus'un başlarını getireceğine söz verdi. Got kralı, uzatmadan ve güçlük çıkarmadan sözünü yerine getirdi. Dostları kalmayan, kişisel değiden yoksun iki kardeş, tüm yardımcı barbar askerlerinin kaçıp gittiğini gördüler. Galya'nın en güzel kentlerinden biri olan Valensia, bısa direnmesinin cezasını yıkıntı haline gelmekle çekti. Roma senatosu'nun kararıyla, bir kaç kez tahta çıktıktan sonra, seçilen, son kez, aşağılandırılarak tahttan indirilen bir imparator, sonunda içler acısı alınyazısına bırakıldı. Got kralı onun üzerindeki korumasını geri alınca, nefret ya da acıma duygusu, mutsuz Attale'ye herhangi bir katı davranışa engel oldu. Bu imparator mostrası, bağlaşıksız ve uyruksuz halde, sessiz bir köşede sığınıp kalmak üzere bir İspanya limanından gemiye bindi. Denizde yakalandı, Honorius'un önüne getirildi, tahtın ikinci basamağına konularak, kalabalığın karşısında Roma sokaklarından —zafer alayı gibi— geçirildi. Attale, erinçli günlerinde Honorius'ü tehdit etmiş olmakla suçlanıyordu. Elinin iki parmağı kesildikten sonra, Lipari adasına, ömür boyu sürgün olarak gönderildi, orada devletten yaşamı için düzenli ve güvenli gelirini aldı. Honorius'un geri kalan yıllarında artık yeni bir ayaklanma olmadı. Beş yıl gibi kısa bir zaman içerisinde, harekete geçmek ve komuta etmek becerisinden yoksun olan bir hükümdarın elverişli talihiyle yedi zorbanın zararsız hale getirilmesi oldukça şaşırtıcı bir durumu gözler önüne sermektedir.

Denizlerle, dağlarla ve aradaki eyaletlerle Roma'nın düşmanlarından her yanıla ayrı kalan İspanya'nın durumu uzun süre dinginliğini korumuştı ve onun bu mutluluğunun kanıtı olarak, İspanya'nın Roma imparatorluğu tarihine çok az katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Barışın geri gelmesi, Galianus'un saltanatı sırasında Pireneleri aşmış olan barbarların izini kısa zamanda sildi, hristiyan tarihinin dördüncü yüzyılında Emeritia (ya da Merida), Kordua, Brakara ve Sevil kentleri Roma dünyasının en güzel, en zengin şehirleri arasında sayılıyorlardı. Bilgili ve becerikli halkın elinde en güzel hayvan soyları, değerli bitkiler

üretiliyor, maden zenginlikleri insan yararına işletiliyordu. Deniz taşımacılığı için gerekli özel eıverışlilik kazançlı ve çok geniş bir ticarete yardımcı oluyordu (422). Güzel sanatlar, bilimler, imparatorların koruması altında geliyordu. Barışın ve köleliğin verdiği alışkanlıkla biraz zayıflamış olan İspanyol gözüpeklığı, Cermenlerin Ren ırmağından Pireneler'e dek yaygınlaştırdıkları zaman yeniden canlanır gibi oldu. Gönülden bağlı milis kuvvetleri bu dağların savunmasını sürdürdükçe barbarların tüm saldırılarını başarıyla püskürttüler. Ama Ulusal askerler, Konstantinus'e karşı savaşan Honorius birliklerine katılma zorunda bırakılınca bu kalleş savaşçılar, aşağı yukarı Roma'nın Gotlar'ca yağma edilmesi ve yıkımından on ay önce, İspanya'nın engellerini düşmanlara açıp teslim ettiler (423). Yasal hükümuara karşı geirmek gibi bir duruma düşen bu suçlular, Konstantinus'ün ölümünden sonra Süev'leri, Alen'leri ve Vandal'ları çağırdılar, barbar sürüleri arasına karışarak, Galya sınırından Afrika denizine dek yağma, yakıp yıkma ve ölüm saçtılar. İspanya'nın en uzdilli tarihçilerinden biri, çağdaşı olan yazarların sert, belki de abartmalı sözlerini topladığı kısa ve anlatımlı yazısında vatanının başına gelenleri şöyle anlatmaktadır (424). «Bu halkların birbiri içine girmelerini en korkunç yıkımlar izledi. Barbarlar, ayırım gözetmeksizin, Romalıları ve İspanyolları yağmalıyor, öldürüyor, aynı hız ve öfkeyle kentleri ve kırsal alanları da yakıp yıkıyorlardı. Açlık, mutsuz halkı, insan eti yiyecek niteliğe sokmuştu. Hiçbir engele rastlamadıkları için çoğalan yabani hayvanlar, kan alışkanlığı ve açlık nedeniyle, parçalayıp yemek için insanlara saldırıyorlardı. Açlığın kaçınılmaz sonucu olan vebâ, sıkıntıları daha da artırdı. Halkın büyük bölümü bu hastalığın kurbanı oldu ve ölümlerin görünüşü henüz yaşıyanların kıskançlığına neden oluyordu. Sonunda, öldürmeye ve haydutluğa doyan barbarlar, neden oldukları salgın hastalıklara kendileri de yakalanınca, halkını kırıp geçirdikleri bu ülkede kapanıp kaldılar. Süev'lerle Vandallar, Eski Kastilya krallığının da bulunduğu eski Galisa'yı aralarında paylaştılar. Alenler de, Akde-

niz'den Atlas okyanusuna dek Kartagene ve Lüsitanya eyaletlerine yayıldılar. Vandalların bir kolu olan Selingeler verimni Betukue topraklarına yerleştiler. Bu üleşimi düzenledikten sonra, yenenler, yeni uyruklarıyla birtakım karşılıklı söz dinleme ve koruma anlaşmalarına vardılar. Kentler ve köyler yavaş yavaş köle bir halkla doldu ve topraklar da ekümeye başladı. Bir bölüm İspanyollar yeni düzenin yoksullugunu Roma yönetiminin ezici sıkıntısından yeğ tutular. Büyük çoğunluğu ve özellikle Galisa dağlarında yaşayanlar, barbarların boyunduruğu altına girmeyi reddettiler (425).

Jovinus ile Sebastianus'un ölmeleri ve Galya'nın disiplin altına sokulması, Adolf'un, kayını Honorius'e olan bağlılığını tanıtlamış oluyordu. Barış, Got hükümdarı'nın yaratılışıyla bağdaşır bir durum değildi. Bu nedenle, utkulu ordularını İspanya barbarları üzerine yürütme önerisini sevinçe benimsedi. Konstantius'un birlikleri Galya'nın tüm kapılarını cna kapattılar, doğrudan Pirene'lere yürümeye yönlendirildiler. Bu dağları aştı, imparator adına Baselsona'ya ele geçirdi (426). Zamanla ve elde etmesiyle, Plasiya'ya karşı Adolf'un sevgisi azalmış değildi. Ünlü atası için duyduğu saygı nedeniyle, yeni doğan çocuğuna Teodosius adını koyması kendi çıkarıyla imparatorluğunkini birbirine bağlıyor gibiydi. Ölerək Barselona yakınında bir kiliseye gömülen bu çocuk ana-baba için acı oldu; savaş sorunları ve devinimleri Got kralının acısını küllediye de uğradığı hayınlık, utkularını sona erdirdi. İhtiyatsız davranarak Sarus'un arkadaşlarından birini hizmetine almıştı. Bu kendini bilmez barbar, komutanın ölümü nedeniyle gizliden gizliye öcalma fırsatını yakalamaya çalışıyordu. Yeni efendisi de, boyunun kısılgıyla alay ederek ondaki kini durmadan tazeliyordu. Adolf, Barselona sarayında öldürüldü. Kargaşa yaratan bir fesat hareketi kalıtım yasalarını çiğnedi (427), yabancı bir soydan ve Sarus'un kardeşi olan Singerik, Adolf'un tahtını ve tacını eline geçirdi. Saltanata başlarken ilk işi, öncelinin, ilk evliliğinden olan altı çocuğunu, saygıdeğer bir piskoposun kollarından, hiç acımadan

çekip aldırarak, insanlık dışı bir davranışla öldürttü (428). Mutsuz Plasidya, hakkı olan saygılı bir sevecenlik beklerken barbarca ve alçakça işlemlere uğradı. İmparator Teodosius'un kızı, bir sürü aşağılık tutsağın arasına katılarak, her zaman gerçek aşkla sevmiş olduğu kocasını öldüren atlı bir barbarın önünde oniki milden çok bir yolu yaya yürümek zorunda bırakıldı (429).

Ne var ki Plasidya, öcünü alma keyfini tatmakta gecikmedi. Ona yapılan yakışıksız davranışlar belki barbarların yeni hükümdara karşı öfkelenmesine neden oldu. Hangi sebepten olursa olsun, Singerik, saltanatının altıncı gününde Adolf'un uğradığı sona kendisi de uğradı, ve ulusun özgür seçimiyle, atak ve tutkulu yaradılışı, başlangıçta imparatorluğu çok kaygılandıran Vallia (Wallia) tahta çıktı. Ordusunu Barselona'dan, eskilerce evrenin sonu olarak görülen ve bu yüzden çok korkulan Atlantik Okyanusu'nun kıyılarına götürdü. İspanya'nın güney kıyısının burun bölümüne ulaşınca (430), Cebelitarık'ın sonradan kurulduğu kayadan Afrika'nın verimli kıyılarını uzaktan seyretti. O zaman, Alarik'in ölümüyle askıda kalan fetih tasarısını kafasında yeniden canlandırdı. Rüzgâr ve dalgalar Gotlar'ın bu girişimini de engelledi, fırtınalarla boğulmaların izlediği bu yeni deneme boş inançlara kendini kaptırmış olan bu insanları, fetih amacından vazgeçirtti. Adolf'un ardılı Roma elçisinin önerilerine kulak verdi ve, Konstantius'un komutasındaki bir ordunun gerçekten ya da sanıldığına göre, yaklaşmakta olduğu haberi üzerine kararını verdi. Anlaşma sonuçlandı ve Plasidya, kardeşinin sarayına döndü. Gotlar (431) altı yüz bin ölçek tahıl aldılar ve Valia, ordularını ancak imparatorluğun hizmetinde kullanacaklarına ant içti. Bu hal ve koşullar içerisinde, İspanya'daki barbarlar arasında kanlı bir savaş başladı. Söylenişine göre, yarışmacı hükümdarlar Batı imparatoru'na, düşmanlarının öldürülmesi ve zayıf düşürülmesiyle Romalılar için elverişli sonuçlar doğuracak kavgalarına imparatorluğun karışmamasını sağlamak üzere mektuplar yazdılar ve tutaklarla elçiler gönderdiler (432). İspanya savaşı üç yıl bütün şid-

detiyle ve değişik başarılarla sürdürdü. Vallia, bu arada kahraman olarak ün kazandı. Betik ya da Endülüs (Andaluzya) gibi verimli bir eyaleti yakıp yıkmış olan Silinge'leri ortadan kaldırdı. Bir savaş sırasında Alen'lerin kralını kendi eliyle öldürdü. Yenenin kılıcından kaçan ve oradan oraya koşuşan İskitler yeni bir baş seçecekleri yerde Vandal'ların bayrağı altına sığınarak onlarla karışıp kaldılar. Vandalılar da, Süevler de, Gotlar'ın dayanılmaz baskısı karşısında pes ettiler. Bütün bu barbarlardan arta kalanlar, çekişmelerinde de rahat kalamadılar, Galiça (Galice) dağlarına dek kaçarak, kıraç bir bölgeye yerleştiler, kendilerini kavgaya ve öfkeye kaptırdılar. Vallia, utkunun ve görkemin doruğuna çıkmış olmakla birlikte yükümlülüklerini unutmadı, İspanya'daki fetihlerini Honorius'ün otoritesi altına aktardı. Ne var ki, imparatorluk görevlilerinin zulmü, halka barbarların boyunduruğunu arattı. Savaşın sonucu henüz bilinmediği sırada Vallia'nın ilk başarıları, Honorius'ün yüksek görevlilerince imparatora maledilerek bu zayıf hükümdarın, eski fâtilhler gibi, Roma'ya girmesini sağladılar. Dalkavukluk anıtları uzun süreden beri lâayık oldukları unutulmuş gömülmüş olmasalardı kuşkusuz, ozanların, sözözenlerin, yüksek görevlilerin ve piskoposların, yüce akıllı ve yenilmez yürekli Honorius'ü alkışlayan dizeler ve düzyazılar biçimindeki yapıtlarını görecektik (433).

Bu utku, Vallia, Pirene'leri yeniden geçmeden önce İspanya savaşının tohumlarını yok etmiş olsaydı, haklı olarak Roma'nın bağlaşığına mal edilebilirdi. Utkulu Gotlar, Tuna'yı geçmelerinden kırküç yıl sonra, antlaşmanın hükümlerine uygun olarak, Luvar'la Garon arasındaki denize yakın ikinci Akuiten'e sahip oldular, Bordo'nun sivil ve kilise hukukunun uygulaması altına girdiler. Okyanus ticareti için elverişli durumda bulunan bu başkent, düzenli bir plana göre kurulmuştu ve kalabalık halkını, zenginlikleri, geniş bilgileri ve davranışlarındaki çeşitlilikleriyle seçkinleşen Galyalıları oluşturuyordu. Toprakları verimli, iklimi ılımandı. Her yanda sanat ve bilginin yeni buluşlarına, ustalığın ürünlerine rastlanıyordu. Kazandıkları yengilerin

(latıno) yutıp kurulan Gotlar Akuiten'in çok güzel şarapları-
nın keyif çatıyorlardı (434). Sınırları, komşu piskoposluk-
lunun alanlarıyla da yaygınlaşıyordu. Alarik'in ardılları sa-
raylarını, kale duvarları içerisinde başkenti ya da çok ka-
labalık beş mahalle'yi kapsayan Tuluz'da kurdular. Aşağı
yukarı aynı sıralarda ve Honorius'ün saltanatının son yıl-
larında Gotlar, Franklar ve Burginyonlar Galya eyaletle-
rinde durağan ve bağımsız bir yerleşime kavuştular. Yasal
imparator, zorba Jovinus'çe, bağlaşıkları olan Burginyon-
lara verilmiş ödünleri benimseyip onayladı. Birinci ya da
Yukarı Cermanya toprakları bu korkunç barbarların mül-
kü oldu. O zamandan beri Burgonya dukalığı ve kontluğu
olarak tanınan bu yerleri, fetih hakkı ya da anlaşma yolu-
yla yavaş yavaş ellerine geçirmişlerdi (435). Roma'nın yiğit
ve sadık bağlaşıkları olan Frank'lar, bunca yüreklilikle
karşı koydukları zorbalara öykünmeye başladılar. Başına
buyruk oymakları, Galya'nın başkenti olan Trev'i yağma
ettiler. Uzun süreden beri Toksandri yönetim bölgesinde
zayıf bir topluluk halinde bulunurlarken İkinci ya da Asa-
ğı Cermanya'nın tüm topraklarını ele geçirmeleriyle Möz
(Meuse) ve Esko (Escaut) kıyılarında, zamanla çoğaldılar.
Bu olaylar, tarihin tanıklığıyla yeterince tanıtılmıştır. Ne
var ki, Fransız krallığının Faramon (Pharamond) tarafın-
dan kuruluşu, fetihleri ve varlığı bile, çağımız eleştirmen-
lerinin yan tutmayan ciddiliği karşısında şüpheli duruma
girmiştir (436).

En zengin Galya eyaletlerinin yıkımı, bağlaşıklıkları
tehlikeli ve baskılı olan, çıkarları ya da gelgeç hevesleri ge-
rektirince kendilerini hiçbir şeyle bağlı tutmayan barbar-
ların buradaki konaklamaları zamanına rastlamaktadır, di-
ye kabul edilebilir. Canlarını bağışladıkları tüm eyalet
halklarından büyük bir kurtulmalık (fidye) istediler, ken-
di aileleri, köleleri ve sürüleri için en verimli toprakları,
en güzel evleri ve barınakları ele geçirmeye giriştiler. Mut-
suz halk, iç çekerek uzaklaşıyor, bu açgözlü yabancılara,
hiç karşı koymadan, mallarını ve babadan kalma evlerini
bırakıyorlardı. Romalılar da, yalnız kazandıkları savaşla-

rın sonucu olarak değil, utkularıyla kendilerini beğenir halle geldikleri zamanlarda da aynı haksızlığı yapmışlarsa da bunu, iç çekişmeler sırasında kendi uyrukları üzerinde uygulamışlardı. Triumviralar, gelişmiş durumda ve hepsi de İtalya'da bulunan onsekiz göçmen topluluğuna baskı yaparak bunların topraklarını ve evlerini, Caesar'ın ölümünün öcünü alan ve cumhuriyeti savunan kıdemli lejyonerlere dağıttılar. Çok ayrımlı ünü bulunan iki ozan, aynı kötülüğe uğrayınca, varlıklarının yok olmasından acı duyup yaktılar. Ne var ki, Augustus'ün lejyonerleri, Honorius'ün saltanatı sırasında Galya'yı ele geçiren barbarların işledikleri haksızlık ve şiddeti gölgede bıraktılar. Virgilius, Mantoua'daki çiftliğini elinden alan Santurion (Centurion)'ün saldırılarından canını zor kurtarabilmişti (437). Bordo'lu Paulinus ise, evine yerleşen Got'dan bir miktar para aldı; bu para, evin değerinden çok düşük olmakla birlikte Paulinus'ü çok sevindirdi. Şiddet, ılımlılık ve türe (adalet) maskesi altında gizleniyordu (438). Yenilenlerin korkunç adı, yumuşak bir deyişle *Romalılar'ın misafiri*'ne dönüşüyordu. Galya barbarları, özellikle Gotlar, halklara konukseverlik, imparatora da süel görev ve disiplin bağlarıyla bağlı olduklarını yineleyip duruyorlardı. Honorius'ün ve ardıllarının sanı, saygıyla anılıyordu. Barbarlara bırakılmış olan Galya eyaletlerinde Roma yasaları ve yargıçları geçerliliklerini sürdürmekteydiler. Uyrukları üzerinde bağımsız yetke kullanan krallar, bir onur rütbesi olarak, imparatorluk ordularının komutanlığı sanını önemle istiyorlardı (439). İşte, Kapitolum'ünü yağma eden korkunç savaşçıların gözünde Roma adına —istenç dışı duyulan— saygı böyleydi.

Gotlar İtalya'yı yakıp yıkarken ve cılız zorbalara da birbiri ardınca, Alplerin öte yanındaki eyaletleri baskı altına alırken Büyük Britanya adası Roma yönetimi boyunduruğundan kurtuldu. Bu uzak eyaleti koruyan düzenli güçler yavaş yavaş buradan alınmıştı. Büyük Britanya, savunmasız durumda, Sakson korsanlarının ve Kaledonya yabanılalarının saldırılarına açık kalmıştı. Bretonlar, can çekişmekte olan bir hükümdarlıktan gelecek geç ve şüpheli bir yar-

dıma güvenemezlerdi. Silaha sarıldılar, barbarları püskürttüler, kendi güçlerini denemiş olmaktan sevinç duydular (440). Aynı büyük yıkımlara uğrayan, Arınoriken adı altında anılıp Galya'da Sen ve Luvar (Loire) ırmakları arasındaki deniz kıyısında bulunan halklar da aynı gözüpeklikten esinlendiler (441). Halk, zorba Konstantinus'un yetkesi altında buyruklarını sürdüren Roma yüksek görevlilerini kovdu, ve uzun süreden beri bir efendinin keyfi yönetimine başeğmiş insanlar arasında bağımsız bir yönetim kurdu. Batı'nın yasal imparatoru olan Honorius, Britanya'nın ve Armorik'in bağımsızlığını onayladı. Yeni devletlere, Teodosius'un oğlu'nca yazılan mektuplarda, kendilerini savunması yine kendilerine bırakıldığına göre, bu halklar ve topraklar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçildiği anlamı çıkmaktaydı. Olaylar, bir bakıma, bu yorumu doğrulamış oldu. Tüm zorbalar yok edilince imparatorluk yeniden deniz kıyısındaki eyaletlere el koydu; ne var ki onların boyun eğişi artık gerçeğe dayanmayan geçici bir davranıştan ileri geçemedi. Bu halkların kendini beğenmiş ve kararsız ırası (karakter) ve gürültücü halleri, hem tutsaklık, hem de özgürlükle bağdaşır gibi değildi (442). Armorik, uzun süre cumhuriyet biçimini koruyamadı; (443) ama, aralıksız olarak ayaklanmalar ve fesat devinimleri içerisinde çalkandı, Britanya, geriye gelmemek üzere yitirildi (444). İmparatorlar akıllılık ederek bu uzak eyaletin bağımsızlığına ses çıkarmayınca ne başkaldıranların, ne de sarayın diyeceği bir şey kalmamıştı. Ulusal dostluğun istençli hizmetleri boyun eğme ve koruma görevlerinin yerini aldılar (445).

Bu değişiklik devlet sivil ve süel yönetiminin tüm yapısını yıktı ve, kırk yıllık bir dönem süresince Britanya, Saksonların inişine değin kilisenin, soyluların ve kent halklarının yetkesi altında kendi kendini yönetti (446). Bu uzlaşmanın anısını saklamış tek kimse olan Zosime'nin belirttiğine göre Honorius'un mektupları Britanya kentlerine (hitâben) yazılmıştı (447). Doksan tane büyük yerleşim merkezi, bu çok büyük eyalette, Romalılar döneminde oluş-

muştı. Bunlardan otuz üçü çok çıkarlı ayrıcalıklardan yararlanmaktaydı (448). Bu kentlerden herbiri, imparatorluğun öbür eyaletlerinde olduğu gibi, iç güvenliği düzenleyen bir belediye yönetimini oluşturunuyordu. Bu yönetimin yetkesi, Roma anayasal kuruluşu örnek alınarak, yıllık seçilen majistralar, yine seçilmiş bir senato ve halk meclisi arasında paylaşılıyordu (449). Bu küçük cumhuriyetler genel geliri yönetiyorlar, sivil ve sül hukuku uyguluyorlar, siyasal sorunlarda karar veriyorlardı. Bağımsızlıklarını savunmak gerekince kentin ve dolaylarının gençleri yüksek görevlinin buyruğu altına koşuyorlardı. Toplumun yükümlülüklerinden hiçbirine katlanmaksızın tüm iyiliklerinden yararlanmak gibi bencil bir istek, karışıklık ve çekişmelerin sürekli nedeni olur. İngiltere'nin elde ettiği bağımsızlığın kargaşa ve fesat devinimlerinden bir örnek olduğunu sanmıyoruz. Vatandaşlar, sınıf ve varlık üstünlüğünü tanımak istemiyorlardı. Soylular, eski uşaklarının uyruğu haline gelmekten yakınıyorlar (450) ve imparatorların keyfe bağlı yönetimlerini mumla arıyorlardı. Ayrıca, senatörlerin toprak iyeliği, o dolaylardaki kentsel alanda, kendilerine yargılama yetkisi sağlıyordu. Köyler ve kırsal alanlardaki toprak iyeleri, kendi güvenlikleri için, yeni doğmakta olan bu cumhuriyetlerin yetkesini tanıyorlardı. Büyük kentin yakınlığından bir zarar görmeyen çok geniş toprakların iyeleri kalıtsal beyler, bağımsız prensler sınıfı durumunda bulunuyor ve kendi keyiflerine ya da çıkarlarına göre barış ve savaş haklarını uyguluyorlardı. İçerisinde İtalyan inceliğine öykünölmeye çalışılan kırsal evler ve bahçeler, çekince (tehlike) zamanlarında dolaylardaki halk, sığınmak üzere koşup gelince, hemen (müstahkem mevki) durumuna dönüşüyordu (451). Toprak ürünleri, kölelerden, köylülerden ve serüvencilerden oluşan sül güçlerin gereksinmelerini karşılamak için satın alınan silahlar ve atlara ayrılıyordu. Şef, kendi beylik yerinde sivil bir yüksek görevli gibi yetkesini kullanıyordu. Bir bölüm Breton şeflerinin kökeni belki eski krallara dayanıyordu. İçlerinden çoğu bu onurlu ayrıcalığı savunuyor, kalıtsal haklarının

Caesar'ların zorbalığıyla askıya alındığını söylüyorlardı (452). Durum ve koşullarla kapıldıkları tutkular, ataları gibi giyinmeye onları özendiriyor, gelenek görenekleriyle dil bakımından da atalarına öykünüyorlardı. *Kentler*, Romalıların göreneklerini ve yasalarını özenle sürdürürlerken *prensler*'in Britanya'da yeniden barbarlığa dönüşmeleri, adayı, zamanla iki gruba böldü. Bu gruplar da, kendi içlerinde, kimi zaman çıkar, kimi zaman da hınç duygusu nedeniyle sayısız bölünmelere uğradı. Kamusal güçler yabancı bir düşmana karşı birleşecek yerde birbirlerine düşüyorlardı. Mutlu bir şefi, arkadaşlarının başına geçiren kişisel değerlilik ona, zorbalığını komşu illere yayma olanaklarını sağlıyor ve, Roma yönetiminin kalkmasından sonra Britanya'yı baskı altına alan müstebit şefler arasında yer almaya kalkışıyordu (453). Breton kilisesi otuz ya da kırk piskopos ve bu orantıdaki sayıda alt aşamada papazdan oluşuyordu (454). Yoksullukları, erdemli sayılıp örnek alınmaları dolayısıyla halkın saygısına neden olmaktaydı (455). Papazların çıkarı ve eğilimi barışı sürekli kılmaya ve çeşitli bölünmeleri birleştirmeye yönelikti. Yaptıkları vaazlarda çoğunlukla esenleyici öğütler veriyorlardı ve piskopos sinodları bir ulusal meclis olma niteliğini ileri sürebilecek kurullardı. Bu meclislerde kilise işleri olduğu denli devlet sorunları da görüşülüp tartışılıyor, prenslerle majistralar da piskoposlarla birlikte buradaki görüşme ve tartışmalara katılıyorlardı. Çekişmeler çözüme bağlanıyor, bağlaşımlar yapılıyor, vergiler konuluyor ve kimi zaman, uygulanmış tasarılar bile yeniden ele alınıp düzenleniyordu. Sıkışık çekince (tehlike) durumlarında Breton'ların *Pendragon* ya da buyurgan (diktatör) seçtiklerine de inanmak gerekiyor. Piskoposluk niteliğine yakışan bu papazca özenler, boş inancın kendini göstermesiyle bir yana bırakıldı, ve İngiltere kilisesi, tiksindiği ve yurdunun bir utancı olarak gördüğü Pelage sapkınlığıyla uğraşmaya kendini adadı (456).

Her ne denli doğal sayılsa da Britanya ve Armorik ayaklanmasının, Galya buyruğu altındaki eyaletlerde bir

özgürlük havası estirdiğine dikkati çekeceğiz. Hükümdarların çoğu tarafından anlamı bilinmeden kullanılan baba sevecenliği biçimindeki güvenlik bağışlayıcı sözlerle dolu bir buyrultuda (457). Honorius, her yıl *yedi eyaletlerin* meclisini toplantıya çağırma niyetini açıkladı. Yedi eyaletler adı, Akiuten (Aqiutaine)'e ve eski Narbonez (Noorbonnaise)'e, bu yerlerin ilk halkı olan Kelt'lerin, uzun süreden beri İtalya inceliği ve güzel sanatları karşısında yabani kabalığının yitip bitmesi dolayısıyla verilmişti (458). Ticaret ve yönetim merkezi olan Arles, her yıl yirmi sekiz gün süren toplantıların yapıldığı meclis için seçildi. Bu toplantılar 15 ağustosla 13 eylül arasında yapılıyordu. Toplantıya Galya praetorium praefektus'ü, eyaletlerin yedi yöneticisi, majistralar, altmış kadar kent piskoposu ve, haklı olarak uluslarının temsilcisi olarak görülebilecek en saygın ve en zengin toprak iyelerinden yeteri sayıda saptanmış kimseler katılıyordu. Hükümdarın yasalarını yorumlamayarak bunları yurttaşlara bildirmeye, kurucularının niyet ve isteklerini ortaya koymaya, vergileri ılımlaştırma ya da yükümlülükleri türel (adaletli) duruma getirmeye, yedi eyaletin barışıyla erincini ayakta tutabilmek için yerel ya da ulusal tüm çıkar konularını görüşüp tartışmaya yetkili kılınmışlardı. Devlet yönetimi üzerinde halkları etkili kılan bu kurum Trajanus ya da Antoninus'lerce yaratılmış olsaydı bu ussal kamusal erdemlilik tohumları Romalıların kendi imparatorluğu içinde de filizlenip boyatabilecek, uyrukların ayrıcalıkları, hükümdarların tahtına destek olacaktı. Ulusal meclislerin araya girmesi, keyfe bağlı bir yönetimin kötüye kullanılmasını önleyecek ya da bu tür kullanımı düzeltecekti. Tam anlamıyla doyurucu bir devlet yapısına bağlanmış olan vatandaşlar, yabancı bir düşmanın saldırısına karşı vatanlarını yiğitçe savunacaklardı. Özgürlüğün yüce gönüllü ve temiz ruhlu etkisiyle Roma imparatorluğu belki hep yenilmez olarak kaldı; belki de çok geniş ülkesi ve insansal öğelerin kararsızlığı, bütünlüğünün sürdürülmesine karşı çıkmış olsaydı ayrı düşen bölümleri bağımsızlıklarını ve güçlerini elde tutabileceklerdi. Ne var ki,

imparatorluğun güdük hale gelmesinde bir yandan gücü, öbür yandan gözüpekliği tükenince artık bu umar da gecikmişti ve esenlikli olamazdı. İmparator Honorius, eyaletlerin zorlayarak elde etmeleri gerekecek bir ayrıcalığı istemeyerek vermesine kendi de şaştı. Mecliste ye olarak bulunamayacak temsilcilere beş altın lirası tutarında tazminat yükümlülüğü koymuş, anlaşıldığına göre bu vergilendirme, yükümlülerce, eski efendilerinin son ve zorbaca bir kötülüğü olarak nitelendirilmiştir.

BÖLÜM XXXII

Arkadius, Doğu imparatoru - Eutrope'nin Yönetimi ve gözden düşüşü - Gaynas'ların Ayaklanması - Sen Jan Kristostomos'un Kıyıcılığı - Teodosius II. Doğu imparatoru - Kızkardeşi Pulcherie - Karısı Eudoksia - Pers savaşı ve Armenia'nın bölüşülmesi.

Roma dünyasının, Teodosius'ün iki oğlu arasında bölüştürülmesiyle, Honorius'ün saltanatından Türklerin Konstantinopolis'i aldıkları zamana dek, bin elli sekiz yıl zayıf ve gerileyici durumda yaşamını sürdüren Doğu imparatorluğunun sınırları saptanmıştı. Bu imparatorluğun hükümdarları, boş ve kısa süre sonunda aldatıcı niteliğe bürünen (Romalıların imparatoru) sanını dikkafalılıkla aldı ve kullandılar. Parlak Caesar ve Augustus sanları, tüm ulusların üzerinde saltanat sürmüş birinci hükümdarın ardılı olduğunu her zaman haber vermiş oluyordu. Konstantinopolis sarayı, görkemlilikte Pers sarayından aşağı kalmıyor, belki de onu geçiyordu. Aziz Krisostom (Chrysostome) (459) vaazlarında Arkadius'ün saltanatındaki gösteriş ve şatafatı dile getirerek başkent in lüksünü kınadı: «İmparator, diyor, başında, değeri ölçülemeyecek denli kıymetli taşlarla bezenmiş altın taç taşımaktadır. Erguvan renkli giysilerle bu süsler onun kutsal kişiliğine özgü kılınmıştır. İpek giysileri, dragonları simgeleyen altın işlemelerle donatıl-

mıştır. Tahtı som altındandır. Ancak gözdelelerinin, koruyucularının ve uşaklarının ortasında meydana çıkar. Bunların da mızrakları, kalkanları, zırhları ile atlarının başlıkları ve koşum takımları altındandır, ya da o görünümde-
 dir. Kalkanlarının ortasında parıldayan geniş altın plaka daha küçük plakalarla çevrelenmiş bir göz biçimindedir. İmparatorun arabasına koşulan iki dişi katır kar gibi beyazdır ve altınlarla bezelidir. Saf ve som altından araba seyircilerin hayranlığına neden olmaktadır. Erguvan perdeler, beyaz halılar, oylumlu elmaslar ve altın kaplamalar, arabanın devinimiyle parlak ışıklar çıkarmaktadır. İmparatorun betimlenme (portre)'leri mavi bir fon üzerine beyaz olarak yapılmıştır. İmparator, silahlarını kuşanmış halde tahtında oturmuş olarak gösterilmektedir. Atları ve koruyucuları her iki yanında yer almakta, yenik düşmanları da ayaklarının altında serilmiş olarak simgelenmektedir. Konstantinus'un ardılları, oturma yerlerini Avrupa'yla Asya sınırı üzerinde kurdular. Düşmanlarının kafa tutmalarına, belki uyruklarının yakınmalarına karşı da erişilmez durumda, her yandan esen rüzgârlarla tüm iklimlerden gelen ürünleri ve haraçları topluyor, başkentin kaleleri yüz yıllar boyunca barbarların bütün saldırılarına meydan okumasını sürdürüyordu. Geniş ülkeleri Dicle'den Adriyatik denizine dek yayılıyordu. İskitler ülkesinin buzlarını Etyopya'nın yakıcı sıcaklığından ayıran yirmi beş gün süren deniz uzaklığı (460) Doğu imparatorluğunun sınırları içerisinde kalıyordu. Çok kalabalık nüfusun yaşadığı bu güzel ülkeler bilimlerin, güzel sanatların, lüks ve zenginliğin beşiğiydiler. İnsanları ise Yunan dili ve göreneklerini benimseyerek, pek de haksız sayılmadan, kendilerini insanlığın en uygarlaşmış ve aydın kesimi niteliğinde görüyorlardı. Hükümet biçimi saltık olarak hükümdarlıktı. Yalnız Latin eyaletleri Roma cumhuriyeti adını ve eski özgürlüğün boş sözden başka bir şey olmayan geleneğini sürdürüyorlardı. Konstantinopolis hükümdarları, kendi büyüklüklerini uyruklarının uşakça boyun eğmeleriyle ölçüyorlardı. Bu aşağılık boyun eğmenin tüm ruhsal yetileri ne den-

li bozduğunu ve nasıl gerilettiğini fark edemiyorlardı. Bir efendinin tüm geçici heveslerine körü körüne istençlerini teslim eden insanlar, barbarlara karşı da yaşamlarını ve mal varlıklarını savunmayı ve boş inançların teröründen uslarını korumayı beceremezlerdi.

Arkadius'ün ve Honorius'ün saltanatlarındaki olaylar, Gotların başkaldırması, Rufinus'ün düşüşü gibi Batı imparatorluğunun tarihinde yer tutan sorunlar nedeniyle, birbirine bağlı durumda meydana gelmiştir. Konstantinopolis sarayının başlıca hadımlarından biri olan Eutrope (461), düşmesi için çalıştığı ministr'in yerine geçti ve onun kötülüklerine öykündü. Tüm devlet orunları bu yeni gözdenin önünde secdeye kapanıyor, onların bu aşağılaşması yalnızca yasaları çiğnemesini değil, daha da güç ve çok tehlikeli olan kamusal kanıyı ve töreleri de hiçe saymasını kolaylaştırıyordu. Arkadius'ün ardıllarından en zayıfı zamanında hadımların sözlerini geçirmeleri gizli ve saklıydı. Efendilerinin güvenini elde etmeye çalışırlardı. Gözle görülebilen işlevleri imparatorun gardrobunda ve özel yaşam dairesindeydi. Kuşku yok ki, gizlice kamu kurullarını yönlendiriyorlar ve, aşağılık manevralarla en tanınmış vatandaşların varlıklarını ve ünlerini yıkıyorlardı. Ne var ki, yönetimin başında görünmeye, devlet saygınlıklarını kötüye kullanmaya kalkışamıyorlardı (462). Eutrope, general ve majistra gibi saygın niteliklerle namussuzluğunu örtmekten çekinmeyen gözden düşmüşlerin ilki oldu (463). Kimi zaman, hoşnutsuz durumdaki senatoda, konuşmak, kararını bildirmek, ya da uzun söylevler çekmek için kürsüye çıkıyordu. Kimi zaman da, ürkek hadım, bir kahraman gibi kuşanmış, silahlarla donanmış halde, at üzerinde lejyonların başında görülüyordu. Yol yöntemden ve törelerden tiksinti duymak zayıf ve düzensiz bir ruhun belirtileridir. Eutrope'nin de davranışlarındaki zirvalığı üstün bir değerlilikle ya da uygulama alanındaki bir becerisiyle ödünleyebildiği duyulmamıştır. Yaşamındaki uğraşları ne yasaları incelemesine, ne de süel hareketlerde bilgi edinmesine yönelik olmamıştır. Beceriksiz ve çarpık girişimleri, izle-

yanıların iltikantısına nodon oluyordu. Gotlar, Roma ordularının bağında böyle bir komutan gördükleri için seviniyorlardı ve ministr adı, bir devlet adamının ünü için nefretten çok tehlikeli olan gülünçlüğe neden oluyordu. Arkadijus'un uyukları bu tirit ve insan kurusu hadımın maymun gibi erkek görünmek istediğini ve kölelerden birinin çocuğu olduğunu biliyorlardı (464). İmparatorluk sarayına girmeden önce birçok efendilerce satın alınmış ve yeniden satılmıştı. Onun gücünü ve gençliğini en aşağılık ve en alçak hizmetlerde kullanmışlardı. Son efendisi, yaşlılığında özgürlüğünü vermişse de onu yokluk ve açlık içerisinde atmıştı (465). Halk arasında bu utanç verici, belki de abartmalı ayrıntılar konuşula dursun, gözdenin gururuna durmadan olağanüstü saygınlıklar ekleniyordu. Senatoda, başkentte ve eyaletlerde Eutrope'nin mermerden ve bronzdan heykelleri dikiliyordu. Bu heykeller onun sivil ve süel simgeleriyle donatılıyor, görkemli yazıtlar ona Konstantinopolis'in üçüncü kurucusu adını veriyordu. *Patricius* sanını elde etti. Bu san, halkın gözünde ve, yasal anlamda bile imparatorun babası olarak tanımlanıyordu (466). Dördüncü yüzyılın sonu bir hadımın ve bir tutsağın konsullük görünümü içerisinde noktalandı. Bu biçimsiz ve açıklaması olanaksız yenilik Romalılar'da hınç yarattı. Batı, bu aşağılık konsülü cumhuriyet tarihinde silinmez bir leke oluşturacağını ileri sürerek reddetti. Brutus'un ve Kamillus (Camillus)'ün tinsel varlıklarına sığınmadan bile, Eutrope'nin görev arkadaşı, saygın majistra ve seçkin yetenekli bir insan (467) iki devlet yönetimine egemen olan kurallar arasındaki ayrımı, yeteri biçimde tanıtıyordu.

Rufinus'un kendini beğenmiş, atılğan ruhu öc almaya ve kıyıcılığa daha yatkın olarak belirginleşmişti. Hadımın aç gözlülüğü ise praefektusünkinden daha geri kalır değildi (468). Halka zulüm yapanların halktan aldıkları haraçlara el koyunca haksızlığı ileri sürülmemiş ve aç gözlülüğünü doyurmuştu, ama Eutrope burada durmadı, en saygın vatandaşların servetlerine saldırmaya başladı. En yasal kalıt, en övgüye değer bir bilginin ürünü onun oburluğu kar-

şısında korunamıyordu. Ezme araçlarını çoğalttı ve yetkinleştirdi. Klaudianus, devletin haraç mezat satışına ilişkin özgün ve çarpıcı bir tablo sunmaktadır. Bu yergici ozan şunları söylemektedir:

«Hadımın güçsüzlüğü, açgözlülüğünü daha da körüklemektedir. Efendisinin kasasından azar azar çalmayı denemiş olan eli bugün artık dünyanın servetlerine uzanmıştır, ve imparatorluğun bu alçak eski eser toplayıcısı, Dicle'den Hoemus dağına dek tüm Roma eyaletlerini pazara çıkardı, böldü ve sattı. Bir adam, kırsal alandaki görkemli evi karşılığında Asya prokonsüllüğünü elde etti. Bir başkası, karısının elmaslarıyla Suriye'yi satın adlı. Bir üçüncüsü, Bitinya valiliğine kavuşmak için malını mülkünü elden çıkardığına yanmıştı. Eutrope'nin dairesindeki giriş odasında, tüm eyaletlerin saptanmış fiyatlarını gösteren liste, herkese açık olarak asılı bulunmaktadır. Pontus, Galatya ve Lidya'ya ilişkin değişik değerler, özenli bir biçimde belirtilmektedir. Likya (Lycie)'nin fiyatı birkaç bin altın lira kadardır. Zengin Frikyia (Phrygie) içinse çok daha büyük para istemektedir. Hadım, kendi namussuzluğunu genel alçaklık içerisinde gizleme yollarını aramaktadır. Kendini satacak olsa bile tüm insanları da satmak isteyecektir. Satın alıcıların yarışması yüzünden bir eyaletin alını yazısını ve ora halkının varlığını tartan teraziler uzun süre işi sonuçlandıramamakta, yansız yargıç, yeterince altının kefeye konularak ağır basması için sabırsızlıkla beklemektedir (469). İşte Romalıların değerinin, Antiokus'un bozguna uğrayışının ve Pompeius'un kazandığı utkuların meyvaları bunlar oldu» diye ozan Claudianus, tiksinierek sözlerini tamamlamaktadır. Devlet saygınlıklarının bu biçimde aşağılık hale sokulması gelecekteki suçların da cezasız kalmasına yol açıyordu. Eutrope'nin zoralmı görünümünde el attığı servetler haksızlıkla kirlenmiş durumdaydı. Mallarını ele geçirmek için sabırsızlandığı tüm zengin kimseler, utanç duyulmaksızın, duyunch acısı çekmeksizin suçlandırılıyor ve cezaya çarptırılıyorlardı. Birçok soylu vatandaşın kanı cellatların eliyle akıtıldı ve imparatorluğun en geri ülke-

ları (470), ünlü sürgünlerle doldu. Doğu'nun konsulleri ve komutanları arasında, Eutrope'nin hınç almasını beklemesi görökenlerin başında Abundantius bulunuyordu. Abundantius, Konstantinopolis sarayına bağışlanmaz suçu sokmuş olduğu için ona kızılıyordu. İyilikçisinin gözünden düşmesinden hoşlanan nankör ve güçlü bir gözdenin övgüye değer bir yanı da bulunabilir. Abundantius, imparatorun bir buyruğuyla servetini yitirdi, Karadeniz'de Romalıların son sınır bölgesindeki Pityus'e sürüldü. Orada, kıyıcısının ölümüne dek barbarların acıması yüzünden varlığını sürdürebildi; daha sonra da bu mutsuz insan, Fenisia'daki Sidon'da daha elverişli bir sürgün yaşamına kavuşabildi. Timase (471)'nin düşüşü çok çaba ve zamana gerek gösterdi. Teodosius'ün saltanatı sırasında orduların başkomutanı olarak değerini Gotlar'ın Tesalya'daki bozgunuyla tanıtlamıştı. Ne var ki, efendisinin barış zamanındaki başıbozluğuna öykünen Timase, kalles dalkavukların sözüne kapılmış ve herkesin hoşnutsuzluk haykırışına kulak asmadan bir kohortun komutasını yine herkesin tiksindiği bir subaya vermiş, o da gösterdiği nankörlükle kısa zamanda kötülüğünü açığa vurmuştu. Gözde hadımın gizlice kışkırtmasıyla Bargus, koruyucusunu, imparatora karşı fesat hareketi düzenlemekle suçladı. General, Arkadius'ün mahkemesine çıkarıldı, baş hadım, tahtın yanbaşında yer alarak soruları ve yanıtları imparatora telkin etti. Bu tür bir yargılama yansızlıktan yoksun ve keyfe bağlı bir görünüşte olacağı için, Timase'nin suçları hakkında Saturnin'e ve, Valensius'ün kayınbabası olup bu nedenle saygınlığından yararlanmayı sürdüren Prokope'ye soruşturma yaptırıldı. Prokope'nin bilinen doğruluğu ve namusu bu soruşturmada yansızlık görünümünü sağladıysa da, öbür arkadaşının kallesçe davranışına kendini kaptırmaktan kurtulamayarak zavallı Timase'nin mahkûm edilmesi kararına katıldı. Çok büyük varlığı imparator adına ve gözde hadımın çıkarına zorlama uğratıldı, başkomutan, Libya çölleri ortasındaki Oasis'de yaşam boyu sürgün cezasına çarptırıldı (472). Toplumla ilgisi kesilen bu yiğit komutan, tam an-

lamıyla yitip bitti. Yaşamının sonraki durumu değişik biçimlerde anlatıldı. Kimileri, öldürmeleri için Eutrope tarafından kaatiller gönderildiğini (473), kimileri de Timase'nin, Oasis'ten kaçıp kurtulmak için çöllere düştüğünü, yollarda açlıktan ölerək cesedinin Libya çölünde bulunduğunu söylemektedirler (474). Bir başkaları da, oğlu Siagrus'un, Afrikalı haydutlardan bir çete kurup, sarayın ajanlarını ve izleyicilerini atlatarak Timase'yi sürgün yerinden kaçırdığını, ondan sonra da ne kendisinden ne de oğlundan hiçbir haber alınmadığını savunmaktadırlar (475). Kalles Bargus, ihanetinden uzun süre yararlanamadı; Eutrope, suçunun aracını kırmakta gecikmedi.

Halkın kini ve bireylerin umutsuzluğu Eutrope ile hizmetindeki ya da onun kayrasıyla yükselmiş kimselerin güvenliğini tehdit ediyor veya o izlenimi veriyordu. Ortak savunmayı sağlamak üzere, adalet ve insanlık ilkelerini hiçe sayan bir yasa uydurdu (476). I. Honorius adına ve yetkesine dayanılarak, uyruk ya da yabancı olsun, her kim ki imparatorca yakını olarak tanınmış kimselerden birine karşı fesat hareketine girişirse yaşamına son verilmek ve malları zorallma uğratılmak yoluyla cezalandırılacaktır. Hiyanete karşı çıkarılmış olan bu yasanın kapsamı çok genişti ve, yalnızca imparatorluk kurulunda yer alan devlet ve ordu büyüklerini değil, sarayın belli başlı hizmetkârlarını, Konstantinopolis senatörlerini, eyaletlerdeki komutanları ve yüksek sivil görevlilerini de içersine alıyordu. Konstantinus'un ardılları bütün bunları bağımlı görevliler olarak görüyorlardı. II. Bu çok sert tutum, hükümdarın temsilcilerini, işlevlerinin uygulaması sırasında, tehdit edenlere karşı savunma amacıyla takınılmış olsaydı haklı görülebilirdi. Ne var ki, saraydaki tüm uşaklar, yaşamları boyunca, vatandaşların haklı hınçlarından kendilerini koruyacak bu ayrıcalıktan, daha doğrusu ceza görmemezlikten yararlanmak istiyorlardı. Yasanın akıl almaz bir garipliğiyle de, imparatora ve devlete karşı tasarlanmış hiyanet de aynı suçlama ile aynı cezaya çarptırılıyordu. Arkadius'un gü-lünç buyrultusu, *düşüncelerin de eylemler* gibi cezalandı-

rılması gerektiğini bildiriyordu. Suç oluşturacak bir tasar-
lamanın öğrenilmesi halinde hemen haber verilmezse bu
da kasıtlı suç gibi cezalandırılacaktı (477). Suçluların ba-
ğışlanmasını rica eden densizler de kamuya karşı alçaklık
eylemi işlemiş gibi nitelendirileceklerdi. İmparator, şunları
da eklemektedir: «III. Hâinlerin oğullarına gelince, hiç de-
ğilse suçtan haberleri olması çok olası bulunduğu için, ba-
baların uğrayacağı ceza kapsamı içerisine girmeleri gere-
kir ve ilerisi için bunların tutumuna güvenilemezse de, yü-
ce hoşgörümüze uyarak canlarını bağışlıyoruz ve, baba
ya da anne dolayısıyla kalıtçı olabilme haklarından veya
herhangi bir yoldan —yabancılarından da olsa— vasiyet ka-
bul edebilmelerinden yoksun bırakıyoruz. Kalıtsal bir al-
çaklığa bulanmış, onur ya da servet edinme umudunu
yitirmiş, her türlü yoksulluğun içerisine düşmüş olan bu
kişiler, ölümü tek kurtuluş yolu olarak görecektir ve onu is-
teyeceklerdir.» İşte imparatorun, belki de gözdesinin, bir
zamanlar sevip yücelttikleri ve ileri sürülen bu fesat hare-
ketleriyle belki hiç ilgisi olmayanların çocuklarını bile hak-
sız ve insanlık dışı cezanın kapsamına alan bir yasanın
ılımlılığını öne sürerek insanlık duygularına saldıran söz-
leri bunlardı. Roma hukukunun ussal düzenlemelerinden
çoğu unutulmuşluğa gömülmüş bulunmaktadır. Ne var ki,
bu hükümet zorbalığının çirkin aracı Teodosius ve Justi-
nianus kodekslerine girmiş ve aynı yasal hükümler, çok da-
ha yeni zamanlarda, Almanya seçmenlerini ve Roma kili-
sesi kardinallerini korumak için benimsenmiştir (478).

Bununla birlikte, ürkmüş ve savunmasız kalmış halk-
lar arasında korku salan bu kanlı yasalar Tribigild Ostro-
got'un kafa tutucu ayaklanmasını önleyememiştir (479).
Frigya'nın en verimli topraklarının bulunduğu bir bölge-
sine Teodosius'çe yerleştirilen bu savaşçı ulus kolonisi, ta-
rım çalışmalarının az ve ağır elde edilen kazancıyla Ala-
rik'in sancağı altında elde ettikleri çapul ve yağma kazanç-
larını karşılaştırarak tedirgin oluyorlardı (480). Ayrıca,
şefleri Konstantinopolis sarayında kabul edildiği zaman
onur kırıcı bir davranışla karşılanmış ve gücendirilmişti.

İmparatorluğun göbeğinde bulunan dingin ve zengin bir eyalet, silah şakırtılarını duydu, sadık olmakla birlikte aşağı görülen ikinci sınıf vatandaş, silahını ele alınca saygınlık kazandı. Marsias'la Menderes arasındaki bağlar ve kırsal alanlar ateşe verilerek yakıldı (481). Kentlerin kaleleri, düşmanın ilk saldırıları sonunda yerle bir oldu. Dehşete düşen halk, Çanakkale kıyılarına sığınarak canlarını kurtardılar. Hemen tüm Küçük - Asya, Tribigild'in ve Ostrogotların saldırılarıyla çalkandı. Pamfilya köylüleri bir süre için bu saldırıyı durdurdular. Selge kenti (482) yakınlarında bir bataklıkta Toros dağlarının yalçın kayalıkları arasında Ostrogotlar en yiğit askerlerini yitirdiler, ama bu ters rastlantı gözüpek komutanı yıldırmadı. Ordusu, durmadan barbarlarla ve savaş ya da fetih altında çapullarını sürdürmek isteyen haydutlarla büyüyüp geliyordu. Korku ve dalkavukluk, ilk zamanlar Tribigild'in başarılarını örtbas etti. Kısa süre sonra, abartmalarla sarayı ve başkenti korku ve telaşa verdiler. Başkaldıranların niyetlerinin ne olduğu konusunda tahminler yürütülüyor, soyut olarak bu gibi devinimlerden korkuluyordu. Tribigild, memleket içerisindeki yürüyüşünü sürdürürken Romalılar onun, Toros dağlarını aşarak Suriye'yi alma niyetinde olduğunu düşünüyorlardı. Deniz kıyısı yoluyla inseydi, İyonya limanlarında bulunan donanmayı ele geçirmesinden korkarlardı, böylece Nil ağzından Konstantinopolis limanına dek tüm deniz kıyısını alabilirlerdi. Tehlikenin yaklaşmakta oluşu ve Tribigild'in dikkafalılığı her türlü anlaşma önerilerinin sonuçsuz kalmasına neden olduğundan Eutrope bir savaş meclisi toplamak zorunda kaldı (483). Kendine veteran (kıdemli lejyoner) ayrıcalığı tanıdıktan sonra Trakya ile Çanakkale'nin savunmasını bir Got olan Gaynas'a verdi, ve gözdesi Leon'u, Asya ordusu komutanlığına atadı. Kocaman gövdesi, ağır anlayışıyla Doğu'nun Ajaks (Ajax)'ı diye adlandırılan Leon (484), daha az zekâ ve beceriyle askerlik mesleğini yürütmek için yün tarayıcılığını bırakmıştı. Hareketlerinde kararsız durumda, keyfine göre sonuç çıkarıyor, uygulamanın güçlüğüne ölçüp tartmadan, yararlı yön-

lorini saptamadan harekâta girişiyordu. Ostrogotlar, dik-kutsizlikle, Melas ve Örimedon (Eurymedon) ırmakları arasında kalmışlar, Pamfilya köylülerince tehlikeli biçimde çember içerisine alınmışlardı. İmparatorluk ordusu oraya gelince Ostrogotları yok etmek şöyle dursun, tersine, onların kurtulmasına ve utku kazanmalarına neden oldu. Tribigild, gecenin karanlığında Roma ordusuna baskın yaptı, barbar yardımcı askerlerin büyük bir bölümünün aklını çeldi, başkentte eğlence ve lüks ile disiplinsizlik içerisinde gevşek duruma düşmüş birlikleri kolayca dağıtıp yok etti. Rufinus'ün ölümünü ustalıkla tasarlamış, kabadayıcı yerine getirmiş olan Gaynas, Eutrope'ye cephe almıştı ve onun servetini kıskanıyordu. Alçak bir hadımın egemenliği altındaki utanç verici aşağılığından dolayı kendini suç-luyordu. Tutkulu barbar, hiç değilse halkın gözünde, soy-daşı ve bağlaşığı olan Tribigild'in ayaklanmasını kışkırt-mış olarak biliniyordu (485). Gaynas, Asya birliklerinden arta kalanları kendi sancağı altında toplamak üzere Çanakkale'ye geçince tüm davranışlarını Ostrogotların iste-ğine göre ayarladı. Kimi zaman ele geçirmek istedikleri bir memleketten o geri çekiliyor, kimi kez de, yardımcı barbar-ların düşman saflarını bırakıp kaçmalarını kolaylaştırmak için onlara yaklaşıyordu. Kalles Got, saraya yazdığı mek-tuplarda Tribigild'in değerini, dehâsını ve olanaklarını abartarak dile getiriyor, çok güç bir savaşı yürütebilmek için kendisinin gerekli araç ve becerilerden yoksun bulun-duğunu açıklıyordu. Gaynas, hasmıyla görüşme iznini al-dı. Tribigild, buyururcasına barış koşullarını bildirdi ve ilk olarak Eutrope'nin başını istedi.

Taşlamalarında, hıristiyan imparatorların kusurlarını dile getirerek hıncını alan yazar, Teodosius'ün oğlunu, sü-rüyü güden çobandan başkasının kokusunu alamıyan yu-muşak başlı ve ürkek bir hayvana benzetince tarihin ger-çekliğinden çok saygınlığına sataşmış olmaktadır. Korku ve evlilik sevgisi gibi iki duygu, Arkadius'ün kaygısız ru-hunu bir an için uyandırdı. Utku kazanan başkaldırıcının meydan okumaları onu çok korkuttu ve, çocuğunu kolları

arasında taşıyarak gözyaşları içinde, haddini bilmez hadımın küstahlığı için adalet isteyen imparatoriçe Eudoksia'nın yalvarmalarına kulak verdi (486). İmparator, Eutrope'nin tutuklanma kararını imzaladı, böylece, hükümdarlar uyruklarını dört yıldan beri bir kölenin gücü altında tutan tilsimi bozmuş oldu. Güçlü gözdenin her yanda övgüsünü yineleyen, değerini ve erdemlerini göklere çıkaran sesler birden kesiliverdi, yerini, gözden düşmüş hadımın suçlarının ve kötülüklerinin birer birer sayılmasına bıraktı. Eutrope'nin bu sıkıntılı ve dar zamanında, kutsallığa aykırı, belki de ussal bir tutumla ayrıcalıklarını sınırlamayı denemiş olduğu kiliseden başka sığınacak bir yeri yoktu. Tüm azizlerin en uzdillisi olan Krisostom kendi varlığının ve Konstantinopolis başpiskoposluğu orununa yükselmesinin nedeni ve yapıcısı olan bu «gözden düşmüş» devlet adamını korumayı onur sorunu yaptı. Başpiskopos, katedrali dolduran büyük kalabalığın önündeki kürsüsünden insan hallerindeki kararsızlık üzerine ruhları etkileyici bir söylev çekti. O sırada, bir zamanların korkunç gözdesi, mihrap masası altına sığınıp yatmış, sapsarı kesilmiş, titreyen haliyle çarpıcı ve ibret verici bir görünümü (487) yansıtıyordu. Eutrope'nin o felâketli durumunu sergileyerek onu kötülemiş olmakla suçlanan başpiskopos belki de bu tiksindirici durumla halkın ona karşı öfkesini yatıştırmayı düşünmüştü. İnsanlık, din ve söylev çekme duyguları hep birlikte onu etkisi altında bulunduruyorlardı. Kendisinin ve uyruklarının boş inançlarına kapılan imparatoriçe, kilisenin dokunulmazlığını bozmaya kalkışmadı, Eutrope de, canının bağışlanacağı üzerine yemin edildiği için kiliseden çıkmaya râzı oldu (488). Sarayın yeni bakanları, hükümdarlarının saygınlığını hesaba katmaksızın, eski gözdenin konsül ve vatan adlarını onursuzlaştırmış olduğunu bir buyrukla dile getirdiler. Heykellerini yıktılar, bütün mal varlığını zorahlma uğrattılar ve onu, Kıbrıs adasında yaşam boyu sürgün cezasına çarptırdılar (489). Gözden düşmüş ve yaşlılığın etkisiyle güçsüz kalmış bir hadım, düşmanları için korku nedeni olmazdı. Şu da var ki, dinginlik,

nomadlılık ve iklimin güzelliği gibi tatlı şeylerden hoşlanacak yuratlışta da değildi. Kin ve nefret, yatışmaz nitelikte, yaşamının sonuna dek ruhundan çıkmadı. Eutrope, Kıbrıs adasına henüz varmıştı ki, ivedi olarak geri getirttiler. Böylece, yer değiştirmiş olmakla yeminin de yerine getirilmiş ve artık serbest kalınmış olduğuna inanıyorlardı. İmparatoriçe, hüküm ve infaz (cezanın uygulanması) yerini İstanbul'dan, karşı yakadaki Kadıköy (Chalcedoine)'e aktardı. Konsul Aurelianus ilâmı okudu; keyfe göre yönetimin geçerli olduğu bir ülkenin hukuk anlayışını yansıtan gerekçeyi de açıkladı. Eutrope'nin cana kıymaları, ele geçirdiği servetler, vatandaş kanlarını haksız yere akıtması öldürülmesi için yeterli suçlardı. Ama ona yüklenen en büyük suçluluk, ırkı ve rengi bakımından yalnızca hükümdarın hizmetinde kullanılması gereken *kutsal* hayvanları kendi arabasına koşturmuş olmasıydı (490).

Bu olaylar akıp giderken, beri yanda Gaynas açıkça başkaldırdı, kuvvetlerini Lidya'daki Tiyatire (Thyatire)'de Trigibil'inkilerle birleştirdi ve Ostrogotların başkaldırmış komutanı üzerinde sözünü dinletme üstünlüğünü elden bırakmadı (491). Bağlaşık ordular, hiçbir engellemeyle karşılaşmaksızın Çanakale (Hellespontus) ve İstanbul (Bosphorus) boğazlarına dek ilerlediler. Arkadius, Asya'yı elden çıkarmayı önlemek için, kişiliğini ve erkesini barbarların eline teslim râzı oldu. Buluşup görüşme yeri olarak Kadıköy yakınındaki bir tepe'de kurulu (492) Sent Öfemi (Sainte - Euphemie) kilisesi kararlaştırıldı. Gaynas, imparatorun ayaklarına kapanıp saygılarını sunduktan sonra, konsul bakan olan Aurelianus ile Saturninus'ün öldürülerek kurban edilmelerini istedi; ancak bu kendini bilmez isyancı, utanç verici ve geçici bir koşulla ölüm kılıcının başları üzerinde asılı kalmasına izin vermek lutfunda bulundu. Antlaşmanın hükümlerine uygun olarak Gotlar, hemen Asya'dan Avrupa'ya geçtiler. Roma orduları başkomutanı sanını alan utkulu şefleri, askerlerini Konstantinopolis'in içine yığıdı ve buyruğu altındaki yaratıklara imparatorluğun saygınlıklarını ve servetlerini dağıttı. Gaynas, gençli-

ğinde kaçak olarak Tuna'yı geçmiş ve yalvara yakara sığınmasını istemişti. Yükselmesini, servetine dayanan değerliliğine borçluydu. Davranışlarındaki ihtiyatsızlık ya da kalleslik, yıkılışını da hızlandırdı. Başpiskoposun sert karşı çıkışına rağmen, Ariusçu barbarları için özel bir kiliseye sahip olmakta ayak diredi. Katoliklerin kendini beğenmişlikleri, açıkça bir mezhep sapkınlığına göz yumulması karşısında güceniklik yarattı (493). Konstantinopolis'in her yanında mırıltılar, gürültüler ve düzensizlikler patlak vermeye başlamıştı. Barbarlar kuyumcu dükkanlarındaki altın ve değerli taşları açgözlülükle seyrediyorlardı. Onları bu çekici görünüşlerden uzak tutmanın gereğine inanıldı. Bu küçük düşürücü önlemden öfkelenen Gotlar, geceleyin sarayı yakmaya kalkıştılar (494). Bu karşılıklı kuşku ve hınç düzenlemelerinde Konstantinopolis'in muhafızları ve halkı kapıları kapadılar, Gotlar'ın hareketini önlemek ya da öc almak için silaha sarıldılar. Gaynas'ın bulunmadığı bir sırada askerlerine baskın yapıldı, bu kıyımda yedibin barbar yaşamını yitirdi. Dinsel bir coşkuyla davranan katolikler, hasımlarının sığındığı Ariusçu kilisenin damını açtılar, içeriye yanar kalaslar atarak onları öldürdüler. Bu durumlardan Gaynas'ın haberi olmamıştı. Ordusunun en değerli bölümünün yok olduğunu öğrendiği zaman kendisi de imparatorluğun düşmanı durumuna düşmüştü. Soydaşı Fravitta yetenekli bir generaldi ve imparator sarayında yetkinleşmiş, kara ve deniz orduları komutanlığına getirilmişti. Gaynas, Trakya'nın birçok kentine saldırdı; ne var ki bütün bu kentlerin, güçlü biçimde savunmaya hazırlanmış olduklarını gördü. Yiyeceksiz kalan kendi askerleriyse, kalelerin dışındaki otlarla beslenmeye çalışıyorlardı. Asya eyaletlerinin bolluğunu düşünerek oralarını elden kaçırdığına yandı ve, umutsuzluk içerisinde yeniden Çanakkale geçidini zorlamaya karar verdi. Gemileri yoktu, ama Gelibolu (Khersonnesos) ormanları sal için gerekli ağaçları bol bol sağlayabilirdi. Gözüpek barbarlar her türlü tehlikeye meydan okumaya hazırldılar. Fravitta ise onların harekete geçmesini dikkatle gözlüyordu. Boğazı geçmekte ol-

duklarını görünce, Roma kadirgaları, sık bir sarf halinde, kürekçilerin, akıntının ve elverişli rüzgârın gücüyle ilerleyerek düşmana saldırdı. Boğaz bir anda yüzen sal parçaları ve barbar cesetleriyle kaplandı (495). Gaynas, en yiğit askerlerinin yok olduğunu gördükten sonra, umutlarından vazgeçmek zorunluğunu duydu ve Romalıları ne yönetmek ne de yenmek gibi düşüncelere kapılmamak gereğine inanarak göçebe ve yabanıl yaşamına dönmeyi uygun buldu. Piyadelerinden ve ağır yüklerinden sıyrılmış barbar süvari birliği, Çanakkale ile Tuna arasındaki yüz fersahlık yolu sekiz, on günde rahatça alabilirdi (496). Bu önemli sınır garnizonları, yavaş yavaş azaltılmış ve yok denecek duruma düşmüşlerdi. Tuna derinlemesine donmuştu ve İskitler ülkesi Gaynas'ın tutkusunu uyandırıyordu. Soydaşlarından oluşan birliğine düşüncelerini gizlice bildirdi; onlar da şeflerinin yolunu izlemeyi benimsediler. Hareket işareti vermeden önce, kendilerine yabancı bir soydan olup yardımcı durumda birliklerinde bulunan şüpheli askerleri öldürdüler. Gotlar, Trakya ovalarında hızlı yürüyüşle ilerlediler. Fravitta'nın gurura kapılması, onlardaki kovalanma korkusunu kaldırdı. Bu komutan, ayaklanmayı tam anlamıyla söndürüp bastıracağı yerde, halkın alkışlarını kazanmak ve konsüllüğün dingin onurlarından yararlanabilmek için hemen Konstantinopolis'le döndü. Ne var ki, Romalıların büyük bir bağlaşığı onların öcünü aldı (497). Hun kralı Uldin'in üstün kuvvetleri Gaynas'ın yürüyüşünü durdurdu. Gerisinde kalan düşman ve yıkılmış ülke de çekilmesine engel oldu. Got komutanı teslim olmayı onuruna yediremedi. Düşman saflarında bir yol açabilmek için birçok kez yararsız girişimlerde bulunduktan sonra, yiğit savaşçılarıyla birlikte savaş alanında can verdi. Çanakkale deniz savaşından onbir gün sonra imparator, Konstantinopolis'te Gaynas'ın başını sonsuz değerinde bir armağan olarak ve parlak minnet gösterileri içerisinde kabul etti. İsyancının ölümü şenlikler ve donanmalarla kutlandı. Arkadius'ün utukuları destanlara konu oldu (498). İçerisine düştüğü terörlerden kurtulan hükümdar, bu kez de, gevşeyerek, adını

aziz Jan Krisostome'nin uğradığı zulümle lekeleyen güzel ve düzensiz Eudoksiya'nın dingin ve saltık boyunduruğuna girdi.

Nazianzeli Greguvar'ın ardılı hoşgörölü Nektarius'ün ölümünden sonra Konstantinopolis kilisesi, halkın ve gözdenin oylarını almak için para ve kandırma yollarını kullanmaktan sıkılmayan iki adayın yarışmacılığıyla saygınlığından çok şeyler yitirmişti. Bu olayda Eutrope, her zamanki kurallarının dışına çıkmış gibiydi. Bir yabancıнын yüksek değeri onun seçimini de sağlamıştı. Eutrope Doğu'da gezisini sürdürürken, *Chrysostome* ya da altın ağız (499) diye adlandırılan, Antakya doğumlu Jan ismindeki bir papazın uzdilli vaazlarını da dinlemek fırsatını bulmuştu. Suriye valisine özel bir buyrultu gönderildi. Halkın, sevilen vâizlerinin ayrılmasına karşı çıkabileceği düşünüldüğünden, bir posta arabasıyla gizlice Antakya'dan Konstantinopolis'e getirildi. Sarayın, papazların ve halkın oybirliğiyle, kendisinin hiç yalvarması yakarması olmaksızın bir papaz başpiskopos olarak seçildi. Erdemleri ve uzdilliliği halkın umduğundan daha büyük olarak ortaya çıktı. Suriye'nin başkentinde soylu ve zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Krisostome, en yetenekli öğretmenlerin yol göstericiliği altında, sevecen bir annenin bakımıyla yetişmişti. Libanius'ün okulunda retorik dersleri aldı. Kısa zamanda öğretilisinin yeteneklerini gören ünlü filozof, hristiyanlarca etki altında kalmasına olanak verilmezse, Jan'ın kendisine ardıl olabileceğini söyledi. Ne var ki, Krisostome'nin dindarlığı ağır bastı, genç yaşında vaftizini yaptırdı, onurlu ve kazançlı hukukçuluk mesleğinden vazgeçti, yakındaki çöle çekilerek, altı yıl süren sert bir çile yaşamıyla duygularının ateşini baskı altında tuttu. Hastalığı yüzünden, istemediği halde, dünya yaşamına döndü. Meletius'ün yetkesiyle yeteneklerini kilisenin hizmetine sundu. Ailesi içerisinde, daha sonra piskoposluk orununda Krisostome hep manastır erdemlerini uyguladı. Ardıllarının gösteriş ve şatafat için harcadıkları gelirleri o, hastaneler kurmak yolunda kullandı. Onun iyilikseverliği (sadakası)

ile geçinen bir çok kimse, uzdilli vaazlarını dinlemeyi sirk oyunlarına ve tiyatro eğlencesine yeğ tutuyorlardı. Bu dil uzluğunun anıtları otuz yıldan çok Antakya'da ve Konstantinopolis'te hayranlık uyandırıyor ve özenle korundu. Binden çok vaaz ya da dinsel sohbet, ileriki yıllarda da eleştirmenlerin Krisostome'ye karşı takdirlerine neden oldu (500). Hepsi kanı birliğiyle, hristiyan sözenin anlatıştaki verimliliğini ve inceliğini, retorikten ve felsefeden yararlandığı noktaları saklamasını iyi bildiğini, en yalın en ortak konuları değiştiren ve güzelleştiren düşünce ve imgelerle yaptığı bitmez tükenmez eğretileme (istiâre) kaynağını, tutkuları erdemin hizmetinde kullanmak, utancı ve kusuru canlı olarak ve dramatik bir temsil gibi gerçeği göstermek sanatını belirtmektedirler.

Konstantinopolis başpapazının dinsel çalışmaları, iki ayrı türden düşmanları kendisine karşı öfkeliendirdi ve birleştirdi: başarılarını çekemeyen papazları ve kınamalarıyla küçük düşürdüğü balıkçıları... Krisostome, Ayasofya kürsüsünde hristiyanların bozulmasına karşı gürlerken, hiç kimsenin adını ve sanını dile getirmeksizin genellikle kötü-lüğe çatıyordu. Zenginlerin kötülüğünden tumturaklı dille söz ederken yoksullar, belki geçici bir avuntu duyuyorlardı; ne var ki çok büyük sayıda suçlular servetlerini gizliyorlardı ve kınama da birtakım büyüklük ve üstünlük düşünceleriyle yumuşatılıyordu. Bakışlarını ne denli yukarı-lara çevirse o denli az şey görebiliyordu. Majistralar, bakanlar, gözde hadımlar, saraylı hanımlar (501), ve imparatoriçe Eudoksiya bile, kendi özbenliklerinde yine kendilerini yargılıyorlardı. Kendi duyuncalarına güveni olan dinleyiciler (cemaat) bunu kendi nefislerinde uyguluyorlardı. Ateşli vâiz, kötülerin cezalarını bulması için onları Tanrı'ya havale etmek gibi tehlikeli bir ayrıcalıktan yararlanıyordu. Sarayın için için duyduğu hınç kilisenin ve keşişlerin hıncını da körükledi. Kürsüde, hizmetçi ya da sör adı altında papazlara hizmet eden kadınlara çattı. Bunu, sürekli günah ve rezalet kaynağı olarak görüyordu. Krisostome, dünyadan elini ayağını çeken *târik-i dünya*'lar için özel bir ko-

ruma tanıyordu. Buna karşılık, gönül eğlendirmek ve çıkar peşinde koşmak üzere Konstantinopolis sokaklarını dolduran keşişleri, târik-i dünyalığın yüz karası olarak nitelendiriyor ve ayıplıyordu. İnandırma sesine, yetkesinin sesini de katmak zorunda kalmıştı. Kilise yargılamalarında gösterdiği ateşlilik her zaman tutkudan arınmış ve dikkatle davranmış biçimde olmadı. Doğuştan öfkeci yaratılıştaki olan Krisostome (502), kişisel düşmanlarını bile severek İncil'in temel kurallarına uymaya çalışıyordu. Ne var ki Tanrı ve kilise düşmanlarının nefretine direnç göstermeksizin kendini kaptırıyor, bunu sözleriyle ve tutumuyla sert biçimde vurguluyordu. Sağlık, belki de dinsel perhiz nedeniyle, arşövek, yemeklerini eskisi gibi tek başına yeme alışkanlığını (503) sürdürüyordu. Düşmanları bunu kendini beğenmişliğine, hiç değilse toplum yaşamına uyamayan yaratılışına veriyorlardı. İnsanlarla bir çeşit tüm alışverişini keserek diyakos Serapion'a güven duyuyor, eşitlerinin ya da kendisine bağlı olanların karakterini de inceletmek için insan yapısının kurgularla ilgili bilgilerinden pek seyrek olarak yararlanıyordu. Düşüncelerin temziliğine, belki de ussal yeteneğinin üstünlüğüne güvenen Konstantinopolis arşöveki, imparatorluk kentinin yargılama alanını genişletti ve piskoposluk yetkilerini de daha yaygın duruma soktu. Kilise mensubu olmayanların tutkulu davranış olarak nitelendirdikleri bu tutum Krisostome'ye kutsal ve yerine getirilmesi gerekli bir ödev olarak geliyordu. Asya eyaletlerini gezerken Lidya ve Frigya'da onüç piskoposa işten el çekti, gereksiz harcamalarla dinsel konulardan çıkar sağlamanın piskoposluk onurunu bozduğunu söyledi (504). Günahsız oldukları da düşünülebilecek olan bu piskoposların böyle ağır biçimde suçlanması onların haklı kızgınlığına neden oldu. Suçlu bile oldukları düşünülse, aynı alınyazısına uğramaktan korktukları için güvenlikleri ancak arşövekin yıkılmasıyla olası bulunduğunu anladılar ve onu Kilise'nin zorbası olarak göstermeye başladılar.

Vurgunlarının meyvasını kurnazca gizleyen devingen ve tutkulu İskenderiye arşöveki Teofilos (505), kilise men-

supları arasındaki fesat hareketini yönlendiriyordu. Ulusal gururu, yeni doğmuş ve öbürünün önemini hristiyan dünyasında üçünü sıraya indiren bir kente karşı hınç besliyordu. Birtakım kişisel çekişmeler Krisostome'ye öfkelenmesi için yeterli neden olmuştu (506). İmparatoriçenin gizli çağrısına uyan Teofilos, kalabalık gemi tayfalarını ve kendine bağlı çok sayıda piskoposu da, halkı dağıtmak ve sinod meclisinde çoğunluğu ele geçirmek amacıyla, birlikte getirmişti (507). Bu sinod, Rufinus'un bir kilise ve bir manastır yaptırdığı Kadıköy'deki Şen (Chène) semtinde toplandı. Birleşimler, ondört gün sürdü. Bir piskopos ve bir diyakoz, Konstantinopolis başpiskoposunu suçlandırma görevini üstlendiler. İleri sürdükleri dayanaksız suçlama gerekçesi, yüksek aşamalı din adamının suçlu değil, mâsum olduğunu ortaya çıkarır nitelikteydi. Krisostome dört kez mahkeme önüne çıkmaya çağrıldı, ama o, düşmanlarının doymak bilmez kinine kişiliğini ve ününü emanet etmeyi reddetti. Bunun üzerine, öbür suçlamaları bir yana bırakarak, onu, başkaldırıcı ve mahkemeden kaçıcı olarak suçladılar ve mahkûm ettiler. Sinod, vermiş olduğu kararın imparatorca hemen onaylanmasını istedi ve, imparatoriçe Eudoksiya'ya (Jesabel) diye kötü bir adla hakaret etmiş olan vâizin, yine de iyilikle davranılarak, büyük hiyanet maddesiyle cezalandırılabilceği, biçimde bir öneri de, esas kararın sonuna eklendi. Bir saray subayı Krisostome'yi tutukladı, aşağılandırıcı bir tutumla onu başkentin sokaklarında sürükledi ve, kısa bir deniz yolculuğundan sonra, Karadeniz'in başlangıcındaki bir yere indirdi. İki gün sonra o, buradan, şanlı bir şekilde geri çağrılacaktır.

Olup bittinin ilk anlarında halk sessiz ve hareketsiz kalmıştı. Kısa süre sonra öfkeden çıldırmış hale geldi. Teofilos kaçtı. Birlikte getirdiği Mısırlı keşişlerle tayfalar, Konstantinopolis sokaklarında, acımasızca öldürüldüler (508). Terörü ve kargaşayı büsbütün artıran bir deprem sanki Tanrı'nın da arşövekten yana işe karıştığını gösteriyordu. Halk, sarayın kapılarına doğru yürüyordu. Korku içerisinde kalan, belki de duyuncu acısına kapılan imparator

riçe, imparatorun ayaklarına kapandı ve ayaklanmayı yatıştırabilecek tek umarın Krisostome'yi geri getirtmek olacağını ona söyledi. Sayısız gemi Bosforus'ü örttü, Avrupa ve Asya yakaları ışıklarla donatıldı. Utkuyu kazanmış olan halkın alkışları arasında arşövek limandan katedrale döndü. Yüksek din adamı, bir kilise sinodu'nca eski hüküm yürürlükten kaldırılmadan, görevine yeniden başlamış olmakla yanlış bir iş yaptı. Krisostome, tehlikeyi bilmeden, belki de buna meydan okuyarak, ateşliliğinin ya da hıncının gösterdiği yoldan gitti. Kadınların kusurlarına sert biçimde çattı ve, Ayasofya'nın hemen yanıbaşındaki imparatoriçenin heykeline gösterilen - din dışı - saygıyı suçladı. Bunu kendisine ileterek gururlu Eudoksiya'yı öfkelen-dirmeyi başaran başpiskoposun düşmanları sanki şöyle bir vaaz verdiğini uydurdular: «Herodiade yeniden öfkelenir, Herodiade yeniden dansetmeye başlar; ikinci kez Jean'ın başını ister (509.) Kadın ve imparatoriçe olarak bu kendini bilmez yollama (atıf)'yı bağışlayamazdı. Kalleşçe düzenlenmiş bir bırakışma (mütareke)'nın kısa süresi içerisinde, arşövekin yıkılması için dönüşü olmayan en güvenli önlemler alındı. Teofolos'un akıl hocalığıyla yönetilen ve Doğu'lu kalabalık piskoposlardan oluşturulan bir konsil, içeriğini incelemeksizin ilk kararın geçerliğini onayladı. Barbar askerlerden kurulu bir birlik, halkın mırıldanmalarını susturmak üzere kente girdi. Paskalya arifesinde askerlerin gelişi, vaftiz törenlerini patavatsızca bozdu. Onların kentte olması, yeni hristiyan olanların çıplaklıklarını, dine saygısı olmayanların gözleri önüne sermek ve hristiyanlığın gizlerini bozmak suretiyle utanç duymalarına neden oldu. Arsose, Ayasofya kilisesini işgal etti ve başpiskoposluk tahtına el koydu. Katolikler Konstantinus hamamlarına sığındılar, sonra da kırsal alana dağıldılar. Krisostome'nin ikinci ve son sürgün edildiği uğursuz günde katedral, senato toplantı sarayı ve dolayındaki binalar yandı. Bu kötü durum, belgesel olmamakla birlikte, pek de olası değildir denemeyecek biçimde, yapılan fesat hareketinin umutsuzluğuna verildi (510).

İstençli sürgünlüğü huzurunu sağlamışsa Çiçero, vatanının minnetine hak kazanmıştır (511). Krisostome'nin başeğmesiye bir uyruğun ve bir hristiyanın tartışmasız ödeviydi. Boş yere, Nikomedyâ'da oturma izni istedi. İmparatoriçe onu, Toros dağlarının kayalıkları arasındaki Küküs (Cucusus)'e yollattı. Umuluyordu ki arşövek, Küçük Asya'nın büyük yaz sıcağında, İsaürien'lerin saldırılarına ve keşşilerin hıncına uğrama tehlikeleri içerisinde altmış günlük bir yürüyüşe dayanamayacaktır. Ama Krisostome, sağ salım sürgün yerine vardı, ve Küküs ile yakınındaki Arabissus kentinde geçirdiği üç yıl, yaşamının son ve en parlak yılları oldu. Gördüğü zulüm ve ortadan yitip gitmesi genel bir saygıya ve bağlılığa neden oldu. Yönetimindeki yanlışları unutuldu. Yalnızca değerliliği ve erdemleri anılarda yaşadı ve hristiyan dünyasının aklı Krisostome'nin bulunduğu Toroslar'ın bir köşesine takılıp kaldı. Ruhu mutsuzluktan ötürü daha da güçlenmiş olan arşövek, yalnızlık içerisindeyken bile, en uzak eyaletlerle düzenli haberleşmelerini sürdürdü (512). Hristiyan papazlar topluluğunu, bağlılıklarında dirençli kalmaları için yüreklendirdi; Ferikya tapınaklarının yıkılmasını ve Kıbrıs adasındaki mezhep sapkınlığının yokedilmesini hızlandırdı. Dinsel ilgi alanını Pers'e ve İskitler ülkesine dek genişletti. Roma pontifi ve imparator Honorius ile elçiler aracılığıyla ilişki kurdu, ondan, özgür ve genel bir konsilce oluşturulacak yüksek bir mahkeme için bir sinod toplamasını istedi. Bu ünlü sürgünün ökeliği (dehâsı) bağımsızlığını yitirmiyordu, ama fizik varlığı, Arkadius'ün adını ve yetkesini kötüye kullanarak öclerini almayı bir türlü sona erdirmeyen iskenceci zorbalarının kayra (lutuf)'sına bağlı bulunuyordu (513) Krisostome'nin Pityus çölünün en uzak kesimine sürülmesi için yeni bir buyruk gönderildi. Muhafızlar aldıkları buyruğa o denli uydular ki, Karadeniz kıyısına varmadan önce, erdemli din adamı, altmış yaşında Komana'da öldü. Kendisinden sonraki kuşak onun değerini ve suçsuzluğunu anladı. Krisostome'nin hasımlarına ardıl oldukları için kuşkusuz utanç duyan Doğu'nun arşövekleri, Ro-

ma pontifinin de özendirmesiyle, bu saygın adın anısını ve onurlarını canlandırmak için birbirleriyle yarıştılar (514). Krisostome'nin ölümünden otuz yıl sonra, Konstantinopolis halkının ve papazlarının dine bağlı olarak yaptıkları yalvarmalar üzerine, varlığından arta kalanlar imparatorluk kentine getirildi (515). İmparator Teodosius, onları karşılamak üzere Kadıköy'e geçti, ve tabut önünde yere kapanarak aziz'den, Arkadius ve Eudoksiya'nın bağışlanmalarını yalvardı (516).

Arkadius'ün, kalıtsal bir suçun lekesini ardılına aktarmış olmasından şüphe edilebilir. Genç ve güzel Eudoksiya, kocasından nefret ediyor, kendini, her türlü kayı ve bağdan özgür olarak, tutkularına kaptırıyordu. Kont Jan, imparatoriçenin kişisel güvenini taşıyor ve halk, genç Teodosius'ün babası olarak onu gösteriyordu (517). İmparator da bir oğlan çocuğunun doğmuş olmasını kerdisi, ailesi ve imparatorluk için mutlu bir olay olarak görmüştü. Hükümdar oğlu, örneği olmayan bir şansla hem Caesar, hem de augustus sanılarını kazanmıştı. Yaklaşık dört yıl sonra bir çocuk düşürme sonucu yakalandığı hastalık Eudoksiya'yı yaşamının baharında alıp götürdü. Onun ölümü, bir genel bayram ve eğlence sırasında, imparatoriçenin, oğlu Teodosius'ü uzun yıllar şanlı saltanatında göreceğini söyleyen bir aziz diskoposun kehânet tensiğini de altüst etmişti (518). Katolikler, Krisostome'ye yapılmış olan zulmün ödünü alan Tanrı'ya şükranlarını sundular. Gözü doymayan ve hıvruk vermeyi seven Eudoksiya'ya ictenlikle acıyan belki de imparator'dan başkası çıkmadı. Bu ölüm onu tüm yıkım ve felaketlerden daha çok etkiledi (519). İsaürien havydutlar Pontus'tan Filistin'e dek tüm ülkeyi yakın yıkıyorlardı ve cezasız kalmaları devlet yönetiminin de zayıf olduğunu tanıtlıyordu. Yangınlar, depremler, cekirgeler (520) ve acılık, imparatorluğu kemiriyordu. Hosnatsızlık içerisindeki halk da bütün bu başa gelenleri hükümdarın yetersizliğine veriyordu. Sonunda, otuz üç yaşındayken ve - saltanat sürdürdü demeye dil varırsa - saltanatının on altı yıl, üç ay ve onbeşinci gününde Arkadius, Konstantinopolis'te öldü.

Birçok olayın akıp gittiği bir dönemde büyük Teodosius'un oğlu için bu olaylarda ne gibi rol oynadığı hakkında hiçbir bilgi edinilememiş olması nedeniyle onun karakterini belirlemek olası değildir.

Tarihçi Prokope (521), ölmekte bulunan hükümdarın ruhunda insansal ihtiyatlılığın ya da Tanrısal öngörünün bir ışığını meydana çıkardı. Arkadius, bir azınlığın yakıp yıkmalarıyla Pers kralı - tutkulu karakterli - Yazdicürt (Jesdegerd)'ü, henüz yedi yaşında olan oğlu Teodosius'le, tehlikeli bir durumda, karşı karşıya bıraktığı için büyük kaygı içerisindeydi. Değerliliği ve yetkinliğiyle ün kazanmış bir uyuğun bağlılığına güvenecek ve yüce görevin onurlarını onunla paylaştıracak yerde imparatorluğunu ve oğlunu Pers kralının eline verdi ve vasiyet yoluyla ikisi üzerindeki yetkesi (otorite)'ni ona bıraktı. Yazdicürt, Teodosius'un vasilikliğini ve imparatorluğun koruyuculuğu görevini doğrulukla yaptı. Pers konsey ve orduları Roma imparatorunun çocukluğunu korudular. İşte, Prokope'nin acayip öyküsü böyledir. Zosime'nin öyküsünden haberi olmayan Agatias gerçek durumu biliyordu (522). Her ne denli sonu başarılı olmuşsa da, imparatorluğunu bir yabancı, bir rakip ve bir putperest'e emanet etmiş olan imparatoru ihtiyatsızlıkla kınamaktadır. Yüzelli yıllık bir zaman geçtikten sonra, bu siyasal sorun Justinianus'un sarayında tartışılabilirdi. Ne var ki aklı başında bir tarihçi, her şeyden önce böyle bir vasiyetnamenin bulunduğuna inanç duymadan Arkadius'ü bu yolda harekete geçiren güdülerini incelemeye kalkışmayacaktır. Tüm dünya tarihinde esine rastlanmadığına göre böyle olağanüstü bir olayın çağdaşlarınca da dile getirilmiş olması gereğini görmek isterdik. Kuşkularımızı dürtüleyen olay onların da dikkatini çekmiş olması gerekirdi. Çağdaşlarının bu konudaki suskunlukları, ertesi yüzyılda ortaya çıkarılan bu haberi geçersiz kılmıştır.

Kamusal konularda da bireyler arasında uygulanan Roma hukuku geçerli olsaydı, hiç değilse ondört yaşına gelinceye dek yeğeni üzerinde vasilik ve nâiplik görevi Honorius'e verilmiş olacaktı. Ne var ki Honorius'un yetersizliği

ve saltanatındaki düzensizlikler, bu yolda haklar ileri sürmesini engelledi. Üstelik iki imparatorluk çıkar ve duygu bakımlarından o denli ayrılmışlar ve birbirlerinden uzaklaşmışlardı ki, Konstantinopolis halkı, Pers kralının buyruklarını Ravenna sarayının yönetiminden daha az bir nefretle karşılayacaklardı. Zayıf durumunu olgunluk yaşına varmış bir kimsenin dış görünüşüyle saklayan bir hükümdarın yönetimi altında en aşağılık gözdeleler, el altından sarayın otoritesini kendi aralarında çekiştirip durabilirler, kendi yönlendirdikleri ve hor gördükleri bir efendinin buyruklarını eyaletlere zorla benimsetebilirler. Ama, henüz yönetime yetenekli kılınmamış bir çocuğun yetkili sayılan devlet yöneticileri, tam anlamıyla açık ve bağımsız bir otoriteyi kullanabilirler. Arkadius'ün ölümünden önce devletin ve ordunun başında görev almış bulunan yüksek yöneticiler bir aristokrasi oluşturdular, öteden beri, eşitleri ve benzerleri arasında, üstünlüğü ve değerliliği bakımından seçkinliğini tanıtlamış bulunan praefectus Antenius'ü imparatorluğun yöneticiliğine getirdiler (523). Antemius, Teodosius'ün üzerinde gösterdiği dikkat ve özenle bağlılığını tanıtladı ve bir küçüğün adına devlet yönetimindeki güçlüğü, yetenekleri ve geniş ussal önlemleriyle yenmesini bildi. Uldin, Trakya'nın göbeğinde kalabalık bir ordu kurmuştu ve Roma elçilerinin tüm barış önerilerini, parmağıyla güneşi göstererek «Hunların fetihleri ancak bu gök cisminin devinimiyle sona erecektir» diye yanıtlayarak geri çeviriyordu. Bununla birlikte, bağlaşıkları imparatorluk bakanlarının adaletinden ve elçilikliğinden memnun kalarak Uldin'i yalnız bırakıp Tuna'nın öbür yanına geçtiler. Artçılığını yapan Scyrres oymağı, hemen hemen yok oldu. Binlerce tutsak, Asya ovalarına dağıldılar ve tarım işlerinde çalışmaya başladılar (524). Utku sırasında bile Antemius, önlemlerini sıkı tutmakta gevşeklik göstermedi. Konstantinopolis'in çevresini daha kalın ve daha yüksek yeni duvarlarla kuşattı. Önlemlerini İllirya kentlerine dek yaygınlaştırdı ve Tuna'yı düşmanın geçmesine kesinlikle engel ola-

cak ikiyüz elli gemiden oluşan bir filo meydana getirdi (525).

Ne var ki, Romalılar uzun süreden beri bir hükümdarın yetkesi altında yaşamaya alışmışlardı. İmparator ailesi içerisinde bir kadın bile gözüpek olduğunu ve yeteneğini gösterirse Teodosius'ün tahtını ele geçmesi işten bile olmazdı. Bu kadın, genç hükümdarın, iki yaş büyüğü ve henüz onaltı yaşında bulunan kızkardeşi Pülşeri (Pulchérie) oldu (526) ve Augusta sanını aldı. Her ne denli ara sıra keyfe göre hareketleri ve çevrenin entrikaları yüzünden saygınlığında geçici azalmalar olduysa da imparatorluğu kırk yıl süreyle tasasız Teodosius adına yönetti. Teodosius'ün ölümünden sonra kendi adına ve, kocalık haklarını kullanmamak koşuluyla evlendiği Marcianus adına saltanatını yürütmeyi sürdürdü. İhtiyatlılık ya da dindarlık güdüleriy-le Pülşeri erden kalmak istedi. Bu imparatoriçenin namusu üzerinde belirtilen birtakım kuşuklara karşın (527) onun Arkadya ve Marina adındaki iki kız kardeşinin de benimsedikleri kararı, hristiyanlarca en yüce dindarlık çabası sayılarak kutlandı. Halkın ve papazların önünde Arkadius'ün üç kızı erdenliklerini Tanrı'ya adadılar (528). Bu gösterişli istek, elmasla süslenmiş altın levhalar üzerine işlendi ve prensesler, herkesin gözüönünde bunları Konstantinopolis katedraline armağan ettiler. Saray, bir manastır durumuna dönüştü, tüm erkekler dışarı çıkarıldı, içerde yalnız prenseslerin duyuncunu yönetenlerle, kadın erkek ayrımını yetkinlikle unutmuş olan azizler kaldı. Pülşeri ile iki kızkardeşi ve seçkin soylu kızlardan oluşmuş grup dinsel bir topluluk meydana getirdiler, dünya keyif ve zevklerinden vazgeçtiler. Olağan perhizlerindeki sadeliğe karşın çok zaman oruç tutuyorlar ve dua etmedikleri saatlerde gergef işi işliyorlardı. Pülşeri, hristiyan erdeninin erdemleriyle bir hükümdarın çabasını ve elaçıklığını bir arada yürütüyordu. İmparatoriçenin Doğu'daki her eyalette yaptırdığı görkemli kiliseleri, yoksulların ve yabancılar (garipler)'in iyiliği için kurduğu vakıf ve yardım evlerini, manastırlara yaptığı çok büyük bağışları, Eutişe (Eutyc-

hée) gibi, Nestorius gibi mezhep sapkınlıklarını yıkmak için harcadığı dinsel çabaları kilise tarihinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bunlardan başka, Tanrı rızası için birçok erdemli işler yapmıştır (529). Dindar imparatoriçe, düşünce veya gönül gözüyle, şehitlerin aziz cesetlerini görmüş-tü ve kimi gelecekteki olaylarla ilgili bilgi edinmişti. Bununla birlikte, bu gibi ermişlikler Pülşeri'nin, devlet yönetimi işleriyle uğraşmasına engel olmuyordu. Bu prenses, büyük Teodosius'un soyundan gelenler arasında, onun gözüpekliği ve büyük usunu kalıtım yoluyla almış tek kalıç (mirasçı) gibiydi. Yunan ve Lâtin dillerini bütün ayrıntılarıyla öğrenmişti ve devlet işleriyle ilgili söylev ve yazılarda bunları rahatlıkla kullanıyordu. Uygulamaya geçişi çabuk ve kesindi. Tüm işleri gürültüsüz patırtısız görürken, saltanatındaki uzun dinginliği imparatorun ökeligi (dehâ)' ne vermeyi özellikle ihmal etmezdi. Huzur içerisinde geçen yaşamının son yıllarında Avrupa, Attila'nın saldırılarından çok çekmişti. Asya'nın geniş eyaletlerindeyse barış, her zaman egemen kalmıştı. Genç Teodosius, başkaldıran bir uyuğu karşı savaşmak ya da onu cezalandırmak gibi bir durumla karşılaşmamıştı. Her ne denli Pülşeri, devlet yönetimiindeki etkinliğini biraz yitirmiş olsa da onun yumuşak tutumuna ve uzun süren erincine alkış tutmamazlık edilemez.

Roma dünyası, efendilerinin eğitimiyle çok ilgileniyorlardı. Öğrenim ve alıştırma için çok bilgili bir program yapıldı. En yetkili öğretmenler, yüce öğrencilerine ders vermek için birbirleriyle yarışa girdiler. Arkadaşça ve dostça etkileriyle imparatoru harekete geçirebilmek amacıyla, yüksek nitelikte gençler saraya alınarak onunla birlikte ders gördüler. Pülşeri, kardeşinin, devlet yönetimi alanında bilgi edinmesi için özen gösterdi. Şu var ki, davranış kuralları, yeteneğinin yeterliği ya da niyetinin arılığı hakkında şüpheyi yer vermektedir. Kardeşine ciddi ve etkin bir tutum takınmasını, yürümesinde, giyinişinde incelik göstermesini, sesli gülmekten kaçınmasını, gönül alarak dinlemesini, uygun bir yanıt vermesini; sırasına göre, yu-

muşak ya da katı bir tavır almasını, kısacası, bir hükümdarın kendi dışındakilerle arasındaki ilişkileri incelik ve saygınlıkla yürütmesini öğretti. Ama, Teodosius'e, adına lâyık olma ve onun onurunu yüksekte tutabilme isteği bir türlü aşılanamadı (530). Atalarına eşit biçimde davranışlar içerisinde bulunmak yerine, babasının ve amcasının zayıflıklarını daha da soysuzlaştırdı. Arkadius ile Honorius, babalık yetkesine dayanarak büyük Teodosius'ün verdiği dersleri benimsemiş ve onu örnek almışlardı. Ne var ki, taht sahibi olarak dünyaya gelen bir hükümdar hiçbir zaman gerçeğin sesini duyamaz. Arkadius'ün oğlu yaşamını, câriye ve hadım gruplarıyla çevrilmiş olarak geçirmek zorundaydı, bu yüzden hep çocuk kalmıştı. Değersiz eğlenceler ve yararsız etüdler, hükümdarın temel ödevleriyle ilgili zamanlarını dolduruyordu. Teodosius, yalnız av eğlencelerine dalmak için saraydan çıkıyordu. Çoğunlukla gecenin bir bölümünü resim yapmakla ve oymacılıkla geçiriyordu. Dinsel kitaplardan kopya çıkarmada gösterdiği ince yazı sanatı ona güzel yazıcı ve üstün yazar adı verilmesine yol açtı. Geçilmez bir perdeyle dünyadan ayrı kalan genç hükümdar, beğenilerini öven ve gevşekliğini eğlenceye dönüştürenlere güven besliyordu. İmzaladığı kâğıtları hiç okumadığından, karakterine uymadığı halde, en kötü haksızlıklar yapılabilirdi. Teodosius, namuslu, ılımlı, eli açık ve sevecendi. Şu da var ki, ancak gözüpeklikle desteklendiği ve ihtiyatlılıkla yönlendirildiği hallerde erdem sayılabilecek bu nitelikler, tek başına pek seyrek olarak yararlı, kimi zaman ise insanların başına ceza olmaktadır. Yetersiz bir eğitim onun ruhunu gevşetmiş, boş inançlar da çapını düşürmüştü. Oruç tutuyor, mezâmir okuyor, kanağanlığını besleyen tansıklara ve inaklara körükörüne inanıyordu. Katolik kilisesinin ölmüş ve yaşamakta olan aziz'lerine de inançla bağlanıyordu. Bir defasında bu Roma imparatoru, kendisini afaroz etme küstahlığında bulunan bir keşişin bu ruhsal yarayı iyileştirme kayrasını göstermesine değin yemek yemeyi reddetmişti (531).

Namuslu, güzel ve erdemli olup, tanınmayan bir top-

lum sınıfından imparatorluk tahtına yükselmiş olan bir kızın öyküsü Teodosius'le evlenmemiş olsaydı belki bir roman konusu olabilirdi (532). Atinalı filozof Leonce'nin kızı Atenais, kadınlığın tüm incelikleriyle erkeklere özgü sağlamlığa da sahipti. Babası onu Yunanlıların dinine göre yetiştirdi, edebiyat ve bilim alanlarında öğretim gördürdü. Onu bir filozof, gramerci ve bir sözen (hatip) yaptı. Yaşlı baba, güzelliğine eklenen bunca yetenekleriyle kızının artık mala mülke gereksinimi olmayacağını düşündü. Atenais'i kalıtcı olmaktan çıkardı, servetini iki oğlu arasında paylaştırdı ve ona yalnızca yüz altın verilmesini vasiyet etti. Leonce'nin ölümünden sonra kalıta katılmak istediye de kardeşleri buna karşı çıktılar. Atenais, yokluk içerisinde kalacağını anlayınca, derdini Pülşeri'ye iletebilmek üzere Konstantinopolis'e gitti. Onun güzelliğinden ve albenisinden etkilenen imparatoriçe, Atenais'i dikkatle dinledi ve Leonce'nin kızını Teodosius'ün karısı ve Doğu imparatoriçesi yapmayı kafasında tasarladı. Yirmi yaşındaki hükümdarın ilgisini, ona Atenais'in güzelliklerini belirten bir resmini göstererek, kolayca çekti. Bu resimde iri gözleri, biçimli burnu, güzel yüzü, ölçülü bacakları, aydın ve kültürlü görünüşü belli oluyordu. Ayrıca, mutsuzluk nederivle sınavdan geçmiş olan erdemliliğinin bu niteliklere eklenmesi gerekiyordu. Kız kardeşinin dairesinde bir perde arkasına gizlenmiş olan Teodosius güzel Atinalı'yı hayranlıkla seyretti ve onunla evlenme kararı verdi. Düşün, başkent ve eyaletlerin tümünde düzenlenen şenliklerle kutlandı. Atenais, putperestliğin batılıklarından kolayca sıvrıldı, vaftiz edilerek Eudoksiya adını aldı. Pülşeri, ona, bir kız çocuğu doğurduktan sonra augusta sarayı verdi. Bu kız, onbeş yıl sonra, Batı imparatoruyla evlenecektir. Atenais'in erkek kardeşleri, onun yükselişini duyunca, ölmesinden korkarak, ortadan yittiler. Eudoksiya ise onları aratarak buldurdu ve imparatorluğun birinci sınıf saygınlıklarına yükseltti. Yüksekliklerin doruğuna çıktığı halde, bu yükselişini sağlamış olan yeteneklerini işleyip geliştirmeyi sürdürdü ve onları dini ile kocası için ussal bir dü-

zenlilik içerisinde kullandı. Eudoksiya, *Ahd-i Atik*'in ve Daniel ile Zaşari'nin tansıklarının ilk sekiz kitabına şiirsel bir açıklama yaptı. İsa'nın yaşamına ve tansıklarına uygulamak üzere Homeros'un dizelerinden oluşan bir derleme koşuk meydana getirdi. Aziz Kipriyanus'un öyküsü ve Teodosius'un Pers ordularına karşı elde ettiği utku için bir övgü (kaside) yazdı. Yazıları, boşınançlara bağlı halkça olduğu denli yansız eleştirmenlerce de hoş karşılandı (533). Zaman ve ona sahip olma, imparatorun sevgisini azaltmadı. Eudoksiya, kızının evlenmesinden sonra, Kudüs'e hac için giderek minnet duygusunu yerine getirme iznini aldı. Bu imparatoriçenin Doğu'da yaptığı yolculuktaki gösteriş ve şatafat hristiyanlığın gerektirdiği alçakgönüllülükle bağdaşır gibi değildi. Antakya senatosunda, değerli taşlar işlenmiş altın bir taht üzerinde uzdilli bir söylev verdi, kentin çevresini genişletme niyetinde olduğunu bildirdi, genel hamamlar kurulması için ikiyüz altın liralık bağışta bulundu ve halkın, onun onuruna, minnet borcu olarak dikmeyi istediği heykeller için olumlu yanıt verdi. Kutsal topraklardaki sadakaları ve dinsel vakıfları azize Helena'nın elçiliğini de geçti. Devlet hazinesi onun bu cömertliklerinden biraz zarar gördüyse de, aziz Piyetro (Sen Piyer)'nin zincirlerini, aziz Etien'in sağ kolunu ve Meryem'in aziz Luka'ca çizilmiş gerçek portresini Konstantinopolis'e göndermek gibi bir tatmin elde etti (534). Ne var ki bu hac yolculuğu Eudoksiya'nın bahtına ve mutluluğuna acı bir son getirmiş oldu. Usanç verici ve yorucu törenlere doymuş olan imparatoriçe, Teodosius'un kız kardeşine olan minnet borcunu unutarak imparatorluğu yönetme tutkusuna kapıldı. Ayrılışmaya hazır durumda bulunan saray, karşılıklı iki kampa bölündü. Sonunda Pülşeri'nin gücü zafere kazandı. Saray yüce yargıcı Paulinus'un öldürülmesi, paefektus praetorium Kirus (Cyrus)'ün gözden düşmesi, Eudoksiya'nın gücünün en bağlı yakınlarını bile koruyamadığını herkese göstermiş oldu. Paulinus'un yakışıklılığı, mutlu bir âşıkın suçu neyse onun da aynı suçu işlediği şüphesini uyandırdı (535). İmparatoriçe, Teodosius'un sev-

gi ve güvenini yitirdiğini kesin olarak anlayınca, Kudüs'e çekilmesine izin vermesini ondan istedi. İmparator bu izni verdi, ama Pülşeri'nin kıskançlığı, belki de öc alma tutkusu onu, çekildiği yalnızlık köşesinde de rahat bırakmadı. Saray nâzırı kont Saturninus, Eudoksiya'nın çok sevdiği iki papazı öldürme buyruğu verdi. O da kontu öldürterek onların öcünü aldı. Bu olayda gösterdiği aşırı öfke Teodosius'ün sertliğine uygun gibi geldiyse de, imparatoriçe, sahibi bulunduğu sıfatlardan yoksun bırakıldı ve çok aşağılık davranışa uğratılarak halkın gözünde haksız yere küçük düşürüldü. Eudoksiya, gözden düşmüş kaldığı yaşamının son onaltı yılını sürgünde ve ibadetle geçirdi (536). Yaşlılığın yaklaşması, Teodosius'ün ölümü, biricik kızının tutsak olarak Roma'dan Kartaca'ya sürülerek uğradığı felâketler ve Filistin'in aziz keşişleri, ibadetinde sürekliliğini pekiştirdiler. İnsan yaşamının tüm hallerini birbiri ardınca görüp geçirdikten sonra, filozof Leonce'nin kızı, altmış yedi yaşındayken Kudüs'de öldü ve son soluğuna dek, günahsızlığın ve dostluğun ötesine hiçbir zaman adım atmadığına herkes tanık oldu (537).

Fetihler ya da süel utkular tutkusu, gevşek Teodosius'ün tembel ruhuna devinim veremedi ve Pers savaşının hafif tehlike işareti Doğu'nun dinginliğini biraz canlılığa çevirebildi. Bu savaşın nedenleri haklı olduğu denli onursaldı da. Yezdicürd'ün son saltanat yılında (-ki Yezdicürt aynı zamanda Teodosius'ün sözde vasiysiydi-), şehit sanını kazanmaya can atan bir piskopos, Suze'deki Ateş (538) tapınaklarından birini yıktı. Onun bu ataklığı ve inatçılığı tüm hristiyanlara karşı bir öc alma duygusunun doğmasına neden oldu. Mübit (Zerdüşt din adamı)'ler öfkelenerek sert bir kıyım dönuştürdükleri kışkırtmalarda bulundular ve Yezdicürd'ün ardılı olarak tahta çıkan Behram da bu hıncı sürdürdü. Kimi kaçak hristiyanlar Roma sınırına sığındılar. Geriye istendilerse de bu istek reddedildi. Bu red ve sözlü çekişmeler, kısa süre sonra iki imparatorluk arasında savaşın patlamasına yol açtı. Ordular, doğu Anadolu dağlarıyla Mezopotamya ovalarını kapladı. İki kez girişi-

len savaş denemesi ve birkaç kuşatma, kesin bir sonuç getirmedi. Romalılar, boş yere Nizib'i geri almaya çalıştılar. Persler de, yiğit piskoposu'nun yönetiminde savunma yapan ve havâri aziz Tomas adına, kuşatıcıları amansız savunma ile karşı koyan bir Mezopotamya kentinin önünde başarıya ulaşamadılar. Durum böyle olduğu halde Konstantinopolis'e durmadan zafer haberleri gönderiliyor ve bunlar için şenlikler düzenleniyor, kasideler yazılıyordu (539). O zamanın tarihçileri bu kasidelerde olağanüstü, belki de masalımsı öyküler budular: Areobind adlı Got'un bir İranlı kahrâmanı ağına düşürerek öldürüşü, Romalıların ordusuna saldıran onbin *ölümsüz*'ün kılıçtan geçirilişi, korkudan kaçan yüzbin Arap ya da Sarrasin'in kendilerini Fırat'a atmaları gibi... Bu gibi olaylara şüphe ile bakılabilir ve dikkate alınmayabilirse de Amida (Diyarbakır) piskoposu Akasius'ün acımacılığı suskunlukla geçiştirilemez. Nitekim takvimde onun adı yer almıştır. Bu değerli papaz, kilisesinin malı olan, ama Tanrı'ya tapmada gereksiz gördüğü altın ve gümüş kap kaçağın tümünü sattı, parasıyla yedi bin Persli tutsağın azat bedellerini sahiplerine vererek bıraktı. Her türlü gereksinmelerini de karşıladıktan sonra, Pers hükümdarına, işkence yaptığı dinin gerçek özünün ne olduğunu anlatmaları için kendilerini memleketlerine geri gönderdi. Savaşın kızgınlıkları içerisinde gösterilen iyilik davranışları hemen her zaman düşman ulusların hıncını azaltmada başarılı olur. Ben de, Akasius'ün gösterdiği yüce gönüllülüğün barışa hizmet ettiğine inanmamı istedim. İki imparatorluğu ayıran sınırdaki toplanan konferansta, Roma delegeleri, hükümdarlarının ne denli büyük bir güçte olduğunu göstermek için kötü bir düşünceyi ileri sürdüler. Persliler'e bu uzak savaşı henüz duymamış olan Teodosius'ün kızmasına engel olabilmek için çabuk anlaşmaya varılmasını salık verdiler. Yüzyıllık bir saldırı-mazlık paktı, büyük törenle imzalandı. Zaman zaman Armenia'daki olaylarla dinginlik sarsıntıları geçirdiyse de (Artakserkses)'in ve Konstantinus'ün ardılları seksen yıl

boyunca bu antlaşmanın başlıca koşullarına bağlı ve saygılı kaldılar.

Fırat kıyılarında Part'larla Romalılar arasındaki ilk savaştan beri Armenia'nın güçlü koruyucuları (540) onu sırasıyla ezdiler. Kimi zaman barışa, kimi zaman da savaşa yarayan olayların bir bölümünden, daha önceki kısımlarda söz etmiştik. Tutkulu Şâpur, rahipleri için utanç verici olan bir antlaşmayla Armenia'yı ele geçirmişti ve Pers gücü bir zaman için erk üstünlüğü kazanmıştı. A. sace'nin ardılları, Sâsâniler'in ileriki kuşaklarına istemeyerek ve sabırları taşma durumuna gelmiş olarak boyun eğiyorlardı. Soylular çok zaman, kalıtımsal bağımsızlıklarını ilân ediyor ve alıyorlar, halklar ise Konstantinopolis'deki hıristiyan hükümdarlara bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Beşinci yüzyılın başlangıcında savaş ve iç ayrışmalar Armenia'yı yıprattı (541) ve bu bölünmeler, krallığın çökmesini çabuklaştırdı. Pers hükümdarına bağımlı durumda olan Kosroes, bu hükümdarlığın büyük topraklarının doğu bölgesinde krallık yapıyordu. Batı'da ise Arsace, imparator Arkadius'un buyruğunda hüküm sürüyordu. Arsace'nin ölümünden sonra Romalılar ulusal krallığı ortadan kaldırdılar ve Ermeniler imparatorluğun bağlaştığı iken uyruğu durumuna düştüler. Armenia sınırına bir asker kont atandı. Fırat'ın kaynaklarına yakın ve yüksek bir yerde Teodosiopolis kenti kuruldu ve savunma sistemi güçlendirildi (542). Romalılar'a boyun eğen eyaletleri beş satrap yönetiyordu. Saygınlıkları, kırmızı ve altın yaldızlı özel bir giysiyle belirgin kılınmıştı. Krallarını yitirmiş olmaktan ve eşitlerinin gözde durumuna gelip kendilerinin önemsiz sayılmalarını çekemeyen öbür soylular, Pers sarayı ile barış görüşmesi yaparak bağışlanmalarını sağladılar, adamlarıyla birlikte Astaksata sarayına döndüler ve Kosroes'i yasal hükümdarları olarak tanıdılar. Yaklaşık otuz yıl sonra, Kosroes'in yeğeni ve ardılı Artasire, Armenia'daki keyfine göre davranan soyluların güvenini ve sevgisini yitirdi ve bunlar, bir kral yerine, Pers'li bir yönetici istediler. Kendilerini desteklemesi için yalvardıkları arşövek İzak (Isaac)'ın yanıtı, boş-

inançlar içerisindeki bir halkın karakterini yetkin biçimde ortaya sermektedir. Artasire'nin apaçık ve bağışlanmaz kusurlarını kınayan arşövek, sözlerini şöyle sürdürmektedir: «... ve kendisini yok etmeyerek cezalandıracak bir hristiyan imparatorunun mahkemesi önünde o imparatoru suçlamaktan geri kalmazdı.» «Bizim kralımız, diye İzaac eklemektedir, hayâsız eğlencelere dalar; halbuki kutsal vaftiz suyu ile temizlenmiştir. Kadınları sever, ama ne ateşe ne de putlara tapar. O, savurganlıkla suçlandırılabilir. Halbuki gerçekten katoliktir ve, eylemleri kusurlu olsa da inancı içtenlikli olabilir. Sürümü açgözlü kurt'a teslim edemem. Bir inanan'ın zayıflıklarını bir putperestin dışgörünümlü eylemlerine değişmekle ilerde pişmanlık duyarsınız (543.) İzak'ın sert tutumu, soyluların hıncını bütün bütün körüklendirdi. Kralı ve arşöveki Roma imparatorunun gizli ajanları diye Pers hükümdarına jurmallediler ve, Behram'ın okuduğu kararı, sevinerek dinlediler. Arsace'nin soyundan gelenler (544), beşyüz altmış yıldan beri ellerinde tuttukları (545) krallık onurundan yoksun bırakıldılar. Artasire'nin devleti yeni ve anlamlı adıyla *Persarmenya* sanını alarak bir eyalet durumuna dönüştü. Bu değişik durum Romalıların kıskançlığına neden olduysa da anlaşmazlık, eski Armenia krallığının eşitsiz bölüşülmesiyle dostça bir sonuca bağlandı. Augustus sağ olsaydı beğenmeyeceği gerçek olan küçük ölçüde toprağın alınması, genç Teodosius'un can çekişmekte olan imparatorluğu üzerine biraz ışık saçtı.

BÖLÜM XXXIII

*Honorius'ün Ölümü - Valentinianus Batı
İmparatoru - Annesi Placidya'nın Yöneti-
mi - Aetius ve Bonifacius - Afrika'nın Van-
dallar'ca Ele Geçirilmesi.*

İmparator Honorius, yirmi sekiz yıllık uzun ve utanç verici bir saltanat süresince, kardeşi Arkadius ve onun ardılı olan Teodosius'le hep anlaşmazlık içinde kaldı. Konstantinopolis, Roma'daki büyük yıkım ve felâketleri, ilgisizlik görünüşü altında sevinerek izliyordu. Placidya'nın olağandışı serüvenleri iki imparatorluğun bağlaşıklığını yeniledi ve pekiştirdi. Gotlar'ın önce tutsağı, sonra da kraliçesi ve büyük Teodosius'ün kızı olan Placidya, kendisini taparcasına seven kocasını yitirmiş, onu öldüren kaatilin tutsağı durumuna düştüğünü ve çok kötü davranışlara uğrayacağını anladıktan sonra öcünü almanın zevkini tatmış, barış antlaşmasına konulan bir maddeye göre, altıyüz bin ölçek has buğday karşılığında Romalılara geri verilmişti. İspanya'dan İtalya'ya döndükten sonra Placidya, ailesi içinde de yeni bir kıyıma uğradı. Kendisine danışılmadan yeni birtakım bağlar kurulmaya başlandığını tiksinierek gördü. Yiğit Konstansius, hizmetlerinin karşılığı olarak, Adolf'un dul eşini, Honorius eliyle, aldı. Prenses'in ayak diremesine karşın düğün töreni yapıldı. Placidya, Honoria'nın ve Valentinianus'ün annesi oldu ve yeni kocasının üzerinde tam bir egemenlik kurdu. Yaşamını, as-

kerlik hizmetiyle sosyete eğlenceleri arasında geçirmeye alışık bu Romalı komutan tutku ve açgözlülük derslerini tatlı tatlı öğrendi. Augustus sanını elde etti ve Honorius'ün hizmetkârı olarak Batı imparatorluğunu efendisiyle paylaştı. Saltanatına başlamasının yedinci ayında Konstansius'ün ölümü, Plasidya'nın gücünü azaltmak şöyle dursun, tersine bu gücün büyümesini sağladı. Kardeşine karşı çocuk sevgisinin belirtileri olarak nitelendirilmesi gereken sıkı fıkı ilişkileri halkın ağzında yasak zinâ davranışları olarak değerlendirildi (546). Bir sütnine'yle bir kâhyanın el altından çevirdikleri entrikalar bu aşırı sevgiyi, yatışmaz hınca çevirdi. Honorius ile Plasidya'nın hırçın çekişmeleri sarayın bir iç sorunu olmaktan çıktı. Çoğunluğunu Gotlar'ın oluşturduğu birlikler, eski kraliçelerinden yana çıkıyorlardı. Ravenna'da bütün günler kargaşalık ve öldürmelerle geçiyordu. Sonunda, Plasidya ile çocuklarının zorla, belki de kendi istekleriyle oradan ayrılması ortalığa dinginlik getirdi. Bu hânedan sürgünleri, Teodosius'ün evlenme töreninden az sonra ve Persler'e karşı kazanılan utkunun kutlanmaları sırasında Konstantinopolis'e vardılar. Sevgiyle olduğu denli görkemli olarak da karşılandılar. Ancak, imparator Konstansius, Konstantinopolis sarayınca tanınmamış olduğundan, dul eşinin de, yolu ve yöntemine göre, augusta olarak tanınması olanaksızdı. Plasidya'nın gelişinden birkaç ay sonra bir görevli Konstantinopolis'e vararak Honorius'ün öldüğü haberini getirdi. Bu haber yayılmadan önce, Dalmaçya kıyısına doğru çok büyük sayıda askerden oluşan birlikler yola çıkarıldı. Konstantinopolis'in dükkânları ve kale kapıları yedi gün süreyle kapalı kaldı. Ölümüne ne üzüntü göstermek ne de kendisini övmek gerekmeyen bir hükümdarın yitirilmesi gibi bir hava yaratılarak herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi istendi.

Konstantinopolis devlet adamları kendi aralarında görüşmeleri sürdürürken bir yabancı, Honorius'ün tahtını ele geçiriyordu. Yoanna, bu tutkulu zorbanın adıydı, *Primicerius* (birinci sekreter) görevinde bulunuyordu. Tarih ona,

görevlerin en kutsalına saldırmakla bağdaşması olanaksız görünen erdemler tanımaktadır. İtalya'nın baş eğmesi ve Hunlarla bir bağlaşma yapma umudundan kuvvet alan Yoanne (Jan) bir elçilik kurulu göndermekle Doğu hükümdarının onurunu horlamak gibi bir kendini bilmezlikte bulundu. Ne var ki, adamlarının yakalandığını ve aşağılandırılarak kovulduklarını öğrenince, savlarının haksızlığını silahlarla koruma hazırlığına girişti. Böyle bir durumda büyük Teodosius'un torunu ordusunun başına geçmeliydi. Ama imparatorluk hekimleri onu, bu denli tehlikeli bir seferden hemen vazgeçirdiler. Genç Teodosius bu görevi yiğit Ardaburius'e ve - Perslilere karşı değerliliğini tanıtmış olan - onun oğlu Aspar'a verdi. Ardaburius, piyadelerle deniz yoluyla gidecek ve Aspar da, süvari kuvvetleri başında, Plasiya ile oğlu Valentinianus'ü Adriyatik kıyısı boyunca götürecekti. Süvarilerin hızlı yürüyüşü yüzünden büyük başarı sağlandı. Akuile kentine, hiç bir direnç görmeden baskın yapıldı. Ne var ki Aspar'ın umutları, büyük bir fırtına çıkararak imparatorluk filcsunu darmadağın ettiğini, babasının da, elinde kalan iki kadirga ile düşmanların eline düşerek Ravenna'ya götürülüp hapsedildiğini öğrenince, kırıldı. Bununla birlikte, ilk bakışta çok kötü görünen bu durum, İtalya'nın ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Ardaburius, askerlerde minnet ve bağlılık duygularını uyandırması için kendisine tanınan serbestlikten yararlandı, daha doğrusu bunu kötüye kullandı. Gizli hareketin başarısına erişeceğini anlar anlamaz oğluna haberciler salıp Ravenna'ya çabuk yaklaşmasını bildirdi. Melek gibi saf bir çoban, Doğu süvarilerini, kullanılamaz sanılan ve Po'nun oluşturduğu bataklıklar arasından giden bir yoldan geçirdi. Ravenna kapıları, kısa bir direnmeden sonra açıldı, yalnız kalan zorba, yenenlerin öcüne, daha doğrusu kıyımına teslim edildi. Önce sağ eli kesildi; bir ezeğin sırtında Ravenna sokaklarında dolaştırıldıktan sonra, Akuile sirkinde kafası kesildi. İmparator Teodosius utku haberini öğrenince yarışları durdurdu ve Hipodrom'dan katedrale

dek halkı, mezâmir söyleterek yürüttü, akşama değin katedralde dua edildi (547).

Çeşitli hal ve koşullara göre, kimi zaman seçim yoluyla, kimi zaman da soydan ve babadan kalma olarak kazanılan bir hükümdarlıkta ailedeki kadınların ve yakın hısımların savlarını açıkça tanımlamak kolay değildir (548). Teodosius, soy bakımından ve elindeki orduların gücüne dayanarak, Roma dünyasının tek kalıtçısı olduğu için kendini rahatlıkla Batı'nın da imparatoru olarak tanıtabilecekti. Belki bir ân için bunu düşünmüştür. Ne var ki karakterindeki gevşeklik onu hemen alçakgönüllü ve ihtiyatlı bir politika izlemeye yöneltti. Doğu imparatorluğuna sahip olmakla yetinen Teodosius, Alpler ötesinde barbarlara karşı tehlikeli bir savaşı göze almayı istemedi ve, uzun süreden beri dil ve çıkar ayrımları bakımından yabancılaştırmış bulunan Afrika'nın ve İtalya'nın başkaldırmamasını sağlamayı üstlenmenin zahmetine katlanmaya yanaşmadı. Tutkunun çekici sesine kulak vermeyerek dedesinin ılımlılığına öykünmeyi bu nedenle halasının oğlu Valentinianus'ü Batı tahtına oturtmayı kararlaştırdı. Çocuk hükümdara önce Konstantinopolis'te *Nobilissimus* sanı verildi. Selanik'ten ayrılmadan önce, Caesar (Sezar) aşamasına yükseltildi; İtalya'nın ele geçirilmesinden sonra da, Teodosius'ün yetkesiyle ve senato önünde *patricius* Helionus, Üçüncü Valentinianus'ü Augustus sanıyla selamladı, ona, törenle erguvanı ve tacı kuşandırdı (549). Hristiyan âlemini yöneten üç kız kardeşler, Plasidy'a'nın oğlunu, Teodosius ile Atenais'in kızı Eudoksiya ile nişanladılar. Çocuklar erginlik yaşına gelince, bu nişanlılığa bağlı kalınarak evlenmeleri gerçekleştirildi. Aynı zamanda, belki de savaş giderlerinin ödünlemesi olarak, batı İllirya, İtalya krallığına bağlı olmaktan çıktı, Doğu imparatorluğunun bir parçası oldu (550). Teodosius, kıyı eyaleti Dalmaçya ile yirmi yıldır Hunların, Ostrogotların, Vandalların ve Bavyeralıların saldırılarından çok çekmiş olan tehlikeli Pannanya ve Norik eyaletlerinin yönetimini de üzerine aldı. Teodosius ile Valentinianus, devlet olarak ve kişisel olarak bağlaşıklıkları-

nın yükümlülüklerine her zaman saygılı kaldılar. Ne var ki, Roma dünyasının yönetimindeki birlik yıkılıp bitti. İki yönetimin birlikte yayımladıkları bir buyrultuda beyan edildi ki, hükümdarlardan birinin, kendi imzası altında çıkaracağı yasalar, öbürünce de onaylanmadığı takdirde yalnız, onları yayınlayanın ülkesinde uygulanacak, öbürü bunları kabulde serbest kalacaktır (551).

Valentinianus altı yaşında augustus sanını aldı ve, imparatorlukta kişisel bir takım hakları bulunan annesi, oğlunun uzun süren küçüklüğü süresinde yönetmeyi üstlendi. Plasidya, yeterli eşitliği sağlayamadığı halde Teodosius'ün karısı ve kız kardeşinin ünlerini ve yeteneklerini kıskanıyordu. Eudoksiya'nın büyük ussal yetkinliği ve uzdillliği, Pülşeri'nin yönetimde gösterdiği bilinçlilik ve başarılilik, onun bu kıskançlığını körükleyen etkenlerdi (552). Valentinianus adına otuz beş yıl süreyle saltanat sürdü. Bu hor görülen imparatorun tutumu, Plasidya'nın onu henüz genç yaşındayken sefahat yaşamının kucağına attığı ve bir erkek olarak onurlu yetiştirmekten uzak tuttuğu biçiminde dedikodular dolaşmaya başladı. Aetius ve Bonifasius, askerlik ruhunu hızla yitirmekte olan ordulara komuta ediyorlardı (553). Haklı olarak son Romalılar diye bakılması gereken bu iki yetenekli komutan (554), kuvvetleri toplayarak, sallanmakta olan imparatorluğu ayakta tutabilirlerdi. Afrika'nın yitirilişi, kıskançlıklarının ve ayrılışmalarının sonucunda meydana geldi. Aetius, Attila'nın bozguna uğramasıyla adını ölümsüzleştirmişti. Her ne denli zaman, yarışmacısının (rakibinin) başarıları üzerine örtü sermişse de Marsilya savunması ve Afrika'nın alınması, Kont Bonifasius'ün süel yeteneklerinin göstergeleriydi. Savaşlarda, karşı karşıya yapılan cenkleşmelerde kuvveti ve savaşçılık değeri barbarlar üzerinde dehşet yaratmıştı. Papazlar, özellikle aziz Augustinus, hristiyan inancının Bonifasius'ü dünyadan elini ayağını çekecek duruma getirdiğini sanarak kutladılar. Halk onun doğruluğuna inanıyor, askerler de şaşmaz adaletinden korkuyorlardı. Buna bir örnek verebiliriz: Bir köylü, karısının bir barbar askerle suç sayı-

lan ilişki kurmuş olmasını Bonifasius'ün mahkemesinde dava etti. Ertesi gün için duruşma saati verildi. Kadınla barbarın buluşma yeri ve saatini gizlice araştırıp öğrenen Bonifasius, on mil ötedeki yere hızla ulaştı, onları suç üstü yakaladı, askeri ölüm cezasına çarptırdı ve ertesi gün, suçlunun kesik başını kocaya göstererek sesini kesmesini istedi. Plasidya, ayrı seferlerde Aetius ile Bonifasius'ün yeteneklerinden yararlanabilecekti. Geçmişteki tutumları, ikisinden yalnız birinin güvenilirliğe değer olduğunu göstermişti. Sürgünlüğü sırasında, yandaşlarının en bağlılık göstereni Bonifasius olmuş, Afrika askerlerini ve hazinesini, ayaklanmayı bastırma yolunda, etkin biçimde kullanmıştı. Aetius ise bu ayaklanmayı körüklüyordu ve zorba, altmış bin Hun'un Tuna'dan kalkıp İtalya sınırlarına dayanmasını ona borçluydu. Jan (Yohanne)'in beklenmedik ölümü elverişli bir antlaşmayı imzalamaya onu zorladı. Valentinianus ile yeni bağlantıları, geri çekilmeleri ancak armağanlar ve vaadlerle olası bulunan barbarlarla şüpheli, belki de hâince haberleşmelerine engel olmuyordu. Aetius, bir kadının saltanatında çıkarlı işler çevirebiliyordu. Göz önündeydi; canla başla davranıyor, bağlılık ve içtenlik maskesi altında tutkulu niyetlerini örtülü tutuyordu. Bir kadının ve karakterli bir erkeğin kolayca kuşkulanamıyacağı çifte bir hayınlıkla, yanında bulunduğu kadın hükümdarı ve rakibini aynı zamanda aldattı. Aetius, Plasidya'ya (555) Bonifasius'ü Afrikadaki görevinden çağırmasını kabul ettirdi, Bonifasius'e de gizlice haber salarak İmparatoriçenin buyruklarını dinlememesini öğütledi. Bonifasius'e bu çağırının bir ölüm buyrultusu olduğunu anlatıyor, Plasidya'ya ise, valinin buyruğa uyup gelmemesini başkaldırma niteliğinde gösteriyordu. Saf Bonifasius canını korumak için toparlanınca Aetius, kalleşlikle düzenlediği bu olaydan ötürü İmparatoriçe karşısında öngörü sahibi olarak değer kazandı. İmparatoriçe Bonifasius'e tutumunun nedenini sordurarak entrikayı ortaya çıkartabilir, Afrika'nın huzuru bozulmaz ve valinin de dinginliği sağlanabilirdi. Ama Aetius'ün düzenleri böyle bir açıklanmanın yapılmasını da engel-

ledi. Hâyinliğini ve ortalığı kızıştırmayı sürdürdü. Çığrından çıkarılan Bonifasius, umutsuzluğunun esinlemesiyle çok sert bir karara vardı. İlk saldırıları başarıyla atlatması, disiplinsiz Afrikalılardan oluşturacağı birliklerle, süel becerileri iyi bilen bir rakibin komutasındaki Batı kuvvetlerine dayanabilmesinin olanaksızlığı konusundaki bilincini yitirmedi. Ne var ki bu bunalımda görevini ve ihtiyatlılığını unutan Bonifasius, Vandal kralı Gondereç'in kargâhına, bağlaşma önerisinde bulunmak, ona elverişli ve sağlam yerleşme sözü vermekle görevlendirdiği güvenli bir arkadaşını gönderdi.

Gotların çekilmesinden sonra Honorius, Süev'lerle Vandal'ların ayrı ayrı güçlendikleri ve savaş halinde bulundukları Galice eyaletinin dışında İspanya'nın geçici sahipliğini yeniden kazanmıştı. Vandallar utkuyu elde ettiler. Kont Asterius'ün yaklaşmasıyla savaş sahnesinin Betika'ya geçmesi sırasında Vandallar hasımlarını Leon ile Oviedo arasında kuşatılmış olarak tutuyorlardı. Vandalların ilerlemesini önlemek üzere daha güçlü yardım göndermek gerekiyordu; başkomutan Kastinus Gotlardan ve Romalılarından oluşan bir ordu gönderdi. Daha aşağı güçte bir düşman karşısında yenik düşen Kastinus, utanç verici biçimde Tarragona'ya dek kaçtı, böylece bilgisizliğinin ve kendini beğenmişliğinin kurbanı oldu (556). Sevilla ile Kartagena yenenlerin eline geçti. Kartagena limanında buldukları gemiler, kaçak İspanyolların ailelerini getirdikleri ve servetlerini sakladıkları Mayorka ve Minorka adalarına Vandalları da kolayca taşıyabilecekti. Deniz yolculuğunun tehlikeli olabileceği düşüncesi onları durdurdu. Afrika'yı ele geçirme umudu, Vandallar'a Bonifasius'ün önerisini benimsetti, Gonderiç'in ölümü, bu girişimi hızlandırdı. Zayıf yapılı ve orta zekâlı bir hükümdardan boşalan yere, onun yasal olmayan kardeşi, korkunç Genserik'i geçirdiler (557). Bunun adını da, Roma imparatorluğunun yıkılış tarihinde Alarik ve Attila'yla birlikte söylenmeye değer bir yeri vardı. Vandalların kralı orta boyluydu ve attan düşme nedeniyle kırılan bacağından topallıyordu. Ağır davranıyor, etrafı kol-

lıyarak konuşuyor, niyetlerini, pek seyrek durumlar dışında, gizli tutmasını biliyordu. Genserik, yenilgiye uğrattığı ulusların şatafatına öykünmekten tiksiniyordu. Ama, körü körüne öfkeye kapılıyordu ve öc alma onun en tatlı eğlencesiydi. Tutkusu ne sınır ne de kuruntu tanıyordu. Barbar savaşçı, ister yararlı bağlaşıklar kazanmak, isterse hasımları arasına ayrılık ve bölünme tohumları ekmek nedenleriyle olsun, kavgaya siyasa karıştırma yöntemlerini biliyordu. Tam hareket edeceği sırada, Süevler kralı Hermanrik'in, terketmeye karar verdiği İspanya kantonunu yağmalamaya kalkıştığını öğrendi. Bu kendini bilmezlikten öfkelenen Genserik, Süevler'in şefini ve ordusunu Amas ırmağına döktü, sonra da, dinginlik içerisinde, askerlerini gemilere yüklemeye döndü. Yaklaşık oniki mil genişlikteki Cebelitarık boğazından Vandalları geçiren gemiler, gitmelerini candan isteyen İspanyollarla, onları sabırsızlıkla bekleyen Afrika valisi'nce donatıldılar (558).

Tümü Kuzey'den çıkmış olarak düşünülen barbar sü-rülerini abartmaya ve kalabalık göstermeye alışmış bulunan imgeleme yetimiz Genserik'in Moritanya kıyısına çıkarttığı savaşçı sayısındaki azlık karşısında kuşkusuz şaşıracaktır. Yirmi yıl boyunca Elbe'den Atlas dağına dek sızmış olan Vandallar, krallarının komutası altında toplanıp birleşmişlerdi. Bu kralın yetkesi İskitler ülkesinin buzlu bölgelerinden Afrika'nın yakıcı iklimine göç etmiş olan Alenlerin o tarihte mevcut kuşaklarına da yayılmaktaydı. Yağma umuduyla heveslendirilmiş Got serüvencileri de onların buyruğu altına giriyor ve, yıkıma uğratılmış taşralı halk da, kendilerine yapılmış saldırıların benzeriyle, varlıklarını geri alma amacı uğrunda silahlanıyorlardı. Bununla birlikte, Genserik'in ordusu en çok elli bin kişiyi buluyordu. Her bin askerin başına bir kiliyarak (komutan) koyarak görünürde kalabalık bir ordu gibi göstermeye çalıştıysa da yaşlılardan, çocuklardan ve tutsaklardan oluşan eklentilerle bu elli bin sayısı ancak seksen bini bulabiliyordu (559). Ama komutanın ustalığı ve Afrika'daki karışıklıklar hemen çok sayıda bağlaşıklar elde etmesini kolaylaş-

tırdı. Büyük sahra ile Atlantik kıyısı arasında uzanan Moritanya toprakları, ancak Roma ordularının saldığı korkuyla yatıştırılabilen, yabanıl yapıdaki insan kalabalıklarıyla dolup taşıyordu. Bedevi Mağripliler yavaş yavaş Vandallara sokulmaya başladılar (560). Bu yabancıların silahlarını, giysilerini, savaşçı görünüşlerini ve disiplinlerini şaşkınlıkla seyrediyorlardı. Cermen savaşçıların beyaz tenleri, mavi gözleri, kızgın çöl yakınındaki insanların zeytinimsi renkleri ve kara gözleriyle tam karşıtlık içerisindeydi. Vandallar, karşılıklı dil anlaşmazlığı güçlüğüne yavaş yavaş yenince, Mağripliler, Roma'nın bu düşmanlarıyla bağlaşmayı, hiç vakit yitirmeksizin kabullendiler. Çıplak bir yabanıl sürüsü Atlas dağındaki ormanlarından ve koyaklardan çıktılar, anayurtlarından kendilerini kovmuş olan uygarlaşmış zâlimlerden öc almak için toplandılar.

Donatistlerin yaptığı kıyıcılık da Genserik'in girişimine ayrıca yarar sağladı (561). Afrika'ya inişinden onyediyıl önce, majistranın yetkesi altında Kartaca'da genel bir toplantı yapıldı. Katolikler, mezhep sapkınlarının, ussal açıklık karşısında direnmeyi sürdürmelerinin hiç bir özrü bulunamayacağını bildirdiler. Honorius, uzun süreden beri yumuşak davranışını ve sabrını kötüye kullanan bir topluluğa en ağır cezalar vermek gereğine inandı. Üçyüz piskopos (562) ve alt aşamada binlerce kilise adamı, görevlerinden atıldılar. Tüm varlıkları zoralışa uğratıldı, adalara sürüldüler ve Afrika eyaletlerine gitmeleri yasaklandı. Çok sayıda papaz vatandaşlık hakkını yitirdi ve inançlarına göre ibadet olanakları kalmadı. Mezhep sapkınlarının toplantısı olduğunu bildiğı halde orada hazır bulundukları anlaşılabacaklara, aşamalarına ve varlıklarına göre on altından ikiyüz altına değin para cezası verileceğı, ince hesap ve orantılarıyla gösterildi. Bir kararda, aynı hareketi beş kez yineleyenler için imparatorluk sarayının nefretine uğrayacağı bildiriliyordu (563). Aziz Augustinus'ün (564) çok desteklediğı bu sert tutum, çok sayıda Donatist'in yeniden kiliseye dönmesine yolaçtı. Mezhep sapkınlığı yolunda ayak dıreten bağnazlar tam bir umutsuzluk içerisinde itildiler..

Her yanda bunalım ve kan belirgin duruma geldi. Silahlanmış olan Sirkumsellio (Circumcellio)'lar, öfkelerini kendi üzerlerinde ve hasımları üzerinde alıyorlardı. Şehitlerin yaşam öyküsü her iki yandan büyük sayılara yükseldi (565). Bu hal ve koşullarda Donatist'ler Genserik'in hristiyan olmakla birlikte geleneksel inanca karşı olduğunu görerek onu bir kurtarıcı saydılar, Romalıların baskıcı ve ezici yasalarını ortadan kaldıracı bir insan olarak benimse-diler (566). Fesat gruplarının karşılıklı öfkeleri Afrika'nın ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Papazlara ve kiliselere karşı Vandallarca işlendiği söylenen saldırı ve kötülükler, doğal olarak bağlaşıklarının bağnazlığından ileri gelmiş olabilir. Hristiyanlığın şânını onursuzlaştıran hoşgörüsüzlük ruhu Batı'nın en önemli eyaletinin elden çıkmasına neden oldu (567).

Erdemli bir kahramanın, bunca hizmet ettikten, o denli kayra ve övgü gördükten sonra karakterini bozabilmiş ve korumasına bırakılan eyaleti yıkmaları için barbarları çağırması karşısında halk ve saray büyük şaşkınlığa uğramıştı. Davranışlarında haklı bir neden bulunması gerektiğine inanan Bonifasius'ün dostları, Aetius'ün bulunmadığı bir sırada Afrika valisiyle bir toplantı yapılması için çaba harcadılar. Yüksek rütbeli bir subay olan Darius, bu elçilikle görevlendirildi (568). Kartaca'da yapılan ilk görüşmede giz çözüldü. Aetius'ün mektupları yeniden gözden geçirildi ve karşılaştırıldı, sonunda onun yaptığı fesat ve kalleşlik ortaya çıktı. Plasidya ile Bonifasius karşılıklı olarak düştükleri yanılığdan dolayı büyük üzüntü duydu-lar. Kont, imparatoriçesine güvenme ve duymuş olduğu hınca meydan okuma konusunda yüce gönüllülük göster-di. Pişmanlığında içtenlikli davranmakla birlikte hemen an-ladı ki bir kötülüğü yapmak, onun açtığı yarayı kapamak-tan daha kolaydır. Kartaca ile askerler Valentinianus'ün buyruğuna girdiler. Ne var ki, savaş ve gruplaşmalar Af-rika'nın öbür bölgelerinde tüm şiddetiyle sürüyordu. Van-dalların katı yürekli kralı her türlü uzlaşma önerilerini ge-ri çevirerek avından vaz geçmeyeceğini bildirdi. Bonifasi-

us, kıdemli lejyonerlerin ve yeni silah altına alınan askerlerinin başında girdiği bir savaş sonunda yenik düştü ve en yiğit erlerini yitirdi. Utkulu barbarlar, memleket içine yayıldılar, ve yalnızca Kartaca ile Hippone ve Kirte (Cyrta), onların yıkım ve yağması dışında kalabildi.

Afrika kıyısı Romalıların sanat ve görkemli anıtlarıyla kaplıydı, ve Kartaca ile Akdeniz'den ayrımlı olarak zenginliğin, kültürün ve uygarlığın aşaması hesaplanabiliyordu. Kültür ve verimlilik üzerine okuyucuya bir düşünce vermek için yalın bir örnek yeterli olacaktır. Ülke çok kalabalıktı. Halk, bol ölçüde besin maddesine sahipti; her yıl o denli tahıl ve özellikle has buğday ihraç ediyordu ki, bu nedenle Afrika'nın adı Roma'nın ve dünyanın buğday ambarrına çıkmıştı. Kısa sürede Vandalların ordusu, Tanca'dan Trablus'a dek yedi eyalete el koymuştu. Belki onların yakıp yıkmaları dinsel işgüzarlık ve hınçla abartılmış da olabilir. Savaş, kurallarına en uygun olarak yapılırsa bile, elde olmadan adaletin ve insanlığın sürekli bozulup yıkılmasına neden olur. Buna bakarak, barbarların hasım durumunda bulunmaları, barış zamanında bile büyük bir huzursuzluğa yol açar. Vandallar, direnme gördükleri yerlerde, karşı yanın görüşme isteğine pek az olumlu yanıt veriyor, çarpışma sırasında ölen soydaşlarının öcünü almak için kentleri yakıp yıkıyorlardı. Gözleri dönmüş askerleri, cins, yaş, sosyal durum ayrımı yapmaksızın, tutsakları üzerinde, çoğu zaman düşsel hazinelerin yerini söyletebilmek için amansız işkencelere başvuruyorlardı. Genserik'in tutumu bu işkencelere örnek oluyordu. Tutkularının şiddetli etkisiyle öfkeden kudurmuş halde bulunan öbür yoldaşlarına da karşı koyamıyor, ayrıca Mağriplilerin yırtıcılığı ve Donatist'lerin bağnazlığıyla savaşın kötülükleri daha da artıyordu. Vandalların, yerleşme niyetinde oldukları bir ülkedeki zeytin ve öbür meyve ağaçlarını söküp attıklarına bir türlü inanamıyorum. Bunun gibi, kendilerinden de ilk kurbanlarını verdikleri (569) bir salgın hastalığı yaymak için havayı bulaştırmak amacıyla çok sayıda tutsağı, kuşattıkları kentin kale duvarları dibinde öldürerek bırakmak

gibi bir savaş kurnazlığı yapmış olmalarına da inanamıyorum.

Kont Bonifasius'un yüce gönlü, kendi ayaklanmasının neden olduğu ve çok hızla tırmanmalarını durduramadığı bir yıkımın korkunç görüntüsü karşısında kan ağlıyordu. Yenilgiye uğradıktan sonra Hippo Regius kentine çekildi. Burasını Afrikanın tek kalesi olarak gören Vandallar, kenti hemen kuşattılar. Kartaca'nın batısında yaklaşık ikiyüz mil uzaklıktaki Hippone deniz kolonisi (570), Numidya kralları orada oturdukları için (krallık kenti) diye anılırdı. Şimdi Annaba (Bone) adı verilen bu kent ticaretinin ve halkının o zamanlarla ilgili artıklarını ve kuşaklarını barındırmaktadır. Aziz Augustinus'un görüşmesi, dostu Bonifasius'un çektiği acıları yatıştırıyor ve askerlik alanında çalışmalarını güçlendiriyordu (571). Kuşatmanın üçüncü ayında ve yetmiş altı yaşındayken aziz Augustinus ruhunu Tanrı'ya teslim etti, böylece ülkesinin yıkımlarından ve bu dünyanın aşağılıklarından kurtulmuş oldu. Aziz Augustinus'un gençliği kusursuz ve yanılğısız geçmiş değildi. Ne var ki, hristiyan oluşundan ölümüne değin tüm davranışları temiz ve titiz olmuş, her türlü mezhep sapkınlıklarına, özellikle *Pelage*'ye karşı çıkışlarıyla ün salmıştı. Aziz Augustinus'un ölümünden birkaç ay sonra Vandallar kenti yaktığı zaman, iyi bir rastlantıyla, onun çok büyük sayıdaki yazıları ve kitapları kurtarılabilmıştır. Bunlar arasında çeşitli tanrıbilim konuları üzerine ikiyüz otuz iki kitap ya da (kamus), Mezâmir ve İncil'lerin tam açıklaması, çok sayıda mektup ve vaaz yazmaları bulunmaktadır (572). En akli başında eleştirmenlerin vardığı kanıya göre aziz Augustinus'un yüzeysel bilginliği Lâtin dilinin kapsamıyla sınırlı kalmıştı (573). Anlatısı, kimi zaman duygusal uzdıllikle canlılık kazanmaktaysa da, çok kez de - yerli yersiz eğretilmeler (istiare) ve karşı sav (antitez)'lerle doludur. Yetkin biçimde dinsel tartışma sanatını biliyordu ve, kayra, alınyazısı, elindelik (irâde-i cüziye) ve Âdem'in işlediği günah sözcüklerini utkulu bir deyişle kullanıyordu. Lâtin kilisesi (574), belki de pek içtenlikli olmadan, onun öğret-

tiği ya da yeniden kurduğu ve günümüze dek sürüp gelen katı hristiyanlık düzenine bol bol alkış tuttu (575).

Bonifasius'un ustailğı ya da Vandalların beceriksizliği yüzünden Hippone kuşatması ondört ay sürüncemede kaldı. Deniz her zaman serbestliğini korudu. Dolaylardaki kırsal alanlar Vandalların haydutluklarıyla tükenmiş duruma gelince kuşatıcılar açlığa düşerek orayı terketmek zorunda kaldılar. Batı imparatorluğunun kadın nâibi, Afrika'nın önemini ve içerisinde bulunduğu tehlikeli durumu kavriyordu. Plasiya, yardım etmesi için Teodosius'e yalvardı. Aspar, güçlü yardım birlikleri ve gemilerle Konstantinopolis'ten yola çıktı. İki imparatorluğun kuvvetleri Bonifasius'un komutası altında birleşmiş duruma gelince bu mutsuz komutan, güvençle Vandallara saldırdı, ve ikinci savaşın yitilmesi, Afrika'nın artık geri dönmez olarak elden çıkmasını da gerçekleştirdi. Romalılar, umutsuzlukla bunalmış halde gemilere bindiler, Hippone halkı da, Vandallar'ca öldürölerek tutsak edilen askerlerin yerine geçmek için gemiye binme iznini elde ettiler. Yaptığı yanlışlıkla vatanına onulmaz yara açmış olan kont, imparatoriçenin karşısına, kuşkusuz, kaygıyla çıktı. Plasiya ise, gülümsemesiyle onun korkularını yok etti. Bonifasius, *patri-cius* rütbesini kazandı. Ne var ki, zafer sıfatlarıyla madalyalara geçmiş olduğunu görünce yüzünün kızarması gerekirdi (576). Hiyanetinin ortaya çıkarılması, imparatoriçenin hıncı ve yarışmacısının gördüğü kayralar tutkulu ve kalles Aetius'ü küplere bindirdi. Hemen, barbarlardan oluşan bir orduyla Galya'dan İtalya'ya döndü. Devlet ne halo gelmişti ki, iki komutan, kişisel çekışmelerini kanlı bir savaş biçimine dökmeye karar verebiliyorlardı. Bonifasius utkuyu kazandı ve yaşamını yitirdi. Aetius'un eliyle yaralanmıştı, ancak iki gün bile yaşıyamadı. Denildiğine göre, son soluğunu verinceye dek hristiyanca acıma ve insanlık duygularını sürdürdü ve, zengin bir İspanyol mirasyedisi olan karısını, Aetius'ü, kendisinden sonra koca olarak kabullenmesi için zorladı. Ne var ki Aetius, hasmının yüceğöllölüğünden pek yararlanamadı. Plasiya onu başkal-

diran olarak betimledi. Aetius, kendi topraklarında yaptırmış olduğu kalelerde boş yere savunmayı denediyse de, sonunda, Pannonya'ya giderek Hunlar'ın ordugâhına sığındı. Doğu imparatorluğu da en yiğit iki komutanın yardımıyla, aralarındaki ayrılışma nedeniyle, yoksun kaldı (577).

Doğal olarak, Bonifasius'ün çekilmesinden sonra Vandallar'ın hiçbir engelle karşılaşmaksızın ve vakit yitirmeden Afrika'yı ele geçirme işini tamamladıkları tahmin edilebilecektir. Yine de, Hippone'nin boşaltılmasından Kartaca'nın düşmesine dek sekiz yıl geçmesi gerekti. Bu süre içerisinde Genserik, erincin doruğuna çıkmıştı, Romalılarla antlaşma görüşmelerine girişti, oğlu Hunnerik'i tutu olarak verdi, ve üç Moritanya'ların iyeliğini Batı imparatoruna bırakmayı kabul etti (578). Bu tutumu, yenen'in gösterdiği adalet duygusu diye niteleyerek ona onur kazandırdığını söylemek olası değildir, çünkü bunu politik amaçlarla yapmıştır. Genserik, soylu olmadığını söyleyerek kendisini aşağılık gören ve Gonderik'in oğlunun yasal haklarını saygıyla dile getiren kişisel düşmanlarıyla çevrili kalmıştı. Zorba, kendi güvenliği için yeğenlerinin canına kıymıştı ve ölmüş olan kralın dul karısını Ampsague ırmağına atmıştı. Kamunun hıncı, çok sayıda fesat hareketleriyle su yüzüne çıkmış ve zalim kral, savaşlarda dökülenden çok kanı darağaçlarında dökmüş olmakla suçlandırılmıştır (579). Afrika'daki karışıklıklar, ilerlemesine elverişli durumlar yaratmışsa da otoritesinin kurulup yerleşmesi için zararlı olmuştur. Mağriplilerin, Cermenlerin, Donatistlerin ve Katoliklerin başkaldırmaları, henüz güvenliğini tam olarak sağlayamamış olan bir devlet yönetimini durmadan sarsıyor ve tehdit ediyordu. Kartaca'ya saldırabilmek için birliklerini batı eyaletlerinden çekmesi gerekli ve deniz kıyıları İspanya ile İtalya'daki Roma kuvvetlerinin çıkarma yapmalarına açık kaldı. Nümidya'nın göbeğindeki Korta kenti, bağımsızlığını başarıyla sürdürüyordu (580). Yerine göre kuvvete ve aldatıya başvuran Genserik, gözüpekliği, direnci ve kıyıcılığı ile yavaş yavaş tüm engellerin üstesin-

den geldi. Süresinden yararlanmak ve çıkarına göre - gerektiğinde - hiçe saymak niyetiyle bir antlaşma imzaladı. Dostluk gösterileriyle tasarılarını ustaca gizleyen Vandal-lar kralı, belli etmeden Kartaca'ya yaklaştı (581) ve, o ta-rihten beş yüz seksen beş yıl önce genç Scipion'un yıktığı cumhuriyeti ile bu kenti, baskınla ele geçirdi.

Yıkıntıları arasından Roma sömürgesi olarak tanımla-nan yeni bir kent doğdu. Her ne denli Kartaca, ne Kons-tantinopolis'in ayrıcalıklarına, ne de belki İskenderiye'nin ticaretine ve Antakya'nın görkemine sahip olmadıysa da, Batı'nın ikinci kenti sayılıyor ve çağdaşları onu Afrika'nın Roması (582) olarak adlandırıyorlardı. Bu zengin başkent, tutsaklığa düşmüş olmakla birlikte, gelişip serpilmiş bir cumhuriyetin simgesini yine sürdürüyordu. Kartaca, altı eyaletin silahlarını, el sanatlarını ve hazinelerini kapsıyord-u. Sivil görevlerde, yol ve mahalle komiser ve muhtarlık-larından baş majistra'nın mahkemesine dek bir sıra düze-ni yükseliyordu. Bu majistra, prokonsul sanını taşıyor ve eski Roma konsülünün rütbesiyle saygınlığından yararla-nıyordu. Gimnazium okulları gençlere açıktı. Genel olarak bu okullarda müzik ve resim, gramer, retorik (konuşma bilgisi) ve felsefe okutuluyordu. Dil olarak hem Lâtince, hem de Yunanca kullanılıyordu. Kartaca'nın yapıları, gör-kemlilikleri ve benzer biçimleriyle övgüyle anılıyordu. Ken-tin merkezinde kurulmuş sık bir koruluktan sağlık kayna-ğı ve gezinti yeri olarak yararlanılıyordu. Büyük ve güven-li bir liman, yurttaşların ticaretini kolaylaştırıyor, yabancı ülkelerle de ticaret olanağı yaratıyordu. Kartacalıların ünü de kentlerinin denli parlaktı, Dönelikliklerine yapılan si-tem, karakterlerindeki inceliğe ve iki yönlülüğe uygun düş-mekteydi (583). Ticaret ruhu ve gösteriş alışkanlığı, eski törelerini bozmuştu. O çağın vâizi (584) Salvianus'un sert çıkışlarla eleştirdiği en kötü kusurlar, keşişlerin suç say-dığı, doğaya karşı işlenen günahın kıyılı uygulanmasıdır. Vandalların kralı, bu tad almaya düşkün halkın düzensiz hareketlerini engelledi ve, eski soylu ve açık özgürlükleri (bu deyimler Victor'undur), aşağılandırıcı bir tutsaklığa

dönüştürdü. Askerlerine açgözlülüklerini ve kırgınlıklarını doyurup yatıştırmak için verdiği gerekli bir zamandan sonra Genserik, bir buyrultu çıkararak, hiç bir ayırım tanımadan, tüm halkın, sahibi oldukları bütün altın, gümüş, takı ve değerli eşyalarını, hiçbir yalan dolana sapmaksızın, geciktirmeden görevli memurlara vermelerini istedi. Bunlardan çok küçük bir bölümünü bile saklamaya kalkışanlar, büyük hâinlik suçlusu olarak işkence ve ölüm cezalarına çarptırıldılar. Genserik, barbarlarına, doğrudan Kartaca yönetim bölgesini oluşturan prokonsulluk eyaletinin topraklarını dağıttı ve, özel iyeliği olarak da verimli Bysantium bölgesiyle, bitişik Nümidya ve Getüli kantonlarını kendine ayırdı (585).

Genserik'in kendisine saldırmış olanlardan hoşlanmaması doğaldı. Soylular ve senatörler onun kıskançlığının ve hincinin etkisini kendi üzerlerinde duydular. Onurun ve dinin kendilerine yasakladığı tüm aşağılayıcı koşulları reddettiler, bunun sonucu olarak da vatanlarından sonsuza dek ayrı kalma cezasına çarptırıldılar. Roma kentiyile, İtalya ve Doğu eyaletleri, sokaklarda sadaka isteyen birçok kaçak ve sürgün ünlülerle dolup taşı. Duygusal Teodore'nin mektupları Selestianus ile Maria'nın (586) mutsuzluklarına ilişkin anıları bize aktarmıştır. Ailesiyle birlikte, yabancı bir ülkede sadaka ister duruma düşen senatör ve zengin Selestianus'un alınyazısını dile getiren Suriye piskoposu onun yürekler acısını halini anlatmaktadır. Bununla birlikte, bu sürgünün ve ailesinin dinsel tevekkülü ve, insanların varlıklı zamanlarında bile pek az rastlanan güler yüzlülükleri ve dinginlikleri karşısında saygı duymaktadır. Görkemli Eudaemon'un kızı Maria'nın öyküsü de ilginç ve acâyiptir. Kartaca genel kıyımında Vandallar onu Suriyeli tüccarlara satmışlar onlar da Suriye'de başkalarına satmışlardı. Maria'nın kendisiyle birlikte satılmış olan hizmetçilerinden biri aynı gemide bulunuyordu, aynı Suriyeli efendi tarafından satılmıştı. Hanımının başına gelenlerden büyük üzüntü duyan bu hizmetçi, eskiden olduğu gibi yine saygıyla ona hizmetini burada da sürdürdü. Bu davranış

Maria'nın toplumsal sınıfını açıklamış oluyordu. Piskopos Kirrus (Cyrrhus)'ün yokluğunda kurtuluşunu garnizondaki birkaç askerin yüce gönüllülüklerine borçlu oldu. Dönüşünde Theodore, ona rahatça her türlü olanağı sağladı. Maria, kilisedeki râhibeler arasında on ay geçirdikten sonra, babasının Kartaca genel kıyımından kurtulup kaçtığını ve Batı'nın bir eyaletinde onurlu bir iş görmekte olduğunu öğrendi. Theodore, onun, Eudaemon'a kavuşmak için gösterdiği sabırsızlığı görerek yardımcı oldu, her yıl fuar boyunca Batı gemilerinin sık sık uğradıkları Sicilya liman kentlerinden biri olan AEgee'nin piskoposuna, ilgilenmesi için haber gönderdi. Kirrus piskoposu, öbür piskopos meslektaşına, soyluluğuyla orantılı biçimde Maria'ya dikkat ve özen göstermesi ve onu, kendisinden tam olarak umut kesmiş bir babaya en büyük muştuyu vermek gibi bir zevki yeterli bir ödül sayacak tüccarlara teslim etmesi yolunda ricalarda bulundu (587).

Kilise tarihinin can sıkıcı efsâneleri (söylenceleri) arasında, Genç Teodosius dönemine ve Afrika'nın Vandallarca ele geçirilmesi zamanına (588) rastlayan bölümünde (yedi uyuyanlar), (Ashâb-ı Kehf, ya da Keyf)'in masal tarihi bulunmaktadır. İmparator Desius'ün Hıristiyanlara yaptığı kıyım süresince Efes'li yedi soylu genç, bir dağın eteğindeki büyük bir mağaraya saklandılar. Kıyıcı hükümdar onları yok etmek istediği için, çok ağır taşlarla mağaranın ağzını kalın bir duvarla kapattı. Bu genç adamlar derin bir uykuya daldılar ve bu uykuları, tansıksal biçimde yüz seksen yedi yıl sürdü. Bu sürenin sonunda, dağın iyesi Adolius'ün tutsakları, yapılacak binada kullanılmak üzere, mağara ağzındaki taşları da kırıp söktüler. Güneş ışınları içeri sızınca yedi uyuyanlar gözlerini açtılar ve en çok birkaç saat uyumuş olduklarını düşündüler. Karınları çok acımış olduğundan, yedilerden biri olan Jambliküş (Şazenüş)'u kente göndererek hepsi için ekmek almakla görevlendirdiler. Genç adam (böyle demek olasıysa), doğduğu kenti tanıyamadı ve hele Efes'in büyük kapısı üzerinde yükselen kocaman haçı görünce şaşkınlığı arttı. Giysileri-

nin acâyipliği, konuşma dilindeki eskilik ve geçer para olarak verdiği Desius madalyalı akça, fırıncıya olağanüstü göründü ve Jambliküs (Şâzenus), bir gömü (define) bulmuş olmasından şüphe edildiği için yargıç önüne çıkarıldı. Karşılıklı sorgu ve yanıtlar tansıksal serüveni açıklamış oldu ve Jambliküs ile arkadaşlarının putperest kıyıcı'nın zulümlerinden kaçmalarından beri ikiyüz yıla yakın zaman geçmiş olduğu saptandı. Denildiğine göre, Efes piskoposu, papazlar, yargıçlar, halk ve imparatorun kendisi bile, yedi uyuyanların şaşılacak mağarasına gittiler. Bu yedi insan, mağarada dua ettikten sonra öykülerini anlatılar ve az sonra da son soluklarını verdiler. Bu varsayılan tansık olayından sonra yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahip olduğundan zamanımızdaki Yunanlıların dinsel bir aldatmacası ya da saflığı sonucu ortaya konulmuş diye örtbas edilemez. Genç Teodosius'ün ölümünden iki yıl sonra dünyaya gelmiş olan Suriye piskoposu Jak Sarug, yazdığı iki yüz otuz vaazdan birinde Efes uyuyanları'nın (589) serüvenine övgüler düzdü. Onların bu söylence (efsane)'si, Tours'lu Gregorius'ün özeniyle, altıncı yüzyılın bitiminden önce Sıryakça'dan Lâtince'ye çevrildi. Doğu'daki dinsel törenlerde bu olayın anısı saygıyla yaşatıldı ve (uyuyan)'ların adları Romalıların, Rusların (590) ve Etyopyalıların takvimlerinde kutsal bir sayfada yer aldı. Ünleri hristiyan dünyasının sınırlarını da aştı. Muhammet bu masalı dinsel bir vahiy olarak Kur'ana geçirdi. Hiç kuşkusuz onu, Suriye panayırına develeriyle sefer yaptığı sıralarda öğrenmişti (591). Efesli yedi uyuyanların tarihi, Bengal'den Afrika'ya dek Muhammet dinini kabul etmiş tüm uluslarca benimsenmiştir (592) ve buna benzer bir inanışın izlerine İskandinavya'nın kimi uzak köşelerinde de rastlanmaktadır (593). Bu masalın ustalığına genel saflığın olanak verdiği düşünülebilir. Çocukluğumuzdan yaşlı duruma gelinceye dek her şeyde meydana gelen sürekli değişikliğin ayırımına varamadan, zamanda ilerliyoruz. Tarihin en uzun deneyimlerini bile kavrayan imgeleme gücümüz, nedenlerin ve etkilerin bitip tükenmek bilmeyen akışıyla birbirin-

den çok ayrı evrimleri bir araya getirebilmektedir. Ne var ki, iki önemli dönemin arasındaki zamanı ortadan kaldırmak olası bulunsaydı ve, bir izleyicinin gözleri, iki veya üç yüzyıl sonra dünyaya açılabilseydi bu izleyici, eski dönemin canlı izlenimini taşımayı sürdürecekti, şaşkınlığı ve o sırada düşünebildikleri felsefeseli bir romanın konusunu oluşturabilecekti. Bu sahne, Desius'un saltanatıyla Genç Teodosius'unki arasında geçen iki yüz yıl içerisinde bundan daha elverişli biçimde oturtulamazdı. Bu iki dönem arasında devlet yönetim merkezi Roma'dan Bosforus kıyısındaki yeni kente getirildi. Askerlik ruhunun kötüye kullanılması, törensel ve kölece söz dinlemeden yoğrulmuş yeni bir düzenle yok edildi. Hristiyanlara kıymış olan Desius'un tahtı, eski zamanların masalımsı tanrılarının anısını silmek için çaba harcayan bağınaz hükümdar soyunca uzun süreden beri tutulmuştu. Halkın dinsel davranışları katolik kilisesinin azizlerini ve şehitlerini Diana ve Herkulus sunakları üzerinde yükseltme yolundaydı. Roma imparatorluğunun birliği dağılmış, eski görkemi yerlere düşmüştü. Kuzeyin buzlu bölgelerinden çıkan, ne idüğü belirsiz barbar sürüleri, Avrupa ve Afrika'nın en güzel eyaletlerinde kendi imparatorluklarını - utkuya - kurmuşlardı.

BÖLÜM XXXIV

Hun Kralı Attila'nın Karakteri, Fetihleri ve Sarayı - Genç Teodosius'ün Ölümü, - Marcianus'ün Doğu Tahtına Çıkışı.

Hunlarca kovulan Gotlarla Vandallar Batı imparatorluğunu istilâ etmişlerdi. Ne var ki, yenen durumunda bulunan Hunlar, hatırı sayılır başarı ve güçlerinin etkisi bakımından o derecede sonuç almış değillerdi. Tuna ile Volga arasına yayılmış olan bu göçebe toplulukları, başkanlarının buyruğu altındaydılar. Kendi aralarında çekişmeler vardı, ulusun güçleri kanlı ve yararsız kavgalarla kendi kendini zayıf düşünüyordu. Onların savaş anlayışı ne olduğu bilinmez vurgunlarla sınırlıydı ve yağma umdu çok kez, yenik düşürdükleri düşmanlarının sancağı altına girmelerini bile olası kılıyordu. Attila'nın hükümdarlığı altında (594) Hunlar dünya için bir terör konusu oldular. Burada, sırasıyla Doğu'yu ve Batı'yı istilâ eden ve Roma imparatorluğunun çöküşünü hızlandıran bu korkunç barbarın karakterini ve başarılarını betimleyeceğim.

Çin sınırlarından başlayarak Cermenlerin ülkesine dek sürekli-olarak akıp gelen coşkun göç selinde dikkati çeken özellik, göç eden bu oymaklardan en güçlülerinin Roma eyaletleri dolaylarını ele geçirmelerindedir. Yapay engellemeler, bir süre için onların zorlamasını durdurabilmiştir. İmparatorların verdiği ödümler ve gösterdikleri elaçıklıklarla, uygarca yaşamın tadını almış bulunan barbarların kafa

tutmalarına ve daha çoğunu istemelerine yol açıyordu. Attila'yı kendi krallarından biri olarak sayan Macar'lar, onun amcaları Roas ve Rugilas'ın buyruğu altındaki göçebelerin bugünkü Macaristan (595) sınırlarında çadırlarını kurduklarını ve, çobanlarla avcılardan oluşan bir halkın gereksemelerini bol bol karşılayan verimli bir ülkeyi ele geçirdiklerini - gerçek olarak - herhalde kabul ederler. Bu elverişli durumda Rugilas ile kardeşleri, durmadan güçlerini ve ünlerini artırıyorlardı. Bu hükümdar, iki imparatorluğu da korkutuyor, onlara her zaman kendi isteğine göre barış koşullarını benimsetiyordu. Ünlü Aetius'e karşı duyduğu dostluk, Batı Romalılarıyla yaptığı bağlaşıklığı güçlendirdi. Aetius, barbarların arasında her zaman güvenli bir sığınak buluyor ve onlardan güçlü bir destek sağlıyordu. Onun ricası üzerine, zorba Jan'ın savını desteklemek için altmış bin Hun İtalya'ya doğru ileri harekete geçmişti ve onların yürüyüşüyle çekilişi devlete çok pahalıya mal olmuştu. Aetius, dost bağlaşıklarına, minnet borcu olarak, Pannonya'nın iyeliğini onlara aktarmıştı.

Doğu Romalıları da, eyaletlerine korku salan, devlet merkezlerini bile tehdit eden Rugilas'ın devinimlerinden, daha az korkuyor değildi. Kimi kilise yazarları, barbarları yok etme yolunda yıldırımdan ve salgın hastalıklardan söz etmişlerdir (596). Teodosius daha ılımlı bir umara başvurmak, ve her yıl üçyüz elli altın lirası ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Buna da Hun kralına Roma generali sanı verilerek utanç simgesinin gizlenmesini sağlayan ücret denilmiştir. Barbarların kafa tutması ve Bizans sarayının kallesçe entrikaları genel dinginliği sık sık bozmaya başladılar. Aralarında Bavyeralıları da sayabileceğimiz dört ulus Hunların boyunduruğundan sıyrıldılar. Romalılar da, antlaşmaları gereğince bu başkaldırışı desteklediler. Ne var ki, korkunç Rugilas, elçisi Eslaw'ın ağzından şikâyetlerini bildirdi. Senato barış istiyordu; imparator bu isteği onayladı, İskit kökenli ve konsül rütbeli general Plintas ile, yine bu tutkulu generalin isteğiyle, maliye majistrası, usta ve deneyimli politikacı Epigenes, elçi olarak seçildiler.

Rugilas'ın ölümü, görüşmeleri askıda bıraktı. İki yeğeni Attila ve Bleda, amcalarının ardılı oldular ve Konstantinopolis elçileriyle bir görüşme yapmaya yanaştılar. Attan inmeye bile gerek görmeksizin, Yukarı Moesia'daki Margus kenti dolayında geniş bir yaylanın orta yerinde konuştular. Hun kralları bu görüşmenin tüm çıkarlarını ve onurunu kendilerine mal ettiler. Barışın Roma imparatoru için tüm utanç verici koşullarını bir bir kaleme aldirdılar. Tuna kıyıları üzerinde güvenli ve bolluklu bir pazar açılmasından başka, yıllık ödentinin de üçyüzelli'den yediyüz altın liraya çıkarılmasını istediler. Ayrıca, kaçmış olan tüm Romalı tutsakların, barbar efendilerine her birinin sekiz altın ödemeleri; imparatorun, Hunların düşmanlarıyla bağlaşıklık anlaşması yapamıyacağı; onun sarayına ya da eyaletlerine sığınmış olan tüm kaçakların, vakit geçirmeksizin, saygısızlığa uğramış efendilerinin adaletine teslim edilmeleri koşullarını koydurdular. Bu adalet, Attila'nın buyruklarıyla, imparatorluk toprakları içerisinde, kral soyundan birçok genç prensin idam edilmesiyle yerine getirildi. Romalılar üzerinde adının korkusunu sindirdikten sonra, Hun kralı, İskitler ülkesinin ve Cermanya'nın başkaldıran ya da bağımsız eyaletlerini ele geçirmekle uğraştığı geçici bir süre içerisinde Romalıları rahat bıraktı (597).

Mundzuk'un oğlu olan Attila, belki de kral soyundan gelen ünlü kökenini (598), Çin imparatorlarına karşı savaşmış eski Hunlardan almaktadır. Attila'nın yapılan betimlemesi bir Kalmuk'un tüm doğal biçimsizliğini ortaya koymaktadır (599). Geniş bir kafa, esmer, içerlek küçük gözler, basık burun, sakal yerine seyrek kıllar, geniş omuzlar, kısa ve dört köşe bir vücut ve, orantısız olsa da güçlü ve sert bir insan... Hun kralının kendini beğenmiş hali ve davranışı, öbür insanlardan üstün olduğu duygusunu yansıtıyordu. Uyandırdığı terör etkisini görmekten hoşlanırcasına korkunç bir devinimle gözlerini sağa sola çevirmeyi alışkanlık haline getirmişti. Böyle olmakla birlikte bu yabanıl kahraman acıma duygusundan yoksun değildi. Yalvaran düşmanları onun barış ve bağışlama sözüne güvene-

bilirlerdi. Attila'nın uyrukları onu haktanır ve hoşgörölü bir efendi olarak tanımlarlardı. Savaşmak onun zevki ve eğlencesiydi. Ne var ki, olgun bir yaşta tahta çıktığı zaman, Kuzey'in ele geçirilmesi, bileğinin gücünden çok dehâsının eseri oldu. Yalın bir askerin körükörüne atılğanlığı yerine bir komutanın ustalıklı özenini göstermesini bilmiştir. Kişisel değer romanlardan ve şiirlerden gayrı yerlerde pek büyük başarı sağlamak için yeterli değildir. Kazanılan utkunun, barbarlarda bile olsa, toplumun büyük tutkularını devindirmesini ve yönlendirmesini bilen tek bir insanın ussal yeteneğine bağlı olması gerekir. İskitler ülkesinin fatihleri olan Attila ve Cengiz Han, gözüpeklik ve büyük akıl bakımlarından soydaşlarına oranla daha alt düzeydeydiler. Göziemlenebilir ki, Hun ve Moğol kralları, kurucularınca halkın aşırı bağlılıkları üzerinde yükseltilmiştir. Bâkire Meryem'e benzetilerek tansıksal gebelikle doğum yapan Cengiz'in annesi onu, öbür insanların üzerinde bir yaratık olarak yetiştirdi. Tanrı adına kendisine dünya imparatorluğu verilen Cengiz, Moğollar'a dayanılmaz bir coşku aşıladı (600). Attila tarafından kullanılan dinsel kurnazlıklar çağının ve ülkesinin anlayışına daha az ustalıklı olarak benimsetilmiş değildi. İskitler'in, savaş tanrısı için üstün saygı duymaları doğaldı. Ancak, bu tanrıyı soyut bir kavram içerisinde oluşturmak ya da resimle simgelemek gibi yeteneklerden yoksun oldukları için (601) taptıkları koruyucu Tanrılarını bir pala biçiminde temsil ediyorlardı. Bir Hun çobanı, ineklerinden birinin ayağından yaralandığının farkına varmış, kan izlerini dikkatle izleyerek, otların arasında bir kılıcın ucunu görmüş, çekerek yerden çıkarmış ve bunu Attila'ya sunmuş. Kurnaz hükümdar, bu sunuyu, dinsel minnet duygularını belirten bir davranışla kabul etmiş... Mars'ın kılıcı'nın yasal iyesi olarak, evren imparatorluğu üzerindeki tanrısal ve tartışılmaz haklarını açıklamıştır (602). İskitler, bu durumda dinsel törenlerini yapmışlarsa, geniş bir alanda bir sunak, ya da enine boyuna yığılmış ağaçlar dizmişler, Mars'ın kılıcını bu sunağın üzerine koymuşlar, her yıl, koyunların, develerin ve yüz

köleden birinin kanlarıyla sulamışlardır (603). Artık, bu insan kurbanlarından mı, yoksa savaş alanlarında durmadan döktüğü kanlardan ötürü mü, Mars'ın gözdesi olan Attila, fetihlerini kolaylaştıran ve sanki bunları haklı kılan kutsal bir kişiliğe büründü. Barbar hükümdarları, dalkavuklukla ya da dinsel bağlılıkla Hun kralının büyük parıltısından gözlerinin kamaştığını söylüyorlardı (604). Ulusunun büyük bir bölümünde hükümdarlık hakkını sürdüren kardeşi Bleda, üstünlüğünü ve yaşamını yitirdi. Bu kötü öldürme eylemi doğa üstü bir içtepi olarak nitelendirildi (605). Attila, Mars kılıcını öyle sert kavıyordu ki, bununla, bu kılıcın yalnız onun yenilemez kolu için var olduğuna herkesi inandırıyordu. Bize ondan kalan anıtlar yalnızca önemli utkuları ve devletin kapladığı geniş ülkelerdir. Hun kralı her ne denli bilim ve felsefeden hissesini alamamışsa da, belki uyruklarının barbarca bilgisizliği dolayısıyla başarılarıyla ilgili anıların sürekli kılınmayacağı için üzüntü duymuştur.

Yabancı ülkelerle uygar uluslar için toprakları eken kent halkıyla çadırlarda yaşayan çoban ve avcı göçebeler arasında bir ayırma çizgisi çekersek Attila'ya, tüm barbarların hükümdarı sanını haklı olarak verebiliriz (606). İskitler ile Cermenlerin geniş krallıklarını egemenliği altında birleştiren tek fâtihtir. Saltanatı sırasında kullanılan bu kapalı adlandırmalar çok geniş anlamda anlaşılmalıdır. Attila, o zamanlar Tuna kıyılarıyla sınırlanmamış olan Tübingen'i de eyaletleri arasına almıştı. Franklar onu korkunç bir komşu olarak görüyor ve kuvveti karşısında saygı duyuyorlardı. Attila'nın komutanlarından biri, Ren kıyılarında yurt tutmuş Burginyonları cezalandırarak yok etti. Baltık deniziyle ayrılmış durumdaki İskandinav krallıklarını ve Okyanus adalarını buyruğu altına aldı. Hunlar, o zamana dek, saldırganların, açgözlülüğüne karşı, halkının gözü pekliği ve iklim koşullarının sertliği yüzünden elde edilmesi olanaklı kalmış kürk haracını bu kuzey ülkelerinden alabiliyorlardı. Doğu yönünden, İskit bozkırları üzerinde Attila'nın otoritesine bir sınır çekmek güçtü. Bununla birlikte bunun Volga kıyıları olarak saptandığını söyleyebil-

riz. Halklar, Hunların hükümdarından savaşçı ve sihirbaz diye korkuyorlardı (607). Geugen'lerin han'ına saldırdı ve yendi. Bağlaşıklık antlaşması yapmak üzere Çin'e elçiler gönderdi. Hun kralına boyun eğmiş olan uluslar arasında, sayıları, değerleri ve şeflerinin kişisel yetenekleriyle ün salmış Gepit'lerle Ostrogotlar da bulunmaktaydı. Gepit kralı ünlü Ardarik, Attila'nın akıllı ve bağlı danışmanlığını yapıyordu. Hun kralı onun gözüpekliliğini ve büyük zekâsını beğeniyor, ayrıca Ostrogotların kralı Valamir'in dingin ve alçak gönüllü erdemlerini seviyordu. Adı sanı duyulmamış krallar ve emrinde hizmet eden savaşçı oymak şefleri, yalın birer muhafız ya da uşak niteliğiyle çevresinde diziliyorlardı. Gözlerini onun bakışlarından ayırmıyorlar, en küçük bir hoşnutsuzluk belirtmesinden titreyiyorlar, ilk işareti üzerine, tek sözcük söylemeden buyruklarını yerine getiriyorlardı. Barış zamanında ona bağlı çok sayıda hükümdar, sırasıyla nöbete giriyor ve kendi askerleriyle muhafızlık görevi yapıyorlardı. Attila tüm kuvvetlerini topladığı zaman ordusunun tutarı beşyüz bin, kimi kaynaklara göre, yediyüz bin barbar askerini buluyordu (608).

Hunların elçileri, Avrupa'da ve Asya'da komşuları olduklarını, bir yandan Tuna'ya, öbür yandan Don ırmağına dek yayılmış bulunduklarını Teodosius'e anımsatarak dikkatini çekiyorlardı. Babası Arkadius'ün saltanatı sırasında, serüvenci birtakım Hunlar Doğu'nun eyaletlerine akınlar yapmışlar, çok sayıda ganimet ve tutsak alarak geri çekilmişlerdi (609). Gizli bir yoldan Hazar denizi kıyıları boyunca ilerlediler, Kafkas ve Doğu Anadolu dağlarını aştılar, Dicle, Fırat ve Kızılırmak'ı geçtiler, süvarilerini Kapadokya'nın çok nitelikli atlarıyla dolanarak Kilikya'nın yüksek yerlerini ele geçirdiler ve Antakya kapılarına dek uzandılar. Yaklaşmaları Mısır'ı titretti. Kutsal Toprak'ın keşifleri ve hacıları, Hunların kızgınlığına uğramamak için, gemilere binmeye can attılar. Doğulular bu istilanın salmış olduğu terör havasını unutmış değillerdi. Bu gibi her yana kafa tutabilecek serüvenciler olsa olsa Attila'nın uyruklarından olabilirdi. Bu fırtınanın Persler üzerine mi yoksa

Romalılar'a mı yöneleceği konusunda kaygılı beklentilere düşüldü. Hun kralına bağlı kimi büyük temsilciler onun buyruğuyla, imparatorla ya da Batı komutanıyla bir bağlaşma ve ordu birliği anlaşması imzalamaya gitmişlerdi. Roma'da bulundukları sırada, Doğu'da yaptıkları yeni harekâtlardan biriyle ilgili bilgiler verdiler: Romalıların Meotis sandıkları bir bozkırı ve bataklığı geçtikten sonra dağları da aşmışlar ve onbeş gün sonra Medya sınırına vararak adları bilinmeyen Bazik ile Kürsi kentlerine dek ilerlemişler, Armenia yaylalarında Pers ordusuyla karşılaşmışlardı. Anlattıklarına göre, hava, ok yağmurundan kararmış, Hunlar sayı üstünlüğü karşısında savaşı sürdürememişler. Güç koşullar altındaki çekilişlerini çeşitli yollardan yapmışlar. Aldıkları ganimetlerden büyük bir bölümünü yitirmişler ve, toparlanmak, sonra da öc almak amacıyla ulusal kamplarına dönmüşler. Çalınmış görünüşlerine karşın bu elçilerin içtenlikli konuşmalarında Attila'nın karakterini ve tutkusunun amaçlarını tartışmaları karşısında Konstantinopolis temsilcisi Hun ordularının uzun süre Sâsâni hükümdarlarıyla çetin ve sonu bilinmez savaşlara gireceği hayaline kapıldılar. Ama, daha uyanık olan İtalya Romalıları bu tür bir umuda kapılmanın delice ve tehlikeli olduğunu Doğu'lu kardeşlerine bildirdiler ve, Med'lerle Pers'lerin Hunlar'a karşı koyamayacaklarını, kolayca kazanacakları utkuyla Hunların gururu ve gücü daha da artacağını ve, şimdiki halde hafif bir haraçla ve Teodosius'ün komutanı sanıyla yetinen Attila'nın, Romalıları her yandan bağliıyacak sert ve utanç verici koşullar ileri sürerek bunları zorla kabul ettireceğini ileri sürdüler ve onları bu düşüncelere inandırdılar (610).

Avrupa ve Asya devletleri, kendilerini korkutan çekince (tehlike)'yi savuşturma umarlarını ararken, Attila'nın bağlaşmasından yararlanan Vandallar Afrika'yı ellerinde tutmayı sürdürüyorlardı. Ravenna ve Konstantinopolis sarayları bu değerli eyaleti geri alabilmek için kuvvetlerini birleştirmişlerdi ve Sicilya limanları şimdiden gemilerle ve süel hazırlıklarla kaynaşır duruma gelmişti. Kur-

naz Genserik bu harekât hazırlığını gizlice öğrendi ve Hun kralını, Doğu imparatorluğunu istilâ etmesi için kışkırttı. Pek de önemli sayılmayacak bir olay kanlı bir savaşın nedeni ve bahanesi oldu (611). Margus antlaşmasının sonucu olarak Tuna'nın kuzey yakasında, bir Roma kalesinin koruması altında Köstence (Constantia) adı verilen açık bir pazar kurulmuştu. Barbar askerlerinden bir grup, ticaret güvenliğini bozdular ve bu kaleyi yerle bir ettiler. Hunlar bu ağır sataşmayı bir dengiyle karşılama eylemi olarak gösterdiler ve Margus piskoposunun kendi ülkelerinde, kendi krallarından birinin hazinesini ele geçirdiğini ileri sürdüler. Hazinesinin, ve Attila'nın adaletinden kaçmış olan kilise babasıyla öbür uyrukların kendilerine geri verilmesini istediler. Bizans sarayının red yanıtı savaş belgisi (işareti) oldu. Moesia halkı, hükümdarlarının yücegönüllü tutumunu önce alkışladılar. Ne var ki, Viminiaum'un ve dolaylardaki kentlerin yıkılması, karşı karşıya kaldıkları çekince (tehlike)'leri onlara gösterdi. Bu yüzden gevşediler ve ülkesinin güvenliği yolunda günahsız ve saygıdeğer bir yurttaşın kurban edilebileceğini savundular. Şehit tâci giymek hevesinde olmayan piskopos Margus onların niyetinden kuşkulandı ve bunu önlemeye karar verdi. Hun hükümdarıyla kişisel olarak görüşme yaptı, andlar verilerek güvenliği sağlandı. O da, bunun karşılığında, barbarlardan oluşan çok sayıda askeri gizlice Tuna kıyısında toplatarak, uygun bir saatte, kentin kapılarını kendi eliyle onlara açtı. Bir hayınlıkla elde edilen bu elverişli durum, çok daha önemli ve sonuç getirici yengilere yol açmış oldu. Kaleler ve palankalarla donatılmış bir savunma düzeni İllirya sınırlarını koruyordu. Her ne denli çoğu bir kuleden ve az sayıda askerden oluşmaktaysa da, olağanüstü olmayan hallerde, düzenli bir kuşatma yapma gücü olmayan ve buna girecek denli bekleme gücünü kendinde göremeyen düşman akınlarını püskürtmeye, hiç değilse durdurmaya yeterli olabiliyorlardı. Hunların korkunç kalabalığı ise bu zayıf engelleri kısa zamanda ortadan kaldırdı (612). Sirmium, Singidunum, Ratiaria, Marcianopolis, Naissus ve Sardika

kentleri yakılarak kül haline getirildi. Attila'nın komutasındaki sayısız barbar askeri, Karadeniz'den Adriyatik'e dek yaklaşık beş yüz millik bir alanda tüm ülkeleri ele geçirdiler ve yakıp yıktılar. Ne var ki, bu büyük tehlike bile Teodosius'ü eğlencelerinden ve ibadetlerinden alıkoyamadı ve Roma lejyonlarının başına geçmesini özendirmedi. Bununla birlikte, Afrika'daki zorbaya saldırmak için Sicilya'ya göndermiş olduğu birlikleri ivedi olarak geri getirtti. Pers sınırlarındaki garnizonları da getirterek hepsini Avrupa'da topladı. Roma ordusunun asker sayısı çok büyümüştü; elverir ki generaller komuta edebilsinler, askerler de bu komutları dinlesinlerdi. Bu ordu, ardarda yapılan üç savaşta da yenilgiye uğradı. İlk ikisi, Tuna'yı Hemus dağından ayıran büyük ovalardaki Utus kıyısında ve Marcianapolis surları önünde oldu. Yenen düşman tarafından sıkıştırılan Romalılar, Gelibolu (Chersonese) yarımadasına doğru çekildiler ve bu dar yarımada üçüncü ve kesin bir yenilgiye daha uğradılar. Bu ordunun yok edilmesi sonunda Attila, Çanakale'den Termopil'e ve Konstantinopolis'in dış mahallelerine dek tüm ülkenin saltık efendisi oldu. Hiçbir engelle karşılaşmaksızın ve acımaksızın, Trakya ve Makedonya eyaletlerini yakıp yıktı. Edirne ve Ereğli kentleri belki bu büyük istilanın dışında kalmış olabilirler. Eski yazarların ileri sürdüğüne göre, Doğu imparatorluğunun yetmiş kenti yakılıp yıkılmış ve tam anlamıyla yok olmuşlardı (613). Konstantinopolis'in surları Teodosius'ü, sarayını ve ürkek halkını korudu. Ne var ki, yakın bir zamanda depremle sallanmışlardı. Elli sekiz kulenin çökmesi korkulu gedik açılmasına neden olmuştu. Bunlar kısa zamanda onarıldı. Boş inançların yarattığı panik bu depremin tehlikesini artırdı. Halkın vardığı kanıya göre Tanrı, ne yasa, ne konuşma, ne de Romalıların dinini bilen bu İskit çobanlarına imparatorluğun başkentini teslim etmek istiyordu (614).

Güney imparatorluklarının tüm istilâlarında İskit çobanları yabanıl ve yıkıcı ruhlarını ortalığa yaydılar. Kıyıma ve haydutluğa karşı olan savaş yasaları iki kişisel çı-

kar ilkesi üzerine kurulmuştur: Kazanılan utkudan elde edilebilecek ılımlı yarar ve düşmanın eline fırsat geçince harekete geçebileceği korkusu... Bu gibi korku ve umut düşünceleri çoban yaşamı sürdüren uluslarca bilinmeyen şeylerdir. İlkel töreleri şatafatla ve din ile değişikliğe uğramadan önce, Attila'nın Hunlarıyla Moğolları ve Tatarları birbirine benzetmek yanlış olmazdı. Doğu Tarihinin tanıklığı Romalıların yetersiz ve kesikli tarihleri üzerine biraz ışık tutabilir. Çin'in tüm kuzey eyaletlerini boyunduruğu altına alan Mongu'lar, utkunun ilk sertliği dolayısıyla değil, soğukkanlılıkla düşünerek, tüm halkını yok etmeyi ve memleketi, sürülerine otlak yapmak için taş taş üstünde bırakmamayı tasarlamışlardı. Cengizhan'a daha yumuşak koşulları benimsetmeyi başaran bir Çinli devlet adamı (615) bu korkunç tasarının uygulanmasını engelleyebilmişti. Mongu'ların ele geçirdikleri Asya kentlerinde, bir çeşit yöntem ve düzenle uyguladıkları zafer sonrası kısımlarını Hunlar'ın da yapabileceği şüpheliydi. Bir kentin tüm halkı, yakınlardaki bir ovada toplanmaya zorlanmıştı. Bunlar üç bölüme ayrıldı. Birinci bölüm, yenik garnizon askerleriyle eli silah tutacak yaştaki erkeklerden oluşuyordu, ki haklarındaki hüküm hemen uygulamaya konulacaktı; ya Mongu'ların arasına asker olarak katılacaklar, ya da, kendilerini kuşatmış ve okları gerilmiş, mızrakları kaldırılmış durumda bekleyen birliklerce hemen öldürüleceklerdi. Genç ve güzel kızların, her sınıf ve meslekten zanaatkârla işçilerin, ve kurtulmalık alınabileceği umulan tüm kimselerin bulunduğu ikinci bölüm, eşit sayılarda, ya da ad çekimiyle, ordudaki derecelerine göre Mongular arasında paylaşılacaktı. Yaşamları ya da ölmeleri, yenenler için hiçbir anlam ve ilgi taşımayanlar, ki bunlar üçüncü bölümü oluşturuyordu, yararlı ve değerli ne varsa alıp götürülmüş olan kente dönmek serbestliğine kavuşuyorlardı. Dostlarından, ana-babalarından ve yaşamın tüm araç ve gereçlerinden yoksun kalmış olan bu mutsuz insanlar, doğdukları yerin havasını solunmak için bile haraç ödüyorlardı. İşte, sert davranmamak gerektiğine inansalar bile Monguların tutu-

mu böyleydi (616). Bununla birlikte, en küçük bir kıзма konusu, keyiflerini bozacak en ufak bir neden, hiç ayırım yapmadan tüm halkı genel kıyıma uğratmaya yetiyordu. Birçok kenti öylesine yakıp yıkmışlardı ki, bunların yerinde, kendi deyişleriyle, atlar, tökezlemeden dörtlü kalkanabilirlerdi. Cengiz Han'ın orduları, Horasan'ın Maru, Neisabur ve Herat gibi üç büyük merkezini yıkmışlardı. Burarlarda can verenlerin sayısı dört milyon üçyüz kırk bine varıyordu (617). Daha az barbar bir çağda dünyaya gelmiş ve Muhammet dininde yetişmiş olan Timurlenk de Attila'dan daha az yırtıcı olmadı (618). Bu ikincisi de öldürmede ve yıkmada Timur'dan aşağı kalmadığına göre her ikisine (619) de Allahın cezası sıfatını vermek yanlış olmayacaktır.

Güvenle söylenebilir ki Hunlar, çok sayıda Romalıyı tutsak ederek imparatorluk eyaletlerini insansız bırakmışlardır. İşini bilen bir devlet düzenleyicisinin elinde bu bilgi ve beceri sahibi tutsaklar, İskit bozkırlarında bilimi ve sanatları yaygın hale getirebilirlerdi. Bu tutsaklar, Attila imparatorluğunu oluşturan göçebe oymakların herbirine dağıtılmış bulunuyorlardı. Barbarlar, bir tutsakta değer olarak, yalnız güçlülük, güzellik ve ne kadar kurtarmalık (fidye) getirebileceğini görüyorlardı. Teslis ve Tanrı'nın insan biçiminde somutlaşması üzerine yapılan dinsel tartışmalarda derin bilgiler saçmış olan bir tanrıbilimcinin değeri onların gözünde pek esaslı yer tutmuyordu. Bununla birlikte tüm dinlerin dinsel görevlilerine saygı gösteriyorlardı. Hristiyan misyonerler, hükümdarın kendisine ve sarayına yaklaşmaksızın İncil'i yaymaya başarıyla çalıştılar (620). Bölüşme düşüncesini bile bilmeyen çobanların, hukuktan ve onu meslek olarak yapanlardan da nefret etmeleri doğaldı (621). Sürekli olarak birbirleriyle kaynaşmış olan Hunlarla Gotlar, dillerinde de birbirinden alışverişte ve karşılıklı benimsemelerde bulunuyorlardı. Lâtince bir süel dil olduğundan, Doğu imparatorluğunda bile tüm barbarlar bu dili konuşmak istiyorlardı (622). Yunan dilinden ve bilimlerinden ise tiksiniyorlardı. Bilgicinin ve filo-

zofun, pohpolanmaya alışmış gururu, tutsaklık arkadaşı olan güçlü kuvvetli uşağın yeğ tutulduğunu görerek inciniyordu. Mekanik sanatlarda da Hunlar yalnız kendi işlerine yarayanlara bakıyor, ancak bunları destekliyorlardı. Attila'nın gözdelelerinden biri olan Onegesius, tutsağı olan mimara bir banyo yaptırdı, ama bu, şatafatın tek bir örneği olarak kıldı. Barbarlar genellikle çilingirleri, dülgeleri, silahçı (savutçu)'ları, hem barış zamanındaki işlerde, hem de savaş için gerekli araç ve gereç yapımında çalıştırıyorlardı. Hunlar her ne denli ölümü hiçe sayıyorduysalar da hastalıklardan ve acı çekmekten korkuyorlardı ve, yenen'in gururu, kendisini hastalıktan kurtaracağına ve yaşamını uzatabileceğine inandığı bir tutsağın karşısında silinip gidiyordu (623). Bir barbar, saltık efendisi olduğu bir tutsağı, kızgınlık zamanında hırpalıyabilirdi. Ne var ki Hunlar, baskı düzeni izlemezler, çoğu zaman tutsaklarını gözüpekliliğini ve çalışkanlığını ödüllendirmek için onları serbest (azat) bırakırlardı. Elçiliği nedeniyle çok bilgi aktarmasına olanak bulan tarihçi Riscus (624) Attila'nın ordugâhında, kendisini Yunanca selâmlayan, ama yüzü ve giyiniş biçimi zengin bir İskitli olduğunu gösteren birisiyle karşılaşmıştı. Viminiakum kuşatmasında, dediğine göre, servetini ve özgürlüğünü yitirmişti. Kölesi olduğu Onegesius, Romalılara ve Akatzire'lere karşı gösterdiği hareketleri nedeniyle onu, Hunlar arasında dünyaya gelmişcesine savaşçılar sınıfına yükseltmişti. Üstelik, evlilik ve babalık bağlarıyla da Hunlar'a karışmıştı. Savaş ona, eskiden yitirdiği servetini, tefecilik yoluyla yeniden kazandırmıştı. Efendisi onu sofrasına kabul ediyor, hristiyanlığı bırakmış olan bu Yunanlı, mutluluğunun kaynağı olan böyle bir köleliği taparcasına seviyordu. Öyküsünü, Roma yönetiminin elverişli ve kötü yanlarını belirten kanılarını saymakla sürdüren eski hristiyan'a Priskus pek güçlü yanıtlar veremiyordu. Onegesius'ün azatlısı, sallanan bir imparatorluğun kusurlarını keskin renklerle ortaya döktü. O kusurlar ki, uzun süre kendisini de kurbanları arasında tutmuştu. Uyruklarını korumak için çok yetersiz olan imparatorların ki-

yıcı zırvalıkları yüzünden bu uyruklar kendilerini de savunamaz duruma düşmüşlerdi. Vergilendirilmedeki aşırı ağırlık baskılı bir tahsil sisteminin alabildiğine kötü uygulanmasıyla daha da dayanılmaz biçime dönüşmüştü. Bir sürü yasanın üstüste yığılması bunlar da birbirini işlemez hale sokmaktaydı. Adaletin ağır işlemesi ve formalitelere boğulmuş olmasından başka genel bozukluk, zengini daha zengin kılıyor, yoksulun yaşam koşullarını çok ağırlaştırıyordu. Vatan sevgisinin uyandırdığı bir duygu, bir an için bu mutlu tutsağın yüreğinde ısıldar gibi oldu ve, sel gibi gözyaşı dökerek, en ussal ve en esenlikli kuruluşları bozup yozlaştırmış olan majistraların suçu, belki de yetersizliği nedeniyle yanıp yakındı (625).

Batı Romalıları'nın ürkek ve bencil siyasası Doğu imparatorluğunu Hunlar'ın öc almalarına bırakmıştı (626). Hükümdarın ökeliği (dehâsı) orduların yok olmasından boşalan yeri doldurmuyor, gözüpeklik ve disiplin eksikliğini gidermiyordu. Hiç kuşkusuz o sıralarda yine Augustus ve Yenilmez sanını sürdüren Teodosius, aşağılatıcı bir barışın koşullarını buyruk verircesine yazdıran Attila'nın başışlamasını yalvaracak bir düzeye inmişti: 1° Doğu imparatoru, açık ya da dolaylı bir anlaşma gereğince, Tuna'nın güney kıyısındaki Singidunum ya da Belgrat'dan Trakya bölgesindeki Novae'ye dek geniş toprakları terk ediyordu. Genişliği, yalın bir anlatımla onbeş günlük yürüyüş gerektirmekteydi. Ne var ki, ulusal pazarın yerini değiştirme konusunda Attila'nın yaptığı öneri, bu toprakların içerisinde Naissus'ün bulunduğunu ortaya çıkardı. 2° Hun kralının istediğine ve elde ettiğine göre, yıllık haraç yediyüz altın liradan ikibin yüz liraya çıkıyordu. Ayrıca, hemen ödenmek üzere savaş giderlerini karşılamak ya da bahane olarak ileri sürülen çalmanın yerine geçmesi için altıbin altın lirası koşulu konuldu. Denecek ki, böyle bir istek karşısında Doğu imparatorluğu ancak birkaç bireyin serveti kadar borçlanmış bulunacaktır. Ama, bu denli küçük bir parayı devşirip kotarmak için bile devlet hazinesinde sarsıntılar ve düzensizlikler oldu. Halkı inleterek alınan vergilerin büyük

bir bölümü, birçok haydutların yol kesmeleriyle imparatorluk hazinesine ulaşamıyordu. Teodosius, gelirini, *imparatorluk görkemliliği* ve *hristiyanlık sadakası* adı altında, savurganlık ve yararsız gösteriş içerisinde gözdeleriyle har vurup harman savuruyordu. Olağanüstü gelirler de önceden kestirilemeyen askersel hazırlıkların gereksinimine harcanarak tükenmişti. Attila'nın önel tanımayan sabırsız açgözlülüğünü karşılamak için senatörler kesimine kişisel ve ağır bir vergi yükümlülüğü konularak - keyfi biçimde - salındı. Soyluların fakirliği, karılarının takılarını ve konaklarının süslemelerini satmaya onları zorladı (627). 3° Görünüşe göre Hun kralı, otoritesi altına isteyerek ya da zorla girmiş kimselerin üzerindeki iyeliğini yitiremeyeceğini bir hukuk ilkesi olarak ileri sürüyordu. Bu ilkeye göre, şu sonuca varıyordu, (Attila'nın vardığı sonuçlar tartışılmaz güçte yasalardı), ki savaşta tutsak olmuş Hunlar, kurtulmalık istenmeden ve vakit geçirilmeksizin geri verilmelidir. Her Romalı kaçak tutsaklara gelince, onlar, özgürlüklerine kavuşabilmek için oniki altın ödeyeceklerdi ve Hunların sancağı altından kaçan askerler koşulsuz ve bağışlanma sözü istenmeden geri verileceklerdi. Bu utanç verici antlaşmanın yerine getirilmesi için, ağır işkencele ve katlanmayı istemeyen ünlü soylardan gelmiş kaçakları öldürmek üzere imparatorluk subayları gönderildi. Bu olaydan sonra Romalılar, Teodosius tahtına yüz sürerek yalvaranları, ister iyi niyetle, ister zor altında koruyamadıkları için, İskit ülkesi halklarının tüm güvenini yitirdiler (628).

Ne tarihçilerin, ne de coğrafyacıların, başka hiçbir yerde adından söz etmedikleri ünsüz ve küçük bir kentin sarsılmaz tutumu imparatorun ve imparatorluğun tüm zayıflığını duyurdu. İllirya'nın yakınında, Traşya'da bulunan Azimus ya da Azimuntium, gençlerinin savaş ruhuyla, seçtiği şeflerin yetenekleriyle ve barbar ordusuna karşı elde ettiği başarılarla kendini göstermişti (629). Hunların gelmesini beklemeden, Azimontililer onlara saldırdılar ve Hunlar bu çekinceli yerden uzaklaştılar; sığınanlar ve kaçaklarla askersel güçlerini toparladılar. Antlaşmanın imza-

lanmasından sonra Attila, Azimontililer, antlaşma koşullarına uymaya imparatorca zorlanmazsa yeni bir savaş açmakla Romalılara gözdağı verdi. Teodosius'ün temsilcileri, bağımsızlıklarını bu denli gözüpeklikle savunmuş olan o insanlar üzerinde hiçbir otorite kuramayacaklarını alçakgönüllülükle dile getirdiler. Hun kralı, Azimus'lularla görüşmeyi kabul etti. Azimus'lüler, sürüleriyle birlikte baskına uğramış olan birkaç çobanın eski haklarına kavuşturulmasını istediler. Araştırma yapılması benimsenmekle birlikte sonuç elde edilemedi. Ne var ki Azimontililer, ellerinde tuttukları iki barbarı geri vermeden önce kendi hemşerilerinin Hunların elindeki tutsaklar arasında kalmadığını bildirmeleri yolunda onları yemin etmek zorunda bıraktılar.

Attila, onların verdiği inançlara çok inanmak istedi. Azimus'lüler, tutsaklarının geride kalanlarını kılıçtan geçirdiklerini ve kendilerine sığınan asker kaçaklarıyla tüm Romalıları hemen geri gönderme geleneklerine uyacaklarını bildirdiler. Vicdan hallerini inceleyen Tanrıbilimciler (Casuiste'ler), aziz Augustinus'ün sert düşüncelerine, aziz Hiyeronimus'ün ya da aziz Krisostom'un daha yumuşak duygularına gösterdikleri eğilim oranında bu yararlı yalanı kınayacak ya da hoş göreceklere (630). Tüm asker ve sivil devlet adamlarının şu noktada birleşmeleri gerekir ki, Azimontlular'ın savaşçı ruh ve sayısı özendirilip yaygınlaştırılmış olsaydı Barbarlar, kısa süre içerisinde imparatorluğun gücüne saygı duyma zorunda kalacaklardı.

Teodosius'ün, onurunu ayaklar altına almakla barışı elde edebileceğini ve ürkekliğinin kendisini yeni saldırılardan koruyacağını ummak olası değildi. Ardarda beş altı elçi kurulları geldi ve Attila'nın temsilcileri antlaşmanın tam ve eksiksiz olarak uygulanması için gözdağları verdiler (631). İmparatorluğun korumasından yararlanmayı sürdüren birtakım sığıntı ve asker kaçakları olduğunu - adlar uydurarak - bildirdiler, ve bu konuda kralları hemen isteklerini elde edemezse, oymaklarının hınç ve öfkesini durdurabilmesinin olanaksız hale geleceğini söylediler. Bu görüş-

meleri sürdürmeye Hun kralını zorlayan gurur ve çıkar güdülerinden ayrı olarak, yakınlarını ve gözdelelerini düşmanları zararına zenginleştirmek isteği de bunda rol oynuyordu. Elçileri ve beraberlerindeki önemli görevleri, barışın sürdürülmesinde katkıları olacağı umuduyla kazandırmak için imparatorluk hazinesi tamtakır hale getiriliyordu. Hun kralı, gönderdiği elçilere saygılı kabul gösterileceğini umuyordu. Onların elde ettikleri armağanların değerini ve görkemini sevinerek hesaplıyordu. Kendilerine çıkar sağlayacak verilmiş sözlerin titizlikle yerine getirilmesini istiyordu. Yazmanı Konstansius'ün evlenmesini bir devlet işlemi gibi uygulattı (632). Aetius'ün Hun kralına salık verdiği bu Galyalı serüvenci, kendisini seçkin bir sınıftan zengin bir kadınla evlendirmeleri koşuluyla Konstantinopolis'deki yüksek görevliler için çıkar sağlayacağına söz vermişti. Bu yükümlülük için kont Saturninus'ün kızı seçildi. Kurbanın tiksilmesi, iç karışıklıklar ve servetinin haksız olarak zor alıma uğratılması açgözlü Konstansius'ün hevesini kaçırdı. Attila adına, ona denk bir evlenme istedi. Birçok söz bozmalardan, özür dilemelerden ve yararsız önellerden sonra Bizans sarayı bu yabancı kendini bilmeze, zenginliği ve güzelliğiyle Roma hanımlarının baş sırasında yer alan Armatius'ün dul karısını gözden çıkarma özverisinde bulundu. Bu usandırıcı ve pahalıya mal olan elçilerin dönüşünde Attila, Doğu imparatorunun da kendisine elçi göndermesini istedi. Gönderileceklerin sınıfını ve ününü de gururla saptıyarak, konsulusluk giysilerini kuşanmış halde gelecek bu elçileri, Sardika'ya dek gelip orada kabul edeceğini bildirmek kayra (lutuf)'sında bulundu. Teodosius'ün devlet kurulu, Sardika'nın, içerisinde bulunduğu yoksulluğu ve sıkıntıyı ileri sürerek bu öneriyi atlattı. Ayrıca, ordunun ve sarayın tüm yüksek görevlilerinin, çok güçlü İskit hükümdarıyla görüşmelerde bulunmaya yeterli bir sanları bulunduğunu belirtecek denli de gözüpeklik gösterildi. Uzun süreler, başarıyla sivil ve süel hizmetler görmüş olan akıllı ve saygıdeğer gözde Maksiminus (633), bu kötü, belki de tehlikeli temsilciliği isteme-

yerek üstlendi. Hun kralının hıncını dindirmek gerekiyordu. Dostu, tarihçi Priscus (634), barbar kahramanını barış zamanında ve özel yaşamı içerisinde görüp inceleme olanacağını elde etti. Elçilik kurulunun felaketli ve kıyalı (cinâî) gizi ise yalnızca dilmaç (sözlü tercüman) Vigilius'ün bilgisinde kaldı. Hunların son iki elçisi, Ponnonya soylu ailelerinden Oreste ile, Skyres oymağının yiğit şefi Edekon da aynı zamanda Konstantinopolis'ten Attila'nın ordugâhına döndüler. O zamana dek tanınmayan adları, oğullarının olağanüstü zenginlikleriyle kısa sürede ün kazandı. Attila'nın iki uşağı, Batı'nın son imparatoru'nun ve İtalya'daki ilk barbar kralının babaları oldular.

Kalabalık bir insan ve at katarının izlediği elçiler, Konstantinopolis'ten üçyüz elli mil, ya da on üç günlük yürüyüş uzaklığındaki Sardika'da ilk molalarını verdiler. Sardika, yıkıntı haline gelmiş olsa da yine imparatorluk toprakları içerisinde bulunduğundan Romalılar, gereken konukseverliği gösterdiler. Eyalet halkı yeterince sığır ve koyun verdiler ve Hunlar, gösterişli olmasa da bolluk içerisindeki sofralarda ağırlandılar. Ne var ki, her iki yanın kendini beğenmişliği ve boş boğazlığı, çağrılılar arasında geçimsizlik doğmasına neden oldu. Roma elçileri Teodosius'ün ve imparatorluğun yüceliğini coşkuyla dile getirdiler. Hunlar ise, karşındakileri horlayıcı bir kurumla şanlı hükümdarlarının üstünlüğünü vurguladılar. Vigilius'un yersiz ve uygunsuz dalkavukluğu tartışmayı alevlendirdi. Vigilius, kim olursa olsun bir ölümlünün tanrısız Teodosius'le karşılaştırılmasını tiksiniyor reddediyordu. Priscus ile Maksiminus, konuşmanın konusunu değiştirmek ve barbarların öfkelerini yatıştırmak için çok uğraştılar ve bunu güçlkle başardılar. Yemekten kalkınca Roma elçileri, Hun elçileri Edekon ile Oreste'ye ipekli giysiler ve Hind incileri armağan ederek gönüllerini aldılar. Bu arada Oreste, kendisine her zaman gerekli saygının ve elâçıklığının gösterilmiş olduğuna dikkati çekti. Arkadaşının soyluluğuyla kendisinin sivil görevi arasında gösterilen küçük düşürücü ayrı-
tım, Edekon'u kuşkuyla bakılan bir düşman durumuna sok-

sa bile Oreste'yi uzlaşmaz bir hasım durumuna getirmişti.

Sardika'dan ayrıldıktan sonra, Naissus'e varmak için yüz millik yolculuk yaptılar. Büyük Konstantinus'un vatanı olan bu güzel kent artık yoktu. Kaleleri ve evleri yıkıntıdan başka bir şey değillerdi. Halkı da yok edilmiş, ya da dağılmış gitmişlerdi, kiliselerin yıkıntıları arasında sürünen kimi hastalar bu korkunç görüntünün acısını daha da artırıyordu. Yollarını kuzeybatıya yönelten elçiler, şimdiki Serviya dağlarını aşmak zorunda kaldılar ve Tuna kıyılarına giden bataklık ovaya indiler. Hunlar bu güzel ırmağa egemendiler. Bu ırmakta, ağaç kütüğünün oyulmasıyla yapılan büyük kayıklarla ulaşım sağlanıyordu. Teodosius'un elçileri kazasız belâsız, karşı yakaya geçtiler, onlarla birlikte gelen barbarlar da, kimi zaman savaşın tehlikelerine tanık olmuş, kimi zaman da av eğlencelerine sahne görevi yapmış olan Attila ordugâhının bulunduğu yere gittiler. Maksiminus, Tuna'dan iki mil uzaklaşmıştı ki, yenenlerin tüm saygısızlığını bütün ağırlığıyla duydu. Güzel bir görüş açısı olan koyakta çadırlarını kurmasına izin vermediler; nedeni de, çok uzakta da olsa, hükümdarın otağından görülen manzarayı bozabileceği ileri sürüldü. Attila'nın yüksek görevlileri, Maksiminus'un ancak hükümdarın önünde sunmak istediği bilgileri kendilerine vermesi için onu sıkıştırdılar. Maksiminus, yumuşak bir tutumla, her ulusun kendine göre yol ve yöntemleri olduğunu söylerken, çok büyük bir şaşkınlıkla öğrendi ki, Priscus'un deyiimiyle «tanrıların bile haber almamaları gereken» devlet konseyi'nin kararlarını düşman daha önce ele geçirmiş bulunuyordu. Bu denli utanç verici biçimde görüşmeyi reddetmesi üzerine hemen çıkıp gitmesi kendisine emrolundu. Buyruk ikinci kez yinelandı. Hunlar, Maksiminus'un sabrını ve dayatıcılığını kırmayı denediler. Sonunda, Onegesius'un kardeşi Skotta'nın araya girmesiyle - ki, armağanlarla onun gönlü alınmıştı - Teodosius'un elçisi Attila'nın karşısına çıkabilme iznine kavuştu. Ancak, kesin bir yanıt verilecek yerde, Hunların kralına, Doğu ve Batı imparatorluklarının

elçilerini aynı ordugâhta kabul etmiş olma gibi övünçlü bir sevinci sağlamak amacıyla Maksimnus'un kuzey yönünde yolculuğunu sürdürmesi istendi. Kılavuzlar yürüyüşü düzenliyorlar, ve, kralın istediği biçimde, onları acele etmeye, rahatsız olmaya ya da olur olmaz nedenlerle durmaya zorluyorlardı. Macaristan ovalarını geçen Romalılar birçok -ulaşıma elverişli- ırmakları da atladıklarını sandılar. Ama, Tibisküs (Theysse)'ün dolambaçlı yatağı, her önlerine çıktığı zaman başka bir ad aldığı için böyle bir kanıya varmış oldukları düşünülebilir. Dolaylardaki köyler onlara bol bol yiyecek, şarap yerine bal şerbeti, un ekmeği yernie darı pidesi ve, Priskus'un dediğine göre, damıtılmış arpadan yapılan Kamus (Kımız) adında bir tür likör veriyorlardı (635). Bu yiyecek ve içecekler, Konstantinopolis'in lüksüne alışmış insanlara yalın ve kaba görünebilirdi. Ne var ki, geçici kıtlıklarında, o zamana dek kırıkcılık ve öfkelelerinden başka bir yönlerini görmedikleri barbarların alçak gönüllü erdemleri ve konukseverliklerini tanımış oldular. Elçiler, bir bataklığın yanında çadırlarını kurmuşlardı. Gök gürültüleri ve yağmurla gelen büyük bir fırtına çadırları söktü, eşyaları su içinde kaldı ve bataklığa sürüklendi. Birlikte gelmiş olan kalabalık yardımcılarının da, gece karanlığında her biri bir yana dağıldı. Yolları bilmiyorlar ve yeni birtakım tehlikelere uğramaktan korkuyorlardı. Bleda'nın dul karısının olan yakındaki bir köyün halkını haykırılarıyla uyandırdılar. Köylüler, ellerinde fenerleriyle koşup geldiler, Romalıları ısıtmak için sazları yakıp ateş sağladılar ve o sıradaki tüm gereksinmelerini karşıladılar. Bleda'nın dul eşince yapılan bu yardımlardan başka yeterli sayıda hoş ve güzel genç kızların ödünç olarak sunulması gibi oldukça tuhaf incelikler Romalıları birtakım sıkıntılı hallere soktu. Ertesi gün dağılmış eşya toplanarak kurutuldu, insanlarla atlar dinlendirildi. Yola koyulmadan önce elçiler, köyün hanımından izin aldılar ve gümüş kâseler, kuru meyveler, kırmızı postekler ve Hind baharatı vererek teşekkürlerini sundular. Bu serüvenden sonra, altı günden beri ayrı düştükleri Attila'nın adamlarıyla yeniden

buluştular ve yüzlerce mil yol geçtikleri halde bir tek kente rastlamadan bir imparatorluk merkezine dek ağır ağır yürüyüşlerini sürdürdüler.

Priskus'un pek de açık olmayan sözlerinden anladığı-mıza göre bu başkent, Tuna ile Teis ve Yukarı Macaristan'daki karpat dağları arasında, olasılıkla Jazberin, Agria ya da Tokay dolaylarında kurulmuştur (636). Kuşkusuz bu başkent'in kökeni bir çadırli ordugâhtı. Attila'nın büyük ve kalabalık çadırsaray yaşamı büyük bir köye dönüşmüştü, orada Hun kralı, kadınlarıyla, gözdeleleriyle, muhafızları ve tüm tutsaklarıyla birlikte oturuyordu (637). Taş yapı olarak, gereçleri Pannonya'dan getirilmiş olan Onegesius hamamından başka bir bina görünmüyordu. Yakınlarda yapı için kullanmaya elverişli ağacı olan orman bulunmadığından, alt katmandaki insanların, konutlarını saman, çamur ve çitalarla yaptıkları düşünülebilir. Üst katmandaki Hunlar'ın evleri, iyelerinin sınıfına, zenginliğine ve beğensine göre, genellikle kaba bir gösterişle süslenmiş tahta yapılarıydı. Anlaşıldığına göre bunlar, sınıflarının önemine uygun olarak, bir düzen içerisinde, hükümdarın konutuna yakınlık derecesine göre sıralanıyorlardı. Tüm öbür konutların her bakımdan üstünü olan Attila'nın sarayı tahtadan yapılmıştı ve çok geniş bir yeri kaplıyordu. Dış duvar ya da kale olarak yapılmış bölüm de ağaçtandı ve savunmadan çok güzel göstermek için meydana getirilmiş gibiydi. Bir dağın eteğine yaslanarak yamacı da içine alan bu duvarın berisinde, tahtadan yapılmış çok sayıda bina bulunmaktaydı. Attila'nın kalabalık eşleri ayrı bir konutta oturuyorlardı. Böyle olmakla birlikte, Asyalılar'ın kurduğu sert ayrı tutma durumu şöyle dursun, bu hanımlar Roma elçilerini teklifsizce kabul ediyorlar, yemeğe çağırıyorlar, herkesin önünde kendilerini öptürmeye bile izin veriyorlardı. Maksiminus, baş kraliçe Serka'ya armağanlarını sunduğu sırada konutun değişik mimarisine, yuvarlak sütunların yüksekliğine ve, kimisi düz, kimisi de oymalı tahta işlerine hayran kalmıştı. Süslemelerin beğeniyle serpiştirilmiş olduğunu ve orantıların iyi kullanıldığını görmüştü. Bir

muhafız kordonundan geçen elçiler Serka'nın iç dairesine alınmışlardı. Attila'nın eşi elçileri iki kişilik bir yatağa uzanmış - ya da oturmuş - durumda kabul etmişti. Yer, halılarla kaplıydı. Kraliçenin hizmetçileri onun çevresinde halka oluşturuyor, şeref kızları, halının üzerinde oturmuş, barbar askerleriyle ilgili birtakım örgüler örüyorlardı. Hunlar, utkularının da kanıtı ve ödülü olan değerli şeyleri herkese göstermeyi seviyorlardı. Hayvanlarının koşum takımlarını ve ayakkabılarına varıncaya dek giysilerini ve silahlarını, değerli taşlarla süslenmiş altın varaklarla donatıyorlardı. Yemek masalarında, Yunanlı zanaatçıların elmeğiyle işlenmiş altın ve gümüş tabakalarla kupalar bol sayıda yer alıyordu. Yalnız Attila, ataları olan İskitler'in yalınlığına öykünmekle gurur duyuyordu. Giysisi, silahları, hayvanlarının koşum takımları, süssüz ve tek renkteydiler. Yemek masası, bardakları ve tabakları da tahtadan- dı. Yalnız et yiyordu, ekmeğe, kuzeyin Fatih'i'ne yakışmaz bir lüks olarak bakıyordu.

Attila, Roma elçilerini huzuruna kabul ettiği zaman, çadırı Tuna kıyısında kurulmuştu ve çok büyük sayıda bir muhafız kıtası bu çadırı kuşatmış bulunuyordu. Hükümdar, taht yerine bir iskemlede oturmaktaydı. Sert bakışları, sabırsız devinimleri ve korkutucu sesi Maksiminus'un kararlı tutumunu şaşırttı. Vigilius ise, Hun kralı'nın, ulusların kurallarına saygı göstermezse o alçak dilmaçı bir çar-mıha gerdirerek çivileteceğini ve ölüsünü akbabalara teslim edeceğini kızgın bir tavırla söylediğini duyunca gerçekten titremeye başladı. Barbar hükümdarı, tam bir liste halinde kendini bilmez Vigilius'un ancak onyedi asker kaçığı bulunduğu şeklindeki sözlerinin yalan olduğunu açıkladı; Teodosius'un eyalet savunmalarını birtakım satılmış hâinlere emanet ettiğini ve bunların güçsüz çabalarından tiksindiğini, bununla birlikte birtakım kaçak kölelerle savaşmak gibi bir düzeye inmek istemediğini söyledi. «Bizim İstencimz olmadan ayakta kalabileceğini sanan tek bir Roma kenti var mı?» diye ekledi. Dilmaçı geri gönderdi. Vigilius Konstantinopolis'e ivedi olarak döndü ve Attila'nın

İsteklerini bildirdi: Yeniden eski hakları tam olarak vermek ve daha saygın bir elçilik kurulu göndermek, Hun kralının öfkesi yavaş yavaş yatıştı ve törenini yolda yaptığı Eslav'ın kızıyla yeni evlenmesinin verdiği keyif, karakterindeki sertliği yumuşattı. Krallık köyüne girişinde olağanüstü bir tören yapıldı. Çok sayıda kadından oluşan bir topluluk hükümdarın önünde yer aldı ve iki sıraya ayrılarak, yine onun önünde yürüyüşe geçti. Safların arası ince tül den beyaz örtülerle kapanıyor ve iki yanında kadınlarca tutuluyordu. Bu halleriyle bir sayvan oluşturuyorlar ve genç erden kızlardan kurulu bir koro, İskit dilinde ulusal türkü ve şarkılar söylüyorlardı. Gözdesi Onegesius'un, izleyen kadınlar arasında bulunan eşi, saray yolunun üzerindeki evinin kapısında onu selâmladı ve, memleketinin gelenegine uygun olarak, ona sunmak üzere hazırlamış olduğu şarap ve etten tatması için saygıyla ricada bulundu. Hükümdar bu sunuyu kabul edeceğini belirtince, hizmetkârları, küçük bir gümüş masayı atının hizasına kaldırdılar. Attila, kupaya dudaklarını değdirdi, Onegesius'un eşini selâmladı ve yoluna devam etti. Hun kralının, başkentinde geçirdiği günler, bir saray âvâreliği içerisinde boşuna harcanmış değildi. Saygınlığını sürdürmek için Attila, kendini herkesten saklama yoluna sapmıyordu. Kurullarını sık sık toplantıya çağırıyor, çeşitli memleketlerin elçilerini kabul ediyordu. Belirli saatlerde, İskit'in eski hükümdarlarının gelenegine uyarak sarayın'n cümle kapısı önünde kurduğu divânına halk yanaşabiliyordu. Doğu ve Batı Romalılar, Hun kralının kendi ülkesinin prenslerine ve soylularına yemek verdiği yerde iki şölene çağrıldılar. Ne var ki, Maksiminus ile beraberindekiler ancak Attila'nın sağlığına ve erincine içtikten ya da içer gibi yaptıktan sonra kapının eşğini geçme iznini alabildiler. Bu biçimsel titizlik yerine getirildikten sonra kendilerine ayrılan yere götürüldüler. İmparatorun masası ve yatağı salonun ortasında yüksek bir set üzerinde duruyor, halı ve ince çarşaf-la örtülü bulunuyordu. Amcası, oğullarından biri ve belki gözde bir kral, onun yalın ve gösterişsiz yemeğine çağrıl-

mışlardı. Her iki yana, herbirinde üç, dört çağrılı oturabilecek küçük ve derli toplu masalar konmuştu. Sağ yan en onurlu yerdі. Romalıların sol yana alınmaları doğaldı ve Got oymaklarından biri olduğu anlaşılan Berik, Teodosius'un ve Valentinianus'un temsilcilerinden üstün tutuldu. Barbar hükümdarı içki sunucusu (sâki) ndan dolu kadehi aldı ve, çağrılıların en seçkininin sağlığına nâzikçe içti; o da ayağa kalkarak, hükümdara iyi dileklerini ve saygılarını sunduktan sonra kadehini dudaklarına götürdü. Tüm çağrılılar, hiç değilse en ünlüleri, aynı gösteriyi yinelediler ve, herbirine üç kez servis yapıldığına göre çok zaman geçmiş olmalıydı. Yemekler ortadan kalktıktan sonra, masalar şarapla süslendi ve kendilerini ılımlılıkta tutmasını bilen ve buna alışkın olan Romalılar bu gece şöleninden çekilmeden önce, bu ulus insanların yemekli eğlencelerindeki durum ve tutumlarını gözleme fırsatını kaçırmadılar. Hunlar, gevşeklik ve kendinden geçme hallerini keyifle sürdürdüler. Attila'nın yatağı önünde ayakta duran iki İskitli, onun değerini ve utkularını kutlamak için yazdıkları dizeleri ezbere okudular. Salonda derin bir sessizlik vardı ve çağrılıların dikkati, başarılarının anısını yineleyen ve sonsuzlaştıran havalara kapılmıştı. Genç savaşçıların gözlerinde savaş coşkusu parılıyordu ve yaşlıların gözyaşları, savaşların utkusunu ve tehlikesini artık paylaşamadıklarından duydukları yüce üzüntüyü belirtiyordu (638). Belki de bir çeşit süel erdemler okulu olarak görülen bu dinlenme toplantısı, insan doğası için küçük düşürücü bir kaba komediyle sürdü. Biri Mağripli öbürü İskitli iki soytarı, biçimsiz suratları, kaba giyinişleri, gülünç tavırları, İskit, Got ve Latin dillerinden anlaşılmaz karma sözleriyle izleyicilerin neşelenmesini sağladılar. Salonu çınlatan gürültülü kahkahalar arasında yalnız Attila, oğullarının en küçüğü İrnak gelinceye dek gevşemez ağırbaşlılığını bozmadı, çocuğu gülerek öptü, yanağını okşadı ve tinsel habercilerince, bir gün ailesinin ve imparatorluğunun ayakta kalmasını sağlayacağı konusunda önsezide bulunulan bu çocuk üzerine kendi yeğlemesini böylece açıklamış oldu. Elçiler,

ertesı gün ikinci bir çağrı aldılar ve bunu Attila'nın nezaketine ve saygınlığa yordular. Hun kralı, Maksimius'la uzun uzun ve içtenlikle görüştü. Ne var ki, bu dostça davranış yerini yüksek perdeden kınamalara ve sert korkutmalara bıraktı. Hükümdar, yol ve yöneme uygun olmayan bir çıkışla sekreteri Konstansius'ün kişisel yakınmalarını destekledi: «İmparator, dedi Attila, ona uzun süre önce zengin bir kadın bulacağına söz vermişti. Konstansius umutlarında aldatılmamalıydı. Bir Roma imparatoru kendini yalancı durumuna sokmamalıdır.» Üç gün sonra elçiler onun iznini alabildiler. Onların hatırı için birçok tutsağa küçük bir kurtulmalık karşılığında özgürlükleri geri verildi. İmparatorluk elçilerinin kraldan aldıkları armağanlardan başka, Attila'nın izniyle soylulardan herbiri de, onlara, işe yarar sungu olarak çok güzel atlar verdiler. Maksiminus, aynı yoldan Konstantinopolis'e döndü ve, her ne denli Attila'nın yeni elçisiyle, rastlantı eseri arası açıldıysa da, uzun ve zahmetli yolculuğunun iki ulus arasında barış ve bağlaşıklık kurulmasına yardımcı olduğu umuduyla avundu (639).

Ne var ki, Roma elçisi, devlet ciddiliği maskesi altında saklanan kallesçe niyetten haberi değildi. Konstantinopolis'in görkemini görerek şaşkınlığını ve beğenisini belli eden Edekon'un bu hali, Vigilius'e, imparatoru ve imparatorluğu elinde oynatan hadım Krisafius ile Hun elçisini görüştürme cesareti verdi (640). Birtakım ön görüşmelerden ve karşılıklı gizli davranma için and içmelerden sonra, bir temsilcinin erdemleri için kendi kalbinde ve deneyimlerinde büyük bir saygı duymayan hadım, önemli bir hizmet olarak nitelendirdiği Attila'nın öldürülmesini elçiye önermeye cesaret etti, Edekon bunu yapınca, tadına doyamıyacağı çok büyük servetlere sahip olacaktı, diye düşündü. Hun elçisi bu parlak öneriye kulak verdi, hâyinlik işini kabullendi ve başarılabacağını söyledi. Bu tasarıdan saray bakanına bilgi verildi ve sofu Teodosius de, savaşmayı göze alamadığı düşmanının öldürülmesi düşüncesine katıldı. Ancak, Edekon'ün duygu gizlerliği, belki de pişmanlığı bu al-

çakça niyeti çıkmaza soktu. Ve yine belki kendisine önerilmiş olan bu hâyinlik işi, ilk baştan onda büyük bir korku yaratmamış olsa da sonradan yine kendi istek ve istenciyle karşı çıkarak kişisel değerini ortaya koyabilmiştir. Maksiminus'un elçiliği ve Attila'nın davranışı anımsanırsa, konukseverlik kurallarına saygı göstererek, kendisini öldürmek üzere yapılmış düzene katılan bir hükümdarın elçisini insanca karşılayan ve sonra da uğurlayan barbara hayran kalmamak olası değildir. Vigilius'un ihtiyatsızlığı ise daha da olağanüstü bir durum göstermektedir: Suçu ve bunun getirebileceği tehlikeye karşı sağ görüşü (basireti) bağlanan Vigilius, beraberinde oğlu ve, hadımın Edekon'u yatıştırmak ve muhafızları susturmak üzere teslim ettiği altın kesesi olduğu halde Hunlar'ın ordugâhına yeniden geldi. Dilmaç, oraya varışında hemen tutuklanarak Attila'nın mahkemesi önüne çıkarıldı. Vigilius, kesin bir tutumla günahsızlığını savundu; ne var ki, gözlerinin önünde oğlunun kurban edileceği söylenince tüm fesat hareketini açıklamak zorunda kaldı. Gözleri doymayan hükümdar, cezalandırmaya bile değer görmediği bir aşağılık insanın yaşamına kurtarmalık olarak iki altın vermesini kabul etti. Tüm tiksintisini daha üst düzeydeki bir suçluya yöneltti. Eslav ve Oreste adlı elçileri hemen, açıklamaları ölüm cezasıyla yasaklanan birtakım yönergelerle Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıktılar. Çekinmeden Teodosius'un önüne alındılar. Oreste, boynuna o uğursuz keseyi asmıştı. Tahtın yanında yer almış bulunan hadım Krisafius'e bu keseyi tanıyıp tanımadığını ve suçunu itiraf edip etmeyeceğini sordu. Öbür Elçi arkadaşı Eslav da, imparatora söylenecek kınamaları dile getirmekle görevlendirilmişti: «Teodosius, diye ciddi bir tavırla ona seslendi, ünlü ve saygıdeğer bir habanın oğludur. Attila da soylu bir aileden gelmektedir. Babası Munzuk'tan kendisine kalmış saygınlığı ayakta tutmasını başarmıştır. Teodosius ise, atalarının saygınlığına, lâyık olamamıştır. Haraç ödemeye yanaşarak köle düzeyine inmiştir. Buna göre ona düşen, değer ve zenginlik bakımlarından kendisinden üstün durumda bulunana karşı,

efendisinin canına kasteden kalles bir köle gibi fesat hareketlerine girişmek yerine, saygılı olmaktır.» Dalkavukça sözlere alışık bulunan Arkadius'ün oğlu, gerçeğin acı sesini şaşkınlıkla dinledi. Kızardı, titredi ve, Eslav ile Oreste'nin, aldıkları buyruğa dayanarak istedikleri Krisafius'ün başını itelemeye kendinde güç bulamadı. Teodosius, Attila'nın öfkesini yatıştırmak üzere, biri baş haznedar, öbürü Doğu orduları başkomutanı olan Nomius ile Anatolius'ü seçerek onun gururunu okşayarak değerde kimselerden oluşan yeni elçileri gönderdi. Attila bu elçileri karşılamak için Drenko ırmağının kıyısına dek geldi. Baştan göstermek istediği öfkeli tutumu, elçilerin tatlı dilleri ve elaçıklıkları karşısında sürdüremedi. Attila imparatoru, hadımı ve dilmaçı bağışladı, barışın koşullarına uyacağını and içerek yineledi, çok sayıda tutukluyu geri verdi, kaçakları ve sığınanları kendi hallerine bıraktı ve, üzerindeki insanlarıyla birlikte almış olduğu Tuna güneyindeki çok geniş topraklardan vazgeçti. Böyle bir antlaşma yapabilmek için, çok çetin bir savaşa girmek ve onu utkuyla sonuçlandırmak gerekirdi. Teodosius'ün mutsuz uyrukları, ölümü için seve seve ödeyecekleri aşağılık bir gözdenin kurtulması konusunda ödemeye zorlandıkları yeni vergiler altında ezildiler (641).

İmparator Teodosius, utançlarla dolu yaşamının en kötü hal ve koşula düştüğü dönemden sonra uzun süre dünyada kalmadı. Konstantinopolis dolaylarında çıktığı avlanmadan döndüğü sırada atı, onu eyerinden silkeledi ve Likus (Lycus) deresine yuvarladı. Belkemiğinden ağır yaralanan Teodosius, geçirdiği kazadan birkaç gün sonra, elli yaşında ve saltanatının kırküçüncü yılında yaşama gözlerini yumdu (642). Hadımların zararlı etkisiyle sivil ve kilise işlerindeki yönetiminde kimi çelişiklere düşmüş olan kız kardeşi Pülşeri, oybirliğiyle Doğu imparatoriçesi ilân olundu. Böylece Romalılar ilk kez bir kadın kralın buyruğu altına girmiş oldular. Pülşeri tahta geçer geçmez, bir adalet eyleminde bulunarak, kişisel hıncıyla halkın hıncını yatıştırdı. Yargılama v.b. gibi biçimsel yollara kalkışmadan, ha-

dım Krisafius, sarayın kapısı önünde öldürüldü. Bu doymak bilmez gözdenin biriktirmiş olduğu çok büyük servetler, cezasını hızlandırmaktan ve haklı kılmaktan başka şeye yaramadı (643). Halkın ve kilise adamlarının alkışları arasında imparatoriçe, kadın olmanın ortaya çıkardığı elverişsizlikleri görmezlikten gelmeyerek, karısının sililiğine (iffetine) ve üstünlüğüne her zaman saygı gösterecek bir arkadaş seçerek mırıldanmaları önlemeye karar verdi. Yaklaşık altmış yaşlarında olan senatör Marsianus'e evlenme elini uzattı. Kocasının adıyla imparatorluk erguvanı yetkisini benimsedi. Kalseduan (Kadıköy) konsili'nce oluşturulduğu biçimde geleneksel inanç için Marsianus'ün harcadığı çaba, katoliklerin minnetini artırmak ve alkışlarını kazanmak için yetip de artacaktı bile. Özel yaşamındaki ve sonra da tahttaki tutumu, kalıtım yoluyla imparatorluğun başına ard arda geçmiş olan hükümdarlardan ikisinin de yetersizliğiyle hemen hemen yıkılan Roma'yı yeniden canlandırır gibi bir etkinlik göstermiştir. Trakya'da doğmuş ve askerlik mesleğinde yetişmiş olan Marsianus, gençliğinde mutsuzluğun ve yoksulluğun acı çilelerini çekmişti. Konstantinopolis'e geldiğinde tüm varlığı, bir arkadaşının kendisine ödünç olarak verdiği ikiyüz altından oluşuyordu. Aspar'ın ve onun oğlu Ardaburius'ün aile ve askerlik hizmetlerinde ondokuz yıl çalışmış, bu generallerle birlikte Pers ve Afrika savaşlarında bulunmuş ve onların korumasıyla tribunos ve senatör saygınlıklarını elde etmişti. Gösterdiği değerlilik, şeflerinin de güvenini kazanmış ve karakterindeki alçakgönüllülük bu güvenin kıskançlığa dönüşmesini önlemişti. Çıkarına düşkün ve baskı yapan bir devlet yönetimini - hakkı ve yetkiyi - kötüye kullanmasını, kişisel olarak da algılamış ve belki bundan zarar da görmüştü. Kendi örneği, göreneklerin iyileştirilmesi için çıkardığı yasalara güç ve canlılık kazandırmıştı (644).

BÖLÜM XXXV

Galya'nın Attila'ca Ele Geçirilmesi - Aetius ve Vizigotlar'ca Püskürtülmesi - Attila'nın İtalya'yı Alması ve Boşaltması - Attila'nın, Aetius'ün ve Valentinianus III.'ün Ölümü.

İmparator Marsianus, sağlam bir barış onurla korunabildikçe savaştan kaçınmanın gereğine inanıyordu. Yine onun düşüncesine göre, bir hükümdar savaş için korkakça bir tiksinti duyarsa yararlanmakta olduğu barış da sağlam ve onurlu olamazdı. İşte, yıllık haracın ödenmesini küstahça isteyen Hun kralına verdiği yanıtta bu kurallar egemen olmuştu. Marsianus, Hun elçilerine şunları söylemişti: «Haraçtan söz ederek imparatorluğun yüceliğine, hiçbir ceza görmeden sataşabilme zamanı gerilerde kalmıştır. Sadık bağlaşıklarını her zaman cömertçe ödüllendireceğim. Ama barışı bozmaya kalkışacak olanlar, kendilerini geri püskürtecek, elinde kılıç, gözüpek askerleri karşılarında bulacaklardır.» Hunların ordugâhına gönderilmiş olan Apollonius de aşağı yukarı aynı dili kullandı, hükümdarın önüne çıkmadan önce armağanları verme isteğini geri çevirdi, ve Attila'nın soysuzlaşmış Romalılarda bulmayı beklemediği bir kararlılıkla hareket etti (645). Kendini beğenmiş barbar, Teodosius'ün ardılını cezalandırmakla tehdit etti. Ancak, iki imparatorluktan hangisine önce saldıracağını kendi kendine tartışıyordu. Doğu ve Batı halkları korkunç Attila'nın seçeneğini yapmasını kaygıyla beklemek-

teyken o, Ravenna ve Konstantinopolis saraylarına gitmek üzere iki haberciyi yola çıkardı. Bu haberciler iki imparatora da aynı onur kırıcı şu sözleri bidlirdiler: «Benim ve senin efendimiz olan Attila, vakit geçirmeden, kendisine bir saray hazırlatmanı sana buyuruyor (646).» Hunlar, çok kez yendikleri Doğu Romalılarından tiksiniyor ya da öyle görünüyorlardıysa da, Attila, daha önemli ve daha şanlı bir harekâtı gerçekleştireceği zamana değin, kolay bir fetih olacak Doğu işini erteleme kararını bildirdi. Anılmaya değer Galya ve İtalya istilalarında Hunları dürtükleyen kuşkusuz bu eyaletlerin zenginliği ve toprak verimliliği idi. Ama Attila'nın kişisel güdülerinin, Valentinianus saltanatındaki Batı Roma imparatorluğu mu yoksa, daha açıkçası, Aetius'ün yönetimi altındaki devlet mi olduğunu kestirmek olanaksızdı (647).

Yarışmacısı Bonifasius'ün ölümünden sonra Aetius, ihtiyatlı davranarak Hunların yanına çekilmişti ve o günkü varlığı ile ilerdeki büyüklüğünün güvenini barbarların dostluğuna borçluydu. Suçlu bir sürgünün yalvaran dilini kullanacak yerde, Aetius, bu koruyuculardan altmış bininin başına bağışlanmasını istedi. Plasidya'nın dayatmasının ise acıyıp bağışlamaktan çok korkmasından olduğu ortaya çıktı. İmparatoriçe de oğlu imparator Valentinianus gibi, kendini beğenmiş bir uyruğun vesayeti altına girdi; o denli ki, Bonifasius'ün damadı erdemli ve sadık Sebastianus'ü (648) bile, yatışmaz bir düşmana karşı koruyabilecek yetkiye sahip olmayı sürdüremedi. Mutlu Aetius, patricius sanını ve üç kez de konsulusluk saygınlığını kazandıktan sonra süvari ve piyade kuvvetleri başkomutanlığı rütbesine yükseldi ve tüm sül gücü elinde topladı. Çağının yazarları kimi zaman onu, *Batı Romalıları'nın dükü* ya da *komutanı* diye adlandırmışlardır. Büyük Teodosius'ün torunu üzerindeki erguvanın ve boş imparator adının sürüp gitmesinde Aetius'ün erdeminin değil ihtiyatlılığının etkisi olmuştur. Valentinianus, İtalya'daki eğlence ve keyif âlemlerinde yaşamını sürdürürken patricius, yirmi yıl boyunca, yıkılmaya hazır bir imparatorluğun çürümüş du-

varlarını ayakta tutan bir kahraman ve vatansever'in parlaklığı içerisinde görünüyordu. Gotlar'ın tarihçisi de Aetius'ü Cumhuriyetin kurtarıcısı olarak görmektedir (649). Aşağıda çizilen portre, dalkavukça da olsa, yine de övmekten çok gerçekleri dile getirmektedir: «Annesi zengin ve soylu bir İtalyan ailesinden gelmekteydi. İskit eyaletinde tanınmış bir adı olan babası Gaudentius, erlikten süvari başkomutanlığına dek aşama aşama yükselmiş bir askerdi. Çocukluğundan beri muhafızların arasına konulmuş olan oğlu, önce Alarik'e, sonra da Hunlar'a, tutu (rehine) olarak verilmişti. Kişisel değerindeki üstünlüğüyle hak ettiği saray sivil ve süel onurlarını, sırasıyla, elde etti. Soylu ve güzel bir yüzü vardı. Orta boylu olmakla birlikte, kuvvet, güzellik ve çeviklik bakımlarından şaşılacak orantı ve uygunluk içerisindeydi. Ata binmek, ok atmak ve mızrak fırlatmak gibi süel devinimlerde birinciliği kimseye bırakmıyordu. Harekât sırasında çok sabırlı ve azla yetinen bir yaratılıştaydı; uykusuzluklara, besin yokluğuna dayanırdı. Bedeni ve ruhu çok daha zahmetli durumlara katlanabilirdi. Aetius, tehlikelerden korkmaz, sataşmaları hor görürdü. Ruhunun soylu kararlılığını şaşırtmak, bozmak ya da yıldırmağa olanaksızdı (650). Batı'nın eyaletlerinde yer tutmuş bulunan barbarlar yavaş yavaş Aetius'ün değerine ve iyi niyetine yakınlık duymaya başladılar. O, bu insanların taşkınlıklarını yatıştırıyor, boş inançlarını hoşgörüyle karşılıyor, çıkarlarını gözetiyor, tutkularını dizginliyordu. Genserik'le yaptığı bir antlaşmayla İtalya'ya girmeye hazır olarak bekleyen Vandalların hareketini durdurdu. Bağımsız Bretonlar, yardım etmesi için ona yalvardılar. Onun eliyle İspanya'da ve Galya'da imparatorluk yetkisi yeniden kuruldu. Süev'leri ve Frank'ları yendikten sonra onların ordularını da cumhuriyetin savunulmasında kullanmağa zorladı.

Politika gereği olduğu denli minnet borcu olarak da Aetius, Hunlarla dostluğunu geliştirmekteydi. Onların arasında yaşamını sürdürdüğü zamanlarda, sürgün durumunda olmasına karşın, iyilikçisinin yeğeni Attila'yla içli dışlı

ilişkiler içinde bulunmuştu. Bu ünlü hasımlar, bu dostluklarını, ileriki zamanlarda da, karşılıklı olarak armağanlar sunmak ve elçiler göndermek gibi davranışlarıyla sürdürmüşlerdir. Aetius'ün oğlu Karpilionus, Attila'nın ordugâhında yetişti. Patricius, bağlılık ve minnettarlık söz ve davranışlarıyla, her iki imparatorluğu da baskı altında tutan orduların komutanından korkusunu gizlemek istiyordu. Onun isteklerini yerine getiriyor ya da bu istekleri atlatmaya çalışıyordu. Attila, saldırıyla alınan bir kentin ganimetleri arasından kaçırılmış birkaç altın kupa için haber gönderince, Norik yöneticileri, onu yatıştırmak üzere hemen kendisini görmeye gittiler (651). Şurası da bir gerçektir ki, krallık köyünde Maksiminus ve Priskus'le yapılan görüşmenin durumuna göre Aetius'ün ihtiyatlılığı ve değeri, Batı Romalıları haraç veren kimseler olmak utancından kurtaramamıştı. Dikkatle yürüttüğü siyasa, gerekli bir barışın yararlarını sürdürebiliyordu. Kendisine kişisel olarak bağlı Hunlar ve Alenler'den oluşan kalabalık bir orduyu Galya'nın savunması için kullanıyordu. Bu barbarlardan iki göçmen topluluğunu Valensiya ve Orlean toprakları üzerinde akılcıca yerleştirmişti (652). Bunların hareket halindeki atlı birlikleri Ron'un ve Luvar'ın geçitlerini bağlılıkla koruyorlardı. Bu yabanıl bağlaşıklar, düşmanlar için olduğu denli Roma uyrukları için de korku vericiydi. Kendilerine bırakılmış olan kantonun sahipliğini sanki fethetmişler gibi tam bir keyfi davranışla ele geçiriyorlar ve yolları üzerine düşen eyaletlerde bir istilâ kırımının havasını yaratıyorlardı (653). İmparatora ve imparatorluğa hiçbir ilgi duymayan Galya Alenleri, tutkulu Aetius'e körükörüne bağlıydılar ve onun hizmetindeydiler. Patricius, her ne denli, Attila'yla bir savaş çıkacak olursa onların da ulusal hükümdarlarının sancağı altına geçeceklerinden korkabilirse de, Gotlar'a, Franklar'a ve Burginyonlar'a karşı hınçlarını kışkırtmaktan çok yatıştırmaya çalıştı.

Vizigotlar'ca Galya'nın güney eyaletlerinde kurulmuş olan krallık zamanla güçlenmiş ve sağlamlaşmıştı. Bu tutkulu barbarların barış ve savaş sırasındaki tutumları Ae-

tius'ün aralıksız gözetimini gerektiriyordu. Vallia'nın ölümünden sonra, büyük Alarik'in oğlu Teodorik tahta çıktı (654). Kararsız ve kavgacı bir halkın üzerinde otuz yıldan çok mutlu bir saltanat dönemi geçirebilmesi, maddesel ve tinsel bakımlardan olağanüstü bir dikkate ve ihtiyatlılığa sahip olduğunu düşünmemize hak verdirir. Çok dar sınırlar içerisinde sıkışıp kalan Teodorik, ticaret merkezi ve yönetimde önemli yeri olan Arles'i ele geçirmeye can atıyordu. Ne var ki, Aetius'ün yaklaşmasıyla kent de kurtulmuş oldu. Got kralı, biraz yitiklik, biraz da utançla kuşatmayı kaldırdıktan sonra, uygun bir haraç karşılığında, uyruklarının savaş yeteneğini İspanya'ya karşı yönetmeye râzı oldu. Bununla birlikte Teodorik, girişimini yenileme fırsatını arıyordu ve sonunda buldu. Burginyonlar Belçika eyalelerinde saldırıya geçtikleri sırada Gotlar Narbon'u kuşattılar. Roma düşmanlarının uyanık tutumları onun güvenliğini her yandan tehdit ediyordu. Aetius'ün çabaları ve İskit süvarileri her bölgede dayanılmaz bir dirençle karşı koyuyorlardı. Yirmi bin Burginyon, savaşırken can verdiler; bu ulustan geri kalanlar, Savua dağlarında küçük bir kantonu alçakgönülle benimsediler (655). Koçbaşları Narbon'un duvarlarını sarsıyordu; halk, yokluğun ve açlığın içerisinde bitik duruma geldiği sırada kont Litorius, herbiri at üzerinde iki çuval un taşıyan kalabalık bir süvari birliğinin başında düşman metrislerinden geçerek sessizce kente girdi. Gotlar kuşatmayı kaldırdılar ve, Aetius'ün düzenlemeleriyle kişisel tutumuna mal edilen kesin sonuçlu bir utku karşısında sekiz bin asker yitirdiler. Devlet ve kişisel işleri için ivedilikle İtalya'ya dönen patricius'ün yokluğunda kont Litorius komutayı üstlendiyse de onun bu düzeydeki gücü ve yeteneğinin önemli bir savaş harekâtını, gereğince yönetmek için yetersiz olduğu görüldü. Bir Hun ordusunun başında, ihtiyatsızca Tuluz kapılarına dek ilerledi. Ne var ki, arkadaki düşmana karşı ihtiyat önlemleri almayı düşünemedi; halbuki durum umutsuzluğa dönüştürülebilirdi. Falcıların önsezileri Litorius'e, boşanç güveni veriyordu. Gotlar'ın başkentine «yenen» olarak girmek gere-

ğine inanarak, Teodorik adına çok kez piskoposların getirdikleri barış önerilerini geri çevirdi. Bu hal ve koşullar karşısında Got kralı hristiyanlık sabır ve hoşgörüsünden ayrılmadı ve her şey savaşa hazır duruma gelinceye dek sabrını sürdürdü. Dinsel bir coşkuyla tutuşan askerler Litorius'un ordugâhına saldırdılar. Savaş çetin oldu ve iki yandan da büyük yitik verildi. Bilgisizliğinin ve gereksiz ataklığının kurbanı olarak tam bir yenilgiye uğradıktan sonra Roma kcmutanı, bir «yenen» değil, bir tutsak olarak, «yenen»'in ardında Tuluz sokaklarından geçti. Uzun ve aşağılatıcı tutsaklığında uğradığı mutsuzluk barbarların bile acımas na neden oldu (656). Uzun süreden beri devlet hazinesinin ve cesaretin tükenmiş olduğu bir ülkede bu denli büyük bir yitik çok güçlkle kapatılabilirdi. Tutkuyla ve öcalma duygusuyla hareketlenen Gotlar, geri gelen Aetius'-çe Romalıların gücü ve disiplini yeniden kurulmuş olmasaydı, şanlı bayraklarını Ron kıyılarına dikebileceklerdi (657). İki ordu da kesin sonuç deviniminin işaretini bekliyordu. Ne var ki, birbirinden korkan komutanlar, savaş alanında kılıçlarını ihtiyatla kınlarına koyarak içtenlikli ve sürekli bir uzlaşmaya vardılar. Anlaşıldığına göre Vizigot kralı, uyruklarının sevgisini, bağlaşıklarının güvenini ve düşmanlarının beğenisini kazanmıştı. Altı oğlu tahtını çevrelemiş bulunuyordu. Eğitimleri yalnızca süel çalışmalarla kalmış değildi. Teodorik'in oğulları Galya okullarında öğretim gördüler. Roma hukuku öğrenimi, kuramsal da olsa, onlara adalet ve yasalar üzerine birtak m kanı ve düşünceler aşlamış oldu. Uyumlu (âhenkli) Virgilius'ü okumuş olmak, onların ulusal gelenek ve göreneklerindeki sertliği yumuşatmaya yardımcı olmuştu (658). Got kralı'nın iki kızı, Süev kralı'nın ve Vandal kralı'nın büyük oğullarıyla evlendiler. Birincisi İspanya'da, ikincisi Afrika'da saltanat sürmekteydi. Ne var ki bu krallık evlenmeleri kötülükleri ve ayrışmaları daha da artırdı. Süevlerin kraliçesi, kardeşinin öldürdüğü kocası için gözyaşı döktü ve Vandal prensesi ise, baba dediği kayınbabasından en yabani ve korkunç bir işkence gördü. Barbar Genserik, oğlu-

nun karısından, kendisini zehirleyerek kocasını tahta çıkarmak niyeti var diye kuşkulandı. Yalnızca bu kuşkuya dayanarak gelininin burnunu ve kulaklarını kestirdi. Teodorik'in mutsuz kızı bu korkunç halde, alçakça babasına gönderildi. Bu korkunç yırtıcılığın, öyle bir uygarlık yüzyılında akıllara sığmaz yürekler acısı görünümü, tüm gözleri yaşlar içerisinde bıraktı. Bir babanın acısını ve bir kralın nefretini yüreğinde duyan Teodorik, bu onarılmaz saldırının öcünü almaya and içti. Barbarlar arasındaki çekişmeleri daha da arttırmada yarar gören imparatorluk yetkilileri, savaşı Afrika'ya götürmek için Got kralına altın, silâh ve gemiler vereceklerdi, ve, düzensiz Vandal, Hunlar'ın yardımını sağlayamazsa Genserik'in bu canavarlığıyla belki de kendi başını yemiş olacaktı. Gönderdiği armağanlar ve durmadan sıkıştırmaları Attila'nın tutkusunu ateşledi, Galya'nın istilâsı Aetius'ün ve Teodorik'in girişimlerini durdurdu (659).

O tarihlerde krallıkları Aşağı-Ren dolaylarında kapalı halde bulunan Franklar, akıllılık ederek, taç üzerinde kalıtımsal hakkı yalnızca Merovenjiyen'lerin soylu ailesine tanımışlardı (660). Bu krallar, süel komutanlık simgesi olan bir kalkanın üzerinde tutuluyorlardı ve uzun saçları soyluluklarını ve kral saygınlığını gösteriyordu (661). Boyadıkları ve büyük özenle düzen verdikleri kumral saçları, omuzları üzerinde lüle lüle dalgalanıyordu. Yasa ya da görenek, kraldan gayrı kimseleri, başlarının arkasını traş etmeye, saçlarını alnın üzerinde tutmaya ve iki bıyıkla yetinmeye zorunlu kılıyordu (662). Frankların uzun boyları ve mavi gözleri, kökenlerinin Cermen olduğunu göstermekteydi. Dar giysileri, vücutlarının biçimini belli ediyordu. Geniş bir omuz askısına bağlı, ağır bir kılıç taşıyorlardı. Büyük kalkanları, onlara tam siper hizmeti görüyordu. Bu barbarlar, daha çocukluktan koşmayı, atlayıp sıjramayı, yüzmeyi, mızrak ve balta fırlatmayı, sayıca üstün olsa da bir düşmana - duraksamadan - saldırmayı ve atalarının yenilmezlik ününü ölünceye dek sürdürmeyi öğreniyorlardı (663). Adını ve yaptığı işleri tarihin kesin olarak bildir-

diği bu uzun saçlı krallardan ilki olan Klodyon (Clodion) merkez olarak Brüksel ile Luven arasında bulunduğu sanılan Dispargum adındaki köy ya da kaleyi seçmişti (664). Frankların kralı, ikinci Belçika'nın hemen hemen savunmasız olduğunu ve ele geçirmenin kendisi için kolay olacağını öğrendi. Uzun boylu düşünmeden Karboner (Carbonnaire) ormanının ağaçları ve bataklıkları arasına daldı (665). Kambre (Cambrai)'yi ve Turne (Tournai)'yi (ki, bu iki kent beşinci yüzyılda vardı) aldı ve fetihlerini, tarihini ve halkı daha ileri halde olan topraklardan önceki boş arazide Som (Somme) ırmağına dek yaydı (666). Klodion Artüva (Artois) ovasında ordugâhını kurmuş (667), oğlunun evlenme törenini aymazca bir güvenlik içerisinde kutlamaya koyulmuşken, Som ırmağını hafif süvari birliklerinin başında geçmiş olan Aetius'ün ortaya çıkması düşünceliğini kötü biçimde sona erdirdi. Bir dağın arkasına kurulmuş olan yemek sofraları, gürültülerle altüst oldu. Franklar, ne saflarını tutmaya ne de silahlarına sarılmaya fırsat bulamadan bozulup eridiler. Romalılar, ordunun ardından gelmiş olan arabalara el koydular. Yeni gelin, arkadaşları ve hizmetlileri savaş yasasına, yumuşak başlılıkla uydular. Aetius'ün ustalığıyla elde edilen bu elverişli durum Klodion'ün askerlik onurunu biraz gölgeledi. Ancak, Frank kralı, yenilgisini kısa sürede onardı ve Ren kıyılarından Som ırmağına dek uzayan topraklar üzerindeki egemenliğini güçlendirerek ününü yeniden her yana duyurdu (668). Onun krallığı sırasında Trev (Trèves), Mayans (Mayence) ve Köln, belki de uyruklarının girişken karakteriyle, yenenlerin açgözlülüğünden ve kıyıcılığından çok acı çekti. Köln, Trev yıkıntılarını boşaltan bu barbarların egemenliği altında kalma mutsuzluğuna uğradı. Kırk yıllık bir zaman içerisinde Trev, dört kez onların eline geçmiş ve yağma edilmişti. Yine de, sirk eğlenceleri gibi boş tutkularla eskiden başa gelenleri unutmaya çalışıyordu (669). Yirmi yıllık bir saltanattan sonra Klodion'un ölmesiyle krallığı iki tutkulu oğlunun çekişmesine sahne oldu (670). Merove adındaki küçüğü Roma'nın koruması için

yalvardı. Valentinianus onu bağlaştığı ve patricius Aetius'ün edindik oğlu olarak kabul etti. Görkemli armağanlar ve en güçlü yardım ve dostluk güvenceleriyle yeniden ülkesine gönderdi. Kardeşinin yokluğunda ağabeyi de Attila'nın korkunç ve büyük yardımını istemişti. Hun kralı, Ren'i geçmesini kolaylaştıracak bir bağlaşıklıkla gönülden benimsemişti. Aslında, ele geçirmeyi tasarladığı Galya'ya gitmek için bu yardım isteği saygın bir bahâne sağlamış oluyordu (671).

Attila, Franklar'a ve Vandallar'a yardım kararını açıkladığı zaman, bu yabancı kahraman, şövalye ruhu takınıp, kendini prenses Honoria'nın aşığı olarak ilân etti. Valentinianus'ün kız kardeşi Ravenna sarayında yetiştirilmişti. Honoria'nın kocası imparatorluğu başına dert açabileceği düşüncesiyle, en kendini beğenmiş uyrukların umudunu yoketmek için prenses, augusta aşamasına yükseltilmişti (672). Ne var ki Honoria onaltı yaşına gelince, kendisini doğal koşullar içerisindeki bir sevinin tatlarından sonsuza dek yoksun bırakacağını ileri sürdüğü saçma ve can sıkıcı büyüklüğü istemedi. Tatsız ve tekdüze bir şatafatlı yaşam kalbini doyurmuyordu. Doğanın buyurucu sesine uydu ve mâbeyincisi Eugenius'ün kollarına atılarak kendini teslim etti. Kısa süre sonra, egemen cinsin cinayet ve utanç belirtisi gibi saçma bir yüklemeye suçlandığı gebelik durumu kendini gösterdi ve halk, annesi Placidya'nın, onu uzun süre aşağılatıcı bir gözaltında tuttuktan sonra Konstantinopolis'e yollamak gibi densiz davranışından olayı öğrenmiş oldu. Mutsuz Honoria oniki, belki de onbeş yılı Teodosius'ün kız kardeşleri ve onların sili (afif) yoldaşlarının yürek karartıcı topluluğu içerisinde geçirdi. Kendisi için hiç bir istekte bulunma hakkı kalmayan, nefretle de olsa dinsel tapınışlara ve dualara katılan Placidya'nın kızı yaşamını böylece sürdürüyordu. Her geçen gün kendisine daha ağır gelen bekârlığın verdiği sabırsızlıkla çok olağanüstü bir girişime kalkıştı. Attila'nın korkulu adı Konstantinopolis halkının ağzından hiç düşmüyordu. Sık sık gelen elçileri, hemen hemen sürekli biçimde imparatorluk sarayıyla onun ordugâhı arasında haberleşmede bulunuyorlardı.

Boş inançları ve yolu yöntemi sevinin tatlılıklarına ya da öcalma isteğine fedâ eden prenses, dilini bilmediği, gelenek, görenek ve dinsel inançlarından nefret ettiği, ama hepsi bir yana, bir insan varlığı olan barbar hükümdarın kollarına atılmaya karar verdi. Güvendiği bir hadımın aracılığıyla, sözünün garantisi olmak üzere Attila'ya bir yüzük gönderdi ve yasal karısı olduğunu açıklaması için ona yalvardı. Hükümdar bu uygunsuz durumu isteksiz kabullendi ve açgözlülükle tutkunun, sevi keyiflerine düşkünlüğünü zayıflatmaya başladığı zamana dek karılarının sayısını artırmayı sürdürdü. Galya'ya girmeden önce, prenses Honoria ile imparatorluk varlığından payına düşen bölümün kendisine verilmesini isteyerek bu saldırı girişimini haklı göstermek istedi. Öncelleri olan eski Tansular, aynı kendini beğenmişlikle, Çin prenseslerini istemişlerdi ve Attila'nın bu istekleri de Roma'nın saygınlığı bakımından daha az bir aşağılatıcı nitelik taşıyor değildi. Gönderdiği elçilere, kırıcı olmamakla birlikte, kesin bir geri çevirme yanıtı verildi. Son zamanlarda Pülşeri ve Plasidya için uygulanan durumlara karşın, kadınların imparatorluk kalıtımı konusunda hiçbir hakları bulunmadığı bildirildi. Honoria için ileri sürdüğü sava karşı da, kendisinin çözülmez bağlantılar altında olduğu, biçiminde yanıt verildi (673). Hun kralıyla haberleşmede bulunduğu öğrenilir öğrenilmez, suçlu sayılan Honoria, Konstantinopolis'ten, korkulu bir nesne gibi alınıp İtalya'nın içerlerinde bir yere getirildi. Canı bağışlandı ve, yalnız adıyla koca olacak tanınmamış birisiyle evlenmeye zorlandı, bir imparator kızı olarak dünyaya gelmemiş olsaydı belki de hiç uğramıyacağı bu mutsuzlukları, sürekli bir hapis içerisinde, suçları için ağlayarak yaşama cezasına çarptırıldı (674).

O çağda yaşamış bilgin ve uzdilli bir Galyalı olan Sidonius, Klermon piskoposluğuna başladığı zamandan beri Attila savaşının tarihini yazmayı - bir dostunun isteği üzerine - üstlenmişti. Sidonius'ün alçakgönüllülüğü bu denli ilginç bir eseri yazmaktan onu vazgeçirmiş olmasaydı (675), ozanın yalnızca kısa, kapalı ve eğretilmeli (istiare-

li) biçimde ele aldığı önemli olayları, gerçeğin yalınlığı içerisinde açıklıkla ortaya sermiş olacaktı (676). Volga'dan Tuna'ya dek İskit ve Cermen krallarıyla ulusları Attila'nın buyruğu altında toplanıyorlardı. Macaristan ovasındaki krallık köyünden, Batı'ya doğru sancakları ilerliyordı ve, yedi-sekiz yüz millik yürüyüşten sonra Ren'in koluna ve Nekar'a ulaştı, orada, Klodion'un büyük oğlunu tanıyan Franklarla buluşup birleşti. Galya'da büyük bir üzüntü ve ruhsal yıkılış meydana geldi. Mutsuzluklarının öyküsünü bize aktarmış olan gelenek, kentlerinden birçoğunu onurlandırmış şehitlerle tansıkları bir türlü unutmadı (677). Barbarlardan oluşan ve ganimet umuduyla devinen bir çevik kuvvet topluluğu, ırmağın donmasından yararlanarak geçebilmek için kışı yeğleyecekti. Sayısız Hun atlıları ise, o mevsimde bulunması olanaksız hayvan yemi, ot ve samana gereksinim duymaktaydı. Hersiniyen ormanında, tom-baz köprüsü kurmak için gerekli ağaçlar bulundu ve bu korkunç sayıdaki insanlar Belçika eyaletlerine hızla daldılar (678). Troyes, güvenliğini aziz Loup'nun kerametine borçlu oldu. Yüce Tanrı, Tongres'in yıkılışını gö.erek acı çekmemesi için aziz Servat'yı bu dünya'dan çekip aldı. Aziz Ceneviève'nin duaları Attila'yı Paris yakınlarından uzaklaştırdı. Bununla birlikte Hunlar, ne azizlerin, ne de askerlern karşı koyamadığı çok sayıda kenti ele geçirdiler. Metz'in acıklı alinyazısının da gösterdiği gibi, barbarlar Galya'da işledikleri kırıcı ve yıkıcı eylemlerini savaş hakkı olarak görmekteydiler (679). Hiç ayırım yapmaksızın, papazları kilisede, bebekleri beşiklerinde öldürdüler. Alevler kenti yakıp kül etti. Aziz Etien'e adanmış küçük ve uzak br kilise, Metz'in bulunduğu yerden bugüne kalabilen tek yapıdır. Mozel kıyısından Galya'nın içerlerine doğru ilerleyen Attila, Ogzer (Auxerre)'de Sen'i geçti ve, uzun bir yürüyüşten sonra, Orlean kalesi önünde ordugâhını kurdu. Kendisini Luvar ırmağı geçidine egemen kılan bir yerin elde bulundurulmasıyle fetihlerini güven altında tutmak istiyordu. Ayrıca, Romalılara ihanet edeceğine söz veren ve Orlean kentini teslim ederek Attila'nın buyruğuna girece-

ğini söyleyen Alenler kralı Sangiban'ın çağırısına da güveniyordu. İyi bir rastlantıyla bu fesat anlaşması ortaya çıkarıldı. Orlean savunma sistemi daha yeni olarak onarılmış ve artırılmıştı, ve savunmayı yapan askerler barbarların tüm saldırılarını püskürtmüşlerdi. Yetkin ihtiyatlılığı ve azizliğiyle ünlü piskopos Anianus, beklenen yardım gelinceye dek halkın korkuya kapılmamasını sağlamak için tüm dinsel politika umarlarına başvurdu. İnatçı bir kuşatmadan sonra, koçbaşları surları sarsmaya başladı. Hunlar, dış mahallelere sızmaya başlamışlardı; eli silah tutamayanlar kiliselerde secdeye yatmışlardı. Günleri ve saatleri sayan Anianus, tabyanın üzerine güvendiği bir kimseyi göndererek uzaklarda bir görüntü olup olmadığına bakmasını stedi. Gözcü iki kez gidip geldi ve en küçük bir umut ışığı olmadığını ona bildirdi. Üçüncü kez dönüşündeyse, gözerimi (ufuk)'nin sonunda hafif bir karartı gördüğünü sandığı biçiminde bilgi verdi. Başpapaz «bu, Tanrı'nın yardımıdır!» diye inançlı bir sesle haykırdı. Herkesin gözlerini diktığı uzaktaki görüntü her an büyüyor ve gittikçe daha seçilebilir duruma geliyordu. Sonunda Gotlar'ın ve Romalıların sancakları görüldü; rüzgâr, sis bulutunu kaldırınca Orlean'ın imdadına koşup gelen Aetius ile Teodorik'in süvarileri açıkça seçilir duruma geldi.

Attila'nın tuzığa düşürücü politikası, ordularının saldırdığı terör denli Galya'nın merkezine dek - hiç bir engelle karşılaşmaksızın - girebilmesini sağladı. Genel nitelikte yayınladığı bildiriler, özel nitelikteki güvenceleriyle yumuşak hale getiriliyordu. Zaman zaman okşuyor ve sonra korkutuyordu. Romalılarla Gotlar ve Ravenna sarayı ile Tuluz sarayı, birbirlerine güvenemediklerinden, ortak düşmanlarının yaklaşmasını, kayıtsızlıkla bekliyorlardı. Aetius, cumhuriyetin güvenliğini tek başına kolluyordu. Ne var ki, aldığı en akli başında önlemler, imparatoriçe Plasidya'nın ölümünden beri saraya egemen olan bir grupça işlemez hale getiriliyordu. İtalya'daki gençler, silah şakırtılarından tirtir titriyorlar ve, korkuyla ya da gönülden Attila'yı tutan barbarlar savaştan kurtuluş umarı ararken ikircikli

bir tutum takınıyorlardı. Patricius, ordu demeye pek de dili varılmıyacak birliklerle Alpler'i geçti (680). Arles ya da Lion'a gelince, Vizigotların Galya'yı savunmaya girişmeyi istemediklerini ve, nefret eder gibi göründükleri düşmanı kendi toprakları üzerinde beklemeye kararlı olduklarını öğrendi. Bu haberle yıldırımla vurulmuşa dönen Romalı komutan, praetorium praefectus görevini şerefle gördükten sonra Overnyi (Auvergne)'deki mâlikânesi'ne çekilmiş olan senatör Avitus'e başvurdu. Bu devlet adamı Tuluz sarayına elçi olarak gitmeyi kabul etti ve bu görevde başarı da elde etti. Tutkulu Attila'ya, ancak kuvvetlerini birleştirerek karşı koyabilecekleri konusunda Teodorik'i inandırmaya çalıştı. Avitus, Hunlar'ın, atalarına çektiirdikleri acıların ve kötülüklerin betimlemesini yaparak Gotlar'ın hıncını devindirdi. Ayrıca, tüm hristiyanların, kiliseleri ve azizlerin kutsal kalıntılarını korumakla yükümlü olduklarını, Galya'da yurt tutmuş tüm barbarların İskit çobanlarına karşı yetiştirdikleri tarlaları ve bağları savunmakta kişisel yararları bulunduğunu onlara anlattı. Teodorik, gerçeğin aydınlanması karşısında, ussal ve onurlu önlemlerin alınmasını kabul etti ve Aetius'ün, dolayısıyla Romalıların bağlaştığı olarak, Galya'nın savunulması için canını ve tüm devlet gücünü ortaya koymaya hazır olduğunu bildirdi (681). Son başarılarıyla kıvançlanmış olan Vizigtolar, sevinç içerisinde silaha sarıldılar ve, iki büyük oğlu Torismond ve Teodorik ile daha da değerklenen ordunun başındaki hükümdarlarının sancağı altında toplandılar. Gotlar'ın verdiği örnek, Romalılarla Hunlar arasında kararsız durumdaki oymak ve ulusların da toparlanmasını sağladı. Yorulmak bilmez Aetius, uzun zamanlardan sonra cumhuriyetin uyrukları ve askerleri olarak tanınan Galya ve Cermanya savaşçılarını topladı. Bunlar, o tarihe dek kendilerini bağımsız bağlaşıklar olarak gösteriyorlar ve gönüllü hizmetleri için ödüllendirilmelerini istiyorlardı. Laeti'ler, Armorikenler, Breonlar, Saksonlar, Burginyonlar, Sarmatlar, ya da Alenler, Ripuaireler, ve Moreve'nin buyruğundaki Franklar: işte Aetius'le Teodorik'in yönetimi altında olup

Orlean'ı kurtarmak ve Attila'nın komutası altındaki çok büyük kuvvetlerle savaşmak üzere ilerlemekte olan ordunun oluşumu böyleydi (682).

Onların varması üzerine Hun kralı kuşatmayı kaldırdı ve yakınlardaki bir kente girerek yağmalamakta olan bir kısım birliklerini çağırttı (683). Değeliğine her zaman ihtiyatı kılavuz etmesini bilmiş olan Attila, Galya'nın orta yerinde bir bozguna uğramasının kötü bir şey olacağını sezinledi. Hun kralı Sen'i yeniden geçti, çok sayıda süvari birliklerinin elverişli biçimde devinim sağlayabileceği Şalon (Châlons) ovasında düşmanı bekledi. Ne var ki, hızlı olarak geri çekilişinde Romalıların ve bağılaşıklarının öncüleri, Attila kuvvetlerinin ardını oluşturan birlikleri sıkıştırıyor ve durmadan saldırıyorlardı. Onbeş bin barbarın can verdiği Franklarla Gepid'lerin çatışmasında genel ve kesin sonuç kendini gösterir gibi oldu (684). Şalon (Châlons) kentini çevreleyen Katalonik (Catalaunie) kırları (685) Jornandes'in açık olmayan ölçümüne göre, bugün Şampanya (Champagne) diye tanınan bölgede yüzelli mil uzunlukta ve yüz mil genişlikte bir alana yayılıyordu (686). Bu çok geniş ovada yine de birtakım yüzey değişiklikleri vardı ve iki komutan, Attila'nın ordugâhına egemen olan bir tepeyi tutmak için kendi aralarında çekiştiler. Genç ve yiğit Torismond, onu ele geçiriverdi ve Gotlar, karşı tepeye çıkmakta olan Hunları oradan inmek zorunda bıraktılar. Bu elverişli noktanın ele geçirilmesi komutanlara ve askerlere, savaşın kazanılacağı umudunu verdi. Kaygılanan Attila, (Aruspicias) falına baktırdı. Denildiğine göre, kurbanların bağırsakları incelendikten sonra ona yenileceğini ve en korkunç düşmanın ölümünü haber verdiler. Bu ödünlenmeyi kabullenen barbar, ister istemez Aetius'ün yüksek değeri için tanıklığını gösterdi. Attila, Hunlar arasında biraz korku belirtileri görünce eski komutanla.ın başvu.duğu gibi, askerce bir söylevle ordunun tinsel gücünü canlandırmaya çalıştı, onların başında her zaman savaşmış ve yenmiş bir kahraman olarak konuştu (687). Hun kralı askerlere eski başarılarını, şu andaki tehlikeyi ve ilerisi için duy-

dukları umudu anımsatıp anlattı. Hemen hiç savaşılmaya gerek kalmadan İskit bozkırlarını ve bataklıklarını onlara açan ve birçok savaşkan ulusu yenmelerini sağlayan uğur ve talih, bugünkü günü de, utkularının tamamlayıcısı olarak sevinçle kapamayı kendilerine sağlayacağını bildirdi. Düşmanlarının aldığı önlemleri, bağlaşıklıklarını, sağladıkları elverişli taktik durumlarını, ihtiyatlılık olarak değil, korku etkisiyle alınmış önlemler olarak betimledi. Vizigotlar, diyordu, düşman ordusunun kuvvetini oluşturmaktadır, sıkışık durumda yığılmış Romalıların ürkek taburlarından Hunların hiçbir korkusu olamazdı; bu Romalılar, bir savaşın yorgunluklarına ve tehlikele ine dayanamazlardı. Barbar hükümdarı alinyazısı öğretisi'nden savaş erdemi yolunda ustaca yararlandı. Şöyle dedi: «Tanrı'nın koruduğu savaşçılar, savaş alanında yaralanmazlar, şerefsiz bir barışta ise kader, kurbanlarını çeker alır. İlk mızrağı ben atacağım; hükümdarına öykünmek istemeyen alçak, kaçınmayacağı bir ölüme kendini adanmış demektir.» Attila'nın görünüşü ve sesi barbarların yiğitliğini canlandırdı, gözüppek komutan da onların sabırsızlığına kapılarak, kahraman ve kendisine bağlı Hunların başında savaş durumuna geçti. İmparatorluğuna bağlı Heruller, Turingianlar, Franklar ve Burginyonlar çok geniş Kataloni ovasının iki yanını kaplıyorlardı. Sağ kanat, Gepiet kralı Ardarik'in komutasındaydı. Ostrogotlar'da saltanat süren üç kardeş, kendi uluslarından türeme Vizigot oymaklarının karşısına çıkmak için sol yana yerleştirilmişlerdi. Bağlaşıklar değişik düzenlemeler yapmışlardı. Sâdık olmayan Alen kralı Singiban merkezde tutulmuştu, böylece tüm girişimleri gözlemler ve kalleslik yapması halinde hemen cezası verilebilirdi. Aetius sol kanadın komutasını aldı, Teodorik de sağın... Torismond ise, Attila ordusunun yanına belki de gerilerine dek yayılan yükseklikleri tutmayı sürdürüyordu. Volga'dan Atlantik'e dek tüm uluslar Şalon (Châlons) ovasında toplanmış bulunuyorlardı. Bu uluslardan bir bölümü ayrılışmalara uğramış, fetihler ve göçler buna neden

olmuştu. Her iki orduda bulunan armalar ve silahlara bakılınca sanki bir iç savaş izlenimi edinilebilirdi.

Yunanlılarla Romalıların disiplinleri ve süel taktikleri ulusal gelenek ve göreneklerinin ilginç bir yanıydı. Ksenofon'un süel harekât üzerine dikkatli incelemesi, Sezar ya da Frederik'in bu yoldaki araştırmaları, bunları anlayıp, uygulayabilecek aynı yüksek zekâya sahip kimselerce, insanlığın yok edilmesi sanatının geliştirilmesi (hiçbir zaman istenmemekle birlikte) ve yetkinleştirilmesi olasıdır. Şalon savaşıysa, barbarların körükörüne coşkusuyla kararlaştırılmış ve ileri kuşaklara, sivil ve papaz meslekleri bakımından askerlik bilgisinden yoksun - yan tutan - yazarlarca aktarılmış bulunduğu için ancak olayın büyüklüğüne ilginizi çekmiş olmaktadır. Bununla birlikte Kassiodore (Kassiodore), bu savaşa katılmış olan Gotlarla yakın ilişki kurarak görüşmüştür. Bunlar Kassiodore'ye bu savaşı, kanlı, inatçı ve, ne sonra ne de önce hiç benzeri olmayan bir çarpışma olarak anlatmışlardır. Kimine göre ölü sayısı yüz altmışikibine, kimine göreyse üçyüz bine çıkmıştı (688). Bu abartmalar, çok zaman inanılır gibi olmayan büyük yitkilerden söz ederse de, tarihçinin asıl amacı, hükümdarların saçma sapan tutumları yüzünden tüm insan kuşaklarının bir günde yok olabileceğini düşündürmektedir. İskit oklarının üstünlüğü belli olan karşılıklı mızrak ve oklardan sonra iki ordunun süvari ve piyadeleri de göğüs göğse savaşa tutuştular. Attila'yı da aralarında görerek coşan Hunlar, bağlaşıkların merkezini deldiler, iki kanadı birbirinden ayırdılar, hızla sola yönelerek tüm güçleriyle Vizigotların üzerine yüklendiler. Teodorik, askerlerini coşturmak için en önde atıyla dört nala koşarken, ünlü soydan bir Ostrogot olan Andage'nin attığı mızrakla ağır yaralanarak atından düştü. Yaralı hükümdar kargaşa içerisinde, yerde kaldı ve kendi süvarilerinin atları altında ezilip can verdi. Ölümü, falcıların, ne idiği belirsiz yokluktan haber verişlerini haklı çıkardı. Yiğit Torismond, tepelerden inerek, falın gerisini gerçekleştirinceye değin Attila utkuyu kazanacağına güveniyordu. Alonların kaçması ya da karşı

yana geçmesiyle bozulma kertesine gelen Vizigotlar yavaş yavaş yeniden savaş düzenini kurdular ve, Attila geri çekilmek zorunda bırakılınca Hunlar da yenik duruma düştüler. Hun kralı, bir er ataklığıyla dövüşmüştü. Ne var ki, ordusunu oluşturan yiğit barbarlar savaş hattını çok geride bırakır biçimde ileri geçmişlerdi. Onları tutma olanağı bulunamadığından yanları açık kaldı ve her yönden kuşatıldılar. Gecenin yaklaşması İskit'li ve Cermen savaşçıları toptan bir yenilgiden kurtardı. Arabalarıyla kendilerine bir siper oluşturdular. Süvariler attan indi, ne silahlarına ne de geleneklerine uygun olmayan bir savaş için hazırlık yaptılar. Savaşın nasıl biteceği belirgin değildi. Attila, son ve onurlu bir umara inanıyordu. Atların değerli koşum takımlarından ve eyerlerinden bir ölüm yığını yaptırdı, böylece gözüpek barbar, ordugâhı zorlanacak olursa, bunları ateşe vererek kendini onun içine atmaya, düşmanlarının, Attila'yı ne sağlığında, ne de ölümünden sonra ege-menlikleri altına alamamalarına karar verdi (689).

Ne var ki, düşmanları da geceyi daha dinginlikle geçirmiş değillerdi. Torismond'un ihtiyatsız coşkunuğu gece yarısına dek sürdürse de kendisini - çok az sayıda askeriyle birlikte - İskitlerin arabaları ortasında buldu. Gece karanlığındaki boğuşma sırasında atından düştü. Teodorik'in oğlu da babasının uğradığı sonla yaşamını yitirmek üzereyken askerlerinin çabası ve kahramanlığı sayesinde bu tehlikeli durumdan kurtuldu. Solda Aetius, bağlaşıklarından ayrı düşmüş, kazanıp kazanmadığını bilmeksizin beklerken, Şalon ovasına yayılmış düşman birliklerini gördü. Daha sonra Gotların kampına vardı. Burada az sayıda asker bulunuyordu. Bunlar, günün ağarmasını bekliyorlardı. Roma komutanı da, kendi tahkimatı içerisinde sıkışıp kalmış olan Attila'nın yenildiğine inanmakta gecikmedi. Savaş alanına bakınca, en büyük yitiğin barbarlarda olduğunu sevinerek anladı. Bir ceset yığının altında, Teodorik'in onurlu yaralar almış ölüsü bulundu. Askerleri, ona, babaları ve kralları olarak gözyaşı döktüler. Bu gözyaşları, utku şarkılarına karıştı ve cenaze töreni, yenik bir düşma-

nın karşısında yapıldı. Gotlar, silahlarını şakırdatarak onun büyük oğlu Torismond'u bir kalkan üzerinde havaya kaldırdılar. Askerler bu günün onurunu, haklı olarak onun sağladığını söylüyorlardı. Yeni kral, babasının tâcını giyerken, onun öcünü almaya da and içti. Bununla birlikte Gotlar, gözüpek hasımlarına saldırmaktan çekiniyorlardı. Tarihçileri, Hun kralını mağarasının içindeki bir arslana benzetmişti; mağaranın dışındaki avcılar onun karşısında titreşiyorlardı. Bu mutsuz günde Attila'yı bırakıp ayrılmayı düşünebilecek krallar ve uluslar çok iyi biliyorlardı ki, kendileri için en büyük ve kaçınılmaz felâket efendilerinin hoşnutsuzluğunu kendi üzerlerine çekmiş olmaktı. Tüm mızıka enstrümanları güvensizlik ve savaş seslerini duyuyordu ve onların tahkimatını zorlamaya kalkışan ilk birlikler her yandan ok yağmuru altında kalıp durakladılar ya da yok oldular. Bir savaş meclisi kurularak Hun kralını kuşatmaya, taşıma kollarına el koymaya ve, utanç verici bir antlaşma imzalamak ya da eşitsizlik içersinde bir savaş için zorlanmasına karar verildi. Barbarların sabırsızlığı bu önlemlerin yavaşlığını beğenmedi. İhtiyatlı Aetius, Hunların yok edilmesiyle Gotların gururu ve gücü çok artacak diye düşündü. Torismond'un bir görev olarak düşündüğü girişimini durdurmak için ussal ve yetkesel üstünlüğünü kullandı. Patricius, dostça davranarak onun burada vakit yitirmesindeki tehlikeyi vurguladı ve hemen Tuluz'a dönerek, tahtını ve hazinesini ele geçirmeye kalkışacak kardeşlerinin tutkulu niyetlerini bozmasını öğütledi (690). Gotların gtmesinden ve bağlaşıkların ayrılmasından sonra Attila, Şalon ovasına çöken derin suskunluk karşısında şaşırıp kaldı. Herhangi bir savaş kurnazlığı yapılabileceği korkusu onu birkaç gün daha arabalarıyla oluşturduğu savunma perdesinin arkasında tuttu. Ren'in öbür yanına çekilmesi, Batı imparatoru adına kazanılmış utkuların sonuncusunu tanıtlamış oluyordu. İhtiyatlı bir arayı koruyan Merove ile Frankları, her gece yaktıkları ateşlerle orada olduklarını anımsatarak Hunların ardından Turingen'e dek onları izlediler. Turingienler Attila ordusunda hizmet edi-

yorlardı. Bunlar Frankların ülkesinden, hem giderken, hem de dönüşte geçmişlerdi. Öyle anlaşıyor ki bu geçişler sırasında korkunç kıyımlarda bulunmuşlardı. Seksen yıl sonra, Klovis'in oğlu bu kıyımların öcünü aldı. Turingienler, tutu (rehine)'ları ve tutsakları kılıçtan geçirdiler. Dinmek bilmez kızgınlıklarında, ikiyüz genç kızı, en yırtıcı işkenceler içerisinde yok ettiler. Bir bölümünü, kol ve bacaklarını atlara bağlayıp parçalattılar, bir bölümünü de arabaların altında ezdirdiler, dağılan parçalarını yol üzerinde köpeklerle ve akbabalara yem yaptılar. İşte, kimi zaman imgesel erdemleri uygarlaşmış yüzyılların beğenisini çeken ve övülen yırtıcı atalarımız böyleydi (691).

Galya seferinin kötü sonucu Attila'nın ne gözüpekliği ne ne de ününe zarar verdi. Savaşı izleyen ilkbaharda, prenses Honoria'yı ve ona düşen hazine payını ikinci kez istedi. İsteği yine geri çevrildi ya da atlatılma yoluna gidildi. Ateşli âşık yeniden slaha sarıldı, Alple'i aştı, İtalya'yı ele geçirdi ve, birincisi denli büyük bir orduyla Akuile'yi kuşattı. Barbarlar, bir kuşatma için gerekli önlemleri almak ve hiç değilse mekank araç ve gereçleri bu uğurda kullanmak gibi yollara başvurmuyorlardı. Ne var ki, binlerce köylünün ve tutsakların, acımadan ölürcesine çalıştırılmalarıyla en ağır ve en tehlikeli işleri gördürebiliyorlardı. Belki Romalı sanatçılar da kendi ülkelerinin yıkıcılarına yardımlarını satıyorlardı. Hunlar, Akuile surlarına karşı koçbaşlarından, yürüyen kulelerden, taş atan makinelerden, mızraklardan ve yanıcı nesnelerden yararlandılar (692). Hun kralı, İtalya'nın fethini geciktiren tek engeli ortadan kaldırmak için umut, korku, ileri atılış ve kişisel çıkar yollarını deniyordu. Akiule o zamanlarda, Adriyatik denizinin en zengin, en kalabalık ve en ileri savunmalı kentlerinden biriydi. Ulusal hükümdarları Alarik ile Antalla komutasındaki yardımcı Got birliklerinin gözüpekliği, Roma ergüvanının görkemini lekelemiş olan hoyrat barbara karşı şanlı dayanışlarını anımsayan kent halkını da etkiliyordu. Sonuç alınamadan süren üç aylık bir kuşatmadan sonra, yiyecek yokluğu ve ordudan gelen hoşnut-

suzluk uğultuları Attila'yı girişiminden vazgeçmek zorunda bıraktı ve üzülerək ertesi günü için hareket komutunu verdi. Bununla birlikte, Hun hükümdarı, kentin surlarını kızgın bakışlarla seyrederken, peşinde yavrularıyla birlikte bir leyleğin uçtuğunu ve sanki yuvasından ayrılmakta olduğunu gördü. Rastlantının karşısına çıkardığı fırsatı ustalıkla kullanarak: «Bu evcil kuş, diye haykırdı, kısa süre içerisinde yıkılacağını kaderden sezinlememiş olsaydı eski yuvasını hiçbir zaman bırakıp gitmezdi (693).» Bu mutlu önsezi utkunun kesinliğini esinledi. Kuşatmaya yeniden başlandı ve kuvvetle yürütüldü. Hunlar, leyleğin uçuşu yönündeki duvar bölümüne yüklendiler, geniş bir gedik açtılar, karşı koyulmaz bir kızgınlıkla içeri daldılar ve öyle yıktılar ki, ileri kuşaklar Akuile örenlerini güç tanıyabildiler (694). Bu korkunç öc alıştan sonra yürüyüşünü sürdürdü, Altinum'u, Padoa'yı ve Konkordia'yı kül yığını haline döndürdü. Vicenze, Verona ve Bergama da aynı alın yazısına uğradılar. Pavia ile Milano, egemenliklerinin yitişine hiç karşı koymadan boyun eğdiler, kamu ve özel yapıları yandıktan kurtaran, büyük sayıda tutsağın canını başışlayan alışılmamış hoşgörüyü alkışladılar. Komum'un, Torino'nun ve Modena'nın halk gelenekleri şüpheli görünmektedir. Ancak, Attila'nın yakıp yıkmalarını, Po ile ayrılmış, Alpler ve Apenin'le sınırlanmış bulunan Lombardiya ovalarına değin yayıp uzattığı konusunda halkın geleneklerinde anlatılanlar en özgün tarih kaynaklarıyla benzerlik içerisinde bulunmaktadır (695). Barbar hükümdarı Milano sarayına girerken, bir tabloya gözü takıldı: Romalıların imparatoru tahtına oturmuş, İskit hükümdarları da onun ayakları dibinde secde etmiş olarak gösteriliyordu. Attila'nın, bu Roma kibirliliği yapıtından aldığı öc, ustaca oldu ve saldırı biçimine bürünmedi. Bir ressam çağırttı, ona, bu tabloyu silmesini, aynı bez (toile) üzerine, tahtta oturan İskit kralının resmini çizmesini (696), saygılı bir tavırla yaklaşan Roma imparatorlarının, egemenliği altına girdiklerinin simgesi olan haracı, altın keseler içerisinde onun ayaklarına bıraktıklarını aynı tabloda göstermesini istedi (697). Gö-

renler, kuşkusuz, değişiklikteki gerçeği doğrulamışlar ve belki de bu olay dolayısıyla insanla aslanın çekişmesini anımsamışlardır (198).

Atının geçtiği yerde ot bitmez, sözü Attila için uygun bir deyiş olurdu. Bununla birlikte bu yabanıl yıkıcı, isteyecek olmasa da, Avrupa'da, feodalite dönemindeki ticaret ve zanaat ruh ve bilgisinin doğmasını gerçekleştiren bir cumhuriyetin oluşmasına yol açmıştır. Ünlü Venedik ya da *Venetia* adı, bir zamanlar, Pannonya sınırlarından Adda kıyılarına, ve Po'dan Retien ve Jülien Alplerine dek geniş ve verimli bir İtalyan eyaletini kapsıyordu. Barbarların saldırmasından önce. Venedik'e bağlı elli kent barış ve gönence içerisinde bulunuyordu. Akuile bunların en görkemlilerinden biriydi. Tarım ve el sanatları bakımından da Padova değerliydi. Roma şövalyesi niteliğini taşıyan beş yüz yurttaşın varlıkları, en az bir değerlemeyle bir milyon yediyüz bin sterlini buluyordu. Akuile'nin, Padova'nın ve dolaylarındaki kentlerin Hunların teröründen kurtulabilen çok sayıdaki aileleri, yakın adalarda yalın olmakla birlikte güvenli birer sığınak buldular (699). Okyanus gelgitlerinin - hafif de olsa - benzerinin görüldüğü Adriyatik körfezinin ucunda, ana karadan ayırık durumda, sığı sularda yüze yakın adacık bulunmaktadır. Dalgalara karşı doğal korunması olan bu yerlere gemiler çok dar geçitlerden girerler (700). Beşinci yüzyılın ortalarına değin bu adalarda insanlar yaşamışlarsa da, kültürleri ve adları belirsiz kalmıştır. Kaçak Venediklilerin gelenekleri, görenekleri, sanatları ve devlet yönetimleri, yavaş yavaş, yeni yerleşim toprakları üzerinde düzenli bir biçim almaya başladı (701). Cassio dore bunlardan, cumhuriyetin ilk anıtı olarak söz etti. Teodorik'in devlet adamı, tumturaklı ve zevksiz anlatısı'nda bunları, dalgalar arasında yuvalarını yapan dişi su kuşlarına benzetiyor. «Pek çok sayıda soylu aile, bir zamanlar Venedik eyaletlerinde oturuyordu» diyor, ve ekliyor: «ne var ki bugün hepsi yoksulluğun içinde soyluluklarını yitirmiş durumdadırlar. Ancak balıkla beslenmektedirler. Bütün varlıkları tuzdur. Halk onu denizden çıkarmakta, ya-

kınlardaki pazarlara, altın ve gümüş yerine taşımaktadırlar. Sanki denizin içerisinde dalgalanıyormuş gibi yaşam süren bu halk, az zamanda onunla içli dışlı oldu. Grado'dan Çiyoza (Chiozza)'ya değin adalılar ürkek bir halde yaşamaktan kurtulup kanallardan ve ırmaklardan geçerek, çetin olmakla birlikte tehlikesi az olan su yollarından İtalya'nın göbeğine vardılar. Sürekli olarak sayısını arttırdıkları ve büyüttükleri gemiler, körfezin tüm limanlarına girip çıkıyorlardı. Venedik, çocukluğundan başlayarak, Adriyatik deniziyle yıllar boyu kutladığı bir hayat arkadaşlığı anlaşması yaptı. Pretorium prefektus'ü Kassiodore, halkın hakkını koruyan deniz görevli (tribunus)'lerini, yazdığı mektupla, yurttaşlarının kamu hizmeti uğrunda çabalarını desteklemeleri konusunda yüreklendirmektedir. İstirya eyaletinin şarap ve yağ ambarlarının Ravenna kentine taşınması söz konusuydu. Bilindiği üzere, her yıl halk, başlıca oniki adada bu tribunus ya da yargıçlardan oniksini seçiyordu. İtalya'da Got krallarının yönetiminde bulunan Venedik cumhuriyetinin varlığı kökenli ve sürekli bir bağımsızlığa kendi savlarından vazgeçtiği biçiminde değerlendirilmiştir (702).

Uzun süreden beri askerlik bilgisinden elini ayağını çekmiş bulunan İtalyanlar, kırk yıllık bir barış döneminden sonra, ülkelerine ve dinlerine düşman olduğu için nefret ettikleri korkunç bir barbarın yaklaştığını büyük korkuyla öğrendiler. Genel bir bunalım yıkıntısı içinde, yalnız Aetius soğukkanlılığını yitirmiyordu. Şu da var ki, değerliliğine ve yeteneklerine karşın Aetius, tek başına, yardımsız kalmıştı ve kişisel ününe yaraşır hiçbir başarı elde edememekteydi. Galya'yı savunmuş olan barbarlar İtalya'ya yürümeyi dirençle reddediyorlardı. Doğu imparatorunun yardımlarıysa henüz ortada yoktu ve ne olacağı da belli değildi. Patricius, yurtiçi birliklerinin başında, savaşı yürütmeyi sürdürüyor, Attila'nın yürüyüşünü, onu yorarak geciktiriyor, ancak bilgisiz ve nankör halkın kınaması karşısında kendini gösteriyordu (703). Valentinianus'un ruhu yüce gönüllü duygulara açık olabilseydi bu yiğit generali

kendisine örnek ve rehber olarak alırdı. Ama, Teodosius'un ürkek torunu, tehlikeyi paylaşacağı yerde, silah seslerinden kaçıyordu. Ravenna'dan Roma'ya, alınamaz bir kaleden açık ve savunmasız bir kente apar topar geçmesi, kişisel güvenliğinin düşman tarafından tehdidi halinde İtalya'yı bırakıp gideceğiyle ilgili niyetini açıklamış oluyordu. Bununla birlikte alçaklardan oluşan bir kurulda egemen olan şüphe ve önel havası kimi zaman ilk eğilimi etkisiz bırakır ve bu utanç verici tahttan çekilişi askıya alır. Batı imparatoru, senatosu ve Roma halkı, Attila'yı, bir elçilik kurulu göndererek yatıştırmayı esenlikli bir karar olarak be-nimsediler.

Bu önemli hizmetle, soyluluğu, zenginliği, konsül saygınlığı, kişisel ilişkileri ve yetenekleri yüzünden Roma senatosunda birinci sırayı tutan Avienus görevlendirildi. Avienus'un düzensiz karakteri (704), kamusal ya da özel çıkarlar üzerine yapılacak bir görüşme için uygundu. Kurul arkadaşları Trigellius, İtalya'da pretorium praefectus orunununda bulunmuştu. Öbür arkadaşı, Roma piskoposu olan Leo'ydu (705), sürüsünü kurtarmak için canını tehlikeye atmaya razı olmuştu. Leo, genel kötülükler içerisinde yüksek ussal yeteneğini ortaya sermişti (706) ve, düşüncelerini ortodoks inancı ve kilise disiplini gibi saygın ad ve konular altında yerleştirmeyi başardığı için (Büyük) sanına hak kazanmıştı. Attila, Minçius'un ağır ve dolambaçlı akarak gelip Benakus gölünün dalgalarında yittiği yerde ordu-gâhını kurmuştu. Katulle ve Vigile çiftlikleri atlarının nalları altında çiğneniyordu. Roma elçilerini çadırında kabul etti, onları dikkatle, denebilir ki elverişli bir davranışla dinledi. İtalya'nın kurtuluşu, prenses Honoria'nın çok büyük kurtulmalığı ya da eşine sağlanan bedel karşılığında satın alındı. Ordusunun durumu da kuşkusuz anlaşmanın yapılmasına yardımcı oldu ve geri çekilmesini hızlandırdı. Süse ve şatafata alışmaya başlamaları ve iklimin sıcaklığı Hun askerlerinin değerliliğinde sarsılmalara neden olmuştu. Olağan beslenmeleri süttten ve kurutulmuş etten başka bir şey olmayan kuzey çobanları kendilerini, aşırı biçimde

ekmek, şarap ve, Romalıların yöntemine göre pişirilerek hazırlanmış et gibi lükse kaptırmışlardı. Attila, yenen ordusunu Roma kapılarına dayamaya kesin kararlı olduğunu açıkça bildirince dostları ve düşmanları, Alarik'in *Sonsuz* (707) kentin fethinden sonra çok yaşamadığını ona anımsatmakta sanki yarışa girdiler (708). Onun korkusuz ruhu gerçek tehlikeler karşısında bile sarsılmadığına göre imgesel bir korkudan sinecek değildi. Kendi amaçlarını gerçekleştirme yolunda ustalıklı kullandığı boş inançların etkisinde kalmadı (709). Leo'nun baskıcı uzdilliği, görkemli görünüşü ve üzerindeki pontif giysileri, barbar hükümdarında, hristiyanların tinsel babalarına karşı bir saygı duygusu uyandırdı. Ardıllarının dileğini geri çevirirse Hun kralının birdenbire öleceğini esinlemeyle bildiren aziz Piyetro (Sen piyer) ile aziz Paulus (sen Pol)'ün görüntü (hayalet)'leri, kilise masallarının en güzellerinden biridir. Roma'nın alinyazısı göklerin işe karışmasına değerdi ve, hiç değilse Rafael'in fırçası ve Algardi'nin makasıyla simgelenmiş olan bu öyküye, bu nedenle hoşgörüyle bakmak gerekir (710).

Hun kralı, İtalya'dan ayrılıp gitmeden önce, anlaşmada öngörülen süre içerisinde prenses Honoria elçilerine teslim edilmezse, bu kez daha ağır koşullarla buralara dönüp geleceğini söyledi. Sonsuz sayıdaki eşlerinin listesine İldiko adında yeni bir güzeli eklemekle herhalde tatlı sıkıntılarını yatıştırmıştır (711). Evlenme törenini Tuna'nın öbür yanındaki krallık köyünde barbar halklarına özgü yöntemler ve şenliklerle yerine getirdikten sonra, şaraptan ve uykusuzluktan bunalan Attila, sofranın çekiciliklerinden zor kurtularak kendini aşkın çekiciliklerine bıraktı. Eğlencelelerinde ve dinlenmesi sırasında rahatsız etmek korkusuyla hizmetkârlar ertesi sabah dairesine girmeye çekiniyorlardı. Ne var ki, gündüz olup saatlar ilerlediği halde içerden bir haber çıkmadığı için telaşlanan görevliler mırıldanarak kralı uyandırmak istedilerse de bunun da yararı olmadığını görerek kaygıları arttı ve saygıyı bir yana bırakarak haykırdılar. Haykırışlar da karşılıksız kalınca gerdek oda-

sına daldılar. Yeni eşini yatağın yanında oturmuş, yüzü duvakla örtülü, kendi durumundaki tehlikeden ve Attila'nın ölümünden duyduğu kaygı içerisinde buldular. Atar damarlarından biri çatlamış ve, yatmakta olduğu için kan, burun deliklerinden boşalamamış, ciğerlere ve mideye dolaarak boğulmasına neden olmuştu (712). Cenazesi, açık yerde ipek bir çadırın altına konuldu; Hun süvarileri birçok kez, tören yürüyüşüyle ve yas havaları okuyarak çevresinde döndüler, ölümüne dek yenilmemiş bu kahramana, halkın babası, düşmanların başına korkular yağdıran ve dünyayı dehşetlere salan bu başbuğa saygılarını sundular. Ulusal geleneklerine uygun olarak barbarlar saçlarından bir bölümünü kestiler, yüzlerinde derin yaralar açtılar ve kahraman şeflerinin alışkanlıklarına göre, gözyaşlarıyla değil, savaşçıların kanlarıyla onu onurlandırdılar. Attila'nın cesedi, biri altın, ikincisi gümüş, üçüncüsüyse demirden olmak üzere üç tabut içerisine konuldu ve törensiz olarak geceleyin toprağa verildi. Aynı mezara, yendiği uluslardan alınmış ganimetleri de gömüldü. Mezarı hazırlamak için kazan çutsaklar, acı maksızın öldürüldüler. Hunlar bu acı sahneyi, mezarın çevresinde kendilerini eğlenceye ve her türlü aşırılığa kaptırarak sona erdirdiler. Konstantinopolis'de söylendiğine göre Marcianus, rüyasında, Attila'nın okunu kırılmış olarak görmüş. Bu söylenti, Roma imparatorlarının kafasını Hun hükümdarının ne denli meşgul ettiğini tanıtlamaktadır (713).

Hunların imparatorluğunu yıkan durum, bu denli geniş ve oldukça zayıf bağlarla bütünleşmiş bir düzeni tek başına tutabilmiş olan hükümdarın gücünü de tanıtlamış bulunmaktadır. Onun ölümünden sonra en gözüpek şefler kral olma çabası gösterdiler. Güçlü krallar bir efendinin buyruğuna girmeyi istemediler ve, birçok başka başka aneden doğmuş olan erkek çocuklar, bir bireyden düşen kalıtı gibi, İskit ve Cermanya uluslarının başkanlıklarını ele geçirmek için kendi aralarında çatışmaya tutuştular. Kafa tutan Ardarik, bu bölüşmenin utancını anladı ve anlattı. Uyrukları olan Gepid'ler ve, üç babayiğit kardeşin yö-

netimindeki Ostrogotlar, krallığın bağımsızlık haklarını yeniden ele geçirmek için bağlaşıklarını özendirdiler. Kanlı ve kesin sonuçlu bir savaşta - ki, Pannonya'da Netad ırmağı kıyılarında oldu - Gepid'lerin mızrağı, Gotların kılıcı, Hunların oku, Süevlerin piyadesi, Herulelerin hafif silahları ve Alenlerin ağır palaları birbirine karışmıştı ve birbirlerine saldırarak yok etmek için kullanılmaktaydı. Ardarik'in utkusu, hasımlarının otuz bin insan yitirmeleri karşılığında elde edilmiş oldu. Attila'nın oğullarından en büyüğü olan Ellak, anılmaya değer olan Netad savaşında tâcını ve canını yitirdi. Değeri ve utkusu onu, çok genç yaşında, buyruğu altına aldığı Akatzire adlı İskit halkının tahtına oturtmuştu. Şan ve onurdan hoşlanan Attila, oğlu Ellak'ın değerine saygı gösterecek ya da ölümünü kıskanacaktı (714). Bir Hun ordusunun başında kardeşi Dengiz, Tuna boyunda onbeş yıl savunma yaptı. Karpat dağlarından Karadeniz'e değin Attila sarayı ve eski Daçya, Gepidlerin kralı Ardarik'in kurduğu yeni bir devletin toprakları oldu. Ostrogotlar, Viyana'dan Sirmium'a dek Pannonya'da fethedilmiş yerleri ele geçirdiler. Özgürlüklerine yeniden ve yiğitçe kavuşan çeşitli oymak toplulukları, herbiri, güçleri ölçüsünde düzensiz olarak bölüşüldüler. Babasının tutsaklarınca çevrilen Dengiz yalnızca arabalarının çevrelediği alan içerisindeki imparatorluğuna sahipti. Atak gözüpekliği yüzünden Doğu imparatorluğunu ele geçirmeye kalkıştı. Bir savaş sırasında can verdi ve kesilen başı hipodromda sergilenerek Konstantinopolis halkının hoş vakit geçirmesine sunuldu. Attila, en küçük oğlu İrnak'ın, soylarının ününü ayakta tutacağına yürekten inanmıştı. Kardeşi Dengiz (Dengisich)'in coşkunu yatıştırmaya boş yere çalışmış olan bu prensin karakteri, Hunların sallantıda olan alinyazılarına daha uygun bir nitelikteydi. İrnak, kendisinin buyruğu altındaki oymaklarla birlikte küçük İskitler ülkesinin iç kesimine çekildi. Oradan, atalarınca bulunmuş aynı yolu izleyen bir barbar topluluğunca kısa sürede atıldılar. *Geugen*'ler ya da Avarlar - ki, Yunanlı yazarlar bunları Okyanus kıyılarında göstermişlerdir - dolaylarda-

ki oymakları sürdürdüler; bunlardan Kuzey İgur'ları Sibirya'nın buzlu bölgelerinden çıkararak Boristen'e ve Hazer denizi'ne dek yayıldılar ve Hunların imparatorluğunu yıktılar (715).

Bu büyük değişikliklerde, Roma imparatorunca Barbarların değeri gözönünde tutularak dostlukları elden çıkarılmasaydı, imparatorluğun güvenliğine yardımcı olabileceklerdi. Ne var ki, otuzbeş yaşına gelmiş olan yetersiz Valentinianus, usamlama'dan ve gözüpeklikten yoksun durumda, kendi eliyle patricius Aetius'ü öldürterek, kişisel güvenliği bahanesiyle imparatorluğun temellerini yıkmaya kalkıştı. Aşağılık bir kıskanmayla, barbarların korkulu rüyası ve imparatorluğun koruyucusu olarak ün salmış bulunan kahramandan nefret ediyordu. Yeni gözdesi hadım Heraklius, imparatoru, Plasidya'nın yaşadığı süreçte içerisinde kaldığı uyuşukluktan (715/a) çekip çıkardı. Aetius'ün parlak ünü, zenginliği, saygınlığı, her zaman buyruğunda bulundurduğu barbarlardan oluşan savaşçı birliği, tüm sivil hizmetlerde çalışan koruması altındaki adamları ve imparatorun kızı Eudoksia'yla nişanlı bulunan oğlu Gaudentinus'ün geleceğine bağlanan umutlar onu herhangi bir uyruktan üstün düzeye yükseltmiş bulunuyordu. Gizliden gizliye suçlandırılarak tutkulu niyetleri olduğu haberleri Valentinianus'de korku ve hınç uyandırdı. Değerlilik duygusu, gördüğü hizmetler nedeniyle ve belki de günahsızlığıyla birtakım yükseklik duygularına kapılmış olabiliirdi. Nitekim patricius, dostça olmayan bir beyanla hükümdarının onurunu incitecek sözler söyledi. Bir başlaşıklık ve anlaşma sözleşmesini törenle and içerek onamaya zorlamak gibi bir davranışla bu onur kırıcılığını daha da artır-laştırdı. Aetius kuşkularını açıkladı, ama kendi güvenliğini düşünmedi. Hasminin suç işlemeye bile kalkışacak gücü olmadığına güvenerek, hiçbir önleme gerek duymaksızın Roma sarayına döndü. İmparatoru, belki de çok sıkıştırarak oğlunun evlenme işlemini tamamlamaya zorladığı sırada, Valentinianus ilk kez kılıcını çekti ve, imparatorluğu kurtarmış olan bir komutanın göğsüne sapladı. Hadımları ve

gözdeleri de efendilerine öykünmeye davrandılar ve Aetius, aldığı kılıç darbeleriyle oracıkta can verdi. Aynı anda praetorium praefektus'ü Boetius de öldürülüyordu. Haber yayılmadan önce, patricius'ün başlıca dostları saraya çağrıldı ve birbiri ardınca öldürüldüler. Bu korkunç saldırıyı adalet ya da zorunluluk uğrunda gösteren imparator, durumu askerlerine, uyruklarına ve bağlaşıklıklarına bildirdi. Aetius'ün alınyazısından doğrudan doğruya ilgili olmayan yabancı uluslar, ya da düşmanları olarak ondan büyük korku duyanlar, ona gözyaşı döktüler. Hizmetinde olarak kendisine kişisel bağlılık duyan barbarlar acılarını ve hınçlarını belli etmediler. Valentinianus'ün uzun süre konusunu oluşturduğu genel nefret derin ve genel bir tiksinti haline dönüştü. Bu duygular, saraylarda pek seyrek olarak açığa vurulabildi. Bununla birlikte imparator bir Romalı'nın kesin yanıtını, şaşkınlıkla dinlemek zorunda kaldı. Bu Romalı şunları söyledi: «Yakınmalarınızın neler olduğunu bilmem ama, bildiğim şu ki, sağ elini kesmek için sol elini kullanan bir kimse gibi davrandınız (716).

Roma kentindeki eğlence yaşamının Valentinianus'ü sık ve uzun geliş ve oturuşlara çektiği anlaşılmaktadır, ki bu nedenle burada uyandırdığı tiksinti duygusu öbür yerlerin tümünden çok olmuştur. Zayıf bir devlet yönetiminin desteklenmesi için yetkileri ve yardımları gerekli olan senatörler yavaş yavaş cumhuriyetçi ruhuna yeniden bürünmeye başladılar. Kalıtım yoluyla hükümdar olmuş Valentinianus'ün büyüklük taslayan davranışları senatörlerin onurunu zedeliyor ve imparatorun eğlenceye düşkünlüğü seçkin ailelerin şerefini yaralıyordu. İmparatoriçe Eudoksiya'nın soyluluğu kocasınınkiyle eşitti. Tazeliği ve kadınca şuhluğu, sevi tutum ve davranışlarına açık ve değer olmakla birlikte, imparator daldan dala konarak bu tutum ve davranışları her gün yeni bir güzele sunuyordu. Eski bir aileden gelen ve iki kez konsüllük yapan zengin senatör Petronius Maksimus'ün genç ve güzel bir karısı vardı. Kadının direnç göstermesi Valentinianus'ün isteklerini daha da artırıcı etki yaptı ve yatıştırmak için zor kullanmayı ya

da tuzığa düşürmeyi tasarladı. Oynanacak oyun tehlikeliydi ve sarayın işlediği suçlardan biriydi. İmparator, rastlantıyla ya da düzenle Maksimus'den büyük bir para alacaklı oldu ve, rehin olarak - kabaca - yüzüğünü vermesini istedi. Yüzüğü bir haberciyle senatörün karısına gönderdi, kocasının ağzından, kadının hemen imparatoriçenin yanına gelmesini isteyen bir mesaj yolladı. Maksimus'un eşi, bu kötü kurnazlığın hiç farkına varmadığından, tahtırevânı içinde imparatorluk sarayına geldi. Özel görevliler onu saraydaki ıssız bir odaya aldılar, orada bekleyen Valentinianus şeref ve konukseverlik kurallarını hiç duyuncu acısı (vicdan azâbı) çekmeksizin çiğnedi. Dönüşünde, uğradığı saldırıda işbirlikçi olduğunu sandığı kocasına gözyaşları ve acıyla yaptığı kınamalar Maksimus'te, haklı bir öcalma duygusu uyandırdı. Bu duygu onda ayrıca bir dürtünün daha uyanmasına neden oldu. Maksimus, halkın ve senatonun oylarıyla o aşağılık adamın işgal ettiği tahta kendisinin de çıkabileceğini pekâlâ düşünebilirdi. Yüreğinde dostluğa ve minnet duygusuna hiç yer vermeyen ve buna inananmayan Valentinianus kendi muhafızları arasında Aetius'ün hizmetkârlarını ve askerlerini bulundurmakta bir sakınca görmemişti. Bu barbarlardan ikisi, eski efendilerinin katilini yoketmek gibi kutsal ve onurlu bir görevi yerine getirmenin tam zamanı olduğunu düşündüler ve bu gözüpek davranış için uzun süre beklemek zorunda kalmadılar. Valentinianus tâlim alanında birtakım süel gösterileri izleyip eğlendiği sırada, bu barbarlar onun üzerine atıldılar ve, gözdesinin henüz kanı kurumamış kılıçlarını imparatorun vücuduna sapladılar. Bu sırada hükümdarın adamlarınca en küçük bir koruma girişimi görülmediği gibi, tersine, sevinç doğurdu gibi belirtilere rastlandı. Teodosius soyunun son imparatoru Valentinianus'ün alınyazısı da böyle oldu. Dayı oğlu ile iki dayısındaki gözüpeklik ve zekâ eksikliklerini ılımlı düzeyde tutabilen temiz ruhluluk ve günahsızlıktan yoksun kalarak onların yalnız zayıf yönlerini almıştı. Valentinianus, tutkularını herhangi bir erdemle denkleştirmediğine göre daha az mazur görülebilirdi. Dini bile şüp-

helydi. Her nedenle din sapkınlığı belirtileri göstermediyse de, sihirbazlık ve falcılık konularında - din dışı - ilgilenmelerinden hristiyanlar çok tedirgin oldular.

Çiçeron ve Varron zamanından beri Romalı kuş falcılarının ileri sürdüğü habere göre, Romulus'un gördüğü oniki akbaba, Roma kenti için kaderin çizdiği ve saptadığı oniki yüzyılı simgelemektedir (717). Bu tansıksal haber, güçlü ve erinçli yüzyıllarda önemli görülmüyorduysa da, birçok kötülüklerin birbirini izlediği onikinci yüzyıl sona ermekte olduğu sırada tehlike işareti olarak ruhları etkiliyordu (718). Sonraki kuşaklar da, imparatorluğun çöküşünün, bu türlü masalsı bir fala dayandığını görerek şaşkınlık içerisinde kalacaklardır. Ne var ki, bu çöküş, akbabaların uçuşundan daha açık ve daha güvenli önsezilerle bilinmişti. Roma devlet yönetimi, uyruklarının gözünde her gün daha tiksinc ve düşmanlarının karşısında ise daha önemsiz duruma düşmekteydi (719). Genel kötülüklerin artmasıyla vergiler de ağırlaşıyordu. Tasarruf ne denli gerekliyse o denli israfa gidiliyordu. Zenginler, üzerlerindeki yükü halkın omuzlarına aktarıyor ve, geçici de olsa yoksulluğunu avutabilecek her türlü yumuşaklık ve hoşgöründen onları yoksun bırakıyorlardı. Mallarına el koyan ve canlarını işkencelere uğratan katı engizisyon, Valentinianus'ün uyruklarını ya barbarların daha açık zorbalığını benimseyerek ormanlara ve dağlara kaçıp sığınmayı, ya da paralı uşaklığın aşağılatıcı niteliğine katlanmayı yeğlemeye zorladı. Atalarının saygın ve gıptayla anılan (Roma vatan-daşı) sanından büyük tiksintiyle vazgeçiyorlardı. Galya'nın Armorik bölgesindeki eyaletler İspanya'nın büyük bir bölümü, Bagotlar konfederasyonu halinde bağımsız ve anarşi içerisinde bir devlet'e bağlı olarak yaşıyorlardı. İmparatorluğun yüksek görevlileri, ayaklanmak zorunda bıraktıkları ve umutsuzluğa düşürdükleri ulusları, içi geçmiş birlikler ve yasalarla yönetmeye çalışıyorlardı (720). Barbarların tümü yok edilmiş olsaydı bile Batı imparatorluğunun yeniden güçlenip ayakta kalması için yeterli olmazdı. Roma yine yaşıyordu, ama bu yaşaması özgürlüğünde, onurunda ve erdemindeydi.

BÖLÜM XXXVI

Vandal Kralı Genserik'in Roma'yı Yağmalaması, Halkını Kılıçtan Geçirmesi - Denizlerdeki Çapulculuğu - Son Batı İmparatorları Olan Maksimus, Avitus, Majorianus, Severus, Antemius, Olibrius, Gliserius, Nepos ve Augustule'nin Birbiri Ardından Tahta Çıkmaları - Batı İmparatorluğunun Tümünden Sönmesi. - İtalya'da İlk Barbar Kralı Odoakre'nin Saltanatı.

Okyanus'tan Alpler'e dek eyaletlerin yitirilmesi ya da yanıp yıkılmış olması Roma gücünün ateşini kararttı ve etkinliğini azalttı. Afrika'nın ayrılması içerdeki gönenci yok etti. Vandallar senatörlerin tüm varlıklarına el koydular ve, fetihlerinden önce, plebeiyenlerin yoksulluğunu hafifletmeye, onların işsiz kalmalarını el altından özendirme-ye yarayan para yardımlarını durdurdular. Beklenmeyen bir saldırı Romalıların mutsuzluğunu artırdı, uzun süre onun beslenmesini sağlayan verimli ve bağlı eyalet, tutkulu bir barbarın yönlendirmesiyle Roma'ya karşı silaha sarıldı. Genserik'in yenen bayrağını izleyen Vandallar ve Alenler, Tanca'dan Trablus'a dek uzayan zengin toprakları ele geçirmişlerdi. Kıyıda yürüyerek seksen günde alınabilen bu ülke, bir yandan çöl, öbür yandan Akdeniz ile sıkışmış dar bir şerit durumundaydı. Sıcak yönün siyah hal-kını bulup yenmek, uyanık Genserik'in işi değildi. O, göz-

lerini denize çevirdi, bir deniz gücü oluşturmaya karar verdi, bu büyük girişimi büyük bir istek ve çabayla eyleme dönüştürdü. Atlas dağlarının ormanları tükenmez ağaç kaynağıydı. Yeni uyrukları da gemi yapımında ve gemicilikte bilgi sahibiydiler. Vandalları, tüm deniz kıyısı ülkelerine girmelerini olası kılacak bir savaş biçimini öğrenmeye özendirdi. Yağma umudu Mağriplileri ve Afrikalıları devindirdi. Altı yüzyıllık bir aradan sonra Kartaca'dan çıkan filolar yeni Akdeniz imparatorluğunun davacısı oldular. Vandalların başarıları, Sicilya'nın fethi, Palermo'nun yakılıp yıkılması ve Lukanya kıyılarına üst üste yapılan çıkarmalar Valentinianus'ün annesiyle Teodosius'ün kızkardeşini alarma geçirdi. Bu iki imparatoriçe, politikasıyla önleyemediği ve savuşturamadığı tehlikelere karşı koyabilmek için yığıtlığını kullanan ortak düşmanlarını yoketmek amacıyla bağlaşıklıklar kurdular ve çok pahalıya mal olan yarırsız silahlanmalara giriştiler. Romalıların tüm tasarıları onun önellerine, bir anlam çıkarılamayan söz vermelerine ve ödünlerine neden oluyordu. Korkunç ortağı Hun kralı'nın giriştiği geniş saldırı, imparatoriçelerin, Afrika'nın elden gidişini unutturup kendi dertlerini düşünmelerine neden oldu. Doğu imparatorluğunu savunucusuz ve yasal hükümdarsız bırakan saray olayları Genserik'in korkusunu sildi ve oburca isteklerini güçlendirdi. Mağriplilerden ve Vandallardan savaşçıları taşıyan çok sayıda gemiyle, Valentinianus'ün ölümünden ve Maksimus'ün imparatorluk tahtına çıkışından yaklaşık üç ay sonra, Tiberis (Tevere)'in ağzına demir attı.

Senatör Petronius Maksimus'ün özel yaşamı (721), çok zaman insan mutluluğunun, az rastlanan, bir örneği olarak dile getirilmiştir. Anisianus ailesinden geldiğine göre soylu ve ünlüydü. Toprak ve para olarak çok büyük zenginliğe sahip bulunuyordu. Bu elverişli niteliklere, ökelik (deha) ve erdem gibi değer biçilemeyen doğa vergilerini süsleyen ya da bunlara öykünülen bilgi, yetenek ve göz kamaştırıcı tutum ve davranışları da ekleniyordu. Sofrası ve sarayının eğlenceleri herkese açıktı. Maksimus, dışarda,

birkaç dostunun da bulunabileceği ve adamlarının oluşturduğu kalabalık bir grup içerisinde görülürdü (722). Hükümdarın ve senatonun da değerlendirmeleriyle iki kez İtalya praetorium praefektus'lük, sonunda da patricius'lük orunlarına yükseltilmişti. Bu sivil görevler boş ve eğlence zamanlarından yararlanma istekleriyle bağdaşmaz değildi. Her saati, (su saati)'nin aracılığıyla, eğlence ve iş zamanları olarak düzenli biçimde belirlenmişti. Zamanını ayarlaması da gösteriyor ki, Maksimus, mutlu yaşamının kadrini bilmekteydi. Valentinianus'den gördüğü ağır saldırı, tek başına, almak isteyeceği en kanlı öcü bile mâzur gösterebilirdi. Şu da var ki, bir filozof gibi düşünülecek olsa, Maksimus'un karısı direnç göstermede içtenlikli olsaydı sililiği (iffeti) dokunulmaz olarak kalacak, suç ortağının isteklerine razı olsaydı hiçbir şey onun bu sililiğini koruyamayacaktı. Ülkenin içerisinde bulunduğu kargaşalıklar sonucu imparatorluk ailesinin yaşamı bitmiş olsa bile bir vatansever bu işe girişmekte duraksardı. Maksimus, bu tür düşünceleri ihmal etti. Tutkusunu ve öcünü doyurmaya baktı. Suçlu Valentinianus'un, ayakları dibinde can verdiğini gördü, halkın ve senato'nun kendisini imparator olmaya çağıran sesini duyarak gözleri kamaştı. Ne var ki mutluluğu, taç giyme töreniyle sona erdi. Sidonius şöyle diyor: «Boş yere uyku aradığı sarayında hapsedilmiş halde tüm isteklerinin sonuna varıp düşmesi bir soluk alıp vermesi denli kısa sürede akıp geçti.» Başındaki tacın ağırlığından yorulmuş olduğundan, dostu ve mâbeyincisi Fulgentius'e üzgün düşüncelerini açıkladı, ve geçmişteki yaşamının dingin tatlılıklarını anarak şunları söyledi: «Ey mutlu Damokles, senin saltanatın hiç değilse, başladığın yemekte sona erdi» (723). Fulgentius, o tarihten sonra bu yollamayı, hükümdarlar ve uyrukları için bir ibret dersi olarak yayımladı.

Üçüncü ayın sonunda Maksimus'un saltanatı bitti. Bu sürenin içerisinde, kendisinin neden olmadığı kıyanın anısı, duyuncu acısı ve terör hep birlikte girmişlerdi, ve sarsıntı da olan tahtı sürekli biçimde askerlerin ayaklanmaları,

halkın ve konfedere durumdaki barbarların başkaldırmalarıyla kargaşa içerisine düşmüştü. Oğlu Palladuis'ün son imparatorun kızıyla evlenmesi, kalıtsal saltanatı kendi ailesi içerisine aktarmış olabilirdi. Ne var ki, imparatoriçe Eudoksiya'ya karşı sert ve katı tutumu, olsa olsa körü körüne öc alma ve kabalık duygularına verilebilirdi. Bu hal-lerin günahsız nedeni olan karısını da imparatorun ölümü çok sarsmıştı ve Valentinianus'ün dul eşi yas tutma yolu ve yöntemini bozmaya (belki de duyduğu acıdan kopup sıyrılmaya) ve, kocasının kaatili diye şüphelendiği zorbanın kucağına teslim olmaya zorlanmıştı. Bu kuşku, Maksimus'ün ihtiyatsızlığı yüzünden onu suçlu duruma soktu, ve karısının da kalbinde yatışması olanaksız bir hıncın doğmasına neden oldu. Babası ve halası Pülşeri öldüklerine göre Eudoksiyanın Doğu'dan bekleyebileceği bir yardım yoktu. Annesi, Kudüs'te aşağılık bir sürgün yaşamında inliyordu. Konstantinopolis hükümdarlığı bir yabancıнын eilnde bulunuyordu. Bu yoksunluklar içerisinde gözlerini Kartaca'ya çevirdi, gizlice Vandal kralından yardım isteğinde bulundu. Böylece onun acıma, onur ve adalet adları altında aç gözlü niyetleri saklamak için çok güzel bir fırsattan yararlanmasını sağlamış oldu (724). Maksimus alt aşamalarındaki görevlerde birtakım başarılar kazandıysa da bir imparatorluğun yönetiminde o başarıyı gösterememiştir. Afrika kıyısında hazırlıklar yapıldığına ilişkin bilgileri olduy-sa da, zayıf imparator, hiçbir savunma, görüşme ya da çekilme gibi önlemlere girişmeden, hareketsiz halde düşmanın gelmesini bekledi. Genserik, Vandallarıyla Tiberis kıyısına çıkınca büyük korkuya düşen ve öfkeden çılgına dönen halkın bağırıp çağırması Maksimus'ü utanç verici ay-mazlığından uyandırdı. Ezik ruhunda karşısına çıkabilen tek umar hemen kaçmaktı ve senatörleri de hükümdarlarına öykünmeye çağırdı. Ne var ki, Maksimus, sokakta görünür görünmez taş yağmuruna tutuldu. Bir Romalı ya da Burginyonlu asker onu taşla ilk vurma onurunun kendisinde olduğunu övünerek söyledi. Ölüsü Tiberis'e atıldı. Kötülük- lüklere neden olanı cezalandırmış olmaktan dolayı Roma

halkı birbirini kutladı. Eudoksiya'nın uşakları da öc alma yolunda gösterdikleri çabayla kıvanç duydular (725).

Bu kargaşadan üç gün sonra Genserik, Vandalların başında, Ostia limanından Roma kapılarına doğru ilerledi ve, savunucu olarak silahlanmış genç Romalıların yerine, saygıdeğer Leo'nun, papaz kalabalığının başında, âyin yürüyüşüyle kale kapısından çıktığı görüldü (726). Başpapazın kesin tutumu, uzdilliği ve dinsel yetkesi, ikinci kez bir barbar fatihinin kıyıcılığını yumuşatmaya yaradı. Vandal kralı, savunmasız insanlara zarar verilmeyeceğine, yangın çıkarılmayacağına ve tutsaklara işkence yapılmayacağına söz verdi. Her ne denli bu buyruklar ne kesinlikle verilmiş ne de titizlikle uygulanmışsa da Leo'nun düşüncesi, kendisi ve ülkesi için başarılı ve yararlı oldu. Roma kentiyle halkı Mağriplilerden ve Vandallardan büyük zarar gördüler ve yeni Kartacalılar eskilerinin öcünü aldılar. Yağma, ondört gün ve ondört gece sürdü. Genserik, kamusal ve bireysel servetleri olduğu gibi kutsal ve kilise dışı hazineleri de özenle gemilerine taşıttı. Ganimetler arasında bulunan, her iki dinden tapınakların değerli süslemeleri insansal ve tanrısal nesnelerin evrimlerini belirten eşyaya, anılmaya değer örnekler gibiydi. Putataparılığın bırakılmasından beri Kapitolium (Capitolium) kendi haline terkedilmişti. Şu da var ki, tanrıları ve kahramanları simgeleyen heykellere saygı duyuluyordu, ve yaldızlı tunçtan yapılmış görkemli kubbe sanki Genserik'in doymak bilmez istekleri için saklanmış gibiydi (727). Tanrı'nın kendisi tarafından verilen bilgilere göre yapılmış ve onun tapınağına konulmuş olan Yahudi dininin (728) altın masası, yedi kollu altın şamdanı, Titus'un zafer alayında Romalıları şatafatlı olarak gösterilmiş ve sonra Barış (Pacis) tapınağına konulmuştu. Dört yüzyıldan sonra Kudüs'ten alınan ganimetler, kökeni Baltık kıyısında olan bir barbarca Roma'dan Kartaca'ya götürüldü. Bu eski yapıtlar, meraklılığın olduğu gibi açgözlülüğün de dikkatini çekecek değerdedir. O zamanların din hayranlığını yansıtır biçimde süslenmiş ve bezenmiş olan Hristiyan kiliseleri, dinsel simgelere saldıranlar için

rahatça avlanılan yerler haline geldi ve papa Leo'nun büyük Konstantinus'çe verilmiş altı adet ve herbiri yüz libra ağırlığındaki gümüş vazoyu eriterek bu avcılara peşkeş çekmesi, yitirmelerin ne boyutlara ulaştığının ilginç kanıtıdır. Gotların yağmasından beri geçen kırkbeş yılda Roma, ilk görkemine hemen hemen yeniden kavuşmuştu, bu nedenle başkentin servetlerini kaldırıp götürmek için beklettiği gemilerini bunlarla doldurmadan yenen'i aldatıp savmak kolay değildi. İmparatorluk sarayının süslemeleri, gardropları, mutfak ve sofrta takımları, hiç ayırıma uğratılmadan toplanıp yığıldı. Altın ve gümüş milyonlarca talen'e ulaştı ve barbarlar bakırla tuncu da bırakmadılar. Eudoksia'nın kendisi bile, ihtiyatsızlığının cezasını ağır biçimde ödedi. Onun da takıları alındı, hem de, kurtarıcısını ve bağlaşığını karşılamaya geldiği sırada ... Büyük Teodosius ailesinden kalan son bireyler, imparatoriçe ile iki kızı yabânıl Vandal'ın tutsakları olarak, onu izlemek zorunda bırakıldılar ve hemen onun bindiği gemiye sokuldular. Yelken açıldı, güzel bir deniz yolculuğundan sonra Kartaca limanına varıldı (729). Barbarlar, yüzleri ve yetenekleri efendilerinin keyfine hizmet edebilecek kadın - erkek binlerce Romalıyı gemilerine sürükleyerek getirdiler. Paylaşma sırasında kocalar karılarından, babalar çocuklarından insafsızca ayrıldılar. Yardımı ve avunmayı ancak, Kartaca pis-koposu Deogratias'ın acımalı sevecenliğinde buldular (730). Kilisesinin altın ve gümüş takımlarını, yüce gönüllük göstererek sattı; kimi tutsakların kurtulmalarını ödedi, kimilerinin de tutsaklık koşullarını yumuşattı. Hastaları tedavi etti ve İtalya'dan Kartaca'ya dek süren yolculukta sağlıkları bozulanların gereksinmelerini karşıladı. Saygıdeğer başpapaz iki kiliseyi hastane haline getirdi, tüm hastaları oraya yerleştirdi ve hastalıklarının gerektirdiği ilaçları bulma işini üstlendi. Çok yaşlı olduğu halde Deogratias, gece ve gündüz onları yokluyordu. Gözüpekliğinden güç alıyor ve acımalı ilgisi, yaptığı hizmetlere ölçsüz değer katıyordu. Bu sahneyi (Cannes alanları)'yle karşılaştı-

ralım ve Annibal ile aziz Kiprianus (Chyprianus)'ün ardılı arasında bir kanıya varalım (731).

Aetius'ün ve Valentinianus'ün ölümü, Galya barbarlarını bağlayan bağları gevşetmişti. Saksonlar, deniz kıyısını yakıp yıkıyorlardı. Almanlarla Franklar Ren'den Sen'e doğru ilerlemişlerdi. Gotların tutkusu, daha sağlam ve daha yaygın fetihleri amaçlıyor gibiydi. İmparator Maksimus bu uzaktaki dertlerden, ussal bir seçim yaparak kurtulmasını bilmişti. Dostlarının yalvarmalarına kulağını tıkıyarak, halkın sesini dinlemiş ve bir yabancıyı Galya'daki kuvvetlere başkomutan olarak atamıştı. Değeri bu denli şanlı biçimde ödüllendirilen Avitus (731/a) Overny (Auvergne) bölgesinden zengin ve onurlu bir aileden geliyordu. Karışıklık zamanlarında bulunduğu sivil ve süel görevlerde başarılı olmuştu. Yorulmak bilmez çalışmasıyle edebiyat ve hukuk bilgisinin dışında avcılık ve silah kullanma yeteneklerini de elde etmişti. Otuz yıl süreyle devlet hizmetinde bulunduktan sonra yeteneğini savaş ve siyasal görüşmeler alanına da yaymıştı. Aetius'ün subayı olarak en önemli elçilik görevlerini başarıyla yerine getirmiş ve Galya praetorium praeфекtus'lüğü gibi saygın bir oruna yükselmişti. İster Avitus'ün değerliliği kıskançlık uyandırmış olmasından, isterse kendisi bağımsızlığın ve dinginliğin tatlılığını yaşamayı istemesinden olsun, Auvergne'deki Clermont (Clermont) dolaylarında iyesi olduğu topraklara çekildi. Dağın tepesinden inen bol bir kaynak suyu iki mil uzunluğundaki bir göle akıyordu ve güzel kırsal evi bu gölün kıyısında bulunuyordu. Avitus orada hamamlar, revaklar, kışlık ve yazlık konutlar yaptırmış, süse ve huzura yardımcı olabilecek hiçbir şeyi eksik etmemeye özen göstermişti (732). İssız yaşamında ormanların ve çayırların gülümseyen perspektifiyle çevrili olarak boş zamanlarını okumakla, kırsal uğraşlarla, tarımla ve birkaç dostuyla (733) geçirmekte olan Avitus, kendisini Galya'nın tüm kuvvetlerinin başkomutanı olarak atayan imparatorun buyruğunu aldı. Komutanlık görevine başlayınca, barbarlar yağma ve çapullarını durdurdular, Avitus ne yaptıysa yaptı, belki de onlara birtakım

Ödünler verdiyse bile, hiç değilse halklara barış içerisinde yaşamının tadını tattırdı. Ne var ki Galya'nın alinyazısı Vizigotlar'a bağlıydı. Kendi saygınlığı denli kamunun yararını da gözden uzak tutmayan Romalı komutan, Tuluz sarayına elçi niteliğiyle kendisinin gitmesini küçüklük olarak görmedi. Got kralı Teodorik onu gereği gibi karşıladı. Avitus bu güçlü ulusla sağlam bir bağlaşıklığın temellerini atarken Maksimus'un öldüğünü ve Roma'nın Vandallar'ca yağma edildiğini öğrendi. Tehlikesizce ve kan dökmeyi gerektirmeyen bir kolaylıkla çıkabileceği bir taht boş duruyordu. Bu durum, tutkusunu devindirdi (734). Vizigotlar da onu desteklemeyi hemen üstlendiler. Barbarlar Avitus'ü seviyorlar, erdemlerine saygı duyuyorlardı. Ayrıca, Batı imparatorluğu tahtına oturmasından elde edebilecekleri çıkarları da görmezlikten gelmiyorlardı. Yedi eyaletin Arles'de yapacağı yıllık toplantı zamanı da yaklaşıyordu. Teodorik ile yedi kardeşinin hazır bulunmaları da herhalde meclisin görüşmelerini etkilemiş oldu. Seçimin doğallıkla, en ünlü soydaşlarına dönük olacağını kestirmek güç değildi. Yapmacık bir dirençten sonra Avitus, tâcı kabul etti ve barbarlarla eyalet temsilcilerinin alkışları bu kabulü onaylamış oldu. Doğu imparatoru Marcianus'un rızasını diledi ve aldı. Roma senatosu ile İtalya, yeni yıkımlarla bitik durumda bulunmalarına karşın, bir imparatorluğu zorla ele geçirmeye kalkışacak denli kendini beğenmiş bir Galyalı'ya mırıldanarak boyun eğdiler.

Avitus'un erguvanı kuşanmasını kendisine borçlu olduğu Teodorik, kardeşi Torismond'ın öldürülmesi üzerine krallık esasına kavuşmuştu (735) ve, işlediği kıya (cinayet)'yı öncelinin imparatorlukla bağlaşıklığını bozmak istemiş olması nedeniyle işlediğini ve böylece haklı olduğunu tanıtlamıştı. Böyle bir kıya, barbarların erdemleriyle belki de bağdaşmaz değildi. Ne var ki Teodorik yumuşak ve insancıl bir kimseydi. Sidonius'un toplum içerisindeki dingin eğlence ve söyleşi ortamlarındaki davranış ve tutumunu özenle incelediği Got kralının özgün bir portresini okuyucuya sunabiliriz. Sidonius, Tuluz sarayından, bir dostuna yazdı-

ğı ve merak ettiği konuları açıklayan mektubunda şöyle diyor: (736) «Teodorik, kişisel görkemiyle, değerini tanımayanların bile saygısını kazanabilecek yaratılıştadır. Doğuştan prens olarak dünyaya geldiği için bu sıfat, özel bir durumda onu seçkin kılmak için yeterli olacaktı. Orta boy-ludur. Çok geniş sayılmayacak tıknazlıktadır. Vücut yapısındaki orantılılık, hızlı davranışlarını olası kılmaktadır (737). Ayır ayrı anlatmak gerekirse, geniş alınlı, kalın kaşlı, kartal burunlu, ince dudaklı, çok beyaz tenli, her zaman öfkeli den çok alçak gönüllü bir insan olduğunu söylemek gerekir. Halkın da bildiği gibi, Teodorik, zamanını şöyle kullanır: Uşaklarından birkaçıyla birlikte, güneş doğmadan önce, Ariusçü papazlarca yönetilen saray kilisesine gider. Bu dinsel düzenliliğin asıl güdüsünün alışkanlık ve politik olduğunu, onu iyi tanıyanlar söylemektedirler. Krallığının yönetim işleri sabahın geri kalan zamanını alır. Çalışma yeri, subaylarca çevrilidir. Muhafızlar, bekleme salonunda dururlar ve konsey odasına girmezler. Yabancı elçiler sırayla içeri alınır, Teodorik onları dikkatle dinler, az sözcükle yanıtlar, ve, işin durumuna göre kral, son kararını bildirir ya da erteler. İkinci saatte, demek ki saat sekizde, hazinesini ve ahırlarını yoklar. Av için ya da at gezintisi yapmak için yola çıktığında gözdelelerinden biri yayını taşır. Av başlayınca Teodorik yayı kendisi gerer ve görmüş olduğu ereği (hedef) pek seyrek olarak tutturamaz. Az önemli savaşarda, kral niteliğiyle silah taşımayı küçüklük sayar, ama yapabileceği bir hizmet için er gibi görev yüklenebilir. Günlük sofrasında yedikleri herhangi bir yurttasından ayrımlı değildir, ama cumartesi günleri sofrasına çok sayıda ünlü kişiyi çağırır. O yemeklerde Yunan inceliği, Galya bolluğu ve İtalyan özeniyle servis yapılır (738). Altın ve gümüş sofra takımları, ağırlığından çok işçiliği bakımından dikkate değer niteliktedir. Yemekler, yabancı ve pahalı gösterişe kaçmadan da güzel olabilen çeşittir. Bardakların sayısı ve büyüklüğü ussal bir ılımlılıkla düzenlenmiştir ve suskunluk yalnız ciddi ve öğretici bir görüşme olduğu zaman bozulabilir. Yemekten sonra

Teodorik, kimi kez kısa bir süre uyur; uyanınca bir dama ile taşları getirilir. O zaman dostlarının hükümdarı unutmalarını ister ve oyunun akışından aldıkları izlenimleri belirterek serbestçe yarışmalarını bekler. Teodorik'in savaş simgesi olarak sevdiği bu oyunda onun canlılığı, sabırlılığı ve sevinçli gözlenebilir. Yitirdiği zaman da güler. Kazandığı zamansa alçakgönüllü suskunluğa bürünür. Bununla birlikte, bu kayıtsız görünüşe karşın, yakınları, kayrasını elde bilmek için kazandığı zamanı kollarlar. Ben de bir kaç kez yitirmelerim nedeniyle kendimi kutlama fırsatını buldum (739). Kalkışından dokuz saat sonra, demek ki, aşağı yukarı saat üçte, yine çalışmaya başlar ve bu, akşama dek sürer. Kralın akşam yemeği duyurulur, başvurucular ve dilekçiler çekilirler. Dostluk ve senli benlilik içerisinde geçen akşam yemeğinde kimi zaman tantomim temsilleri düzenlenir ve kırıcı olmayan nükteleriyle soytarıların maskaralıkları izlenir. Kadın şarkıcılar, ve tüm baygın ya da kadınsı havalar kesinlikle yasaklanmıştır. İnsandaki değerliliği canlandıran müzik Teodorik'in ilgisini çekmektedir. Masadan kalkınca, muhafızlar hemen hazine'nin, sarayın ve yatak salonlarının kapısında gece nöbetlerini tutmaya başlarlar.▪

Vizigot kralı, erguvani kuşanması konusunda Avitus'ü destekleyince, kendisini ve ordusunu, cumhuriyetin sâdık bağlaşığı olarak, onun buyruğuna sundu (740). Teodorik'in elde ettiği başarılar, atalarının değerini soysuzlaştırmadığını kısa zamanda ortaya çıkardı. Gotların Akuiten'de yerleşmesinden ve Vandalların Afrika'ya geçmesinden sonra, Galicia'da toplanmış olan Süev'ler İspanya'yı ele geçirmek istiyorlar ve Roma egemenliğinin oradaki son kalıntılarının da kökünü kazımayı tasarlıyorlardı. Saldırılarıyla ezilmiş durumdaki Tarragona ve Kartagena eyaletleri korkularını ve çektiklerini dile getirdiler. Kont Fronton, imparator Avitus adına oraya geldi, barış ve bağlaşıklık için çıkar sağlayıcı sunularda bulundu. Teodorik, aracılık edeceğini bildirdi ve, kayınbiraderi olan Süev kralı hemen çekilip gitmezse Roma'dan ve adaletten yana davranarak silahlı ha-

rekete geçmek zorunda kalacağını açıkladı. Kendini beğenmiş Rekiarius ise şu yanıtı verdi: «Ona, ordularından ve dostluğundan tiksindiğimi söyleyin. Tuluz kapılarına gelmemi beklemeye cesareti varsa bunu tanıtlayacağım.» Bu meydan okuma karşısında Teodorik, düşmanının niyetlerini gerçekleştirmesine engel olma kararını aldı. Vizigotların başında Pirenc'leri geçti. Franklarla Burginyonlar da onun buyruğunda yürüyüşe katıldılar. Avitus adına savaşıysa da, bu barbar kralı, kendisi ve ardılları için İspanya'daki fetihlerinin sahibi olacağına ilişkin gizli bir koşul koydu. İki ordu Urbikus ırmağı kıyısında karşı karşıya geldiler. Astorga'dan yaklaşık oniki mil uzaklıkta verilen savaşta Gotlar kesin bir utku kazanarak bir süre için Süevlerin gücünü ve adını yıkıp geçtiler. Teodorik, savaş alanından, ticaretini ve görkemini korumayı sürdüren başkent Braga'ya yürüdü (741). Vizigotların girişini kan kirletmedi. Askerler, tutsaklarının sililik (iffet)'lerine, özellikle kutsal sayılmış erden (bâkire)'lere saygı gösterdiler. Ancak, halkın ve papazların büyük bir bölümü tutsak durumuna sokuldu ve yağma, kiliselere ve mihraplara dek yaygınlaştırıldı. Süevlerin mutsuz kralı, Okyanus limanlarından birine kaçabilmişti, ama rüzgârlar denize açılmasını engelledi. Düşmanına teslim olma zorunda kaldı. Bağışlanmasını ne isteyen ne de uman Rekiarius, utkuyu kazansaydı karşısındakini çarptıracağı ölümü yiğitçe kabullendi, belki de hınç gereği bu kurban işi de yerine getirildikten sonra Teodorik, ordusunu, azize Eulalia'nın tansıksal gücünden gayrı bir engelle karşılaşmadan, Luzitania'nın başkenti Merida'ya dek ilerletti. Orada durduruldu, ve fetihlerinin düzenlemesini yapamadığı bir sırada ivedilikle İspanya'dan geri gelmesi istendi. Çekilirken, giderayak her geçtiği yerden öcünü almakta kusur etmedi. Astorga ve Pollensia kıyımındaki davranış ve tutumu, dostluğa yakışması şöyle dursun tam anlamıyla düşmanca oldu. Vizigot kralı, Avitus adına yapıyormuş gibi savaşıp utkular kazandığı sırada bu imparatorun saltanatı da sona ermiş bulunuyordu, ve tahta oturttuğu bir dostun acıklı sonu Teodorik'in çı-

karını olduğu denli gururunu da yaraladı (742).

Halkın ve senatonun ısrarlı yalvarmalarıyla etkilenen Avitus Roma'da oturmaya ve gelecek yıl için konsul'lüğü de kabul etmeye razı olmuştu. Ocak ayının başlarında da-madı Sidonius Apollinaris, altıyüz dizelik savunusunda onun övgüsünü yazdı. Bu kasidesi, bir tunç heykelle ödül-lendirilmişse de (743) onun ekeliğine ve gerçekçiliğine pek onur verici olmuş sayılamaz. Ozan, bu sıfatın kutsallığını alçaltmış olarak kayınbabasının ve hükümdarının değeri-ni abartmaktadır. Olaylar, onun uzun ve şanlı bir saltanat öngörüsünü yalanlamakta gecikmedi. İmparator saygınlı-ğı için üstün çalışmalar yapmanın ve tehlikelerle boğuşma-nın gerekli olduğu bir zamanda Avitus, İtalya'da keyif ve eğlence yaşamına daldı. Henüz genç yaşta sayılabilen hü-kümdar, hiçbir bağla sınırlı olmaksızın tutkularına kendini kaptırıyor, denildiğine göre Romalı kadınların aklını çel-dikten ve onları kirlettikten sonra kocalarıyla alay ediyor-du (744). Romalılar onun kusurlarını bağışlamaya ve er-demlerini anlamaya yanaşmıyorlardı. İmparatorluğu oluş-turan ülkelerdeki ayrılışmalar her gün artıyor, Galyalı Avitus de halkın gözünde kin ve nefret odağı durumuna düşüyordu. Senato, imparatorları seçme hakkının kendisin-de olduğunu savunuyordu. Eski anayasal düzenden aldığı yetke (otorite) can çekişmekte olan bir hükümdarlık kuru-luşunun zayıflığı oranında artmıştı. Şu da var ki, tüm süel savunma gücünü oluşturan barbar birliklerinin genel ko-mutanı kont Risimer, senatonun hoşnutsuzluğunu destek-lememiş olsaydı, bu halde bulunan imparator yine de on-dan korkmazdı. Vizigot kralı Vallia'nın kızı, Risimer'in an-nesiydi. Baba yönünden ise Süev ulusundan geliyordu (745). Soydaşlarının uğradığı mutsuzluklar vatandaşlık duygu-la-rını canlandırıyor ve, kendisine danışılmadan seçilmiş olan bir imparatora tiksinierek başeğiyordu. Gördüğü hizmetler ve yaptığı görevler onu korkulu bir kimse niteliğine soku-yordu (746). Korsika kıyısında altı kadırgalık bir Vandal filosunu yaktıktan sonra Risimer, İtalya'nın kurtarıcısı sa-nıyla Roma'ya döndü. Avitus'e, saltanatının sona erdiğini

söylemek için işte bu zamanı seçti. Bağlaştığı olan Vizigotlardan uzak düşmüş zayıf imparator, kısa bir dirençten sonra tahttan çekilmek zorunda kaldı. Acıma ya da tiksime nedeniyle Risimer, düşük hükümdara, Plaçentia piskoposluğunu görev olarak almasına izin verdi. Senatörler, yatışmaz hınçlarıyla, yaşamına son verilmesini istiyorlardı (747). Avitus, Vizigotlardan bir yardım umudu taşımaksızın Alpler'e doğru kaçtı ve, Overny'i koruyan azizlerden biri sayılan Julianus kilisesi'ndeki hazineleriyle (748) daha güvenli olacağını düşündü. Ne var ki yolda, belki hastalanarak, belki de bir cellat elinde öldü. Cenazesi, yola ve yönetime uygun olarak Brives'e (ya da Briode) götürüldü, aziz patronunun ayak ucuna gömüldü (749). Avitus'un bir kızı vardı, o da Sidonius Apollinaris'le evliydi. Sidonius, kayınbabasının ölümüyle kişisel ve genel umutlarının yıkıldığını görerek büyük üzüntüye düştüyse de, karısı dolayısıyla onun kalıtçısı oldu. Hincından ötürü Galya'daki ayaklananları destekledi ve, yeni gelen hükümdardan, dalkavukluk karşılığında alması gereken ödülle işlediği suçu bağışlatması gerekti (750).

Avitus'un ardılı, kimi bozuk düzenli yüzyıllarda insanların onurunu yüceltmek üzere ortaya çıktığı görülen büyük ve kahraman ruhlu kimselerden biri olarak belirlendi. İmparator, Majorianus, çağdaşlarının ve sonraki kuşakların beğeni ve övgülerini kazanmıştır. Akli başında ve yansız bir tarihçi onun için kısaca şunları söylemiştir: «Uyruklarınca tapılırcasına sevilmiş, düşmanların korkulu rüyası olmuş, tüm erdemlerde, kendisinden önce Roma'da saltanat sürmüş bütün hükümdarlardan ileri geçmiştir.» (751) Bu övgü, Sidonius'un savunusunu da doğrulamaktadır ve, en kötü bir hükümdarı övmek gibi utanç verici bir davranışta bulunmuş olsa bile, Majorianus'ü övmesi onun gerçeği anlatmasını engellememiştir. Majorianus, adını, büyük Teodosius zamanında İllirya sınır kuvvetlerine komuta etmiş olan, ana yönündeki büyükbabasından almaktadır (752). Majorianus'un babası ona damat olmuştu. Damat, saygın bir devlet görevlisiydi. Galya'nın gelirlerini bilgi ve

beceriyle yönetmiş, Aetius'ün dostluğunu sarayın tuzâğa düşürücü kayralarına yeğ tutmuştu. Geleceğin imparatoru olan oğlu, silahlı kuvvetler mesleğinde yetiştikten sonra, henüz çok genç yaşından başlayarak gözü pek bir yaradılış ve olgun bir karakter göstererek çevresinin beğenisini kazandı ve hesaplı geçim koşulları içerisinde yaşamını sürdürdü. Aetius'ün buyruğuna girdi, onun başarılarında yardımcı oldu, kimi zaman onun ününü paylaştı, kimi zaman da Aetius'ün şânına gölge düşürdü, sonunda patricius'ün, daha doğrusu, onu görevinden çekilmek zorunda bırakan karısının kıskançlığına uğradı (753). Aetius'ün ölümünden sonra Majorianus yeniden göreve çağrıldı. Kont Risimer'le yakın dostluğu ona, Batı imparatorluğu tahtına götüren yolu açtı. Avitus'ün tahttan çekilmesinden sonraki imparatorsuz dönemde, soy bakımından imparator olması olanaksız bulunan tutkulu barbar, patricius sanıyla İtalya'yı yönetti, süvari ve piyade kuvvetleri komutanlığı gibi parlak görevi dostuna bıraktı, birkaç ay sonra, Almanlar'a karşı tam bir utku kazanarak halkın oyunu isteyen Majorianus'e Romalıların (754) oybirliğiyle belirttikleri olumlu yanıtı katıldı. Majorianus erguvanı Ravenna'da kabul etti. Senato'ya yazdığı mektup, duyguları ve tutumu üzerinde bize bir kanı verebilir: «Paters conscriptus (senatörler), seçiminiz ve ordunun istenci, beni imparatorunuz durumuna getirdi (755). Tanrı, benim yönetimimdeki girişimleri ve olayları kamunun yararına, hayırlı kılsın! Tahta çıkmak için bir istekte bulunmadım ama yapılan seçime uyarak onu benimsedim. Cumhuriyetin, yapmam için uygun görüldüğü bir hizmeti üstlenmekten kaçmak gibi bir alçaklık gösterseydim Romalı adına lâıyk olmayacaktım. Öğütlerinizle bana yardım ediniz; bana yükleyeceğiniz ödevleri paylaşınız; birleşik çabalarımız, sizlerin eliyle bana verilen imparatorluğun gönencini sağlayabilir. Gelecekte adaletin yeniden eski gücüne kavuşacağına, erdemın yalnızca günahsız değil, itibarlı da olacağına güvenebilirsiniz. Jurnalcilik, yalnız bunu yapanlar için korkulu olacaktır (756). Yurttaş olarak, onlardan nefret etmiştim, hükümdar olarak onları

ağır biçimde cezalandıracağını, Bizim uyanıklığımız ve patricius üstadımız Ricimer'in gözetimiyle süel uğraşlar düzene konulacak, iç ve dış düşmanlara karşı Roma dünyasının güvenliği sağlanacaktır (757). İşte devlet yönetiminin kuralları bunlar olacaktır ve, senatör adından her zaman onur duyacak ve kendisi için (758) kabul ettiğiniz karnameden dolayı pişmanlık duymamanıza çalışacak olan eski güç günlerdeki meslekdaşınızın sağlam ve içtenlikli bağlılığına güvenebilirsiniz.» Roma dünyasının yıkık kalıntıları üzerinde, yasaların eski dilini ve Trajanus'un yadsınmış olmayacağı havayı anımsatan imparator bu yüce gönüllü duyguları, ne çağının, ne de öncellerinin örnek olarak telkin etmiş olamayacaklarına göre, kendi yüreğinde bulmuş olacaktır.

Majorianus'un kamusal ve özel işlevlerine ilişkin çok yetersiz bilgimiz vardır. Ancak, düşünce ve açıklama özelliği bakımından dikkate değer olan yasaları, halklarını seven ve onların derdini paylaşan bir hükümdarın ıra (karakter)'sını tümüyle yansıtmaktadır. Yine anlaşıldığına göre imparatorluğun gerileme nedenlerini incelemişti ve haklı olarak, başaracağı umulan düzensizlikleri ortadan kaldırmak için gerekli yeteneği vardı (759). Maliye işleriyle ilgili tüm düzenlemeleri, halkın sıkıntılarını kaldırmaya, hiç değilse azaltmaya yönelik bulunuyordu: 1° Tahta çıkışıyla birlikte *indictum* ve *super indictum* (tarım vergisi) girişimi altında, çiftçilerin deyimiyle, tüm varlıklarını yitiren taşralıları rahatlatma işine girişti (760). Bunun için, tüm gerçekleşmiş (tahakkuk etmiş) ya da henüz gerçekleşme aşamasına gelmemiş vergi borçlarıyla ilgili genel bağışlama buyrultusu yayımladı. Bu kırıcı ve yararsız yükün halktan kaldırılması, kamu geliri kaynaklarına da nefes aldırdı; kendilerini umutsuzluğa sürükleyen bir yükten böylece kurtulan uyruklar, hem kendileri, hem de ülkeleri için isteyerek ve sevinerek çalışmaya koyuldular. 2° Vergilerin tarh ve tahsil (vergilendirme ve toplama) işlerinde, Majorianus, imparator ve Praetorium praefektus'leri adına kurulmuş olağanüstü komisyonları kaldırarak eya-

let görevlilerinin oluşturduğu kurullar meydana getirdi. Kaldırılan komisyonlarda üyeliği ellerine geçiren saray gözdeleleri, bununla övünüyorlar ve keyfi davranışlarla herkesi haksız vergilerle yükümlendiriyorlardı. Alt derecedeki mahkemeleri hor görüyorlar ve, kendilerine sağladıkları yarar, hazineye sağladıklarının iki katına çıkmazsa memnun kalmıyorlardı. Yasa koyucusunca dile getirilmiş olmasaydı, aşağıdaki olayın meydana gelebileceğine inanmak belki de mümkün olmazdı. Para toplayıcılar (tahsildar) tüm ödemeleri altın olarak istiyorlardı. İmparatorlukta geçerli olan parayı almıyorlar, ancak Faustina'nın ve Antoninus'lerin adı bulunan eski paraları kabul ediyorlardı. Bu madalyonları olmayan bireyler, açgözlü zorbalarla uyuşma umarlarına başvuruyorlardı (761). 3° İmparator şöyle demektedir: «Eskilerin haklı olarak *municipium* dedikleri yerel toplulukları, kentlerin ruhu ve cumhuriyetin can damarı biçiminde görmek gerekir. Ne yazık ki, bunlar majistraların kıskançlığı ve tahsildarların para hırsı yüzünden o denli kötü davranışlara hedef oldular ki, üyelerinden birçoğu, saygınlıklarından ve yurtlarından vazgeçerek uzak eyaletlere kaçtılar.» Onları yeniden kendi kentlerine gelmeye özendiriyor, daha da ileri giderek, dönmelerini buyuruyordu. Bunu yaparken, yerel işlevlerini bırakıp gitmeye kendilerini zorlayan tüm kötü etkenleri de ortadan kaldırıyor. Majorianus, onları, majistraların yönetimi altında vergilerin tahsiliyle görevlendiriyordu. Ancak, yönetim bölgelerindeki tüm vergilerden sorumlu olmak yerine, tahsil ettiklerinin tam listesini ve vergilenme oranlarından hoşnut kalmamış olanların adlarını bildirmekle yükümlü olacaklarını emrediyordu. 4° Majorianus, bu toplulukların, kendilerine acı çektirmiş olan haksızlığın ve kötülüklerin öcünü almaya hazır olduklarını bilmiyor değildi, bu nedenle, eskiden var olan (*kent koruyuculuğu görevi*)'ni yeniden kurdu. Halkı, özgür ve genel bir mecliste, onların ayrıcalıklarını savunmaya, yakınma konularını duyurmaya, yoksulları varsılların zorbalığına karşı korumaya ve, imparator adı ve yetkesi ileri sürülerek işlenen kötülüklerden imparatora

haber vermeye yetenekli, dikkat ve bilgi sahibi bir vatan-daşlarını seçmeye çağırırdı.

Eski Roma'nın yıkıntılarını üzüntüyle seyre dalan gözlemci, Gotları ve Vandalları, yapmak için vakit bulamadıkları, belki de heveslenmedikleri bir kötülükle suçlandırmaya kalkışır. Savaşın azgınlıkları birtakım düzenleri altüst edebilir. Ama çok büyük yapıların mayınlanan temelleri nedeniyle yıkılıp yok olması için altı yüzyıllık bir zaman evriminin geçmesi gerekmiştir. Başkent nüfusunun azalması kamu yapılarından bir bölümünü yararsız duruma sokmuştu. Sirk ile amfiteatr'lar, tiyatro temsilleri pek seyrek verildiği için, halkın bu sevgisini uyandırmak değil, biraz olsun doyurmak amacıyla sürdürülüyordu. Hristiyanların hiç ilgisini çekmeyen tapınaklarda artık ne tanrılar ne de insanlar görünmüyordu. Roma halkından geride kalanlar hamamların ve kemerlerin kapladığı geniş alanlarda zayıf bir varlık olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Büyük kitaplık ve toplantı salonları bilimsel inceleme ve sanat yapıtlarıyla uğraşmak için pek az ve seyrek zaman ayıran ilgisiz bir kuşak için anlam taşımıyorlardı. İmparatorluk ya da konsullüğün büyüklüğünü simgeleyen yapıtlar, artık başkentten kıvancı ve onuru olarak görülmüyordu. Bunlar, olsa olsa, uzakta bir taş ocağından elde edilene oranla çok daha ucuz ve kolay ele geçirilebilecek gereç kaynağı olarak değerlendiriyordu. Roma'daki yüksek görevliler daha hafif oldukları gerekçesiyle, bu anıtların taş ve tuğlalarının sökülmesine izin veriyorlardı. Hiçbir mimarlık özelliği ya da sanatla ilgili herhangi niteliği olmayan bir binanın yapılması, belki de onarılmasında kullanılmak üzere mimarlığın baş yapıtları sakatlanıyor ve biçimleri bozuluyordu. Soysuzlaşan Romalılar atalarının anıtlarını saldırgan elleriyle yıkarken, onların artıklarıyla zengin olmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu düzensizliği ve karmaşayı çok zaman acıyla seyretmiş olan Majorianus, sert bir buyruktuyla bu saldırıları durduttu (732). Eski bir eserin yıkılmasında zorunluluk duyulması halinde son kararın verilmesinin yalnız imparatora ve senatoya öz-

gü olacağını hükme bağladı; bunu dinlemeyerek böyle bir karar verecek majistraların elli altın lira para cezasına çarptırılacağını ve daha alt aşamadaki görevlilerin bu tür davranışta bulunmaları halinde iki ellerinin de kesilerek cezalandırılacaklarını bildirdi. Belki bu suçla cezası arasında yasa koyucunun bir orantı kuramadığı söylenecektir. Ama, şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki o, çok yüce bir duyguyla davranmakta ve yüzyıllar boyunca yaşamalarını istediği ve buna değer gördüğü anıtları korumayı bütün kalbiyle dilemekteydi. İmparator, uyruklarının sayısını çoğaltmakta yararı olduğunu ve görevinin, evlilik döşəğinin temizliğini korumanın kendisince bir görev olduğunu anladı. Bu işte başarı sağlamak için birtakım şüpheli, belki de suçlanabilir yöntemler kullandı. Erdenliklerini (bekâretlerini) Tanrı'ya adayan erden (bâkire)'lere, kırk yaşından önce örtü kullanmalarını yasakladı. Bu yaşın altındaki dullar, beş yıl içerisinde ikinci kez evlenmezlerse, varlıklarının yarısını en yakın kalıtçılarına bırakma cezasıyla nikâhlanmaya zorlandılar. Orantısız yaşlardaki evlilikler kınandı ve de kaldırıldı (feshedildi). Eşlerini aldatanlar için öngörülen zorahım ve sürgün cezaları az bulunarak, bunlardan İtalya'ya döneceklerin ölüm cezasına çarptırılmaları yasa hükmü haline getirildi (763).

Majorianus, Romalıları mutluluğu ve erdemi sağlamak için titizlikle çalışmaktayken, yüksek zekâsı, gücü ve durumunu bakımlarından düşmanlarının korkuncu olan Genserik'le savaşmak zorunda kaldı. Mağriplilerden ve Vandalardan oluşan bir deniz kuvveti, Liris ya da Garigliano'nun girişine çıkarma yaptı. İmparatorluk birlikleri Kampanya'dan aldıkları ganimetlerle yüklü barbarlara baskın yaparak çok sayıda düşman askerini öldürdüler ve geri kalanlarını da gemilere dönmek zorunda bıraktılar. Barbarlara komuta eden Genserik'in kayınçosu da ölümler arasındaydı (764). Bu uyanıklık yeni hükümdarın sert tutumunu gösteriyordu. Ne var ki, ne denli uyanık olunursa olunsun, ne sayıda kuvvet kullanılırsa kullanılsın, İtalya'nın çok yaygın kıyılarını bir deniz savaşının zorlamalarına karşı ko-

rumaya yetmezdi. İmparatorluk için Majorianus'ün ekeliğinden daha gözüpek ve daha elverişli bir harekât beklenirdi. Roma, Afrika'nın geriye alınması umudunu yalnız Majorianus'un gerçekleştirmesini istiyordu. Vandalların ele geçirmiş oldukları yerde onlara saldırmak için beslediği niyet usa uygun ve atılgan bir davranıştı. Yiğit imparator kendisindeki gözüpeklikten İtalya gençliğine aşılabilseydi, her zaman yarışmacılarını geride bıraktığı Talim Alanı'ndaki süel çalışmaları canlandırabilseydi, Romalılardan kurulu bir ordunun başına geçerek Genserik'e saldırılabilecekti. Yeni yetişmekte olan bir kuşak, ulusal göreneklerdeki bu reformu benimseyebilirdi. Ne var ki, sallanmakta olan bir hükümdarlığın çöküşünü durdurup ters yöne çevirebilmek, her zaman kapkaç çıkarcılarının işine yarayacak manevralarla bozulmuştur. Majorianus de, öncellerinin en zayıfı gibi, kendi öz ama korkak uyuklarının yerine yardımcı barbarları koymak zorunda kaldı. Kullanan eli yaralayabilecek nitelikte bir aracı yönlendirmesini bilecek yeteneklerini tanıtlamış oldu. İmparatorluk ordusunda silah altına alınmış bağlaşıklık ülke askerlerinden başka kişisel değerinin ve doğruluğunun yaygın ünü karşısında Tuna, Boristen ve belki Tanayis barbarları da onun buyruğu altına koştular. Attila'nın en yiğit askerleri, Gepitler, Ostrogotlar, Rugiyenler, Burginyonlar, Süevler ve Alenler Ligurya ovalarında binlerce kişilik kümeler halinde toplandılar. Ne var ki bunların korkunç güçleri, karşılıklı hınclarıyla dengeleşiyordu (765). Çok sert kış koşulları içerisinde Alpler'i geçtiler. İmparator, baştan ayağa zırhlar içerisinde, yaya olarak askerlerin başında yürüyordu. Buzun ve karın derinliğini bir bastonla ölçüyor, soğuktan yakınan İskit askerlerini, Afrika'nın sıcaklığıyla bu sıkıntılarını unutacaklarını söyleyerek gayretlendiriyordu. Liyonlular kapılarını kapama yoluna gitmişlerdi. Ama, kısa sürede Majorianus'ün bağışlamasını yalvararak istediler. Teodorik'e karşı tam bir yengi kazandıktan sonra, kendi ordusu için yararlı gördüğü bu kralın bağlaşıklığını ve dostluğunu benimsedi. Kuvvet ya da anlaşma zoruyla da olsa İspanya ile Galya'

nın büyük bölümü geçici biçimde birleşmişlerdi (766). Eski saltanatların zorbalığından kaçmış ve bu zorbalıklara direnç göstermiş olan bağımsız Bagaud'lar Majorianus'un erdemlerine güvenerek karşı koymaktan vazgeçtiler. Ordu-gâhı barbar bağlaşıklarla dolup taşmaktaydı. Bütün bu halkların davranışı ve sevgisi, onun tahtını da güven altına alıyordu. Şu da var ki, imparator, bir deniz gücüne sâhip olmadan Afrika'nın fethine olanak bulunmadığına inanıyordu. Birinci Pün savaşında Cumhuriyet, inanılması güç çabalar harcamış ve ormandan kestiği ilk ağaçtan altmış gün sonra oluşturduğu yüzaltmış kadirgayı demir atmış ve yelken açmaya hazır duruma getirmişti (767). Daha az el-verişli olmakla birlikte Majorianus, eski Romalıların yiğitliğini ve çalışkanlığını gösterdi. Apenin ormanlarından ağaçlar kesildi, Misenum ve Ravenna tersaneleriyle tezgâhları yeniden derlenip düzenlendi. İtalya ile Galya bu çabaya yardımcı oldular, üç yüz kadirgadan oluşan imparatorluk filosu, taşıma ve yardımcı gemileriyle birlikte, İspanya'nın Kartagene adlı büyük ve çok elverişli limanında toplandı (768). Komutanlarının gözüpekliğiyle etkilenip canlanan Majorianus'un askerleri utkudan hiç şüphe duymuyorlardı. Tarihçi Prokope'ye inanılabilirse, imparator da kimi zaman gözüpeklikte ihtiyat sınırlarını aşmaktaydı. Vandalların durumunu incelemeyi isteyerek, tebdil giyinip, Kartaca'ya, elçi adı altında girmeyi göze aldı. Bunu sonradan öğrenen Genserik, Roma imparatorunu elden kaçırdığı için üzüldü. Bu olgu, tarihte olanaksız bir varsayım olarak ortaya atılmış olabilir. Ne var ki bu varsayım da ancak böyle bir kahramana yakıştırılmak üzere düşünülmüştür (769).

Genserik hasmının ekeliğini (dehâ) ve düşüncelerini yakından görüp değerlendirmek gibi bir gereksinimin giderilmesi peşinde değildi. Her zamanki düzenleri başarısızlığa uğrayınca bir barış antlaşması yapmak için canla başla işe girişti. Ne var ki, eski kurallara bağlı olan bükülmez Majorianus, Roma'nın esenliği Kartaca'nın yıkılmasına bağlıdır, kanısına kapılmıştı. Vandal kralı, Güney'in şatafa-

tıyla gevşeklik içerisinde yaşamını sürdüren uyruklarının değerine güvenemiyordu (770). Kendisinden Arius'çu bir zorba olarak tiksinti duyan yenik bir halkın bağlılığından kuşkulanıyordu. Moritanya (Mağrip)'yı yakıp yıkıp çöl haline sokmak gibi aldığı korkunç önlemler de Roma imparatorunu durduramadı (771); çünkü, Afrika kıyısının, yıkıntıya uğramamış herhangi bir noktasında karaya ayak basabilirdi. Ne var ki, efendilerinin başarısını çekemiyen kimi güçlü uyrukların kallesliği Genserik'i tehlikeden kurtardı. El altından yaptığı işbirliğiyle, Kartagene'de bulunan Majorianus'ün filosuna baskın yaptı. Gemilerin bir bölümü kaçırıldı, bir bölümü batırıldı ya da yakıldı; böylece üç yıllık çalışmayla elde edilen varlık bir günde yok oldu (772). Bu olaydan sonra, Genserik de, Majorianus de durumun etkisi altında kalmadılar. Vandal kralı, geçici bir başarıyla böbürlenmeyerek barış önerilerini yineledi. Geniş tasarılar kurabilecek ve büyük tersliklere dayanabilecek güçte olan Batı imparatoru da bir anlaşmaya, daha doğrusu bir silah bırakışmasına râzı oldu. İkinci bir savaşa kanıt oluşturabilecek filoyu yeniden kurmadan önce böyle bir geçici uzlaşmanın gerekliliğine inanmıştı. Majorianus, vatandaşların mutluluğu için çalışmalar yapmak üzere İtalya'ya döndü. Erdemli ve dingin ruhu, tahtını ve canını hedef alan bir gizli ayaklanmadan kuşkulanmasına olanak vermiyordu. Kartagene olayı, ulusun gözünde tutuşturduğu umut ışığını donuklaştırıyordu. Tüm sivil ve asker görevliler, çıkarları için elverişli olan eski kötülüklerde reform yaparak halka kolaylıklar sağlayan imparatora karşı kızgınlık duyuyorlardı, ve patricius Ricimer, bir yandan beğendiği, öbür yandan kin duyduğu bir hükümdardan barbarları soğutmak istiyordu. Majorianus'ün erdemleri, Alpler'in eteğindeki Tortone yakınındaki ordugâhta patlayan ayaklanmayı bastırmaya yetmedi. Tahttan çekilmek zorunda kaldı: beş gün sonra da Majorianus'ün dizanteriden öldüğü bildirildi (773). Vücudunu örten mezarı bu büyük insanın, ileriki kuşaklarca minnet ve saygı duygusunu üzerine çeken bir simge oldu (774). Taşlama ve kara çalma, nefreti alevlen-

diriyordu. Ama bu taşlama ve karalamalar, kendisini hedef alınca onun tiksintisini artırıyordu. Bununla birlikte konuşma özgürlüğünü özendiriyordu; ve imparatorun topluma ayırdığı saatlerde hükümdarlık onurunu bozmayacak ölçüde, eğlenme duygusunu da doyuruyordu (775).

Ricimer'in, kişisel tutkusu uğruna dostunu esirgemesi üzüntüsüz olmuş değildir. Ne var ki, yeni bir seçim yaparken, kendisini gölgede bırakabilecek değer ve erdem üstünlüğündeki kimselerden uzak kalmaya karar verdi. Onun buyruklarına boyun eğen senato, özel bir koşulun bilinmezliğinden sıyrılmaksızın Batı tahtına çıkan Libius Severus'e imparator sanını verdi. Tarih onun adını, karakterini ve ölümünü kaydetmekle yetindi. Severus'ün varlığı, koruyucusu için yararsız olunca sona erdi (776). Bu bostan korkuluğu imparatorun, Majorianus'ün ölümüyle başlayıp Antemius'ün tahta çıkmasına değin geçen saltanatı üzerine araştırma yapmakta yarar yoktur. O süre içerisinde Ricimer devlet idaresinin tek sahibi oldu. Barbar olmakla birlikte, alçakgönüllü davranarak, kendisine hükümdarlık sanı verdirmedi, ama bu arada büyük servetler edindi, kendine ayrı bir ordu kurdu, özel anlaşmalar yaptı ve, Odoakre ile Teodorik'ten beri süre geldiği üzere, İtalya'da bağımsız ve zorbaca bir otorite kurdu. Ama, Alpler, Marcellinus ve Aegidus adlı, cumhuriyete bağlı kalan iki Romalı generalin etki alanına sınır oluşturunuyordu. Bu komutanlar, imparator diye ortaya çıkarılan bostan korkuluğunu tiksineyerek reddettiler. Marcellinus eski dini sürdürüyordu. Kilisenin ve devletin yasalarına gizliden gizliye uymayan koyu putataparlar onun kâhinlik sanatındaki bilgisine saygı duyuyorlardı. Bununla birlikte bu komutan, yiğitlik, bilim ve erdem alanlarında da çok değerli niteliklere sahip bulunmaktaydı (777). Beğeni gücünü Latin dizini (edebiyatı) çalışmalarıyla yetkinleştirmişti ve süel yetenek ve becerileri, büyük Aetius'ün takdirini kazanmıştı. Valentinianus'ün öfkesinden kaçarak kendini korumuş ve Batı imparatorluğunda meydana gelen karmaşa ortamında bağımsızlığını korumasını başarmıştı. Majorianus, Vandallara saldırı-

mak ya da onları durdurmak için Sicilya'da oluşturulan ordunun komutanlığıyla bu adanın yöneticiliğini vererek Marcellinus'un istençli, belki de zoraki bağlılığını ödüllendirmişti. Majorianus'un ölümünde, Ricimer'in entrikaları ve parayla adam elde etme girişimleri askerler arasında başkaldırmalara neden oldu. Onun alınyazısına kendilerini adayan küçük ve seçkin bir birliğin başında Marcellinus, Dalmaçya'yı ele geçirdi, Batı'nın patricius'ü sanını aldı, adaletli bir yönetim kurarak yurttaşlarının bağlılığını kazandı, Adriyatik denizinde egemenliğini sağlayan ve Afrika ile İtalya kıyılarına korku salan bir deniz kuvveti oluşturdu (778).

Galya başkomutanı olan ve eski Roma kahramanları gibi davranan ya da onlara öykünen Aegidius (779), taparcasına sevdiği bir hükümdarın katillerine karşı bastırılmaz bir hınç duyduğunu ilân etti. Çok sayıda ve seçkin askerlerden oluşan bir orduya komuta ediyordu. Ricimer'in düzenleri ve Vizigotların kuvveti Roma yolunu ona kapamışsa da, Alpler'in öte yanında bağımsız egemenliğini kurmuş ve buna saygı gösterilmesini sağlamıştı. Kilderik'in çılgınlıklarını sürgün cezasıyla ortadan kaldıran Franklar, Romalı komutanı tahta çıkardılar. Bu tuhaf onurlanma onun tutkusundan çok övünme duygusunu okşadı. Dört yıl sonra, ulus, Merovenjiyen soyuna karşı işlediği haksızlıktan pişmanlık duyarak tahtı, yeniden yasal hükümdara geri vermeyi istedi. Aegidius, gücünü ölünceye dek sürdürdü. Yitirdiklerinden umutsuzluğa düşen Galyalılar, onun zehirlenerek ölümünden Ricimer'i suçlu buldular; karakteri de buna inanılmazına olanak veriyordu (780).

Yavaş yavaş İtalya krallığı biçimine dönüşen Batı imparatorluğu, Ricimer'in egemenliği sırasında, Vandal korsanlarının denizden yaptıkları çıkarma ve akınlarla durmadan yakılıp yıkılmalara uğradı (781). Her yılın ilkbaharında, Kartaca limanında çok sayıda gemiden oluşan bir filo kuruyorlardı. Çok yaşlanmış olduğu halde Genserik, önemli gördüğü seferlerde komutayı kendinden başka kimseye bırakmıyordu. Yelken açıncaya değin düşüncelerini sezil-

mosi olanaksız biçimde gizli tutuyordu. Başkaptan hangi yöne açılacaklarını sorunca, Genserik, dindarca bir tevekkülle: «Rüzgârın yönünü izleyin; o, bizi tanrısal adaleti bozarak suç işlemiş kimselerin bulunduğu kıyıya götürecektir» diye yanıtlıyordu. Şu da var ki, Vandal kralı kendince seçim yapıp karar verdiği zaman onun gözünde en suçlu olan hep en zengin uluslardı. Barbarlar, birbiri ardından İspanya, Ligurya, Toskana, Kampania, Lukanya, Bruttium, Puyya, Kalabra, Venedik, Dalmaçya, Epir, Yunan ve Sicilya kıyılarını yakıp yıktılar. Akdenizin ortasındaki Sardunya'nın elverişli durumu, orada bir üs kurmalarını kolaylaştırdı. Saldırı ve terörlerini böylece, Herkül sütunlarından Nil'in ağzına dek yaygınlaştırdılar. Zafer kazanmaktan çok ganimet peşinde koştuklarından, savunmalı kentlere ve düzenli birliklere pek seyrek olarak saldırıyorlardı. Devinimlerindeki ıvecenlik, birbirinden çok uzak yerleri kısa aralıklarla yağmalamalarına olanak veriyordu. Her zaman yeteri kadar atı da gemilerle getirip karaya çıkardıkları için süvarileri, korku içerisindeki ülkelere yayılıyorlardı. Bununla birlikte, hükümdarlarının örnek olmasına karşın, Vandallar ve Alenler, kısa süre sonra, zahmetli ve tehlikeli korsanlık mesleğinden hoşlanmaz oldular. İlk savaşçıların gözüpek kuşağı artık yoktu. Afrika'da dünyaya gelen çocukları, babalarının fethedip onlara bıraktığı hamamların, bahçelerin ve iklimin tadını çıkararak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bunlar, Mağripli, Romalı tutsak ve haydutlar, kırgın ve kızgın insanlardı ve Genserik'in utkularını onursuzlaştıran korkunçlukları acımadan yaratan ve uygulayan da bunlardı. Genserik, kimi zaman tutsaklarını açgözlülüğünün etkisiyle kolluyor, kimi zaman da, zulüm ve zorbalık isteklerini doyurmak üzere onları kurban ediyordu. Vücutlarını parçalatarak denize attığı beşyüz Zante ya da Zansintuslu soylu yurttaşın toplu kırımının uyandırdığı nefret bugünkü kuşaklara bile ulaşmıştır.

Hiç bir neden bu tiksiniç kıyalar için bahâne olarak ileri sürülemezdi. Genserik'in kısa süre sonra imparatorluğu

korkutan savaşıysa usa uygun bir nedene dayanıyordu. Roma'dan Kartaca'ya tutsak olarak getirilmiş bulunan Valentinianus'ün dul eşi Eudoksiya, Teodosius soyunun tek kalıtıcısıydı. Yine Eudoksiya adındaki onun büyük kızı da Vandal kralının oğlu Hunerik'le evlenmek zorunda bırakılmıştı. Bunun üzerine Genserik, buyurucu bir tutumla, oğluna, eşinin imparatorluk mal varlığından düşen payın kendilerine geçirilmesi gerektiğini bildirdi. Bunun karşısında direnmek güçtü. Doğu imparatoru, gerekli bir barışı sağlayabilmek için ona uygun, eşdeğerde bir ödün önerdi. Eudoksiya ile ikinci kızı Plasidya, tüm onurluluk ve saygınlıklar içerisinde Konstantinopolis'e yerleştirildiler, Vandal'lar da yağma ve çapullarını Batı imparatorluğunun sınırları içerisinde tuttular. Kıyılarını savunmak için gerekli tek umar olan deniz gücünden yoksun İtalyanlar, eskiden, barışta olduğu gibi savaşta da, biçimsel olsa bile, Roma'nın üstünlüğünü tanıyan Doğu'nun mutlu uluslarına, alçak gönüllülükle, yardımda bulunmaları için yalvardı. Sürekli bölünmeler uzun süreden beri iki imparatorluğu da karışıklıklar içerisine sokmuştu. Yeni bir anlaşma önerisine karşı çıkıldı; ordu ve gemi yerine Batı Romalılar yalnızca soğuk ve yararsız bir arabuluculuk elde edebildiler. Yüklenmiş olduğu sorumluluğu daha çok taşıyamıyacağını anlayan kendini beğenmiş Ricimer, sonunda Konstantinopolis hükümdarına, herhangi bir uyruk gibi aşağıdan alarak başvurdu. İtalya'nın güvenliği için Doğu imparatorunun seçtiği bir efendi bu işe verildi (782). Bu bölümün konusu, ne bu cildin, ne de Bizans tarihinin içerisine girmeyecektir. Şu kadar ki, imparator Leo'nun saltanatı ve karakteri üzerine bir göz atmak, Batı imparatorluğunu kurtarmak üzere harcanmış olan son çabaları değerlendirmeye yardımcı olabilecektir (783).

Genç Teodosius'ün ölümünden beri, Konstantinopolis'in dirlik ve düzenliği herhangi bir dış savaş ve iç kargaşalıkla bozulmadı. Alçakgönüllü ve erdemli Marsianus Pülşeri'nin eşliğini ve Doğu hükümdarlığı asâsını kabul etmişti. Eşinin saygınlığına ve sililiği (iffet)'ne hep anlayış ve say-

gı göstermişti. Onu yitirdikten sonra da, bu azize imparatoriçenin anısına derin saygı örneği veren ilk imparator olmuştu (784). Kendini yurttaşlarının mutluluğuna adanmış Marcianus, Roma'nın mutsuzluklarını ilgisizlikle seyrediyor gibiydi. Böyle gayretli ve gözüpek bir hükümdarı Vandallar'a karşı kılıç çekmekten alıkoyan nedenin, tutsağı iken Genserik'in aldığı gizli vaad'ten ileri geldiği söyleniyordu (785). Yedi yıllık saltanattan sonra Marcianus'ün ölümü, imparatorluğu, tahta çıkmak hakkını kendinde gören aileden hükümdar olacak kimse bulunmazsa halkın oyu ile bir kimseyi seçmek sorununun ortaya atılmasına neden oldu. Patricius Aspar, Nicea inancını açıkça benimsediğini bildirecek olsa (786) kolayca ve hemen imparatorluk tacını elde edebilecekti. Üç kuşak boyunca, babası, kendisi ve oğlu Ardaburius, Doğu ordularına komuta ediyorlardı. Çok sayıdaki barbar muhafızları onu saraya ve başkente geçip yerleşmeye zorluyorlardı ve her yana savurduğu çok büyük ölçüdeki serveti, çoğunluğun isteğini ona sağlıyordu. Trakya'lı Leo adında, süel tribunus ve evinin baş kâhyasını imparatorluk için ileri sürdü. Ne idüğü belirsiz olan bu adamın oybirliğiyle yapılan seçimini onayladı. Aspar'ın uşağı alışılmamış bir törenle, Tanrı'nın onamını da bildirmeye yetkili kılınmış patrik (ya da piskopos) elinden imparatorluk tâcını giydi (787). Bu imparatora, birinci Leo'dan başka büyük sanı da verildi. Bu da Konstantinopolis hükümdarlarının, kahramanlık ya da krallık erdemleri alanından Grekleri çok az istekli kıldıklarını tanıtlamaktır. Leo'nun, iyilikçisinin zorbalığına karşı gösterdiği kesin tutum, görevinin ve yetkesinin ne olduğunu da bildiğini anlatmaktadır. Aspar, artık bir Konstantinopolis praefektüsünü atama özgürlüğüne sahip olmadığını şaşırarak gördü. Hükümdara, gereği gibi hareket etmemekte olduğunu söyleyerek onu kınamaya bile kalkıştı. İmparatorun erguvan giysisinden tutup çekerek «bu giysiyi kuşanmış bir kimsenin, sözünden dönmesi uygun bir tutum değildir.» dedi. Leo da şöyle yanıt verdi: «Bir hükümdarın, uyruklardan birinin kişisel düşüncesine boyun eğmesi ve kamu yararını

onun kaprisine feda etmesi de uygun değildir.» (788) Bu sahneden sonra artık imparatorla patricius arasında yeniden bir dostluk ve sürekli anlayış havası oluşturulması beklenemezdi. Leo, gizlice İzaürîen'lerden bir ordu kurdu ve Konstantinopolis'e getirtti (789). Bir yandan, yoketmeyi tasarladığı bir ailenin temellerini saırsıcı önlemler alırken, sessiz ve alçakgönüllü tutumuyla Aspar'ı yatıştırıyor, öbür yandan da, kendisini ya da düşmanlarını yıkmaya neden olabilecek sert önlemlerden sakınıyordu. Bu tutum, imparatorluğun siyasal düzenini değişikliğe uğrattı. Güttüğü zorbalıkla Aspar, tahtın yüceliğini aşağılatıcı durumlar yaratıkça, gizli çıkar ve din güdülerini Genserik'i elverişli hale sokuyordu. Leo, bu aşağılatıcı kölelikten kurtulunca İtalyanların yakınmalarına kulak verdi, Vandalları Afrika'dan kovmayı kararlaştırdı ve, Batı tahtına oturttuğu Antemius'le bağlaşıklığını ilân etti.

Kökeni olduğu denli erdemleri de belki abartılmış olan Antemius'ün soyu imparatorlara bağlanıyordu. Gerçekte, ataları içinde yalnız zorba Prokope erguvanla onurlanmıştı (790). Şu da var ki, son atalarının değeri, saygınlıkları ve varlıkları Antemius'ü Doğunun en ünlü insanları arasına koyuyordu. Babası Procope, Pers'e yaptığı elçilik görevinden dönüşünde general ve patricius sanlarını kazanmıştı. Antemius adı, ana yönünden büyük babasından geliyordu. Bu büyükbaba, Teodosius'ün çocukluğu boyunca imparatorluğu praefektus olarak, bilgi ve başarıyla yönetmişti. Praefektus'ün torunu, imparator Marcianus'ün kızı Eufemya ile evlenince, yalın yurttaşlık niteliğinin üstüne çıkmış sayılırdı. Değer eksikliğinin yerini doldurabilecek bu gösterişli evlenme Antemius'ün, sırasıyla kontluk, başkomutanlık, konsulusluk ve patricius'lük saygınlıklarını elde etmesini kolaylaştırdı, yetenekleri, belki de talihi, Tuna yakınlarında Hunlar'a karşı bir utku kazanmasını sağladı. Marcianus'ün damadı, saçma sayılacak bir tutkuyla suçlanmasına gerek kalmadan, onun birgün ardılı olmayı umabilirdi. Antemius, bu umudun yok olmasını alçakgönüllü bir yığıtlikle karşıladı. Doğu tahtına çıkışı o tarihe değin kendi-

sini buna lâyık gören halkın genel onamıyla karşılandı (791). Batı imparatoru, birinci sıradaki birçok kontla, ve hemen hemen bir ordu büyüklüğündeki muhafız birliğiyle Konstantinopolis'ten yola çıktı. Zafer alayıyla Roma'ya girdi, Leo'nun seçtiği kimse olarak halk, senato ve konfedere İtalya barbarları'nca oybirliğiyle imparatorluk tahtına çıkarıldı (792). İmparatorluğa başlayış töreninden sonra Antemius, patricius Ricimer'le kızının evlenme törenini yaptı. Bu olay, imparatorlukla gönencinin birliğini güvence altına almak gibi bir anlam taşıyordu. Büyük şenlikler yapıldı ve çok sayıda senatör, yoksulluklarını belli etmemek için büyük savurganlıklara girişerek gösterişlerde bulundular. Tüm işler askıya alındı, mahkemeler kapandı. Roma'nın sokakları, tiyatrolar ve alanlar dans gürültüleri ve evlilik şarkılarıyla çınladı. Prenses, şatafatlı alayla asker giysisini çıkararak senatör ve konsül gibi giyinip kuşanan Ricimer'in sarayına götürüldü. Bu sıra, tutkusu, az önce umutsuzluğa uğramış bulunan Sidonius de, Overny (Auvergne) sözen (hatip)'i niteliğiyle, 'yeni hükümdara, yakınmalarını ya da kutlamalarını sunmaya gelen eyalet temsilcileri arasında bulunmaktaydı (793). Ocak ayının ilk günleri (Calendae) yaklaşıyordu; Avitus'ü sevmiş ve Majorianus'e değer vermiş olan, ama parayla satın alınabilen ozan, dostlarının ricalarına dayanamıyarak imparator Antemius'ün değerini, mutluluğunu ikinci konsüllüğünü ve gelecekteki utkularını kahramanlık dizeleriyle dile getirdi. Sidonius, başarılı olduğu denli güvençe de, bugüne erişen bir mektupla bunları söyledi. Konu ve kaleme alıştaki kusura ne olursa olsun, en azından Roma prefektus'lüğü ile ödüllendirildi. Bu saygınlık onu, imparatorluğun en ünlü vatandaşlarından biri yaptı. Bu görevden, bugün Clermon (Clermont) diye anılan Overny (Auvergne) kentinin piskoposu olarak ayrıldı ve oradan cennete yolcu oldu (794).

Yunanlılar, Batı'ya verdikleri imparatorun inancını ve dindarlığını göklere çıkartıyorlar. Özellikle, Konstantinopolis'ten ayrılırken, yaşlılar için sarayını hamam, kilise ve hastane olarak yararlanılmak üzere vakıf biçimine soktu-

ğunu belirtiyorlar (795). Şu da var ki, birtakım kuşkulu durumlar bu hükümdarın dinsel ününe gölge düşürmektedir. Masedemonien (Macédémonien) mezhebindeki keşiş Filoteus (Philoteus) ile görüşmesinden hoşgörü kurallarını edinmişti. Papa Hilarius'ün şiddetle kınaması üzerine imparator halkın beğenmediği hoşgörüden vazgeçmek zorunda kalmasaydı, Romalı mezhep sapkınları dinsel toplantılarını hiçbir ceza kovuşturmasına uğramadan yapabileceklerdi (796). Putperestler de, az sayıda olmalarına karşın, Antemius'ün hoşgörüsü belki de kayrası için umut besliyorlardı. Filozof Severus'ü konsül saygınlığı ile onurlandırdığını görerek, ona gösterdiği bu dostluk nedeniyle eski dini yeniden kurma gibi bir tasarısı olabileceğini düşünüyorlardı (797). Yıkılıp atılmış putlar, toz toprak içinde yerlerde sürünüyordu ve, eskilerin saygı duyduğu mitoloji artık öyle boş bir sözcük haline gelmişti ki, hıristiyan ozanları, hiçbir günah işlemeye uğramadan ve kavuşturulmadan bundan yararlanabiliyorlardı (798). Birtakım boşınaç izleri yine de görülebiliyordu. Antemius'ün saltanatı sırasında 15 Şubat (*Lupercus*) şenlikleri sürdürülüyordu. Bunun kökeni Roma'nın kuruluşundan önceye dayanıyordu.

Bu şenliğin yalın törenleri, zanaatların ve tarımın ortaya çıkmasından önce insanların ne denli yabanıl olduğunu sergiliyordu. Kırsal çalışmalara ve eğlencelere öncülük eden Pan ve Fauna adlı tanrılarla Satir (Satyre)'lerden oluşan takımları ancak çobanların tasarlayabileceği biçim ve nitelikteydiler. Güçleri çok sınırlıydı; şen, kabına sığmaz ve kösnül (şehvetli)'düler. Saldırgan değillerdi. Karakterlerine ve niteliklerine en uygun sungunun keçi olabileceği düşünülebilirdi. Bu kurbanın eti şiş üzerinde kızartılıyordu. Kalabalıklar halinde şenliğe katılan gürültücü gençler, ellerinde birer meşin kayışla, açık havada çırlıçıplak koşuyorlardı ve, kendilerini dokunulmaya bırakan tüm kadınları *verimli* kıldıkları yolunda ünleri vardı (799). Pan tanrısı'nın mihrabı, kemerci Evandrus'çe Palatinus tepesinin, bol su veren bir kaynağın suladığı koruluğun sessiz bir yerinde yapıldı. Halk söylentilerine göre, bu yerde Ro-

mus ile Romulus'ü dışı kurt emzirmişti, bu nedenle, Romalılar için en saygı duyulan ve kutsal sayılan yer niteliğini sürdürüyordu. Zamanla çevresinde Forum'un görkemli yapıları yükseldi (800). Roma'nın din değiştirmesinden sonra da, hristiyanlar her yıl şubat ayında, hayvan ve bitki türlerinin verimliliği üzerinde bilinmeyen ve gizemli bir etkisi olduğuna inandıkları Luperküs (Lupercus) bayramını kutlamayı sürdürüyorlardı. Roma piskoposları, hristiyanlığın özüne ters düşen bu din dışı göreneği kaldırmak istiyorlardı. Ne var ki bu istekleri sivil devlet yöneticilerince desteklenmiyordu. Zamanla kökleşen bu ters alışkanlık beşinci yüzyılın sonuna dek sürdü. Putperestlikten kalma böyle görenekten başkenti temizleyen papa Gelasius, bir savunuyla halkın ve senato'nun mırıltılarını durdurmak zorunda kaldı (801).

İmparator Leo, tüm resmi söyleşilerinde Antemius'ü bir babanın evladından söz eder gibi anıyor ve dünya devletini oğluyla paylaşan babanın kullandığı deyimlerle konuşuyordu (802). Karakteri, belki de hal ve koşullar Leo'yu, Afrika savaşının yorgunluklarına ve tehlikelerine kendini kaptırmaktan alıkoydu. Bununla birlikte, İtalya'yı ve Akdeniz'i Vandallar'ın zorbalığından kurtarmak için Doğu imparatorluğunun tüm kaynaklarını, canla başla harekete geçirdi. Uzun süreden beri bir onu bir öbürünü yakıp yıkmakta olan Genserik, büyük bir saldırının tehdidi altında olduğunu anladı. Pracfektus Heraklius, tam anlamıyla başarıya ulaşan bir savaşı başlattı (803). Mısır ve Libya kuvvetleri onun buyruğuyla gemilere bindiler; büyük sayıda at ve deveyle yardıma koşan Araplar çöl yollarını geçirir duruma soktular. Heraklius, Trablus'a çıkarma yaptı, bu eyaletin kentlerine baskınlar düzenleyerek hepsini buyruğu altına aldı, ve Katon'un yaptığı gibi (804), güç ve zahmetli bir yürüyüşle imparatorluk ordusunu Kartaca surlarının önüne götürmeye kalkıştı. Başarılarının haberi, Genserik'in tuzağa düşürücü nitelikteki barış önerilerini ortadan kaldırdı. Kont Marcellinus'ün iki imparatorlukla anlaşma halinde olduğunu öğrenince kaygısı katmerleşti. Ba-

ğımsızlığından vazgeçen patricius, Roma'ya giderken birlikte bulunduğu Antemius'ün yökmesini tanımaya karar verdi. Dalmaçya savaş gemileri İtalya limanlarına kabul edildiler. Marcellinus'ün etkin değeri karşısında Vandallar sardunya adasından atıldılar. Ne denli bitik durumda olursa olsun, Batı imparatorluğunun çabaları da Doğu Romalılar'ın çok büyük hazırlıklarına güç eklemiş oldu. Leo'nun Afrika Vandallarına karşı gönderdiği deniz gücünün gerçek bir değerlendirilmesi yapıldı. Çıkan sonuç, imparatorluğun gerileme zamanında ne denli zengin olduğu konusunda bize bir kanı verecektir. İmparatorun mülkleri on yedi bin altın lira sağladı ve Praetorium praefektus'lükler eyaletlerden yediyüz bin gümüş lira topladılar. Ne var ki, kentler, büsbütün yoksullaştı. Gelirin önemli bir bölümü olarak kabul edilen para cezaları ve zoralmalar devlet yönetimindeki yumuşaklığı ve adaleti elbette belirtmiş olmaz. Afrika savaşının tüm giderleri yüz otuz bin altın liraya yükselmişti, bu da beş milyon ikiyüz bin sterlin lirası eder ki, tahıl fiyatlarının karşılaştırılması sonucunda bulunacak değeriyle gümüş daha yüksek bedel tutar (805). Konstantinopolis'ten Kartaca'ya giden deniz filosu binyüz otuz gemiden oluşuyordu. Tayfaların ve askerlerin sayısı yüz bini aşıyordu. Bu filonun komutanlığı, imparatoriçe Vorina'nın erkek kardeşi Basiliskül'e verilmişti. Leon'ün eşi olan Vorina, kardeşinin İskitler'e karşı kazandığı eski başarılarını abartarak anlatmıştı. Ama Afrika savaşı, bu komutanın kallesliğini - belki de - yeteneksizliğini ortaya çıkartmıştı. Dostları, onun süel ününü kurtarmak için, Genserik'i kollamak ve, Batı imparatorluğunun son umudunu boşa çıkarmak için Aspar'la anlaşmış olduğunu söylemek zorunda bırakıldılar.

Deneyim göstermiştir ki, bir ülkeye karşı girişilen askeri harekât her zaman için bu hareketlerin sertliğine ve çabukluğuna bağlıdır. En küçük bir gecikme büyük ve kötü sonuçlar doğurabilir. Askerlerin gözüpekliği ve sağlığı yabancı bir iklimde niteliğinden çok şey yitirebilir. Çabaları ağırlaşabilir. Çok güçlüklerle ve belki de yenilenmesi

olunaksız araç ve gereçlerle meydana getirilmiş kuvvetler, hiçbir işe yaramadan harcanabilir. Görüşmelerle yitirilen her dakika, düşmana, başlangıçta dayanılmaz gibi görünen durumu soğukkanlılıkla gözleme olanağı verir. Basiliskus'ün büyük filosu, hiçbir ârizaya uğramadan Afrika kıyısına vardı. Askerlerini, Kartaca'ya yaklaşık kırk mil uzaklıktaki Bonne ya da Merküre burnunda karaya çıkardı (806). Heraklius'ün ordusu ve Marcellinus'ün filosu da imparatorun komutanına katıldılar, ya da onun buyruğuna girdiler, kendilerine karşı koymak isteyen Vandallar, karada ve denizde yenilgiye uğratıldılar (807). Basiliskus, Kartaca'ya yürümek için ruhların çöküntü haline girmiş bulunduğu zamanı yakalamış olsaydı kent, teslim olmak zorunda kalacak ve Vandal krallığı da yıkılıp bitmiş olacaktı. Genserik, gözüpek bir kimse olarak tehlikeyi tarttı ve eskiden beri başvurduğu becerisiyle bundan kurtulmasını bildi. Kendisinin ve devletinin, kayıtsız şartsız olarak imparatorun buyruğunda olduğunu saygıyla arzetti. Bu sunusunu maddeler halinde yazılı bir biçime sokmak için beş günlük bir silah bırakışımı istedi. O yüzyılın genel kanısına inanılabilirse gösterdiği elaçıklığı, bu tuzığa düşürücü isteğin başarıya ulaşmasını ona rahatlıkla sağladı. Düşmanın yalvarmalarını kesinlikle geri çevireceği yerde, suçlu ya da kanağan Basiliskus bu felâket getirici bırakışma râzı oldu, sanki Afrika'ya sahipmiş gibi hemen hemen hiçbir önlem almaya gerek görmedi. Bu kısa aralıkta, rüzgârlar Genserik'in tasarılarına uygun esti. En büyük savaş gemilerine, askerlerinin gözünü badaktan esirgemyenlerini bindirdi. Gemilerin arkasına, yanıcı maddeler doldurulmuş kayıklar bağlandı. Ateşe verildikten sonra, geceleyin, rüzgârın yardımıyla Roma filosunun ortasına dek bu kayıklar getirildi. Romalılar, gemilerini alevler sardıktan sonra uyandılar. Birbiri üzerine bindiren gemiler yangının da hızla yayılmasını kolaylaştırdılar. Karanlık, rüzgârın sesi, yanan tahtaların çatırdısı, tayfaların ve askerlerin çığlıkları, komutayı dinlemek bir yana, karışıklığı daha da artırıyordu. Yanan gemilerden uzaklaşmaya, filo-

nun hiç değilse bir bölümünü kurtarmaya çalışırken, Genserik'in kadirgaları her yandan onlara saldırdı ve yangından kurtarılan Roma gemileri de bu saldırılarla batırıldı. Bu uğursuz gecede, Basiliskus'un ileri gelen subaylarından biri olan Jean, yiğitçe, belki de umutsuzluğun verdiği bir gözüpeklikle, adını unutulmuşluğun karanlığına gömmekten kurtarmasını bildi. Kahramanca savunduğu gemisi tümüyle yanınca, Genserik'in oğlu Gens'o'nun acımasını ve değerlendirmesini geri çevirdi. Üzerindeki silahlarıyla denize atlayıp dalgalar arasında yok olurken «bu aşağılık dinsizlerin eline canlı olarak düşmek istemediğini» bağırarak bildirdi. Her türlü tehlikeden uzakta duran ve bu gibi soylu yiğitliklerden hiçbirine sahip olmayan Basiliskus ise, ordusunun ve filosunun yarısını yitirdikten sonra ivedilikle Konstantinopolis'e döndü, Ayasofya kilisesine sığındı; orada, kızkardeşinin yalvarmaları ve göz yaşlarıyla, imparatorndan bağışlanmasını bekledi. Heraklius, çölde geriye çekildi. Marcellinus, Sicilya'ya döndüyse de, hiç kuşkusuz Ricimer'in kışkırtması üzerine, kendi subaylarından biri tarafından öldürüldü. Vandal kralı, kendi korkulu düşmanın Romalılar'ca ortadan kaldırıldığını şaşırarak ve doğallıkla sevinerek öğrendi (808). Bu büyük harekâtın kötü sonucundan sonra Genserik, denizlerdeki egemenliğini yeniden kurdu, İtalya, Yunanistan ve Asya kıyıları onun öc alma ve doymakbilmez hınçlarına durmadan hedef oldular. Sardunya ile Trablus yeniden onun buyruğu altına girdi. Sicilya'yı kendi eyaletleri arasına kattı, uzun ve şanlı yaşamı sona ermeden önce Batı imparatorluğunun kesin yıkılışını da görmüş oldu (809).

Bütün saltanatı boyunca, Afrika hükümdarı, iki imparatorluğa karşı aralarını açmak için Avrupa barbarlarının dostluğunu özenle kullandı. Attila'nın ölümünden sonra, Galya Vizigotları'yla bağlaşıklığını yeniledi. Birbiri ardınca bu savaşçı ulusun hükümdarı olarak saltanat sürmüş olan Birinci Teodorik'in oğulları, kızkardeşlerinin Genserik'ten uğradığı alçakça saldırıyı, çıkarıcı görüşlerle, kolayca unutuverdiler (810). İmparator Majorianus'un ölümü

ikinci Teodorik'i korku ve belki de onur bağlarından kurtardı. Romalılarla yeni imzalanmış olan antlaşmayı bozdu böylece çok büyük Narbon topraklarını, kallesliği sayesinde kendi ülkesine kattı. Ricimer, aşağılık bir politika güdererek, yarışmacısı AEgidius'e boyun eğmiş eyaletleri ele geçirmesi için onu özendiriyordu. Ne var ki, kontun gösterdiği çabayla Arles savunuldu, Galya kurtarıldı ve AEgidius yaşadığı sürece Vizigotların ilerleyişi durduruldu. Bununla birlikte tutkuları yeniden alevlendi, ve Galya ile İspanya'yı Roma yönetiminden çekip alma tasarısı, kardeşi Teodorik'i öldüren ve kıyıcı bir tutumla çok büyük siyasal ve süel başarılar sergileyen Eurik'in saltanatı sırasında uygulamaya konulup sonuçlandırıldı. Kalabalık bir ordunun başında Pireneleri geçti, Saragossa ve Pampeluna kentlerini ele geçirdi, bir meydan savaşında Taragona eyaletinin savaşçı soyluluğunu yenilgiye uğrattı, utkulu ordularını Lüsitanya'nın göbeğine dek ilerletti ve, İspanya Gotları'nın krallığı altında Süev'lerin Galiça'daki dingin yaşamlarını sürdürmelerine dokunmadı (811). Eurik'in giriştiği harekât Galya'da da daha az sert ve daha az başarılı olmuş değildi. Pirene'lerden Ron'a ve Luvar'a dek olan eyaletler içerisinde yalnız Overny (Auvergne) ve Berri onun egemenliğini reddediyorlardı (812). Ülkenin başşehri olan Klermon'un savunmasında Overny'liler savaşın yorgunluklarından, salgın hastalıklardan ve açlıktan çok çektiler. Kuşatmayı bırakmak zorunda kalan Vizigotlar, bu fetihten vazgeçtiler. Eyalet gençliği, imparator Avitus'ün oğlu Ekdisius'ün inanılmaz kahramanlığıyla alevlenmişti (813). Onsekiz atıyla, kentten çıkmayı ve Got ordusuna meydan okumayı göze aldı. Birkaç çarpışma yaptıktan sonra Klermon surlarına - hiç yitik vermeden - çekildi. Yüce gönlü de yiğitliğinden aşağı kalmıyordu. Kıtık sırasında dörtbin yoksulu besledi ve Overny'i savunmak üzere, kendi parasıyla Burginyonlardan oluşan bir ordu meydana getirdi. Galya'nın kendisine bağlı uyrukları, kurtuluşlarını ve özgürlüklerini yalnız onun yiğitliğinden bekliyorlardı. Ne var ki, bu yiğitlik, sürgünü mü ya da köleliği mi yeğlemeleri gerek-

tiğini anlamak için onun örneğini ve yetkesini bekleyen halkın ülkesini yakın bir yıkımdan kurtaracak yeterlikte değildi (814). Genel güven yok olmuştı, devletin kaynakları tükenmişti ve Galyalılar, İtalya'da hükümdarlık etmekte olan Antemius'un, Alpler'in bu yanındaki uyruklarını koruyamayacak durumda olduğuna inanmakta çok haklıydılar. Zayıf imparator onların savunması için yardımcı Bretonlardan ancak onikibin kişilik bir birlik düzenleyebilmişti. Britanya adasının krallarından ya da şeflerinden biri olan Riotamus, askerlerini Galya'ya geçirmeye râzı oldu. Luvar'ı aştı, Berri'de ordugâhını kurdu. Oranın halkı, Vizigotların onları dağıtıp yok edinceye dek bu yabancı bağlaşıklardan yakınıp durdular (815).

Praefektus Arvandus'un yargılanması ve mahkûm edilmesi, Roma senatosunun Galya uyrukları üzerinde uyguladığı son yetke işlemleridir. Bir devlet suçlusuna acımak ve onu avutmak konusunda kendisine olanak tanınan bir ülkede yaşamaktan mutluluk duyan Sidonius dostunun ölçsüzlüklerini ve yanılıklarını açıkça dile getirmektedir (816). Arvandus'un sıyrılıp kurtulduğu tehlikeler bunun ussal önlemlerinden çok alın yazısından dolayı olduğuna kendisini inandırdı ve hiçbir tedbire başvurmayı düşünmeksizin gösterdiği atılganlıkların başarılarından değil de bitip tükenmesinden ötürü olduğuna şaşmamak gerekir. Beş yıllık önelde sonra elde ettiği ikinci praefektusluk ilk yönetiminin tüm değerliliğini yok etti. Yalın karakteri dalkavuklukla soysuzlaştı ve muhalefetle hırçınlaştı. Kişisel alacaklılarını yatıştırmak için eyaletini soyup soğana çevirmek zorunda kaldı, Galya'nın soylularını zorba rejimiyle hırpaladı, kendisi de halkın nefreti altında ezildi. Görevinden alan imparatorluk buyrultusu, senato önünde de kendini aklaması gerektiğini bildiriyordu. Toskana denizini elverişli bir rüzgârla geçti. Bunu, başarısı için hayırlı bir başlangıç olarak gördü. Praefektus orunu için saygı duygusu sürüyordu. Arvandus Roma'ya varınca, Kapitolium'da oturan, devlet hazine kontu (Comte de sacrées Largesses) Flavius Asellus'un, korumasından çok, muhafızlığı altına

konuldu (817). Galya'nın dört temsilcisi, soylulukları, saygınlıkları ve uzdilleriyle tanınmış suçlayıcıları savlarını sert biçimde sürdürdüler. Büyük bir eyalet adına medeni hukuka ve ceza hukukuna dayanarak davâ açtılar ve Roma hukukunun olağan hükümlerine göre, bireylerin uğradığı zararları karşılamak üzere tazminat ile adaletin yerine getirilmesi amacıyla ceza verilmesi isteğinde bulundular. Suçlama şefleri çok sertti ve sayıları çoktu. Ne var ki Arvandus'un hasımları, başlıca umutlarını el koydukları bir mektup üzerine dayıyorlardı. Sekreteri mektupta onu suçlu gösteren tanıklıkta bulunuyordu. Bu mektupta, Vizigot kralı, Yunanlı imparatorla barış yapmamaya özendiriliyordu. Luvar kıyısında Bretonlara saldırması öğütleniyor ve, ulusların yasalarına göre, Galya'nın Vizigotlarla Burginyonlar arasında paylaşılması salık veriliyordu (818). Ancak kendini beğenmekle ve yolsuz - düzensiz isteklerle örtbas edilmeye çalışılabilecek bu tehlikeli tasarılar çok büyük suçluluk halini ortaya koymaktaydı. Temsilciler, bu söz götürmez kanıtı tam karar zamanı ortaya koyma konusunda anlaşmışlardı. Ama Sidonius'un çabası onların bu niyetini anlamakta gecikmedi. Hiç vakit yitirmeden suçluya tehlikeden haber verdi ve onu, en yakın dostlarının öğütlerini alaya alarak reddetmiş olduğu için kınadı. Kendisini tehdit eden bu durumu öğrenmeden önce Arvandus, Kapitalium'da görevli giysisiyle (Candidatus) görünüyor, dingin davranışlarla selâm veriyor, hizmet istemlerini kabul ediyor, kimi kez, ilgisiz gözlerle kimi kez de satın alıcı dikkatiyle ipekli kumaş satan mağazalarla ve kuyumcu dükkânlarını gözlemliyor, zamanın kötülüğünden, senatodan, hükümdardan ve adaletin geç işleyişinden yakınıyordu. Yargılama günü bildirildi. Arvandus ile suçlayıcıları Roma senatosunun genel kurulu önüne çıkarıldılar. Eyalet temsilcilerinin üzgün görünüşleri yargıçları üzerinde - onlardan yana - etkin oluyordu ve karşı yanın meydan okuyucu davranışlarıyla görkemli giysileriye canlarını sıkıyordu. Praefektus Arvandus'le Galya temsilcilerinin başı, senatörlerin bankosu üzerindeki yerlerine götürüldükleri

zaman tutumlarındaki aynı kendini beğenmişlikle alçak-gönüllülüklerini sürdürdükleri görüldü. Eski cumhuriyetin imgesini canlandıran bu yargılanmada, Galyalılar eyaletin yakınmalarını serbestçe ve vargüçleriyle dile getirdiler. Duruşma, yeterince praefektus'e karşı koyulaşınca o yomsuz mektubu okudular. Arvandus, inatçı böbürlenmesini, bir uyruğun, ne hükümdara karşı bir harekete geçebileceğine ne de erguvanı zorla ele geçirmeye girişebileceğine kimse-nin inanamayacağı savına dayıyordu. Mektubun okunması üzerine, yüksek sesle ve birkaç kez yineleyerek, onu ger-çekten kendisinin yazmış olduğunu bildi. di. Ne var ki, se-natörler oybirliğiyle onun ağır hiyanetle suçlu olduğunu karara bağlamaları üzerine, daha önce gösterdiği *cür'et* şaşkınlığa dönüştü. Senato kararıyla praefektus'lük rütbe-si plebeyen'liğe indirildi ve köleler onu, aşağılatıcı bir dav-ranışla cezaevine götürdüler. Onbeş günlük bir aradan sonra senato, ölüm kararını vermek üzere ikinci kez top-landı. Eski bir yasaya göre en kötü suçlulara bile tanınan otuz günlük sürenin dolmasını Eskülap adasında - acılar içerisinde - beklerken, dostları, imparator katında kimi gi-rişimlerde bulundular. Arvandus'ün kusurları bağışlanabi-lirdi (819). Antemius yumuşadı ve Galya praefektus'ünün cezası sürgün ile mallarının zorralımına indirgendi. Çağı-nın ve ülkesinin Katilina (Catilina)'sı olan bu kalles gö-revli, haraca kestiği eyalete hiyanet etmek için Vizigotlar-la haberleşme halindeydi. Açgözlülüğüyle her gün yeni vergiler yüklüyor ve birtakım eski suçlar icad ediyordu. Akla hayale gelmez fenalıkları, korku ve terör yaratmamış olsaydı duyulan nefret daha önce de dile getirilebilecek-ti (820).

Bu gibi suçlular adaletin pençesinden kurtulamazlar. Ama, Ricimer'in suçları ne olursa olsun, bu güçlü barbar, damadı olmak kayrasını kazanmış hükümdarla görüşebi-lir, ona dayatabilirdi. Antemius'ün Batı'da barış ve erinç içerisinde bir yaşam kuracağı konusunda uyandırdığı umut iç kargaşalıklar ve sarsıntılarla bozulmuştu. Güvene-mediği bir hükümdarla burun buruna yaşamaktan usanan

Ricimer, Roma'dan ayrıldı, Milano'ya yerleşti. Burası, Alp-ler'le Tuna arasında yaşayan barbarları çağırma ya da püskürtme olanaklarını kolaylaştıran doğal bir konumdaydı (821). İtalya yavaş yavaş iki bağımsız ve kıskanç kralığa bölündü. Bir iç savaşın felâket getirecek yaklaşmasını önceden sezen Ligurya'nın soyluları, patricius'e, memleketlerine acımasını ve onu korumasını alçak gönülle yalvardılar (822). Ricimer onları şöyle yanıtladı: «Galatianlı ile dostluk içinde yaşamaya hazırım (823); ama, başeğmemizle daha da artan gururunu ve öfkesini kim yatıştırmaya cesaret edebilecektir?» Ona Pavia piskoposu Epiphanus'ü örnek gösterdiler. Epiphanus yılanın ihtiyatlılığı ile kumrunun mâsumluğunu birlikte yürütüyor, dediler, ve herhangi bir elçinin uzdiliyle çıkarlarının ve tutkularının karşısına dikilen tüm engelleri aşabileceğine inandıklarını söylediler. Ricimer onların sözlerine uydu. Aracı olarak yetkilendirilen Epiphanus hemen Roma'ya hareket etti, orada, değerine ve ününe yakışır bir biçimde karşılandı. Bir piskoposun barış üzerine ne denli konuşacağı tasarımlanabilir (tasavvur). Saygısızlıkların her hal ve koşulda bağışlanmasının bir iyilik, ruh yüceliği ya da ihtiyatlılık davranışı olduğunu söyledi ve öfkeli bir barbara karşı açılacak savaşın devleti için olduğu denli imparatorun kendisi için de kötü sonuçlar getirebileceğini ileri sürdü. Antemius bu öz-deyişlerin ne anlama geldiğini biliyordu. Ne var ki Ricimer'in davranışlarından tiksinti duyuyordu. Öfke, onu kızdırmış ve uzdilli yapmıştı: «Bu nankör insana yapmadığımız hangi kayra (lutuf) kaldı? diye bağırdı. Bunca saldırılarına ses mi çıkardık? Onun için, imparatorluk saygınlığına bile gölge düşürmedim mi? Kızımı ona vererek cumhuriyet'in dinginliği uğruna kendi kanımdan özveride bulunmadım mı? Ricimer'i bana sonsuzluğa dek bağlaması gereken yardımlarım ve kayralarım, onu, iyilikçisine karşı düşman yapmaktan başka şeye yaramadı. İmparatorluğa birçok savaşın açılmasına neden olmadı mı? Kaç kez düşmanların öfkesini arttırmaya yardımcılık etmedi mi? Onun kalleşçe dostluk önerilerini nasıl benimseyebilirim? Bir

evlâdın görevlerini tümüyle bozmuş olan bir kimseden, anlaşılmaya bağlı kalabileceğini umabilir miyim?» Bunları söylemekle birlikte, içini dökmüş olduğundan, Antemius'ün hıncı dağılıp gitti. Yavaş yavaş Epiphanus'ün isteklerini benimser duruma geldi ve praefektus, İtalya'da barışı yeniden kurmuş olmanın hoşnutluğuyla döndü. Doğal olarak bu barışın süresi ve içtenliği konusunda bir güvence verilemezdi (824). İmparator, zayıf davranarak bağışladı, Ricimer de, Antemius'ü tahtından devirmek için gerekli araçları gizlice hazırlıyabilmek üzere tutkulu tasarılarını askıya aldı. Sonunda, ılımlılık maskesini çıkarıp bir yana attı, Burginyonlardan ve doğu Süevlerinden oluşturduğu büyük bir orduyu harekete geçirerek Yunanlı imparatora olan tüm bağlılığını kopardı, Milano'dan Roma kapılarına geldi ve, yeni bir imparator olarak tahta çıkarmayı planladığı Olibrius'ü beklemek üzere Anio kıyısında ordugâhını kurdu.

Anisiyen ailesinden gelen Olibrius, kendini Batı imparatorluğunun yasal kalıtçısı olarak görebiliyordu. Afrika'dan dönüşünden sonra Valentinianus'ün kızlarından en küçüğü olan Plasidya ile evlenmişti. O sırada Valentinianus'ü kızkardeşi Eudoksiya henüz Genserik'in oğlu Hünnerik'in kızı, daha doğrusu tutsağının haklarını destekleme tehdidinde bulundu ve Roma halkıyla senatosunun haksız yere bir yabancıyı yeğ tutarak yasal hükümdar niteliğiyle tanımış olmalarını savaş nedeni saydı (825). Halk düşmanının koruması, hiç kuşkusuz Olibrius'e karşı İtalyanların nefretini artırıyordu. Ricimer ise, Antemius'ün yıkılmasını amaç edindiğinden bulduğu adayın ünü ve kazanacağı imparatorluk tâci, alçakça ayaklanışının suçluluğunu örtebilecekti. Atalarının birçoğu gibi konsül saygınlığına yükselmiş bulunan Plasidya'nın kocası, yaşamını dinginlik içerisinde Konstantinopolis'de sürdürebilecekti. Görünüşe göre de, bir imparatorluğun yönetiminden başka bir işle uğraşabilecek herhangi bir zekâ düzeyindeydi. Böyle olduğu halde Olibrius, dostlarının yalvarmalarına, belki karısının virvırlarına karşı koyamıyarak, bir iç savaşın tehlikeleri içi-

ne düşünmeden daldı, ve imparator Leo'nun gizli onamıyla, bir barbarın keyfine estiği gibi verdiği ve aldığı tâcı kabul etti. Denizlere egemen olan Genserik, Plasidya'nın kocasını, hiçbir engelle karşılaşmaksızın, Ravenna'ya, ya da Ostia limanına çıkarı ve geleceğin imparatoru, Batı hükümdarı gibi karşılandığı Ricimer'in ordugâhına geldi (826).

Anio'dan Milvius köprüsüne dek karakollarını kurmuş olan patricius, Tiberis'in ayırdığı iki kesimden biri üzerindeki Janiküle ve Vatikan adlı Roma kentinin iki bölgesine şimdiden egemen durumdaydı (827). Buna göre, az sayıda senatörün, cumhuriyetin olağan biçimlerine öykünerek Olibrius'ü seçtikleri düşünülebilir. Halk ile senatörlerin çoğunluğu ise Antemius'e bağlı kaldılar. Ayrıca, bir Vizigot ordusunun yardımı onun saltanatını üç ay daha uzatabildi ve salgın hastalıklarla açlık da bu süre içinde kol gezdi. Sonunda Ricimer Hadrianus ya da Sen Anj köprüsüne sert bir saldırı yaptı, Gotlar da, komutanları Gilimer'in ölmesine dek yiğitçe savundular. Savunmayı yıldıktan sonra utkulu birlikler kentin göbeğine dek ilerlediler ve, çağdaş bir papanın dediği gibi, Roma, Ricimer'in ve Antemius'ün iç savaşının yarattığı kızgınlık sonucu tam bir kıyım ve yıkıma uğradı (828). Mutsuz Antemius, sessiz köşesinden çekilip çıkarıldı, damadının buyruğuyla - insanlığa sığmaz biçimde - öldürüldü; böylece Ricimer, kurbanları arasına üçüncü, belki de dördüncü imparatoru katmış oldu. Fesatçı yurttaşların azgınlıklarını barbar ulusların yırtıcılığıyla birleştiren askerler, ceza görmeksizin kıyımlarının ve yağmalarının doyumuna vardılar. Olaya ilgi duymayan tutsaklar ve plebeyyenler de karışıklığa katılma zorunda kalıyorlardı. Roma'daki patırdı ve karışıklık, planlı bir kıyım ile çılginca bir başıbozukluğun yansımasını sergiliyordu (829). Bu mutsuz olaylardan kırk gün sonra, ağır bir hastalık İtalya'yı Ricimer'den kurtardı. Ölümünden önce ordusunun komutanlığını yeğeni Gundobald'a bırakmıştı. O da Burginyon hükümdarlarından biriydi. Aynı yıl, bu olayların belli başlı yaratıcıları ve, ölümünün doğal koşullarda olduğu görülen Olibrius'ün saltanatı, yedi ayın içerisinde sığmış

bulundular. Olibrius, Plasidya ile evlenmesinden bir çocuk sahibi olmuştu. İspanya'dan Konstantinopolis'e aşılarmış olan büyük Teodosius ailesi, ana yönünden, sekizinci kuşağa dek uzanmış oldu (830).

Başsız kalan İtalya, barbarların azgınlıklarına terk edilmiş durumda kalınca (831) Leo'nun devlet konseyi yeni bir imparatorun seçimi için ciddi çalışmalara girişmişti. Kendi ailesini yükseltmekten başka birşeyi gözü görmeyen imparatoriçe Verina, kız yeğenlerinden birini, amcası Marcellinus'ün ölümünden beri Dalmaçya'da hükümdar bulunan Julius Nepo ile evlendirmişti. Bu suya sabuna dokunmayan kazanç, ona zorla kabul ettirilen Batı imparatorluğu sanını elde etmekten çok daha değerliydi. Ne var ki Bizans sarayı o denli ağır ve kararsızdı ki, Antemuis'ün ve Olibrius'ün bile ölümlerinden kaç ay geçtiği halde kimin tahta geçeceği konusunda bir ad belirlenememişti. Bu süre içerisinde Gundobald, askerlerinden Glicerius adlı birine erguvanı giydirdi. Ne var ki, Burginyon hükümdarı koruduğu kimsenin çıkarı için bir iç savaş çıkarma aracı ya da istenci bulamadı. Kişisel tutkusu onu Alp'lerin öbür yanına yöneltti (832) ve koruduğu kimse Batı imparatorluğu tacını Salone piskoposluğu külâhı karşılığında bıraktı. Nepos İtalyanlarca, senatoca ve Galya eyaletlerince tanındı. Ahlaksal erdemleri ve süel yetenekleri göklere çıkarıldı. Onun devlet yönetiminden çıkar sağlayacak olanlar genel gönencin yeniden kurulacağını çekinmeden dile getirdiler (833). Ama bunların umutları, bir yıldan az bir sürede yok oldu, ve bu imparatorun kısa ve utanç verici saltanatının tek olayı, Auvergne'i Vizigotlar'a terkeden barış anlaşması oldu. İtalya imparatoru, kişisel güvenliği uğruna Galya'nın en bağlı uyruklarını gözden çıkardı (834). Şu da var ki, bu kişisel güvenliği, Oreste'nin komutasında Roma'dan kalkarak Ravenna'da onu kuşatma'ya gelen birleşik Barbarların ayaklanması yüzünden daha az sarsılmış olmadı. Güvenliğini karada korumak yerine Nepos, hemen gemisine atladı, Adriyatik denizinin karşı yakasındaki Dalmaçya prensliğine çekildi. Bu utanç verici çekilmeden son-

ra, beş yılı sürgün gibi geçirdi. Sonunda, Salone piskoposu Gliserius onu öldürdü, bu kayrasının belki de ödülü olarak, Milano başpiskoposluğuna yükseltildi (835).

Attila'nın ölümünden sonra da bağımsızlıklarını korumuş olan uluslar, fetihler ya da başka türlü elde ettikleri Tuna'nın kuzeyindeki ya da bu ırmakla Alpler arasındaki Roma eyaletlerinde yerleşmişlerdi. Bunların en yiğit gençleri, İtalya'yı koruyan ve baskı altında tutan birleşik barbar kuvvetlerinin arasında yer alıyorlardı (836). Oluşturdukları sürülerde en çok Herule'ler, Skirres'ler, Alen'ler Tursilinge'ler ve Rugien'ler bulunuyordu (837). Tatullus'un oğlu ve son Batı imparatorunun babası olan Oreste de, yurttaşlarının tutumunu izledi. Kendisinden söz etme olanağını bulduğumuz Oreste, ülkesine hiçbir zaman hayınlık etmemişti. Soyluluğu ve talihi, kendisine Pannonya'nın en ünlü insanları arasında yer sağlamıştı. Romalılar bu eyaleti Hunlara bırakınca, o da Attila'nın hizmetine girmişti ve yasal hükümdarının sekreteri olmuş, birçok kez, elçilik göreviyle Konstantinopolis'e gönderilmiş, orada, güçlü hükümdarını temsil etmiş, onun buyruklarını dile getirmişti. Bu fatihin ölümüyle özgürlüğüne yeniden kavuşmuştu. Oreste, Attila'nın oğullarını İskit bozkırlarında izlemeyi, ve Pannonya'yı ele geçiren Ostrogotlar'a başegmeyi onurla rededebilmişti. Valentinianus'un ardıllarına hizmet etmeye daha çok istekli olmuştu. Yetenekleri, değerliliği ve deneyimi ona süel alanda hızlı yol alma olanağı sağladı ve Nepos'un kayrasıyla patricius'lük ve ordu başkomutanlığı sanlarını elde etti. Ordu birlikleri, onların yaşamlarına uygun tutumdaki yaşamıyla, konuştukları dili bilmesiyle ve şefleriyle olan dostluğuyla kendilerine yakın buldukları Oreste'nin kişiliğine ve yetkisine saygı duyuyorlardı. Onun isteği üzerine, ne idüğü belirsiz bir Yunanlı olan ve kendisinin sözünü dinlemelerini isteyen Nepos'a karşı silaha sarıldılar. Attila'nın sekreteri, bilinmeyen bir nedenle ergüvanı almayı benimsemedi. Barbarlar da, bu kez onun oğlu Augustule'yi Batı imparatoru olarak tanıma yoluna gittiler. Nepos'un imparatorluğu bırakması Oreste'nin tut-

kulu duygularını doyurmaya yetiyordu. Yıl sona ermeden şunun farkına vardı ki, bir başkaldırıcı, her zaman için, örnek olduğu nankörlük ve kalleşlik oyunlarının kendisi de kurbanı olmaya mahkûmdu; nitekim İtalya'nın bu eğreti hükümdarının da paralı asker zorbaların elinde tutsak ya da kurban olmaktan gayri seçeneği yoktu. Barbarların tehlikeli bağlaşıklığı Romalıların büyüklüğünden ve özgürlüğünden geri kalan zayıf artıkları da alıp götürmüştü. Her ayaklanmada barbarlar aylıklarını artırıyor ve yeni birtakım ayrıcalıklar elde ediyorlardı. Bütün bunlara ek olarak, kafa tutuşları tanımlanması zor zırvalıklara dönüştü. Ut-kulu orduları İspanya'da, Afrika'da ve Galya'da kalıtsal yerleşimler kurmuş bulunan soydaşlarının başarılarını çekemeyen bu insanlar, İtalya topraklarının üçte birinin kendi aralarında hemen paylaşılmasını istediler. Gözüpekliğine değer verdiğimiz Oreste, bağlılık göstermemesine karşın, günahsız bir halkın yok olmasına göz yummaktansa büyük bir orduya meydan okumayı yeğledi. İsteği geri çevirdi ve bu geri çeviriş Odoakre'nin tutkusunu daha da kamçıladi. Bu kendini bilmez barbar, peşi sıra gelen hoşnutsuzları, geri çevrilen haklarını hemen alacağını söyleyerek inandırdı. Birleşik barbarlar gruplar halinde İtalya'daki tüm kamplardan ve garnizonlardan çıkarak Odoakre'nin sancağı altında toplandılar. Patricius, Pavya kalesine çekildi. Burası aziz Epiphanitus'un piskoposluk merkeziydi. Kısa süre sonra birleşik barbarlar Pavya'yı kuşattılar. Kaleye saldırdılar, kenti yağma ettiler. Aziz başpapazın kilise varlıklarını ve kadın tutsakların sililiğini (iffetini) korumak için gösterdiği çabaya karşın kargaşa ve yağma ancak mutsuz Oreste'nin kanlı ölümünden sonra durabildi (838). Kardeşi Paulus da, Ravenna yakınındaki bir çatışmada can verdi. Augustule de, babasının kaatiline bağışlaması için yalvardı.

Yenen barbar, geçen bölümde aktardığımız olaylarda, Atiila'nın elçisi olarak Oreste'yle birlikte görevlendirilmiş Edekon'un oğluydu. Bir elçinin saygınlığı hiçbir kınamaya uğramamış olmasıyla ölçülür. Edekon ise, hükümdarına

karşı çevrilen bir fesat hareketine adı karışmakla suçlanmıştır. Ancak, kişisel değerliliği ve duyduğu pişmanlık, suç şüphesini ortadan kaldırmıştır. Efendisinin kayrasından yoksun kalmamıştı ve komuta ettiği birlikler, Attila'nın oturduğu krallık köyünü koruyan, kalıtsal uyrukları Skir (Scyrrs)'lerden oluşuyordu.

Attila'nın ölümünden sonra uluslar ayaklanınca Skir'ler Hunların peşinden ayrılmadılar. Edekon adı, Ostrogotlara karşı yapılan savaşın tarihinde onurlu bir yer tutmuştu. Bu savaş iki kanlı çarpışmayla sonuçlanmış ve Skir'lerin tam yenilgiye ve dağılmaya uğramalarıyla noktalanmıştı (839). Şefleri, ulusunun başına gelen mutsuzluklardan sonra yaşamadı. Onulf ve Odoakre adında, ve değerliliklerine göre kalıççı olan iki erkek evlat ile sürgün arkadaşlarını yaşatmak için yağma ekibi ya da yabancı servis bıraktı. Onulf, Konstantinopolis'e yöneldi, orada, iyilikçisinin öldürülmesiyle ordusunun zaferini lekelemiş oldu. Kardeşi Odoakre, bir süre Norik barbarları arasında başıboş dolaştı. Karakterindeki gözüpeklik ve kişiliği en olmayacak girişimlere kalkışmasına elverişliydi. Bir seçim yapınca, duasını almak üzere, Kanton azizi aziz Severinus'ün mağarasını - dindarca - ziyaret etti. Kapı alçaktı, Odoakre eğilmek zorunda kaldı. Bu alçakgönüllülük görünüşünü yorumlayan aziz, onda gelecekteki büyüklüğü sezinledi (840). «Niyetini bozmadan yürüt, dedi, İtalya'ya git, üzerindeki bu kaba kürklerin yerini görkemli giysiler alacak ve talihin de yüce ruhunun büyüklüğüne uygun biçimde parıltıyacaktır.» Bu *kerameti* benimseyen ve doğru bulan barbar Batı imparatorluğunun hizmetine alındı, kısa sürede muhafızlar arasında seçkin bir yer edindi. Görenekleri yumuşadı, askerlik bilgi ve becerileri yetkinleşti. İtalya'daki birleşik barbarlar, onun değeri ve yeteneği ile ilgili ünü yayılmamış olsaydı, doğal olarak kendisini komutan seçmeyi düşünmeyeceklerdi (841). Yoldaşları, oybirliğiyle ona kral sanını verdiler. Ama o, saltanatı boyunca, erguvanı kuşanmadı ve taç takmadı, nedeni de prenslerin kıskançlığını

uyandırmamak içindi. Bunların birliği, büyük bir ulusa dönüşebilecek sayıdaydı (842).

Barbarlar, alışkanlık gereği krallığı seviyorlardı. İtalya halkları, Batı imparatorluğu'nun nâibi ya da vekil kralı olarak kalmayı kabullenecek bir otoriteyi tanımaya hazırdılar. Odoakre bu yararsız sanı kaldırmaya kararlıydı. İşte bu girişiminin kolayca yerine getirilmesini sağlayan eski önsezilerin gücü böyleydi. Zayıf Augustule'den kendisinin zararına yararlanıldı. Augustule, imparatorluktan çekildiğini senatoya bildirdi ve bu meclis de, bir Roma hükümdarına son bağlılık eylemi olarak, eski anayasal düzenin özgülüğünü ve biçimsel hukuk kurallarını uygular gibi davrandı. Oybirliğiyle hazırlanan bir kararla senatörler, kısa bir ayaklanma sonucu Konstantinopolis tahtına oturmuş bulunan Leo'nun damadı ve ardılı imparator Zenon'a mektup gönderdiler. *Pater Conscriptus* (senatör)'ler, imparatorluğun İtalya'da sürüp gitmesini istememekte, Doğu ile Batı'yı yönetmek ve savunmak için tek bir hükümdarın yeterli olacağını bildirmekteydiler. Halk ve senato adına, imparatorluğun genel merkezinin Konstantinopolis'te kurulmasına râzı oluyorlar ve dünyaya yasaları zorunlu kılmış tek bir otorite, bir efendi seçme hakkından açıkça vazgeçiyorlardı. Yine de yüzleri kızarmadan eski ve saygıdeğer cumhuriyet adını kullanarak, Odoakre'nin sivil ve süel erdemlerinin herkesçe güvenilir olduğunu açıklıyorlar, kendisine patricius sanıyla İtalya'nın yönetilmesinin verilmesi için imparatora ricada bulunuyorlardı. Senatonun temsilcileri Konstantinopolis'de hoşnutsuzluk ve nefretle karşılandılar. Zenon'un önüne kabul edildikleri zaman imparator, kendilerinin yalvarmaları üzerine Doğu hükümdarının arkaya göndrediği Antemius ve Nepos adlı imparatorların sonları nedeniyle temsilcileri kınadı. Sert bir sesle; «birinciye öldürdünüz, öbürünü de kovdunuz» dedi. «Bugün de bir imparatorunuz vardır ve ölünceye değin yasal hükümdarınız olacaktır.» Zenon'un bu ihtiyatlı davranışı, Roma'daki meslekdaşını uzun süre tutabilme olanağını sağlamadı. Tek imparator sanını kazanması ve Roma'da hey-

kollerinin dikilmesi gururunu okşadı. Patricius Odoakre'yle dostça, ama kuşkulu bir haberleşme kurdu. Ayrıca imparatorluk simgelerini, taht ve saray süslemelerini kabul etti. Bütün bunlardan barbar prensi üzüntü duymuyor, ortadan çekilmiş gibi görünerek amacını gerçekleştirme yolunda yürüyordu (843).

Valentinianus'ün ölümünden sonra dokuz imparator, arka arkaya tahttan ölümüne geçmişlerdir. Oreste'nin tüm değeri gençliği ve güzelliğinden ibaret olan oğlunun, Batı imparatorluğunu sona erdiren saltanatı anılmaya değer bir döneme rastlamasaydı sonraki kuşaklarca . bilinmesi için bir neden bulunmayacaktı (844). Patricius Oreste, Norik'teki Petovio'dan kont Romulus'ün kızıyla evlenmişti. İmparatorların kıskançlığına karşın Akiule'de, Augustus sanı üzerinde alışkanlık haline gelmiş bir adlandırma vardı ve Caesar'ların son ard'lı, olağanüstü bir rastlantıyla, kentin kurucusuyla krallığın adlarını birleştiriyordu (845). Oreste'nin oğlu Romulus Augustus adlarını alarak bu isimlerin saygınlığına gölge düşürdü. Yunanlılar birincisini bozarak Momilus biçimine soktular, Latinler de ikincisini Augustule yaptılar. Odoakre onun gençliğine ve günahsızlığına acıdı. Tüm ailesiyle birlikte imparatorluk sarayından çıkardı, Kampanya'daki Lucullus'ün evini onlara vererek kendilerine altı bin altın gelir bağlattı (846). Romalılar Pün savaşlarını sona erdirince Kampanya'nın eğlenceleri ve güzellikleri ilgilerini çekmişti. Eski Scipion'un Litemum'da yaptırdığı ev uzun süre onların kırsal yalınlıklarına örnek oluşturmıştı (847). Napoli körfezinin çok güzel kıyıları, yazlık evlerle kaplanmıştı. Scylla, yarışmacısını (rakibini), gözerimine dek karaya ve denize egemen Mizene burnu üzerinde konutunu ustaca kurmuş olmakla övmektedir (848). Lucullus, birkaç yıl sonra, Marius'ün kırsal alandaki evini satın almıştı ve fiyatı (sterling hesabıyla) ikibinden seksen bine yükselmişti (849). Yeni iyesi (sahibi) onu Yunan süslemeleri ve Asya zenginlikleriyle daha güzelleştirdi. Lucullus'ün evleri ve bahçeleri, imparatorluk sarayları listesinde seçkin bir yer tutuyordu (850). Vandallar terörlerini

deniz kıyılarında yaygın duruma getirince, Mizene burnundaki Lucullus'un evi, son Batı imparatoruna hapis ya da yalnızlık (inziva) hizmeti gören bir kale biçimine döndü. Yaklaşık yirmi yıl sonra, burası bir kilise ve manastır haline sokuldu. Amaç da, aziz Severinus'un gömüsü ve anı artıklarını buraya getirmektir. Ayrıca Sembr'ler ve Ermeniler'e karşı kazanılan utkuların ganimetleri de buraya konuldu ve tümü, onuncu yüzyılın başına dek bu manastırda kaldı. Napoli halkı, Sarrasenlere korsan yatağı olur korkusuyla bu kaleyi yıktılar (851).

Odoakre, İtalya'da dünyayı buyruğu altında tutmuş olan bir halkın üzerinde, ilk barbar hükümdarı oldu. Romalıların çöküşü bugün bile bir saygı duygusu uyandırmaktadır ve hor görülen sonraki kuşaklarının imgesel gücenikliklerini kendileriyle paylaşıyoruz. Ne var ki İtalya'da meydana gelen büyük kıyım ve yıkımlar yavaş yavaş tüm onur ve özgürlük duygularını söndürdü. Roma erdeminin yaşadığı uzun sürede tüm eyaletler orduların egemenliğine, tüm vatandaşlar cumhuriyet yasalarına boyun eğmişlerdi. Bu yasalar Roma'daki iç çekişme ve ayrılıklarla sarsılıp bozulunca eyaletler, bir zorbanın sıradan malı durumuna düştüler. Zaman ve şiddet, kölelik utancını hafifleten ya da gizleyen anayasal düzen biçimselliklerini de yoketti. İtalyanlar, hükümdarlarının - zaman zaman - yokluğundan, ya da varlığından sızlanıyorlardı; çünkü hükümdarlar onların korku ya da tikslenme konusuydu. Beş yüzyıl, arka arkaya, süel başıbozukluğun, zorbalığın ve zulmün çok kötü sonuçları da yavaş yavaş yerleşti. Bu dönem boyunca, barbarlar, içerisinde yaşadıkları binmezlik evreninden sıyrılıp ortaya çıktılar. İskit ve Cermen savaşçıları, önce hizmetkâr olarak, sonra bağlaşıklık niteliğiyle, en sonunda da, sırayla savundukları Romalıların efendileri sıfatıyla eyaletlere yerleştiler. Halkların çekingenliği, tiksinnmelerini belli etmemeye onları zorluyordu. Cumhuriyet saygınlıklarını kuşanmış olan şeflere saygı gösteriyorlardı. Roma'nın alinyazısı uzun süre bu korkunç yabancılara bağlı kaldı. İmparatorluk tâcını istediği gibi veren ve geri alan kendi-

ni beğenmiş Ricimer, bir kralın yetkesini - kral adını takınmadan - kullanmıştı. Romalılar, yavaş yavaş Odoakre ile ardıllarını hükümdarları olarak tanımaya alıştılar.

İtalya'nın ilk kralı, değerinin ve talihinin oturttuğu yüce kata yakışmaz bir kimse sayılmazdı. Roma toplumu içerisinde kendi göreneklerinin kabalığından sıyrılmıştı, yenen ve barbar olmakla birlikte uyruklarının kurumsal yaşamlarına saygı göstermişti. Yedi yıllık bir aradan sonra Odoakre Batı konsüslüğünü yeniden kurdu, belki gururla belki de alçak gönüllülükle, Doğu imparatorlarının o sıralarda da kullanmayı küçüklük saymadıkları bir sanı benimsemeyi istemedi. Bununla birlikte *Cathedra Curulis* (fildişi koltuk) en ünlü onbir senatörce tutuldu (852). Bunlar arasında, erdemleri, koruduğu Sidonius'ün dostluğunu ve övgülerini kazanmış olan saygıdeğer Basilius'ün de adı bulunmaktadır (853). İmparatorların yasaları harfi harfine uygulandı ve İtalya'nın sivil yönetimi bir praetorium praefektus'üyle ona bağlı görevlilerce yürütüldü. Odoakre, genel vergilerin toplanması gibi sevimsiz işi majistraların yapmasını buyurdu, bağışlama ya da kayrada (lutufta) bulunma hakkının yalnızca kendine özgü olduğu ilkesini koydu (854). Barbarların çoğu gibi Arianizm ilkeleri altında yetişmiş olduğundan piskoposluk ve manastır karakterine hep saygı göstermiştir. Katoliklerin suskunluğu, Odoakre'nin onlara tanıdığı özgürlüğün kanıtı sayılmalıdır. Kentin dinginliği, bir Romalı pontifin seçiminde praefektus Basilius'ün işe karışmasını gerektirdi. Kilise topraklarının her ne biçimde olursa olsun elden çıkarılmasına yasak konulmasını, kilisenin uğradığı zararları giderici bir davranış olarak yorumlayan dindar halk için mutlu bir karar oldu (855). İtalya fatihi, aynı İtalya'nın savunucusu oldu, ve uzun süredir büyük Teodosius'ün soyundan gelen zayıf hükümdarların onuruna sataşan Galya ve Cermanya barbarının onun sınırlarına karşı saygılı olmalarını sağladı. Odoakre, Nepos'un kaatillerini cezalandırmak amacıyla Adriyatik denizini geçti ve kıyı eyaleti Dalmaçya'yı almaya karar verdi. Alpleri aştı, Norik'in bir bölümünü ele geçirmiş,

olan Rugiyen kralı Fava ya da Feleteus'e saldırdı. Feleteus savaşı yitirdi ve tutsak düştü. Odoakre, uyruk ve tutsaklardan oluşan kalabalık bir topluluğu İtalya'ya gönderdi. Uzun süren yenilgi yıllarından sonra Roma, barbar kökenli kralı için bir zafer alayına sahne olma onuruna kavuştu (856).

Odoakre'nin ihtiyatlılığına ve başarılarına karşın, kurduğu krallığın her yanında yoksulluk ve sıkıntı kol geziyordu. Tiberius zamanından beri İtalya'da tarımın gerilemesinden yakınılıyordu. Besin maddelerini uzak eyaletlerden getirmek zorunda bulunan Romalılar, deniz kazalarından ve rüzgârların esiş durumundan hep kaygı duyardılar (857). İmparatorluğun sona ermesi ve bölüşülmesi sürecinde Afrika ve Mısır da ondan kopunca Roma'da oturanlar geçim araçlarını azaltmak durumunda kaldılar ve nüfus, savaş, salgın hastalıklar ve açlık dalgaları arasında yutulup yok oldu (858). Aziz Ambrossius, Bolonya, Modena, Regium ve Placentia'yı kapsayan gelişmiş bölgenin yıkıntıya uğramasına yanmaktadır (859). Odoakre'nin uyruğu olan papa Gelase, Emilia, Toskana ile komşu eyaletlerin tümüyle boşalmış durumda kaldığını doğrulamaktadır (860). Geçimlerinin imparatorlarca sağlanmasına alışmış olan plebeienler, bu elaçıklığına son verilince yok olup bitiler. Sanatların çöküntüye uğraması, becerikli ve yetenekli vatandaşları boş gezenin boş kalfalığına ve yoksulluğa düşürdü. Vatanlarının yıkılışına belki de ilgisizlikle seyirci kalan senatörler kişisel zenginliklerinin yitimine bir türlü alışamadılar. İtalya'nın yıkılışında başlıca neden olarak görülen büyük mal ve mülklerin üçte biri yenenlerin eline geçti (861). Haksızlıklara bir de dayanılması olanaksız aşağılanmalar katılıyordu. Gelecek korkusu yaşanan kötülükleri daha da ağırlaştırıyordu. Her yeni gelen barbar sürülerine toprak verildiğinden, senatörler bu bağışlamaların kapsamı içerisine çiftliklerinin ya da kırsal evlerinin girdiğini görme kaygısıyla titreyiyorlardı. Kuşkusuz en az mutsuz olanlar hal ve koşullara ayak uydurmasını bilenlerdi. Yaşama sevgisi tüm öbür kaygılara yeğ tutulacağına göre,

kendilerine hayatta kalma olanağı tanımış olmasından dolayı, fatih'e karşı bir çeşit minnet duymaları gerekiyordu. O, bu insanların tüm varlıklarının saltık sâhibi ve efendisi olduğuna göre onlardan almayıp kendilerine bıraktığı yaşam olanağını yüce gönüllülüğünün bir kayrası (lutfu) saymalıydı (862). Odoakre, tahta çıkışının bir ödülü olarak, askerlerinin isteklerini yerine getirmeye söz vermişti. Bununla birlikte ihtiyatlı tutumu İtalya'nın başına gelenleri yumuşak bir hava içerisine soktu. Barbar kralları, kendi yerli uyruklarınca çok zaman sayılmıyorlar ve tahttan indiriliyor ya da öldürülüyorlardı. Kendi seçtikleri bir şefin buyruğu altında toplanan kiralık İtalya çeteleri ganimetlerden büyük ölçüde pay istiyorlar ve başıbozuk düzende yaşamlarını sürdürüyorlardı. Ulusal birliği olmayan ve babadan oğula geçme hakkı bulunmayan bir hükümdarlık hızla sona erme sürecini yaşıyordu. Odoakre de, on dört yıl saltanattan sonra, Ostrogot kralı Teodorik'in ökelisinin üstünlüğü karşısında duramadı. Bu kahraman, bir yandan süel yeteneklere, bir yandan da yasal düzen kuruculuğunun erdemlerine sahip bulunuyordu. Barış ve erinç günlerini yeniden geri getirtti, adı, ileriki kuşakların beğenisini ve dikkatini çekti.

BÖLÜM XXXVII

Manastır Yaşamının Kökeni, Yayılması ve Etkileri - Barbarların Hıristiyanlığa ve Arianizm'e Geçişleri - Vandalların Afrika'daki Zorbalığı ve Kıyıcılığı - Arianizm'in Barbarlarda Sona Ermesi.

Sivil işlerle kilise işleri arasındaki çözülmez bağlılık, hıristiyanlığın ilerlemelerini, yaptığı zulümleri, kurumlaşmasını, utkusunu ve son olarak da bozulmasını anlatmasını zorunlu kılmaktadır. Bu düşünceyle, çok ilginç ve Roma imparatorluğunun gerilemesi ve çöküşü üzerinde büyük etki yapmış iki din olayını önce ele almayı yeğ tutuyorum. 1° Manastır yaşamının kuruluşundan, 2° Kuzey barbarlarının hıristiyanlığa geçişinden söz etmek istiyorum (863).

1° Zamanla yalın hıristiyanlar ve koyu hıristiyanlar (864) arasında ayrılaşma belirgin hal aldı. Hükümdar, yüksek aşamalı görevli, asker ve tüccar, inancını ve çabasının, kendi çıkarının ve tutkusunun hizmetinde kullanıyordu. Sıkışıkça İncil'in ilkelerini kötüye kullanarak izleyen kaba sofular, yabancı coşku (vecid)'ları içinde, insanı bir suçlu, Tanrı'yı da kahredici olarak gösteriyorlardı. Dünya işlerinden ve tatlarından ellerini eteklerini çekiyorlar, şarap içmeyi reddediyorlar, et yemiyorlar, kadın erkek birleşmesini istemiyorlar, vücutlarına ve duygularına acı çektiyorlar ve, sonsuz mutlulukla ödüllendirilecek bir yoksulluk yaşamını sürdürüyorlardı. Konstantinus'un saltanatı sıra-

sında kaba sofular soysuzlaşmış dünyadan çekilerek sürekli yalnızlığa ya da dinsel toplum yaşamına kapandılar. Kudüs'deki hristiyanlar (865) şu yalancı dünyanın geçici mallarına iyeliği ve onları kullanmayı bırakarak, tek bir cins (kadın veya erkek)'ten topluluklar kurdular, doğal ya da yapay bir çöldeki insanlardan uzak durumlarını anlatan keşiş ve târik-i dünya ve ermit adlarını aldılar. Kısa sürede, aşağısıadıkları dünyadan saygı gördüler. Öyle ki, hiç bir bilimsel veriye ve araştırmaya dayanmadan, Yunan filozoflarının tüm erdemlerini gölgede bırakan tanrısal felsefelerine alkış topladılar (866). Keşişler, serveti, acıyı ve ölümü hor görme konusunda stoacılarla yarış edebilirlerdi. Bu sert düzende Pitagor öğretililerinin suskunluğu ve boyun eğmeciliği yeniden canlandırıldı. Keşişler, toplumsal geleneklerle yol yöntemi hiçe saymakta *kinikliği* geçtiler. Ne var ki, bu tanrısal felsefeye girenler daha temiz ve daha yetkin bir örneğe öykünüyorlardı. Çöle çekilmiş olan peygamberlerin izinde yürüyorlar (867) ve Mısır'da, Filistin'de Essenien'lerce kurulmuş olan, kendi iç âlemine dalarak tapınma yaşamı sürdürüyorlardı. Pline, filozofça bakışıyla, Ölü Deniz palmyeleri arasında yaşamını sürdüren bu yalnızlar topluluğunu izliyordu. Bu insanlar parasız olarak gereksinmelerini sağlıyorlar, kadınsız toplumlarını ayakta tutuyorlar, insanlardan tiksinenler kaçıp gelerek onlara katılıyorlardı (868).

Tüm boş inançların kaynağı olan Mısır toprakları manastır yaşamının da örneğini vermiştir (869). Aşağı Tebai' de doğan ve eğitimi çok eksik bırakılan Antonius, malını mülkünü dağıttı (870), genç yaşında ailesini ve memleketini bıraktı ve bağınazlığın verdiği acayip bir gözüpeklikle manastır kaba sofuluğuna girdi (871). Mezarların arasında ve bir kale yıkıntısı içerisinde geçen uzun ve zahmetli bir çile çekme döneminden sonra çölde üç gün yürüyerek Nil'in doğusunda, birkaç ağacın gölgelendirdiği, bir derenin geçtiği uygun bir yer gördü; son konağı olarak Kızıldeniz yakınlarındaki Kolzim tepesini seçti. Oradaki eski bir manastır bugün de aziz Antonius (Saint-Antoine) adını taşı-

maktadır (872). Hristiyanların dine bağlılığı ve merakı, çölde onu izledi. Aziz, İskenderiye'de görünmek zorunda kaldığı zaman ününü, saygınlıkla olduğu denli alçakgönüllülükle de korumasını bilmişti. Mısır köylüsü, öğretisini onayladığı Atanasius'un dostluğundan yararlanmış, büyük Konstantinus'un çağrısını saygıyla geri çevirmişti. Yüz beşinci yaşına eren yüce ihtiyar, kendi izinde ve öğretililerinden oluşan kalabalığı görerek sevinç duymuştu. Libya çöllerinde, Tebai kayalarında ve Nil dolaylarındaki kentlerde keşiş toplulukları hızla çoğalıyordu. İskenderiye'nin güneyindeki Nitria'ya bitişik dağ ve çölde beşbin *târik-i dünya* yaşıyordu. Oradan geçen yolcular, aziz Antonius'un öğretililerince bu çöl toprakları üzerinde kurulmuş elli manastırın örenlerini bugün de görebilmektedirler (873). Pokome ile bindört yüz tarikat kardeşi, Yukarı Tebai'deki Tabenne adasında oturuyorlardı (874). Bu aziz başpapaz, sırasıyla dokuz tane erkekler bir de kadınlar manastırı kurdu. Paskalya şenliklerinde, kimi kez bu manastırlarda onun yönettiği âyinleri elli bin erkek veya kadın hristiyan izliyordu (875). Hristiyan ortodoksluğunun merkezi, zengin ve kalabalık Oksirinkus kenti tapınaklarını, kamu yapılarını, kalelerini bile, ibadet ve hayrat işlerine ayırmıştı. Piskopos, oradaki oniki kilisede vaaz edebiliyordu. Bu vaazları manastır rejimine bağlı onbin kadın ile yirmi bin erkek izliyordu (876). Bu dindarca gelişmeden mutlulanan Mısırlılar, keşişlerin sayısı halkın sayısına eşit oldu diye seviniyorlardı (877). Sonraki kuşaklar, bir zamanlar Mısır'da hayvanlara verilen kutsallıklara bakarak, insan başına bir tanrı düştüğünü hesaplamak kolaydır, kanısını atasözü haline getirmişlerdi.

Atanasius, Roma'da manastır yaşamını kuramsal ve uygulamalı olarak yerleştirdi. Vatikan'ın kutsal eşğinde başpapazlarına eşlik eden Antonius'un öğretilileri bu yeni felsefe okulunu açtılar. Bu Mısırlıların gülünç ve yabanıl dış görünüşleri, önceleri korku ve tikslenme uyandırdı. Ne var ki, onlara alkış tutmak ve öykünmekte gecikilmedi. Senatörler, özellikle yaşlı hanımefendiler, saraylarını ve ev-

lerini manastır haline dönüştürdüler. Kısa süre sonra altı *vestal* kuruluğu, tapınak yıkıntıları üzerinde ve Roma Forumu ortasında yükselen çok sayıda manastırla silinip gitti (878). Antonius'ü örnek alan Hilarion (Hilarianus) adlı Suriyeli bir genç (879), Gazza'dan yedi mil uzaklıkta, denizle bataklık arasında uzanan bir çile çekildi. Burada geçirdiği kırk sekiz yıllık çetin çile yaşamı hayranlarının sayısını büyük ölçüde artırdı. Bu aziz insanın Filistin manastırlarına yaptığı her ziyarette kendisini iki, üç bin *târik-i dünya* da izliyordu.

Doğu'daki keşişliğin tarihinde Basilus ölümsüz bir ad bıraktı (880). Uzdillilikle ve Atina bilgeliğiyle bezenmiş bir ökelik ve ancak Kayseri piskoposluğunun yatıştırabildiği bir tutkuyla Basilus, Pontus'un kuş uçmaz kervan geçmez bir yerine çekildi ve bir süre, Karadeniz kıyıları üzerinde yaydığı tinsel toplulukları yönetme kayrası (lutfu)'nda bulundu. Batı'da, asker, keşiş, piskopos ve aziz Martinus (Tours'lu) (881) Galya manastırlarını kurdu. İki bin öğretilisi, gömülmesinde hazır bulundu. Onun uzdilli tarihçisi, daha elverişli iklim koşullarında da olsa, benzeri erdemleri toplamış bir eşinin Tebai çöllerinin yetiştirdiği gibi olamayacağını sanmaktadır. Keşişlik de hristiyanlık gibi hızlı ve yaygın biçimde genişledi. İmparatorluğun tüm eyaletleri ve sonunda tüm kentler, sayısı durmadan artan keşişlerle doldu. *Târik-i dünya*'lar, Lerens ile Lipari arasındaki Toskana denizinin ıssız adalarını, istençli sürgün yerleri olarak seçtiler. İmparatorluğun başka eyaletlerine göre, burasının karayla ve denizle ulaşım ve iletişimi kolay ve sürrekliydi. Hilarion'un yaşam örneği o denli bir kolaylık kazandı ki, buna bakarak Filistinli bir ermit (çokle hücre yaşamı sürdüren keşiş - *erennita*) Mısır'ı geçebilir, Sicilya'ya gemiyle gidebilir, Epir'e kaçabilir ve Kıbrıs adasına yerleşebilirdi (882). Latin hristiyanlar Roma'nın dinsel kurumlarını benimsediler. Kudüs'e gelen hacılar, en uzak yerdeki memleketlerine döndüklerinde oradaki manastır yaşamı örneğine öykündüler. Antonius'ün öğretilileri, tropikayı aşarak tüm Etyopya'ya yayıldılar (883). Flintshire'-

deki Bangore manastırı'nda iki bin keşiş bulunuyordu (884). Bu manastır İrlanda'nın barbarlarına birçok misyoner gönderdi (885). İrlanda keşişlerince Hebrid yarımadalarının birinde yerleşme yeri olan İona, kuzey bölgelerinde biraz bilim ışığı yanında büyük ölçüde boşınanç da yaymış oldu (886).

Toplumsal yaşamdan sürülen bu mutsuzlar, kendi karanlık ve kuruntulu iç dünyalarının tepilerine kapılmışlardı. Bu işe dayanma güçleri, her yaş ve her katmandan kadın - erkek çok sayıda insanın verdiği örnekle destekleniyordu. Bir manastıra giren keşiş adayı, çetin ama sonsuz mutluluğa götüren gerçek yolun o olduğuna inanıyordu (887). Bu inançlar, karaktere ve duruma göre az ya da çok etkili oluyordu. Kuşkusuz, akıl bu etkiyi reddediyor, tutkularsa bunu bağınazlık haline sokuyordu. Bağınazlığın egemenliği yumuşak yaratılışlar, özellikle kadınların ve çocukların benliği üzerinde kolayca yerleşiyordu. Mutsuzluk veren olaylar, gizli duyuncu acıları *inzivâ*'ya çekilme nedeni oluyor ve bu gibilerin verdikleri kararlar yine de çıkar ve övünme nedeni olarak ileri sürülebiliyordu. *Esenlik* yolunda yürümek için dünyadan elini ayağını çekmiş olan yalın ve sofı keşişler hristiyanların dinsel yaşamını yönetmekle, hücrelerinden çıkacak ermit de, bir baş piskoposluk sarayına - alçakgönüllülükle - yerleşmekle görevlendirileceklerini biliyorlardı. Mısır, Galya ve Doğu manastırları du:madan, bol sayıda azizler ve piskoposlar yetiştiriyorlardı. Tutku, kısa süre sonra, zenginliğe ve saygınlığa götüren yolu buldu (888). Manastır düzeninin kendilerine ün sağladığı ve halkın en sevdiği keşişler, yoldaşlarının sayısını artırmak için canla başla çalışıyorlardı (889). Soylulukları ve zenginlikleriyle tanınmış yurttaşlarla içli dışlı ilişkiler kuruyorlar, manastır mesleğinin huzuruna ya da saygınlığına kazandırmak için onlara her türlü düzeni ve çekiciliği uyguluyorlardı. Baba, biricik oğlunun evden götürüldüğünü görüyordu. Yeni yetişen aile kızı, gururu okşandığı için, doğa yasalarını çiğnemeye sürükleniyordu. Hanımefendi, imgesel bir yetkinliğe erişmek için, aile ya-

şamının erdemlerini ve görevlerini bırakıyordu (890). Hiye-ronimus'un inandırıcı uzduklılığı ve Tanrı'nın kayın valde-si (891) sanıyla, kızı Eustokya'nın erdenliğini Tanrı'ya vak-fetti. Öğütleriyle ve tinsel yol göstericisinin yönlendirmesiyle Paula, Roma'yı ve henüz küçük yaştaki oğlunu bira-karak Beytullahim (Bethleem) köyüne çekildi, bir hastane ile dört manastır kurdu, çilesi ve sadakalarıyla, katolik kili-sesinde büyük ün kazandı. Bu gibi örnekler, yüzyılın onuru olarak kutlanıyordu (892). Şu da var ki, manastırlar bir sürü değersiz kimselerle dolmuştu. Bunlar, ellerini ayakla-rını dış dünyadan çekerken yaşamlarında yokluğunu çek-tikleri birçok şeye manastırın duvarları içerisinde kavuşa-biliyorlardı. Köylüler, köleler ve zanaatkarlar, halkın gös-terdiği ilgi ve saygıyla ve disiplindeki gizli gevşemelerle dingin ve saygın hale gelen bir mesleğe geçebilmek için de-ğersiz ve çok yorucu işlerini bırakmaya can atıyorlardı (893). Vergilerin ağırlığı altında ezilen Roma uyrukları devlet yönetiminden kaçıyorlar, bir kısım gençler de, ma-nastır yaşamının kimi güçlüklerini askerlik hizmetinin teh-likelerine yeğ tutuyorlardı. Her sınıftan ürkek taşralılar, barbarlardan korkuyor, manastırlarda sığınak ve yiyecek-icecek buluyorlardı. Lejyonlar bu dinsel yuvalarda gömü-lüyor, kimi bireylerin alınyazısını yumuşatan bu nedenler yavaş yavaş imparatorluğun gücünü ve kaynaklarını ku-rutuyordu (894).

Eskilerin manastır mesleği, isteğe bağlı bir dinsel bağ-lılık davranışydı (895). Tanrı'yı terkeden kararsız bağınaz Allahın sonsuz öcüne uğrayacaktı. Halbuki manastırın ka-pıları tövbe için sonuna dek açıldı ve, dinsel terörlere kar-şı duyuncu güçlendiren keşişler onu yeniden insanlığına ve vatandaşlığına kavuşturuyorlardı. İsâ'nın karıları bile bir ölümlü kocanın kollarından - nâmusu aykırı düşmek-sizin - geçiyorlardı (896). Kimi kötü örnekler ve boşınanç-ların artması, bu işleri dizginlemek gerekliliğini ortaya koy-du. Yeterli bir sınama döneminden sonra, açık ve kesin istekli adayın bağlılığına inanıldı. Devlet ve kilise yasaları bu - geri dönülmez - bağlantıyı onayladılar. Başladıktan

sonra manastırdan kaçanlar ağır suçlu olarak kovuşturuldu, yakalandı ve yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldılar. Bu yaşama girenlerin serbest davranma istençlerini ellerinden alan sivil otorite de işe karışınca bu aşağılık köle yaşamının tek övüncü de ortadan kalkmış oldu (897). Keşişin davranışları, sözleri, düşünceleri bile sert ve esnek-siz bir kurala, ya da bir üst'ün keyfine bağlı kaldı (898). En küçük kusur, hapisle, aşağılamalarla, aç bırakılmakla, ya da kırbaçlamakla cezalandırılıyordu. En önemsiz bir söz dinlememe, mırıldanma ya da savsama, ağır günah sayılıyordu (899). Mısır keşişlerinin başlıca erdemi, baş papazlarının buyruğu saçma sapan olsa ve de suç oluştursa bile ona körükörüne uymaktan ibaretti. Çok zaman sabırları en saçma buyruklarla denenirdi. Onlara çok büyük taşlar taşıtılırdı, toprağa bir sopa dikilir, üç yıl süreyle sulatılır ve sonunda kök tutmuş olması gerekirdi; yanan ateş üzerinden yürütülür ya da çocuklarını derin bir kanala atmaya zorlanırlardı. Çok sayıda aziz ya da çılgın bu gülünç boyun eğmelerle ölümsüzleşmişlerdir (900). Söz dinleme ve kanağanlık alışkanlığı tüm ussal ve yüce ruhlu niteliklerin kaynağı olan ruh özgürlüğünü yok ediyordu. Böylece keşiş, kilise zorbasının inancına ve tutkularına dinsel inançla kendini kaptırarak bir kölenin tüm kusurlarını da edinmiş oluyordu. Doğu kilisesinin dinginliği, akıl ve insanlıktan yoksun bir sürü bağnazca sürekli olarak bozuldu. İmparatorluk lejyonları, bu din adamlarından korktukları denli en yırtıcı barbarların bile saldırısından korkmadıklarını açıkça dile getiriyorlardı (901).

Boş inançlar, keşişler için birtakım garip giysiler icat etti (902). Asıl acayiplik, zamanın değişmesiyle gülünç halle gelmiş bir modele bağlanmalarından ileri gelmekteydi. Benediktus (Benedictin)'lerin kurucusu, giyim kuşam konusunda her türlü yeğ tutulmayı ve gösterişi reddetmektedir. Ayrıca, öğretililerini, içerisinde yaşadıkları ülkenin yalın ve kaba giysilerini benimsemeye özendirmektedir (903). Eskilerin manastır giysileri iklimlere ve yaşayış biçimlerine göre değişiklikler göstermekteydi. Hiç ayırd etmeden,

Mısır köylülerinin koyun derisinden Yunan filozoflarının harmanilerine varıncaya dek her tür giysiyi kullanıyorlardı. Keşişlerin çamaşırları Mısır ürünlerindendi. Batı'da bu yabancı ve pahalı savurganlığa yanaşmıyorlardı (904). Genel yöntemleri, saçlarını makasla ya da usturayla traş etmek ve - din dışı nesneleri görmekten korunmak için - başlarına kukuleta geçirmektir. Çok soğuk havaların dışında yalınayak ve çıplak bacakla yürüyorlar, ağır adımlarında ellerindeki bastondan yararlanıyorlardı. Gerçek bir *târik-i dünya*'nın görünüşü ürküntü ve tiksinti vericiydi. İnsan için sıkıntılı ve kötü gelen duyular Tanrı'ya hoş görünmek amacıyla yapılıyordu. Tabenna kuralı yıkanmayı ya da yağ sürünmeyi yasaklıyordu (905). Çile çıkarmakta olan keşişler tahta, hasır ya da kaba bir örtünün üzerinde yatıyorlar, hurma yapraklarından oluşmuş bir demeti, gündüzün minder, geceleyin de yastık olarak kullanıyorlardı. İlkel hücreleri, sağlam olmayan nesnelerden yapılmış küçük kulübelardı. Bunlar, düzenli yolların yanlarına diziliyor ve, içerisinde kilisesi, hastanesi, belki kütüphanesi, bahçesi, çeşmesi ya da temiz su sarnıcı bulunan bir köyü oluştuyordu. Otuz, kırk keşiş, özel kuralı bulunan bir disiplin altında toplu bir halde yaşayan bir aile oluşturuyor ve Mısır'daki büyük manastırlar otuz, kırk aileyi kapsıyordu.

Manastır dilinde keyif ve eğlenceyle ağır suç eşanlamındaki kavramlardı. Deneyim, kısa zamanda keşişlere anlatı ki, temiz olmayan istekleri söndürmek ve bedensel arzuları kırmak ancak sürekli perhizler ve olağan kanıklıkla olasıdır (906). Kendilerine uyguladıkları (el ayak çekme) önlemi ne sürekli ne de tekdüze idi. Ne var ki Pentekot şenlikleri büyük perhizin yoksunluklarını ödünleyebiliyordu. Yeni manastırların aşırı gayretçiliği yavaş yavaş gevşedi. Galyalıların oburca iştahları Mısırlıların sabırlı ılımlılıklarına öykünemedi (907). Antonius'un ve Pakome'nin öğrettileri günlük yiyecek olarak (908) oniki ons ağırlığındaki ekmek ya da peksimetle (909) yetiniyorlar, bunu da, biri öğleden sonra, öbürü de akşam olmak üzere iki öğünde yiyorlardı. Yemekhane için hazırlanmış haşlama sebzelere

el sürmemek bir görevdi. Ne var ki, başpapazın hoş gö-rü-süne emmala kimi zaman peynir, süt, meyve, salata ve Nil balıklarının kurutulmuşu bile verilebiliyordu (910). Bun-lara yavaş yavaş ve bol ölçüde deniz ve ırmak balığı da ek-lendi. Et ise yalnız hastalara ve yolculara tanınıyordu. Av-rupa'daki daha az sıkı manastırlar bu yiyeceği benimse-yince oldukça olağanüstü bir ayırım düzenlediler. Yaban ve evcil kuşların eti dörtayaklı hayvanların etlerine oranla dince daha kabul edilebilir olarak nitelendirildi. İlk keşiş-ler suyu ancak içmek için bulundururlardı. Benediktus'le-rin kurucusu zamanın ılımsızlığına çatıyor ve her softaya günlük olarak yarım (setiye)'lik şarap hakkı tanıyordu (911). İtalya bağları bu önemsiz içeceği kolayca sağlayabi-lirdi. Aziz Benua (Benoit - Benedictus)'nın çok sayıda öğ-rettilileri Alpler'i, Ren'i ya da Baltık denizini geçerek ora-larla şarap yerine elma rakısı ya da set bira buldular.

İncil'den esinlenerek yoksulluk erdemini arayan aday, bir topluluğa girerken, tüm bireysel ya da takma mal mülk varlık düşüncesinden ve anısından vazgeçiyordu (912). Frerler, kendi çalışmalarıyla elde ettikleri ürünlerle geçi-niyorlardı. Çalışma, çile, beden eğitimi ve geçimini sağla-manın en kutsal aracı olarak onlara salık verilmişti (913). Keşişler, ormanlarda açtıkları ve bataklıklarda kurutarak kazandıkları toprakları özenle ekiyorlardı. Hiç yüksünme-den uşakların ve kölelerin yapacağı en bayağı işleri görü-yorlardı. Büyük manastırların dış duvarlarıyla çevrili ala-nında giysilerinin, kullanacakları araç ve gereçlerin ve hücreleri için gerekli nesnelerin yapımıyla ilgili tüm za-naatların yer aldığı görülüyordu. Manastırlar üzerine ya-pılan incelemeler, boş inancın karanlıklarını koyulaştırma-ya olduğu kadar aydınlatmaya da yardımcı olmuştur. Ki-mi *târik-i dünya* bilginlerin çabası ve merakı kilise içi ve kilise dışı bilimleri işlediler. Sonraki kuşaklar Yunan ve Latin dizini anıtlarının saklanabilmiş olmasını onlara borç-ludurlar ve bunu açıkça dile getirmelidirler (914). Ne var ki, keşişlerin büyük sayıdakileri, özellikle Mısırdakiler, tahta papuçlar, ve hurma yapraklarından sepet ve hasır

yapıyorlardı. Kendi gereksinimlerinden artığını, keşiş topluluğunun gereksinimleri için satıyorlardı. Tabenna'nın ve Tebai'deki öbür manastırların gemileri Nil yoluyla İskenderiye'ye değin geliyorlardı. Hristiyan pazarında işçilerin aziz oluşu, ürünün öz değerini yükseltebiliyordu.

Şu da var ki ellerin çalışması kısa sürede yararsız oldu. Yasaların zararlı hoşgörüsü, keşiş adayına yalnız, yaşamını kendileriyle geçirmesi gereken azizlere tüm servetini vermekle kalmayıp, manastıra girdikten sonra da vasiyet ya da kalıt olarak alacağı varlıkları da kazanmasına izin veriyordu (915). Melania, üçyüz livre ağırlığındaki gümüş sofrta takımını sattı, azize Paula da, gözde keşişlerinin gönlünü hoş etmek için çok büyük bir borç altına girdi (916). Manastırların zenginliği yavaş yavaş arttı. Kuruluşlarının birinci yüzyılında, putperest Zosime'nin iyi niyetle olmayan görüşüne göre, hristiyan keşişler, yoksullara yardım bahanesiyle çok büyük sayıda zengin aileyi yoksulluğun içrisine düşürdüler (917). İlk zamanlardaki aşk ve şevklerini yitirmedikleri sürece, özenlerine bırakılmış yardımıcılığın içtenlikli ve aklı başında paylaştırmaları olarak göründüler. Ne var ki, gönençleri arttıkça disiplinlerinde gevşeme oldu. Varlıklılaşıma kendini beğenmeyi getirdi, o da gösteriş ve şatafatı doğurdu. Dinsel saygının sağlanması uğrunda görkemlilik hoş karşılanabilir ve durmadan ilerleyen bir topluma ayrılmış yapıların gösterişli olması usa yakın gelebilir. Ne var ki kilise, ilk zamanlardan beri keşişlerin bozulması üzerine dikkati çekmişti (918). Keşişler, kuruluş amaçlarını unutarak, vazgeçtikleri dünya zevklerine kendilerini kaptırmışlardı ve kurucularının ağırbaşlı erdemleriyle elde edilmiş servetleri, utanç verici davranışlarla kötüye kullanıyorlardı (919). Bilim adamının gözü, hiç şaşırmadan ve hiddetlenmeden üzücü ve tehlikeli erdemlerin insanlığın olağan kusurlarına nasıl dönüştüğünü görecektir.

Eski keşişlerin yaşamı, zamanı dolduran ve ussal olarak tüm yetileri devindiren etkin ve toplumsal uğraşlarla kesintiye uğramaksızın yalnızlık ve çile ortamı içerisinde

geçiyordu. Bir keşiş, yanında yoldaşlarından biri olmadan manastırdan dışarı çıkmıyordu. Böylece birbirlerinin gizli gözleyicisi olabiliyorlar ve dönüşlerinde, dış dünya'da gördüklerini ve duyduklarını unutmak ya da bu konuda ağızlarını açmamak zorunda bulunuyorlardı. Geleneksel inancı olan her yabancı, manastırlarda konukseverlik bulabilirdi. Ancak, bunlar ayrı bir dairede kalabilirlerdi ve böylece, keşişler, dünya işleri üzerine konuşma olanağı bulamazlardı. Manastıra kapanmış köle, dostlarının ve ailesinin ziyaretini, kıdemli keşişlerin de hazır bulunması koşuluyla kabul edebilirdi. Sevecen bir rahibenin ya da yaşlı bir râhibin - eleştiri niteliğinde de olsa söylediği bir söz ya da bir bakışı, kıvanç verici sayılıyordu (920). Bir rastlantı sonucu aynı cezaevinde toplanmış gibi, sofular da birbirleriyle herhangi bir ilişki olan kimseler değildi. Bu yalnız insanların birbirine aktaracağı çok az düşünce ve duygu vardı. Birbirlerine yapacakları ziyaretlerin saat ve süresini baş keşiş özel bir izinle saptıyordu. Sessiz yemeklerine, yüzlerini göstermeyecek biçimde sivri başlıklarla geliyorlardı (921). İnceleme, yalnızlık yaşamının başvuracağı kaynaktır. Ne var ki, manastırları dolduran köylüler ve el işçileri, bilimsel ve dinsel incelemeler için herhangi bir ön bilgiye ve eğitime sahip değillerdi. Ancak elleriyle çalışabilirlerdi. Ama, kendini beğenme kısa zamanda onlarda şu kanıyı yerleştirdi ki, el emeğiyle çalışma iç âleminin erdemlerini ve ruhsal yetkinliği yozlaştırmakta, ustalık ise, kişisel çıkarla dürtüklenmediği zaman çok büyük bir uğraşı gerektirmemektedir (922).

İnançlarının ve dinsel tutkunluklarının aşamasına göre keşişler, gündüzün hücrelerinde zamanı sözlü ya da tinsel dualarla geçiriyorlardı. Akşamleyin biraraya geliyorlar ve geceleyin manastırın toplu dinsel törenini yerine getirmek üzere kalkıyorlardı. Mısır'da pek seyrek olan bulutlanma dışında saat, yıldızların durumuna göre belirleniyor, bir çeşit borazan ya da köylü haberleşme aracı, yirmi dört saatte iki kez, çölün engin suskunluğunu bozuyor, mutsuzların son sığınakları olan uyku zamanını onlara bil-

diriyordu. Eğlencesiz ve işsiz boş saatler çok ağır geçiyordu, varlığından usanmış keşiş günde yirmi kez güneşin yavaş deviniminden yakınıyordu (923). Bu can sıkıcı durumda kuruntu ve boş inanç, kurbanlarının yakasını bırakmıyordu (924). Manastır yaşamı içerisinde aradıkları dinlenme, sonradan kendini gösteren pişmanlıklar, kuşkular, adam öldürme istekleriyle sarsıntıya uğramaktaydı. Doğal kökenli her içtepiyi bağışlanmaz bir suç olarak düşündüklerinden her an, sonsuz bir uçuruma düşmeye hazır olduklarına inanıyorlardı. Hastalıklarının ya da umutsuzluklarının neden olduğu ağır ve sıkıntılı bunalmalar ölümle, kimi zaman da akıl hastalıklarıyla son buluyordu. Altıncı yüzyılda, aklını yitiren sofular için bir hastane kurulmuştu (925). Kendinden geçerek coşkunluk içerisine düşmeden önce, onlara dadanan görüntüler kerâmetler ve tansıklar tarihine bol gereç (malzeme) sağlamış oldu. Onların inancına göre pek çok sayıda görünmez düşmanlar ve şeytanlar, durmadan çevrelerinde uçuşuyordu, ve, her an biçim değiştirebilen bu kötülük yaratıkları bu sofuları korkutma, erdemlerini bozma fırsatını yakalamaya çalışıyorlardı. Bağnazlığın neden olduğu kuruntu (evham) uslarını ve imgeleme yetilerini etkiliyordu. İstemediği halde gece dualarını okuyarak uyuyan keşiş, düşünde gördüğü korkunç ve çekici imgeleri uyanıkken görmüş gibi bir sanıya kapılıyordu (926).

İki tür keşiş bulunmaktaydı: Toplu halde, aynı kural ve disiplin altında yaşayanlar, ki bunlara Senobitler (Cenobites) deniliyordu. Yalnız yaşayarak, toplum dışı ve bağımsız bağnazlıklarının iç tepilerini istedikleri gibi izleyenler, ki bunların da adı anakoret (anachoretes)'ler - *târik-i dünya*'lar - dı (927). En sofuları ve en tutkuluları dünyadan olduğu gibi manastırdan da vazgeçiyorlardı. Mısır, Filistin ve Suriye manastırları *Laura* (928) denilen mağara ya da hücrelerle çevriliydi. İnananların saygı ve ilgisi, keşişlerin kendini beğenmişliklerini de artırıyordu (929). Vücutlarında, boyunlarında, kollarında ve bacaklarında kalın demirden haçlar, zincirler ve halkalar taşıyorlardı. İçlerinden ki-

mileri de her türlü giysiyi reddediyorlardı. Kadın ve erkek kimi azizlerin çıplak vücutlarını yalnız uzun saçları kapatıyordu. Bu yabanıl ve acınacak halleriyle insanın da öbür hayvanlar gibi olmasını yürekten istemişçesine bir izlenim bırakıyorlardı. Sayıları çok olan anakent (*târik-i dünya*) tarikatindekiler sürülerle birlikte kırlarda otlayanlar adını almışlardı (930). Issız yerlerde bir yabanıl hayvan yakalıyorlar, ona benzemeye çalışıyorlardı. Bugün bile Tebai'nin taş ocaklarındaki kimi mermerlerin üzerinde onların çilesini gösteren yazıtlara rastlanmaktadır (931). Çilenin yetkinlik süresi olan birçok yıl içerisinde günlerce yiyeceksiz, uykusuz ve suskun kalıyorlardı. Tüm mevsimlerin etkisine alışıp dayanabilirse o insanı (ona da insan denebilir-se) mutluluk bekliyordu.

Manastır yaşamının kahramanları arasında Simeon Stilit, olağanüstü bir çile düzeni bulmakla adını ölümsüzleştirdi (932). Bu Suriyeli çoban onüç yaşındayken işini bıraktı, bir manastıra kapandı. Uzun ve eziyetli bir çile yaşamı geçirdikten ve bu arada, bir intihardan da güç kurtulduktan sonra, Antakya'nın doğusunda otuz, kırk mil uzaklıktaki bir dağda barınağını kurdu. Taş duvarla çevrili bir alan içerisinde - ki buna *mandara* deniliyordu - ağır bir zincirle bedenini sardı, gitgide dokuz ayaktan altmış ayağa yükseltilen bir sütunun üzerine çıktı (933). Suriyeli anakoret (*târik-i dünya*) yazın yakıcı sıcağı ve kışın dondurucu soğuğu altında bu sütun üzerinde otuz yılını geçirdi. Bu çetin durumda korkmadan ve başı dönmeden durabilmeyi alışkanlık ve sürekli tutum ona öğretmişti. Çeşitli dualarını da orada yapıyordu. Kimi zaman ayağa kalkarak dua ediyor, kollarını haç oluşturacak biçimde geriyordu. En olağan devinimi, başı ayaklarına değecek denli vücudunu öne eğip yeniden doğrulmaktı. Meraklı bir seyirci, bu devinimi bin ikiyüz kırkdört kez yaptığını saydıktan sonra, uzaktan olduğu halde dayanamıyarak saymayı kesti. Kasığında oluşan bir ülser (934) yüzünden çok yaşıyamadı, ama son soluğuna dek bu değişik çilesini sürdürdü ve sütunu üzerinde, hiç kıpırdamadan can verdi. Bir hükümdar,

keyfi buyruklarla bu tür işkence cezaları verse, zorbanın zulmü olarak nitelendirilir. Bu istençli şehit ise yavaş yavaş bedeninin ve ruhunun duyarlılığını yok etmişti. Kendi canı için bu kerte kıyıcı olan bağnazların başka insanlar için duygulu ve sevgi dolu olmaları düşünülemez. Duygusuzluk her zamna ve her ülkedeki keşişlerin belirleyici niteliği olmuştur. Dostluk duygusu için soğuk ve etkilenmez ruhları din konusunda kolayca kükrete ve acımasız çabaları kutsal engizisyon mahkemelerinde rahatça görev yapmalarını olası kılmaktaydı.

Bilginlerin acımasına ve tiksınmesine neden olan aziz keşişler, halkların ve hükümdarların saygısını elde ediyorlardı. Binlerce hacı, Galya'dan ve Hintler'den Simeon'un taş direği önünde secde etmeye geliyorlardı. Sarrasin oynamaları onun hayır duasını kazanmak uğrunda birbirleriyle yarış ediyorlardı. Pers ve Arabistan kraliçeleri onun doğaüstü erdemleri önünde eğiliyorlardı. Genç Teodosius, devletin ve kilisenin en önemli sorunları üzerine bu ermiş *târik-i dünyâ* ile danışmalarda bulundu. Başpiskopos, Doğu orduları başkomutanı, altı piskopos, yirmibir kont ya da tribunus ve altıbin asker, Simeon'un cenazesini, törenle Tenisse dağından övünç ve güç kaynağı olarak onu bağrına basacak Antakya kentine getirdiler.

*Târik-i dünyâ*lar yavaş yavaş havarilerin ve şehitlerin ününü gölgelediler. Hristiyan dünyası, onların kalıntıları önünde yerlere kapandı ve bu değerli kalıntılar için söylenen tansıklar, yaşamları sırasında elde etmiş oldukları başarıları sayı ve süre bakımlarından kat kat aştı. Menkıbeleri, meslekdaşlarının siyasal ya da kanağan davranışlarıyla uydurulmuş birtakım olaylarla şişirildi (935). Mısırlı ya da Suriyeli bir keşişin istenci karşısında evrenin sonsuz akışı durdurulabilir, biçiminde bir inanç oluştu. Tanrı'nın bu gözdeleleri en umutsuz hastaları, ellerini sürerek, kimi kez bir sözle, ya da, çok uzakta olsalar bile, bir ulaklık (mesaj) göndererek iyileştirme yetisine sahip diye biliniyorlardı. İnsanların ruhlarına ve bedenlerine girmiş olan en dirençli şeytanların bile buralardan çıkmalarını sağlıyor-

lardı. Çöl aslanlarını ve yılanlarını korkusuzca buyrukları altına alıyor ve onlara egemen oluyorlardı. Timsahın sırtında Nil'i geçiyor, fırın ateşi içinde serinliyorlardı. Ekelikten yoksun ozanca yapıntı (faraziye)'lara benzeyen bu saçma sapan masallar hristiyanların usunu, inancını ve ahlâkını soysuzlaştırdı. Kanağanlıkları ruhlarının yetisini güçten düşürdü ve bozdu. Tarihin tanıklığını değiştirmeye başladılar. Boşinancın beceriksizlikleri ve yanılgıları yavaş yavaş bilimin ve felsefenin yarattığı aydınlığı kararttılar. Azizlerle ve tüm gizemli öğretilerle meydana getirilmiş dinsel davranışlar, tanrısal vahiyler ve yaptırımlarla desteklendi. Keşişlerin kurduğu egemenlik altında vatanseverliğin ve vatandaşlık erdemlerinin yok olduğu görüldü. Çiçero'nun yazılı belgeleriyle Teodore'nin menkıbeleri ve Caton'un ırası (karakteri) ile Simeon Styli'tinki arasındaki ayırımı ölçme olasılığı bulunursa Roma imparatorluğunun beşyüz yıllık bir dönem içerisinde uğradığı evrimi belki anlayabiliriz.

II. Hristiyanlık, birbiri ardından iki şanlı ve kesin sonuçlu utku kazanmıştır. Bunlardan biri Roma imparatorluğunun aydın ve uygar yurttaşları üzerinde; öbürüyse, imparatorluğu yıkan ve Romalıların dinini benimseyen İskit ve Cermen barbarları üzerinde kazanılmıştır. Bu yabancı yeni hristiyanlar arasında bulunan Gotlar, ilk örnekleri oluşturmuşlardır. Bu ulus, yeni dinlerini sonraki kuşakların sevgisini ve minnetini kazanan yararlı bilim ve sanat bulucuları katına konulmaya değer bir yurttaşlarına borçludur. Galianus zamanında Asya'yı yakıp yıkmış olan Gotlar çok sayıda insanı da tutsak olarak birlikte getirmişlerdi. Bu tutsaklar arasında çok hristiyan ve papaz da vardı. Köle durumundaki bu misyonerler, dağıtıldıkları Daçya köylerinde efendilerini hristiyan yapmak için başarıyla çalıştılar. Ektikleri İncil tohumları yavaş yavaş gelişip büyüdü. Bir yüzyıldan az sürede din uğrundaki girişim, ataları Kapadokya'nın küçük bir kentinden Tuna'nın öbür yanına getirilmiş olan Ulfilas (Ulphilas)'in çalışmalarıyla tamamlandı.

Gotların piskoposu ve havârisi olan Ulfilas (936), örnek oluşturan yaşamı ve yorulmak bilmez çalışmalarıyla barbarların saygı ve sevgisini kazandı. Vaaz ettiği ve örnek olduğu erdem ve gerçeğin öğretisini güvenle onlara aşıladı. Ulfilas, kutsal Kitap'ın, binbir zorlukla, Cermen ya da Töton dilinin bir diyalekti olan Got diline çevirisini yaptı. Bir yandan da, barbarların yırtıcı davranışlarını dürtükleyen ve özendiren Krallar'ın dört kitabını ustalıkla ortadan kaldırdı. Onun ökeligi (dehâsı), doğa ötesi düşünceleri belirtmekte yetersiz kalan Gotların konuştuğu çoban ve asker dilinin bu yetersizliğini ve sertliğini yetkinleştirerek iyileştirdi. Çevirisine başlamadan önce Ulfilas, Yunanca ve Latince'de kullanılmayan sesleri dile getirmek için yirmi dört harfli yeni bir ABC geliştirmek zorunda kaldı (937). Savaş ve iç çekişmeler Got kilisesinin düzenini bozdu. Çıkarları yüzünden bölünen şefler, din konusunda da bölünme yarattılar. Romalıların bağlaştığı olan Fritigern, Ulfilas'ın aracılığıyla hristiyan olduğu halde sert başlı Atanarik, imparatorlukla bağlaşmayı ve İncil'in boyunduruğuna girmeyi reddetmişti. Uyguladığı işkence, yeni dindarların inancını sınavdan geçirmeye yaramıştı. Bir arabada Thor'un ya da Woden'in imgesi bütün sokaklardan geçirilmiş, atalarının put tanrısına tapmayı istemeyenler, tüm aile bireyleriyle birlikte, çadırları içerisinde yakılmışlardı. Ulfilas'ın değerliliği, barış elçisi olarak iki kez geldiği Doğu sarayının saygısını ona kazandırmıştı. Saygıdeğer başpapaz, Valensius'ün korumasını isteyen Gotların bu isteğini dile getirmişti. Halkını, kendilerine *vaad edilen* topraklara Tuna'nın derin sularını aşarak götüren bu tinsel kılavuza Mûsâ takma adı verilmişti (938). Onun kişiliğine bağlanmış ve sesine kulak vermiş olan çobanlar, hayvan sürülerine bol yiyecek sağlayan ormanlar ve otlaklarla dolu bir ülkede, komşu eyaletlerden buğday ve şarap satın alma olanaklarını elde ediyorlardı. Bu barbarlar, İncil'in getirdiği inanç'ın huzurunda çoğaldılar (939).

Soydaşları olan savaşçı Vizigotlar, sürekli olarak savaş, bağlaşıklık ya da *fetih* ilişkileri içinde bulundukları

Romalıların dinini toptan benimsediler. Tuna'dan Atlantik okyanusu'na dek yaptıkları uzun ve utkulu yürüyüşlerinde, bağlaşıklarını hristiyanlaştırdılar ve yeni yetişen kuşağı okutup yetiştirdiler: Alarik'in ordugâhında ve Tuluz (Toulouse) sarayında egemenliğini kuran dinsel hava Roma ve Konstantinopolis saraylarına da örnek ve ders olabilecekti (940). Aynı döneme doğru Batı imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde yerleşmiş tüm barbarlar hristiyanlığı kabul ettiler: Bunlar, Galya'daki Burginyon (Bourguignons)'lar, İspanya'daki Süev'ler, Afrika'daki Vandallar, Pannonya'daki Ostrogotlar'la Odoakre'yi İtalya tahtına oturtan paralı asker sürüleri idi. Franklarla Saksonlar, putperestlik yanılıklarını sürdürüyorlardı. Franklar, Klovis (Clovis) örneği, onların boyun eğmesiyle Galya monarşisini ele geçirdiler. Roma misyonerleri, Britanyanın Sakson fatihlerinin yabanıl boşınançlarını aydınlığa kavuşturdular. Bu barbar «yeni hristiyan»'lar, çabalarını dinin yayılması uğrunda harcadılar. Merovenjiyen krallarıyla ardılları Şarlmanny ve Oton'lar, yasalarla ve kazandıkları savaşlarla (haç)'ın egemenliğini yaydılar. İngiltere Cermanya'yı havâri yaptı, İncil'in ışığı yavaş yavaş Ren kıyılarından Elbe, Vistül ve Baltık dolaylarındaki uluslara yayıldı (941).

Barbarların hristiyanlığa geçmelerinde yardımcı olan, ister ussal, ister duygusal güdülere dayansın, çeşitli etkenleri saptayabilmek kolay değildir. Bu güdüler, bir kapris, bir kaza, görülen bir düş, bir tansığın yorumu, bir papazın ya da kahramanın örnek alınması, dindar bir eşin kadınlık etkisi, ve hepsinden de çok, tehlike sırasında hristiyanların Tanrı'ya tapınarak sığınmaları ve duaları gibi olgular dı (942). Alışkanlığın ve toplumun seli çocukluğun ve eğitimin inançlarını alıp götürdü. Keşiflerin saçma sapan erdemleri İncil'in tinsel inaklarını destekledi, ruhsal tanrıbilim, aziz ölülerinden derlenen artıkların görünen gücüyle ve dinsel tapınmayla ayakta tutuldu. İnançsızları hristiyan yapmaya çalışan misyonerler, bir sakson piskoposu'nca azizlerden birine telkin edilen ussal görünüşlü bir inandırma aracını da kullanabiliyorlardı (943). Şöyle deniyordu:

«Tanrıların soy kütüğü masalları anlatılırken bunların birbirinden olduğu söylenir. Bunu kabul ederek, doğmak suretiyle oluştuklarını ve ölümlerinin de olası bulunduğunu tanıtlamak için yapılarının yetkinsizliğini gösteriniz. Bu tanrılardan en eskisi ne zaman, hangi araçla ve hangi nedenle meydana gelmiştir? Yeniden tanrı meydana getirmeyi sürdürmekte midirler, ya da artık böyle bir durum yok mudur? Meydana getirmeyi sürdürmüyorsa bunun olağanüstü nedenini karşınızdakinden öğrenin. Eğer bu tanrılar yenilerini dünyaya getirmekteyseler sayıları sonsuza dek çoğalacaktır. Bu durumda en üst kademedeki Tanrı'nın gazabı (kızgınlığı) çekilmiş olmayacak mıdır? Gökyüzü, yer ve tüm evren sistemi, yaratılmış ya da başlangıcı ve sonu olmayan varlıklar olarak düşünülebilir. Eğer bu düşünce gerçekse, o tanrılar, yaratılıştan önce var olabilirler miydi? Eğer evren, yaratılmış değil de başlangıcsız bir varlık durumundaysa bu tanrılar, kendilerinden önce var olan bir dünyaya nasıl yasalar koyabildiler? Bu kanıtlardan, alçak gönüllülükle yararlanınız. Elverişli fırsatlarda hristiyanlık vahyinin gerçeğini ve güzelliğini duyurunuz. İnançsızları, kızdırmadan inanç yoluna sokunuz.» Bu doğa ötesi (metafizik) ve ince düşünce düzeni, geniş halk kitlelerinin daha güçlü benimsemesiyle güçlendi. Başarı, tüm dünyaya varlıklarıyla birlikte putperestlikten elini ayağını, çekmiş, hristiyanlık saflarına geçmişti. Dünyanın en güçlü, en aydın ulusu olan Romalılar bile eski inançlarını bırakmışlardı. İmparatorluğun yıkıntıları yeni dinin güçsüzlüğüne tanık gibi görünse de utkulu Gotların hristiyanlığa geçişleri bu görüşü çürütür nitelikteydi. Batı imparatorluğunu ele geçirmiş olan barbarlar arka arkaya aynı örneği vererek kanıtı doğruladılar. Şarلمان zamanından önce Avrupa'nın hristiyan ulusları, ılıman iklimleri ele geçirmiş, zeytin, buğday ve şarap yetiştirip üretilen ülkelere sahip oldukları için övünürlerken, putperestler ile onların güçsüz putları Kuzey'in buzlu bölgelerinde sıkışıp kalmışlardı (944).

Göklerin kapısını barbarlara açan hristiyanlık, onların ahlaksal ve siyasal durumlarında da büyük değişiklik

yarattı. Öğretisi kitaplara geçmiş bulunan bir dini öğrenmek için gerekli olan «harf kullanma» alışkanlığını elde ettiler. Tanrısal gerçekleri okuyup öğrenirken imgeleme yetileri de tarih, doğa, güzel sanatlar ve toplum bilgileriyle zenginleşiyordu. Hristiyan olmalarını kolaylaştırdıktan sonra İncillerin kendi ulusal dillerine çevrilmiş olması, kuşkusuz, papazlarında da özgün metni okumak, kilise yol ve yöntemlerini öğrenmek ve kilise Babaları'nın yazıtlarındaki kilise geleneğinin geçirdiği evrimi incelemek isteği uyanı. Bu tinsel kalıtlar, Yunan ve Latin dilleriyle yazılmıştı, ayrıca eski çağların en büyük ve güzel yapıtlarını da kapsıyordu. Hristiyan barbarlarca da benimsenen Virgilius, Çiçero ve Tite-Live'nin ölmez yapıtları, Augustus'tan Klovvis ve Şarlman dönemnie dek, kuşaktan kuşağa, sessizce iletilip aktarıldı. Geçmiş zamanların anısı insanların ilerlemesine ışık tuttu, ve bilim batılı ulusların olgunluğa erişecekleri gün, kendilerini devindirecek ve yol gösterecek niteliği saklamayı sürdürdü. Barbarlar yeni dinle acıma ve hoşgörü duygularını edinebiliyorlardı. Tutkularını dizginlemek konusunda geleneklerini önleyemezlerse bilinçleri, çoğunlukla da duyuncu acılarıyla kendilerini tutuyorlardı. Dinin doğrudan yetkesinden çok tüm hristiyanları birleştiren din kardeşliği ruhlarına egemen oluyordu. Bu duygunun etkisi Romalıların hizmetinde bağlılıkla bulunmaya ve onlarla bağlaşıp kalmaya yardımcı oluyordu. Ayrıca, savaşın korkunç yanları bu yüzden azalıyor, utkunun sert sonuçları yumuşuyor, imparatorluğun çöküşünde Roma adına ve kuruluşlarına karşı duyulan saygının sürdürülmesi sağlanmış oluyordu. Putataparlığın görkemli günlerinde Galya ve Cermanya din adamları halka buyruklar vermiş ve yargıçların çalışmalarını denetlemişlerdi. Hristiyan olunca, yeni inananlar hristiyan papazlar için çok daha ileri bir bağlılık gösterdiler. Piskoposların kutsal karakteri, dünya mallarını edinmeleriyle daha güçlendirilmişti. Askerlerin ve kiliseye bağlı olmayanların topluluklarında da onların onurlu yerleri vardı. Barbarların yırtıcılığını barışçıl fetihlerle yumuşatmak piskoposların çık-

rı olduğu denli görevi de olmuştu. Latin kiliselerinin organları arasındaki sürekli haberleşme, Roma'dan ve Kudüs'ten yapılan çok sayıda hac yolculukları ve papaların kazandığı yetke, hristiyan cumhuriyetinin birliğini pekiştirdi ve yavaş yavaş, bugünkü Avrupayı diğer insanlardan ayıran bağımsız ve çok zaman düşman uluslarının ahlak ve hukuk birliğini meydana getirdi.

Ne var ki, bu nedenler ağır ağır etkisini gösterdiler ve mutsuz bir rastlantı uzun süre, esenlik kadehine öldürücü zehirini döktü. Ulfilas'ın ilk duyguları ne tür olursa olsun, imparatorlukla ve kiliseyle ilişkileri, Ariusçülüğün egemenliğini sürdürdüğü sırada kurulmuştu. Gotların havârisi Rimini inancını imzaladı, oğul'un *baba* ile ne eşit; ne de aynı tözden olmadığını açıkça benimsedi, (945) bu yanılığın halka ve papazlara bildirerek, büyük Teodosius'un Romalılar'a yasakladığı ve kökünü kazıdığı bu mezhep sapkınlığını (946) barbarlara aşlamış oldu. Yeni hristiyanların karakteri ve bilinci doğa ötesi inceliklerle uğraşmaları için pek yeterli değildi. Bununla birlikte hristiyanlığın gerçek öğretisi olarak inançla benimsedikleri ilkeleri bağlılıkla savunuyorlardı. Kutsal kitapları Töton diliyle vaaz etme ve yorumlamanın verdiği elverişlilik Ulfilas ile ardılarının havârilik başarılarını kolaylaştırdı. Çok sayıda piskopos ve papaz, soydaşlarının oymaklarını eğitmekle görevlendirildi. Ostrogotlar, Burginyonlar, Süevler ve Vandallar kendi uluslarından olan vâizlerin çok rahat biçimde arladıkları derslerini, Latin papazlarının uzdilli vaaz ve derslerine yeğ tuttular (947). Batı imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde yerleşmiş olan savaşçılar, ulusal inançları olarak Ariusçülüğü benimsediler. Bu din ayrımı sürekli bir kin ve kıskançlık kaynağıydı. Barbar adına bir de - çok daha kötü - mezhep sapkını sıfatı ekleniyordu. Kuzey'in kahramanları, putperest atalarının sonsuz ceza acılarına mahkûm olduklarına güç belâ inandırılmalarından sonra (948) kendilerinin de aynı amaca erişmek için, başka bir yol tutmamış olduklarını şaşkınlıkla ve tiksintiyle gördüler. Hristiyan kralların yasal kilise babalarından görmeye alıştıkları öv-

güler ve koltuklamalar yerine Ortodoks piskopos ve papazları Ariusçu saraylarla sürekli anlaşmazlık içerisindeydiler. İhtiyatsız muhalefetleri çoğunlukla suçluluğa ve kimi zaman da tehlikeli hallere dönüşüyordu (949). Başkaldırmanın ayrıcalıklı organı olan vaaz kürsüleri (950) Firavun ve Holofern (Holoferne) adlarıyla çınliyordu. Şanlı bir kurtuluş umudu için söz verilmesi halkın hıncını ateşliyor ve başkaldırıcı kilise babaları önceden verdikleri haberlerin başarıya ulaşması için çalışıyorlardı. Bu baskılara karşın, İspanya, Galya ve İtalya katolikleri, Ariusçüleri saltanatı sırasında kendi dinsel inançlarına göre ibadetlerinde özgür bulunuyorlardı. Gururlu efendileri, kiliselerinde ölmeye kararlı kalabalık bir halkın davranışına saygı gösteriyorlardı. Barbarlar onların dine bağlılığına hayranlık duyuyor, buna kendileri de öykünüyorlardı. Yeneler, hoşgörülerini insanlık duygusu gibi göstererek korkularını gizlediler. Gerçek hristiyanlığın dilinden konuşur gibi yapmacık tutum içerisindeyken, zamanla gerçek özünü benimsediler.

Katoliklerin patavatsızlığı ve barbarların sabırsızlığı arasıra kilisenin dinginliğini bozdu. Şu da var ki, ortodoks yazarlar Ariusçu papazların sert tutumunu ve haksızlıklarını çok abartmışlardır. Kilise işlevlerinin uygulanmasını askıya almış olan Vizigot kralı Eurik işkence kıyasıyla suçlandırılabilir, ya da, hiç değilse Akuiten'li yüksek aşamadaki papazları sürgüne göndermek, mallarını zor alıma uğratmak gibi cezalara çarptırması kınanabilir. Ne var ki, tüm bir ulusun dinsel kanılarını zorlamak isteyerek ihtiyatsızlık ve zulüm yapmış olanlar yalnız Vandallar'dır (951). Genserik, gençliğinden beri geleneksel hristiyan âyinine katılmayı istememişti. Bu yırtıcı ve ne korku ne de acıma bilen şef, katolik uyruklarına en hoşgörüsüz, en keyfi cezaları uygulamıştı. Kullandığı kızgın sözler ve bilinen niyetleri, davranışlarının da en elverişsiz biçimde yorumlanmasına yol açıyordu. Ariusçülere karşı işlenen bir kıyım, onun devletini de tahtını da lekeledi. Yalnızca babasının kötülüklerini kalıtım yoluyla almış olan oğlu Hunnerik, ka-

toliklere karşı gösterdiği zulüm ile kardeşinin, yeğenlerinin ve babasının gözdelelerinin de kötülüğe uğramasına, daha da fenası, Ariusçü başpapazın Kartaca'nın ortasında diri diri ve insafsızca yakılmasına neden olmuştu. Bir tuzak niteliğindeki savaşınazlık durumu gerçekte din savaşını hazırladı. Can yakıcılık Kartaca sarayının başlıca işi oldu. Hunerik'in ölümü, kilisenin kurtuluşuna yardımcı olmasa da uğradığı haksızlıkların öcünü almasını sağladı. Afrika tahtına, ardarda Hunnerik'in iki yeğeni geçti: yaklaşık oniki Gundamond, yirmi yedi yıl da Tronsimond saltanat sürdürdüler. Ortodoks takımı her ikisi zamanında da acı çekti. Önceleri Gundamond, kıyıcılıkta amcasını da geçiyor gibiydi. Tam pişmanlık duymuş, piskoposları çağırarak Atanasius'un öğretilerini serbest bırakmıştı ki ölüm bu gecikmiş bağışlamanın getirdiği sonucu yok etti. Kardeşi Trasimond tüm Vandal krallarının en yetkin olanıydı: güzelliği, ihtiyatlılığı ve ruh yüceliğiyle ün salmıştı. Ne var ki, bağınazlığı ve bu yolda başvurduğu tuzak niteliğindeki önlemler, bu güzel yönlerini kararttı. Korkutma ve işkence yerine, göz boyamanın en etkili yöntemine başvurdu. Saygınlıklar, servetler ve kayralar, dinden dönmenin ödülleri olmuştu. Katolikler, inançlarından dönerlerse tüm suçları da bağışlanıyordu. Trasimond, her sert önlemi almadan önce, hasımlarının gösterecekleri patavatsız bir davranışla kendisine bir bahane olanağı vermesini bekliyordu. Son nefesine değin bağınazlığını sürdürmüş ve ardılına, Atanasius'un öğretilerine hiçbir zaman hoşgöründe bulunmayacağına ilişkin ant içirtmişti. Ne var ki, akıllı ve yüreği acımalı hükümdar Hilderik, her ne denli Hunnerik'in oğlu idiye de, adalet ve insanlık görevlerini din dışı bir isteğin zorlamasından üstün tuttu ve hükümdarlığı döneminde barış ve özgürlük tüm ülkeye yayıldı. Amcaoğlu Gelimer, zayıf ve erdemli olan bu hükümdarın tahtını zorla ele geçirdi. Belisaire ise, yeni hükümdar, gücünü kötüye kullanmaya olanak bulamadan önce onu tahtından indirdi ve Vandal krallığını yıktı. Böylece, geleneksel din yanlıları, daha önce kendile-

rine çektirilen acıları, hasımlarına çektirme fırsatını ele geçirmiş oldular (952).

Bu kıyımın tarihini yazmış olan katoliklerin, yalnız onların sert ve tumturaklı sözleri ne olayların nedenelnrini ne de bireylerin karakterlerini yansızmış biçimde aktarmış sayılamaz. Güvenilmeye ya da dikkate değer olaylar aşağıdaki gibi özetlenebilir: 1° Elimizde bulunan özgün yasada (953) Hunnerik şöyle beyanda bulunuyor (bu beyan gerçeğe de uygundur): yaptığı iş, kurulmuş dini reddeden papazlarla uyruklara ve mezhep sapkınlarının oluşturduğu topluluklara karşı imparatorluk buyrultularıyla konulmuş olan kural ve cezaların harfi harfine uygulanmasıdır. Duyunç haklarını ve sesini duyabilselerdi, katolikler kendi geçmişteki tutumlarını mahkûm etme ya da uğramış oldukları sert davranışları doğrulama zorunda kalacaklardı. Tanımak istemedikleri bir hoşgörüyü uygulamak istiyorlardı. Zulüm sopası altında titreseler de, birçok Manikeen'i diri diri yaktığı için Hunnerik'e övgüler düzüyor (954), Roma ve Vandal topraklarında Ariusçü'lerle Atanasius öğretililerinin eşit ve karşılıklı serbestlikten yararlanmaları önerisini büyük korkuyla geri çeviriyorlardı (955).

II. Katoliklere karşı, hasımlarının dikkafahlığını küçük düşürmek ya da cezalandırmak için kendilerince çok zaman kullanılmış olan konferans yöntemlerinden yararlanıldı (956). Hunnerik, Kartaca'da dört yüz altmış altı ortodoks piskoposu topladı. Toplantı salonuna girerken, Ariusçü Kirilius (Cyrille)'ün, patrik tahtında oturmakta olduğunu görünce onur kırıklığına uğradılar. Her iki yan da, birbirlerine söylemeklerini ve yapmadıklarını bırakmadıktan sonra ayrılıp gittiler.

Ortodoks piskoposlar arasından bir şehit ve bir konfesör (itiraf ettirici) seçildi. Yirmi sekizi kaçıp gittiler, seksen sekizi boyun eğdiler. Kırk altısı krallık deniz kuvvetlerinde çalışmak üzere Korsika ormanlarına gittiler. Üç yüz ikisi ise, düşmanlarının küçük düşürücü saldırılarına uğramış, tüm tinsel ve dünyasal yardımdan yoksun halde Afrika'daki çeşitli kantonlara sürüldüler (957). On yıl süren

sürgünlük acıları, kuşkusuz sayılarında da azalmalara neden olmuştur. Piskoposlukları için ekmek ve şarap âyini yasaklayan Trasimond yasasına uymuş olsalardı Afrika'nın geleneksel kilisesi, tüm mensuplarıyla birlikte yok olup gidecekti. Bu yasağa boyun eğmediler, ve Sardunya'ya sürülmüş olan ikiyüz otuz sekiz piskopos bu boyun eğmezliğin cezasını ödediler. Onbeş yıl büyük acılar çektikten sonra, kurtuluşlarını, iyiliksever Hilderik'in tahta çıkmasına dek beklediler (958). Bu iki ada, Ariusçülerin derin kinini sonucu seçilmişti. Seneka, kendi deneyimine dayanarak, Korsika'daki yoksulluğu abartmış olabilir (959); Sardunya'nın verimli topraklarına karşılık havası kötüydü (960).

III. Genserik ile ardıllarının katolik inancını döndürmek için harcadıkları çaba, Arius öğretisini, bütün saflığı ile sürdürmekte çok istekli olduklarını gösterir. Kiliseler tam olarak kapanmadan önce, buralarda barbar kılığıyla görünmek büyük bir suçtu ve hükümdarın buyruğuna uymayı savsaklıyanlar, aşağılandırılarak kiliseden dışarı çıkarılıyorlardı (961). Hükümdarın dinine girmeyi reddeden saray subayları (*palatinus*) rütbelerini ve görevlerini yitiriyorlardı. Sardunya ya da Sicilya adalarına sürülüyor, oralarda köylüler ve kölelerle birlikte Utikue taşlalarında çalıştırılma cezasına çarptırılıyorlardı. Katolik dininin uygulaması Vandallara ayrılmış olan bölgelerde kesinlikle yasaklanmıştı. Ceza, misyonere olduğu gibi katolikliğe geçen kimseye de veriliyordu. Bu önlemler, barbarların çabasını ayakta tuttu. Dinsel bir görüşle jurnalcilik, casusluk ve cellatlık yapıyorlardı. Süvarileri savaşa girdikleri zaman yolları üzerinde rastladıkları katolik kiliselerine ve papazlarına aşağılandırıcı davranışlarda bulunarak eğleniyorlardı (962).

IV. Bir kıyıcılık inceliğiyle, Roma eyaletlerinin lüksüne alışkın yurttaşlar çöl mağriplilerine veriliyordu. Hunnerik, çok sayıda piskopos, papaz ve papaz çömezini ve, suçları belirlenmeyen dört bin doksan altı yurttaş evlerinden ve yurtlarından çıkarıp kovdu. Geceleyin, pislik içerisinde, sürü gibi yığın halinde yatırılıyor, gündüzün, çölün yakıcı

kumları üzerinde yürülüyorlardı. Sıcaktan ve yorgunluktan bitik hale gelince, yürüyüşleri durduruluyor ya da yavaşlatılıyor (963), kırbaç darbeleriyle kovalanıyor ve işkencecilerinin ellerinde son soluklarını verinceye dek sürükleniyorlardı. Bu mutsuz insanlar Mağriplilerin kulübelerine varınca, insanlıkları ne düşünce düzeniyle yetkinleşmiş ne de bağınazlıkla bozulmuş olmayan bir halkın acıma duygularını uyandırdılar. Yolun yorgunluklarından ve felâketlerinden kurtulmuş olmakla birlikte yabanıl bir yaşamın yokluğu ve ilkilliği içerisinde düşmüşlerdi.

V. Bir kıyıcılığa başlamadan önce hükümdarların, bu işi son aşamasına dek götürüp götüremeyeceklerini kendi kendilerine sormaları gerekiyordu. Söndüreyim derken yeni bir alevin doğmasına neden olurlar ve yeni bir yasayla, suçlarının ağırlığı denli bir sertlikle boyun eğmezliği de cezalandırmak zorunda kalırlar. Para cezasını ödemeyen birey yasanın ağırlığını üzerine çeker ve hafif kalan cezalar ölüm cezası gib ağır yaptırımların konulmasına neden olur. Yapıntılı ve tumturaklı söz perdesi arasından iyice görünüyor ki, katolikler, özellikle Hunnerik'in saltanatı döneminde, çok aşağılandırıcı davranışlara uğramışlardır (964). Saygın vatandaşlar, ünlü soylardan gelen hanımefendiler, kutsallaştırılmış erden (bakire)'ler, ayaklarına bağlanmış ağırlıklarla, çırlı çıplak olarak direklerden sarıktıldılar. Bu işkenceli durumda bulundukları sırada, kamçılanarak vücutları kan içerisinde bırakılıyor ve en duyarlı yerleri kızdırılmış demirlerle dağlanıyordu. Ariusçüler canavarlıklarını, katoliklerin kulaklarını, burnunu, dilini ve sağ elini kesecek denli ileri götürdüler. Kurbanlarının sayısını hesaplamak olası değilse de pek çok olduğu ve bu arada, şehit tâcını alabilmiş olan bir piskopos (965) ile prokonsul'un (966) bulunduğu bilinmektedir. Aynı onur, sarılsız bir bağlılıkla İznik inancını sürdüren kont Sebastianus'un anısına da tanındı. Genserik, yarışmacılığı (rakiplik)'nden korktuğu gözü pek ve tutkulu kaçağı bir mezhap kaçınıymış gibi kovuşturuyordu (967).

VI. Ariusçü yetkililer, zayıflığı yok eden ve ürkekliği

telâşlandıran yeni bir inanç değiştirme yöntemi kullandılar. Vaftiz törenini zor kullanarak ya da hileli yollardan yönetiyorlar, istencin özgürlüğünü ve dinsel âyinin birliğini bozucu bir töreni benimsemeyen katolikleri cezalandırıyorlardı (968). Her iki yan da, hasımlarınca danışılmış olan vaftizin geçerliliğini daha önce tanımışlardı, ve Ariusçülerin ortaya çıkardığı yenilik donatist'lerin örneğine ve öğütlerine verilebilirdi.

VII. Ariusçü papazların dini araç gibi kullanarak yaptıkları kıyım Genserik'in ve onun Vandallarının yaptıklarını gölgede bırakıyordu. Bir patrik (969), Kartaca tahtında oturabilirdi. Belli başlı kentlerde, rahiplerinin yerini zorla almış olabilirdi ama küçük adları ve Latinceyi bilmemeleri (970) kilise görevlerini yapmalarına olanak vermiyordu. Afrikalılar, geleneksel papazlarını yitirdikten sonra, hristiyanlık dininin gerektirdiği ibadetlerden ve yöntemlerden yoksun kaldılar.

VIII. İmparatorlar *homooousienne* öğretisini koruyorlardı. Katolik ve Romalı olan Afrika halkları, barbar mezhep sapkınlarının yönetimine kendi yasal egemenliklerini yeğliyorlardı. Bir barış dönemi sırasında Hunnerik, Doğu'da imparator bulunan Zenon ile imparatorlar soyunun sonuncu kuşağı ve Vandallar kraliçesinin kız kardeşi Plasidya'nın ricaları üzerine Kartaca katedralini yeniden canlandırdı (971). Ne var ki, kısa süre içerisinde bu tür hatırlamalardan bıktı, ve elçinin geçerek saraya geleceği tüm yollarda zorbalığın ve işkencenin örneklerini sergileterek imparatorluğun dinine karşı tiksintisini gösterdi (972). Hunnerik, Kartaca'da toplanmış olan piskoposlardan, oğlu Hilderik için tahtı korumak ve yabancılarla, özellikle deniz aşırı ülkelerle her türlü haberleşmeyi kesmek üzere ant içmelerini istedi. Toplantıya katılanların çoğunluğu, hristiyanların yemin etmesine gerek olmadığını ileri sürerek bu isteği geri çevirdi (973). Böyle bir söz verilmesi ahlaka aykırı olmadığı gibi dinsel yükümlülükler de çatışma durumuna düşürmez. Yemin edemeyeceğini söylemek ise kuşkucu

bir zorbanın hıncını daha da artırmaktan başka şeye yaramaz.

Kralın otoritesi ve asker gücü altında ezilen katolikler, sayı ve bilgi bakımlarından karşıtlarından çok üstündüler. Arius'çu öğretilere karşı Yunan ve Roma kilise babalarının yararlandığı silahları, Ulfilas'ın bilgisiz ardıklarını susturmak ve yere sermek için onlar da kullanıyorlardı (974). Üstünlük duyguları, kötülüğe ve düzenbazlığa sapmalarını önlemeliydi. Ama kilise yazarlarının anlattıkları yapıtlara hile ve düzenbazlıktan başka ad verilemez. Kendi tartışmalarını kapsayan kitaplarını eski zamanın saygın yazarlarınıninki gibi gösteriyorlardı. Vigilius ve öğretilileri Atanas'ın ve aziz Augustinus'un adlarını çok acemi-ce kullandılar (975) ve okullarının teslis ve Tanrının cisimleşmesi (incarnation) gizlerini çok iyi aydınlatan ünlü simgeyi meydana getirmek gibi karışık bir durum yarattılar. Kutsal kitapları bile değişikliğe uğratmaya kalkıştılar. Tanrı'da yetkinliğini bulan üçler'in birliğini (976) belirten saygın metin bile, kilise babalarının suskunluğu, eski çeviriler ve özgün el yazmalarıyla çürütülmüştür (977). Hunnerik'in Kartaca'da toplantıya çağırdığı (978) katolik piskoposlar onu dilâ getiren ilk kimseler oldular (979). Belki de sayfa yanına yazılmış eğretilmeli bir yorum on yüzyıllık karanlık bir dönem süresince gözden geçirilmiş ve düzeltmelere uğratılmış Latince İncil'lerin metnine geçmiştir (980). Basımcılığın bulunuşundan sonra Yunanca İncil basanlar, ya kişisel kuruntularının (981) ya da zamanlarındaki elverişsizliğin etkisiyle bu işten vazgeçtiler (982). Roma ve Cenevre'nin eşit istekle sarıldıkları dinsel düzenbazlık çağımız Avrupasında tüm ülkelere ve dillere de yayılmış oldu.

Hile örneği, doğal olarak şüphe uyandırmaktadır ve Afrika katoliklerinin, Tanrı'nın korumasıyla olduğunu ileri sürdükleri tansıklar da bunların düzenlerine verilebilir. Bu dinsel çekışmeyi inceleyen tarihçi, yansız bir gözle baktığında, inananlara örnek olacak ve inançsızları şaşırtacak bir doğaüstü olgudan da söz edebilecektir. Moritanya'nın kıyı kolonisi Tipasa'daki (983) (Cesare'den onaltı mil ka-

dar uzaklıkta) halk, her zaman geleneksel (ortodoks) inançlara bağlılığıyla tanınmıştı. Donatist'lerin azgınlığına karşı koymuşlar (984), Arius'çülerin zorbalığını etkisiz hale getirmişlerdi. Mezhep sapkını bir piskoposun geldiğini görünce hep birden kenti bırakıp gitmişlerdi. Gemi bulabilenler İspanya kıyısına geçmeyi başarmışlar, geride kalan mutsuzlar, zorbayı tanımayı reddederek, dinsel olmakla birlikte yasa dışı sayılan törenlerini sürdürmüşlerdi. Bu kafa tutma barbar Hunnerik'i öfkeden kudurttu. Bir süel kont Kartaca'dan Tipasa'ya gitti. Forumda katolikleri topladı ve elebaşılardan sağ elleriyle dillerini kestirdi. Ne var ki aziz papazlar bu insanlık dışı uygulamadan sonra da konuşmayı sürdürdüler. Bu tansık, olaydan iki yıl sonra, zorbalık tarihini yazan Afrikalı piskopos Victor'un tanıklığıyla doğrulanmıştır (985). «Bu olaydan şüphe eden olursa, diyor Victor, Konstantinopolis'e gitsin. Orada, papaz çömezi Res-titus'den herkesin sözettiğini duyacak, onun Tipasa'daki şanlı kurbanlardan biri olduğunu, imparator Zenon'un sarayında oturduğunu ve dindar imparatoriçeden saygı gördüğünü öğrenecektir.» Konstantinopolis, bize, tutkusuz, çıkar gütmeyen, bilgin ve doğru ikinci bir tanık vermektedir. Platon okulu filozoflarından Ene de Gaza, Afrika şehitleri üzerine gözlemlerini açık bir biçimde betimledi: «Onları gözlerimle gördüm, onlardan sözedildiğini duydum. Dillerinin yardımı olmadan hecelerinin seslerini çıkardıklarından haberim oldu ve kulaklarımın tanıklığını doğrulamak için gözlerimden yararlandım. Ağızlarını açtım ve, hekimlerin öldürücü olacağını söyledikleri biçimde dillerinin kökünden kesilmiş olduğunu gördüm (986).»

Ene de Gaza'nın anlattıkları imparator Justinianus'ün bir buyrultusu, kont Marcellinus'ün kroniği ve, Konstantinopolis'te Roma pontifinin elçisi olarak bulunmuş papa birinci Greguvar'ın tanıklığıyla doğrulanmıştır (987). Hepsi de, bu tansığın gerçekleştiği yüzyılda yaşadı ve hepsi de görgü tanıklığı yaptılar, ya da herkesçe bilinen olayı öğrenip inandılar. Daha sonra da örnekleri süren bu tansıklar, dünyanın en geniş sahnesinde göründü ve yıllarca inanç-

sızların incelemesine açık tutuldu. Konuşma organlarından yoksun olmakla birlikte konuşabilen bu Afrikalı (dini bütün)'lerin doğaüstü yetileri, yalnızca konuşmalarının da dinleri denli saf (tam) olduğuna inananların kanısını oluşturabilecekti. İnançsızların önündeyse gizemli kuşklar her zaman bir savunma aracı olarak, yer almaktadır, (Teslisi)'i benimsemeyen Arius'çu ya da Sosiniyenler, Atanasius'ün öğretililerince meydana getirilmiş en açık tansıklara karşı çıkmışlardır.

Vandallar ve Ostrogotlar, Afrika'da ve İtalya'da kurdukları krallıkların tümüyle yıkılmasına dek sapkın Arius mezhebinde kaldılar. Galya barbarları Frankların gücüne boyun eğdiler ve asıl dinsel öğretiyi kabullendiler. Vizigotların kendi istekleriyle inanç değiştirmeleri katolik hristiyanlığın İspanya'da kurulmasını sağladı.

Bu esenlikli evrim, ancak kupkuru ussal düşünce düzeniyle başkaldırıcı ve nankör olarak nitelendirilebilecek ünlü bir şehitin koyduğu örnekle hızlandırılmıştır (988). İspanya Gotları üzerinde egemenliğini sürdüren Leogivild düşmanlarının beğenisini ve uyruklarının sevgisini kazanmıştı. Onun yönetimi altındaki katolikler büyük bir hoşgörü içerisinde yaşıyorlardı. Arius'çu sinotlar, pek de başarı sağlamaksızın, ikinci bir vaftiz törenini kaldırarak iki yanı da anlaştırmaya çalışmışlardı. Büyük oğlu Hemenegild'e kral sanını vermişti. Betik ve Andalusia (Endülüs)'nın hükümdarlığı da bu oğlundu. Hermenegild, Austrasi kralı Siegebart'le ünlü Brunehaut'ün kızlarıyla evlendi. Merovenjiyen soyundan gelen ve geleneksel inanca bağlı olan güzel Ingundis, onüç yaşındayken Toledo'nun Arius'çu sarayına gitti, orada sevgiyle birlikte zulüm de gördü. Got kraliçesi ve Ingundis'in büyük annesi Goisvinta, otoritesini kötüye kullandı, bir yandan okşadı, öbür yandan baskı yaptı (989). Bu genç prensesin inanç konusunda karşı koymasından öfkelenen Goisvinta onu saçlarından yakalılarak yere attı ve döverek kan içinde bıraktı. Bununla da kalmayarak, Ingundis'i soyup bir göle atılması için —insanlık dışı— buyruk verdi (990). Kuşkusuz, sevgi ve onur, Hermenegild'i

karısının öcünü almaya yöneltti. Bir yandan da şunu anladı ki, eşini asıl acılara boğan şey dinsel görüşünün zorlanmasıydı. Prensese dokunaklı yakınmaları, ve Sevilla başpiskoposu Leandre'nin ileri sürdüğü kanıtlar, onun da inanç değiştirmesiyle sonuçlandı. Got tâcının kalıtcısı İznik inancını kabul etti ve vaftizi pekiştirme duasıyla törensel yan da tamamlandı (991). Gençliğinin, belki de tutkusunun etkisine kapılan prens, evlat ve uyrukluğ ödevini unuttu, her ne denli zulümden yakınıcı olmamakla birlikte İspanya katolikleri, mezhep sapkını bir babaya karşı başkaldıran inançlı gençten yana oldular. İç savaş, Hermenegild'ten yana olan Sevil, Merida ve Kordua kentlerinin kuşatılmalarıyla genişledi. Mezhep sapkını olmayan barbarları, Süev'leri ve Frank'ları da, kendi kalıtım bölgelerine çağırdı. Afrika'yı ve İspanya kıyılarının bir bölümünü ellerinde tutan Romalılar'dan da, tehlikeli olabilecek, yardım istedi. Dini bütün elçisi başpiskopos Leandre, Bizans sarayıyla kişisel olarak görüşmeler yaptı. İspanya'nın kuvvetlerini ve hazinelerini elinin altında tutan kral, katoliklerin umudunu yok etti. Dayanmaya ve sonra da kaçmaya çalışan suçlu Hermenegild, haklı olarak kızan bir babadan bağışlanmasını istedi ve teslim oldu. Leovigild, başkaldırının, kendi oğlu olduğunu unutmuş değildi. Sanlarını ve hükümdarlık yetkisini geri aldı, yeni dinini uzak bir yerdeki sürgün yaşamında sürdürmesine izin verdi. Ne var ki, birtakım kalleşlikler kralın nefretini alevlendirdi. Oğlu için verdiği ölüm buyrultusu, Sevil kalesinde gizlice yerine getirildi. Arius'cü inancı yeniden benimserse canının bağışlanacağı biçimindeki önerileri geri çevirmesi ona aziz Hermenegild denilmesine neden olmuştur. Romalılar onun karısını ve oğlunu, utanç verici bir tutsaklık içerisinde tutmuşlardı. İç savaş Leovigild'in ününü gölgelendirmiş ve son günlerini acılara boğmuştu.

Kalıtcısı ve ikinci oğlu Rekarede, İspanya'nın ilk katoli kralı olmuş, kardeşinin dinsel ilkelerini benimsemiş olmakla birlikte bunları daha dikkatle ve başarıyla kullanmıştır. Rekarede, babasına karşı ayaklanmaktansa onun

ölümünü beklemeyi yeğ buldu. Babasının anısını kötü olarak anmak şöyle dursun, ölümler Ariusçülüğün yanlışlarından söz ederek ondan ayrıldığını ve, uyruklarını da katolik inancına çevirmesi için kendisine vasiyette bulunduğunu söyledi. Rekarede, Ariusçü papazlardan ve soylulardan oluşan bir meclis topladı, kendisinin katolik olduğunu bildirerek onları da hükümdarlarına öykünmeleri için sıkıştırdı. Şüpheli metinlerin yorumlanması ve doğa ötesi kanıtların araştırılması bitip tükenmez bir dinsel tartışmaya konu oldu. Hükümdar, bunlardan ikisini, özdeksel ve gözle görünür varlıklar olan yerle göğün tanıklığını, bu bilgisiz dinleyicilere, ileri sürdü. Yer (dünya)'in tamamı İznik sinoduna bağlıydı. Romalılar, barbarlar ve İspanya'nın halkı aynı inancı taşıyorlardı. Yalnız Vizigotlar hristiyan dünyasının isteğine direnç gösteriyorlardı. Bir boşanaç yüz yılında, kilisenin erdemi ya da ustalığıyla oluşturulmuş doğaüstü bir (ruhaniler âlemi)'ne göksel bir tanık olarak saygı duyulabilirdi: Her yıl Paskalya arifesinde Betik'de yapılan (992) Osset vaftiz font'ları (993), ve Süev hükümdarıyla Galica halkını katolikleştiren Tours'lu aziz Martinus'ün sandukası (994). Katolik kral ulusal dindeki reformu kolayca yapamadı. Dul kraliçe onu öldürmek için gizli fesat hareketlerine girişti ve iki kont, Narbon Galyası'nda tehlikeli bir ayaklanmayı kışkırttılar. Rekarede, fesatçıları etkisizleştirdi, ayaklananlara meydan okudu ve Ariusçü'lerin yapabilecekleri biçimde öc aldı. Adlarından barbar kökenli oldukları anlaşılan sekiz piskopos, yanlışlarından döndüler ve Ariusçü tanrıbilim kitapları, içerisinde toplandıkları binayla birlikte ateşe verilerek kül haline getirildi. Süevlerle Vizigotlar, hep birlikte katoliki kabullendiler ya da öyle göründüler. Yeni yetişen kuşağın inancıysa ateşli ve içtenlikli oldu. İspanya barbarları, el açıklığıyla kiliseleri ve manastırları zenginleştirdiler. Toledo'da toplanan yetmiş piskopos, yenenlerin buyruğu altına girdiler ve İspanyolların çabası, Kutsal Ruh (Saint - Esprit)'un Baba ile Oğul'a eşit davrandığını söyleyerek İznik simgesini yetkinleştirmiş oldu. Bu önemli öğreti noktası, çok zaman sonra Yunan ve

Latin kiliseleri arasında kanış bölünmesini doğurdu (995). Bu başarıdan sonra, Vizigot kralı, Büyük adı verilmiş olan papa Gregorius (Grégoire)'a danıştı. Bu papa, dinsizleri ve mezhep sapkınlarını katolikleştirme mutluluğuna ermiş dini bütün ve bilgin bir kişiydi. Rekarede'nin elçileri ona saygıyla altın ve değerli taşlar sundular, karşılığında aziz Jan Baptiste'in bir kaç saç telini, İsa'nın haçını kapsıyan büyük bir haç ile Sen piyer'in zincirlerinden birkaç halkayı kapsıyan bir anahtar aldılar (996).

Aynı Gregorius, Britanya'yı da katolikleştirdikten sonra, Lombard kraliçesi Teodolinde'yi de, hristiyanlıkları Arius sapkınlığıyla kirletilmiş olan utkulu yabanıllar arasında İznik inancını yaymaya özendirdi. Onun dinsel çalışmaları, gelecekteki misyonerlerin çabası ve zaferi için kapıları açtı ve her iki yandan piskoposların çekişmesi İtalya kentlerinde sürüp gitti. Ne var ki gerçeğin, örneğin ve çıkarların etkisiyle Ariusçü öğreti yavaş yavaş sönüp bitti. İtalya Lombard'ları, üçyüz yıl süren bir savaştan sonra, katolikliği benimsediler. Zaten Mısır, onun ilkelerini Platon okulundan almıştı (997).

Barbarlara İncil üzerine vaazlar veren ilk misyonerler onlara aklın tanıklığını anımsattılar ve hoşgörünün doğal yasalarından söz ettiler (998). Tinsel otoritelerinin kurulmasından sonra ise, hristiyan krallarını Roma ve barbar inançlarından kalıntıları kökünden kazımaya özendirdiler. Klovis'in ardılları, putlarını kırıp atmaya istemeyen köylüleri yüz sopa ya da kırbaç cezasına çarptırdılar. Anglo-Saksonlar, şeytanlara kurban sunanları hapis ve zoralm ile cezalandırdılar. Akıllı Alfred, Müsa yasalarının (999) sertliğini, kaçınılmaz bir görev olarak benimsedi. Şu da var ki, hristiyan halklar arasında suç ve ceza görünmez oldu. Bilgisizlik, dinsel çekişmeleri askıya aldı ve hoşgörüsüz ruh, zulüm yapabilecek mezhep taşkını ve putperest bulamayınca, barbarca davranışlarını Yahudilere karşı yöneltti. Bu sürgün ulus, Galya kentlerinde sinagoglar kurmuştu. Ne var ki, Adrianus'un saltanatından beri İspanya'da çok sayıda kolonileri yerleşmiş bulunuyordu (1000). Ti-

caretten ve para işlemlerinden elde edilmiş servetler, efendilerinin dinsel açgözlülüğünü uyandırdı ve silah kullanmak şöyle dursun askerliğin adı bile belleklerinden silinmiş olan bu halkı ezme eğilimi başgösterdi. Yedinci yüzyılın başlarında tahtta bulunan Got kralı Sisebut, en ağır biçimde kıyıma geçti (1001). Doksan bin Yahudi vaftiz olmaları için zorlandı. Bunu kabul etmeyenlerin bütün mal varlıkları ellerinden alındı. İşkence edildi ve anlaşıldığına göre, memleketten çıkma isteklerine de izin verilmedi. Sisebut'un tutumu o denli aşırı bir hal almıştı ki, İspanya kilisesi bile onu ılımlaştırmaya çalıştı. Sisebut, çok tutarsız bir karara vardı. Vaftiz törenlerini kabule zorlanmamalıdır, diyorlardı. Şu var ki, kilisenin saygınlığı için, vaftiz edilmiş bulunan Yahudiler, yanlış olduğuna inandıkları ve kendilerine tiksiniç gelen bir dini —dış görünüşte— uygulamalıydılar. Onların sık sık dinden dönmeleri, Sisebut'un ardıllarından birini, Yahudileri tümüyle memleket dışına sürme kararı vermeye yöneltti. Bir Toledo konsili'nin kararına göre tüm Got kralları, bu esenleyici buyruğun uygulanması için ant içeceklerdi. Ne var ki zorba krallar, ne işkence etmekten hoşlandıkları kurbanlarını uzaklaştırmaya, ne de doymak bilmez tutkularını yatıştıran baskılarını sürdürecekleri tutsaklardan yoksun kalmaya râzı olmadılar. Yahudiler, özenle engizisyon yasasına aktarılan sivil ve kilise yasalarının sopası altında İspanya'da kaldılar. Got kraları ve piskoposlar sonunda anladılar ki, haksızlık ve saldırganlık kini doğurur, kin ise, büyük bir tutkuyla öcalma fırsatını kollar. Hristiyanlığın düşmanı olan bu ulus, kölelik koşulları içerisinde çoğaldı ve çevirdikleri entrikalar Arapların hızlı fetihlerini kolaylaştırdı (1002).

Arius mezhep sapkınlığı, barbarlarca tutulması sona erince, yıkıldı. Yunanlılar bu eğilimi dinsel tartışmalar için sürdürdüler. Karanlık bir öğretinin kurulması birtakım yeni sorunları ve yeni çekişmeleri de birlikte getirdi. Tutkulu bir piskopos ya da bağınaz bir keşiş her zaman için kilisenin ve devletin dinginliğini rahatça bozabilirdi. İmparatorluğun tarihçisi, okullar ve sinotların karanlığında kapa-

lı kalmış çekişmeleri önemsiz görebilir. İsa'nın diniyle Zerdüşť dinini bağdaştırmak isteyen Manikeenler gizlice eyaletlere sızmışlardı. Ne var ki Gnostiklerin sert tepkisi karşısında sıkışıp kalan bu yabancı mezhepçiler, imparatorluk yasalarının da kovuşturmasına uğradılar. Pelajiyenlerin daha usa yakın düşünceleri Büyük Britanya'dan Roma'ya, Afrika'ya ve Filistin'e dek yayıldı ve bir yüzyıllık boş inanç sürecinin sonunda silinmiş oldu. Eutikes ile Nesturi'lerin din tartışmaları Doğu'da fesat kaynağı oldu. Tanrı'nın cisimleşmesiyle ilgili gizeme açıklama ararken, doğumuna beşiklik eden bir ülkede hristiyanlığın yıkılmasını çabuklaştırdı. Bu tartışmalar ikinci Teodosius'ün saltanatından başlayarak arttı. Meydana gelen olaylar, bu kitap için kendime çizdiğim sınırların çok ötesine taşmaktadır. Doğa ötesi kanıtlar zinciri, tutkulu bir kilisenin karşı durum alması ve onun Batı imparatorluğunun gerilemesindeki etkisi, Efes ve Kadıköy (Chalcedione) genel konsillerinden Doğu'nun Muhammed'in ardıllarınca fethine değin ilginç ve öğretici bir tarihe gereç oluşturabilir.

BÖLÜM XXXVIII

Klovis (Clovis)'in Saltanatı ve İnanç Değişikliği - Almanlar, Burginyonlar ve Vizigotlar'a Karşı Utkuları. - Galya'da Fransa Krallığının Kurulması. - Barbarların Yasaları. - Romalıların Durumu. - İspanya Vizigotları. - Britanya'nın Saksonlar'ca Fethi.

Romalıların boyunduruğuna sabırları tükenircesine katlanmak durumunda kalan Galyalılar (1003) Vespasianus'un temsilcilerinden birinden anılmaya değer bir ders aldılar. Tacitus'un bize aktardığı bu derin anlamlı söylev (1004) yazarın güçlü ökeligiyle daha da güçlü niteliğe bürünmüştür:

«Cumhuriyetin gözetimi Galya'yı iç çekişmelerden ve yabancı saldırılardan korumuştur. Ulusal bağımsızlığınızı yitirirken Romalı vatandaşların adını ve ayrıcalıklarını kazandınız. Bizlerle birlikte sivil devlet yönetiminin sürekli iyilik ve elverişliliğinden yararlanıyorsunuz. Bu birlikten uzaklaşmanız, zorba yönetiminin rastgele düzensizliklerinin içine atılmanız anlamına gelir. Fetih hakkımızı kullanmak yerine, sizin güvenliğiniz için gerekli vergilerden başka bir düzenlemeye başvurmadık. Barış, ancak orduların gücüyle elde tutulabilir ve halk, kendisini koruyan orduların giderlerini karşılamalıdır. Çok zaman ormanlarını ve bataklıklarını Galya'nın zengin ve verimli topraklarıyla değiştirmeye çalışmış ve yine de bunu çok isteyen yırtıcı Cermenlere karşı Ren engelini, kendimiz için değil, sizin için

savunmuşuzdur. Roma'nın çökmesi sizin eyaletlerinize felâket getirecektir. Sekizyüz yıllık akıl ve değer dönemiyle meydana getirilmiş yapının yıkıntıları altında gömülüp kalacaksınız. Üzerine o denli titredığınız özgürlüğü, yabancı efendi horlıyacak ve sizi baskı altına alacaktır. Romalılarından ayrılmanız, sizi yenen barbarların bitip tükenmek bilmeyen düşmanlıklarıyla karşı karşıya koyacaktır» (1005). Galyalılar bu esenleştirici düşünceyi elverişli olarak kabullendiler ve bu şaşılasi tansıksal görüş gerçekleşti. Dört yüz yıllık süre içerisinde, Sezar'a karşı gözüpeklikle savaşmış olan Galyalılar, zamanla, Roma genel toplumunda vatan-daş niteliğini kazandılar. Batı imparatorluğu yıkıldı, Cermenler Ren'i geçtiler, «yenen» olarak Galya'ya girdiler, barışsever ve uygarlaşmış halkın tiksintisi ve büyük korkusuyla karşılaştılar. Şatafatın, sanat görgü ve kültürünün seyrek olarak yanıldığı bir duyguyla gözleri karmaşmış olan Galyalılar, Kuzey'den gelen bu yabancı devlere horlayıcı gözlerle bakıyor, kaba davranışlarını, gürültülü sevinçlerini, obur iştahlarını, iğrenç görünüşlerini ve dayanılmaz pis kokularını alay konusu ediyorlardı. Autun ve Bordeaux okullarında dizin (edebiyat) öğretimi yine sürdürülüyor, Galyalı gençler, kendi aralarında Çiçero'nun ve Virgilius'ün dilini konuşuyorlardı. Cermenler'in diyalekti kulaklarını tırmalıyordu ve bir Burginyon'un sesi, esin tanrıçaları (muse)'nı kaçırarak, diye eğleniyorlardı. Galyalılar, doğa'nın ve sanatın tüm armağanlarına sahip bulunuyorlardı. Ne var ki, kendilerini savunmak için gerekli gözüpeklilikten yoksundular. Tam anlamıyla söz dinlemeye mahkûm oldular, malları ve canlarını ellerinde tutan yengili barbarların yüzüne gülmek zorunda olduklarını anladılar (1006).

Odoakre, Batı imparatorluğunu yıkınca en güçlü barbarların dostluğunu elde etme yollarını aradı. İtalya'nın yeni hükümdarı, Romalıların, Alpler'den Ren'e ve Okyanus'a değin fethetmiş oldukları tüm yerleri Vizigot kralı Eurik'e bıraktı (1007). Eurik'in elde ettiği başarılar onun savlarını da yasalaştırdı ve Gotlar, onun saltanatı sırasında İspanya ve Galya krallıklarını ele geçirmeyi bile düşün-

düler. Arles ile Marsilya boyun eğdiler. Auvergne'i ele geçirdi. Sürgündeki piskopos, geri çağırması için onu övücü dileklerde bulunmaya razı oldu. Sidonius, bir sürü elçinin ve yalvarıcının arasında, sarayının kapısında kralı bekledi. Bordeaux sarayındaki çeşitli görüşmeler, Vizigot kralının gücünü ve ününü gösteriyordu. Herüle'ler, kendilerini koruma altına almasını yalvarmak için Okyanus kıyısından geliyorlar, Saksonlar, gemileri olmayan bu hükümdarın deniz kıyısı eyaletleri için saygı gösteriyorlardı. Burginyonlar Eurik'in yetkesi altına girdiler. Eurik, tutsağı olan Franklar'a, çok yüklü bir barış antlaşması imzalattıktan sonra özgürlüklerini geri verdi. Afrika Vandalları onunla dostluklarını geliştirmeye çalışıyor ve, komşuları Hunların tutkusuna karşı Pannonya'daki Ostrogotları onunla yapılan bağlaşıklık antlaşması koruyordu. Ozan'ın dediğine göre, «bir bakışıyla Kuzey'i ayağa kaldırıyor, ya da yatıştırıyordu; güçlü Pers kralı Batı'nın bilgesine danışıyor ve eski Tiberis tanrısı Garonne'ün ökesiyle korunuyordu» (1009). Ulusların alinyazısı, çoğunlukla rastlantıya bağlıdır. Fransa da, başarılarını ve kazandığı ünü Got kralının erken ölümüne borçludur. O sırada oğlu Alarik henüz çocuktu. Hasımı Klovis ise, vücut ve ruh bakımından en vermili ve coşkulu bir yaşta bulunuyordu (1009).

Kilderik (Childeric) Cermanya'da sürgünde bulunduğu sürede Turingiyenler kralı ve kraliçesi ona çok iyi davranmışlardı. Tahta çıkınca, Basina, sevgilisiyle birlikte gitmek için kocasını bıraktı, daha güzel, daha nükteci ve daha güçlü kuvvetli bir erkekle karşılaşırca onu yeğleyeceğini açıkladı (1010). Klovis, bu evlilikten dünyaya geldi ve babasının ölümü üzerine, onbeş yaşındayken Saliyen Frankları oymağının başına geçti. Krallığı, Batav adasıyla eski Arras diyosezinden (1011) ve Tournai'den oluşuyordu (1012). Klovis vaftiz edildiği sırada savaşçıların sayısı beşbini geçmiyordu. Esko, Meuse (Möz), Moselle (Mozel) ve Ren kıyılarından yerleşmiş öbür Frank oymakları, Saliyen hükümdarının bağlaşıkları, kimi zaman da hasımları olan Merovenjiyen soyundan bağımsız krallara boyun eği-

yorlardı. Barış zamanında şeflerinin yargılama yetkisini tanıyan Cermenler, savaşta, kendi seçtikleri komutanın sancağı altına girebilme özgürlüğüne sahiptiler. Klovis'in değerliliği tün konfederasyonu kendi buyruğı altına çekti. Savaşa girerken paraları da, yiyecekleri de yoktu (1013). Klovis, aynı memlekette kılıcıyla zenginlikler ve yengilerinin meyvasıyla de askerleri elde etmiş olan Sezar örneğine öykündü. Her savaştan ya da mutlu seferden sonra, ganimet yığınları oluşturuluyordu. Her savaşçı, rütbesiyle orantılı olarak bu ganimetten pay alıyordu. Hükümdar, başkaları gibi süel yasaya uydu ve barbarlara, düzenli bir disiplinin sağlayacağı yararların neler olduğunu öğretti (1014). Mart ayında yapılan genel teftişte silahlar dikkatle gözden geçiriliyordu ve, yan tutmayan bir ülkeden geçilirken bir tek ot bile koparmaları askerlere yasaklanıyordu. Adaletinde acımasız olan Klovis, görevini savsayan ya da kafa tutan askerleri hemen ölüm cezasına çarptırıyordu. Bir Frank'ın değerinden söz etmenin gereğı yoktur. Ne var ki Klovis soğukkanlı ve tam bir özenle davranırdı (1015). Her olayda tutkuları, çıkarı ve genel kanıyı gözönünde tutar, önlemleri kimi zaman Cermenlerin kanlı görenek ve geleneklerine, kimi zaman da Roma'nın ve hristiyanlığın ılımlılığına uygun olurdu. Kırkbeş yaşındayken yetişen ölüm yükselişler yolundayken onu durdurdu. Otuz yıllık saltanatında, Galya'daki Fransız krallığının sağlam olarak kurulmasını başarmıştı.

AEgidius'ün oğlu Siagrius'ün (1016) uğradığı yenilgi Klovis'in ilk başarısı olmuştı. Kişisel hıncın, devlet çekişmesini körüklemiş olması da düşünülebilir. Babanın utkusunu Merovenjyenlerin soyu için namusa saldırı gibi bir şeydi ve oğul'un gücü, Franklar'ın kralında tutkulu bir kiskançlık uyandırmış olabilirdi. Siagrius, Soissons kentini ve piskoposluk bölgesini kalıtım yoluyla eline geçirmişti. Belçika'nın geri kalan bölümleri, Reims, Troyes, Amiens ve Beauvais, olasılıkla Patricius'ü hükümdar olarak tanımışlardı ve, Batı imparatorluğunun çöküşünden sonra da Patricius, Romalıların kralı adıyla ya da yetkesiyle saltanatını

sürdürebilirdi (1017), Romalı olarak, dizin (edebiyat) ve hukuk öğrenimi eğitimin bir bölümünü oluşturunuyordu. Rastlantı ya da politika etkisiyle, Cermenlerin dilini de rahatça konuşmaya merak etmişti. Bağımsız barbarlar, kendi dilleriyle akıl ve adalet kurallarını açıklayan bir yabancının mahkemesine kitleler halinde geliyorlardı. Yargıcın çabuk ve nâzik davranması bu halkların gönlünde sevgi yaratıyordu. Onun verdiği yansız kararlara, hiç sızlanmadan katlanıyorlardı. Siagrius'un Franklar ve Burginyonlar üzerindeki (1018) hükümdarlığı, sanki kentsel toplumun ilk kez doğuşunu andırıyordu. Bu dinginlik uğraşları arasındayken, şövalye davranışıyla meydan okuyan Klovis'in, gün ve yer seçimini ona bırakarak günde:diği savaş önerisini kabul etti (1019). Sezar zamanından beri, Soissons, elli bin süvari verebiliyor ve bunları üç süel yapım yerinde ürettiği araç ve gereçlerle donatabiliyordu (1020). Galya gençlerinin sayısı ve gözü pekliği uzun zamandan beri zayıflamıştı. Siagrius'un komutası altındaki gönüllüler ve ücretliler Frankların coşkunca saldırısına dayanamadılar. Eli altındaki kuvvetleri ve kaynakları bilmeden Siagrius'un kaçışını suçlamak doğru olmaz. Savaşın yitiminden sonra, Toulouse sarayına sığınmak için koştı. Alarik'in zayıf azınlığı ne onun yardımına elverdi, ne de onu koruyabildi. Korkak Gotlar, Klovis'in tehditleri karşısında yılgınlığa uğradılar (1021) ve Romalıların kralı cellata teslim edildi. Galya - Belçika kentleri Frank kralının buyruğu altına girdiler. Klovis, doğu yanından devletinin sınırları içine saltanatının onuncu yılında ele geçirdiği geniş Tongres bölgesini de kattı (1022).

Leman gölünün kıyılarında ilk yerleşimin Almanlarca yapıldığına ilişkin görüşler doğru değildir (1023). Avenche gölünden Jura dağına dek bu mutlu bölge Burgiyonlarca tutuluyordu (1024). Gerçekte Almanlar Helvetya'nın kuzey bölgesini ele geçirmişler, ne var ki, fetihlerinin meyvasını yine kendi elleriyle yok etmişlerdi. Romalılarca güzelleştirilmiş ve uygarlaştırılmış olan bu eyalet yeniden ıssız ve yabanıl duruma geldi. Bugün bile (Aar) kıyısında Vindo-

nisse kentinden izlere rastlanmaktadır (1025). Ren'in kaynaklarından Mayn ile Mozel'in kavuşak noktasına dek Almanlar, eski iyelik ya da yeni fetih hakkı olarak ırmağın iki yakasını da ellerinde bulunduruyorlardı. Bugün Alsas ve Loren diye bilinen eyaletlere yayılmışlardı. Köln krallığının saldırıya uğraması üzerine Salien hükümdarını, bağlaşıkları olan (ripuaire) Frankları'na yardıma çağırdı. Klovis, Köln'den yaklaşık yirmi mil uzaklıktaki Tolbiak ovasında Galya'nın zorbalarına saldırdı. Cermanya'nın en savaşkan iki ulusu, geçmişteki başarılarının anısı ve gelecekteki büyüküklerinin umuduyla savaşa giriştiler. İnatçı bir direnç karşısında Franklar çarpışmayı durdurdular, Almanlar da, yengi çığlıkları atarak, onları kovaladılar. Ne var ki, Klovis'in ökeligi, kişisel değerliliği, belki de dine bağlılığı, komutası altındaki askerleri yeniden düzene sokmasında etkili oldu. Savaşı yeniden başlattı, ya kurtuluş ya kölelik sloganıyla çarpıştı. Son Alman kralı, savaş alanında can verdi. Yenilen ve kovalanan askerleri silahlarını bırakarak yenen'in bağışlaması için ona yalvardılar. Disiplin yokluğu yeniden toparlanma olanağından onları yoksun bırakıyordu. Kendilerine barınak hizmeti görebilecek kaleleri hoyratça yıkmışlardı; değer ve etkinlik bakımlarından üstün olan düşman, onları ormanlarına dek kovaladı. Büyük Teodorik, kız kardeşi İtalya kralı Albofleda'yla evlenmiş olan utkulu Klovis'i, başarılarından ötürü kutladı. Bir yandan da, erkek kardeşiyle işbirliği yaparak, korumaları için kendisine yalvaran kaçaklar yararına şefaatte bulundu. Klovis, Almanların ele geçirdiği Galya topraklarını aldı. Romalıların dizginlemeyi başaramadığı kendini beğenmiş ve dikkafalı ulus, Merovenjiyen krallarının hükümdarlığını tanıdı ve, valilerin, sonra da kalıtsal dukaların yönetimi altında gelenek ve görenekleriyle özel kuruluşlarının yaşamını sürdürdü. Batı eyaletlerinin ele geçirilmesinden sonra, Ren'in öbür yanındaki eski sömürge kuruluşunu yalnız Franklar ayakta tuttular. Elbe'ye ve Bohemya dağlarına dek tüm ulusları yönetimleri altına aldılar ve uygarlaştı-

dılar. Cermanya'nın dize getirilmesi Avrupa'nın barışını da sağlamış oldu (1026).

Klovis, otuz yaşına değin atalarının tanrılarına taptı (1027). Hristiyanlık için duyduğu kuşku ve kayıtsızlık, düşman bir ulusun kiliselerini, kuruntuya kapılmaksızın yağma etmesine olanak verebilirdi. Ne var ki Galyalı uyrukları, dinlerini serbestçe kullanabiliyorlardı, piskoposlar da putatapanlara mezhep sapkınlarına karşı takındıkları sert tepkiyi göstermiyorlardı. Merovenjiyen kralı, Burgony kralının yeğeniyle evlenmişti. Arius'çü bir sarayda olmakla birlikte katolik inancıyla yetişmiş olan bu eşin çıkarı ve görevi (1028), kocasını da katolik yapmaya çalışmasını gerektiriyordu. Aşkın sesi, yavaş yavaş Klovis'e dinin sesini de duyurdu. Şu da var ki, belki de evlenmeden önce kararlaştırıldığı üzere büyük oğlunun vaftiz edilmesine râzı oldu. Bu genç prensin beklenmedik bir sıradaki ölümü birtakım kuruntu ve korkulara yol açıtıysa da vaftiz işi onun kardeşine uygulandı. Tolbiak savaşında Klovis'in ordusunda gerileme başlayınca, hükümdar Klotil'in ve hristiyanların Tanrısı'nı yüksek sesle imdada çağırdı. Utku, Reims başpiskoposu (1029) uzdilli Remi'ye (1030) saygılı bir minnetle kulak verdi. Başpiskopos, hristiyanlığa geçmesiyle Frank kralının özdeksel ve tinsel kazançların tümüne sahip olacağını ona anlatma fırsatını iyi kullanmıştı. Kral, katolik inancının gerçeğine inandığını açıkladı, ancak dinin gereklerini yerine getirmesini askıya alan siyasal nedenler de, ister savaş alanında, ister vaftiz töreninde olsun, kendilerini götürmek istediği her yerde şeflerini izlemeye hazır olduklarını söyleyen Frankların özgür ve dindarca alkış ve gösterileriyle sona erdi. Bu gösterişli tören, yeni hristiyanlara din için saygı duygusu esinleyecek görkem ve kapsamıyla Reims katedralinde yapıldı (1031). Yeni Konstantinus, üç bin yiğit yoldaşıyla birlikte hemen vaftiz edildi. Onların örneği bu uysal barbarların tümünce öykünüldü ve başarı kazanmış olan başpapazın buyruğuna uyularak, önceleri yakmış oldukları haç'a tapıldı ve taptıkları putlar yakıldı (1032). Klovis'in imgeleme yetisi çabuk öfkelenmesine

olanak veriyordu. İsa'nın tutkusu ve ölümüyle ilgili dokunaklı öykü onu öfkeliendirdi. O Tanrısal kurbanın esenleyici sonuçlarını düşünecek yerde, hoyrat bir kızgınlıkla şöyle haykırdı: «Yenilmez Franklarımla orada olsaydım, ona yapılan zulmün öcünü alırdım (1033). Galya'nın yabancı fâtihi, tarihsel olaylarının ve bilimsel tanrıbilimin uzun ve güç araştırmasını gerektiren bir dinin kanıtlarını inceleyebilecek çapta değildi. İçtenlikle hristiyanlığı kabul etmiş bir yeni inananın ruhuna inanç veren ve bu ruhu temizleyen İncil'in temel kurallarındaki ılımlılığın tadına pek varamazdı. Onun saltanatı hristiyanlık ve insanlık yasalarının sürekli bozulmasına sahne oldu. Elleri, savaşta olduğu denli barış sırasında da hep kana bulandı. Gallikan (Calligane) kilisesi sinodunu kovduktan hemen sonra tüm merovenjiyen prenslerini öldürtmüştü (1034). Bununla birlikte, Frank kralı hristiyanların Tanrısı'na, kendi ulusal tanrılarından daha güçlü bir varlık olarak, içtenlikle tapmış olabilirdi. Tolbiak utkusu, ordularının Tanrı korumasında olacağına ilişkin bir güveni Klovis'in gönlüne yerleştirmiştir. Azizlerin en ünlüsü olan aziz Martinus'un, Tours kentinde durmadan tansık yarattığı mezarıyla ilgili gürültü tüm Batı'ya yayılmıştı. Görünür, ya da görünmez olarak bir geleneksel inançlı ve özgürlükçü hükümdara yardım etmişti. Her ne denli Klovis, azizin yardımı pahalıya mal oldu, dediyse de (1035) bu sızlanma hiçbir sürekli ve ussal şüphecilğin belirtileri sayılamazdı. Yer de gök denli —barbarların hristiyan olmasından dolayı— mutlu olmuştu. Vaftiz töreninden çıkarken Klovis, katolik hükümdar adı ve ayrıcalıklarına değer kazanmış hristiyan kralların içerisinde kendini «tek» olarak buldu. İmparator Anastasius, insan biçimine girmiş Tanrı'nın yapısı üzerinde birtakım yanlışlıklara düşmüştü. İtalya, İspanya, Afrika ve Galya barbarlarının içerleri Arius'çu mezhep sapkınlığıyla dolmuştu. O, kilisenin büyük oğlu, daha doğrusu biricik oğlu papazlarca kendilerinin yasal hükümdarı ve kurtarıcısı olarak tanındı. Klovis'in orduları da, katoliklik yönünden büyük yardım gördü (1036).

Roma imparatorluğunda, piskoposların zenginliği ve yargılama yetkisi, kutsanmış karakterleri, işlerinden alınmazlıkları, buyrukları altında bulunanları, uzdillikleri, eyalet meclisleri, onları her zaman saygın ve çoğunlukla tehlikeli kılıyordu. Dinsel inançlara canla başla bağlılıkta ileri gidildikçe etkinliği de artmış oldu. Fransa krallığının kuruluşu bir bakıma, Galya'daki başkaldırmış ya da bağımsız durumdaki kentlerin şefliğini yapan yüz kadar yüksek aşamalı papazın bağlaşıklık kurmaları sonucu oluşmuştur. Armoriken (Armoricaine) cumhuriyetinin zayıf temelleri sık sık sarsılmış, daha doğrusu yıkılmıştı. Halklar ise, iç dünyalarında bağımsızlıklarını sürdürüyorlardı. Roma adının saygınlığını el üstünde tutuyorlar, fetihlerini Sen ırmağından Luvar (Loire)'a dek yaymak isteyen Klovis'in düzenli akınlarını ve saldırılarını yiğitçe geri püskürtüyorlardı. Dayanışmalarının başarısı onurlu bir katılmayı elde etmelerini sağladı. Franklar, hristiyanlığı kabul ettikten hemen sonra kendileriyle anlaşılan Armorikenlere değer veriyorlardı (1037). Galya'yı koruyan süel kuvvetler, piyade ve süvari olarak yüz değişik birlikten oluşuyordu. Her ne denli Roma askeri adını ve ayrıcalıklarını ileri sürmüş olsalar da uzun süreden beri bu birlikler barbar gençlerinden oluşturuluyordu. Ele avuca sığmaz gözüpeklikleriyle imparatorluğun son kalelerini ve parçalarını savunmayı sürdürüyorlardı. Geri çekilmeleri durduruldu ve katılımları uygulanamaz hale geldi. Konstantinopolis'in Grek hükümdarlarınca terk edildiklerinden, Galya'nın Arius'çu zorbalarıyla iletişimi reddettiler, utanmadan, tiksinsenmeden, bir katolik kahramanın ileri sürdüğü elverişli tutsaklığı kabullendiler. Roma lejyonlarının bu yasal, ya da yasal olmayan son kuşakları, ertesi yüzyılda da, silahları, simgeleri ve giysileriyle daha az ilginç duruma düşmeyip özgünlüklerini sürdürdüler. Bu gönüllü katılmalar ulusal kuvvetleri çoğaltıyordu ve Frankların dolaylarındaki halklar onların sayılarından olduğu denli gözüpekliğinden de korkuyorlardı. Tek bir yengi sonucunda çabuk bir bütünleştirme yerine Galya'nın kuzey eyaletleri, kimi zaman savaş sonucu, kimi zaman da anlaş-

malarla bu birleşmeye katıldılar. Klovis, tutkusunun amaçlarına, karşısındakilerin değerine göre çabalarla ya da ödünler vererek ulaştı. Onun yırtıcı karakteriyle dördüncü Henri'nin erdemleri, birbirine çok karşıt düşünceleri sergilemekteydiler. Bununla birlikte görülmektedir ki, Fransa'yı kararlılıkları, politikaları ve tam zamanında yaptıkları inanç değişiklikleriyle ele geçirmiş bulunan bu iki hükümdarın durumları arasında bir benzerlik vardır (1038).

Saone ve Rhone ırmaklarıyla sınırlanmış bulunan (1039) Burgony krallığı Voj (Vosges) ormanından Alpler'e ve Marsilya kıyısına dek yayılıyordu. Gondebaut tahtta bulunuyordu. Bu tutkulu hükümdar, birisi Klotild'in babası olan iki kardeşini öldürerek tahta çıkabilmişti (1040). En küçükleri Godejezil yaşıyordu ve Gondebaut, Cenevre prensliğinin bağımlı yönetimini ona bırakmıştı. Arius'çu hükümdar, Klovis'in hristiyanlığa geçmesiyle halklarının ve rahiplerinin de sevinç ve umutla canlanacağından korktu. Gondebaut, Liyon kentinde, olanak bulunursa siyasal ve dinsel çekişmeleri bağdaştırmak üzere piskoposlarını toplantıya çağırdı. İki fesat komitesi arasındaki konferans yararlı sonuç vermedi. Arius'çüler katolikleri üç tanrı'ya tapmakla kınadılar, katolikler ise kendilerini tanrıbilim üstünlükleriyle savundular. Sorular, karşı çıkmalar ve yanıtlar, büyük gürültüler ve her zamanki direnmelerle sürüp giderken hükümdar, açık ve anlatımlı bir soruyu katolik piskoposlara yöneltti: «Siz gerçekten hristiyan dinine bağlıysanız neden Frank kralına sözünüzü geçiremiyorsunuz? Bana savaş ilân etti. Düşmanlarımla bağlaşıklık kurdu ve onlarla benim yok olmam için tasarılar hazırlıyor. Doymak bilmeyen ve kanlı bir ruh gerçek dindar olamaz. İnancını, davranışlarındaki adaletli eylemleriyle tanıtlamalıdır.» Viennen piskoposu Avitus, bir melek sesi ve tavrıyla, meslektaşları adına yanıt verdi: «Frank kralının güdülerini ve amaçlarını bilmiyoruz. Ama Kutsal kitap bize öğretiyor ki, Tanrısal yasaya uymayan krallıklar çok zaman geçmeden yıkılırlar. Kendilerini Tanrı'nın düşmanı olarak tanıtanlar her yanlarında savaşacak düşmanları bulurlar. Siz de

halkınız gibi Tanrı yasasına dönerseniz O size barışı ve güvenliği verecektir.» Burgonya kralı bu koşulu benimsemeye niyetli değildi; halbuki katolikler bu noktayı temel sayıyorlardı. Kral, toplantıyı erteledi ve, Klovis'in gizlice kardeşini ayaklanmaya kışkırttığını piskoposlara açıkladıktan sonra meclisi dağıttı (1041).

Kardeşinin bağlılığı sarsıntıya uğramıştı ve Godejezil'in söz dinlerliği Cenevre birlikleriyle krallık sancağı altına girmiş gibi görününce fesatçıların işine daha da yaramış oldu. Franklarla Burginyonlar eşit değerler halinde savaşırken Godejezil'in ordudan ayrılması günün sonucunu belirledi. Gönülden bağlı olmayan Galyalıların gereği gibi desteklenmeyen Gondebaut, Klovis'e karşı savaşı bıraktı, anlaşıldığına göre, Longres ile Dijon arasındaki savaş alanından ivedilikle çekildi. İki ırmakla, otuz ayak yüksekliğinde ve onbeş ayak kalınlığında kale duvarıyla çevrili olmasına, otuz üç hisar kulesi bulunmasına karşın Di'ön ona pek güvenli yer gibi görünmedi (1042). Gondebaut, Lyon'a ve Vienne'ye Klovis'in saldırmasına engel olmaya kalkışmadı, savaş alanından yaklaşık ikiyüz elli mil uzaklıktaki Avignon'a kaçtı. Ustaca yapılan bir görüşmeye dayalı uzun bir kuşatmanın güç ve tehlikeli sonuçlar vereceğini Frank kralı anladı. Burginyon hükümdarına bir vergi yükledi, kardeşini bağışlamaya ve kalleşliğini ödüllendirmeye onu zorunlu kıldı, güney eyaletlerinden aldığı ganimetler ve tutsaklarla, utkulu olarak, kendi topraklarına döndü. Bu utkusu, kısa süre içerisinde unutuldu; çünkü Gondebaut, verdiği sözleri bir yana bırakarak, Vienne kentinde beşbin Frank'tan oluşan bir garnizonla kalan kardeşi Godejezil'e baskın yaptı ve onu öldürttü (1043). Böyle bir onura saldırı, en barışsever bir hükümdarı bile çileden çıkarırdı. Bununla birlikte Galya fatihi bu saldırıyı örtbas etti, vergi almaktan vazgeçti, Burgonya kralının bağlaşıklığını ve askerlik hizmetini kabul etti. Klovis, geçen savaşın şaşıladığı çıkarılara artık sahip bulunmuyordu. Yarışmacısı (rakibi), halkın sevgisini kazanarak yeni kaynaklar yaratmıştı. Romalılar ve Galyalılar, kendilerine fatihlerinkine eşit bir

şans getiren Gondebaut'un yumuşaklığını ve yansızlığını çok beğeniyorlardı. Dikkatli hükümdar, yakında katolikliğe geçeceğini söyleyerek piskoposları kazandı. Bu sözünü ölünceye dek ertelemekle birlikte ılımlılığı Burgonya kralığının yıkılmasını ertelemiş oldu ve barışı sürdürdü (1044).

Gondebaut'un oğlu Sigismond'un saltanatı sırasında yıkılmış olan bu krallığın öyküsünü tamamlamak için sabırsızlanıyorum. Dini bütün Sigismond aziz ve şehit onurlarını elde etmişti (1045). Ne var ki bu aziz *zât'ı şâhâne*, günahsız bir oğulun kanıyla ellerini boyadı, onu üvey anasının hıncına ve böbürlenmesine kurban etti. Kısa süre sonunda yanılığını anladı ve bu onarılmaz yitik için yanıp tutuştu. Mutsuz oğlunun cansız bedeni üzerinde ağlamakta olan Sigismond'a, subaylarından biri uyarmada bulundu: «Ey kral, bu alınyazısı oğlunuzun değil, acı ve acımadan esinlenmesi gereken sizin alınyazınızdır!» Suçlu hükümdar, duyuncunun sesini yatıştırmak için, Teben lejyonunun imgesel şehitleri onuruna kurmuş olduğu Agaunun ya da Valais'deki Saint - Maurice manastırına büyük bağışlarda bulundu (1046). Sigismond bu manastırda sürekli ilahî (psalmodi) okunması yöntemini yerleştirdi. Keşişlerin sıkı ve çetin ibadetini o da yerine getiriyordu ve dünyanın efendisinden kendisini ölmeden önce cezalandırmasını dua ediyordu. Bir Frank ordusu onun eyaletlerine saldırarak ele geçirdi, duası da böylece kabul edilmiş oldu. Bir savaşı yitirdikten sonra, çilesini uzatabilmek için canını korumak isteyen Sigismond, bir keşiş giysisi içerisinde dağlarda saklandı. Uyrukları onu buldular ve yeni efendilerine teslim ettiler. Tutsak hükümdar, eşi ve iki çocuğuyla Orlean'a götürüldü. O barbar yüzyılının kurallarından ve örneklerinden bir mâzeret alabilecek kıyıcılıkta olan Klovis'in oğulları, Sigismond ile karısını ve çocuklarını diri diri bir kuyuya gömdüler. Fethi güven altına almaya onları iten tutkuları, babalarına karşı duydukları sevgiyle parladı ve gizlendi. Klotild, babasının öcünü almak için katilin ailesi üzerine onları saldırttı. Burginyonlar zincirlerini kırmak istedilerse de, belirli bir vergi ve askerlik hizmeti yükümlülüğü altında ulusal yasala-

ına bağılı bırakıldılar. Merovenjiyen hükümdarları, Kiovis'in sayesinde, yendikleri bir ulus üzerinde, barış içerisinde hüküm sürdüler (1047).

Klovis'in ilk utkusu Gotların gururunu kırmıştı. Arka arkaya gelen başarıları onlarda bir terör ve kıskançlık duygusu uyandırmıştı. Genç Alarik'in ünü yarışmacısının üstünlüğüyle gölgede kalmıştı. İki krallığın da sınır boylarından birtakım çatışma yakınmaları geliyordu. Yararsız görüşmeler ve ara vermelerden sonra, iki kral bir görüşme önerdiler ve kararlaştırdılar. Klovis'le Alarik, bu konferansı, Luvar ırmağında ve Amboise yakınındaki küçük bir adada oluşturdular. Kucaklaştılar, içtenlikle görüştüler, birlikte yemek yediler, karşılıklı barış ve dostluk gösterileriyle ayrıldılar. Ne var ki bu dış görünüşü anlaşma biçiminde olan yakınlık, güven davranışı altında karşılıklı tutku ve kalleslik kuşkularını saklıyordu. İki hükümdar da, bir sonuç düzenlemesinden kaçındılar ve bunu reddettiler. Yönetiminin merkezi olarak seçtiği Paris'e dönen Klovis, prenslerden ve savaşıçılardan kurulu bir meclisin önünde, Gotlara açacağı savaşın gerekçesini bildirdi: «Arius'çülerin, Galya'nın en güzel yerlerini ellerinde bulundurmalarını görmeye katlanamam. Tanrı'nın yardımıyla onların üzerine yürüyelim. Mezhep sapkınlarını yenince, verimli eyaletlerini paylaşacağız ve ele geçireceğiz (1048). Gayretli ve değerli Franklar, krallarının bu tasarısına alkış tuttular, ya ölüm ya zafer dediler ve utkuya kavuşuncaya dek sakal büyültmeye karar verdiler. Klotild'in açık ve gizli yalvarıp yakarmaları bu girişimin eyleme geçmesini çabuklaştırdı. Klotild, Tanrı'nın rızasını kazanmak için kulların nice vakıflar kurması gerektiğini Frank kralına anlattı. Hristiyan kahraman, bir elini savaş baltasına atarak: «Frasiskue'nin ineceği yerde (1049) aziz havariler anısına bir kilise yaptıracağım» dedi. Bu dindarlık gösterisi, katoliklerin gizlice iletişim kurduğu şeylerle bağlılığını doğruluyor ve tanıtlamış oluyordu. Böylece sofuların isteği, yavaş yavaş korkunç bir fesat hareketine dönüşüyordu. Akiuten halkı, kendilerini Frank yönetimini yeğlemekle suçlayan Gotlar'ın

yersiz kınamalarından haklı olarak gocunmuşlardı. Yandaşları olan Rodez piskoposu Kuintianus (Quintianus) (1050), piskoposluk kürsüsünde yapmadığı vaazları sürgün yerinde serbestçe söylüyordu. Yerli ve yabancı düşmanlarına karşı koymak için Alarik, Klovis'inkilerden sayıca pek yüksek süel güçlerini topladı. Vizigotlar, uzun bir barış dönemi süresince savsadıkları silah talimlerine yeniden başladılar (1051). Seçilmiş kölelerden oluşan bir birlik, efendilerinin buyruğunda savaşa katıldı (1052). Galya kentleri de, istemedikleri halde, kendi kontenjanlarına düşeni sağladılar. İtalya'da saltanat süren Ostrogot kralı Teodorik, oynadığı aracı rolüyle Galya'daki dinginliği sürdürüyordu. Ne var ki, Klovis'in fetihleri onu da ürküttü, ulusal ve dinsel savaşlarında Gotları desteklemeye karar verdi. Klovis'in seferlerinde meydana gelen rastlantılı ya da yapay tansıklar, boş inançların egemen olduğu o çağda, Tanrı'nın kayrasını gösteren açık kanıtlar olarak değerlendirildi. Paris'ten ayrıldı, Tours'dan geçerken, Galya'nın ermişi aziz Martinus'e danışmak istedi. Gönderdiği kimsele-re, kiliseye girdikleri sırada okumakta olan ilâhının sözlerine dikkat etmeleri için buyruk verildi. Bu sözler çok mutlu bir rastlantıyla, Tanrı adına dövüşenlerin değerini ve yengisini dile getiriyordu, bu da, Tanrı düşmanlarıyla savaşacak olan yeni Jusue'ye göre yorumlandı (1053). Orleanlılar Frank'lara Loire ırmağı üzerinde bir köprü yapmayı üstleniyorlardı. Şu var ki, Poitiers'den yaklaşık kırk mil uzaklıktaki Vienne'de suların olağanüstü kabarması, geçidi kapadı. Vizigotlar karşı kıyıda ordugâhlarını kurmuşlardı. Geçtikleri memleketi yakıp yıkma alışkanlığında olan barbarların durarak boş kalmaları her zaman çok kötü sahnelerin oluşmasına yol açar. O sırada Klovis'in vakti ve araç-gereci olsaydı bile, daha üstün bir düşmanın önünde bu köprüyü yaparak üzerinden geçebilmesi olası değildi. Ne var ki, Frank'ları kurtarıcıları gibi gören köylüler ırmak üzerinde başka bir geçit yeri gösterdiler, hile ve yapıntı bu buluşun değerini daha da artırdı. Boyu ve güzelliğiyle dikkate değer özellikteki bir maral (dişi geyik) sanki katoliklerin ordusuna ku-

lavuzluk etti ve onu canlandırdı. Vizigotların savaş meclisinde şaşkınlık ve kararsızlık egemen bulunuyordu. Sabırsız ve kendini beğenmiş, Cermanya haydutları önünde kaçmaktan tiksinen kalabalık savaşçılar, Roma'nın eski fatihinin kanını ve adını yüceltmek için Alarik'i harekete geçirdiler. Şeflerin en ihtiyatlıları Frankların ilk saldırılarını savuşturmaya özendiriyorlar, Galya'nın güney eyaletlerinde, İtalya kralının, kendilerine katılmak üzere yola çıktığı utkulu Ostrogotların kıdemli kuvvetlerini beklemeyi salık veriyorlardı. Karar verilmesi gerekli saatler boş tartışmalarla geçiyordu. Gotlar, belki, çok elverişli bir durumu zamansız olarak bıraktılar. Ağır ve belirsiz devinimleriyle, güvenle geri çekilme fırsatını yitirdiler. Geyik geçidi denilen ırmak geçidini kullanan Klovis, düşmanın kaçışını önlemek için hızla ve kıvançla ilerledi. Poitiers katedrali üzerinde asılı bir yanar meteor gece yürüyüşlerinde yönlerini bulmaya yarıyordu. Aziz Hilarius'ün katolik ardılıyla danışarak konulmuş olabilen bu işaret, çöldeki İsrailoğulları'na yol göstermiş ateş sütununa benzetildi. Günün üçüncü saatinde ve Poitiers'den yaklaşık on mil uzakta Klovis, terör ve karmaşa içerisinde bulunan Got ordusuna yetişti ve hemen saldırdı. Genç Got savaşçıları baştan savaş istemişlerdi, artık utanç verici bir kaçış sonrasında yaşamak istemiyorlardı. İki kral karşılaştılar, Alarik hasmının kılıcıyla can verdi. Klovis, hükümdarlarının öcünü almak isteyen iki Got süvarisinin kovalamasından zırhlı giysisi ve çok değerli atı yüzünden kurtuldu. Ölüler tepesi deyimi gibi kapalı bir tanımlama büyük bir kıyımı anlatmaktadır. Gregorius, kahraman hemşerisi Sidonius'ün oğlu Apollinaris'in de Overny (Auvergne) soylularının başında canını yitirdiğini belirtmeden geçemiyor. Belki de bu şüpheli katolikler, düşmanın ilk kızgınlığına uğradılar ve kişisel bağlılık ya da süel onur onları dinin etkisiyle kendilerinden geçme haline getirdi (1054).

Bilgisizliğimizi örtmek için kullanacağımız *sevk-i ka-der*'in, savaş olaylarını önceden görmeyi ve çeşitli etkilerini açıklayabilmeyi güçleştirdiği anlaşıyor. Kanlı ve kesin

bir yeni savaş alanında oluşur, ve onbin insanın ölümüyse birkaç yüzyılın yarattığını bir günde alıp götürür. Akuiten'in ele geçirilmesi Potiers savaşının kazancı oldu. Alarik ölürken, henüz çocuk yaşta bir oğul, ona tahtı kaptırmak istemeyen bir piç, fesatçı bir soylular güruhu ve kalles bir halk bırakmıştı. Gotlar'a kalan kuvvetler, ya iç yıklılışıyla sarsılmış, ya da kendi aralarındaki ayrılıklarla bölünmüş durumdaydılar. Frank kralı, zaman yitirmeden Angulem'i kuşattı. Boru seslerine, kentin surları Jeriko'ya öykünerek, her yandan yıkıldılar. Bu da bir tansık haline sokulabilecek ve papazların mühendis bilgileri edinip (1055) kalelerin altına lağımlar açarak patlattıkları ileri sürülecekti. Klovis kışlık karargâhını burada kurdu ve, krallık hazinesini, hükümdarlığın merkezi olan Toulouse'a getirtti. İspanya sınırına dek ilerledi (1056), katolik kilisesinin saygınlığını yeniden kurdu (1057). Akuiten'e bir Frank kolonisi yerleştirdi, görevlendirdiğı komutanlara Vizigotları buyrukları altına almak ya da yok etmek için emir verdi. İtalya hükümdarı bu yenik ulusu koruyordu. Terazide denge sağlanmış gibi göründükçe Teodorik belki Ostrogotların yürüyüşünü geciktirdi. Vardıklarında tutkulu Klovis'i geri püskürttüler. Frankların ve Burginyonların ordusu, denildiğine göre, otuz bin kişi yitik vererek Arles kuşatmasını, utanç verici bir biçimde kaldırdı. Bu yenilgi Klovis'e elverişli bir barış anlaşması sağladı. Vizigotlar, Ron'dan Pireneler'e değin deniz kıyısında uzanan Septimanya'yı ellerinde tuttular. Bu dağlardan Loire'a dek uzanan Akuiten (Aquitaine) eyaleti, hiç fire vermeden Fransa krallığıyla birleşmiş oldu (1058).

Gotlarla yapılan savaşın başarıyla sonuçlanmasından sonra Klovis, Roma konsulluğu saygınlığını kabul etti. İmparator Anastasius, bu saygınlığı verirken Teodorik'in en güçlü yarışmacısını desteklemiş oluyordu. Bununla birlikte, bilinmeyen bir nedenle Klövis'in adı, ne Doğu ne de Batı Roma (Olgular Takvimi)'nde bulunmamaktadır (1059). Bir merasim sırasında Galya kralı, tâcını kendi başına koydu ve erguvan rengine gömlekle giysiye kuşandı. Bu tō-

renden sonra ata binerek Tours katedraline geldi; yolda kendi eliyle bol sayıda altın ve gümüş liraları her yana savurdu. Bunları yerden toplayan halkın konsul ve augustus diye büyük çıgıklarla tuttukları alkıştan sevinç duydu. Konsul saygınlığı Klovis'in yasal ya da gerçek yetkesine yeni bir şey ekliyor değildi. Bu bir boş san'dan başka şey değildi. Bu utkulu hükümdar kendisine verilen patricius ayrıcalıklarını da isteseydi bunların süresi bir yıl sonunda bitmiş olacaktı. Ne var ki Romalılar, imparatorların taşımak için hor görmedikleri bu eski sanı efendilerinin kişiliğinde yüceltiyorlardı. Barbar, cumhuriyetin saygınlığına saygı duyma zorunluluğunu benimser göründü. Teodosius'un ardılları, onun dostluğunu kazanmaya çalışarak, Galya'nın zorbalıkla alınmasını, bir çeşit kendiliğinden anlaşılabacak biçimde bağışladılar ve onayladılar.

Klovis'in ölümünden yirmi beş yıl sonra bu önemli onaylama, onun oğullarıyla imparator Justinianus arasında imzalanan bir antlaşmada daha kesinlikle belirtildi. İtalya Ostrogotları uzaktaki varlıklarını savunamadıklarından (1050) Arles ve Marsilya kentlerini Franklara bıraktılar. Arles o sıralarda da praefectus praetorium merkeziydi. Marsilya, deniz taşımacılığının olanaklarından ve büyük ticaret etkinliklerinden yararlanıyordu. Justinianus, Alpler'in öte yanındaki eyaletleri ellerinde tutan Frank'lara buraların egemenlik haklarını da bırakırken (1061) bu eyaletlerin halklarını da, bağlılık antlarından serbest bıraktı ve Merovenjiyenlerin tahtına daha yasal olmakla birlikte daha sağlam olmayan bir temel sağlamış oldu. O zamandan beri, Arles kentinde sirk oyunları ve eğlencelerini kutlama hakkından yararlanılmaktadır. Pers kralının elde edemediği özel bir ayrıcalık olan, kendi kalıplarında ve kendi simgeleriyle basılmış altın paralar, imparatorluğun tüm eyaletlerinde geçerli olmuştu (1032). Bir Yunanlı tarihçi, Frankların kendi tarihlerinde bile doğrulayıcı bilgi bulunmayan bir coşkuyla onların toplumsal ve bireysel erdemlerini övdü (1063). Bu övgüsünde Frank'ların inceliklerini ve çeşitliliklerini, devlet yönetimindeki düzenlilikleri-

ni, dinlerine bağlılıklarını dile getirmektedir. Daha da ileri giderek, bu barbarları konuşma ve giyim kuşam bakımlarından da Roma vatandaşlarından ayırmanın olanaksız olduğunu söylemektedir. Belki Franklar, her zaman toplumsal düzenlerini, inceliklerini ve canlılıklarını dile getiriyor, kusurlarını gizliyor ve çoğunlukla doğal değerlerini saklamış bulunuyorlardı. Belki Agatias ve Yunanlılar, onların ordularınca kazanılan hızlı başarıların ve imparatorluklarının gösterişi karşısında şaşkına dönmüşlerdir. Burgonya'nın ele geçirilmesinden beri, Gotlar'ca tutulan Septimanya eyaleti dışında, tüm Galya, Klovis'in oğullarına baş eğimiş bulunuyordu. Bunlar Turinge krallığını almışlardı ve güçleri, ilk memleketleri olan, ormanların içerisine dek yayılan, Ren'in öbür yanındaki topraklara dek uzanıyordu. Hetya ve Norik adlı Roma eyaletlerinde yerleşmiş bulunan Almanlar ve Bavyeralılar kendilerini Franklar'a bağımlı görüyorlardı ve Alpler'in oluşturduğu zayıf engel onların tutkularına dayanacak güçte değildi. Klovis'in sonuncu oğlu Merovenjyenler'in kalıtını ve fetihlerini bir elde topladığı zaman krallığı, bugünkü Fransa'nın sınırlarını çok aşmış durumda bulunuyordu. Çağımız Fransa'sının zenginlik, güçlülük ve nüfus bakımlarından çok ileri gitmiş olduğu bir gerçek olmakla birlikte Kloter (Clotaire) ve Dorgobert gibi geniş ve yabanıl devletlerin sanat ve siyasa alanlarında ilerlemeler kaydettikleri de bilinmektedir (1064).

Franklar ya da Fransızlar, kesintisiz bir kalıtımla kökeni Batı imparatorluğunun fâtihterine dek çıkan tek Avrupa halkıdır. Ne var ki, Galya'nın fethini bin yıl süren bilgisizlik ve kargaşa dönemi izledi. Roma ve Atina okullarında oluşan dizin (edebiyat), bilgelikler v.b. yeniden doğuş (Rönessans) atılımlarını Frankların barbar ataları hor gördüler. İlerideki daha aydınlık yüzyılların ilginçliklerini duyurabilmek ve ilgiyi uyandırabilmek için gerekli araç ve gereçlerin elde edilebilmesi çok zamana ve çok çalışmalara gerek gösterdi (1065). Sonunda eleştirinin ve Felsefenin gözü Fransa'nın ilk çağlarına çevrildi. Ne var ki filozoflar

bile tutkularından ve ön yargılardan kendilerini kurtaramadılar. Galyahlıların kişisel tutsaklığı üzerine ve Franklarla isteğe dayanan eşit koşullu bağlaşıklıklarıyla ilgili iki zıt sistem ortaya atıldı. İki karşıt yanı tutanlar tâcin ayrıcalıklarına ve soyluluğun saygınlığına, ya da halkların özgürlüğüne karşı fesat hareketine girişmekle birbirlerini —karşılıklı olarak— suçladılar. Şu da var ki bu tartışma, bilgelik ökesinin gelişmesinde yardımcı oldu. Zaman zaman yenilen ve yenilen durumuna düşen her hasım, kimi eski yanlışlarından sıyrılıyor ve birtakım ilginç gerçekleri ortaya koyuyordu. Onların buluşlarıyla, çekişmeleriyle ve de yanlışlarıyla birçok şey öğrenmiş bulunan yansız bir yabancısı, bu bilgilerin yardımıyla, üç Merovenjiyen'ce Galya'nın ele geçirilmesinden sonra Roma eyaletlerinin durumunu (1066), anlatabilecek duruma gelmiştir.

En yalın ve en kaba durumda bulunan hallerde bile insan toplumu, birtakım genel tutum kurallarını benimser. Tacitus, Cermenlerin iikel yalınlığını incelediğinde, Roma yazısı ve dilinin kullanımını benimsemedikleri zamana değin gelenek olarak sürdürdükleri kamusal ve özel yaşamlarına ilişkin sürekli birtakım kuralların ve göreneklerin uygulandığını gördü (1067). Merovenjiyen krallarının seçiminden önce güçlü Frank ulusu ya da oymağı salık yasalarını biraraya getirmek üzere şeflerinden dördünü görevlendirdi (1068). Halk, birbiri ardınca üç meclisin çalışmalarını da gördü ve onayladı. Klovis, vaftiz edildikten sonra, hristiyanlıkla bağdaşmaz görünen çeşitli maddelerde değişiklikler yaptı. Oğulları da salık yasasını düzelttiler. Dagobert ise, Fransız krallığının kuruluşundan yüz yıl sonra, kodeksi bugünkü biçimiyle yeniden gözden geçirerek yayımladı. Aynı döneme doğru Rupuer'ler kendi gelenek ve göreneklerini yazılı hale sokarak yürürlüğe koydular. Ülkesinin ve çağının yasa koyucusu olan Şarlman, Franklar arasında uygulanan (1069) iki ulusal yasayı dikkatle incelemişti. Egemenlikleri altındaki insanlara aynı özenle davranışta bulundular. Almanların ve Bavyeralıların kaba ve bayağı kuruluşları Merovenjiyen krallarının yetkesiyle ya-

zılı duruma getirildi ve onaylandı. Galya'da fetih bakımından Franklardan daha önceliği bulunan Vizigotlar'la Burginyonlar, uygarlaşmış toplumun bu esaslı avantajına ulaşma konusunda daha az çaba harcamışlardı. Eurik, halkının gelenek ve göreneklerini yazılı olarak toplayan ilk Got kralı olmuştur. Burginyonlar'a ilişkin yasaların toplanmasında adaletten çok politika etken olmuştu. Galyalı uyruklarının durumunu yumuşatmak ve sevgilerini yeniden kazanmak gerektiğini anlamışlardı (1070). Böylece, Cermenler, olağanüstü hal ve koşulların etkisiyle, yalın kuruluşlarını, Roma hukukunun yetkinlik doruğuna eriştiği bir dönemde oluşturdular. Salık yasalarını Justinianus'un Pandekt'leriyle karşılaştırsak toplum yaşamının ilkel öğeleriyle uygar ussallığın tam olgunluğunu ayrı ayrı görmüş olabiliriz. Barbarlardan yana öngörüşler ne olursa olsun, düşünce, yalnız bilimsellik ve ussallık elverişliliklerinden değil, adalet ve insanlık gerekleri bakımından da Romalıları yeğ tutacaktır. Ne var ki, barbar yasaları onların gereksinmelerine ve isteklerine, uğraşlarına ve kafalarına uygundu (1071). Barışı sürdürmeye ve başından beri kurdukları (1072) gelenek ve göreneklerle toplumu yetkinleştirmeye bu yasalar yardımcı oluyordu. Merovenjiyen hükümdarları tüm uyruklarını tek biçimdeki bir davranış kuralı içirisine sokmak yerine, imparatorluklarının her halkına ve her ailesine, kendi kuruluşlarını serbestçe uygulama izni veriyorlardı. Çocuklar ana-babalarının yasasına uyuyorlardı. Kadın kocasının, azatlı, patronunun yolundan ayrılmıyorlardı. Başka bir ulusal bağlı olan yanların davalarında şikâyetçi, ya da suçlayıcı, görünüşe göre haklı ve de suçsuz olduğunu ileri süren savunucunun mahkemesi önünde dava açmak zorundaydılar. Eğer doğruysa, hoşgörü o denli geliştirildi ki, her yurttaş, yargıç önünde, bağlı olmayı yeğlediği yasayı ve vatandaşı olmayı istediği ulusal toplumu belirtmekte özgür sayıldı. Ne var ki bu özgürlük utkunun getirdiği yararlılıkları yok edecekti. Taşralı Romalıların, savaşçı alışkanlıklarını benimsemek cesaretini göstermeleri halinde, barbarların ayrıcalıklarını sürdürmele-

ri kendi isteklerine bağı olacağından durumlarının güçlüğüne sabırla dayanmaları gerekiyordu (1073).

Yasa, adam öldüreni, bağışlanmaz olarak ölüm cezasına çarptırırsa, her vatandaş, yasayı ve devlet yönetimini kişisel güvenliğinin inancaları biçiminde görür. Cermenlerin başıbozuk toplumundaysa öc alma, her zaman yüz ağırtıcı ve saygın bir davranış olarak görülürdü. Her özgür savaşçı, davacı olduğu hasmını, ya da kendisine suç işleyen kimseyi, onun çocukları ya da ana-babasına beslenecek hınç tehlikesinden başka hiç bir şeyden korkmıyarak, kendi eliyle cezalandırıyordu. Yetkesi bulunmayan yargıç, cezalandırmaya davranmadığından, her iki yanı anlaştırmaya çalışıyor, dökülen kanın diyeti olarak suçludan bir para alınmasını ve onu karşdakine kabul ettirmesini başarı sayarak mutluluk duyuyordu (1074). Frankların sert ve dikkatli yaratılışları, ağır bir ceza uygulamasına elverişli değildi ve hafif cezalar da onları dizginlemekten uzaktı. Galya'nın şatafatı, görenek ve geleneklerini bozunca genel erinç sürekli olarak şiddet olayları ve tasarlanmış suçlarla altüst olmuştu. Her adaletli devlet yönetiminde, köylüye olduğu gibi hükümdara da adam öldürme suçu aynı cezaya çarptırılır. Frankların ceza sisteminde yerleşmiş usule göre eşitsizlik, utkunun en aşağı saldırısı ve en ağır kötüye kullanımı olmuştur (1075). Dinginlik içerisinde düşünerek açıkladıklarına ve eylemle kanıtladıklarına göre bir Romalı'nın canı bir barbarın canından daha az değerlidir. Merovenjiyenlere bağı (antrustion) bir kimsenin —ki, Franklar (1076) arasında en ünlü söyluluğı, ya da saygınlığı bildirmektedir— can bedeli altıyüz altın lira olarak biçilmişti. Kralların sofrasına kabul edilen taşra soylusu, üçyüz altın karşılığında öldürülebilirdi. Sıradan bir Frank için ikiyüz altın yeterli bir karşılık sayılıyordu. Alt katmanlardaki bir Romalı'nın öldürölmesiye, ancak yüz ve belki de elli altınla karşılanabiliyordu. Adalet ya da usallık bu yasaların hazırlanmasında sesini duyurabilseydi kamusal korumaya da vatandaşların zayıflığı ve karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi karşılayacak orantıda artabilecekti. Ne var ki,

yasa koyucu, bir savaşçıyla bir kölenin yitişini adaletin değil, siyasetin terazisinde tartıyordu. Aç gözlü ve kendini beğenmiş bir barbarın kafası çok büyük bir para cezasıyla güven altına alınırken zayıf ve sessiz bir uyruğun yaşamı ancak ne idüğü belirsiz bir koruma altında bulunuyordu. Bir süre sonra, yenilenler daha az yumuşak başlı, yenenler de daha az kendini beğenmiş oldular. Deneyim, kimi zaman cezasız kalma fırsatını bulmuş olanların sürekli tehlike içerisinde kaldıklarını onlara öğretti. Franklar git gide daha az yırtıcı olunca yasaları da daha sertleşti ve Merovenjiyen kralları, devlet yönetimine Vizigotların ve Burginyonların yan tutmayan sıklığını yerleştirmeye çalıştılar (1077). Şarلمان'ın saltanatı sırasında, adam öldürme suçu ölüm cezasına çarptırıldı ve bu ceza yeni zaman Avrupa hukukunda da geniş ölçüde uygulanmaya başladı (1078).

Franklar, Konstantinus'un birbirinden ayırdığı sivil ve sül meslekleri yeniden birleştirdiler. Töton dilindeki barbar sanları yerine Latincedeki dük, kont ve prefe sanları kullanılmaya başladı. Bir yönetim bölümündeki devlet görevlisi o yerdeki birliklerin komutanlığı ve adalet işlerinin yönetilmesiyle görevlendirildi (1079). Bu bilgisiz ve kaba şeflerin çoğu, filozof anlayışıyla aydınlanmış, deneyim ve bilgi sahibi olmak gibi koşulların bulunmasını gerektiren yargıçlığın işlevlerini yerine getirecek yetenekte değildi. Bu nedenle, gerçeği yalandan —dış görünüşüyle— ayırır gibi olan kaba önlemlere başvuruyorlardı. Her zaman ve her dinde insanlar gerçeği egemen kılmak ve yalanı cezalandırmak için tanrı bildikleri yüceliğin kayrasına başvurmuşlardır. Cermen yasa koyucularıysa bu güçlü umarı kötüye kullanmışlardır. Sanık, mahkeme önüne, kendisinin suçsuz olduğuna inandıklarını söyleyen belirli sayıda tanığı çıkarabilirdi. Suçlamanın ağırlığına göre gösterilen bu —sanıktan yana— tanıklara *compurgatores* deniliyordu. Bir kundakçıyı ya da adam öldüreni temzie çıkarmak için yetmişiki tanık gerekiyordu. Bir Fransa kraliçesinin sililiği (iffeti)'nden kuşku duyulunca, üçyüz soylu, onun doğurmuş olduğu çocuğun, ölmüş Chilpéric'in yasal evladı ol-

duğuna —hiç savsamadan— yemin ettiler (1080). Göz göre göre söylenen yalanların artarak rezalet haline gelmesi yargıçları bu tehlikeli girişimleri durdurmak ve insansal tanıklıkları ünlü ateş ve su sinamalarıyla denetleme zorunda bırakmıştır. Bu garip yargılama yöntemleri birbirlerine öylesine kenetleniyordu ki, birçok hallerde suç ile suçsuzluk, bir tansığın yardıma yetişmemesi durumunda meydana çıkmıyordu. En bilinmez nedenler bu yöntemle kolay ve doğru olarak hükme bağlanıyordu. Bir yargıcın kararına uymaktan hoşlanmıyan başıbozuk barbarlar, Tanrı'nın hükmüne uslu uslu katlanıyorlardı (1081).

Acayip kavga sinamaları, yiğit insanın suçlu olamayacağı, alçağın ise yaşaması gerekmediğine inanan bir halk üzerinde güven ve otorite yarattı (1082). Medeni hukuk ve ceza hukuku alanlarında davacı ya da suçlayıcı, savunucu ve tanık bile ileri sürebileceği kanıtı bulunmayan hasmın öldürme tehdidiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Ya savlarından vazgeçmek ya da herkesin önünde düello ederek onurlarını kurtarmak zorundaydılar. Uluslarının geleneğine göre yaya ya da at üzerinde kavgaya tutuşuyorlardı (1033). Mızrak ya da kılıç üzerinde karar kılmak, Tanrının, yargıcın ve halkın onayına bağlıdır. Burginyonlar bu kanlı hukuku Galya'ya sokmuşlardır. Onların yasa koyucusu olan Gondebaut (1034) uyuğu Avitus'un sızlanmalarına ve itirazlarına şöyle yanıt verme lutfunda bulundu: «Uluslararası savaşları ve bireysel kavgaları yöneten Tanrı değil midir, ve haklı olana utkuyu o sağlamaz mı?» Bu görünüşe göre doğru kanıtların yardımıyla, Cermanya'daki kimi oynamaklarca uygulanan bir yargılama sistemi biçimindeki saçma ve barbarca duello Sicilya'dan Baltık denizine dek tüm Avrupa krallıklarına girdi. Bin yıl geçtiği halde bile yasal şiddetin egemenliği henüz tümenden yok edilemedi. Azizlerin, papaların ve Sinodların kınamaları da boş insanın ancak akıl ve insanlık düşüncesine uyulduktan sonra zayıflayacağını ve terk edileceğini göstermektedir. Mahkemeler, saygıdeğer, belki de suçsuz vatandaşların kanıyla lekелendi. Bugün zenginliği destekleyen yasa, o zaman-

lar kuvvetin karşısında susuyordu. Yaşlılar, zayıflar ve sakatlar gözle görülen haklarından ve varlıklarından vazgeçmek, ya da eşitsizlik içerisindeki bir kavgaya girmek zorunda bırakılıyorlardı (1085). Ya da servetlerinin, onurlarının ve canlarının korunması, ücretli bir şampiyonun önceden kestirilemez çabasına kalmış oluyordu. Bu zorbalık hukuku, canları ya da mallarında zarara uğramış taşralılara uygulanıyordu. Bireylerin gücü ve gözü pekliği ne olursa olsun, barbar savaşçılar, biricik eğlenceleri ve uğraşları olan silah tâtiminde bu yeteneklerini onların üzerinde gösteriyorlardı. Tüm ulusunun uğradığı yeterince felâket nedeniyle bir Romalı üzerinde böyle bir deneme yapmak haksızlık olurdu (1086).

Yüz yirmi bin Cermen'den oluşan bir ordu, Arioviste'nin komutasında Ren'i —eskiden— geçmişti. *Sequani*'lerce elde tutulan verimli toprakların üçüncü bölümünü aralarında paylaşmışlardı. Arioviste, kendi ricası üzerine, Galya'nın zenginliklerini bölüşmek üzere gelen yirmi dört bin barbardan oluşan yeni bir koloniye dağıtmak için yine üçte bir toprağın hemen teslimini istedi (1087). Beşyüz yıl sonra, Arioviste'nin öcünü alan Vizigotlarla Burginyonlar, yengileri karşılığında toprakların üçte ikisini de istediler. Ne var ki, tüm eyalete yayılacak yerde, bu bölüşme, yenen halkın belki de komutanın siyasası gereğince ayrı bölümlerde gerçekleştirildi. Bu yönetim bölümlerinde her barbar, Romalı bir taşra insanına konuk olarak bağlanıyor ve evsahibi münasebetsiz konuğa, varlığının üçte ikisini vermekle yükümlü tutuluyordu. Çoban ya da avcı olan Cermen, büyük bir ormanı ya da geniş bir otlakı yeğliyor, daha az genişlikteki ekinlik tarlayı almıyordu (1088). Eski zaman yazarlarının bu konudaki suskunluğu, Frankların, hiçbir yasal bölüşüm formalitesiyle, zorbalıklarını ılımlaştırmadıklarına ve de bu zorbaca elde edişleri gizlemediklerine, Galya eyaletlerine keyifleri istediği gibi yayıldıklarına ve her utkulu zorbanın yeni topraklarını, gereksinimine, gücüne ve açgözlülüğüne göre ölçüp el koyduğuna inanmamızı olası kılmaktadır. Hükümdarlarından uzakta

kalan barbarlar bu tür keyfi davranışlarda bulunabilirlerdi. Ama, Klovîs'in kesin ve ustalıklı politikası, yenilenlerin disiplinini ve birliğini yıkmaya elverişli değildi ve yenilenlerin acılarını daha da arttıran bir düzensizliğe izin vermezdi. Ünlü (Vase de Soissons), ganimetlerin dağıtılışında Klovîs'in gösterdiği titizlik nedeniyle güven simgesi olmuştur. Ödevi ve çıkarı, bir yandan, utkulu bir orduyu ödüllendirirken, kalabalık bir halkın yaşamını bozmamak ve kendisine sevgi gösteren Galyalı katoliklere karşı kırıcı ve yarsız zorbalıkta bulunmamaktı. İssız toprakları ve Gotların zorla ele geçirmiş olduğu yerleri krallığın yasal iyeliğine katınca yeniden zorahlımlara gerek kalmıyor ve eyaletler halkı, bölüşümün eşitlik ve düzenle yapıldığını görerek yitirdiklerine sabırla katlanıyorlardı (1089).

Merovenjiyen hükümdarlarının zenginliği, özel (mülk)'lerden oluşuyordu. Galya'yı aldıktan sonra, atalarının eski çağlardaki yalın yaşantılarını sürdürmeyi yeğlediler. Boşalmış kentler yıkıntı haline geliyordu. Paraları, buyrultuları ve sinod'ları birbiri ardınca oturdukları bir kırsal konutun ya da köy sarayının adını taşımaktaydı. Krallığı oluşturan çeşitli eyaletlerde, hiçbir sanat ve gösteriş niteliği olmayan bu saraylardan yüzaltmış tane vardı. Kimileri, kalle hizmeti de görüyordu. Çoğunluğu, tavukları beslemek ve davarları korumak için kümesler ve ahırlarla çevrili büyük çiftliklerden başka şeyler değildi. Bahçelere yalnız yararlı sebzeler dikiliyordu. Aylıkla tutulan işçiler, hükümdar hesabına çeşitli tarım, balık ve kara avcılığı hizmetlerini görüyorlardı. Kralların anbarları buğday ve şarapla doluydu. Tüketimlerinden arta kalanı satıyorlardı. Tüm devlet yönetimi, ev ekonomisi kurallarına sıkı sıkıya bağlı biçimde düzenlenmişti (1090). Bu büyük mülkler, Klovîs'in ve ardıllarının sofrasını bereketlendiriyor, savaşta olduğu gibi barış zamanlarında da kişisel hizmetlerini gören yiğit dostlarının bağılıklarını ödüllendirmeye yarıyordu. Bu dostlardan herbiri, bir at ya da zırhlı giysi yerine, rütbesi, değeri ya da hükümdarın kayrası ölçüsünde feodal varlıkların en ilkel ve yalın adı olan bir *benefice* (çıkâr) sağlıyor-

du. Hükümdar, gerekli gördüğü zaman onu geri alabilirdi ve zayıf ayrıcalıklılar onun eli açıklığından en büyük güçlerini kazanabilirlerdi. Ne var ki, Fransız soylularının bağımsızlığı ve açgözlülüğü zamanla (1091) bu «timar» yöntemini sona erdirdi ve bu *benefice*'leri sürekli ve kalımsal niteliğe soktu. Bu değişiklik, eskiden kendini sürekli sahip görmeyen eldeci (zilyet)'lerce savsaklanan tarım için daha elverişli bir durum yaratmış oldu (1092). Bu krallık *benefice*'lerinden ayrı olarak, Galya topraklarının büyük bir bölümü herbiri tüm vergilerden bağışık olmak üzere, Sallien (ya da Salique) Franklarıyla Allen Franklarına bölüştürülmüştü. Sallien toprakları, Frank soyundan gelen erkek çocuklar arasında, eşit biçimde, paylaşılıyordu (1093).

Merovenjyenler soyunun kanlı çekişmeleri ve gerilemesi sırasında, eyaletlerde yeni bir zorbalık türü ortaya çıktı. *Seniores* ya da senyör (Seigneur) diye adlandırılan bu kimseler yönetim hakkını ele geçirdiler ve özel topraklarında insanlar üzerinde baskı kurdular. Eşitlerinin direnci kimi zaman onların tutkusunu dizginleyebiliyordu. Ne var ki yasalar yaptırımsızdı ve bir azizin ya da piskoposun öcünü devindirmekten korkmayan barbarlar (1094) zayıf ve önemsiz bir komşunun topraklarında sınırlara çok seyreker olarak saygı gösteriyorlardı! Roma hukukunda, her fırsatta tanımlanmış olan doğal haklar (1095), avlanmayı büyük bir tutkuyla seven Cermen fatihlerin elinde büyük zedelenmelere uğradı. Toprakları, suları yabancı insanların elinden alarak kurulan egemenlik az sayıda talihli bireylerin malı haline gelmişti. Galya'nın yüzeyinde çok büyük ormanlar yeniden görünmeye başladı ve işsiz güçsüz senyörün kullandığı hayvanlar, kendi toprakları üzerinde beceriyle çalışmakta olan bağımlı insanların tarlalarını çiğneyip bozmaya devam ettiler. Avlanma, soyluların ve uşaklarının kutsal ayrıcalığı haline geldi. Yasa, soyluların bu eğlencelerini paylaşmaya kalkışacak olan aşağı katmandakileri belirli sayıda sopa ile döverek ya da hapsederek cezalandırma yetkisini onlara veriyordu (1096). Bir vatandaş öldürme karşılığında az bir para tazminatının ödünleme

olarak kabul edildiği bir çağda krallık ormanlarında bir geyiği ya da yabanıl bir sığırı öldürmenin cezası ölümdü (1097).

Eski savaş yasalarına göre, yenen, yendiği düşmanının yasal ve saltık sahibi oluyor ve onun (1098) canı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabiliyordu. Bağımsız barbarların sürekli didişmeleri, Roma'nın barışçıl yönetimiyle kaldırılmış bulunan kişisel köleliğin kazanç getiren güdülerini yeninde canlandırdı ve çoğalttı. Mutlu bir seferden dönüşte Got, Burginyon ve Frank, peşinden, aynı kabalık ve nefretle davrandığı sığırlar, koyunlar, kadınlar ve erkeklerden oluşan uzun bir sürü - topluluğunu da sürükledi. Güzellikleri ve becerileriyle dikkati çeken her iki cinsten gençleri kendi kişisel hizmetleri için ayırırlar ve yerine göre şeflerinin hoşlanmasına sunarlardı. Çilingir, dülgere, terzi, kunduracı, aşçı, bahçıvan, boyacı ve kuyumcu gibi her türden zanaatçılar da efendilerinin hesabına zanaatlarında çalışırlardı. Hiç bir becerisi olmayan Romalı tutsakları da, toplumdaki yerini hiç kollamadan, sürülerini gütmek ve tarlalarında çalıştırmakla görevlendirirlerdi. Galya topraklarına kalıtım yoluyla bağlanmış olan kölelerin sayısı yeni tutsakların eklenmesiyle durmadan artıyor ve bu mutsuzların alınyazısı, kimi zaman efendinin geçici kayrasıyla iyileşiyor, çok zaman ise keyfe bağlı bir zorbalığın etkisiyle bunalım içerisinde kalıyordu. Efendi, köleler üzerinde can alma ve yaşatma yetkisini keyfince kullanıyor, kızını evlendirdiğinde (1099) belirli sayıda köleyi ona düğün armağanı olarak veriyor ve bunlar, kaçmasınlar diye düğün arabasına zincirle bağlanıyorlardı (1100). Roma yasalarının saygınlığı, yurttaşı kötülüklere ve umutsuzluklara karşı korumaktaydı. Merovenjiyen krallarının uyruklarıysa kişisel özgürlüklerini satabiliyorlardı. Ne var ki, yasal olarak uygulanabilen bu *intihar* olayı, insan doğasının saygınlığına karşı en acıklı ve en utanç verici terimlerle anlatılmıştır (1101). Yoksulların oluşturduğu örneğe yavaş yavaş zayıflar ve sofularca da öykünüldü. Karışıklık zamanlarında bu gibiler bir güçlünün şatosuna ya da ün-

l  bir manastıra koşuyorlardı. *Ruhani* ya da *dünyasal* patronlar onların boyuneğişini kabul ediyorlardı ve bu saçma işlem, tüm çocuklarına dek köleliği zorunlu kılıyordu. Klovvis'in saltanatından beri Galya yasaları ve görenekleri, bir-biri ardınca gelen beş yüzyıl süresince kişisel köleliği çoğaltma ve süresini sağlamlaştırma eğilimi gösterdi. Zaman ve şiddet, toplumun tüm aracı sınıflarını yıktı, soylularla köleler arasında boş bir alan doğmasına neden oldu. Kendini beğenmişlik ve boş inançlar, Merovenjiyenlerin yasalarıyla ve silahlarıyla kurulmuş ulusal ayırmılığa dönüştü. Kökenlerini, gerçek ya da masal olarak, bağımsız ve utkulu Franklardan aldıklarını savunan soylular, fetih haklarını, Romalı ve Galyalı soydan geldiklerine inandıkları köleler ve plebeiyenler üzerinde kötüye kullanarak yaşıyorlardı.

Bir eyaletin, bir yönetim bölgesinin ya da bir senatör ailesinin durumu, Fethedenlerin adından alınarak isimlendirilen Fransa'nın genel durumu ve evrimleri üzerine bir düşünce verebilecektir. Auvergne, Galya'daki kentler ve bağımsız devletler arasında haklı bir üstünlük kazanmıştı. Kalabalık ve yiğit halkı, dikkate değer bir ganimet kazanmış ve onu saklamışlardı. Bu, Gergovi kalesi üründe gerl püskürtüldüğü sırada Sezar (Caesar)'ın yitirdiği kılıtı. (1102). Truvalıların soyundan gelmiş olduklarından Romalılarla kardeşlik bağlaşıklığı istiyorlardı (1103). Her evalet Auvergne'in g z pekliğine ve doğruluğuna  yk nseydi, Batı imparatorluğunun çöküşünü önleyecek, hiç değilse geciktirebileceklerdi. Auvergne'liler, Vizigotlar'a istemeye istemeye yemin ettikleri halde bu bağlılık andına sadık kaldılar. En yiğit gençlerini Poitiers savaşında yitirince, bir katolik hükümdarın krallığını kabul ettiler. Austr sie kralı ve Klovvis'in büyük oğlu Teodorik bu fethi tamamladı. Babalarının ölümüyle   oğlana kalıtsal olarak geçen Paris, Orleans ve Soissons ayrı krallıklar halinde bulunuyorlardı. Auvergne'in yakınlığı ve güzelliği Paris kralı olan Childbert'i isteklendirdi (1104). Güneyde Seven (C vennes) dağlarına dek yayılan YukarıAuvergne zengin ormanları ve otlaklarıyla göz alıyordu. Dağların yamaçları bağlarla kap-

hydı ve her tepe bir mâlikâne ya da şatoyla taçlanmış durumdaydı. Aşağı-Auvergne'de Allier ırmağı güzel ve geniş Limagne ovasından geçmektedir ve toprağın bitip tükenmez verimliliği o zamanlarda olduğu gibi bugün de hiç nadasa gerek kalmaksızın bol ürün alınmasını sağlamaktadır (1105). Yasal hükümdarlarının Cermanya'da öldürülmüş olduğunu bildiren sahte bir raporla aldatılan Sidonius Apollinaris'in torunu Auvergne kentini ve yönetim çevresini teslim etti. Şildeber (Childebert) bu şanlı utkudan yararlandı, ve Teodorikin bağımsız savaşçıları, Burginyon'lara karşı savaşı sona erdirmeden önce kişisel öcünü almaya kalkışırsa orduyu bırakıp gitmekle onu tehdit ettiler. Austrasie Frankları ise hükümdarlarının inandırıcı uzdilliğinin kolayca etkisinde kaldılar. «Beni izleyiniz, dedi. Teodorik onlara, beni Auvergne'de izleyin, sizi, altın, gümüş, sürüler, köleler ve her türden zenginlikler bulacağınız bir eyalete götüreceğim. İnsanları ve tüm mallarını size bırakacağıma söz veriyorum. Dilerseniz onları kendi ülkenize götürebileceksiniz.» Bu sözünü yerine getirmekle Teodorik, yıkmak istediği bir halkın üzerindeki tüm haklarını yitirmiş oldu. Cermanya'nın en yırtıcı barbarlarından oluşan bir birlikle desteklenen kuvvetleri verimli Auvergne topraklarına acı ve elem tohumları ektiler (1103). Onların yağma ve çapulundan yalnız bir küçük kale ile bir kilise kurtulabildi. Meroliac şatosu (1107) ovoidan üçyüz ayak yükseklikteki bir kaya üzerinde kurulmuştu. Çevresinin içerisindeki alanda çok büyük su yatakları ve ekilebilir topraklar vardı. Franklar bu alınamaz kaleyi üzümlere seyretiler. Ne var ki, karşı yandan kaçıp kendilerine sığınan elli askerle uyanan ve tutsakların çokluğu yüzünden bunalan Franklar, bunları küçük bir kurtulmalık (fidye) karşılığında teslim etmeyi önerdiler, - ve bu önerilerinin geri çevrilmesi halinde hepsini öldürmeye hazırlandılar. Bir kısım kuvvetleri de, Brive'ye ya da Brioude'a dek sızdılar. Buranın halkı, en değerli mallarıyla birlikte Sen-Julien (Saint-Julien) manastırına sığınmıştı. Kilisenin kapıları düşman askerlerinin saldırısına dayandı.

Becerikli bir asker, kilise korosunun salonuna açılan bir pencereden içeri girmeyi başardı ve arkadaşlarına bir geçit sağladı. Halk ve papazlar ile dinsel olan ve olmayan tüm mal ve eşya sökülüp alındı ve Brioude yakınlarına götürülerek orada bölüşüldü. Şu da var ki, Kloviz'in dindar oğlu bu dinsizce şiddet davranışını sert biçimde cezalandırdı. Gizli suç ortakları aziz Julien'in cezalandırmasına bırakıldı. Tutsaklar salıverildi, ganimetler sahiplerine geri verildi ve kilisenin hukuku aziz şehitlerin mezarları çevresinde beş mile çıkarıldı (1103).

Austrasie ordusunu Auvergne'den geri çağırmadan önce Teodorik ancak şiddet karşısında kin ve nefreti dizginlenebilecek bir halkın bağlılığına güvence olması için rehin istedi (1109), en ünlü senatörlerin çocuklarını Childeberr'in ve eyaletin tutu (rehine) 'ları olarak aldı. Savaşın ilk karışıklıklarında bu genç mutsuzlar en aşağılık köleliğe mahkûm edildiler. İçlerinden biri olan ve, serüvenleri özellikle ün kazanan Attale, efendisinin atlarına bakmakla Trev'de görevlendirildi. Uzun süren araştırmalardan sonra, büyük babası piskopos Grégoire'in özel görevlileri onu bu aşağılık hizmette buldular. Aç gözlü efendisi, her türlü uygun önerileri geri çevirerek, kurtulmalık olarak on altın istedi. Langres piskoposunun kölesi ve aşçısı Leon (1110) onu kurtarmak üzere bir kurnazlık düzenledi. Tanınmayan bir ajan Leon'u on altın lira karşılığında bu Frank'a sattı. Frank, onun, bir piskoposun zengin mutfağında çalışmış olmasını öğrenmekle sevinmiş ve, «pazar günü akrabalarımı ve dostlarımı çağıracağım. Onları, kral sofrasında bile bu denli güzel yemek yemediklerini söylemek zorunda bırakınız» dedi. Leon, yeter sayıda tavuk getirilirse dilediğini yapmaya söz verebileceğini söyledi. Açgözlü barbar, aşçısı için söylenen övgüleri kendine maletti ve Leon, kısa sürede onun güvenini kazanarak evin tüm yönetimini ele geçirdi. Bu durumda bir yılı sabırla geçirdikten sonra, Attale'ye tasarısını anlattı ve ertesi gece harekete hazır olmasını istedi. Gürültücü konuklar gece yarısı sofradan kalkınca Leon'un her gece evin damadı için hazırladığı içe-

cekle onun dairesine giderken damat ona takılarak güvenini kötüye kullanmanın çok kolay olduğunu söyledi. Bu tehlikeli alayın etkisinde kalan gözüpek köle, efendisinin yatak odasına girdi, mızrağını ve kalkanını sakladı, ahırdaki atlardan en iyi ikisini aldı, ağır kapıları açtı, bütün hızıyla kaçarak özgürlüğünü ve canını kurtarmasını Attale'ye sağladı. Atları Meuse kıyısında bırakmak zorunda kaldılar (1111). Irmağı yüzerek geçtiler, bir ormanda üç gün kaldılar; bir erik ağacına rastlamış olmasalar açlıktan öleceklerdi. Ormanın karanlıklarında saklanırlarken, efendilerinin kendilerini yakalamak için oralara geldiğini ve, eğer yakalarsa birini baltayla doğrayacağını, öbürünü de dar ağacına asacağını bağırarak ilân ettiğini işittiler. Attale ile sâdık arkadaşı Leon, Reims'de bir papaza sığındılar. Biraz ekmek ve şarapla canlandılar. Papaz onları sakladı ve Austrasie krallığının öte yanındaki Langres piskoposluğu sarayına dek kazasız, belâsız götürdü. Grégoire, torununu gözyaşları içerisinde kucakladı. Leon'u ve tüm ailesini azat etti, ona bir çiftlik bağışladı. Leon, yaşamını dinginlik ve rahatlık içerisinde burada sürdürdü. Hal ve koşulları bakımından gerçek izlenimini veren bu olağanüstü serüven, Frankların ilk tarihçisine Attale'nin kuzeni ya da yeğeni tarafından anlatılmıştır. Grégoire de Tours, Sidonius Apollinaris'in ölümünden yaklaşık altmış yıl sonra doğmuştu ve durumlarında çok benzerlik vardır (1112). İkisi de Auvergne'de dünyaya geldiler ve yine ikisi de senatör ve piskopos oldular. Biçemleri (üslupları)'nin ve duygularının ayrılığı, bir bakıma Galya'nın gerileyişini ve insan ruhunun kısa sürede çabasından ve Tanrı vergisinden neler yitirdiğini tanıtlamaktadır (1113).

Artık, Galya'daki Romalıların, Merovenjyenlerin saltanatı sırasında çektikleri acıları abartıcı ya da küçültücü savları çürütebilme olanağını kazanmış bulunuyoruz. Galya'nın fâtilhleri, genel anlamda kölelik ya da zorolım için buyrultular çıkarmamışlardır. Ne var ki, zayıflığını barış ve çelebilik adları altında gizleyen soysuzlaşmış bir halk, mal varlıklarına, bağısıklıklarına ve özgürlüğüne karşı aşı-

ğılaticı sataşmalarda bulunan barbarların yasalarına ve kaprislerine hedef olabiliyordu. Şu da var ki bu sataşmalar kişiseldi ve yasa dışıydı. Romalılığın tüm varlığı bu evrelerde hiçbir çöküntüye uğramadı. Romalılar, mal varlıklarını ve ayrıcalıklarını hep sürdürdüler. Franklar, onların topraklarından bir bölümünü aldılarsa da, geri kalanı yine vergiden bağışık olarak kendilerinin oldu (1114). Galya'daki güzel sanatları ve el zanaatlarını yıkmış olan şiddet rejimi imparatorluk zorbalığının ustalık ve masraflı sistemini de ortadan kaldırmıştır. Eyalet halkları kuşkusuz Salık ve Ripuer yasalarının yabancı hukukundan acı çektiler. Ne var ki, evlenme, vasiyet ve kalıtım (miras) konularında Teodosius kodeksinin uygulanması sürüyordu. Toplumsal durumundan hoşlanmayan bir Romalı barbar sınıfına inebiliyordu. Devlet saygınlıkları, tutkusunu gerçekleştirmeye açtı. Romalıların karakteri ve eğitimi onlara sivil devlet yönetimi görevleri için elverişlilik sağlıyordu. İlerleme yarışması süel isteklerini devindirince onlar, utkulu Cermenlerin arasına ve de başına bile geçirildi. Merovenjyenlerin yücegönüllü siyasalarına tanıklık eden komutan ve yargıç adlarını ve sayısını burada sıralayacak değilim (1115). Üç Romalı, patricius sanıyla Burgonya'da başkomutanlık yaptı. Sonuncusu ve en güçlüsü olan Mummolus, zaman zaman krallığın kurtarıcısı olmuş, babasını Autun kontu yaptırmış, hazinesine otuz talan altın ve üçyüz elli talan gümüş toplamıştı. Yabancı ve bilgisiz barbarlar, birçok kuşak boyunca saygınlıkların ve kilise görevlerinin bile dışında kaldılar (1116). Galya papazlar sınıfı, hemen tümünden yerli eyalet halkından oluşmuştu. Frankların kendini beğenmişliği, piskoposluk onurunu kazanmış uyruklarının buyruğu altında papaz olmaya elverişli değildi. Zamanla Romalılar, silahlarının yitirdiği zenginliğin yerine din yoluyla servet elde etmeye başladılar (1117). Teodosius kodeksi, dünyasal (din-dışı) işlerde de kilise mensuplarının yasasıydı. Barbar hukukuysa, kilise mensuplarının kişisel güvenlikleri konusunda onları serbest bırakmıştı. Bir papaz çömezi iki Frank olarak, bir pis-

koposun canı, herkesten üstün değerde dokuz yüz altın olarak bedellendirilmişti (1118). Romalılar, yenenlere hristiyanlığı ve Latinceyi benimsettiler (1119). Ne var ki Latince'nin Augustus zamanındaki inceliği ve sadeliği tıpkı hristiyanlığın havârilere zamanındakine göre uğradığı bozulma gibi soysuzlaşmıştı. Barbarlık ve bağınazlık her yanda hızla artarak yaygın bir hal aldı. Hristiyanların Tanrı'ya inancı, halkın gözünde azizlere inanç biçimine dönüştü. Töton dili ve söyleyişi köylülerin ve askerlerin kaba diyeleğini bozdu. Bununla birlikte, toplumsal ve dinsel ilişkiler soyluluk ve fatihlik taslamalarını ortadan kaldırdı. Galya'daki tüm uluslar Frank adı ve yönetimi altında yavaş yavaş kaynaştı.

Galyalılar birleşirken Franklar da onlara çok değerli bir armağan verebileceklerdi. Bu armağan, özgür bir anayasa ruhu ve düzeniydi. Kalıtsal (irisi) olmakla birlikte kısıtlı bir monarşi yönetimi altında şefler ve bakanlar, Paris'te Sezarlar sarayında kurullarını toplayabileceklerdi. İmparatorların, paralı lejyonlarını teftiş ettiği bitişikteki alan vatandaşların ve savaşçıların yasama meclisi olarak toplanmalarına sahne olacak, Cermanya ormanlarında uygulanan; yalın ve kaba örnek, Romalıların ıssal bilgi ve deneyimleriyle yetkinleşecekti (1120). Şu da var ki, kişisel bağımsızlıkla kendini güçlenmiş gören kaygısız barbarlar, devlet yönetimi işlerinde çalışmayı küçüklük saydılar. Mart ayındaki yıllık meclis toplantıları yapılmaz hale geldi, Galya'nın fethedilmesi, utkulu ulusun erimesine ve birliğinin bozulmasına neden oldu (1121). Monarşi, düzenli bir idare, devlet maliyesi ve sülal güçler kurulmaksızın kaldı. Kloviz'in ardılları, halkın terkettiği yasama gücünü ele geçirmek ya da onu kullanmak için gerekli yürekliliği göstereemediler. Kral ayrıcalıkları, öldürmek ve zoralmalar yapmak gibi zorbalıklardan başka alana yayılmıyordu. Kişisel tutkuyla devinen ve onursuzlaşan özgürlük aşkı, Franklar arasında, düzen bozuculuğa ve cezasız kalma isteğine dönüştü. Kloviz'in ölümünden yetmiş beş yıl sonra, Burgonya kralı olan torunu Gontran, Langedük ve Septimani

Gotlarının varlıklarını ele geçirmek için bir ordu gönderdi. Çapul tutkusu Burgonya, Berri ve Auvergne'deki birlikleri de sardı. Galyalı ve Cermen kontların buyruğu altında yürüyüşe geçtiler, gevşek bir atılımla saldırdılar ve geri püskürtüldüler. Ne var ki, dost ve düşman ayrımı gözetmeksizin tüm eyaletleri yağma ettiler. Ekinler, köyler ve kiliseler bile ateşe verildi. İnsanlar ya öldürüldü ya da tutsak edildi ve bu yıkıcı yağmacılar yüzünden beşbin kişi açlık ve yoksulluğun pençesinde can verdi. Gontran, bu yağmacı ordunun komutanlarını suçları ve ihmalleri dolayısıyla kınayarak hemen orada, yargılamaya gerek kalmadan öldürmekle tehdit edince halkların kusurlarını ve kabalıklarını bağışlamasını istediler (1122). «Hiçbiri, dediler, ne krallarından, ne de dük ya da kontlarından korkmakta ve saygı duymaktadırlar. Her biri kötülük yapmayı sevmekte ve hiçbir kaygı duymaksızın kıyıcılık eğilimlerini gidermeyi yeğlemektedirler. Onların azgınlıklarını kınamaya ya da durdurmaya kalkışan yürekli görevliler bu azgınlığın öcünden kolay kolay kurtulamamaktadırlar.»

Vizigotlar Galya'daki yerlerinden büyük bir bölümünü Klovis'e bırakmışlardı. Bu yitikleri kolay kazanılan bir fetihle, İspanya eyaletlerinin dingin sevinciyle doğrulanmış ve onaylanmıştı. Galiçe Süevlerini de kapsayan Got monarşisi, çağımız İspanyollarına bile kıvanç duygusu esinlemektedir. Şu da var ki, Roma tarihini yazan bir kimseyi onların kısır tarih kaynaklarının karanlığında araştırma yapmaya kimse zorlayamayacağı gibi hiçbir kimse de bunun yapılmasını isteyemez (1123). İspanya Gotları Pireneler'in sarp tepeler zinciriyle insanlık dünyasından ayrı kalmış durumdaydı. Cermanya oymaklarından söz ederken onların kuruluşlarını, gelenek ve göreneklerini de daha önce anlatmıştık. Geçen bölümde din olaylarından, Ariusçülüğün çöküşünden ve Yahudiler'e yapılan kıyımdan söz etmiştim. Biraz da İspanya krallığının sivil ve dinsel kuruluşuyla ilgili bir kısım olayları ele almam gerekiyor.

Franklarla Vizigotlar, putataparlığı ve Ariusçü mezhep sapkınlığını bıraktınca, boş inançların ayrılmaz göre-

neklerine kapılmaya ve bunun sağlayabileceği geçici çıkarlardan yararlanmaya elverişli duruma geldiler. Merovenjiyen soyunun sona ermesinden uzun zaman önce Fransa'daki kilise babaları barbar avcı ve savaşçılarından oluşuyordu. Sinotların eski yöntemlerinden nefret ediyorlar, ılımlılık ve sililik (namus ve iffet) kurallarını unutuyorlar (1124), kişisel şatafat ve tutkularını papazlığın genel çıkarlarından yeğ tutuyorlardı. İspanya piskoposları, halkların kutlu saydıklarına saygı gösterdiler ve dokunmadılar. Birlik oluşları, kusurları saklıyor ve güçlerini artırıyordu. Disiplinlerindeki düzenlilik devlet yönetimine de barışı, düzeni ve sağlamlığı aşıladı. İlk katolik kralı olan Rekarede'nin saltanatından, mutsuz Rodrik'in araçsız ardılı olan Vıtiza'ya dek onaltı ulusal konsil toplanmıştır. Toledo, Sevil, Merida, Braga, Tarragon ve Narbon metropolitenleri, kıdem sıralarına göre başkanlık etmişlerdi. Meclis, başpiskoposlara bağlı piskoposlardan kurulmuştu. Toplantılarda ya kendileri ya da vekilleri bulunuyordu ve dinsel alandaki ünü ya da zenginliğiyle tanınmış bir kilise babası için yer ayrılmıştı. Toplantının ilk üç gününde, doktrin ve kilise düzeni konularıyla uğraşılıyor, laik'lar (dinsel sınıftan olmayanlar) bu görüşmelerin —özellikle— dışında tutuluyorlardı. Dördüncü günün sabahından başlayarak kapılar açılıyor, sarayın yüksek görevlileri, dükler, kontlar, soylular ve kent yargıçları içeri alınıyordu. Halkın benimseyişi göksel kararları onamış oluyordu. Aynı kurallar, şikâyetleri dinleme ve kötülükleri düzeltmekle görevlendirilmiş olan eyalet meclisleri ya da yıllık konsillerde de uygulanıyordu. Yasal devlet yönetimi kilisenin şanlı etkisine sırtını dayıyordu. Her evrimde yenenlerin yüzüne gülmeyi ve mutsuzlara sırt çevirip çatmayı gelenek haline getiren piskoposlar işkence ateşini körüklemeye ve piskopos külâhını krallık tâcının üstüne çıkarmaya çalıştılar. Bununla birlikte, barbarların dizginlenmez ruhunu yönlendirici ve ılımlatıcı bir politika güden Toledo ulusal konsilleri, hem kralar hem de uyruklar için elverişli birtakım ussal yasalar koydular. Taht boşaldığı zaman hükümdarın seçimi pisko-

poslarla palatenler (saray görevlileri)'ce yapılıyordu. Alarik soyunun sona ermesinden sonra taç kalıtlılığının Got kanından gelenlerde olduğu ilkesini sürdürdüler. Yasal hükümdarı kutsayan kilise, söz dinleme (itaat) görevini halka salık veriyor ve kimi zaman da uyguluyordu. Hükümdarına karşı fesat hareketine girişen, onun otoritesine direnç gösteren, uygunsuz bir birleşmeyle onun dul eşinin sili (iffeti)'sine saldıranların başında kilisenin yıldırımları patlıyordu. Hükümdar da tahta çıkarken, kendisine verilen önemli emaneti doğrulukla yöneteceğine Tanrı ve halk önünde ant içiyordu. Korkunç bir soylular sınıfı onun gerçek ve imgesel yanılıgılarını denetleme hakkını elde tutuyordu. Temel bir yasa, piskoposlara ve palatinlere, bey (pair)'lerce açıkça ve özgürce yargılanmadan hapis edilemeyeceği, sınıf indirilemeyeceği, işkence, ölüm ve sürgün cezasına uğratılamıyacağı biçiminde ayrıcalık tanıyordu (1125).

Toledo'nun yasama konsillerinden biri, yırtıcı Eurik'in saltanatından sofu Egika'ya dek geçen Got hükümdarları zamanındaki yasaları topladı ve kodeks olarak onayladı. Vizigotlar atalarının yalın ve eski geleneklerini sürdürdükçe İspanya ve Akiuten'deki uyruklarını, Roma görenek ve geleneklerine göre yaşamaları konusunda serbest bıraktılar. Güzel sanatlarda, politika'da ve de dindeki ilerlemeler onları bu yabancı kurumları kaldırmaya ve kendi örneklerine göre yurttaşlık (medeni) ve ceza hukuku meydana getirmek zorunda bıraktı. İspanya monarşisini oluşturan milletler aynı ayrıcalıklara kavuştu ve aynı yükümlülükler altına girdiler. Fatihler yavaş yavaş töton dilini bıraktılar, adaletin esinleyici çetinliklerine boyun eğdiler ve özgürlüğün avantajlarından Romalıları da yararlandırıdılar. Vizigotlar zamanındaki İspanya'nın durumu bu yansız devlet yönetimine lâyık bulunuyordu. Ariusçülüğe bağlı hükümdarlar bağdaşmaz dinsel ayrılıkları nedeniyle uzun süre uyruklarıyla kaynaşmamışlardı. Rekarde'nin mezhep değiştirmesi katoliklerin kaygılarına son verince, henüz Okyanus ve Akdeniz kıyılarını elinde bulunduran Doğu im-

paratoru gizlice, halkı barbarların boyunduruğundan kurtulmaları ve Romalı adının saygınlığını sürdürmeleri için kışkırtıyordu. Şüpheli uyrukların bağlılığı, bir evrimle elde edemeyeceklerini bir başkaldırmada yitirmekten korktukları zaman güvenilir hale gelir. Ussal tutum ve ılımlılık tersini önerirse de, nefret edilen ve korkulan kanselere karşı kıyım uygulamak her zaman doğal karşılanmıştır (1126).

Franklarla Vizigotlar Galya ve İspanya'daki kuruluşlarını pekiştirirlerken, Saksonlar da, Batı'nın üçüncü büyük eyaleti olan Britanya'nın fethini tamamladılar. Uzun süreden beri Roma imparatorluğundan ayrı bulunduğu için az tanınmış olan bir tarihi, kuruntuya kapılmadan ihmal edebilirdim. Kürek çekmede ve savaşmakta yetenekli olan Saksonlar, başarılarını sonraki kuşaklara aktaracak tek aracın sanat olduğunu bilmiyorlardı. Barbar yaşamı içine düşen eyalet insanları, uğradıkları evrimi ve Roma misyonerlerince bilim ve hristiyanlık ışığının getirilmesiyle sona eren geleneklerini betimlemeyi hiçbir zaman düşünmemişlerdi. Gildas'ın tumturaklı sözleri, Nennius fragmanları ya da masalları, Sakson yasaları ve kroniklerinin eksik gedik, ne idüğü belirsiz parçaları ve saygıdeğer Bede'nin kilise öykülerini (1127) ne eleştireceğim, ne de buraya aktaracağım. Bunlar birçok yazarın imgelemeleriyle ve özenle toplanıp, kimi zaman da güzelleştirilmişlerdir (1128). Bununla birlikte imparatorluk tarihçisi, ortadan kaybolana dek bir Roma eyaletindeki evrimleri izlemeye kalkışmış olabilir, ve bir İngilizin, adını, yasalarını, belki de kökenini almış olduğu barbarların kuruluşlarını yazmak isteyişi bağışlanabilir.

Roma devlet yönetiminin yıkılışından yaklaşık kırk yıl sonra Vortigern'in, Britanya prensleri ve kentleri üzerinde üst —ama geçici— yönetimi eline aldığı anlaşılmaktadır. Kendisini yerli düşmanlara karşı savunmak üzere çok büyük yabancı kuvvetleri çağıran bu mutsuz (1128/1) hükümdarın zayıf ve yomsuz politikası hemen oybirliğiyle suçlandırılmıştır. En inanılır tarihçilerin anlattığına göre, Vortigern, Cermanya'ya elçiler göndermiş, bu elçiler Saksonla-

rın genel meclisinde dokunaklı bir söylev vermişlerdi. Bu atak barbarlar da, uzak ve tanımadıkları bir ada halkına gemileriyle ve ordularıyla yardımı kararlaştırmışlardı. Britanya, Saksonlarca gerçekten bilinmemiş olsaydı yaptıkları yıkım daha az olabilirdi. Ne var ki Roma yönetimi bu deniz ülkesini Cermen korsanlara karşı sürekli savunma olanağına sahip bulunmuyordu. Bağımsız ve bölünmüş topluluklar onların saldırılarına açıktı. Saksonlar, kimi zaman açık ya da çapul ve yağma için sessiz bir anlaşmayla Piktler ve İskoçyalılarla birleşebiliyorlardı. Vortigern, tahtını ve ülkesini her yandan tehdit eden çeşitli tehlikeleri dengede tutmaya çalışıyordu. Çok güç bir durumdayken, kendisi için en tehlikeli düşmanlar olabileceği gibi en yararlı dost rolü de oynayabilecek filoları nedeniyle barbarlarla bağlaşıklık kuran bu hükümdarı kınamak haksızlık olur. Hengist ve Horsa, o sırada üç gemiyle adanın Doğü kıyılarında kol geziyorlardı. Büyük bir ödüllendirilme sözü verilerek Britanya'nın savunmasına katılmaya çağrıldılar. Onların yılmazlığı, adayı Kaledonya zorbalarından kurtardı. Bu yardımcı Cermenler Tane (Thanet) adasında dingin bir barınacak yer ve verimli topraklar buldular. Kendilerine bol bol giyecek ve yiyecek sağlandı. Bu elverişli kabul, aileleriyle birlikte beşbin savaşçının gelip yerleşmesine yol açtı. On yedi gemiyle geldiler. Hengist'in küçük ölçüdeki gücü de böylece çok artmış oldu. Vortigern, Pikt'lerin dolaylarında dost bağlaşıklardan bir koloni oluşturmanın yarar sağlayacağı konusunda kurnaz barbarın sözüne inandı. Kırk gemiden oluşan üçüncü bir filo, Hengist'in oğluy-le yeğeninin yönetiminde, Cermanya kıyılarından kalktı, Orkney adalarını yakıp yıktı, ve bu zavallı memleketin öbür ucundaki Nortumberland ya da Lotian kıyısına çıkarma yaptı. Bu işin sonunda meydana gelecek kötülükleri sezmek kolay ama bunları önleyebilmek olanaksızdı. Çekeme-mezlik, kısa sürede iki ulusu böldü. Saksonlar, yaptıkları hizmeti abarttılar ve nankör bir halkı savunmak için çok sıkıntılara girdiklerini söylediler. Breton'lar da bunca ödüllendirdikleri halde kuzey barbarlarının gözünü doyurama-

dıklarını görerek üzüntü duydular. Bir yandan korku, öbür yandan kin ve tiksinti, aralarında yatışmaz bir kavganın doğmasına neden oldu. Saksonlar silaha sarıldı. Bir genel kıyımı (katl-iâm) gerçekleştirmek için bir bayramın gevşekliğinden yararlandıkları doğruysa, bu kalleşlik, ne barış, ne de savaş zamanında ulusları birbirine güvenle bağlanmaya olanak vermeyecek bir etken olarak bu iki ulusu da etkilemiş olsa gerektir (1129).

Britanya adasını ele geçirmeyi isteyen Hengist, fırsatı kaçırmamaları için soydaşlarını kışkırttı. Onlara ada toprağının güzelliğini, kentlerin zenginliğini, halkının çekingenliğini ve her yanından Sakson gemilerine açık durumunu anlattı. Yüz yıllık bir süre içerisinde, Cermanya'nın Jute'ler, Angle'ler ve eski Saksonlar gibi en yiğit üç oymağından insanlar Britanya'da yerleşmek üzere Elbe'den, Weser'den ve Ren'den kalkıp geldiler. Hengist'in sancağı altında toplanan Jute'ler, utku kazandılar ve ilk bağımsız krallığı Kent eyaletinde kurdular. Bu girişimin onuru ilkel Saksonlara maledildi. Fatihlerin yasalarına ve diline, dört-yüzyıl sonra Güney İngiltere'nin ilk hükümdarlarını yetiştirmiş olan halkın adı verildi. Sayıları ve başarılarıyla kendilerini gösteren Angle'ler, büyük bölümünü ellerinde tuttukları ülkeye kendi adlarını verme onurunu kazandılar. Karada ve denizde servet avına çıkmış olan Kuzey korsanları ve haydutları yavaş yavaş bu üçlü konfederasyonda birleştiler. İngiltere'nin komşuluğuyla etkilenen Frisonlar, bir süre yerli Saksonların gücünü ve ününü duraklattılar. Rugienler, Danimarkalılar ve Prusyalılar belirsiz bir durumda kaldılar. Baltık denizi dolaylarında amaçsız dolaşan kimi serüvenci Hunlar, tanımadıkları bir ülkeyi ele geçirmek üzere Cermenlerin gemilerine bindiler (1130). Ne var ki bu seferin yapılması barbarların birleşmesine bağlıydı ve böyle bir bağlılık da yoktu. Her şef, araçlarına ve ününe göre yoldaş toplayabiliyordu. Otuz, ya da altmış gemilik bir filo kuruyor, saldırılacak yeri seçiyor ve harekâtın bundan sonrasını savaşın gelişme durumuna ya da kişisel çıkarlarına göre yönlendiriyordu. İngiltere'nin ele geçiril-

mesinde, zaman zaman yenen ve yenilen büyük sayıda yiğitler, sonunda tutkularının kurbanı oldular. Yedi şef, başarı elde ederok kral sanını kazandılar ve bu sanı sürdürdüler. Fatihler, yedi bağımsız tahttan ve, içlerinden biri, kadınlar aracılığıyla İngiltere'nin bugünkü hükümdarına dek ulaşan yedi aileden oluşan Sakson *heptarşi*'sini kurdular. Bu aileler, kökenlerini savaş tanrısı Woden'den aldıklarını savunuyorlardı. Denildiğine göre bu krallar cumhuriyeti (1131)'ne bir genel konsey ve yüksek bir majistra başkanlık ediyordu. Ne var ki bu siyasal düzen, Saksonların gürültücü, patırtıcı ve kaba saba ökelğine hiç de uygun düşmemektedir. Yasaları bundan söz etmemekte ve karanlık tarihleri de ayrılışma ve şiddet olaylarından başka bir görünüm vermemektedir.

Dünya işlerinde çok bilgisiz olan bir keşiş, tarihçinin işini yüklenmekten hiç korkmamış ve, Batı imparatorluktan ayrıldığı zamandaki İngiltere'nin durumunu şaşılabilir biçimde değişikliğe uğratarak yazmaya kalkmıştı. Gildas (1132), çok güzel bir anlatıyla, gelgit olaylarının Saverne'ye ve Taymis'e sağladığı dış ticaretin ve tarımda ilerlemenin parlak bir tablosunu çizmekte, devlet ve birey yapılarının sağlamlığını ve büyüklüklerini dile getirmekte, ayrıca, Romalıların yardımı olmaksızın evlerini, ocaklarını koruyup savunabilmek üzere ne kaleler kurmaya ne de silah yapmaya bilgi ve yetileri olmadığı için Breton'ları kınamaktadır (1133). Romalıların uzun süren egemenliği altında Britanya, savunması uzaktaki bir güce bağlı olan uygar ve uzak bir eyalet durumuna gelmişti. Honorius'un uyrukları, yeni özgürlüklerini şaşkınlıkla karışık bir terör havası içerisinde izlediler. Romalılar onları her türlü sivil ve süel devlet kuruluşundan yoksun bir durumda bıraktılar. Ne oldukları belli olmayan şefleriyse yiğitlikten, akıl ve yetkeden yoksun olduklarından, ortak düşmana karşı savunma önlemleri alamıyorlardı. Saksonların gelişi, zayıflıklarını su yüzüne çıkardı ve hükümdarla uyruklarının karakterini aşağılattı. Yüreklere düşen korku ve üzüntü tehlikeyi daha da büyük göstermeye neden oldu, birliğin

bozulması kaynakları zayıflattı. Aslında, Bretonlar, silah kullanmasını ve onları üretmesini bilmiyor değillerdi ve de bilmiyor olamazlardı. Saksonların ard arda yaptıkları ve kötü tertiplenmiş saldırıları onlara bu fırsatı vermişti. Savaşın mutlu ya da mutsuz olayları onların doğal değerlerine ve deneyimlerine katkıda bulunmuştu.

Avrupa ve Afrika anakaraları barbarlara direnç göstermeden kapılarını açarken Britanya, tek başına ve hiç bir yerdan yardım almadan, uzun süren bir savaşa şiddetle karşı koyduysa da, Doğu'dan, Kuzey'den ve Güney'den ada kıyılarına saldıran korkunç korsanlara karşı pes etmek zorunda kaldı. Ussal önlemlerle güçlendirilmiş olan kentler bilinçli olarak kendilerini savundular. Halk, arazinin, dağların, ormanların ve bataklıkların her olanağından yararlanmasını bildi. Tarihçilerin dikkatlice gösterdikleri suskunluk Saksonların bozguna uğradıklarının güçlü bir kanıtıdır. Hengist, Britanya'nın ele geçirilmesini tamamlıyabileceği düşüncesine kapılmıştı. Ne var ki, otuz beş yıllık devinimli bir saltanat boyunca Kent'i ele geçirebilmiş olması, bu tutkusunun tek bir başarısı olabildi ve Kuze'ye ye. leştirdiği göçmenler Breton'ların gücü önünde eriyip bittiler. Savaş süresince üç kuşağın çabalarıyla Batı Saksonları krallığı kurulabildi. Woden'in soyundan gelen yiğitlerden biri olan Serdik (Cerdic) tüm yaşamını Hampshire'nin ve Wight adasının fethi için harcadı. Mont-Badon savaşındaki yitirdikleri onu, utanç verici bir olanaksızlığın içine itti. Oğlu Kenrik (Kenric) Wiltshire'ye girdi, o tarihlerde bir tepenin üzerinde kurulu olan Salisbury'yi kuşattı ve Kentin yardımına gelmekte olan bir orduya meydan okudu. Bir süre sonra yapılan Marlborough (1134) savaşında Breton'lar süel yetilerini ortaya serdiler. Orduları, üç ayrı birlikten oluşan üç saf halindeydi. Süvariler, mızraklılar ve okçular.. Romalıların taktik düzenine göre diziliyorlardı. Sık bir kolon olarak toplu duran Saksonlar, kısa kılıçlarıyla Bretonların uzun mızraklarına karşı saldırdılar ve —eşitsiz olmakla birlikte— savaşı gece yarısına dek sürdürebildiler. İki kesin yengi, üç Breton kralının ölüşü, Ci-

rencester'in, Gloucester'in ve Bath'in baş eğmeleri, şanlı ordularını Saverne kıyılarına dek ileten, Cerdric'in torunu Ceaulin'in utkusunu ve gücünü sağlamış oldular.

Yüz yıllık savaştan sonra bağımsız Bretonlar, Antoninus kalesinden Cornwall burnuna dek tüm batı kıyısıyla memleketin iç kesimlerinde barbarlara direncini sürdüren başlıca kentleri hâlâ ellerinde bulunduruyorlardı. Ne var ki, sayıları durmadan artan saldırganların kalabalığına ve kabadayılığına oranla onların direnci daha zayıf kalıyordu. Saksonlar'ın, Anglelerin ve bağlaşıklarının ağır ve zahmetli çabaları onlara toprak kazandırıyor, Kuzey'den, Doğu'dan ve Güney'den ilerleyerek adanın merkezinde utkuya birleşiyorlardı. Saverne'nin öbür yanında Bretonlar, Saksonların Heptarşi ve monarşisinde bile ulusal bağımsızlıklarını sürdürüyorlardı. Sürgünü kölelikten yeğ tutan savaşçılar Gal (Galles) dağlarında sığınak buldular (1135): Cornwall ancak birkaç yüzyıl dayandıktan sonra başeğdi ve kaçabilenlerden bir bölümü, kılıcıyla ya da Merovenjiyen krallarının konukseverliğiyle Galya'da yerleştiler (1136). Armorik'in batı açısı, Cornwall ve Küçük Britanya diye adlandırıldı. Osismien'lerin boş toprakları, kontların ve piskoposların yetkesi altında, atalarının yasalarını ve dilini olduğu gibi sürdüren yabancılarla doldu. Armorik'in Bretonları, Klovis'in ve Şarlman'ın zayıf ardıllarına haraç ödemeyi reddettiler. Vannes, Rennes ve Nantes bölgelerini ele geçirdiler, her ne denli bağımlıysa da, daha sonraları Fransa krallığıyla birleşecek güçlü bir devlet kurdular (1137).

Sürekli, hiç değılse yatışma bilmeyen, savaşların sürüp gittiğı bir yüzyılda, Britanya'yı savunmak için çok bilgili ve akıllı olmak gerekiyordu. Bununla birlikte, bilimden ve erdemlerden yoksun bu yüzyılların yine de çok sayıda ünlü ve kan dökücü kahramanlar yetiştirdiğı düşünülürse başarılarının unutuluşta gömülü kalmış olmasına pek de üzülmeyebilecektir. Vortigern'in oğlu Vortimer'in mezarı, Ken ovalarında üç kez yenilgiye uğrattığı Saksonlar'a karşı görkemli bir sınır taşı gibi, deniz kıyısında

—yüksek bir yerde— kuruldu. Ambrosius Aurelianus soylu bir Roma ailesinden geliyordu (1138). Alçak gönüllülüğü de değerinden aşağı kalmayan bu kimsenin, yaşamını yitirdiği uğursuz olaya dek başarıları sürüp gitmişti (1139). Ne var ki, Britanya'nın en tanınmış adları, Galler eyaletinin güneyinde, ulusça kral ya da komutan olarak seçilmiş bulunan ünlü Arthur'ünki yanında hiç kalır (1140). Daha ılımlı yazarların söylediklerine göre, birbiri ardınca oniki savaşta Batı Saksonlarını ve Angle'leri yenilgiye uğrattı. Bu kahramanın yaşlılığı, halkın nankörlüğü ve iç çekişmelerle zehir oldu. Yaşamındaki olaylar, ününün uğradığı evrimlere oranla daha az ilginçtir. Beşyüz yıllık bir zaman boyunca başarılarının anlatılması sürmüş, Saksonlarca nefret edilen, ve başka uluslarca tanınmayan Galler ve Armorik ülkesinin yalın ozanları Barde'lerce kaba ve güzel bir biçimde dile getirilmiştir. Norman fâtilhlerin gururu ve merakı onları Britanya'nın eski tarihini araştırmaya yöneltti. Kanağanlıkları Arthur öyküsünü bütün güçleriyle benimsemelerine neden oldu. Ortak düşmanları olan Saksonları yenmiş o hükümdar için bol bol övgüler düzdüler. Kötü bir Latinceyle Jeoffroy de Montmouth'ça yazılan romanı daha sonra o zamanların yaygın diline çevrilmiş, onikinci yüzyılın kafasına, bilgisine ve imgeleme gücüne uygun düşebilecek kopuk ve garip birtakım süslemelerle zenginleştirilmiştir. Tiberis (Tevere) kıyılarından Taymis (Tamise) kıyılarına aktarılmış bir Frigya kolonisi masalı Eneide'ninkine kolayca uyuyordu. Bu, Arthur'ün büyük atalarının Truvalılar soyundan geldiğiydi ve Caesar'larla bağlaşıklık kurmuşlardı. Sancaklarının arması, fethedilen eyaletlerin ve imparatorluk sanlarının simgeleriyle donatılmıştı. Danimarkalılar'a karşı kazandıkları utkular memleketinin uğradığı haksızlıkların bir çeşit öne alınmış öcü oldular. Kahraman Breton'un aşırı bağlılığı, şenlikleri, düzenlediği yarışmaları ve Yuvarlak Masa şövalyelerinin kuruluşu, daha sonraki şövalyelige örnek olarak alınmıştır. Uther'in oğlunun masalımsı başarıları, normanların giriştikleri devinimlere göre daha inandırıcıdır. Haclar ve kutsal savaşlar Avru-

pa'ya Arap büyücülüğünü soktu. Periler, devler, ejderhalar ve büyülu saraylar Batının yalın yapıntılarına karıştılar. Britanya'nın alinyazısı Merlin'in kestirim (kehânet)'lerine bağlandı. Tüm uluslar Arthur'ün Yuvarlak Masa öyküsünü benimsediler ve kendilerine göre işlediler. Yunanlılar ve İtalyanlar onun adını kutlu saydılar. Sir Tristan'ın ve Lancelot'nun uzun öyküleri, eskinin gerçek kahramanlarından ve tarihçilerinden nefret eden hükümdarların ve soyluların okuduğu en gözde kitaplar oldu. Sonunda bilimin ve aklın ışığı yeniden canlandı. Tılsım bozuldu, hayal âlemleri ortalıktan silinip yok oldu. Çağımız yalnız Arthur'ün öyküsünü reddetmekle kalmamakta, onun bir zamanlar var olduğundan bile kuşku duymaktadır (1141).

İstilâyı durduramayan karşı koyuş, kargaşaların artmasına neden olur ve bu istilâ hiç bir zaman, düşmanın değerini hor gören, antlaşmalara saygı duymayan ve hristiyan inancının en kutsal buyruklarını, duyunc acısı çekmeden çiğneyen Saksonların elinde olduğu gibi kanlı bir görünüşe bürünemez. Her yandaki kemik yığınları, savaş alanlarını gösteriyordu. Yıkılmış kale duvarları kana bulanmıştı (1142). Yaş ve cins ayrımı olmadan tüm Bretonlar, Anderida yıkıntıları üzerinde kılıçtan geçirildiler (1143). Bu canavarlıklar Sakson heptarşisinde sık sık yinelenmiştir. Romalıların Britanya'da onca özenle geliştirdikleri güzel sanatlar, din, dil ve hukuk, onların yerini alan barbarlarca yok edildi. Başlıca kiliselerin yıkılmasından sonra, bunların şehit tâcını takmaya özen duymayan piskoposları, kutsal emanetlerini de alarak Galler ya da Armorik bölgelerine çekildiler. Onlara bağlı din adamları her türlü tinsel destekten yoksun kaldılar. Halk, yavaş yavaş hristiyanlığın tapınmalarını ve daha sonra adını bile unuttu. Breton papazları, belki de bu dinsizlerin cehennemlik olduğundan bir çeşit avuntu duymuşlardır. Fransız kralları Romalı uyruklarının ayrıcalıklarını sürdürmüşlerdi. Yırtıcı Saksonlar ise Roma'nın ve imparatorların yasalarını yıkmışlardır. Medenî hukuk ve ceza hukukundaki toplumsal sınıflar, aile hukuku, vasiyet ve kalıtım (miras) hukuku

tümüyle kaldırıldı. Bu soylular ve halktan oluşan kitleler Cermen çobanları ve korsanlarında gelenek yoluyla sürdürülmüş kurallardan başka bir yasadan yararlanamaz duruma düşürüldüler. Romalıların yerleştirdiği bilim, ticaret ve konuşma dili genel sıkıntı içerisinde yok olup gitti. Cermenler, yeni kavramları ve gereksinmelerini anlatabilmek için yeterli sayıda Keltçe ve Latince sözcükleri benimsediler (1144). Şu da var ki, bu bilgisiz putperestler ulusal dillerinin kullanımını korudular ve yaydılar (1145). Hemen tüm kilise saygınlıklarının ya da devlet görevlerinin adlarında töton kökeni kendini belli etmektedir (1146). İngiltere coğrafyası yabnacı ad ve harflerle yazılmıştır. Bu denli çabuk ve yetkin gelişen bir başka evrimin gösterilmesi güçtür. Bu da, haklı olarak Romalıların bilgi ve becerilerinin Britanya'da, İspanya ve Galya'daki denli kök salmadığını, bu ada insanların bilgisizliği ve sertliğinin üzerindeki İtalyan gelenek ve göreneklerini oluşturan cılanın ince bir katmandan başka birşey olmadığını göstermektedir.

Bu şaşırtıcı biçim değiştirme, tarihçilerde, Britanya eyaletleri halkının tümünden yok edilmiş ve boşalan toprakların zamanla Cermen göçmenleriyle doldurulmuş olduğu kanısını yaratmıştır. Hengist'in çağrısına uyarak gelen Saksonların sayısı üçyüz bin olarak hesaplanmıştır (1147). Anglelerin tüm göçleri, Bede'nin zamanında, ana vatanlarının ıssızlığı nedeniyle meydana geldi, biçiminde yorumlanmıştı (1148). Deneyim göstermiştir ki, insanlar, özgürlük ve bol besin maddesi olan tenha ve verimli toprağı bulunan yerlerde hızla çoğalmaktadırlar. Sakson krallıkları yeni bulunmuş ve ekilmiş bir ülke görünümündeydiler. Kentler küçük, köyler uzak, ekin cılız ve yetersizdi. Dört koyunun değeri en iyi nitelikte bir (akr) toprağın ederini karşılıyordu. Ormanlar (1149) ve bataklıklar kendi hallerine bırakılmışlardı. Tyne'den Tece'ye dek - bugünkü Durham piskoposluk kesimi büyük bir orman durumundaydı (1150). İngiliz kolonileri bu zayıf nüfusu birkaç yüzyılda çoğalttı. Şu da var ki ne sağduyu, ne de bilinen olaylar Saksonların ele geçirdikleri ülkeyi çöle çevirdiklerine inan-

mamıza olanak vermez. Üstünlüklerini sağladıktan ve öcalma duygularını da yatıştırdıktan sonra kişisel çıkarları, hiç kuşkusuz köylülerle büyük ve küçük baş hayvanları gözetmelerini gerektirmişti. Her yeni evrimde bu hayvanlar yeni efendilerinin yararlı malı oluyor ve karşılıklı gereksinmeler el emeğiyle, besin isteği arasında esenlikli bir anlaşmanın kendiliğinden oluşması sonucunu veriyordu. Sussex havârisi Wilfrid (1151) hristiyan yaptığı hükümdarın sungusu olarak Chichester yakınındaki Selsey yarımadasının ıslığını orada oturan seksen dört aileyle birlikte aldı. Bu kutsal kişi onları hemen, tüm tinsel ve özdeksel tutsaklarından azat etti. Kadın-erkek iki yüz elli tutsak, saygı değer efendilerinin eliyle vaftiz edildiler. Denizden Taymis'e dek uzayan Sussex krallığında yedibin aile bulunuyordu. Wight adasında ise ikiyüz aile vardı. Bu açık olmayan hesaba göre, İngiltere'de, zorba efendilerinin topraklarında yaşayan bir milyon tutsak köylü ya da *villain*'ler oturuyordu. Yerli barbarlar, kendilerini ve çocuklarını yabancılara bile süresiz tutsak olarak satıyorlardı (1152). Bununla birlikte ulusal kölelere tanınmış olan (1153) bağımsızlıkların özgürlüğünü yitirmiş yabancılara ve savaş nedeniyle tutsak olmuş ya da efendisi değişmiş olanlara oranla daha az olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla ve dinin etkisiyle Anglo - Saksonların yırtıcılığı azalınca yasalar köle azat edilmesini özendirir niteliğine kavuştular. Galya ve Kambriyen (Cambrien) kökenli olan uyruklar, özgür insan olduklarını belirten onurlu sanlarla, toprak ve her türlü yurttaş topluluğu ayrıcalıklarını elde ettiler (1154). Bu insan politikası, Galler ve Cornouaille ülkesinin sınır boylarında oturan, yeni boyunduruk altına aldıkları halkın kendilerine bağlılığını güvenceye almak içindi. Vessex'in akli başında yasa koyucusu Ina, iki ulusu yurtiçi bağlaşıklık önlemleriyle birleştirdi. Sommersetshire'nin dört Breton senyörü Sakson hükümdarının sarayında - üstün tutularak - kabul gördüler (1155).

Anlaşıldığına göre, bağımsız Bretonlar, tam olarak çikamamış oldukları barbarlık yaşamına yeniden düştüler.

Düşmanları yüzünden öbür insanlarla ilgileri kesilerek kısa sürede katolik dünyası için bir kötü örnek ve büyük korku konusu oldular (1156). Galler ülkesinin dağları hristiyanlığı bırakmış değillerdi. Ne var ki, bu ele avuca sığmaz mezhep sapkınları kendi papazlarının tepe traşıyla Paskalya günündeki kutlamalar konusunda Roma pontifinin mandasını yönetimini dirençle reddediyorlardı. Latin dilinin kullanımı ve İtalya'nın soktuğu bilim ve sanatlar yavaş yavaş kaldırıldı. Galler ülkesi ve Armorik, Batının eski dili olan Keltçe'yi canlandırdılar ve yaydılar. Elizabeth'in yasalarıyla, Kelt papazları (Druide'ler) nın eski yoldaşları (bard)'lar onaltıncı yüzyılda bile, devletin koruması altında varlıklarını sürdürüyorlardı. Pengwern sarayının saygıdeğer görevlileri olan şefleri savaşta kralın yakınlarıyla birlikte bulunuyordu. Ordunun önünde söylediği koşuklar askerlerin gücünü devindiriyor ve yağma isteklerini artırıyor. Bunun karşılığında ozan, ganimet'ler arasında bulunacak en güzel düveyi —ödül olarak— elde edebilecekti. Ses ve saz müziğinin usta ve öğretilileri de ona bağlıydılar. Bunlar, bulundukları bölgelerde kral saraylarını, soyluların ve sıradan kimselerin evlerini dolaşırlar, papazların gereksinimini karşılamaktan dolayı yoksul duruma düşen halkı, usandırıcı istekleriyle büsbütün rahatsız ederlerdi. Barde'ler sınava çekilirlerdi. Sınıfları, değerlerine göre saptanıyordu. Doğaüstü bir esinlenme gücüne sahip olduklarına ilişkin genel kanıya göre bu ozanların şiirsel ökeliği dinleyicilerini etkiliyordu (1157). Britanya'nın ve Galya'nın en kuzeyi Kelt özgürlüğünün son sığınağıydı, tarıma, otlak olarak kullanılmaktan daha az elverişliydi. Bretonların varlığı küçük ve büyük baş hayvanlarından oluşuyordu. Besinlerini bu hayvanların etinden ve sütünden sağlıyor, ekmeği lüks olarak görüyorlar ve aramıyorlardı. Özgürlük aşkı yüzünden Galler ülkesinin dağları ve Armorik bataklıkları oturma alanları haline dönüştü. Kötülük güç kazandı, çok karırlık geleneği yerleşti, her barbarın evinde oniki kadın ve elli kadar çocuk istendi (1158). Bu denli kalabalık içinde karışıklık ve öfke ön plana çıktı. Yüksek ses-

le konuşmalar ve gözüpeklikle savaşımalar başladı (1159). Güzel sanatlara ve barışın getireceği iyiliklere yabancı olan bu kimseler ancak yurt dışı ve içi savaşlardan hoşlanıyorlardı. Armorik süvarilerinden, Gand mızrakçılarından ve Merioneth okçularından çok korkuluyordu. Ne var ki, yoksulluk, çok kıt ölçüde demir başlık ve kalkan edinmelerine olanak sağlıyordu. Üstelik bu ağır savunma araçları, çabuk davranma hızlarını kesebilecek ve savaş atılımlarını ağırlaştıracaktı. Yunan kökenli bir imparator İngiltere'nin en büyük krallarının birinden, Britanya gelenek ve görenekleriyle ilgili olarak merakını gidermesini rica etti. İkinci Henri, kişisel deneyimine dayanarak ona, Galler bölgesinde oturan insanların çırılçıplak savaşıklarını ve, savunma araçlarıyla örtülü düşmanlarına yiğitçe saldırdıklarını bildirdi (1160).

Britanya'da oluşan evrim, bilimlerin ve imparatorluğun yaygınlığını daralttı. Fenikelilerin buluşlarıyla biraz aydınlanmış ve Caesar'in utkularıyla bütün bütün dağılmış olan yoğun karanlık yeniden Atlantik kıyılarına yayılmaya başladı. Bir Roma eyaleti, yeniden Okyanus'un bilinmeyen adaları arasına karıştı. Honorius'un saltanatından yüz elli yıl sonra, o zamanların en ağırbaşlı tarihçisi, doğu kesimi yaşamla ölüm arasında sınır taşı görevi yapan, ya da daha doğrusu, hayal ile gerçek arasında perde oluşturan eski bir duvarla Batı kesiminden ayrılmış uzak bir adadaki tansıklardan söz etmektedir (1161). Doğusunda, uygar insanların oturduğu, temiz havalı, saf ve bol suyu, verimli ve ekili toprakları olan güzel bir memleket bulunmaktadır. Batısında, duvarın öbür yanında, hava öldürücü buharla ağırlaşmıştır, toprak yılanlarla doludur. Bu korkulu ıssız yerde, canlı kürekçilerce taşınmış ölülerin ruhları yaşamaktadır. Frankların uyruğu olan birtakım balıkçı aileleri, Okyanus «Caron»'ları olarak yaptıkları gizemli iş nede niyle vergiden bağışık tutulmuşlardır. Bunlardan her biri geceleri sırayla nöbet tutar, gölgelerin sesini ve adlarını dinler, ağırlıklarını farkederek ve dayanılmaz bir güçle sürüklendiği duygusuna kapılır. Bu imgeleme düşünün sonun-

da sözü edilen adaya Brittia adı verildiğini şaşkınlıkla okuyoruz. Ren'in ağzının karşısında kıtadan otuz mil uzaklıkta bulunuyormuş; Frisien'ler, Angle'ler ve Saksonlar olarak üç ayrı ulusunmuş, ve Fransız elçilerinin adamları arasında birkaç Angle'nin Konstantinopolis'e geldiği de görülmüş. Belki Procope bir İngiliz kadın kahramanında incelikten çok yüreklilik bulunduğu gözlemini bu elçilerden işiterek aktarmıştır. Bu kadın Varnes'lerin ya da Ren ve Okyanus kıyılarında yaşayan Cermen oymaklarından birinin kralı olan Radiger'le nişanlanmıştı. Ne var ki, sevgilisi, kuşkusuz siyasal nedenlerle, babasının dul karısı, Frank kralı Teodebert'in kız kardeşiyle evlenmeyi yeğledi (1162). Angle'ler prensesi kendisinin yüzüstü bırakılmasına üzüлүp yanacağı yerde, uğradığı kötü davranışın öcünü almayı kararlaştırdı. Uyrukları, savaşkan olmakla birlikte, at üzerinde savaşma yöntemini bilmiyorlar ve, denildiğine göre, böyle bir hayvanı hiç tanımıyorlardı. Yüz bin kişilik bir orduyu dört yüz gemiden oluşan donanmaya bindirdi, Britanya'dan denize açıldı ve Ren'in ağzına doğru sefere başladı. Radiger, savaşı ve özgürlüğünü yitiren Radiger, utkulu nişanlısına acıması için yalvardı, o da yüce gönüllülük göstererek onu bağışladı, yarışmacısı olan kadını oradan geri göndertti ve yenik kralın antlaşmaları ve evlilik görevlerini yerine getirmesini güvence altına almasını sağladı (1163). Görünüşe göre bu çapkınca başarı Anglo - Saksonların son deniz seferi olmuştur. Bu barbarlar, Britanya'yı ele geçirmelerini ve denizlerde egemenliği sağlayan gemicilik sanatını yavaş yavaş savsadılar ve ticaretle özel durumlarının çıkarlarından ellerini çektiler. Yedi krallık ortaya çıktı. Bunlar sürekli olarak çalkantı içerisinde kaldılar, ve Avrupa anakarasıyla çok zayıf ilişkiler sürdürdüler (1164).

Hıristiyan tarihinin başlangıcından yaklaşık beşyüz yıl sonra, Trajanus'un ve Antoninus'lerin mutlu yüzyılından Batı'da çöküşüne kadar Roma imparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşüyle ilgili güç öyküyü tamamlamış bulunuyorum. Bu uğursuz dönemde Saksonlar Britanya'daki insanlarla şiddetli çarpışmalarda bulunuyor ve bütün güçleriyle orada yerleşmeye çalışıyorlardı. Galya ile İspanya güçlü Frank ve Vizigot monarşilerince paylaşılmıştı; ayrıca Süev'lerin ve Burginyonların bağımlı krallıkları da bu paylaşımında yerlerini almışlardı. Afrika, Mağriplilerin saldırıları ve Vandalların kanlı işkenceleri altında inliyordu. Roma ve İtalya, Ostrogot kralı Teodorik'le yer değiştiren ücretli barbarların oluşturduğu tuzaga düşmüşlerdi. Latince konuşan, Roma vatandaşı adı ve ayrıcalığına sahip bulunan tüm imparatorluk uyrukları yenenlerin aşağılamasına ve kötülüklerine uğruyorlardı. Cermanya'nın utkulu halkları Batı Avrupa'da yeni töreler ve yeni bir devlet düzeni kuruyorlardı. Konstantinopolis hükümdarları Roma saygınlığını ve Augustus'un ardıllığını zayıf ve yetersiz biçimde temsil ediyorlardı. Bununla birlikte, Tuna kıyılarından Nil ve Dicle ırmaklarına değin Doğu'daki saltanatlarını sürdürüyorlardı. İmparator Justinianus Gotların ve Vandalların İtalya ve Afrika'daki tahtlarını devirdi. Bizans imparatorluğu tarihi, öğretici derslerden ve ilginç evrimlerden oluşan uzun bir süreci yansıtabilir.

BATIDA ROMA İMPARATOLUĞUNUN ÇÖKÜŞÜ ÜZERİNE

GENEL GÖZLEMLER

Yunanlılar, vatanları bir Roma eyaleti durumuna getirildiği zaman, Cumhuriyetin yengilerini onun gücünden çok talihine vermişlerdi. Kayra (lutuf) 'larını o denli körü körüne dağıtan ve geri alan kararsız tanrıça, sonunda kanatlarını atmaya ve gökten yere inmeye, tahtını Tiberis (Tevere) kıyılarında kurmaya razı oldu, diyordu Envie (1165). İçinde bulunduğu çağın anılmaya değer tarihini filozofça kaleme almış bulunan daha akıllı başında bir Yunanlı, soydaşlarına Romalılardaki büyüklüğün derin ve sağlam temellerini göstererek onların bu boş kuruntu ve inanışlarını yıktı (1166). Eğitimin temel kuralları ve dinin inaklı inançları yurttaşların karşılıklı bağlılığını ve vatan sevgilerini sağlıyordu. Cumhuriyet'te onur duygusu ve erdem ilke olarak benimsenmişti. Yurttaşlar bir yenginin onurlarına değer kazanmak isteğiyle yanıp tutuşuyor ve Roma gençlerinin taşkın ruhu, atalarının portreleri karşısında soylu bir yükselme (1167) ve ilerleme tutkusuna dönüşüyordu. Patrisienlerle plebeyenler arasındaki anlaşmazlıklar, halk meclislerinin özgürlüğünü, senato'nun yetkesini ve üst düzeyde bir yürütme gücünü bir arada toplayan eşit bir denge kurulmasını sağladı. Konsul, cumhuriyet sancağını açtığı zaman, her vatandaş, askerlik görevi on yıl sürse de vatani için savaşma yükümlülüğünü and içerek üstleniyordu. Bu ussal anayasa düzeni, bayrağı altına vatandaşların ve askerlerin

yeni yetişen kuşaklarını da topluyordu. Sayıları, İtalya'daki uluslarınkilerden çok oldu. Bu devletler, yiğitçe dayanmadan sonra Romalıların üstünlüğünü tanıdılar, ya da bağlaşıklığını kabul ettiler. Scipion'lardan sonuncusunun erdemini ökeliliğiyle güçlendiren ve Kartaca'nın (1168) yıkıntılarını gören tarihçi, Romalıların askerlik düzeninin, silah altına alınışlarını, silahlarını, talimlerini, rütbe aşamalarını, yürüyüşlerini, ordugâhlarını, güçlülük ve devingenlik bakımlarından Filip ve İskender'in Makedonya Falanjlarına oranla üstünlüğünü özenle betimlemiştir. Polybe de, bu barış ve savaş kurumlarını, korku bilmeyen ve dinlenmeyi sevmeyen bir halkın karakteri ve başarısı olarak göstermektedir. Ulusların, zamanı kollayarak Romalıları'a karşı birleşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Değer'in ve ihtiyatlılığın siyasal erdemleri, ceza görmeksizin adaleti ve insanlığı çiğnemeyi sürdürme eyleminde onlara olanak verdi. Kimi savaşlarda yenik düşen Cumhuriyet orduları sonunda hep utkuyu kazanmış, hızla Fırat'a, Tuna'ya, Ren'e ve Okyanus'a doğru ilerlemiştir. Kralları ve onların uluslarını simgelemeye yarayan altın, gümüş ya da bakır imgeleri Roma monarşisinin kılıcıyla birbiri ardından kırılmıştır (1169).

Bir kentin imparatorluk haline dönüşerek yükselmesi, hemen hemen tansıksal özelliği nedeniyle felsefesal düşüncelerin doğmasını gerektirir. Ne var ki Roma'nın gerileyişi büyüklüğündeki aşırılığın doğal ve kaçınılmaz sonucu olmuştur. Gönenci gerileme ilkesini beslemiş, yıkılma nedenleri, fetihlerinin yaygınlığı ölçüsünde artmış, ve, zaman ya da olaylar, yapay dayanakları yıkınca bu çok büyük yapı, kendi ağırlığı altında ezilip kalmıştır. Onun yıkılış tarihinin anlaşılması yalın ve kolaydır. Bizi şaşırtan, Roma'nın yıkılması değil imparatorluğunun süresidir. Uzaklardaki savaşlarda yabancıların ve paralı askerlerin kusurlarını öğrenen ve benimseyen utkulu lejyonlar, önce Cumhuriyetin özgürlük niteliğini baskı altına aldılar, sonra da erguvanının saygınlığını sarsıp bozdular. Kişisel güvenlikleri ve genel barış ve huzurun korunmasıyla uğraşan imparator-

lar, disiplini bozucu kötü umarlara başvurmaya zorlandılar. Bu da orduları, düşmanlar için olduğu denli hükümdarlarına karşı da korkulu hale getirdi. Süel yönetim, söz geçerliliğini yitirdi. Konstantinus'un yan tutucu kuruluşları bu yönetimi yıkıntıya uğrattı, ve Roma dünyası barbar sürülerinin avı oldu.

Çok zaman ileri sürülen bir sava göre, imparatorluk merkezinin uzağa alınması devlet etkinliğinin gevşemesine ve yıkılmasına neden olmuştur. Bu kitapta, devlet yönetim gücünün başka yere götürülmediğini, yalnızca bölünmüş olduğunu belirttim. Konstantinopolis imparatorları Doğu'da saltanatlarını sürdürürken Batı, merkezini İtalya'da tutan hükümdarlarını koruyordu ve eyaletlerle lejyonları paylaşıyorlardı. Keyfe ve zorbalığa dayalı bir sistemin araçları çoğaldı, değerliliğin değil gösteriş ve şatafatın artması büyük Teodosius'un aşağılık ardıllarınca özen-dirildi. Erdemli ve özgür bir halkı birleştiren en zorlu tehlike, yıkılmaya yüz tutmuş bir monarşinin fesat komitele-rini azdırır. Honorius'un ve Arkadius'un kalles gözdeleleri cumhuriyeti düşmanlara teslim ettiler. Konstantinopolis sarayı, Roma'nın horlanması, İtalya'nın mutsuzlukları ve Batı'nın yitişi karşısında kayıtsız ve ilgisiz kaldı. Daha son-raki saltanatlar zamanında iki imparatorluk bağlaşıklıkla-rını yenilediler. Ne var ki Doğu Romalıların yardımı geç, belirsiz ve yararsız kaldı. Dil farklılığı, töreler, çıkarlar ve din bile Yunanlılarla Latinlerin ulusal mezhep sapkınlığı-nı doğruladı ve gerçekleştirdi. Bununla birlikte, olaylar, Konstantinus'un ussal öngörüsünü tanıtlamış oldu. Uzun bir zayıflık dönemi boyunca alınması olanaksız Bizans, barbarların utkulu ordularını geri püskürttü, zengin Asya topraklarını korudu ve Karadenizi Akdenize bağlayan boğaz-ları başarıyla savundu. Konstantinopolis Doğu'yu, Batı'nın yıkılmasına yaptığı korumadan daha çok koruyup savundu.

Dinin başlıca amacı gelecekteki yaşamın mutluluğu olmakla birlikte yanılmadan ve şaşmadan denebilir ki hıristiyanlığın kabulü, hiç değilse kötüye kullanılması Roma im-

paratorluğunun gerileyiş ve çöküşünde rol oynamıştır. Papazlar, sabır ve korkaklık öğretisini başarıyla vaaz ediyor ve aşıyorlardı. Devinimli ve etkin erdemler bir topluma canlılık verdiği halde bunlar cesaretsizlendirildi ve askerlik ruhunun son kalıntıları manastır dehlizlerinde gömüldü. Kamusal ve bireysel servetlerin büyük bir bölümü dinsel sadaka yardım ve zekâtı adı altında —görünüşe göre doğru— isteklere verildi ve askerlerle ilgili ödemeler, perhiz ve sililik (iffet ve namus)'den başka erdemleri bulunmayan, her iki cinsten, çalışmayan insan sürülerine dağıtıldı. Tutkunun ve aşırı isteğin en dünyalık istek ve hevesleri, inanç, çaba ve merak tanrıbilimsel ayrılıkları körükleyici etkenler oldular. Kilise ve devlet dinsel fesat ayrılışmalarıyla büyük yıkıntılara uğradılar. Bu fesat hareketleri kimi zaman kanlı ve yatıştırılmaz türden oldular. İmparatorun dikkati Sinod'larla uğraşmak yüzünden orduyu gözleyemez hale geldi. Yeni bir zorbaılık türü Roma dünyasını baskı altına aldı ve işkenceye uğratılan mezhep mensupları kendi vatanlarının gizli düşmanı haline geldiler. Bununla birlikte particilik gayreti her ne denli saçma ve zararlı olsa da insanları ayırdığı gibi birleştirici rol de oynayabilmektedir. Piskoposlar, bin sekiz yüz kürsüden, dini bütün ve yasal bir hükümdarın yetkesine edilgen (pasif) olarak baş eğmenin temel kurallarını haykırarak bildiriyorlardı. Sık sık toplantılar düzenlemeleri ve sürekli haberleşmede bulunmaları uzak kiliselerin bağlılığını sağlıyordu. Katoliklerin tinsel bağlaşıklığı İncil'in iyilikçi etkisini ayakta tutuyordu. Bir kölelik ve kadınsı çağ, manastır tembelliğini kolayca benimsedi. Ne var ki, boş inanç akımı onlara bu barınağın kapısını açmasaydı Romalılar, daha kötü görülebilen güdülerle cumhuriyetin sancağını ellerinden kaptıracaklardı. Her dinin yeni inananları, eğilimlerini güçlendiren ve kutlu kılan dinsel kurallara kolaylıkla uyarlar. Ama hristiyanlığın, tam olmasa da, gerçek etkisinin kuzey barbarları üzerinde nasıl esenleyici sonuçlar meydana getirdiği hayranlıkla izlenebilir. Konstantinus'un hristiyanlığı kabul etmesi imparatorluğun çöküşünü çabuklaştırmış-

sa da, aynı din istilâcılarının yırtıcılığını yumuşatarak hiç değilse şiddetini azaltmıştır.

Bu korkutucu evrim bizim yüzyılımızın öğrenimine yararlı biçimde uygulanabilir: Bir vatansever, kuşkusuz, yalnızca ana vatanının çıkarını ve onurunu gözönünde tutmalıdır. Bir bilim adamı ise, tüm halkları aşağı yukarı aynı kültür ve yetkinlik aşamasına ulaşmış olan Avrupa'nın bütününü tek bir cumhuriyet sayarak, görüşlerini yaymaya izinli kılınmıştır. Üstünlük gücü bir devletten öbürüne geçmeyi sürdürebilir, vatanımızın gönençliği ya da komşu krallıkların mutlulukları sırasıyla artabilir ya da azalabilir. Ne var ki bu hafif değişiklikler genel erinç üzerinde derin etki yapamayacaklardır. Avrupalıları ve kolonilerini bu denli seçkin kılan sanatlar, yasalar ve töreler düzenini bu evrimler yok edemeyecektir. Yabanıl halklar tüm uygar toplumların ortak düşmanıdır. Roma imparatorluğunu yıkan ve kurumlarını yok eden kırıkanların yinelenmesinden Avrupa'nın korkması gerekip gerekmeyeceği konusunu inceleyeceğiz. Aynı düşünce belki güçlü imparatorluğun yıkılmasını kolaylaştıran nedenlerle bugün bizim güvenliğimizin gerekçesini gösteren etkenleri açıklamamıza yarayabilecektir.

I. Romalılar, başlarındaki tehlikenin enginliğini ve düşmanlarının sayısını bilmiyorlardı. Tuna'nın ve Ren'in öbür yanında Avrupa'nın kuzey ülkeleri yoksul, yiyeceğe saldıran, gürültücü, bilgi ve becerinin meyvelerini saldırarak ele geçirmek isteyen sayısız çoban ve avcı oymaklarıyla doluydu. Savaşın hızlı itiş barbar dünyasına devrim verdi, Çin'deki evrimlenmeler Galya ve İtalya'da da meydana geldi. Yenen bir düşmanın önünde kaçan Hunlar yürüyüşlerini Batı'ya yönelttiler ve bu sel, alınan tutsaklar ve katılan bağlaşıklarla büyüdü. Hunlara boyun eğen kaçak oymaklar da, kendi hesaplarına birtakım istilalara giriştiler. Birbirine saldıran barbar kalabalığından oluşan ağırlık Roma imparatorluğu üzerine çöktü. Birinciler yok edilir edilmez onların yerini yeni saldırganlar alıyordu. Artık kuzeyden bu büyük göçlere rastlanmamaktadır. Nüfus azalmasına ve-

rilmiş olan uzun sessizlik, güzel sanatların ve tarımın mutlu ilerlemesinden ileri gelmiştir. Birbirinden uzak kimi köyler yerine Almanya'da bugün, duvarlarla çevrili ikibin üç yüz kent bulunmaktadır. Danimarka, İsveç ve Polonya hristiyan krallıkları birbiri ardından kuruldu. Anseatik (eski Hansa ticaret kuruluşu) tüccarları ve Töton şövalyeleri, Baltık denizinden Finlandiya körfezine dek kıyı boyunca ticaret örgütlerini kurdular. Finlandiya körfezinden Doğu Okyanus'a dek Rusya bugün güçlü ve uygarlaşmış bir imparatorluk durumundadır. Volga, Obi ve Lena kıyılarında çiftçilerin sabanlarını kullandıkları, dokumacının çalıştığı ve demircinin de demirini dövdüğü görülmektedir. Tatarların en yırtıcıları korkmasını ve söz dinlemesini öğrenmişlerdir. Kalmukların ve Uzbeklerin kalıntıları büyük Avrupa cumhuriyetini artık kaygılandıramazlar (1170). Şu da var ki, bu güvenlik görünüşü, adı sanı geçmeyen ve dünya haritasında pek göze çarpmayan bir halkın bize yeni yeni düşmanlıklar ve tehlikeler yaratabileceğini gözden uzak bulundurmamamız gerekmektedir. Hindistan dan İspanya'ya dek istilâlarını yaymış olan Araplar ya da Sarrasin'ler Muhammet'in esritici soluğuyla yabanıl gövdeleri uyandırılmadan önce yoksulluk ve karanlık içerisinde ve bitkin durumdaydılar.

II. Roma imparatorluğu tüm kesimlerinin yetkin birliği üzerinde sağlam olarak yerleşmişti. Uyuğu olan halklar bağımsızlıklarına kavuşma umut ve isteğini bile göstermediler ve Roma vatandaşı sanından onur duydular. Barbarlara bırakılan Batı eyaletleri, ana vatandan ayrılmamanın acısını duydular (1180). Ne var ki, bu birliği ulusal özgürlüklerini ve süel ruhlarını yitirerek satın almışlardı. Tüm güçlülük ve gayret duygusundan vazgeçen köleleşmiş eyaletler, esenliklerini ücretli asker birliklerinden ve uzaktaki bir saraydan verilen buyruklarla yönlendirilen görevlilerden bekliyorlardı. Yüz milyon bireyin mutluluğu, eğitim biçimi, şatafat ve zorbalığın karakterini ve eğilimlerini bozduğu bir ya da iki adam, belki de iki çocuğun kişisel değerliliğine bağlı bulunuyordu. En büyük yıkım

Teodosius'ün oğulları ve torunlarının ergin olmadıkları zamanlarda imparatorluğun başına geldi. Bu aşağılık prensler erginlik çağına eriştikleri zaman kiliseyi piskoposlara, devleti hadımlara ve eyaletleri de barbarlara bıraktılar. Bugün Avrupa, eşit olmamakla birlikte, oniki güçlü krallığa, üç saygın cumhuriyete ve çok sayıda küçük, ama bağımsız hükümdarlıklara bölünmüş durumdadır. Krallarda ve devlet adamlarında yeteneklilik şansı, hiç değilse hükümdarların sayısındaki artış nedeniyle çoğalmıştır. Bir Arkadius ile bir Honorius güneydeki tahtlarda uyuklarken kuzeyde bir Julianus ile bir Semiramis saltanat sürebilirler. Korku ve utancın etkisi zorba yönetimin kötülüğünü durdurabilir. Cumhuriyetler düzenlilik ve süreklilik kazanmışlardır. Monarşiler de özgürlük, hiç değilse ılımlılık koşullarını benimsemiş bulunmaktadırlar. Yüzyılın genel töreleri, en kusurlu anayasal düzenlere bile birtakım onurlu ve adaletli duygu ve kuralları sokmuştur. Barış zamanında, çok sayıda yarışmacının ilerleme çabası bilim ve sanatın da ilerlemesini etkilemekte ve hızlandırmaktadır. Savaş zamanındaysa, geçici karşı durum almalar Avrupa'nın süel güçlerini denemiş olur. Tataristan bozkırlarından yabani bir istilacı çıksa bile, sırasıyla Rusya'nın güçlü köylülerini, Almanya'nın kalabalık ordularını, Fransa'nın yiğit soylularını ve İngiltere'nin gözüpek yurttaşlarını —belki de birleşik savunma durumuna geçmiş oldukları halde— yenmesi gerekecektir. Barbarların utku kazanarak Atlantik Okyanusu'na dek tüm ülkeleri eline geçirmeleri varsayılrsa bile, on bin gemi, uygar toplumlardan geri kalanları bu barbarların kovalamasından kurtaracak ve Avrupa, şimdiden çok sayıda insanını ve kurumlarını geçirmiş bulunduğu Amerika'da yeniden doğacak ve gelişecektir.

III. Soğuk, yoksulluk, tehlikelere ve yorgunluğa alışıklık barbar halklarının gücünü ve cesaretini ayakta tutmaktadır. Bütün yüzyıllarda, Hind, Çin ve Pers gibi, bu doğal elverişliliğe askerlik sanatının kaynaklarını da eklemeyi savsaklamış ve hâlâ savsaklayan barışçıl ve uygar uluslara bu alışkanlığı aşıladılar. Eski zamanların Yunan-

lılar, Makedonyalılar ve Romalılar gibi savaşçı ulusları, ilerlemelere ayak uydurarak bir asker sınıfı yetiştiriyorlar, beden eğitimi yapıyorlar, yiğitliklerini düzen altına alıyorlar, evrimlere göre güçlerini artırıyorlar ve demirden, saldırı ve savunma için, yararlı silahlar yapıyorlardı. Ne var ki törelerinde ve yasalarında meydana gelen bozukluklar yavaş yavaş bu üstünlüğü yok etti. Konstantinus'un ve ardıllarının zayıf politikası, imparatorluğu deviren ücretli barbar askerlerinin disiplinsizliklerini silahlandırmış ve bilinçlendirmiş oldu. Barutun bulunması, doğanın en korkunç iki elementi olan hava ile ateşin insanın egemenliği altına girmesi askerlik alanında büyük bir aşamaya neden oldu. Matematik, kimya, mekanik ve mimarlık, elde ettikleri buluşları askerliğin hizmetine sundular. Bugün savaşlar, saldırıda ve savunmada en bilimsel ve en karmaşık yöntemleri uygulamaktadırlar. Tarihçiler, bir kuşatma için harcanan paralarla bir göçmen topluluğunun yerleştirilip geliştirilebileceğini görerek (1181) üzüntü duymaktadırlar. Böyle bir girişimin her halde bir kentin yakılıp yok edilmesinden daha mutlu bir şey olması bir yana, masrafı ve zor çalışmaları gerektirse bile içerisinde yaşayan insanların beceri kazanarak süel güce yardımcı olacağından kuşku duyulamaz.

Top ve tahkimat Tatar süvarilerine sökemiyecekleri bir engel oluşturur. Avrupa, Tatar istilasından korkmaz, meğer ki uygarlaşırlar ve ancak o zaman güç kazanabilirler. Savaş bilimindeki buluşları, Rusya örneğinde olduğu gibi, askerlik dışı alanlardaki bilgi ve sivil politikadaki uzmanlaşmalarıyla orantılı ve birlikte olmalıdır. Ancak o zaman, başeğdireceği uygar ulusların arasında sayılmaya değer olacaklardır.

Bu düşünceler yetersiz görünürse elimizde bir tek daha yalın umut ya da güven kaynağı kalacaktır. Eski ve yeni denizciler, ve en aydın ulusların tarihleri ya da gelenekleri, yabanıl insanı, giysiden olduğu gibi düş kurmaktan da yoksun, yasası, güzel sanatları, düşünceleri ve bunları anlatabilecek konuşma dili bile bulunmaz biçimde tanım-

lamaktadırlar (1182). Belki insanın ilkel durumunu da gösteren bu aşağılık durum, hayvanlara egemen olmaya, toprağı verimli hale getirmeye, Okyanusu geçmeye ve gökleri ölçmeye dek gelişmiştir. Fizik ve ruhsal yetilerin kullanımında vardığı ilerlemeler başlangıçta çok ağır olmuş, daha sonra gittikçe hızını arttırmıştır (1183). Ne var ki ansızın gelen bir kıran (áfet), birçok yüzyılın zahmetle elde edilen çalışmalarını bir anda yok etmiş ve dünyanın tüm bölgeleri, birbiri ardınca parlaklığa kavuşmuş ve sonra karanlığa gömülmüşlerdir. Bununla birlikte, dört bin yılın deneyimi korkularımızı azaltacak ve umutlarımızı güçlendirecek niteliktedir. İnsanların erişebileceği yetkinlik aşamasını saptayabilmemiz olası değildir. Ussal olarak düşünülebilir ki, dünyanın yüzünü altüst edecek bir doğal devrim olmadıkça, onun üzerinde yaşamakta olan halklardan hiçbirisi ilk barbarlık yaşamına yeniden dönmeyecektir. Toplumun ilerlemelerini şu görünüşleriyle canlandırabiliriz: 1° Ozan ve bilgin, tek bir ökelik (dehâ) çabalarıyla memleketlerini ve çağlarını aydınlatırlar. Ne var ki bu ussal, ya da düşsel tansıklar seyrek ve kendiliğinden (spontane) dirler. Homeros'un, Çiçero'nun ya da Newton'un ökeligi, bir hükümdarın buyruğu ya da bir öğretmen babanın dersleri sonucu yaratılmış olsaydı daha az hayranlık uyandıracaktı. 2° Yasaların, politikanın, ticaretin, el sanatlarının, bilim ve güzel sanatların yararları daha sağlam ve daha sürekli. Eğitim ve öğretim değişik sınıflardan çok sayıda insanı genel çıkarlar için yararlı kılabilir. Bu disiplin çalışmanın ve aklın ürünüdür. Zaman, bu karmaşık makineyi çaptan düşürebilir ve şiddet onu yok edebilir. En yararlı, hiç değilse en gerekli sanatlar ise ne mutlu ki insanlar için, yüksek yeteneklere gerek kalmadan ve ulusal sınırların içerisinde sıkışmadan, *bir tek'in* ökeligi olmadan, ya da *büyük sayıda bir* ortaklığı zorunlu kılınmadan, kullanılabilir, yararlanılabilir. Bir köy, bir aile ve bir birey ateşten, madenlerden yararlanma, evcil hayvanları üretme ve onlara hizmet ettirme yollarını sürdürmek için (1184) **aklını** ve istencini her zaman kullanacaktır. Kara ve deniz

avcılığı, denizciliğin başlıca ilkeleri, buğday ve herhangi besleyici bir tahıl, mekanik ya da yalın sanatların basit uygulaması, genel uzmanlık ve bireylerin ökeligi yok olabilir. Ama ussal kökenli bu sağlam ve ustaca bitkiler fırınaya dayanacaklar ve en verimsiz toprakta bile derin kökler salacaklardır. Kalın bir bilgisizlik bulutu Augustus ve Trajanus'un parlak gündüzlerini kararttı. Barbarlar Roma'nın yasalarını ve saraylarını yok ettiler. Ama, Saturnus'un buluşu ve simgesi olan tırpan (1185) İtalya'daki ekini biçmeyi sürdürdü ve insan etiyle beslenen Lestrigonların (1186) bu çirkin yemeği Kampanya kıyılarında hiçbir zaman yinelenmedi.

Sanatların bulunuşundan beri, savaş, ticaret ve dinsel çaba, eski ve yeni dünyanın yabanıl insanları arasında bu değeri ölçülemez yetenekleri yaydılar. Artık yayılmış bulunuyorlar, hiçbir zaman tümüyle yok olmayacaklardır. Buna göre güvenle şu sonuca varabiliriz ki, dünyanın kuruluşundan beri her çağ, insanlığın özdeksel zenginliklerini, mutluluğunu, usunu ve belki de erdemlerini artırmıştır (1187).

DİPNOTLAR

1) Aziz Ambrossius, (cilt II, **de Obiit. Theodos**, s. 1208), putperestliğin yıkılmasında Josiah'ın çabasını övmektedir. **Julius Firmicus Maternus** aynı konuda, sofuca bir insanlık-dışı davranışla açıklama yapmaktadır. (**De Errore prof. Religionum**, s. 467, baskı Gronov). **Nec filio Jubet** (Musa Yasası) **parcl, nec fratri, et per amatam conjugem gladium vindicem ducit, v.b.**

2) Bayle (cilt II, s. 406), felsefesal eleştirisinde, bu hoşgörüsüz yasaları haklı bulmakta ve bunları Yahova'nın Yahudiler üzerindeki egemenliğiyle sınırlandırmaktadır. Gelişim övgüye değer.

3) Bk., Çiçero (de Legibus, II, 7, 8), Tite-Live (I, 20), Denys d'Halicarnasse, (I. II, s. 119-129, bası Hudson), Beaufort (Republ. Rom. cilt I, s. 1-90) ve Moyle (cilt I, s. 10-55). Son yapıttan Romalı antikacı denli İngiliz Whig de söz etmektedir.

4) Bu mistik, belki de imgesel simgeler birçok masalın ve çeşitli sanıların kaynağı oldular. Öyle anlaşıyor ki pa'ladum, yaklaşık üç buçuk arış (dirsek ölçüsü) yükseklikte, bir kalkanla bir öreke taşıyan, **sarı** ya da varil içerisinde, ve, saygısızlıkta bulunacakları şaşırtmak için yanına ikinci bir varil konulmuş olup Minevra'yı simgeleyen küçük bir heykeledi. (Bk. Mezeriac, Ovidius'ün Mektupları üzerine bilimsel Eleştiri, cilt I, s. 60-66; ve Lipse, cilt III, s. 610, **de Vesta**, v.b., 10.)

5) Çiçeron (**ad Atticum**, I. II, epist. V; **ad Familiares**, I. XV, epist. 4) açıkça ya da dolaylı olarak, **augur'lük** orununu tutkusunun ereği saydığını söylemektedir. Pline, Çiçeron'un yolunu izlemek istemektedir (I. IV, Mekt. 8); Tarih ve mermerler geleneğin zincirini sürdürebileceklerdi.

6) Zosime, I. IV, s. 249, 250: **Pontifex** ve **Maximus** üzerindeki gülünç kelime oyunlarını kaldırdım.

7) Bu heykel Tarente'den Roma'ya götürüldü, Caesar tarafından **Curia Julia**'ya konuldu ve Mısır'dan alınan ganimetlerle süslendi.

8) Prudentius (I. II, in **initio**) acayip bir Zafer portresi yaptı. Ama meraklı okuyucu Montfaucon ilkçağ yapıtları'ndan daha memnun kalacaktır.

9) Bk. Suetone (in **August.**, bö. 35) ve Pline'nin Panégyrique'inde-ki önsöz.

10) Bu olaylar, Symmaque ve Ambrossius'çe, aynı biçimde, belirtilmiştir.

11) Konstantinus'ten daha yeni olan **Notitia urbis**, kentin yapıları içerisinde sayılmaya değer bir tek hristiyan kilisesi görmemektedir. Ambrossius (cilt II, Ep't. 17, s. 825) inananların gözlerini, kulaklarını ve koklamalarını sürekli olarak rahatsız eden Roma'daki rezaleti kınamaktadır.

12) Ambrossius, her olasılığa karşı, hristiyanların senatoda çoğunluğa sahip olduklarını ileri sürmektedir. (Moyle'nin yapıtları, cilt II, s. 147).

13) Birincisi (İ.S. 382) Gratianus'e — görüşmeyi bile reddetti İkinci (İ.S. 384) Symmaque ile Ambrossius arasındaki kavga sırasında Valentinianus'e — Üçüncüsü (İ.S. 388) Teodossius'e — Dördüncüsü (İ.S. 392) Valentinianus'e. (Lardner, Témoignages des Pâiens, cilt IV, s. 372-379), her uzlaşmayı betimlemektedir.

14) Tüm sivil ve dinsel onurları kazanmış bulunan Simmakue, **Pontifex Max** olarak imparatoru temsili ediyordu, ve aynı zamanda princeps Senatûs idi (Yapıtlarının başına gururla sermiş olduğu san'arına bakınız).

15) Prudensius (in **Symmaq.** I. 639), altından ve fil dışından bir kazmayla çamur kazma'ya benzetiyor, Simmakue'nin çabasını. Azizler bile bu hasımlarına karşı nezaket ve de, saygıyı bile, elden bırakmamaktadırlar.

16) Simmakue'nin ikinci kitabının elli dördüncü Mektup'una bakınız. Mektuplar'ın on kitabının biçim ve düzeninde Genç Pline'ye öykünmektedir. Dostları, üslup bakımından ve incelik yönünden ondan aşağı kalmadığına, hattâ onu geçtiğine inanmışlardı. (Macrobian, I. V, bö. 1.) Ne var ki, Simmakue'nin şatafatı, meyvasız ve çiçeksiz ağaç gibidir. Çok büyük sayıdaki haberleşmesinde gerçek olaylardan fazla duygusallık bulunmaktadır.

17) Bk. Ambrosius, cilt II, Mekt. XVIII, s. 825-833. Birincisi özlü bir uyarı, ikincislyse Simmakue'nin sanki dilekçesne karşılık bir yanıt biçimindedir. Aynı düşünceler Prudensius'ün konuşklarında daha ayrıntılı olarak belirtilmiş bulunmaktadır. Simmakue'ye karşı bu senatörün yaşadığı yıllarda iki kitap daha yazdı (İ.S. 404). Monteskiyö'nün, Simmakue karşısındaki başlıca lkl hasmını görmezlikten gelmesi (Considerations, v.b., bö. 19, cilt III, s. 487) ve Oröse'nin, aziz Augustinus ile Salvianus'ün dolayı çürütmelerini toplamayı alaya alması şaşılacak şeydir.

18) Bk. Prudensius (in *Symmach*. I. I, s. 545) v.b. Putperest Zosime (I. IV, s. 283) ile anlaşma halinde olan hristiyan, Teodosius'ün zlyaretini ikinci iç savaştan sonra göstermektedir. **Germini b's victor coede tyranni**, I. I. 410. Ne var ki, zaman ve koşullar, lk zaferinin zamanına daha uygun gibi görünmektedir.

19) Prudensius, senatonun sağduyusunun yasal çoğunlukla tanıtıldığını söyledikten sonra (s. 609) şunları, v.b., ekliyor:

Adspice quam pleno subsellia nostra senatu
Decermant infame Jovis pulvinar, et omne
Idolium longè purgatâ ab urbe fugandum
Quâ vocat egregi l sententia principis, illuc
Libera, cum pedibus, tum corde, frequentia transit.

Zosime, aralarından pek azının yetenekli olduğu söylenen senatorlerde bir payen gücü varsaymaktadır.

20) Hieronymus pontif Albinus'ten söz ederken, çocukları ve torunları o denli çok sayıdaydı ki, bunlar Jupiter'ı bile hristiyan yapmaya yeterliydliler, diyor. Çok garip bir yeni hristiyan! (cilt I, *ad Loetom*, s. 54).

21) Exsultare patres videas, pulcherrima mundi
Lumina, conciliumque senûm gestire Catonum,
Candidiore togâ niveum pietatis amictum
Sumere, et exuvias deponere pontificales.

Prudensius'ün düşsel çabası zafer duygusuyla lylce kızışmış gibidir.

22) Halkın ve senatonun hristiyan olmasından sonra, Prudensius güvenle ve biraz da haklı olarak soruyor:

Et dubitamus adhuc Romam, tibi Christe, dicatam
In leges transisse tuas?

23) Hieronymus, Kapitollum'un ve Roma'nın öbür klliselerinin, içersine düştükleri perişanlıktan dolayı pek sevinmektedir. (cilt I, s. 54, cilt II, s. 95.).

24) Libanius (**Orat. pro Templis**, s. 10, Cenevre, 1634, Jacques Godefroi tarafından yayımlanmıştır ve bugün bulunması güçtür) tanrıya sunguları yasaklamış olmalarından dolayı Valensius ile Valentinianus'ü suçlamaktadır. Doğu imparatoru özel nitelikte kimi buyruklar vermiş olabilir. Ancak, kodeksin suskunluğu ve kilise tarihinin tanıklığı onun hiçbir zaman genel nitelikte bir yasa çıkardığını söylememektedir.

25) Bk. Teodosius kordeksindeki yasalar, I. XVI, başlık 10, yasalar 7-11.

26) Homeros'un, kurban törenlerinde kurbanların bağırsaklarına bakmak gibi bir eyleme rastlanmamaktadır. (Bk. Feithius, **Antiquitat. Homeros**, I. I, bō. 10, 16). İlk (arupice)'lerl elde eden Toskanyalılar bu uygulamayı Yunanlılara ve Romalılara zorla kabul ettirdiler. (Çiçero, **de Divinatione**, II, 23).

27) Zosime, I. IV, s. 245-249; Theodoret, I. V, bō. 21; Idacius, **In Chron-prosper. Aqltan.**, I. III, bō. 38. ap. Baron., **Annal. Eccles.** İ.S. 389, No. 52; Libanius **pro Templis**, s. 10, Teodosius'ün buyruklarının ne zorlayıcı ne pozitif olmadığını tanıtlamaya çalışmaktadır.

28) Kodeks Teodosius, I. XVI, başlık 10, Yasalar 8, 18. Teodosius'ün başka bir hizmet için yararlanılmasını düşündüğü Urfa tapınağının hemen bir enkaz yığını haline geldiği de bir gerçektir. (Libanius, **pro Templis**, s. 26, 27; ve Godefroi'nin notları, s. 50).

29) Libanius'ün ilginç **Oratio** (söylev)'suna bakınız. (**pro Templis**) 390 yılına doğru söylenmiş ya da yazılmıştır. Lardner'in çeviri ve notlarını görerek karşılaştırma yaptım. (Témoignages des païens, cilt IV, s. 135-163).

30) Bk. Sulpice Severus'ün yazdığı Martinus'ün Yaşam Öyküsü, bō. 9-14. Bu aziz bir kez Don Kişot gibi aldı, ve bir cenaze alayını putperest törenl sanarak, ihtiyatsızca bir tansık gösterdi.

31) Sozomene'yi (I. VII, bō. 15) Theodore ile (I. V, bō. 21) karşılaştırınız. İkisi arasındaki haclı seferini ve Marcellus'ün ölümünü anlatıyorlar.

32) Libanius (**pro Templis** s. 10-13.) Bu siyahlar giyinmiş hıristiyan keşşilerin fillerden çok yemek yediklerini söyleyerek alay ediyor.

Onları, tüm hayvanların en ılımlısı olan fil'e benzetmek doğru olur mu?

33) **Prosper., Aqlutan., I. III, bö. 38; ap. Baron., Annal - Eccles., I.S. 389, No. 58, v.b.,** Tapınak, bir süreden beri kapalı bulunuyordu ve oraya giden keçi yolunu çalılar kaplamıştı.

34) **Donatius, Roma Antiq. et Nov., I. IV, bö. 4, s. 468.** Bu kiliseye çevirme işini papa IV. Bonifas yaptı. Teodosius'ün saltanatından sonra iki yüz yıldan çok süreyle Panteon'u hangli mutlu hal ve koşullar ayakta tutabildi, bilemiyorum.

35) Bu olaydan az bir zaman sonra Sofronlus (Sophronlus), (Jerom., in Scr.p-Eccl., cilt I, s. 303) Socrate'ye (I. V, bö. 16), Théodoret'ye (I. V, bö. 22), ve Rufin'e (I. II, bö. 22) bilgi sağlayan ayrı bir tarih yazdı. Olaydan önce ve sonra İskenderiye'de bulunmuş olan sonuncusu bir görgü tanığı olarak alınabilir.

36) Gérard Vossius (Oper. cilt V, s. 80, ve **de Idolatriâ, (I. I, bö. 29),** Papaziarca Yusuf (Joseph)'a Mısır'da Apis öküzü ve Serapis tanrısı olarak tapıldığı biçiminde ileri sürülen garip düşüncüyü savunmaktadır.

37) **Origo Dei nondum nostris celebrata, Egyptorum antistites sic memorant, v.b., (Tacitus, Hist., IV, 83).** Mısır'a gezi yapmış olan Yunanlılar da bu yeni tanrının varlığını bilmiyorlardı.

38) **Macrobi., Saturnal., I. I, bö. 7.** Bu olay da kökünün yabancı olduğunu gösteriyor.

39) Roma'da Isis ile Serapis aynı tapınakta biraraya getirildiler. Kraliçenin koruduğu öncelik hakkı, Pontus'den gelen yabancı ile bağlaşıklığını gösterebilecekti. Ama kadın cinsinin üstünlüğü Mısır'da sivil ve dinsel bir kuruluştı. (Diodore de Sicile, cilt I, I. I, s. 31, baskı Wesseling.) Plütark'ın Serapis'le özleştirdiği Isis ve Osiris üzerine yazdığı kitapta da aynı düzenleme görülmektedir.

40) **Ammlen, XXII, 16; Expositio totius mundi, s. 8, Geog. Hudson, Minor., cilt III; Rufin (I. 22)** Serapeum, dünyanın tansık (hârika)'larından biri olarak övüyor.

41) **Bk. Les Mémoires de l'Acad. des Inscriptions, cilt IX, s. 397-446.** Ptoleme'lerin eski kitaplığı, Sezar'ın İskenderiye seferinde baştan başa yok olmuştu. Markus Antonius, yeni İskenderiye kitaplığının temelini oluşturmak üzere Kleopatra'ya ikiyüz elli bin ciltlik Bergama'nın tüm koleksiyonunu verdi.

42) Libanius (**pro Templis**) bu onura sataşıcı notla hıristiyan hükümdarları densizce öfkeliendirmektedir.

43) Tillemont, *Mémoires Ecclési.*, cilt II, s. 441-500. Jérôme'nin bir aziz, Krisostomos'un bir şeytan olarak nitelendirdikleri Teofilus'un bu ikili durumu bir tür yansızlık oluşturmuştur. Ama işin sonunda sonuç kendisi için elverişsiz olmuştur.

44) Marcellinus (İ.S. 389), ve Prosper'in tarihi (İ.S. 391) arasını kabul edebiliriz. Tillemont (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 310-756) birinciye yeğliyor; Pagi ise ikinciye benimsiyor.

45) Lardner (*Témoignages des Pères*, cilt IV, s. 411). Okimplus'ü bir savaşçı olarak değil bir peygamber gibi gösteren Suidas ya da Damascus'ten aldığı çok güzel bir pasajla anlatmaktadır.

46) **Nos vidimus armaria librorum, quibus directis, exinanita ea a nostris hominibus, nostris temporibus memorant.** (Oros. I. VI, b. 15, s. 422, baskı Havercamp). Orose, her ne denli kaba sofu ve dinsel tartışmada amatör ise de biraz utangaç görünmektedir.

47) Eunape, Antoninus ve Edesius'un Yaşamları'nda, Teofilus'un kutsal bina ve eşyaya karşı haydutça saldırısından büyük bir ürküntüyle söz etmektedir. Tillemont (Kilise Anıları, cilt XIII, s. 453), başpapazı altına tapmakla suçlayan, (**auri sacra fames**) Isidore de Pelusium'un bir mektubundan söz etmektedir.

48) Rufin, tanrı rolü oynayan Saturn râhibinden söz etmektedir. Buna göre bu râhip, çok sayıda yüksek sınıftan dindarlarla görüşüyordu. Bir kez, coşkunluk sırasında tanrı sesini -yanlışlıkla- unutmuştu. Eşine (Eschine)'nin özgün ve yansız öyküsü de tanıtlamaktadır ki, bu aşk hile'eri, çok zaman başarıyla uygulanabilmekteydi. (Bk. Bayle, *Dictian. Crit.*, Scamandre, ve Mundus'un Serüveni; Joseph - *Antiquitat - Judaic.*, I. XVIII, b. 3, s. 877, baskı Havercamp.)

49) Montfaucon'da Serapis'in simgelerine bakınız (cilt II, s. 297). Macrobe'nin betimlemesi (Saturnal., I. I, b. 20) daha çekici ve daha doyurucudur.

50) Sed fortes tremuere manus, motique verenda

Majestate loci, si robora sacra ferirent.

In sua credebant redituras membra secures.

(Lucain, III, 429.) Augustus, evinde yemek yediği emekli bir lejyonere sordu: «Anaytis'in altın heykelini yıkan asker ilk darbeyi vurunca anıt yıkıldı ve aynı anda yok oldu mu?» Emekli lejyoner —(görünü-

şu görkemli olan)— şöyle yanıtıladı: «Sözünü ettiğiniz insan benim ve bugün yediğiniz yemek'de tanrıçanın bir bacağına sağladığı kazançla elde edilmiştir. (Pline, Hist. Nat., XXXIII, 24.)

51) DİN değiştirme tarihi, boş inançtan birdenbire tiksilmeye dönüşen örneklerle doludur.

52) Sozomene, I. VII, bō. 28. Taşındaki tıpkı değerlendirme ve aynı arış hesabı, Herodot zamanından beri değışmeden sürmektedir. (Bk. Fréret, Mémoires de l'Académie des inscrip., cilt XVI, s. 344-353; Greave harmanları, cilt I, s. 233, Mısır arışı, İngiliz ölçüsüyle yaklaşık yirmi iki parmak eder.

53) Libanius (**pro Templis**, s. 15, 16, 17), davalarını ussal ve çekici bir biçimde savunmaktadır. Bilinmeyecek kadar eski zamanlarda bu bayramlar kutlanıyordu ve Bakūs (Bacchus) şenlikleri Atina tiyatrosunun kurulmasına neden olmuştu. (Géorgiques, II, 380. Bk. Godefrol, **ad. loc. Liban.**, ve Kodeks Teodosius., cilt, VI, s. 284.)

54) Honorius bu kırsal bayramlara karşı hoşgörölü davrandı, I.S. 399. **Ab-sque ullo sacrificio, atque ulla superstitione damnabili.** Ne var ki, dokuz yıl sonra, aynı koşullara yeniden dönmek ve onların uygulanmasını istemek gerektiğine inandı. (Kodeks Teo., I. XVI, baş. 10, **log. 17-19).**

55) Kodeks Teodosius, I. XVI, başlık 10, yasa 12, Jortin (Remarques sur l'Hist. Eccles., cilt IV, s. 134) bu zâlimce yasanın metnini ve üslûbunu, haklı olarak kınamaktadır.

56) Hafif de olsa böyle bir suçlamaya girişmeye kalkışılmamalıdır. Çünkü Teodosius'un, Donatist'lere şöyle seslenen aziz Augustinus'ü örnek aldığı anlaşılmaktadır: «Quis nostrum, quis vestrum non laudat leges ab imperatoribus datas adversus sacrificia Paganorum? Etcetero longe ibi paena severior constituta est; illius quippe impietatis capitale supplicium.» (Mekt. XCIII, no. 10, Clerc'ce sözü edilmiştir, Biblioth, Choisie, cilt VIII, s. 277. Clerc, yengiyi kazanan hristiyanların hoşgörüsüzlüğü üzerine ussal notlar eklemektedir.

57) Orose, I. VII, bō. 28, s. 537, Augustinus (**Enarrat - In Psalm - CXL, apud Lardner, Payanların Tanıklığı, cilt IV, s. 458)** onların aşağılıklarına atıp tutuyor. «Quis eorum comprehensus est in sacrificio, cum his legibus ista prohiberentur, et non negavit?»

58) Libanius (**pro Templis**, s. 17, 18) bu ikilyüzlülüğü kınamamakla birlikte bir komedi sahnesi olarak betimlemektedir.

59) Libanlus, savunmasını (s. 32) İmparatora, tapınakların yıkılmasını açıkça buyurmamasını, iyelerin yasalarını ve ayrıcalıklarını savunacaklarını dile getirerek tamamlıyor.

60) Paulinus, Ambrossius'ün Yaşamı, bō. 26; Augustinus, *de Civitate Dei*, I. V, bō. 26; Théodoret, I. V, bō. 24.

61) Libanius, Teodosius'ün çıkarabilecek olduğu bir zulüm yasa-sının biçimini belirtmektedir (*Pro Templis*, s. 32). Bu şaka pek ihtiyatlı bir davranış değildi; hükümdar onun önerisine uyabilirdi.

62) Denique pro meritis terrestribus aequè rependes.
Munera, sacriscolis summos impertit honores.

.

Ipse magistratum tibi consulis, ipse tribunal
Contullt.

Prudencius, *Symmaque'de*, 1, 617, v. b.

63) Libanius (pro Templis, s. 32), dindar hükümdarının önünde Jupiter üzerine and içmekten çekinmeyen bir kimseye imparator Teodosius'ün bu saygınlığı verdiğini söyleyerek kendi kendisini kutlamaktadır. Bununla birlikte onun önünde olmak belki de bir edebiyat (dizin) değişidir.

64) Üzerinde kontluk sanı ve Hazine eski avukatı niteliği bulunan Zosime, uygunsuz bir dille hristiyan hükümdarları ve imparatorun babasını bile kötülemektedir. Altıncı yüzyılın sonunda yaşayan Evagrius (I. III, bō. 40-42)'den önceki kilise tarihçilerinin sansüründen kurtulabilmiş olduğu için bu yapının dikkat'e dağıtıldığı olasıdır.

65) Bununla birlikte Afrika payenleri, önyargıların Tanrı Beldesi'ne özgürlükle yanıt vermek için kendilerine izin vermemesinden yakınıyorlardı. Aziz Augustinus (V, 26) bunu kabul etmektedir.

66) Englisyon zulmünün korkusu altında yüz yıldan çok Muhammet dinini gizlice sürdüren İspanya Mağriplilerin Kur'an'arı vardı ve Arapça konuşuyorlardı. (Bk. Geoddes Melanges'lerinde onların atılmasının yansız ve ilginç Tarihi, cilt I, s. 1-198.).

67) *Paganos qui supersunt, quanguam jam mullos esse credamus*, v.b. (Kodeks Teodosius, I. XVI, baş. 10, yasa 22, I.S. 423). İkinci Teodosius, daha sonra, biraz hafifçe hüküm verdiğini kabul etti.

68) Bk. Eunape, Filozof AEdesius'ün Yaşamı. Eustathe'nin Yaşamında Paganizmin yıkılacağını önceden haber veriyor.

69) Caius, ap. Euseb., Hist. Ecclésiast., I. II, bō. 25, Zephlinus

(İ.S. 202-219), zamanında yaşamış Romalı râhipti ve bu boş inanç uygulamasına tanık olmuştu.

70) Chrysostômos, **quod Christus sit Deus**, cilt I, yeni baskı, no. 9. Benoit XIV'ün 1750 yılının Jübilesi üzerine yazılmış kırsal mektubu bana bu bilgiyi sağladı. (M. Chais'nin ilginç mektuplarına bakınız, cilt III.)

71) «**Male facit ergo romanus episcopus, qui super mortuorum hominum, Petri et Pauli, secundum nos, ossa veneranda .. offert Domino sacrificia, et tumulos eorum Christi arbitratur altaria.**» (Jerôme, cilt II, **advers. Vigilant.**, s. 153.)

72) Kilise yazarlarının savsakladığı bu taşınmadan Jerôme söz etmektedir. (cilt II, s. 122). Achaïe papazlarının bir mektubunda betimlemiş Patras'da, Baronius'ün kabul etmek istediği (Annal - Eccles., İ.S. 60, No. 34), ve Tillemont'un reddetmek zorunda kaldığı aziz Andre'nin tutkusu bulunmaktadır. Aziz Andre, İstanbul'un tinsel kurucusu olarak kabul edilmiştir. (Kilise Anıları, cilt I, s. 317-323, 588-594.).

73) Jerôme (cilt II, s. 122) zamanın tüm kroniklerinde sözü edilmiş bulunan İsmail'in getirilmesini şatafatlı bir biçimde betimlemektedir.

74) Çağının protestanı olan papaz Viglansius, sürekli olarak, fakat hiçbir sonuç olde etmeksizin, papazların boş inançlarına, kutsal kâinatlara, azizlere, oruçlara v.b., karşı çıktı. Bütün bunlara şeytanın işi olarak baktı (cilt II, s. 120-126). Her kim ki Jerôme ile Viglansius'ün dinsel tartışmasını ve aziz Augustinus ve aziz Etiyen'in tansıklarına ilişkin öyküyü okuyacak olursa papazların duyguları üzerinde tam bir düşünceye —hemen— varır.

75) M. de Beausobre (Hist. du Manichéisme, cilt II, s. 648) aziz şehit Polikarpus'ün anı eşyalarını dikkatli ve özenli biçimde koruyan İzmir papazlarının dinsel tutumlarına din dışı bir anlam vermeyi yeğlemiştir.

76) Tours'lu Martinus (Bk. Yaşamı, bö. 8, Sulpius Severus) bu isteği bir ölünün ağzından aldı. Yanılığının doğal, buluşun da tansıksal olduğu kabul edilmektedir. Bu ikisinden hangisi daha çok meydana gelmektedir?

77) Lukianus, öyküsünü Yunanca yazdı; Avitus onu çevirdi ve Baronius yayımladı (Annal - Eccles., İ.S. 415, no. 7-16). Aziz Augustinus'ün benediktus yayımcıları **De Civitate Dei** yapıtının sonunda, çok sa-

yıda değişikliklerin eşlik ettiği iki ayrı metin verdiler. Bu, kapalı ve belirsiz yalanın karakteridir. Tillemont (Kilise Anıları, cilt II, s. 9, v.b.) öykünün sağduyuyu rahatsız eden bölümlerini yumuşattı.

78) Aziz Etiyen'in bir şlse kanı, azız Janvier'ce değiştirilinceye dek, Napoli'de her yıl sıvılaştı (Ruinart, Hist. Persecut. Vandal., s. 529.).

79) Augustinus yirmi iki **De civit. Dei** Kitapları'nı onüç yıllık bir çalışmayla yazdı. I.Ş. 413-426. (Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIV, s. 608, v.b.) Çok zaman derin bilgisini kullanıyor ve istemediği halde düşünce yöntemine de yer veriyor. Yapıtı güçlü ve ussal niteliktedir.

80) Bk. Augustinus, **de Civit - Dei**, Kitap XXII, bö. 22; ve Uzalıs piskoposu Evodius tarafından yazılan aziz Etiyen'in tansıklarıyla ilgili İki Kitap içeren EK. Freculphe (**apud** Basnage, Yahudiler'in Tarihi, cilt VIII, s. 249) bir Galya ya da İspanyol atasözünü aktarıyor: «Her kim ki aziz Etiyen'in tüm tansıklarını okuduğunu söylerse yalan söylemiş olur.»

81) Burnet (**de Statu Mortuorum**, s. 56-84) Ahrette hesap gününe dek ruhların uyuyacağını ya da dinleneceğini söyleyen papazların düşüncelerini toplamış bulunuyor. Sonra da, duyulabilir ve eylemli bir varlık sürdürselerdi birtakım sakıncalar ortaya çıkabilecekti, demektedir.

82) Vigilantius, peygamberlerin ve şehitlerin ruhlarını İbrahim'in vücuduna yerleştirdiyordu, **in loco refrigerii**, ya da Tanrı mihrabına ... **Nec posse sius tumulis, et ubi voluerunt, adesse proesentes**. Jerôme ise, (cilt II, s. 122), bu küfürü sert bir biçimde reddediyor: «Tu Deo leges pones? To apostolis vincula injicies, ut usque ad diem iudicii teneantur custodia, nec sint cum Domino suo; de quibus scriptum est: Seguuntur Agnum quocunque vadit. Si Agnus ubique, ergo, et hi, qui cum Agno sunt, ubique esse credendi sunt. Et cum Diabolus et Demones toto vagantur in orbe, v.b., v.b.»

83) Fleuri, Discours sur l'Histoire Ecclesiastique, III, s. 80.

84) Minorka'da, aziz Etiyen'in kalıntıları sekiz günde beş yüz kırk Yahudiyi hristiyan yaptı, bunun için, sinagogları yakmak, direnç gösterenleri kayalıklara sürüp orada açlıktan ölmeye terketmek gibi birtakım önemsiz esenleştirici önlemlere başvuruldu. (Bk. Minorka pis-

koposu Severus'un Mektubu, **ad calcem**; aziz Augustinus, **de Civit. Dei**, ve Basnage'nin ussal notları, cilt VIII, s. 245-251.)

85) Bay Hume (Denemeler, cilt II, s. 434) Tanrıcılığın ve Çoktanrıcılığın, bir gidip bir gelişini filozofça gözlemliyor.

86) D'Aubigné (Anılarına bakınız, s. 156-160) protestan papazlarının da rızasını alarak, inanç için örnek kural olarak hristiyanlığın ilk dört yüzyıldaki inancı göstermektedir. Perron Kardinali kırk yılı eklemek istiyordu. Bununla birlikte her iki yan da bu zırva piyasada aradıklarını bulamayacaklardı.

87) Tertullien, Lactance, Arnobe, v.b.'nce uygulanmış ve vaaz edilmiş bulunan inanç o denli saf ve tinseldi ki, on'arın Payen'lere karşı kullandıkları tumturaklı sözler, kim zaman Yahudilerin dinsel törenlerine dek sızramaktadır.

88) Faustus le Manichéen, putperestlik katoliklerini suçlamaktadır. **Vertitis icola in martyres ... quos votis similibus colitis**. Protestan bilgini Bay de Beausorbe (Hist. Grit. du Manicheisme, cilt II, s. 629-700), dördüncü ve beşinci yüzyıllarda hristiyanlık putperestliğinin gelişini yansız ve bilimsel bir biçimde gözler önüne serdi.

89) Japonya'dan Meksika'ya dek tüm ülkelerdeki çeşitli boş inançlardı birbirinin öykünmesi olmayan benzerlikler vardır. Warburton, bunu çok, çöneloştirerek ve çok saltık hale sokarak bu kanıyı elde etti. (Div. İlgat., cilt IV, s. 26, v.b.).

90) Bay Middleton, Roma'ya yazdığı Mektup'da paganizm'e öykünme konusunu işlemektedir. Warburton'un gözlemleri iki dinin tarihini birbirine bağlamaya (cilt III, s. 120-132) ve hristiyan kopyacılığının eskiliğini tanıtlamaya onu zorunlu bırakmıştır.

91) Halkın mutluluğunu çekemeyen Aleaton, şeytanca bir sinod toplar. Megerus ona, koruduğu Rufinus'ü sâlık verir ve, tüm kötü'üğünü yapması için onu dürtükler, v.b., v.b.; ne var ki, Klodianus'un öfkesiyle Virgilius'ünkü arasında ne denli ayrım varsa Turmus ile Rufinus'un ıra (karakter)'ları arasında da o denli ayrım vardır.

92) Tillemont, (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 770.). Her ne denli Marka, kendi yurttaşından dolayı utanç duyuyor gibi görünse de, Rufinus, bugün küçük bir Gaskonya köyü olan Novempopulanie'nin merkezi E'use'de doğmuştur.

93) Philostorge, I. XI, bö. 3; ve Godefroi'nin Bilimsel İncelemesi, s. 440.

94) Suidas'ın pasajında onun büyük gizlemesi yer alıyor.

95) Zosime, Kitap IV, s. 272-273.

96) Tatianus ile oğlunun düşüşünü anlatan Zosime (I. IV, s. 273, 274) onların günahsız olduklarını kesinlikle söylüyor ve bu kesin tanıklığı, iki prefe için **Curie'lere** baskı yaptıkları biçiminde onlara yükletilen suçlamaları da kapsamaya yeter. (Kodeks Teodosius, cilt IV, s. 589). Tatianus'un Mısır prefektürlüğünde Ariusçülerle bağlantısı Tillemont'u, onu her bakımdan suçlu görmeye inandırmıştır. (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 360; Kilise Anıları, cilt VI, s. 589.).

97) Juvenum rorantia colla

Ante patrum vultus strictâ cecidere securi -

Ibat grandaevus nato morlente superstes

Post trabeas exsul.

In Rufin., I, 248.

Zosime'nin **olay**'ları Klaudianus'un yollama (atıf)'larını açıklıyor. Ne var ki onun çevircilerinde dördüncü yüzyıl üzerine en küçük bilgi yoktur. **Öldürücü İp'i**, Amase piskoposu aziz Asterius'un bir vaazında —Tillemont'un— yardımıyla buldum.

98) Bu kötü yasa Arkadius'çe, Teodosius Kodeksinde (I. IX, baş. 38, yasa 9) İ.S. 396'da yürürlükten kaldırıldı. Klaudianus'un açıkladığı (In Rufin., I, 234) ve Godefroi, (cilt III, s. 279)'da da bildirildiği üzere, anlamı açıktır.

.....Exscindere clves

Funditüs, et momen gentis delere laborat.

Pagi'nin ve Tillemont'un kuruntuları Teodosius'un onuru için yalnız kendi gayretkeşliklerinden doğabilir.

99) **Ammonius ... Rufinum propriis manibus suscep't sacro fonte mundatum.** (Bk. Rosweyde, **Vitae Patrum**, s. 947.) Sozomene (I. VIII, bö. 17) kiliseden ve manastırdan söz etmektedir. Tillemont (Kilise Anıları, cilt IX, s. 593) aziz Greguvar (de Nisse)'nin büyük rol oynadığı bu Sinod'u anlatmaktadır.

100) Monteskiyö (Esprit des lois, I. XII, bö. 12), dine ve hükümdarın yetkesine sataşan terimlerin yasaklanması için prefe Rufinus'e seslenen Teodosius'un bir yasasını övmektedir (I. IX, baş. 4, **leg. unic.**) Bir zulüm yasası her zaman zorbalığın var olduğunu tanıtlar; ama övülmeye değer bir buyrultu hükümdarın ve bakanlarının görünüş-

te ussal protestolarını ve yararsız isteklerini kapsayabilir:

- 101) Fluctibus auri
Expleri ille calor nequit.....
.....
Congestae cumulantur opes, orbisque rapinas
Accipit una domus

Bu karakter, (Claudianus'ün Rufinus'ünde, I, 184-220), çıkarsız tanık Jerôme'ce (*Dedecus Insatiabilis avaritiae*, cilt I, ad Heliodor., s. 26), Zosime'ce (I. V, s. 286) ve Eunapius'ün tarihini olduğu gibi alan Suidas'ça doğrulanmıştır.

- 102) Caetera segnis;
Ad facinus velox; penitus reglone remotas
Impliget ire vias.

Klaudianus'ün yollaması (atıfta bulunması) (In Ruf., I, 241) Zosime'nin ayrıntılı öyküsüyle daha da açıklığa kavuşmuştur. (I. V, s. 289).

103) Zosime (I. IV, s. 243) Frank Bauto'nun değerini, dikkatliliğini ve doğruluğunu övmektedir. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 771.)

104) Arsenius, İstanbul sarayından kaçtı ve çetin koşullar altında elli beş yıl Mısır manastırlarında yaşadı. (Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIV, s. 676-702, ve Fleury, Hist. Ecclési., cilt V, s. 1, v.b.). Ne var ki sonuncusu, daha gerçek belgeler noksanlığıyla, Metaphraste'in masalına çok yakınlık gösterdi.

105) Bu olay da tanıtıyor ki (Zosime, I, V, s. 290) Doğu hıristiyanlarında eski evlenme törenleri, büyük sevgiye gerek görülmeden, yapılıyordu. Evlenen kadın, ana-baba evinden koca evine zorla götürülüyordu. Bizim geleneklerimiz, daha az bir incelikle, kadının rızasını koşul olarak arar.

106) Zosime, I. V, s. 290; Orose, I. VII, bö. 37; ve Marcellinus'ün kroniği. Claudianus (In Rufin., II, 7-100) prefe'nin üzüntüsünü ve kıyalarını büyük bir çabayla betimlemektedir.

107) Stilikon, doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak Klaudianus'ün metninden yararlanmıştır. Birinci Konsulusluğu'nun şilrinde, oldukça kapalı kaleme alınmış gençlik özel yaşam öyküsü bulunmaktadır.

- 108) *Vandallorum, Imbellis, avarae, perfidiae, et dolosae gentis,*

generis editus. Orose, I. VII, bō. 38. Jerōme (cllt I, ad Gerontiam, s. 93) onu bir yarı-barbar olarak nitelendiriyor.

109) Klaudianus, bitmemiş bir şiirinde prenses Serena'nın, elverişli, belki de dalkavuk amacıyla, betimlemesini yapmıştır. Teodosius'ün koruduğu bu yeğen, kız kardeşi Termantia gibi, İspanya'da dünya ya gelmiş, ve her ikisi de, küçük yaşta, büyük bir saygınlık içerisinde, Konstantinopolis sarayına getirilmişlerdir.

110) Bu evlat edinmenni yasal olarak mı, yoksa eğretilmeli (İstîarelli) mi olduğu iyice bilinmemektedir. (Bakınız Ducange, Fam. Byzant., s. 75.) Eski bir yazıtta Stilikon'a **progener divi Theodosii** sanı verilmektedir.

111) Klaudianus (**Laus Serenoe**, 190-193) şiir diliyle şunları söylüyor: «**Dilectus equorum,**» ve «**gemino mox idem culmine duxit agmina.**» Yazıt, ekliyor: «**comes domesticus**», bu çok önemli görevi Stilikon, yaşamının doruğunda da korumasını bildi.

112) Klaudianus'ün gösterişli dizeleri (in **I Cons - Stilich.** II, 113) onun yüksek yeteneklerini dile getirmektedir. Ne var ki, Stilikon'un süel yönetimdeki şaşmaz doğruluğu, Zosime'nin, içinden istemediği halde, yapmış olduğu tanıklıkla daha iyi anlaşılmaktadır. (Bk. I. V, s. 345.).

113) SI bellca moles
Ingrueret, quamvis annis et jure minor
Cedere grandaevos equitum peditumque magistros
Adspiceres

Claudianus, **Laus Seren.**, s. 196. v.b.

Çağımızdaki bir general, başeğmesini ya bir vatansever kahramanlığı, ya da aşağılık bir kölelik gibi görecekti.

114) Birinci konsüslük üzerine yazılmış şiirli (I, 95-115) **Laus Serenoe** ile karşılaştırınız. —Orada son buluyor, yazık.— Rufinus'ün kökleşmiş kini rahatça görülmektedir.

114/a) Quem fratribus ipse
Discedens, clypeumque defensoremque dedisti.

Bununla birlikte bu işe atama (IV, **Cons. Honor.**, 432) resmen olmuş değildi, bu nedenle şüpheli görülebilirdi (III, **Cons. Honor.**, 142): **cunctos discedere ... Jubet.** Zosime ve Suidas Stilikon'a da, Rufinus'e de vasi'ler ya da yetkili vekiller sanını vermektedirler.

115) Roma hukuku iki erginlik önceliği'ni birbirinden ayırmakta-

dır. Birincisi ondört yaşında sona er, ikincisiyse yirmi yaşında... Birincisinde küçük, kişiliği bakımından bir vasinin, ya da bir muhafızın koruması altındadır. İkincisinde ise yalnızca mallarını koruyan bir vasi söz konusudur. (Heineccius, *Antiquitat. Rom., ad Jurisprudent. pertinent.*, I. I. başlık, 22, 23, s. 218-232). Ne var ki bu hukuksal düşünceler, seçimle gelen bir hükümdarlığın uygulamalarında tıltiz biçimde benimlenmemiştir.

116) Bk. Claudianus, I, *Cons. Stilich.*, I, 188-242. Milano'dan Leyde'ye ve Leyde'den Milano'ya gidiş geliş onbeş günden az tuttu.

117) Stilikon'un ilk konsulusluğu, II, 88-94. Gardrop yalnızca elbiselerden oluşuyor değildi. Ölmüş İmparatorun taçları, zırhlı başlıkları, zırhlı giysileri, kılıçları, omuz kayışları v.b. de baştan başa inciler, elmaslar ve zümrütlerle bezenmişti.

118) Tantoque remoto

Principe, mutatas orbis non sensit habenas.

Bu güzel övgü (I, *Consul. Stilich.*, I. 149) imparatorun ölümü sırasında duyulan korkular nedeniyle haklı sayılabilir. (de Bell. Gildon., 292-301), bundan başka, onun ölümünden sonra ortalığa egemen olan barış ve düzen de bu çeşit nedenler olabilir. (I. Consul. Stilich., I, 105-168).

119) Stilikon'un yürüyüşü ve Rufinus'ün ölümü Claudianus'çe yazılmıştır (in *Rufin.*, I. II, 101-453; Zosime, I. V, s. 296, 297; Sozomene, I. VIII, bö. 1; Socrate I. VI, bö. 1; Philostorge, I. XI, bö. 3; Godefray, s. 441, ve Marcellin'in Kroniği).

120) Claudianus'ün bir anatomici soğukkanlılığı'ya anlattıkları (in *Rufin.*, II. 405-415) Zosime ve Jerôme'ce de doğrulanmıştır (cilt I, s. 26).

121) Putperest Zosime bu kilisenin ve haccın sözünü etmektedir. Yaşamını Kudüs'de geçiren Rufinus'ün kız kardeşi Silvania, manastır tarihinde ün yapmıştır: 1° Okumayı seven erden (bâkire). Origenius, Gregorius, Basilus v.b., vob. İncil'i beş milyon satır tutan çoklukta okumuştur. 2° altmış yaşındayken, komünyon âyinine şarapla ekmek yemek için parmaklarının ucunun dışında ellerini, yüzünü ve vücudunun hiçbir yanını yıkamamış olmakla övünebiliyordu. (Bk. *Vitae Patrum*, s. 772-977.)

122) Onun Rufinus'e karşı yazdığı ve inançsız Bayle'nin özenle

tartışmasını yaptığı taşlamanın önsözüne bakınız. (Dictionnaire critique, Rufinus, not E.)

123) Bk. Kodeks Teodosius, I. IX, baş. 42, yasa 14, 15. Yeni bakanlar, sonunu hesaplamadan, açgözlülükle, öncellerinin mallarını elde etmeyi ve bundan, ceza görmeden sıyrılmayı denediler.

124) Bk. Claudianus (1 Cons. Stilich., I. I, 275-292-296; I. II, 83) ve Zosime (I. V, s. 302).

125) Hadım Eutrop'us'un konsulusluğu, ulusun gözden düşmesi üzerinde Claudianus'de bir düşünce uyandırmaktadır.

..... Plaudentem cerne senatum,
Et Byzantinos procures, Graiosque, Quirites.
O patribus plebes, O digni consule patres.

Eski Roma ile yenişi arasında ve Yunanlılarla Latinler arasında kıskançlık ve inanç ayrılığının ilk belirtileri bir gözlemcinin dikkatine çarpacak niteliktedir.

126) Claudianus. Gildon'un kusurlarını abartmış o'abilir. Ne var ki, Mağrip kökenliliği, bilinen davranışları ve aziz Augustinus'un yakınmaları ozanın sövüp saymalarını bir ölçüde haklı gösterebilir. Baronius (Kilise Tarihi, I S. 398, no. 35-56) Afrika ayaklanmasını ussal olduğu denli geniş bir bilimsel yöntemle işlemiştir.

127) Instat terribilis vivis, morientibus haeres,
Virginibus raptor, thalamis obscaenus adulter .
Nulla quies: oritur praeda cessante bibido,
Divitibusque dies, et nox metuenda maritis.
..... Mauris Clarissima quaeque
Fastidita dotur

Baronius, karısı ve kızı namusluluk örneği olan Gildon'un azgınlığını kınıyor. İmparatorler, Afrikalı askerlerin aldatan eşlerine karşı, yasava davanarak, çok sert davranmışlardır.

128) Inque tuam sortem numerosas transtulit urbes

Claudianus (de Bell. Gildonico, 230-324) Zosime'ce de aktarıldığı gibi, (I. V, s. 302) Bizans sarayının entrikalarından —dilini tutarak— söz etmektedir.

128/2) Symmaque (I. IV, Mektup'a 4) senatonun yararlama biçimlerini betimliyor; ve Claudianus (1 Cons. Stilich., I. I. 325, v.b.) bir Romalı ruhuyla harekete gelmiş görünmektedir.

129) Claudianus, Simmacus'nin, Roma koruyucu tanrısı, Jupiter-

tahtı önünde söylediği bir söylevde yakınmalarını uzdille betimliyor. (de Bell. Gildon., 18-128).

130) Bk. Claudianus, in *Eutrop.*, I. I, 401, v.b.; I *Consul. Stilich.*, I. I, 306, v.b.; 2 *Consul. Stilich.*, 91, v.b.

131) Daha önce (İ.S. 373) kardeşi Firmus'a karşı savaştığına göre olgun bir yaştaydı. Ammien, XXIX, 5.). Milano sarayının düşüncesini bilen Klaudianus, Massezel'in değerlerinden çok yakınmaları üzerinde durmaktadır. (De Bell. Gild., 389-414.) Bu Mağrip savaşı ne Honorius'a ne de Stilikon v.b.'ne yakışır bir savaş değildi.

132) Claudianus, Bell. Gild., 415-423. Yeni sıkı düzen, ayırd etmeden *legio, cohors, manipulus* adlarını kullanmalarına izin veriyordu. (Bk. la *Notitia Imperii*, s. 38-40.)

133) Orose (I. VII, bō. 36, s. 565) bu öyküye, Zosime'nin pek uymayan kuşku (*ut aiunt*) deyimini koyuyor. (I. V, s. 303.) Bununla birlikte Klaudianus, Cadmus'un askerleriyle ilgili olarak biraz tumturaklı sözler söyledikten sonra, safça belirtiyor ki, Stilikon, başkaldıran, kaçmasın diye korktuğundan zayıf bir ordu göndermiştir, *ne timeare times*. (I *Cons. Stilich.*, I. I, 314, v.b.)

134) Claud., Rutil., Numation., Itinerar., I, 439-448. Daha sonra (515-526) Gorgone adasında sofu bir deliden söz ediyor. Bu din dışı uyarılardan şaşkına dönen eleştirmeci Rutilius ile suç ortaklarını *rabiosi canes diaboli* diye adlandırıyor. Tillemont (Kilise Anıları, cilt XII, s. 471), inançsız ozanın, taşlama yapayım derken övgü yaptığını büyük bir ılımlılıkla belirtiyor.

135) Orose, I. VII, bō. 36, s. 564. Augustinus, Keçiler adasının bu aziz yabancılarından ikisi için övgüde bulunuyor. (Mekt. 81 *apud* Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 317; ve Baronius, *Annal. Eccles.*, I. s. 398, no. 51).

136) Gildon savaşının birinci kitabı burada bitiyor. Klaudianus'un şiirinin gerisi yitmiştir; bu nedenle ordunun Afrika'da nerede ve nasıl karaya çıktığını bilmiyoruz.

137) Orose bu öyküden sorumludur. Klaudianus (I *Cons. Stilich.*, I. I, 345-355) Gildon'un böbürlenmesi ve buyruğundaki barbarların kalabalıklığı üzerine büyük ve geniş ayrıntılara girmektedir.

138) Aşağı yukarı bir yıl önce ölen aziz Ambrosius, utkunun zamanını ve yerini —kendisine *mâlûm olduğu için*— haber vermişti. Mas-

cezel, Orose'nin kolayca haber alması için düşünden Paulinus'e söz ettil.

139) Zosime (V, s. 303) inatçı bir savaş olduğunu varsayıyor; ne var ki, Orose'nin öyküsü, tansık görünüşü altında gerçek bir olguyu kapsıyor.

140) Tabraka, iki Hippone'ler arasında bulunuyordu. (Cellarius, cilt II, s. 112; d'Anville, cilt III, s. 84.) Orose, savaş alanını tam olarak bildirdi; ama bilgisizliğimiz, onun durumunu saptamamıza engel olmaktadır.

141) Gildon'un ölümü, Claudianus (1 Cons. Stilich., l. 357) ile en iyi yorumcuları Zosime ve Orose'ce anlatılmıştır.

142) Claudianus (2 Cons. Stilich., 99-119) bu yargılamanın betimlemesini yapmaktadır. **Tremuit quos Africa nuper, cernunt rostra reos;** ve, eski anayasal düzenin yeniden yaşama kavuşturulmuş olmasına alkış tutmaktadır. Zulüm yönetimi yanlılarına yabancı gelmeyen kararı burada söylemektedir.

.....Nunquam libertas gratior exstat,

Quam sub rege pio

Ne var ki, bir kralın dindarlığına bağlı özgürlük, adına lâyık değildir.

143) Bk. Kodeks Teodosius, l. IX, baş. 39, yasa 3; baş. 40, yasa 19.

144) Teodosius ile oğlu'nun utkularında payı olduğunu savunan Stilikon, Afrika'nın kendi verdiği öğütlerle yeniden eski haline geldiğini ileri sürmektedir. (Bk. Baronius'çe sözü edilen betimleme.).

145) Zosime'nin ayrıntılı olarak verdiği olayı, yumuşattım. (l. V, s. 303.) Orose, kutsal hakları çiğnediği için generalin sonsuza dek cehennem acılarına mahkûm edileceğini söylemektedir. (s. 538).

146) Klaudianus, üçyüz kırk dizeden oluşan bir düşün koşuğu yazdı. Bu dizeler, evliliğin ilk gecesinde serbestçe okundu. Ayrıca (fescennines) koşuklar da yazmış bulunuyordu.

147) Calet obvius Ire

Jam princeps, tardumque eupit discedere solem.

Nobilis haud aliter sonipes.

De Nuptiis Honor. et Marloe, 287; ve (fescennine) şiirlerinde daha da serbestçedir, 112-126.

Dices, ô quoties.. hoc mihi dulcius

Quàm flavos decies vincere Sarmatas.

.....

Tum victor madido prosilias toro,

Nocturni referens vulnera praelii.

148) Bk. Zosime, I. V, s. 333.

149) Procope, **de Bell. Gothico**, I. I, bō. 2. Honorius'ün gidişatını, Yunanlı tarihçinin acâyip ve pek az olası masalını —benimsemeden— almış bulunuyorum.

150) Teodosius'ün, daha doğrusu Claudianus'ün dersleri (IV, Cons. Honor., 214-418), özgür bir ulusun ileriki hükümdarı için bile yetkin bir yapıt olabilecek nitelikteydi. Honorius ile dejenere uyruklarına göre çok yüksek bir düzeyde bulunuyordu.

151) Claudianus, Gotlar'ın ayaklanışını ve Konstantinopolis'i kuşatışını açıkça anlatıyor (in Rufinus, Kitap II, 7-100); Zosime, Kitap V, s. 292; ve Jornandes, **de Rebus geticis**, bō. 29.

152) Alii per terga ferocis

Danubii solidata ruunt; expertaque remis

Frangunt stagna rotis.

Claudianus ve Ovid'us, sıvı halindeki suların yerine kalın buzları koyarak, eğretileme yoluyla, çoğu zaman imgelemeleriyle alay etmektedirler.

153) Jérôme, cilt I, s. 26. Bu zamanların genel ve özel tüm mutsuzluklarını ilginç ayrıntılarla anlatarak, yeğeni Nepotianus'ün ölümünden dolayı Altinum piskoposu, dostu Heliodore'yi avutmaya çalışmaktadır.

154) **Baltha** ya da **bold**, Fransızca **hardi**: Origo mirifica, diyor, Jornandes, bō. 29. Bu ünlü soy, Baux diye yanlış adlandırılan bir san ile Septimani ya da Langedok eyaletinde (Fransa'da) uzun süre tanınmıştır. Bu ailenin bir kolu Napoli krallığında o zamandan beri bir kuruluş meydana getirmiştir (Grotius, in **Prolegom - ad Hist. Gothic.**, s. 53.) Arles yakınlarındaki Baux senyörleri. Provence kontlarına bağlı değillerdi. (Longuerue, Description de la France, cilt I, s. 357).

155) Zosime (I. V, s. 293-295) Yunanistan'ın fethi için en iyi kılavuzdur. Ama Claudianus'ün pasajları ve yollama (atıf)'ları da tarih için o derece ışık tutucudur.

156) Herodot ile (VII, bō. 176) Tite - Live'yi (XXXVI, 15) karşılaş-

tırınız. Yunanistan'ın savunmasını sağlayan bu dar geçit, birbiri peşi sıra gelen istilâcılarca genişletilmiş olabilir.

157) Eunapius (in Vit. Phl'soph., s. 93, baskı Commelin, 10596), Termopil geçidinden geçip gittiler, diyor.

158) Jerome'ye ve Klaudianus'e uyabilmek için (in Rufinus, I. II, 191), Yunanistan'daki kötülükleri hafif göstermeye çalışan Zosime'nin öyküsünü biraz şişirdim.

Nec fera cecropias traxissent vincula matres.

Synesius (Epist. CLVI, s. 272, baskı Petav.)'ün görüşüne göre, pro-konsulus'ün açgözlülüğünden dolayı kötülüklerle uğrayan Atina, bilim okullarıyla o'duğu denli bal ticaretiyle de çok ünlüydü.

159) Vallata mari Scronla rupes,
Et duo continuo connectens aequora muro
Isthmos.

Claudianus, **de bell. Getico**, 188. Pausanias, Scironien kayalıklarını betimledi (I. I, b. 4, s. 107, baskı Kuhn.), çağımız gezginleri Wheeler (s. 436) ve Chandler (s. 298) de onun betimlemesini yaptılar. Adrianus de bu yolu, iki araba yan yana geçecek ölçüde genişletti.

160) Claudianus (in Rufinus, I. II, 186, **et de Bell. getico**, 611, v.b.) belirsiz, ama dokunaklı biçimde, bu yakıp yıkmaya sahnesini canlandırıyor.

161) Homeros'un bu gösterişli dizeleri (Odysseus, I. V, 306), Korint'lu genç tutsaklardan birisine kopya edilmiştir. Nummius'ün göz yaşları, kaba saba (yenen)'in özgün bir portrenin değerini bilmemesi halinde, iyilikten an'ayan bir kalbe de sahip olamayacağını tanıtlamaya yarayabilir (Plutark, Symposiac, I. IX, cilt 2, s. 737, baskı Vechel).

162) Homeros, erkek kardeşlerini, babalarını v.b.'ni öldürenlere güzelliklerini teslim eden ve gönüllerini bile veren tutsak kadınların örnek sabırlarından yakınıp durmaktadır. Racine (Ras'in) hayranlık uyandıran bir sanatçılıkla, Aşil (Achyleus)'ün vurgunu Erifile'nin karakterinde buna benzer bir tutkuyu canlandırmıştır.

163) Plutark (in Pyrrho, cilt II, s. 471, baskı Brian.) kısaca aynı anlamdaki yanıtı veriyor. Pyrrhus, yirmi beş bin piyade, ikibin atlı ve yirmi dört fil ile Isparta'ya saldırdı. Tahkimatsız olan bu kentin savunması, gerileme döneminde bile Likurg (Lycurgue) yasalarının bir övgüsünü yapmaktadır.

164) Böyle bir durumu Homeros, çok daha soy'uca simgelemişti. (Iliada, XX, 164).

165) Eunapius (in vit. **Philosoph.**, s. 90-93) Yunanistan'a hıyanet eden ve Gotlar'ın ordusunun peşi sıra giden bir keşişler topluluğundan söz etmektedir.

166) Stilikon'un Yunanistan'daki savaşı için, Zosime'nin (I. V, s. 295, 296) yansız anlatımını, Claudianus'ün dalkavukluk dolu öyküsüyle (I. **Consul - Stilich.**, I. I, 172-186; IV **Cons. Honor.**, 459-487) karşılaştırınız. Olay pek şanlı geçmediyse de pek becerikli biçimde kapalı olarak işlenmiştir.

167) Elide'yi geçen askerler silahlarını teslim ettiler. Bu güvenlik, kendilerini tarıma veren Eleenler'i güçlendirdi. Zengin olunca kendilerini beğenmeye başladılar. Ayrıcalıklarını hor gördüler ve cezalarını çektiler. Polybe, yine eski hallerine dönmelerini onlara öğütlemektedir. Bk. B. West'in Pindare çevirisinin başına koyduğu bilgi ve aklı başında söylev.

168) Claudianus (in IV **Cons. Hon.**, 480) bu ırmağın adını vermeden olaya yollama yapmaktadır. Alfe ırmağı olabilir. I. Cons. Stilich., I. I, 185).

..... Et Alpheus geticis angustus accrvia

Tardior ad siculos etiamnum pergit amores.

Bense daha çok Pene ırmağı olduğunu sanıyorum, çünkü ağır ve zayıf akışı geniş bir yatağı izler, Elide'de derinleşir ve Sillene (Cyllène)'in altında denize dökülür. Augias'ın ahırlarını temizlemesi için A'fé ile birleştirilmişti. (Cellarius, cilt I, s. 760; Chandler'in Gezileri, s. 286).

169) Strabon, I. VII, s. 517; Pline, Hist. Natur., IV, 3; Wecler, s. 308; Chandler, s. 275. Her iki kıyı arasını çeşitli noktalardan ölçtüler.

170) Synessius, İstanbul'da üç yıl (İ.S. 397-400) kaldı. Görevi, İmparator Arkadius nezdinde Siren (Cyrène) temsilciliği idi. Ona altın bir taç sundu ve bu öğretici söylevi dile getirdi (**de Regno**, s. 1-32, baskı Petav. Paris, 1612). Filozof, Ptolemais piskoposluğuna atandı (İ.S. 410), ve 430 yılı dolayında öldü. (Bk. Tillemont, Kilise Anılar., cilt XII, s. 499-554, 683-685.)

171) Synesius, **de Regno**, s. 21-26.

172) Qui faedera rumpit

Dilatur: qui servat, eget; vastator Achivae

Gentis, et Epirum nuper populatus inuitum,

Praesidet Illyrico: Jam, quos obsedit, amicos
 Ingreditur muros; illis responsa daturus
 Quorum conjugibus politur, natosque peremit.

Claudianus, in **Eutrop.**, I. II, 212. Illırya'daki yetkisiyle yarattığı gelenekten dolayı Alarik, kendi politikasını alkışlamaktadır (**de Bell. Getic.** 533-543).

173) Jornandes, bö. 29, s. 651. Gotların tarihçisi, kendisine pek de olağan sayılamıyacak bir çabayla şunları ekliyor: **Cum suis deliberrans, suasit suo labore quoerere regna, quam alienis per otium subiacere.**

174) Discors odiisque anceps clivibus orbis
 Non sua vis tutata diu, dum foedera fallax
 Ludit, et alternae perjuria venditat aulae.

Claudianus, **de Bell. Get.**, 565.

175) **Alpibus Italioe ruptis penetrabis ad urbem.** Bu aslına uygun önsezi olaydan yedı yıl önce Alarik'ce, hiç değilse Claudianus'ce haber verildi. (**de Bell. Getico.**, 547). Ne var ki, düşünmeden saptanan dönemde meydana gelmiş olmadı. Çevirmenler, birkaç anlama gelen sözlerin yardımıyla kendilerini kurtardılar.

176) En iyi malzememiz Claudianus'ün de Bell. Getico şiirinde, ve Honorius'ün altıncı konsülüslüğünü kutlayan şiirinin başlangıcındaki dokuzyüz yetmiş dizesidir. Zosime, derin bir sessizlik sürdürmektedir, biz de Orose'den ve kroniklerden alabildiğimiz bilgilerle yetineceğiz.

177) Alarik'in İtalya'daki savaşlarını birbirine karıştıran Jornandes'in büyük yanlışlarına karşın (bö. 29) Stilikon'un ve Aurelianus'ün konsülüslük tarihleri güvenilmeye değer bulunmaktadır. Claudianus'e göre (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 804) Pollentia savaşının da İ.S. 403'de olduğu doğrudur. Ama, aradaki zamanda neler olduğunu bilemiyoruz.

178) **Tantum romanoe urbis iudicium fugis, ut magis obsidionem barbaricam, quam pacatoe urbis iudicium velis sustinere.** (Jerome, cilt II, s. 239). Rufinus, tehlikeyi sezdi. Dingin kent, Marcella'nın öfkesi ve Huyeronynus'ün fesatlarıyla ayaklanmıştı.

179) Gençlerin ve bekârlığın düşmanı olup şiddetli Jerome'ce işkence edilen Jovianus. Jortin'in notları, cilt IV, s. 104; v.b. (Teodo-

slus kodeksinde sürgününün özgün buyrultusuna bakınız, I. XVI, baş. 5 leg. 43.)

180) Şu iğneleyici sözler, Claudianus'un en birinci ve en hoş deyişlerinden biridir: **de sene Veronensi, qui subulium nusquam eg-ressus est.** Cowley'In benzetmesi de (baskı de Hurd., II, s. 241) birkaç mutlu ve doğal çizgiler veriyor. Ne var ki, doğaya göre yapıldığı açıkça anlaşılan özgün tablonun çok aşağısında kalmaktadır.

181) *Ingentem meminlt parvo qui germinis quercum.*

AE quaeumque videt consensuisse nemus.

**A neighbouring wood born With himself he sees,
And loves his old contemporay trees.**

Cowley

Cowley de özgününden belki daha üstün bir pasaj yazmıştır. İngiliz ozanı büyük bir bitkibilimciydi, daha geniş bir adlandırma altında meşeleri gizledi.

182) Claudianus, **de Bell. Get.**, 199-266. Sözü biraz uzatır gibidir; ama terör ve boş inanç, İtalyanların düşsel yaşamlarında büyük bir yer tutmaktaydı.

183) Baronius'un ortaya koyduğu Paulinus'un pasajlarına göre (**Anal. Ecclesias.** I.S. 403, no. 51); açıkça görüldüğüne göre, ünlü (istiğ-farcı)'nın oturma yeri olarak saptadığı Kampanya'daki Nole'ye dek, tehlike işareti tüm İtalya'ya yayılmış bulunuyordu.

184) **Solus erat Stilicon, v.b.**, imparatoru ayrı tutmadan Claudianus'un ona sunduğu tek övgüdür (**de Bell. Get.** 267). Honorius'un, kendi sarayında bile hor görülen bir duruma düştüğü anlaşılmaktadır.

185) Genel iç yılgınlığı ve Stilikon'un yiğitliği üstün bir derecede betimlenmiştir, **de Bell. Getic.**, 340-363.

186) *Venit et extremis legio praetenta Britannis,*

Quae Scoto dat frena truci.

De Bell. Get., 416.

Edimburg'dan ya da Newcastle'dan Milano'ya en İvecen yürüyüş, Stilikon'un Gotlarla savaş için öngördüğü tüm süreyi bile aşacak bir zamana gereksinme gösterecekti.

187) Her gezginin, bol ve düzensiz suların taşkınyla birtakım güçlülklere uğrayan Lombardiya'nın halini hatırlaması gerekir (Bk. Fontenelle, cilt V, s. 279). Avusturyalılar Cenova önünde ordugâhlarını kurdukları zaman burası Polcevera ırmağının yatağıydı ve kuru durum-

daydı. «Ne sarabe, diyor Muratori, mal passato per mente o que buonl Allemanni, che quel picciolo torrente potesse, per così dire un instante, cangiarsi in un terribil gigante.» (Annal. d'Ital., cilt XVI, s. 443, Milano, 1753, baskı in-8°.)

188) Claudianus bu sorunu aydınlatmıyor: Honorius'ün kendisi nerede bu'unuyordu? Arkasından kovalandığına göre kaçmış olduğu anlaşıyor. Got savaşı üzerinde benim kanılarım İtalyan eleştirmenlerince doğrulanmıştır: **Sigonius** (cilt I, s. II, s. 369, de **Imp. Occident., I, X**) ve Muratori (**Annal. d'Italia**, cilt IV, s. 45).

189) (Itinera:re)'de yollardan biri buulnabilir (s. 98-228-294, Wesseling'in notlarıyla). Asti, sağ kıyıda bir kaç mil uzakta kuruludur.

190) Roma kolonisi olan Asta ya da Asti, onaltıncı yüzyılda Savua düklerine geçmiş ve şimdi çok güzel kontluğun merkezidir. (Leandro Alberti, *Descrizione d'Italia*, s. 382.

191) **Nec me timor impulit ullus**. Bu palavra sözleri ertesi yıl, tehlikeli yerden beşyüz mil uzaklıktaki Roma'da söyleyebilirdi. (VI **Consul. Honor.**, 449.)

192) Gotlar'ın Nestoro'unun ve Aşil'inin söylevleri (de Bell. Get., 479-640) karakterlerine ve durum ve koşullara tam uygunlaştırılmıştır.

193) Orose (I. VII, bö. 37) Roma'ıların, Paskalya pazar âyinde dindar hristiyanlara yaptıkları dinsizce saldırıdan dolayı öfkelenmiştir. O sırada, Urfalı aziz Tomas'ın kemiklerinin bulunduğu sanduka önünde, Ariusçü haydutun yok olması için dua ediliyordu. Bk. Tillemont (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 529) aziz Krisostome'ye kötü olarak yükletilmiş bir can sıkıcı ahlak öğüdünden söz etmektedir.

194) Po.lentia'nın kalıntıları, Torino'nun yirmi beş mil güney-doğusunda bulunmaktadır. Aynı dolaylardaki **Urbs** bir krallık ırmanıydı, orada Lombardiya kralları avlanarak eğleniyorlardı ve küçük bir ırmak, önceden haber vermeyi hoş görüyordu: «Penetrabis ad Urbem.» (Cluver. Ital., Ant'q., cilt I, s. 83-85.)

195) Orose, iki anlama da gelebilecek deyimlerle Romalıların yenilmiş olduğunu anlatmaya çalışıyor. «**Pugnantes vicimus, victores victi sumus.**» Porsper (in **Chron.**) onu kanlı ve sonucu belirsiz bir savaş olarak gösteriyor. Ama Cassidore (in **Chron.**) ve Jornandes (de **Reb. Get.**, bö. 29), kesin sonuçlu bir utku olduğunu savunuyorlar.

196) Demens Ausonidum gemmata monilia matrum,

Romanasque alta famulas cervice petebat.

197) Claudianus (**de Bell. Get.** 580-647) ve Prudenslus (**in Symmach.** I. II, 694-719), Pollentia zaferinin Romalılarca kazanıldığını açıkça belirtiyorlar. Bunlar ozan ve bir yanı tutan yazarlardır. Ne var ki, olayların herkesçe yakından bilinmesi durumunda, en şüpheli tanıklara bile güvenmeğe değer.

198) Claudianus, sözlerini canlı bir incelelikle bitiriyor; şu var ki, coğrafya durumunu, ozanların betimlemesine göre, Sembr'lerin ve Gotlar'inkiyle aynı savaş alanını gösterdiği biçiminde anlamamak gerekir. Vercelli ile Pollentia birbirinden altmış mil uzaklıktadırlar. Sembr'liler, geniş ve çorak Verona ovasında yenilseler bu uzaklık daha büyük olurdu. (Maffei, **Verona Illustra.** s. I, s. 54-62.).

199) Claudianus ile Prudencius'ü, tarihin özüne ilişkin bilgileri alabilmek için, abartmalarından sıyrarak, değerlendirmek zorunludur.

200) Et gravant en airain ses frêles avantages

De mes états conquis enchainaît les images.

Kralların ve eyaletlerin imgelerini şanlı bir biçimde gösterme görevi Romalılarda geniş ölçüde uygunuyordu. Mihridat'ın heykeli on iki ayak yüksekliğindeydi ve som altındandı. (Freinsheim., Tite-Live'nin eki, III, 47.)

201) Getik savaşı ve Honorius'ün altıncı konsulusluğu, kapalı bir biçimde, Alarik'in yenilgilerini ve çekilişini birlikte bağlar.

202) **Taceo de Alarico ... soepe victo, soepe concluso, semperque dimisso.** (Orosius, I. VII, bō. 37, s. 567). Claudianus (VI **Consul. Honor.** 320) güzel bir imge sunarak öyküsünü bitiriyor.

203) Honorius'ün altıncı konsülüslüğü Claudianus'ün yazdığı şiirin gerisi yolculuğu, zafer alayını ve şenlik oyunlarını betimlemektedir (330-660.)

204) Bk. Mascoy'ün Eski Cermenler'in Tarihi'ndeki yazıt (VIII, 12). Değişler olumlu ve ihtiyatsızcadır: **Getarum nationem in omne oevum domitam**, v.b..

205) İlginç ve korkunç bir konu olan gladyatörler için, antikacılık niteliği yanında eski zamanın gelenek ve göreneklerini hoş göstermek için Lipse'nin yazdığı iki saturnal kitabına bakınız (cilt III, s. 403-545).

206) Kodeks Teodosius, I. XV, baş. 12, yasa 1. Godefroi'nin billimsel eleştirisi, gladyatörlerin tarihi için çok bol kanıt ve bilgi sunmaktadır. (cilt V, s. 396).

207) Hiç kuşkusuz Lactance'nin uzdilli taşlamasını (**Divin-Institut**, I. VI, bō. 20) okumuş olan Prudensius'ün sözlerine bakınız (in **Symmach**, I. II, 1121-1131). savunucular, paganizm'in dinsel bayramlarının bir bölümünü oluşturan kanlı oyunları tutmadılar.

208) Théodoret, I. V, bō. 26. Aziz Telemak'ın tarihine inanmaktan büyük beğeni duyacaktım. Bununla birlikte, insanlık davasında ölerək şehit sayılmış bir tek keşiş'in anısına kilise ya da anıt dikilmemiştir.

209) **Crudele gladiatorum spectaculum et Inhumanum monnullis videri solet:** ve yüksek **scio an ita sit, ut nunc fit.** (Cicero, **Tusculan**, II. 17.) Kötü uygulamayı kınıyor, ve bu gösterileri büyük bir onamayla destekliyor: **Oculis nulla poterat esse fortior contrā dolorem et mortem disciplina.** Seneka (**Epist. VII**) bir insanın duyarlılığını gösteriyor.

210) Ravenna'nın bu betimlenmesi Strabon'dan (I. V, s. 327), Plin'e'den (III, 20), Bizans'ı Etien'den s. 651, baskı Berkel.), Claudianus'den (in **VI Consul. Honor.**, 494, v.b.), Sidonius Apollinaris'den (I. I, **Epist. V**, 8,) Jornandes (**de Reb. get.**, bō. 29), Procope'den (**de Bell. Gothic.**, I. I, bō. 1. s. 309, baskı, Louvre), ve Cluverius'den (**Ital., ant. q.**, cilt I, s. 301-307). Bununla birlikte hâlâ yerel bir antikacının yaptığına ve güzel bir topografik haritaya sahip değildir.

211) Martial (**Epigramme**, III, 56, 57) satın aldığı su yerine kendisine şarap verilerek oynanan oyunla a'ay ediyor. Ama şunu da ciddi olarak ekliyor ki, iyi bir sarnıç, Ravenna'da, iyi bir bağdan daha değerlidir. Sidonius, Kent'te çeşme eksikliğinden yakınmakta ve, yerel uygunsuzluklar arasında içme suyu olmayışını, kurbağa seslerini ve böceklerin sokması gibi şeyleri saymaktadır.

212) Dryden'in Boccasius'den aldığı ve çok güzel biçimde işlediği (**Giornata**, III, novell. 8) Teodosius ve Honoria masalı, **Classis** sözcüğünün bozularak değiştirildiği, Chlassi ormanında geçmekteydi. Bu orman, ara yol ya da dış kale, gemi barınağıydı, Ravenna'nın uçlu sitesini oluştuyordu.

213) 404 yılından sonra, Teodosius kodeksi'nin yasaları hep, Konstantinopolis ya da Ravenna tarihini taşımaktadır. (Bk. Godefroy, **kannlar kronolojisi**, cilt I, s. 148, v.b.).

214) Bk. Bay de Guignes, **Histoire des Huns**, cilt I, s. 179-189; cilt II, s. 295-334-338.

215) Procope (**de Bell. vanda.**, I. I, bō. 3, s. 182) Palus-Meotide'-

lerin, açlık nedeniyle yaptıkları bir göçten söz etmektedir. Ne var ki eski tarih üzerine düşünceleri, yanlış ve bilgisizlik acayip biçimde karanlık bir nitelik taşımaktadır.

216) Zosime (I. V, s. 331) Tuna'nın ve Ren'in öbür yanındaki ulusların genel nitelendirilmesinden yararlanmaktadır. Coğrafya'ya değgin durumları, adları, kolayca anlaşılacağı üzere, eski yazarların her biri, kendi rastlantılarına göre takmışlardır.

217) Radagast adı, Meklenburg'daki Obortibe'lerin yerel bir tanrısına veriliyordu. Koruyucu tınrının adını bir kahraman da alabilirdi. Şu var ki, barbarların mutsuz bir kahramana tapmaları da olası değildir.

218) Olympiodore (apud Phocium, s. 180), pek de açık bir anlam vermeyen Yunanca bir sözcükten yararlanıyor. Sanıyorum ki, ondan birkaç yüzyıl sonra da adlandırıldığı gibi, bu kuvvetler, prensler, onların sâdik arkadaşları ve soylular, de süvarillerle seyislerinden oluşuyordu.

219) Tacitus, **de Moribus Germanorum**, bö. 37.

220) Cujus agendi
Spectator vel Causa fui.

Claudianus, VI Consul. Honor., 439. Yakından görmüş olduğu Gotlar'ın savaşından söz ederken Honorius'ün kullandığı sözler böyleydi.

221) Zosime, (I. V, s. 331) Stilikon'un Tuna ötesindeki savaşını ve etkisini aktarıyor **APVOV'u Ispov** olarak okumak suretiyle yapılan garip yanlışlık. (Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 807.) Her ne denli değer vermiyor ve güvenmiyorsak da Zosime'den yararlanmak zorunda kalıyoruz.

222) Kodeks Teodosius, I. VII, baş. 13, yasa 16). Bu yasanın tarihine, Godefroi gibi benim de güvenim var (cilt II, s. 387); buna, Radagaize saldırısının gerçek dönemi olarak bakıyorum. Tillemont, Pağl ve Muratori, bir önceki yılı yeğ tutuyorlar. Ne var ki, aziz Paulinus de No'e için birazıcık saygı ve minnet konusunda kendilerini yükümlü görmemezlik edemiyorlar.

223) Galyalıların Roma'yı ele geçirmelerinden az sonra, başkent'in Augustus zamanında yapamayacağı bir şeyi başarak yedi lejyon, üç bin süvari ve kırk bin piyadeyi —senato çabasıyla— topladı. (Tillemont, VII, 25.) Bu sav, bir antikacıyı şaşırtabilir, ama Monteskiyö bunun nedenini açıkça anlatıyor.

224) Maklavel, hiç değilse filozof olarak. Floransa'nın kökenini açıklamış ve ticaretin sağ'adığı yararların Faesule kayalarından Arno kıyılarına yavaş yavaş geçtiğini anlatmıştır. (Bk. Floransa Tarihi, cilt I, I. II. bizim koleksiyonumuzda...) Triumoiralar, Tiberius döneminde (Tacitus, Annal., I, 79), gelişmiş bir kent adı ve ününü kazanmayı hak etmiş olan Floransa'ya bir koloni gönderdiler. (Bk. Cluverius, Ital. Antiquit., cilt I, s. 507, v.b.).

225) Thor'a ve Woden'e tapan Radagaize'nin Jupiter'i, Olimpos'un ve Kapitolum'un Jupiter'lerinden çok değişikti. Çok tanrılığın uzlaştırıcı ıra (karakter)'sı bütün bu değişik tanrıları birblrine uygun duruma getirebilirdi. Ne var ki, gerçek Romalılar, Galya'daki ve Cermanya'daki insan kurban etme yöntemlerinden tiksiniyorlardı.

226) Paulinus (in vit. Ambros., bö. 50.), Floransa'lı dindar bir hanımdan dinlediği bu öyküyü anlatmaktadır. Bununla birlikte, arşövek, dünya işlerine karışmaktan hemen elni ayağını çekti ve hiç bir zaman bir halk azizi olmadı.

227) Augustinus, *de civitate Dei*, V, 23; Orose, I. VII, bö. 37, s. 567-571. İki dost, utkudan on-onikl yıl sonra Afrika'da yazdılar ve yetkeleri, Sevilli İsidore'ce —kapalı olarak— İzlendi (in Chron., s. 713, baskı Grot.). Orose, bir çok dinsel yararsızlıklarla doldurduğu kitabının neresinde yer bulup da İlginç olayları koyabilecekti..

228) Franguntur montes, planumque per ardua Caesar
Ducit opus: pandit fossa, turritaque summis
Disponit castella jugis, magnoque tesqua
Et sylvas, vastâque feras indagine claudit.

Bununla birlikte, gerçeğin basit öyküsü (Caesar, de Bell. Civil., III, 44) Lucain'in abartmalarının çok üzerindedir (Pharsal., I. VI, 29-63).

229) Orose'nin «*in arido et aspero montis jugo,*» «*in unum et parvum verticem,*» biçimindeki anlatımları büyük bir ordunun ordugâhına hiç uymamaktadır. Ne var ki, Radagaize'nin komutanlık karargâhı Floransa'ya üç mil uzaklıktaki Faesule ya da Fiesole'de kurulmuş olabilirdi ve ordunun gerl kalanı gibi o da Romalılarca kuşatılmış durumda bulunabilirdi.

230) Bk. Zosime, I. V, s. 331, ve Prosper ile Marcellinus'un Kronik'leri.

231) Olympiodore (apud Phocium, s. 180), sağ'am ve dostluk an-

latan ve Stilikon'u daha suçlu gösteren deyim kullanıyor. Orose'nin kullandığı **paulisper contentus, deinde interfectus**, deyimleri ise büsbütün kötüdür.

232) Orose, kralı ve halkı, (Agag ve Amaleit'ler) en küçük bir acıma göstermeden, bağnazca ve barbarca kurban ediyor. Benim kanıma göre, kıya (cinayet) işleyen bir haydut, onu düşünce dinginliği içerisinde onaylayan yazardan daha az tiksindir.

233) Claudianus'un şiir perisine ne olmuştu? Uyuyor muydu, yoksa gereği gibi ödüllendirilmemiş miydi? Bana öyle geliyor ki, Honorius'un yedinci konsülüslüğü (İ.S. 407), devleti kurtarmasının artık olası bulunmadığının anlaşılmasından önce, iyi bir şiir konusu olabilirdi. Romulus'ten, Camillius ve Marius'ten sonra Stilikon da, Roma'nın dördüncü kurucusu diye adlandırılabilirdi.

234) Prosper'in Kronikler'inin aydınlık bir pasajı olan «**in tres partes, per diversos principes, divisus exercitus,**» buna biraz tansık diyor, ve İtalya, Galya ve Cermanya tarihini birlikte alıyor ve birbirine bağlıyor.

235) Orose ve Jerome onu, istilâyı kışkırtmakla suçluyorlar «**Excitatœ à Stilichone gentes, v.b.**» Niyetleri hiç kuşkusuz, dolaylı olarak d'ajouter etmekte. Galya'yı elden çıkararak İtalya'yı kurtardı.

236) Kont de Buat'nın savına göre, Galya'nın ele geçirilmesi, Radagaze ordusundan geri kalan üçte iki oranındaki kuvvetlerce gerçekleştirilmiştir. (Bk. Histoire ancienne des peuples de l'Europe, cilt VII, s. 87-121. Paris, 1772); bu bilimsel yapıtı ancak 1777 yılında okuyabilmek kazancına kavuştum.) 1771'den beri —ve Maslow'dakinden beri— ben de aynı kanıya varmış bulunuyordum (VIII, 15); birbirimizi görmeden, ve birbirimizden habersiz olmaksızın aynı düşünceye varmamız, ortak kanımıza bir dereceye dek değer kazandırmaktadır.

237) Provincia missas

Expellet citius fasces, quàm Francia reges

Quos dederis.

Claudianus (I Consul, Stilich., I, I, 2-35, v.b.) açık ve gereksinmeyi gidericidir. Bu Frank kralları «Tours» Gregoire'nde bilinmemektedir. **Gesta Francorum'un** yazarı Sunnon ve Marcomir'den söz etmekte ve ikincisini Pharamond'nun babası olarak göstermektedir (cilt II, s. 543). Öyle anlaşılıyor ki, anlamadığı iyi kılavuzlara göre bunları yazmıştır.

238) Bk. Zosime, I, VI, s. 373; Orose, I, VII, bö. 40, s. 576, ve

Chronique'ler. Grégoire'de Tours (I. II, bō. 9, s. 165, Historiens de France'ın ikinci cildinde) Renatus Profuturus Frigeridus'ün, hristiyan, Romalı uyruk ve yarı barbar adlarını kapsayan çok değerli bir bölümünü, korumuştur.

239) Claudianus (I Cons. Stilich., I. I. 221, ve cilt II, 186) Galya sınırlarındaki barış ve mutluluğun tablosunu betimliyor. Başpapaz Dubos (Histoire crit., cilt I, s. 174) Alba'yı (Arden'lerin küçük bir deresi) Albis'in yerine koymakta ve Galya'daki hayvan sürülerinin Elbe kıyılarında otlaması halinde başlarına gelecek tehlikelere işaret etmektedir. Bu uyarı, yeterince gülünçtür. Şiirsel bir deyişle Elbe ya da Harsiniyen ormanı tüm Cermanya ormanlarını ya da ırmaklarını simgeler. Claudianus bizim eski zamanları araştıranlarımızın incelemesi için çok güçlük çekeceği bir kaynak değildir.

239/a) Gemlnasque viator

Cum videat ripas quae sit romana reqlurat.

240) Jerôme, cilt I, s. 93. (Fransa Tarihçileri'nin birinci bölümüne bakınız, s. 777-782; *Carm. de Provid - divin*'den alınan pasajlar; ve Sahrèn.) Adı bilinmeyen ozan da, piskoposu ve hemşerileriyle birlikte tutsaktı.

241) İlk kez tartışılan Pelage öğretisi (I.S. 405) on yıllık ara ile Roma'da ve Kartaca'da suçlu ilân edildi. Yunan kilisesi ise onun hakkına elverişli oldu. Halka gelince, o anlamadığı bir çekışmede hiçbir yany tutmadı.

242) Bk. Guillaume du Bellay, I. VI, Anılar.

243) Claudianus, I Cons. Stilich., I. II, 250. O sıralarda İrlanda'da bulunan İskoçyalılar, denizden sa'dırdılar ve İngiltere adasının tüm Batı kıyısını ele geçirdiler. Nennius'e ve İrlanda geleneklerine de güvenilebilir. (Carte, İngiltere Tarihi, cilt I, s. 169; Witaker, Breton'lar Tarihi, s. 199.) Dokuzuncu yüzyılda bulunan Aziz Patrice'nin Altmışaltı Yaşamı, binlerce yalanı kapsamış olmalıydı. Bununla birlikte, İrlandalılar bu dolaşmalarının birinde gelecekteki havari tutsak olarak yollandı. (Usher, Antiquit. Eccles. Britan., s. 431, ve Tillemont, Kilise Anıları, cilt XVI, s. 456-782, v.b.).

244) Breton gaspçıları Zoslme'ce dile getirildi (I. VI, s. 371-375). Ayrıca, Orose (I. VII, bō. 40, s. 576, 577), Olympiodore (*apud Photium*, s. 180, 181), kilise tarihçileri, ve Kronikler'e de bk.. Latinler, Marcus'den hiç söz etmemektedirler.

245) **Cum in Constantino Inconstantiam execrarentur** (Sidonius Appollinaris, I. V, mektuplar, 9, s. 139, edit. secund. Sirmond.). Bununla birlikte, Sidonius, büyük babasını onursuzlaştırmış olan bir hükümdarı karalamak için bu fırsatı kaçırmak istememiştir.

246) **Bagaudoe**, ona Zosime'nin verdiği addır. Belki, daha az tiksiniç bir ada yaraşırlardı. (Bk. Dubos, Histoire Critique, cilt I, s. 203; ve bu tarih, cilt I, s. 429, üçüncü baskı.) Ondan söz edecek zamanımız olacaktır.

247) Verinianus, Didyme, Teodosius ve Lagodius adındaki bu kardeşler bizim zamanımızda olsalardı, kan soylu prens sanını alacaklardı. Halbuki bunların ne prenslikleri, ne de ayrıcalıkları vardı; yalnızca vatandaş idiler.

248) Bu **Honoriani** ya da **Honoriaci**'ler iki grup İskoçyalı ya da Atticotti grubu, iki Mağripli, iki Markoman grubundan, Victores'lerden, Ascarii'lerden ve Gallicanti'lerden oluşuyordu (**Notitia imperii**, sect. 38, baskı Lab.) Altmış beş **auxilia palatina** bölümünü oluşturuyorlardı diye Zosime'ce özel olarak adlandırılmışlardı, I. VI, s. 374.

249) Comitatur euntem

Pallor, et atra fames; et saucia llividus ora
Luctus; et Interni stridentes agmine morbi.

Claudianus, in VI **Cons. Honor.**, 321, v.b.

250) Kont dö Buat, bu karanlıkta kalmış anlaşmaları incelemiştir. (Histoire des Peuples de l'Europe, cilt VII, bö. 3-8, s. 69-206). Çalışarak elde ettiği gerçek bilgiler belki de yüzeysel bir okuyucuyu yorabilir.

251) Bk. Zosime, I. V, s. 334, 335. OEmona'nın ve Adriyatik denizine dek karadan yürütülen Argos gemisinin öyküsünü anlatmak için olayı anlatmayı askıya alıyor. Sozomene (I. VIII, bö. 25; I. IX, bö. 4), ve Socrate (I. VII, bö. 10) çok az ışık tutuyorlar; ve Orose (I. VII, bö. 38, s. 571) korkunç derecede yanlış.

252) Zosime, I. V, s. 338, 339. Lapadius'ün deyimleri, söylendiği biçimde yineliyor: «No est ista pax, sed pactio servitutis;» Sonra da, okuyuculara kolaylık olması için bunu Yunanca'ya çeviriyor.

253) Karadeniz kıyısından gelmişti, ve seçkin bir hizmet görüyordu. Yaptığı işler, Zosime'nin niteliği karakterini haklı göstermektedir. Augustinus, Olimpius dindarlığını övmekte ve onu kilisenin gerçek bir çocuğu olarak adlandırmaktadır. (Baronius, Annal. Eccles. I.S.

408, no. 19, v.b.; Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 467), 468.) Azlız Afrika'nın aşğılatırcasına yaptığı övgüler onun dalkavukluğunu oldu-ğu gibi bilglsizliğini de açığa vurmaktadır.

254) Zosime, I. V, s. 338, 339; Sozomene, I. IX, bö. 4. Stilikon, bu gereksiz girişimden Honorius'ü döndürmek için Konstantinopolis'e gitmeyl önerdi. Doğu imparatorluğu söz dinlemeyecekti ve onu fethedecek durum da yoktu.

255) Zosime (I. V, s. 336-345) Stilikon'un gözden düşüşünü ve ölümünü çok uzun, ama çok karışık ve belirsiz olarak anlatmış. Olympiodorus (apud Phot., s. 177.), Orose (I. VII, bö. 38, s. 571, 572), Sozomene (I. IX, bö. 4) ve Philostorge (I. XI, bö. 3; I. XII, bö. 2) çeşitli bölümlerde buna birtakım eklemeler yapıyorlar.

256) Zosime, I. V, s. 333. Bir hristiyan hükümdarın iki kız kardeşle evlenmesini Tillemont'un kanına dokunmakta (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 557) ve Papa İnosan I'ın, buna cevaz vermek ya da karşı çıkmak konusunda bir girişimde bulunmuş olması gerektiğini savunmaktadır.

257) Zosime, Stilikon'un, Noterler okulu müdürü Pierre (Pietrus) ile başmabeyinci Deuterius'ten de saygıyla söz etmektedir. Stilikon, yatak odasında kendini güvenç içerisinde görürdü ama, güçsüz bir hükümdarın yönetiminde bu sığınak onu kurtaramamıştı.

258) Orose (I. VII, bö. 38, s. 571, 572) yeni yönetimin eyaletlere gönderdiği yalan ve sert bildirileri kopya etmiş gibidir.

259) Bk. Kodeks Teodosius, I. VII, başlık 16, yasa 1; I. IX, baş. 42, yasa 22. Stilikon, servet'erinl kullanan **ad omnem ditandam, inquietandamque barbariem, proedo publicus** adıyla gösterilmiştir.

260) Augustinus de, Kodeks'de hâlâ duran sapkınlara ve putataplara karşı Stilikon tarafından yayımlanmış yasalardan gönenmektedir. Yalnız, onamını almak için Olimpius'e başvurmaktadır. (Baronius, Annal. Eccles. İ.S. 408, no. 19.)

261) Zosime, I. V, s. 351. Heykellerini süsleyen biçim ve kabartmaları o yüzyılın kötü beğenisinin bir kanıtı olarak betimleyebiliriz.

262) Dinsel coşkunun kendisine zarif ve anlamlı dizeler yazdırmış olduğu Rutilius Numantianus'e bakınız (Itinerar., I. II, 41-60). Stilikon, Kapitol'un kapılarındaki altın süs şeritlerini de söktürmüş ve alt bölümüne hâk edilen bir buyrultu koydurmuştu. Bu masallar gülünçtür. Bununla birlikte, dinsizlik suçlaması, Zosime'nin bu saltanat nâlbisi-

nın erdemleri üzerine istemediği halde yapmış gibi görünen övgüye güvenmek için yardımcı olabilir.

263) Opfe'nin düşününe (benzetiş çok ılımlı), canlı doğanın tüm kesimleri, birer armağanla yardım ettiler; tanrıların kendileri bile gözdelelerini varlıklı kıldılar. C'audianus'un ne sürüleri, ne bağları, ne de zeytinlikleri vardı. Zengin kalıtcı bütün bu varlıklara sahipti. Ne var ki, kendisinin tanrıça Junon'u olan Serene'den aldığı bir salık verme mektubunu Afrika'ya gönderdi, kalıtcı oldu ve servete sahip oldu.

264) Claudianus, bunu hakedecek nitelikteki duygusallığa sahip bulunuyordu (in **præfat. Beli. Get.**). Mermer yazıtı, onbeşinci yüzyılda, Pomponius Laetus'un evinde —Roma'da— bulundu. Claudianus'ten sonsuz derecede üstün bir ozanın heykeli, sağlığında vatandaşları ve, çağdaşları olan edebiyatçılarca dikilebilirdi, bu, o zaman soylu bir davranış olurdu.

265) Bk. Koşuk 30.

Ma'llius Indulget somno noctesque dilesque:

Insomnis Pharius sacra, profana, rapit.

Omnibus, hoe, Italae gentes, exposcite votis;

Mallius ut vigilet, dormiat ut Pharius.

Adrianus, İskenderiyeli bir fariyen (Pharien)'di. (Yaşamı için Bk. Godefroy, Kodeks Teodosius, cilt VI, s. 364). Mallius hep uyuyor değildi. Doğa bilimlerindeki Yunan sistemleri üzerine incelikle yazılı dıyaloglardan oluşan koşuklar yapmıştı. (Claudianus, in **Mall. Theodor. Consul.**, 61-112.).

266) Klaudianus'un birinci mektubu. Bu mektup, saklamak istediği nefrete ihanet etmektedir. Alay ve nefret, kimi tümcelerde kendini göstermekte gibidir.

267) Ulusal böbürlenme onu bir Floransalı ya da İspanyol olarak göstermiştir. Ne var ki, Claudianus'un birinci mektubu, onun İskenderiye'de doğduğunu gösteriyor. (Fabricius, **Biblioth. Latin.**, cilt III, s. 191-202. baskı, Ernest.).

268) İlk Latince dizeleri Probinus'un konsüllüğü zamanında yazıldı, İ.S. 395.

Romanos bibimus primum, te consule, fontes

Et latiae cessit Graia Thalia togae.

Bugün elimizde bulunanlardan gayri, ozan, Yunanca olarak Tarsus, Anazarbe, Beryte, İznik, v.b., antikileri de yazdı. Yitirilen güzel

bir koşuğun yerli, gerçeği yansıtan bir tarih bilgisinden daha kolay doludurulabilir.

269) Strada (**Prolusion**, V, VI) ona Lucretius, Virgilius, Ovidius, Lucianus ve Statius'ün aralarında yer vermektedir. Balthasar Castiglione onun büyük hayranıdır. Yandaşları çok sayıdadır ve çok tutkunderlar. Ne var ki, sert eleştirmenler onu, Latin diyelek (lehçe)'ine pek gitmeyen eğretileme (istiâre), süslü sözler ve retorik bezemelerinden dolayı eleştirmektedirler.

270) Stilikon'un ölümünden Alarik'in Roma kapılarına varışına dek geçen olaylardan yalnız Zosime söz etmektedir. (I. V, s. 347-350).

271) Zosime'nin deyişi güçlü ve canlıdır: barbarların nefretini uyandırmak için bu yeterliydi.

272) «Eos qui catholicae sectae sunt inimici, intra palatium militare prohibemus. Nullus nobis sit aliqua ratione conjunctus, qui a nobis fide et religione discordat.» Kodeks Teodosius (I. XVI, baş. 5, yasa 42), ve Godefroy'nin bilimsel eleştirisi (cilt VI, s. 164.) Bu yasa-ya çok büyük bir uygulama alanı tanındı ve sıkı sıkıya uygulandı. (Zosime, I. 5, s. 364).

273) Addison (Onun yapıtlarına bakınız, cilt II, s. 54, baskı Baskerville), Apenin'i geçen yolun çok nefis bir betimlemesini yapmıştır. Gotlar, bu görünümün güzelliğine dalarak oyalanmadılar, ve Vespasian kayalığında açılmış olan dar geçidin de terkedilmiş olduğunu sevinerek gördüler. (Cluvier, **Italia Antiq.** cilt I, s. 618).

274) Hinc albi Clitumni greges, et maxima Taurus

Victima; saepe tuo perfusi flumine sacro,

Romanos ad templa deum duxere triumphos.

Virgilius'den başka Properce, Lucianus, Silius Italicus, Claudianus gibi Latin ozanlarının çoğu, Cluvier ve Addison'un pasajlarında görüldüğü üzere, Clitumnus'ün zafer kurbanlarını kutlulamışlardır.

275) Aynı yolu izleyerek yolculuk yapan Honorius'ün bu gezisi Alarik'in yürüyüşüyle ilgili ayrıntılar üzerine bize bilgi sağlamıştır. (Bk. Claudianus, in 6 Consul. Hon. 494-522.) Roma ile Ravenna arasındaki uzaklık 254 Roma miliydi. (**Itinerar.** Wesseling, s. 126.)

276) Tite-Live (I. XXVI, bō. 7, 8, 9, 10, 11), Annibal'in yürüyüşünü betimliyor ve okuyucuya en ilginç sahneyi sunuyor.

277) Cyneas, Pyrrhus'ün danışmanı, elçiliği sırasında Romalıların

gelenek ve görenekleriyle disiplinlerini özenle incelemiş ve bu karşılaştırmaları o incelemelerine dayanarak yapmıştı.

278) İkinci Pün savaşında yapılan üç nüfus sayımında şu ayrıntılı bilgiler elde edilmişti (Bk. *lute-Live, Epitom.*, I. XX; *Hist.*, I. XXVII, 36; XXIX, 37), 270, 213; 137, 108; 214.000. İkincisindeki büyük azalma ve üçüncüsündeki çoğalma, MSS'nin oybirliğiyle tanıklığına karşın, birçok eleştirmence Tite-Live'nin metnindeki yanılığdan ileri gelen olağan-üstü bir durum olarak görüldü. (Bk. *Drakenborch, ad XXVII, 36*, ve *Beaufort, République Romaine*, cilt I, s. 325.) Düşünmüyorlardı ki, ikinci nüfus sayımı yalnız Roma'da bulunanları kapsıyordu ve vatandaşların bir bölümü yalnızca ölmüş olarak değil, çoğunun askerde olmalarıyla de sayıları az görünüyordu. Tite-Live, üçüncü nüfus sayımında lejyonların sayıldığını ve bunun özel komiserlerce yapıldığını söylüyor. Her on iki kişiden birinin altmış yaşından yukarı olduğunu ve silah taşıması söz konusu bulunmadığını kabul etmek gerekir. (Bk. *Population de la France*, s. 72.).

279) Tite-Live, bu iki olayı rastlantı ve gözüpeklik belirtileri olarak değerlendiriyor. Ne var ki ben, her ikisini de senatonun hayranlık verici politikasıyla oluştuğundan kuşku duyarım.

280) Jeome'ye bakınız (cilt I, s. 169, 170, *ad Eustochium*). Paula'ya Yunanlı ırkından gelen bir san demektir: **Sobels Scipionum, Pauli hoeres, cujus vocabulum trahit, Martioe papyrio, matris African ve-ra et germana propago**. Bu acayip betimleme, Toxotius'ün Batı eyaletlerinin öbür ailelerinden bir (mitlier) olarak taşıdığı Julius soyadını daha sağlam bir son olarak görüyor. (Bk. *Gruter yazıtlarından Tacitus'ün fihristi*, v.b.).

281) Tacitus (*Annal.* III, 55), Aktium savaşıyla Vespasianus'ün saltanatı arasında zamanda senatonun yavaş yavaş, Roma'nın egemenliği altındaki bağımsız kentlerle İtalya'daki kolonilerden gelen yeni ailelerle dolduğunu söylemektedir.

282) *Nec quisquam procerum tentet (licet aere vetusto.)*

Floreat, et claro cingatur Roma senatu,

Se jactare parem; sed prima sede relicta

Auchenii, de Jure licet certare secundo.

Claud., in Prob. et Olylor, Coss. 18.

Tanınmamış Auchenil adı için gösterilen bu saygı, eleştirmenleri çok şaşırtmıştır. Ne var ki, hepsi, gerçek metin ne olursa olsun, Clau-

dianus'ün dizelerinin ancak Anlcus'ler ailesine uygulanabileceği noktasında birleşmektedirler.

283) Pighius'ün ve Aniclus Gallus'ün anna'!lerinnl en eski tarihleri, Trib. Pl. A.U. C. 506; Q. Anicius adlı başka bir tribunus, A.U. C. 508, Praedestinus adıyla tanınmıştır. Tite-Live (XLV, 43) Eskileri Roma'nın ünlü ailelerinin altında tutmaktadır.

284) Tite-Live (XLIV, 30-31; XLV, 3, 26, 43.) Anicius'ün değerini yansız olarak belirtmekte, ve biraz önce kazanılmış olan Makedonya seferinin İllirya etkisini gölgelediğini ileri sürmektedir.

285) Üç konsüllüğün tarihleri A.U.C. 593, 818, 967'dir. Son ikisi Nero'nun ve Karakalla'nın saltanatları zamanındadır. Bu iki konsülsten ikincisi, takındığı tüm aşağılık nitelikleriyle, köle gibi saraya hizmet ediyordu. (Tacitus, Annal., XV, 74.) Ne var ki, soylu aileler, soy kütüklerinde aşağılık davranışları, kıya (cürüm)'ları bile benimserler, elverir ki bunlar, eskiliği göstermiş olsun.

286) Altıncı yüzyılda (Cassiodore, Variar. I. 10, Ep. 10-12), İtalya'daki bir Got kralının yüksek görevlisi, Anlcus'lerin söyluluğundan büyük bir saygıyla söz etmektedir.

287) Fixus in omne

Cognatos procedit honos; quemcumque reguras

Hac de stirpe virum, certum est de consule mascl.

Per fasces numerantur avi, semperque renata

Nobilitate virent, et prolem ata sequuntur.

Claudianus, in **prob et Olyb. consulat.** 12, v.b.. Adları sonradan Anlcianus'ler dönüşen Annianus'ler, Vespasianus zamanından dördüncü yüzyıla dek birçok konsulusluklerce ünlü kılınmış günlerde bir araya gelirlerdi.

288) Hristiyan senatörlerden ilkinin sanı, Prudensius'ün güvenilir bilgisiyle (in **Symmack.** I, 553), ve Payenlerin Anlcianus ailesine karşı duyduğu hınçla tanıtlanmıştır. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt IV, s. 183, 5, s. 44; Baron. Annal. I.S. 312, no. 78, A. 322, no. 2.

289) «Probus.... claritudine generis, et potentia, et opum magnitudine, cognitus orbi Romano, per quem universum poene patrimonium sparsa possedit, juste an secus non iudicioli est nostri.» (Ammien Marcellin. XVII, II). Çocukları ve dul eşi onun için Vatikan'da görkemli bir anıt-kabir yaptırdıysa da, Papa Beşinci Nikolas zamanında, yeni Sen Piyer kilisesi yapılacağı için yıktırıldı. Bu hristiyanlık anıtının

yıkıtılmasına acıyan Baronius, hafif oyma ve kabartmalarla yazıtlarını özenle sakladı. (Bk. *Annal. Eccles.* İ.S. 395, no. 5-17.).

290) İki Pers'i satrap, Ambrossius ile görüşmek ve Probus'u görmek üzere Milano'ya ve Roma'ya gelmişlerdi. Paulinus (*in vit. Ambrossius*) ve Claudianus (*in consul. Probi et Olybr.*, 30-60) Probus'ün görkemini anlatacak söz bulamıyor gibidirler.

291) Claudianus'ün iki genç konsulus'e yazdığı şlire bakınız.

292) Secundinus le Manichéen, *apud*. Baron. (*Annal. Eccles.* İ.S. 390, no. 34.)

293) Bk. Nardini, *Roma antica*, s. 89, 498, 500.

294) *Quid loquar inclusas inter laquearia sy'vas;*

Vernula quae vario carmine ludit avis.

Claudianus, *Rutil. Numitian - Itinerar.*, ver. 3. Ozan, Gotların saldırısı sırasında yaşıyordu. Orta boy bir saray, en çok dört arpan büyüklüğündeki Cincinnatus çiftliğini içerisine alabilirdi. (Val. Max., IV, 4) *In laetatem ruris excurrunt*, diyor Senequa, Mektuplar, 114. (Bk. Bay Hume'un Denemeler'indeki ussal notu, cilt I, s. 562, son baskı, In-8°).

295) Honorius döneminde yapılan bu betimleme tarihçi Olympiodore'nin bir pasajında bulunmaktadır. (*apud Photium*, s. 197.)

296) Alipius'ün, Symnaque'nin ve Maximus'ün oğulları, praetura'ları süresince, yüzyirmi, ikiyüz ya da dörtyüz bin altın lira harcadılar (Bk. Olympiodore, *apud Phot.* s. 297.) Halk ağızıyla yapılan bu tahmine bir çekidüzen vermek gerekir; ama, birinci pretör'e 25.000 folle, İkinciye 20.000, üçüncüye de 15.000'lik bir gider saptayan Teodosius kodeksindeki yasayı açıklığa kavuşturmak güçtür. (I. VI, leg. 5). *Follis* adı (Bk. *Mémoires de l'Académie des inscriptions*, cilt XXVII, s. 727), yüz yirmi beş gümüş parçasına ve bu bursun 1/2625 değerindeki küçük bir bakır paraya uygulanıyordu. İlk anlamında, yirmi beş bin follis, 150.000 sterling'e eşit olacaktır. Sonuncusunda, ancak beş ya da altı sterling'e denk gelecektir. Birincisi saçma olurdu, ikincisiyse gülünç... Ortalama bir değer olmalıydı ve burada Follis adıyla gösterilmeliydi. Şu da bir gerçek ki, bir yasanın yazılışında ikili anlama gelecek deyimler kullanmak bağışlanacak bir davranış olamaz.

297) *Nicopolis'in, Actiaco littore sita possessionis vestroae nunc pars vel maxima est.* (Jârom. in proefat. *Comment. ad Epistol.*

ad Titum, cilt IX, s. 243). B. Tillemont, hangi temele dayandığını anlamadığım, bunun, Agamemnon'dan kalıtım yoluyla geldiğini sanmaktadır (K'lise Anıları, cilt XII, s. 85).

298) Senequa, epist. 89. Sözleri tımturaklıdır. Ne var ki, Romalıların açgözlülüğünü ve gösterişe düşkünlüğünü, abartma yapmadan anlatmak güçtür. **Quadragesimae**'nin geliri üçyüz bin Sterlini aşmış, kendilerini yüksek faizle borçlandığı kimselerden bunu acımaksızın istemiş ve Britanya'da bu yüzden ayaklanma olmuşsa, filozofun kendisi de kınanmaktan başışık tutulamaz. (Dion Cassius, I. LXII, s. 1003) (Antoninus Itinereri)'de Gale'nin sanısına göre (In **Britann.** s. 72) Fautus, Buri yakınındaki Suffolk eyaletinde bir, ve Nopoli krallığında da başka bir taşınmaza sâhip bulunuyordu.

299) Volusius, zengin senatör (Tacitus - Annal., III, 30), kendi toprakları üzerinde doğmuş olan çiftçileri yeğliyordu. Bu kuralı ondan alarak benimseyen Columelle, bu konu üzerinde doğru olarak düşünece yürütmektedir. (De Re rustica, I. I, b. 7, s. 408, baskı, Gesner, 1735).

300) Valesius (ad. Ammianus, XIV, 6), Chrysostôme'nin ve Augustinus'ün tanıklarıyla tanıtlamıştır ki, senatörlerin paralarını tefecilikte kullanmaları yasaklanmıştı. Bununla birlikte, Teodosius kodeksyle (Bk. Godefroi, ad I. II, baş. 33, cilt I, s. 230-289) yüzde altı ile ya da yasal kazancın yarısıyla paralarını işletmelerine izin verilmişti. İşin garlı yanı şu ki, bu izin genç senatörlere tanınmıştı.

301) Pline, Hist. Natur., XXXIII, 50. Gümüşün ağırlığını 4380 livr olarak saptıyor; Tite-Live bunu 100.023'e dek çıkarıyor (XXX, 45) [1 livre = — 450 gram] Birinci tahmin, zengin bir kent için çok düşük, ikincisiye, bir özel kişinin büfesi için pek çoktur.

302) Bilgin Arbuthnot (Eski paralar tablosu, v.b., s. 153) eğlenceli ve şüphesiz gerçek olarak belirttiğine göre, Augustus'un pencerelerinde cam yoktu ve tek gömleği bile bulunmuyordu. Daha sonraki yüzyıllarda, gömlek ve cam yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştı.

303) Ammianus'ün metninde yaptığım birtakım değişiklikler konusunda bilgi vermem uygun olacaktır: 1° Ondördüncü kitabın altıncı bölümüyle yirmisekizinci kitabın dördüncü bölümünü birlikte —karışık olarak— aldım; 2° dağınık bilgiler arasında düzenleme yaparak bağlantılar kurdum; 3° saçma denecek durumdaki abartmaları yumuşattım;

4* kapalı bir tarzda verilmiş olan gözlemleri açıklığa kavuşturdum. Bu girişimler kabul edilirse, kelimesi kelimesine olmasa da, gerçek ve aslından ayrılmamış bir metin bulunmuş olacaktır.

304) Claudianus'ün Ammianus tarihini okuduğu anlaşılıyor ve çok ciddi bir anlatımla bu büyük evrimi dile getiriyor:

Postquam jura ferox in se communia Caesar
Transtulit; et lapsi mores, desuctaque priscis
Artibus, in gremium pacis servile recessi.

De Bell. Gildonico. 49.

305) Eski zaman araştırmacılarının en gerçekçi araştırmaları bile bu bilinmez adların neler olduğunu anlamak konusunda yetersiz kalmıştır. Bana öyle geliyor ki bunlar, tarihçinin kişisel taşlamasını gidermek amacıyla, onun tarafından uydurulmuştur. Şurası da bir gerçektir ki, Romalılar, öz adlarına dört, beş ve yediye dek takma ad eklemeyi benimsemişlerdi; örneğin, Marcus, Maecius, Maemmius, Furius, Balburius, Caecilianus, Placidus, gibi. (Bk. Noris Cenotaph. Pisan. Dissert., IV, s. 438.).

306) Carrucoè'ler, (Romalıların arabaları) çoğunlukla oymalı ya da kabartmalı som gümüşlendi. Katırların ve atların koşum takımları altınla bezenmişti. Bu görkem, Nerondan Honorius'e dek sürdürülmüştür. Appianus yolu, Gotların kuşatmasından altı yıl önce, azize Melania'nın karşılanmasına çıkan bu tür görkemli arabalarla baştan başa dolmuştu. (Senequa, *Epistol*, 87; Plin. *Hist natur*. XXXIII, 49, Paulin Nolan., apud Baron. *Annal. Ecclés.* İ.S. 397, n. 5.) Eskilerin arabasıysa, yalın bir karoseri halinde makaslara oturtulmuş, üstü açık ve her türlü hava etkilerine uğrayacak nitelikte olmakla birlikte sonrakilerin altın ve gümüş arabalarına yeğ tutulabilirdi.

307) B. de Valois, Amasya piskoposu Asterius'ün bir din sohbetinde (*Ad Ammianus*, XIV, 6) bulduğuna göre, ayıların, kurtların, Aslan ve kaplanların ve av partilerinin işlemeli biçimde yeni bir sunuş biçimiydi. Sofu olan kimseler, bu hayvanlar yerine, en saydıkları azizin simgesini ya da adlarını işliyorlardı.

308) Bk. Pline'nin mektupları (I. 6). Üç tane çok büyük yaban domuzu, avcı filozofun okumaya daldığı sırada onu hiç tedirgin etmeksizin, filelere sarılıp yakalanmıştı.

309) Ammianus'de bulunan **Averne** sözcüğünün değişikliği önemli değildir. Averne ve Lucrina gölleri birleşiyorlardı ve, Agrippa men-

direğiyle, Puzzole körfezinde ağız darlaştan Julianus limannia akıtılıyordu. O yörelerde oturdu virgilius, bu yapıtı betimledi (Georgic., II, 161) ve uygulama tarihini verdi. Bilimsel eleştirmenler, özellikle Catron, Strabon'dan, Suetone'den ve Dion'dan çok şey yararlandılar. Deprem ve yanar dağlar memleketin yüzünü değişikliğe uğrattılar ve 1538'den beri Nuovo dağı Lucrina gölünün yerini aldı. Bk. Camillo Pellegrino (**Discorsi della Campania felice**, s. 239-244, v.b.; **Antori Sanfeilicii Campania**, s. 13-88.)

310) **Les Regna Cumana et Puteolana; loca caeteroqui valde expetenda, interpellantium autem multitudine poene fugienda.** (Cic., ad. Attic., XVI, 17.).

311) Atalar sözü haline gelmiş olan ne İdügü belirsiz cimmerler deyimi, ilkönce Homeros'un Odysse'nin onbirinci kitabında, Okyanus'un uzak kıyılarındaki bir masal ülkesinin betimlenmesinde kullanılmıştır. Bk. **Adagia Erasmi**, yapıtları (cilt II, s. 593, baskı Leyde.).

312) Senequa, Romalıların yolculuğuyla ilgili olarak üç ilginç durumu aktarmaktadır (Mektuplar CXXIII). 1° En önden Nümidyalı süvariler yürür ve, tozu dumana katarak büyük bir senyörün gelmekte olduğunu haber vermiş olur. 2° Katırlara yalnız kıymetli vazolar değil kristal ve **murra**'dan akla gelmedik avadanlıklar da yüklenir. Senequa'nın Fransızca'ya çevirisini yapan bilgin **murra** Çin ve Japon porseleni anlamına geldiğini belirtmektedir. 3° Günesten ve soğuktan korumak için güzel yüzlü genç köleler, değerli merhem gibi, birlikte götürülüyorlardı.

313) **Distributio solemnium sportularum - Sportuloe** ya da **sportelloe** küçük kaplar olup, yüz kudrant, ya da yaklaşık yirmi beş (sous) para'lık sıcak neval ealabileceği düşünümüştür. Bunlar, gösterişli bir biçimde baş salona diziliyor ve kapıya yığılan aç insanlara dağıtılıyordu. Juvenal'in taşlamaları ve Martial'in koşukları bu gösterişli ve az incelikli gelenekten çok söz etmektedirler. Bk. Suetonius (in **Claud.**, bö. XXI; in **Neron.**, bö. XVI, in **Domitianus**, bö. IV. VII). Bu erzak sepetleri sonradan altın ve gümüş paraya dönüştürüldü, ya da evlenme törenlerinde, konsulusluk verilmesinde, birinci sıradaki vatandaşlar arasında karşılıklı armağan konusu oldu. (Bk. Symmaque, **Epist.** IV, 55, IX, 124; ve **Miscell.** s. 256).

314) Latince **glis**, Fransızcası **loir**'dir. Bu küçük hayvan ormanlarda yaşar ve, anlaşıldığına göre soğuklarda uyuşup kalır. (Bk. Pline, His-

tolre Naturelle, cilt VIII, s. 81; Buffon, Hlst. Natur., cilt VIII, s. 158; ve Pennant'ın dört ayaklılar üzerine kısaltılmışı, s. 289.) Kırsal evlerde çok sayıda glis ya da loir (gelincik) besleniyor ve semizlendiriliyordu, ve böylece çok kazançlı bir mal edilmiş oluyordu. (Varron, *de Re Rusticâ*, III, 15.). Bu yemek (Censor) denilen görevlilerin gülünç yasağından beri çok görkemli sofralarda aranılır oldu. Söylenildiğine göre, bugün de Roma'da yine büyük önem taşımaktadır ve Colonna hanedanının prensleri çoğunlukla bundan ikram etmektedirler. (Bk. Brotier, Pline'nin son basıcısı (tâbii), cilt II, s. 458, *apud Barbou*, 1779.).

315) Tavra (trictrac) da denebilecek bu oyun, en ağırbaşlı Romalıların bile en gözde bir —hoşvakit geçirecek— eğlencelerinden biriydi ve eski hukukçu Mutius Scaevola bu oyunu çok bilgili oynamakla ünlüydü. Buna, *alveolus*'ü ya da tavlâyı bölen Seripta, yani çizgiler nedeniyle *ludus duodecim scriptorum* adı veriliyordu. Bu tabla üzerine biri beyaz öbürü siyah olmak üzere iki ordu —düzenli olarak— diziliyordu. Bu ordular, oyunun kurallarına, *tesseræ*'lerin ya da zarların getirdiği şansa göre yer değiştiriyordu. Bilgin Hyde, Pers dilinden alınmış *nerdî ludium*'un İrlanda'dan Japonya'ya değin değişen tarihl üzerine özenle ayrıntılı bilgiler vermekle ve bu konu üzerinde pek de ilginç olmayan klasik ve doğusal a.Şemelik taslamaktadır. (Bk. *Syntagma, Dissert.*, cilt 2, s. 217-405.)

316) *Marius Maximus, homo omnium verbosissimus, qui et mythistoricis se voluminibus implicavit.*, (Vopiscus, in *Hist. August.*, s. 242.) Trajanus'den Aleksandr Severus'e dek imparatorların yaşam öykülerini yazdı. (Bk. Gerard Vossius, *de Historicis latin.*, I. II, bō. 3, yapıtları, cilt IV, s. 57.).

317) Bu taşlamada belki de bir abartma vardır. Macrobus'ün *Saturnal*'leri ve Jerome'nin *Mektupları*'ı tatmin edici biçimde tanıtıyorlar ki, en üst sınıftaki Romalıların kadınları da erkekleri de klasik dizini (edebiyatı) ve hristiyanlık din bilimini okuyup işlemekteydiler.

318) Macrobus, soylu Romalılarla yakın dosttu. O da yıldızları gelecek olayların nedenleri, hiç değilse doğru göstergesi olarak düşünmektedir. (*De Somn. Scipion*, I.I. bō. 19, s. 68.)

319) Tite-Live'nin tarihleri (Bk. özellikle VI, 36) durmadan zenginlerin zorla almasından ve yerli borçluların kötüleşmiş durumlarından söz etmektedirler. Yiğit ve yaşlı bir askerin öyküsü (Denys d'Hal., I.

VI. b6. 26, s. 347, baskı Hudson, ve Tite-Live, II, 23) 6vg6n6n 6ok k6t6ye kullanıldığı o 6ağlar anlatılırken sık sık dile getirilmelidir.

320) **Non esse in civitate duo millia hominum qui rem haberent.** (Cicero, *de Offic.*, II, 21; ve **Comment. Paul. Manut.**, in edit. Groev.) Halk tribunsii Philipplus, bu belirsiz sayımı s6ylevi arasına sokmuştur (A.V.C., 649); Gracques'lerin olduğu gibi onun da amacı halkın fakirliğini acıyarak anlatmak ve abartmaktı. (Bk. Plutark).

321) Juvenal'in nefretle yakındığı 666nc6 taştılamasına (60-125) bakınız.

..... Quamvis quota portio f6ecis Ach6ae!
Jam pridem Syrus in Tiberim deffuxit Orontes;
Et linguam, et mores; etc.

Senequa, t6m İnsanların yaştamlarını s6rg6nde ge6irdiğini belirterek annesini avutmaya 6alıştıyor ve Roma'da oturanlardan 6oğunun bu baştente doğmamışt olduğunu ona anımsatıyor. (Bk. **Consolat. ad Helv.**, b6. VI.).

322) Teodosius kodeksinin ond6rd6nc6 kitabında ekmekle, etle yağ ve şarapla ilgili herşey vardır. B6y6k kentlerin po'is sorunları 6zellikle iştlenmektedir. (Bk. 3, 4, 15, 16, 17 ve 24'6nc6 baştıklar). Eleştirili aştıklamacı Godefroi'nin kitaplarında bulunan İkinci 6nemdeki bilgileri aktarmada bir yarar g6rm6yoruz. Asker tayınını parayla 6l6şt6ren Teodosius yasasına g6re, yaklaştık on6c6 turnuva lirası değerinde bir altın seksen (lard) lirası değerine karştılık oluyordu, ya da onikl modii veya tuz 6l6s6 sayılıyordu. (Kodeks Teodosius, I. VIII, başt. 4, yasa 17). Bir **amphora** i6in yetmişt (lard) lirası ile bir şişe şarabın fiyatı yaklaştık sekiz para (sous) olarak saptanıyor.

323) D6nya'nın Betimlenmesi adlı yapıtın bilinmeyen yazarı (s. 14, cilt III, **Geograph. minor.**, Hudson), barbar Latin'inde Lukanya i6in şunları s6yl6yor: **Regio oblitma et ipsa omnibus habundans, et lardum multum for6s emittit. Propter quod est in montibus, ciyus Oescam animalium variam, etc.**

324) Bk. **Novell. ad calcem, Codex Theodocius, D. Valent.**, başt. XV. Bu yasa Roma'da, İ.S. 452'de Haziran 29'da yayımlandı.

325) Suetone, in **August.**, b6. 42. Bu imparatorun, g6zel Retya şarabıyla yaptığı en b6y6k hovardalık bir sextarius, ya da yarım pinte'yl aştıyordu. (İd.b6. 77; **Torrentius, ad loc.**, ve **Arbuthnot** masaları, s. 86.)

326) Onun İsteği, bug6nk6 Toskana'nın 6orak ve esenliksiz ma-

remmesleri yerine Eturya kıyısı boyunca bağ yetiştirmekti (Vopiscus, **In Hist. August.**, s. 225).

327) Olympiodor., **apud Phot.**, s. 197.

328) Senequa (Epist., I. XXXVI) Afrikalı Sciplon'un Litternum'daki yazlık evinde bulunan hamamları Roma'nın hamamlarıyla karşılaştırmaktadır.

329) Ammianus (I. XIV, b. 6, ve I. XXVIII, b. 4), soylu Romalıların lüksünü ve kendini beğenmişliklerini betimledikten sonra halkın kusurları ve saçma sapan işleri için de aynı tiksintiyle birtakım sözler söylüyor.

330) Juvenal, Satira XI, 191, v.b. Tarihçi Ammianus'ün deyimleri, bu taşlamacı ozandan ne daha çok sert ne de daha çok ılımlıdır. Her birisi de doğalarına göre betimleme yapmaktadır. Sirk'in alabileceği izleyici sayısı kentin **Notitioe**'lerinden alınmıştır. Rastlanılan ayrımlar, birbirlerinden kopya etmediklerini tanıtlamaktadır. Kırsal alanda oturanların da kütleler halinde başkente koşup geldikleri düşünülürse bu sayıların inanılabilir olduğu anlaşılır.

331) Gerçekte, —kimi zaman— özgün piyesler yazıyorlardı.

..... Vestigia Graeca

Ausi deserere et celebrare domestica facta.

(Horacius (**Epist. ad Pisones**, 285), Ve Pacuvius'ün Brutus'uyla Decius'üne ya da Maternus'ün Caton'una **trajedi** adını uygun görebilen Dacier'nin bilgili olmakla birlikte pek açık olmayan notu.) Senequa'lardan birisine yükletilen Octavia bugün mevcuttur, ve Roma trajedisi üzerinde büyük bir kanı vermez.

332) Pline ve Quintilianus zamanında trajik bir ozan, büyük bir salon kiralıyarak çağırdığı kalabalığa piyesini okumak gibi acıklı durumlara düştü. (Bk. **Dialog de Oratoribus**, b. IX, 11, ve Pline, **Epist. VII**, 17.).

333) Lucianus'ün, **de Saltatione** adlı dialog'una bakınız, cilt II, s. 265-317, baskı Reitz. Pantomimler, saygın adını kazandılar, ve tüm sanatları ve bilimlerle de içerisine alması istendi. Bruette (Inscriptions Akademisi Anıları'nda, cilt I, s. 127, v.b.) pantomim sanatı tarihine ilişkin bir özet vermiştir.

333/a) Ammianus, I. XIV, b. 6. Roma sokaklarının, saçlarını frizletmekten başka uğraşları bulunmayan ve çocuk yapacak çağda kızlarla dolup taşmasından yakınmaktadır; **et jactari volubilibus gyris**,

dūm exprimunt innumera simulacra, quoe finxere fabulae teatrales.

334) (Lipse, cilt III., s. 423, de **Magnitudine romanā**, I. III, bō. 3), ve ondört milyon kişinin yaşadığı gibi garip bir düşünceye kapılmaktadırlar. Bay Hume, Denemeler'inde (cilt I, s. 450-457), sağduyu ve şüphecilik'le, eski zamanlar nüfusunu gizlice azaltma konusunda bir isteği gösteriyor.

335) Olympiodore, apud Phot., s. 197. (Bk. Fabricius, (Bill. Groec., cilt IX, s. 400.)

336) I eā autem majestate urbis, et civium Infinitā frequentiā innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cum recipere non posset area plana tantam multitudinem in urbe, ad auxilium altitudinis aedificiorum res ipsa coegit devenire.» (Vitruv., II, 8.) Nonius'e borçlu olduğum bu pasaj çok güçlü ve aydınlıktır.

337) Pline'nin, Aristidis'in, Claudianus'un, Rutlbus'un v.b.'nin ardarda olan tanıklıkları, buyrultuların, kötü davranışları önlemeye yetmediğini tanıtlamaktadır. (Bk. Lipse, de **Magnitudine romanā**, I. III, bō. 4.)

338) Tabulata tibi jām tert'ia fumant,
Tu nescis; nam si gradibus trepidatur ab Imis,
Ultimus ardebit, quem tegula sola tuetur,
A piuvia. Juvenal, Satira III, 199.

Üçüncü taşlamanın tümünü okuyunuz, özellikle 166, 223 v.b. Bir **Insula** ya da handa üstüste yığılmış insanların betimlenmesi (Bk. Petrone, bō. 95, 97) Juvenal'in yakınmalarına hak verdiriyor; bu yo'da verdiği bilgiler reddedilir nitelikte olmayan Heineccius (Hist Juris Romana., bō. IV, s. 181)'ün bildirdiğine göre, Augustus zamanında çeşitli **Coernacula**'lar ya da bir **insula**'nın daireleri olağan olarak kırk bin (sesters), ki üçyüz'le dörtyüz sterling arasında bir sayıyı simgeler ve bu da bu konut'arın önemini ve değerini tanıtlar (Pandect., I. XIX, baş. 11, n. 30).

339) Bu sayı binyedi-yüz seksen **domus** ya da ana ev biriminden oluşmaktadır ki, bölündükleri dairelere göre kırkaltı bin altıyüz iki **insuloe** ya da lojman eder (Bk. Nardin, Roma Antica, I. III, s. 88); bu sayı çeşitli nitotioe'lerin metinleriyle uygunluk göstermekte ve doğru olduğu anlaşılmaktadır.

340) Doğrucu yazar B. Messance'nin Recherches'ini —nüfus üzerine— okuyunuz (s. 175-197). Kesin ya da olası hesaplara göre Pa-

rls'in nüfusunu, yirmilüç bin beşyüz altmışbeş konut, yetmiş bir bin yüz on dört aile ve beş yüz yetmiş altı bin altıyüz otuz kişi olarak sap-tıyor.

341) Bu hesap, Tacitus'ün son yayımcısı (cilt II, s. 380) B. Bro-tier'nin, ne olanaksız, ne de çok önemli olmayan bir gerçeğe yakınlı-ğı savunuyor gibiyse de, yaptığı hesaptan pek de ayrı düşmemekte-dir.

342) Çoğu zaman ikinci ve üçüncüsüyle karıştırılan ilk Roma ku-şatmasına ilişkin olaylar için Zosime'ye (I. V, s. 350-354), Sozome-ne'ye (I. IX, bö. 6), Olympiodor'a (apud Phot., s. 180), Philostorge'ye (I. XII, bö. 3), ve Godefroi'ya (Dissertat., s. 467-475) bakınız.

343) Laeta'nın annesi Pinumena adını taşıyordu. Babasının mem-leketi, ailesi ve adı bilinmemektedir. (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 59.)

344) *Ad nefandos cibos erupit esurientium rabies, et sua invicem membra laniarunt dum mater non parcit lactanti infantiae; et recipit utero, quem paulo antea effuderat* (Jérôme, *ad Principiam*, cilt I, s. 121.) Aynı korkunçluklar Kudüs ve Paris kuşatmaları için de anlatılmaktadır. Paris'le ilgili olanlar için Henriade'nin onuncu kitabıyla *Journal de Henri IV'ü* karşılaştırınız, (cilt I, s. 47-83); göreceksiniz ki, bu olay-ların yalın bir öyküsü, bir kahramanlık şiirinin en özentill betimleme-lelerinden pek çok daha dokunaklıdır.

345) Zosime (I. V, s. 355, 356) bu sözleri, Roma ve Toskan inanış-larından hiç haberi olmayan bir Yunanlı niteliğiyle söylüyor. Sanıyo-rum ki bunlar iki bölümden oluşuyordu: biri gizliydi, öbürü açık ve her-kesçe biliniyordu. Birincisi olasılıkla büyü taklitçiliği idi, Numa, bununla Jupiter'i, yıldırımla silahlanmış halde Aventin tepesine indirtmişti.

..... Quid agant laqueis, quae carmina dicant,
Quaque trahant superis sedibus arte jovem,
Scire nefas homini.

Mars *ancilia*'ları ya da ka'kanları ve *pignora Imperii*'ler mart ayı-nın ilk günlerinde törenle taşınıyordu ve böylece bu gizemli olayın kö-keni anımsatılıyordu. (Ovid. *Fast.* III, 259-3 .) Amaç belki de, Teodo-sius'ün kaldırdığı bu eski bayramı yeniden yaşama kavuşturmaktır. Bu olayda, henüz gözlemlenmemiş olan bir kronolojik tarihl yeniden bul-muş oluyoruz.

346) Sozomone (I. IX, bö. 6) bu denemenin başarısız kaldığını be-

İliriyor ve Innocent'dan hiç söz etmiyor. Tillemont ise, bir papa'nın günah bir törene katılacağına inanılamıyacağını söylüyor.

347) Karabiber, Romalıların, yemekleri için kullandıkları en gözde baharattan biriydi; en iyi cinsi yirmi (denler)'e ya da, yaklaşık, librası oniki franka satılıyordu. Bk. Pline (Hist. Natur., XII, 14). Bu biber Hindistan'dan getirtiliyordu ve Malabar kıyısı bol miktarda yetiştiriliyordu. Ticaret ve gemi taşımacılığı miktarını çoğalttı ve fiyatı da düşürdü. (Bk. Hist. polit. et philosoph., v.b., cilt I, s. 457.)

348) Bu Got şefinin adı Jornandes ve Isidore'ce **Athaulphe** olarak; Zosime ile Orose'ce ise **Ataulphe**, ve Olympiodore tarafından da **Adoulphe** biçiminde gösterilmektedir. Ben de, eski Gotların kardeşleri olan İsvçlilerce benimsenmiş ve çok kullanılan biçimiyle **Adolphe** olarak aldım.

349) Alarik ile Romalılar arasındaki antlaşma, v.b., Zosime'den alınmıştır (I. V, s. 354, 355, 358, 359, 362, 363). Hal ve koşulların **g**oriye kalan bölümü ayrıca anlatılmaya değer nitelikte değildir.

350) Zosime, I. V, s. 367, 368, 369.

351) Zosime, I. V, s. 360, 361, 362. Piskopos, Ravenna'da kalarak, kenti kasıp kavuran kargaşalıklardan kaçındı. (Orose, I. VII, bö. 39, s. 573.).

352) Olimpius'un ve görev ardıllarının serüvenleriyle ilgili olarak bakınız (Zosime, I. V, s. 334, 365, 366); ve Olympiodore (ap. Phot., s. 180, 181).

353) Zosime (I. 5, s. 364) belli olan bir sevinmeyle bu olayı anlatıyor, ve Gennerid'i, can ~~çok~~ışmekte olan paganizm'e onur veren son kimse olarak kutluyor. Kartaca konsili, hristiyanlığa geçiş serbest ve isteğe bağlı olarak bırakan yeni bir yasadan şikâyetçi olduklarını bildirmek üzere Ravenna sarayına dört piskopos gönderdiği zaman aynı kanıda değildi. (Bk. Baronius, Kilise yıllıkları, İ.S. 409, no. 12; İ.S., no. 47, 48.)

354) Zosime, I. V, s. 367, 368, 369. Hükümdarın başı, canı, güvenliği ya da dehâsi üzerine ant içme yöntemi Mısır'da ve İskit'er'de çok eskiden beri uygulanıyordu. (Genèse., XLII, 15.) Dalkavukluk, bu yöntemi Caesar'lara da aktarıverdi. Jertullien, kendi zamanında Romalıların saygı duydukları tek yeminin bu olduğunu yakınlarak bildiriyor. Eskilerin yeminleri üzerine râhip Massieu'nün zarif incelemesine bakınız (Mém. de l'Acad, des Inser., cilt I, s. 208, 209.)

355) Zosime, I. V, s. 368, s. 368, 369. Roma târihi üzerir. **âlây-ü vâlâ** ile yayılan Alarik'in deyişlerini yumuşattım.

356) Bk. Suetone (in **Claudius**, bö. 20); Dion Casslus, (I. LX, 949, baskı Reimar), ve Juvenal'in betimlemesi (Satir. XII, 76, v.b.). Onaltıncı yüzyılda, Augustus İmanı örenlerinden kalan bölümler henüz gözle görülür durumdayken l'kçağcılar planını çıkartmışlardı (Bk. d'Anville, Academie des Inscriptions Anıları, cilt 30, s. 198); onların hayranlıkla belirttiklerine göre, Avrupa hükümdarlarından hiçbiri bu tür bir yapıt meydana getirememişlerdir. (Bergier, Romalıların Büyük Yolları Tarihi, cilt II, s. 356).

357) Ostia Tyberina (Bk. Cluver., **Italia Antiq.**, I. III, s. 870-879). Tiberis'in iki ağızı, İki yanı yaklaşık iki mil aralıkla bulunan eşitkenar üçgen halindeki kutsal ada ile ayrılmıştı. Ostia kolonisi, ırmağın sol ya da güney koluyla sağ ya da kuzey kolunun üzerindeki liman arasında kurulmuştu. Cingolani'nin hartasına göre, örenlerinin arasındaki uzaklık İki milden biraz artıktır. Strabon'un zamanında kum ve dip çamuru, Ostia limanını hemen hemen doldurmuş durumdaydı. Aynı nedenin sonraları da sürmesi sonucu Kutsal Ada'nın alanı arttı ve yavaş yavaş Ostia ile liman, deniz kıyısından çok geride kaldılar. Kuru kanallar, **fiumi morti**, ve çok büyük kazı çukurları, **stagno di ponente, di levante** ırmağın geri çekilmelerini ve denizin çabalarını göstermektedir. XIV. Benât matematikçilerinin yetkin hartasına, ve Cingolani'nin **Agro romano**'nun bugünkü durumunu gösteren ve yüz onaltı bin yüz ondokuz **rubbia**, yaklaşık beşyüz yetmiş bin akr (acre)'ini kapsayan ile Ameti'nin sekiz topografik hartasını inceleyiniz.

358) Üçüncü yüzyıldan (Lardner, **Vérités de l'Evangile**, kısım 2, cilt 3, s. 89-92), ya da hiç değilse dördüncü yüzyıldan beri (**Carol. a sancto Paulo, Notit. Eccles.**, s. 47) Roma limanı bir piskopos kenti haline gelmişti ve anlaşıldığına göre dokuzuncu yüzyılda, Araplar'ın akınlarını sürdürdükleri sırada, papa dördüncü Greguar'ca yıktırılmıştır. Bugün, burada bir han, bir kilise ve, Roma kilisesinin altı kardinalinden birinin kaldığı piskopos evi ya da sarayı bulunmaktadır. (Bk. Eschinard, **Deserizione di Roma, ve dell' Agro Romano**, s. 328).

359) Attale'nin yükselmesiyle ilgili olarak, bakınız, Zosime (I. VI, s. 377-380), Sozomene (I. IX, bö. 8, 9), Olympiodore (ap. Phot., s. 180, 181), Philostorge (I. XII, bö. 3), ve Godefroy (Dissertations, s. 470).

360) Attale'nin Ariusçülerce vaftiz edilmesiyle ilgili olarak Sozo-

mene'nin, ve payen eğitimi almış olmasıyla ilgili olarak da Philostorge'nin tanıklıklarını kabul edebiliriz. Zosime'nin belli sevinci ve Anicien ailesinin hoşnutsuzluğu yeni imparatorun hristiyanlığı hakkında bir kanı uyandırmaz.

361) Horlamasını, sürgüne göndermeden önce Honorius'ün bir yerini kopartacağını söyleyecek denli ileri götürdü. Ne var ki, Zosime'nin bu savına karşı Olympiodore'nin daha yansız tanıklığı vardır ve bunun tersini savunmaktadır. Olympiodore bu öneriyi aşağılık Jovius'e mal etmekte, ama Attale tarafından kesinlikle reddedildiğini söylemektedir.

362) Procope, *de Bell Vandal.*, I. I, bō. 2.

363) Attale'nin düşmesine ilişkin durumlar için bk. Zosime (I. VI, s. 380-383), Sozomone (I. IX, bō. 8), Philostorge (I. XII, bō. 3). 12 Şubat ve 18 Ağustos'da (İ. S. 410) yayımlanmış olan iki genel af (Kodeks Teodosius, I. IX, baş. 38, yasa 11, 12), bu zorbayla ilgilidir.

364) Orose, I. VII, bō. 42, s. 582).

365) Zosime (I. VI, s. 384), Sozomene (I. IX, bō. 9), Philostorge (I. XII, bō. 3). Bu noktada Zosime'nin metninde kopukluk vardır. Roma kentinin yağması ve halkının kılıçtan geçirilmesiyle sona eren altıncı ve son ktiabının geri yanını yitirmiş bulunuyoruz. Her ne denli bu tarihçi yan tutuculuk ve kanağanlıkla suçlanmış olabilirse de ondan ayrılırken üzüntü duymadığımızı da belirtmeden geçemeyeceğiz.

366) **Adest Alaricus, trepidam Romam obsidet, turbat, irrumpit.** (Orose, I. VII, bō. 39, s. 573). Bu olayı yedi sözcükle anlatıyor. Ne var ki, Gotların canla başla bağlılığını sayfalarca belirtiyor. Ben de, Procope'nin şüpheli tarihinden, en o'ası görünen olay ve bilgileri aldım (Procope, *de Bell. Vandal.*, I. I, bō. 2.) Onun anlattığına göre, senatörler yemekten sonra uyurlarken kent baskına uğramıştı. Jérôme ise baskının geceleyin olduğunu söylüyor: **Nocte Moab capta est; nocte cecidit murus ejus.** (I. I, s. 121, *ad Principiam*).

367) Orose (I. VII, bō. 39, s. 573-576), çoğunun Arius mezhebinden olduğunu düşünmeden hristiyan Gotların dindarlığına alkış tutmaktadır. Jornandes (bō. 30, s. 653) ve Gotlar'a çok bağlılık gösteren Sevil'a'lı Isidore (Chron., s. 714, baskı Grot.), dindarlık örneği olan bu öyküleri yinelediler ve güzelleştirdiler. Isidore'ye göre, aziz havâriilere karşı değil Romalılara yönelik savaş yaptığını Alarik'e söylemişler-

di. İşte yedinci yüzyılın anlatı'sı böyleydi. İkiyüz yıl önce ise değer ve şan İsa'ya mal ediliyordu, havâriyelerine değil.

368) Bk. Aziz Augustinus (**de Civitate Dei**, I. I, bō. 6-61.) Truva, Siraküza ve Tarante örneklerini dile getirmektedir.

369) Jerome, cilt I, s. 121, ad **Principiam**. Roma'nın kırılıp geçirilmesi konusunda Virgilius'ün canlı deyişlerini uyguluyor:

Quis cladem illius noctis, quis fumera fando,
Explicet, v.b.

Procopé (I. I, bō. 2) Gotların çok büyük sayıda Romalı'yı öldürdüklerini doğruluyor. Augustinus (**de Civitate Dei**, I. I, bō. 12, 13) hristiyanlara, cesetlerin **multa corpora**, gömülmeden kaldıkları için **in tantâ strage** ölümlle avunmalarını söylüyor. Baronius, çeşitli büyük papazlardan Roma yağması üzerine yazılı bilgi almıştır. (Annal. Eccles., İ.S. 410, no. 16-44).

370) Sozomene, I. IX, bō. 10. Saint Augustinus (**de Civitate Dei**, I. I, bō. 17)'ün anlattığına göre kimi erdenler ya da hanımlar, saldırıya uğramaktan kurtulmak için kendilerini öldürdüler. Her ne denli cesaretlerine hayranlık duyuyorsa da tanrıbilimsel kanılar onların bu kendini beğenmiş ihtiyatsızlığını kınamaya onu zorlamışlardır. Belki de iyi piskopos, çok şiddetle kınadığı bu davranışlara kahramanlık olarak inanmıştır. (Bk. Gustave Adolphe'ün Tarihi, Harte, V. I, s. 308).

371) Bk. Saint - Augustin, **de Civitate Dei**, I. I, bō. 16-18. Bu konuyu çok dikkatle işlemekte ve rızâsı olmadan suçun işlenmesi söz konusu olmayacağını kabul ettikten sonra şunları eklemektedir: «**Ses quia non solum quod ad dolorem, verum etiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale factum fuerit, et si retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit, ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliquâ voluptate non potuit.**» Onsekizinci bölümde ahlâksal ve bedensel erdenlikler arasında birtakım ilginç ayrılıklar buluyor.

372) Sosyal katmanı, yaşı ve dindarlığı ile seçkin durumda olan Marcela, yere yatırıldı, ve insanlık dışı davranışla dövüldü ve kırbaçlandı: **Coesam fustibus stagellisque, etc.** (Jérôme, cilt I, s. 121, ad **Principiam**.) Bk. Saint Augustin (**de Civitate Dei**, I. I, bō. 10). Çağımız **Sacco di Roma** (s. 208) hapistekilere, hazinelerinin yerini anlamak için, çektirilen çeşitli işkenceler üzerine bîr kanı verebilir.

373) Uzdilli deyişlerle yerin dibine batırdığı kötülükleri yararlı bir biçimde uygulayan Salluste, Numidia ganimetlerini, Quirinal tepesindeki sarayını ve bahçelerini süslemede kullandı. Bulunduğu yerde bugün Sainte - Susanna kilisesinin yükseldiği saray, Salarianus kapısından az ötedeydi ve Diocletianus hamamlarından tek bir yol ile ayrılıyordu. Bk. Nardini (*Roma antica*, s. 192, 1983), ve Nolli'nin yaptığı modern Roma'nın büyük planı.

374) Procope'nin deyimleri açık ve ılımlıdır (de Bell. Vandal., I. I, bō. 2). Marcellinus'ün kroniği abartmalı görünmektedir, **partem urbis Romae cremavit**; ve Philostorge'nin deyişleri, (I. XII, bō. 3) yanlış ve çok abartmalı bir kanı vermektedir. Bargaeus, Roma yapılarının Gotlar ve Vandallarca yıkılmadığını tanıtlamak üzere özel bir bilimsel inceleme yaptı.

375) Orose, I. II, bō. 19, s. 143. Her çeşit heykeli beğenmiyor gibidir: **vel Derum vel hominem mentiuntur**. Silahlarla ve sanatlarla süslenmiş bulunan bu heykeller Albe krallarıyla Ené'den beri Roma kralarını ve tanrılaştırılan Caesar'ları simgeliyorlardı. Onun kullandığı Forum adı, beş tane olduğundan, net bir anlama gelmemektedir. Ne var ki, Capitolin, Quirinal, Esquilin ve Palatin tepeleriyle çevrili bir ovada birbirleriyle bitişik halde bulunduklarından, tümünün tek bir Forum'u oluşturduğu söylenebilir. (Bk. *Roma Antica de Donat*, s. 162-201, ve Nardini'nin *Roma Antica'sı*, s. 212-273.) Birinci, eski betimlemeler için, ikincisiye bugünkü topografik durumu için çok yararlıdır.

376) Orose (I. II, bō. 19, s. 142) Galyalıların kıyıcılığı ile Gotların bağışlayıcılığını karşılaştırıyor. **ibi vix quemquam invertum senatorem qui vel absens evaserit; hic vix quemquam regu'ri, qui forte' ut latens perierit**. Ama bu karşı sav pek gerçek gibi değildir; ve Socrate (I. VII, bō. 10), belki onu da yanlış olarak, çok sayıda senatör'ün en zalimce işkencelere uğratıldıktan sonra öldürüldüklerini söylüyor.

377) **Multi . . . Christiani in captivitate ducti sunt** (Saint Augustin, *de Civitate Dei*, I. I, bō. 14); Hristiyanlar kötü davranışla karşılaşmadılar.

378) Bk. Heineccius, *Antiquitat Juris Roman.*, cilt I, s. 96.

379) Kodeks Teodosius (ek), *In Sirmond. Opera*, cilt I, s. 735. Bu buyrultu 11 Aralık'ta (i.S. 408) yayımlandı ve böyle ussal bir davranış Honorius'ün bakanlarından beklenmezdi.

380) *Eminus Igilii sylvosa cacumina mlor;*

Quem frandare nefas laudls honore suae,
 Haec proprios nuper tutata est insula saltus;
 Sive loci ingenio, seu Domini genio.
 Gurgite cum modico victricibus obstitit armls,
 Tanquam longinquo dissociata marl.
 Haec multos lacerâ suscepit ab urbe fugatos,
 Hic fessls posito certa timore salus.
 Plurima terreno populaverat aequora bel'o,
 Contra naturam classe timendus eques,
 Unum, mira fides, vario disclrnine portum,
 Tam propè Romanis, tam procul esse Getis.

Rutilius, *In Itinerar.*, I. I, 325.

Ada, bugün Giglio adıyla tanınmaktadır. (Bk. Cluver., *Ital. Anti-quit.*, I. II, s. 502.).

381) Proba'nın ve allesinin serüvenleri aziz Augustinus'ün yaşamıyla bağıntılı olduğundan Tillemont onunla ilgili olarak hesap vermek için özen göstermektedir. (Kilise Anıları, cilt XIII, s. 620-635). Afrika'ya varışlarından bir zaman sonra Demetrias rahibe oldu ve temiz kalmaya and içti. Bu olaya, Roma ve hristiyan âlemi için çok ilginç olarak bakıldı. Tüm azizler Demetrias'a kut ama mektupları yazdılar. Aziz Augustinus'unki bugün mevcuttur. Bu, zayıf düşünce düzenleriyle, yaman tumturaklı sözlerle karışık bir mektuptur ve ilginç yanı Roma'ya ve Gotların yağmasına ilişkin olmalarıdır.

382) Peygamber Ezeşiyel (Ezéchiél) üzerine araştırmalarının ikinci kitabındaki önsözde Hiyeronimüs'ün dokunaklı ağlayıp sızlanmalarına bakınız (cilt V, s. 400).

383) Orose, bu karşılaştırmayı, tanrıbilimsel yan tutmacılığından sıyrılmaksızın yapmıştır (I. II, bō. 19, s. 142; I. VII, bō. 39, s. 575). Ne var ki, Galyalıların Roma'yı ele geçiş tarihinde her şey belirsizdi ve belki de masaldan başka şey değildi. (Bk. Beaufort, Roma tarihini belirsizliği v.b. üzerine, s. 356, ve Me'ot, *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, cilt XV, s. 1-21.).

384) Bu ünlü olayın ayrıntılarını öğrenmek isteyen okuyucular, bilgin Robertson'un değerli öyküsünü okuyabilirler (Charles V Tarihi, cilt I, bizim baskı); ya da bilgin Muratori'nin *gli Annali d'Italia*'sına başvurabilirler (cilt XIV, s. 230-244, baskı, in -8°). Özgünleri incelemek isterlerse Guicciardini'nin büyük tarihinin onsekizinci kitabına bakabi-

lirler. Aslını yansıtan ve özgün niteliğini en çok hak eden yapıt, **Il Sacco di Roma** adlı küçük bir kitaptır: yazarı, uzman bir yargıç ve yansız bir yazar olduğu anlaşılan ve tarihçi Guicciardini'nin kardeşi'nce, kent'in yağmalarından yaklaşık bir ay sonra kaleme alınmıştır.

385) Bossuet (*Histoire des variations des églises protestantes*, I. I, s. 20-36) Luther'in, huyu ve tutkusunun ürünü olan atılğan ruhuna sert biçimde sardırdı; Seckendorf (Lüterciliğin eleştirmeli açıklaması) ise onu zayıfça savundu (I. I, no. 78, s. 120, ve I. III, no. 122, s. 556).

386) Marcellin, *Chronique*. Orose (I. VII, bō. 39, s. 575) Roma'yı üçüncü gün terk ettiğini söylüyor. Ne var ki, bu farklılık, büyük bir orduyu oluşturan birliklerin birbiri ardından harekete geçebilmiş olmalarıyla bağdaştırılabilir.

387) Socrate (I. VII, s. 10), herhangi bir gerçeklik görünüşüne ve nedenine dayanmaksızın, Alarik'in, Doğu imparatorluğu ordularının kendisine sardırma üzere yola çıktığını öğrenerek çekildiğini savunmaktadır.

388) Ausonius, *de Claris Urbibus*, s. 233, baskı Toll. Kapua'nın süs ve şatafatı Sybaris'inkini geçmişti. (Bk. Athenoeus, **Deiphonosophist.**, I. XII, s. 528, baskı Casaubon.).

389) Tillemont (Kilise Anıları, cilt XIV, s. 1-146), olağan çalışkanlığıyla, Paulinus'ün yaşamı ve yazılarıyla ilgili her şeyi toplamıştır. Paulinus'ün yalnızlığa çekilişi, kendi yazılarıyla, aziz Ambrosius'ün, aziz Hiyeronomis'in, aziz Augustinus'ün, Sulpice Severus'ün, çağdaşlarının ve dostlarının övgüleriyle kutlanmıştır.

390) Bk. Ausone'nin, meslekdaşı, arkadaşı ve öğretisi Paulinus'e mektupları (Mektuplar, 19-25, s. 650-698, baskı Toll.) Ausine'nin dinî hâlâ bir problemdir. (Bk. *Mémoires de l'Acad. des Inscrip.*, cilt XV, s. 123-138.) Kanıma göre, yaşarken de daha az problem değildi, ve sonuç olarak, kalbinden (payen)'di.

391) Alçakgönüllü Paulinus, yalnız bir kez, aziz Felix tarafından sevildiğini sandığını söylemek suretiyle övünmüştür, bunu söylerken, «bir kimsenin küçük köpeğini sevdiği gibi» demiştir.

392) Bk. Jornandes (**de Reb. Get.**, bō. 30, s. 653); Philostorge (I. XII, bō. 3); Augustinus (**de Civitat. Dei**, I. I, bō. 10); Baronius (Annal. Eccles., İ.S. 410, no. 45, 46).

393) Çınar, eskilerin gözde ağacıdır. Gölge yapıcılığı nedeniyle onu çoğaltmışlardır. Doğu'dan Galya'ya dek bu gelenek sürmüştür.

Pline (Hist. Natur., XII, 3, 4, 5) bunlardan çok büyüklerini saymakta ve Velitrae'deki imparatorluk yazlığında bulunan bir çınara Kaligula'nın yuvası denilmekteydi. Dalları, imparatorun tüm yakınlarını toplayan bir yemek masasını (sofrasını) gölgesine alacak genişlikteydi. Pline, ince bir deyişle bunu **pars umbroe** diye adlandırıyordu ki, bu söz Alarik için de uygun düşerdi.

- 394) The prostrate south to the destroyer yields
Her boasted titles, and her golden fields;
With grim delight the brood of Winter View
A brighter day, and skies of azure hue;
Scent the new fragrance of the opening rose,

(Bk. Gray'ın şiirleri, yayımlayan Masson, s. 197.). Kronolojik ve doğa tarihi tablolarını derlemeden Bay Gray, bize güzel bir örnek olarak bıraktığı bu filozofik koşuğu tamamlamak için acaba neden dehâsını kullanmamıştır?

395) Messina boğazının, Charybde'nin ve Scylla'nın en iyi betimlemesi Cluvier'de bulunmaktadır (Ital. Ant., I. IV, s. 1293; ve Sicil. Antiq., I. I, s. 60-76.) Eskileri özenle incelemiş ve bugünkü durumunu da gerçekçilikle irdelemiştir.

- 396) Jornandès, **de Reb. Get.**, bô. 30, s. 654.

397) Orose, I. VII, bô. 43, s. 584, 585. Aziz Augustinus, 415'de, Pelage dinsel tartışmasıyla ilgili danışmalarda bulunmak üzere onu (Orose'yi) Hiyeronimus'ü görmeye göndermişti.

398) Jornandes, çok olasısız olarak, Adolf'un yeniden Roma'ya geldiğini ve ikinci kez kentin yağma edildiğini, **more locustarum erasit**, varsayıyor. Bununla birlikte, Got kralının Honorius'le bir anlaşma imzaladığını, Orose gibi, kabul ediyor. (Bk. Orose, I. VII, bô. 43, s. 584, 585; Jornandes, **de Reb. Get.**, bô. 31, s. 654, 655).

399) Gotlar'ın İtalya dışına çekilmeleri ve Ga'ya'daki ilk hareketleri, bilinmezlikler içerisinde kalmıştır ve bu konudaki bilgiler şüphelidir. Ben, Maseou'dan çok yararlandım (Histoire des anciens Germains, I. VIII, bô. 29, 35, 36, 37). O, bu zamanların birbirinden kopuk kroniklerini ve fragmanlarını aydınlığa çıkarmış ve bağlantılarını sağlamıştır.

400) Ducange'de (**Fam. Byzant.**, s. 72) ve Tillemont'da (Imparatorlar Tarihi, cilt V, s. 260-386, v.b., cilt VI, s. 240). Plasi'dya'nın portresini okuyunuz.

401) Zosime, I. V, s. 350.

402) Zos.me, I. VI, s. 383; Orose, I. VII, bō. 40, s. 576. Marcellinus'un kronikleri ve Idacius'ünkileri, Plasi'dya'yı Roma'nın son kuşatmasından ve genel kıyımı ve yağmasından sonra alınıp götürüldüğünü anlatır gibi bir ağız kullanmaktadırlar.

403) Bk. Jornandes, (**de Reb. Get.**, bō. XXXI, s. 654, 655.)'de Adolf'un ve Plasi'dya'nın betimlenmelerine bakınız. Bu birleşmenin yapıldığı, kutlandığı ve yetkinleştirildiği yerin neresi olduğuna gelince, Jornandes'in MSS.'leri anlaşma halinde değillerdir ve birbirine yakın iki kentin adından söz etmektedirler: Forli ve Imola, Forum Livii ve Forum Cornelii. Gotların tarihçisiyle Olympiodore'yi bağdaştırmak kolaydır (Bk. Mascou, I. VIII, bō. 36). Tillemont buna kızıyor ve Jornandes'in inanç sahibi yazralarla bağdaştırılması yoluna gitmenin yararsız olduğunu savunuyor.

404) Adolf'un uyrukları olan Vizigotlar mîrent depuis des bornes à la prodigalité de l'amour conjugal. Bir koca, evliliklerinin ilk yılında karısı için armağan alamaz ve yatırımda bulunamazdı, sonraki zamanlarda da eli açıklığı, varlığının onda birinin üstüne çıkamazdı; Lombardiyalılar biraz daha hoşgörülü olmuşlardı; evliliğin hemen ertesinde **morgingcap'a** göz yumuyorlardı. Erdenliğin yüze gülücü ödülü olan bu armağan, kocanın varlığının dörtte biri olabilirdi. Kimi kadın eşler, evlilikten önce, hak etmediklerini bildikleri bir armağanı alıyorlardı. (Bk. Montesquieu, *Espirit des Lois*, I. XIX, bō. 25; Muratori, *della Antichita Italiana*, cilt I, **dissertazion. XX**, s. 243).

405) Bu evlenme töreniyle ilgili ayrıntıları tarihçi Olympiodore'ye borçluyuz. (z.p. **Photium**, s. 185-188).

406) Dom Bouquet'nin Fransa tarihçileri üzerine büyük koleksiyonuna bakınız, cilt II; Grégoire de Tours, I. III, bō. 10, s. 191; **Gesta Regum Francorum**, bō. 23, s. 557. Adı bilinmeyen yazar, çağına yakışır bir bilgisizlikle, bu hıristiyan inancıyla ilgili gereçlerin Sa'omon (Süleyman) tapınağına ait olduğunu sanmaktadır.

407) Özgün tanıklıkları Fransa Tarihçileri'nde görünüz, cilt II, **Fredegarii Scholastici Chron.**, bō. 73, s. 441; **Fredegar Fragment.**, III, s. 463, **Gesta regis Dagoberti.**, bō. XXIX, s. 587. Sisenand'ın İspanya tahtına katılması, İ.S. 631. Dagobert, Saint - Denis kilisesi'nin kurulması için ikiyüz bin altın lira harcadı.

408) Üstat Goguet'nin (Kanunların Kökeni, v.b., cilt II, s. 239)

düşüncesine göre, Mısır'da, Kadiks'de ve Konstantinopolis'te bulunduğu eskilerce savunulan bu olağanüstü büyüklükteki zümrütler, heykeller ve sütunlar boyanmış kristallerden başka şey değillerdi. Ceno-va'da gösterilen üni.ü zümrüt çukur tabak bu kuşkuyu destekler gibidir.

409) Eimacin, *Hist. Saracenicæ*, I. I, s. 85; Roderic de Tolède, *Hist. Arab.*, bö. IX; Cardone, *Hist. de l'Afrique et de l'Espagne sous les Arabes*, cilt I, s. 83. Bu masaya, eskinin ve görkemli her yapıtını Süleyman (Salomon)'a mal eden Doğuluların göreneğine uygun olarak, Süleyman'ın sofrası adını vermişlerdi.

410) Bu üç yasa Teodosius kodeksine girmiştir (I. XI, baş. 28, yasa 7; I. XIII, baş. 11, yasa 12; I. XV, baş. 14, yasa 14). Sonuncusunun deyimleri öylesine dikkate değerdi ki, yalnızca bir bağış.ama değil, bir savunum gibidir.

411) Olympiodorus, *apud Photium*, s. 188. Phllostorge'nin (I. XII, bö. 5) gözlemine göre, Honorius zafer girişi yaptığı zaman, kentlerini yeniden yapmaları için Romalıları eliyle ve sesiyle cesaretlendirdi, Prosper'in *Chronique*'i Heraclianus'ü övmektedir, *qui in Romanos urbis reparationem sterenuum exhibuerat ministerium*.

412) Claudius Rutillus Numatianus'ün yolcu uk tarihi birçok bilinmezliklerle doludur. Scaliger, astronomik verilerle, onun 24 Eylül'de ayrıldığını ve 9 Ekim (I.S.) 416'da Porto'da gemiye bindiğini tanıtlama savındadır. (Bk. Tillemont, *İmparatorlar Tarihi*, cilt V, s. 820.) Bu şiir-sel yolculukta Rutibuis (I. I, 115, v.b.) Roma'ya kutlamalarını sunuyor.

Erige crinales lauros, seniumque sacratı,

Verticis in virides, Roma, reclıne comas, etc.

413) Orose, tarihini olaydan iki yıl sonra Afrika'da yazdı. Bununla birlikte, onun bu konuda bilgisini karşılamak için olasısızlık yeterlidir. Marcellinus'ün kroniğinde, Heraklianus'ün yediyüz gemisinde üç bin kişiden söz edilmektedir. Bu ikinci sayı gülünç derecede küçültülmüştür; birincisi bana daha usa yakın görünmektedir.

414) Idacius'ün kroniği, en küçük bir o asılık olmadığı halde, Umbria'daki Orticulum'a dek ilerlediğini ve bir savaş sonunda yenilerek elli bin askerini yitirdiğini bildirmektedir.

415) Bk. Kodeks Teodosius, I. XV, baş. 14, yasa 13. Otoritesinin en düzenli eylemleri hükümsüz sayıldı, ve kölelerin ikinci kez azat edilmesi sağlandı.

416) Saçma sapan, belki de yanlış bir tarih anlatmayı doğru bul-

madım. Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, b6. 2)'nin ded'ğine göre. Honorius, gözde güvercin adını verdiği Roma'nın, imparatorluğu'nun merkezi olduğunu ve bunun elden gittiğini anladıktan sonra telâşa düştü. Bu öykü kamuoyunu tanıtlamaktadır.

417) Bu çeşitli zorbaların yaşamı üzerine yaptığım aydınlatmaları, ikisi Lât'in, dördü Yunanlı olmak üzere o çağdaki a'tı tarihçiden aldım: Orose (I. VII, b6. 42, s. 581, 582, 583), Renatus Profuturus Frigeridus (**apud Gregor. Turor.**, I. II, b6. 9) Fransa Tarihçileri'nde (cilt II, s. 165, 166), Zosime (I. VI, s. 370, 371); Olympiodore (**apud Phot.**, s. 180, 181, 184, 185); Sozomen (I. VI, b6. 12, 6); Godefroy'nin bilimsel incelemesi (s. 477-481); Prosper Tyro'nun, Prosper d'Aquitaine'in, idacius'un ve Marcellinus'un dört kroniği.

418) Sozome'nin bu umutsuzluk eylemi için yaptığı övgüler bir papazın ağızında yolunu sapıtıyor. Ded'ğine göre (s. 379) Gerontius'un karısı hristiyandı, ve onun ölümü dinine ve sonsuzluk şânına yakışır biçimde o'muştur.

419) Euripides'in, bugüne de klmi fragmonları kalmış bulunan **Eole** adlı trajed'sinden alınmışa benzemektedir. (Euripides, Barnes, cilt II, s. 443, 38'e doğru.) Bu yollama (atıf) da gösteriyor ki, beşinci yüzyılda Yunanlılar hâlâ eski trajik koşukları okuyorlardı.

420) Sidonius Apollinaris, I. V, **epist.** 9, s. 139; ve Sirmond'un notları, s. 50. Jovinus'un **kararsızlığını** ve **yumuşaklığını** alaya aldıktan sonra, büt6n bu zorbaların kusurlarının Dardanus'de toplanmış olduğuna dikkati çekiyor ve Gerontius'un kalleşliğini de önemsemiyor. Bununla birlikte bu praefectus, dünya'da ve de kilisede bile, onurlu bir 6n kazanmıştı. Aziz Hieronimus ve aziz Augustinus ile dinsel bir haberleşme sürd6rmüştü. Hieronimus ona **christianorum nobilissime et nobilium christianissime** san'arını vermişti.

421) Deyiş, kelimesi kelimesine alınabilir; Olympiodore dedi ki: bir torbayı ya da bir bol elbiseyi anlatabilir; bir d6şmanı bu tür 6nleme ya da ele geçirme, çoğunlukla Hunlar'da uygulanıyordu. (Ammianus, XXXI, 2.) Filelerin içinde canlı olarak yakalandı; Tillemont da onu böyle çevirdi (terc6me etti). (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 608).

422) Eski yazarlara başvurmaksızın, dörd6ncü ve yedinci yüzyılın 6ç saygın tanıklığını dile getireceğim: **Expositio totius mundi**, s. 16, (Hudson'un Coğrafyacılar'ının 6ç6ncü cildinde, s. 16); Ausone, **de Claris Urbibus**, s. 242, baskı, Toll., Isidore (de Seville), Kroniğin 6ns6-

zû, ap. **Grotium, Hist. Goth.**, s. 707. Nonnus'de (**Hispania illustrata**); ve Huet'de (**Hist. du Commerce des Anciens**, bô. 30. s. 228-234).

423) Tarih, Idacius'ün **Fasti**'lerinde ve kroniklerinde özenle saptanmıştır. Orose (I. VII, bô. 40, s. 578) Honorius'çülerin kalleşliği yüzünden İspanya'nın teslim edildiğini söylüyorsa da Sozomene (I. IX, bô. 12) onları yalnızca savsamış olmakla suçluyor.

424) Idacius, Daniel'in tansıklarını bu genel yıkım ve kıyım için kullanmak istemekte ve olay'arı, önceden haber vermenin terimlerine uygun bir biçimde düzenlemeye çalışmaktadır.

425) Mariana, **de Rebus Hispanicis**, I. V, bô. I, cilt I, s. 48, **Hag. Comit.**, 1773. Orose'de okuduğuna göre, barbarlar saban kullanmak için kılıcı bırakmışlardı ve taşralılardan büyük bölümü yeğliyordu **inter barbaros pauperem libertatem, quam inter Romanos tributariam sollicitudinem sustinere**.

426) Bu güç ve inandırma karması, Orose ve Jornandes adındaki tarihçilerden birincisinin Got, öbürünün Romalı olarak karşılaştırmalarında —büyük bir olasılıkla— ileri gelmektedir.

427) Jornandes'in sistemine göre (bô. XXXIII, s. 659) Gotların krallık asâsı için gerçek kalıtımsal hak Amali'lerin soyuna geçiyordu. Ne var ki, Hunlar'a kul olan bu hükümdarlar, Cermanya'nın ya da İskit ülkesinin bir bölgesinde Ostrogot oymaklarına komuta ediyorlardı.

428) Olymiodore bu öldürme olayını anlatıyor, ama çocukların sayısı ile ilgili bilgi, şüpheli bir mezar taşından alınmıştır.

429) Konstantinopolis'te Adolf'un ölümü sirk oyunları düzenlenerek ve ışıklarla donatılarak kutlandı. (Bk. Chron. Alexandrin.) Yunanlıların bu olayda barbarların ya da Latinlerin hayınlığıyla dürtüklenmiş olup olmadıkları iyice bilinmemektedir.

430) **Quod Tartessiac's avus hujus Vallia terris**
Vandalicas turmas, et juncti Martis Alanos
Stravit et occiduum texere cadavera Calpen.

(Sidon. Apollinaris, in **Panegyric. Anthem.**, 363, s. 300, baskı Sirmond.).

431) Bu yardım onlar için çok gerekliydi. İspanya Vandalları, Gotlar'a, kıtlık zamanda, yaklaşık yarım libera unu **turla**'sını bir altına vermiş oldukları için, kötüyeyici bir anlamda **Turil** sıfatını takmışlardı. (Olympiodor., ap. **Phot.**, s. 189.).

432) Orose, bu —söylenen— mektuplardan birini veriyor: «**Tu,**

cum omnibus pacem habe, omniumque obsides accipe; nos nobis conflagimus, nobis perimus, tibi vincimus; immortalis vero quaestus erat republicae tuae, si utrique pereamus.» Düşünce doğrudur, ama bunun barbarlarca duyulup dile getirileceğine inanamıyorum.

433) **Roman triumphans Inged.tur.** Prosper'in kroniğindeki deyiş böyledir. Adolf'un ölümü ve Vallia'nın başarılarına ilişkin olaylar Olympodore'de (**apud Phot.**, s. 188); Orose'de (I. VII, bö. 43, s. 584-587); Jornandes'de (de Reb. Get., bö. 31, 32); ve Idacius ile Isidore'nin Kroniklerinde bulunmaktadır.

434) Ausone (de Clavis Urbibus, s. 257-262) doğduğu kenti göklere çıkaran bir yurttaşın coşkusuyla Bordo'yu övmektedir. Salvien'de (**de Gubern. Dei**, s. 228, Paris, 1608) Akuiten ve Novempopulanie eyaletlerinin uzdilli bir betimlemesine bakınız.

435) Orose (I. VII, bö. 32, s. 550), Galyalı uyruklarına hristiyan kardeşleri gibi davranan Burginyonların yumuşaklığını ve ıhlımlılığını övmektedir. Mascou, eski Cermenlerin Tarihi adlı yapıtının sonundaki notların ilk dördünde, krallıklarının kökenini aydınlatmıştır. Cilt II, s. 555-572, «İngilizce çevirisi»).

436) Bk. Mascou, I. VIII, s. 43, 44, 45. Prosper Kroniğinin kuşkulu yönü istisnâ edilirse (cilt I, s. 638), Pharamond adına yedinci yüzyıldan önce hiçbir yerde rastlanmaz. **Gesta Francorum**'un yazarı (cilt II, s. 543) oldukça olasılıkla sanıyor ki, Toskana'da sürgünde bulunan Marcomir (Pharamond'un babası) oğlunu kral seçmeleri için Frankları elde etmiştir.

437) O Lycida! vivi pervenimus: advena nostri
(Quod nunquàm veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Haec mea sunt; veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, etc.

Servius'ün eleştirmeli açıklamasıyla dokuzuncu (kır deyişi)'nin tümüne bakınız. Veteran'ara, kentin dolaylarında halkın yararına olan üç millik bir yedekle Mantoua topraklarından onbeş millik bölüm verildi. Ünlü hukukçu Alfenus Varus ve bu iş için atanmış komiserlerden biri, bu sayının içerisine sekizyüz ayak su ile bataklığı koyarak yedeği azalttı.

438) Bk. Paulinus'ün **Eucharisticon**'undaki dikkate değer bölüm, 575, ap. Mascou, I. VIII, bö. 42.

439) Bu önemli gerçek, Tillemont (İmparatorlar Tarihi), ve râhip

Dubos'ca (Galya'da Fransa krallığının kuruluş tarihi, cilt I, s. 259) tanıtılmıştır.

440) Zosime (I. VI, s. 376-383) Britanya ve Amorik ayaklanmasına ilişkin olarak az söz söylemektedir. Bizim eski zamanlar uzmanları, büyük Camden de, anakara Avrupası tarihindeki bilgisizlikleri nedeniyle, büyük yanlışlara sürüklenmişlerdir.

441) Ulusal tarihçiler olan Bay de Valols ve d'Anville, Armorik'in sınırlarını, eski Galya'nın *Notitia*'larında saptamaktadırlar. Bu ad altında tanınmış olan memleket, önceleri çok geniş bir yüz ölçümüne sahip iken, sonraları çok daha az bir yüzey içerisinde kaldı.

442) Gens inter geminos, notissima c auditur amnes,
Armoricana prius veteri cognomine dicta.
Torva, ferox, ventosa, procax, incauta, rebellis.
Inconstans, disparque sibi novitatis amore;
Prod'ga verborum, sed non et prodiga facti.

(Erricus Monach. *In vit. sancti Germani*, I. V, ap. *Vales., Notit. Galliarum*, s. 43). Valois, bu irayı doğrulamak için, benim de râhip Constantinus, (İ.S. 408)'ünü ekleyeceğim birçok tanıklıklar ileri sürüyor. Aziz Germain'in yaşamında Armoriklerl ayaklananlar olarak adlandırıyor: «*mobilem et indisciplinatum populum.*» (Bk. *Les Historiens de France*, cilt I, s. 643.).

443) Rahip Dubos'nun sisteminin, bu bölümünü ve Monteskiyö'nün çok kuvvetle dayanıp yücelttiği bu kanıyı protesto etmem gerektiğine inanmış bulunuyorum. (Bk. *Esprit de Lols*, I. XXX, bō. 24.).

444)

deyiş-

leri Procope'nindir (*de Bell. Vandal.*, I. I, bō. 2, s. 181, baskı Louvre) ve çok savsaklanmış bir pasajındadır. Bede de (*Hist. Gent. Anglic.*, I. I, bō. 12, s. 50, baskı Smith) Romalıların, Britanya'yı Honorius'un saltanatı sırasında bıraktıklarını kabul ediyor. Bununla birlikte, çağımız tarihçileri ve eski zamanlar uzmanlarımız bu kanıda değillerdiler; ve bir bölümü, Romalıların çekilmesiyle Saksonların ele geçirmesi arasında ancak bir kaç aylık zaman geçtiğini savunmaktadırlar.

445) Bede, lejyonların Pikte (Picta)'lere ve İskoçlara karşı geçici yardımını unutmazlık etmiyor; çok özgün bir kanıt olarak, bağımsız Bretonların, Galya savaşı için imparator Anthemius'a sağladıkları on-iki bin kişinin ayaklanışını gösterebileceğiz.

446) Bu paragraftaki kimi olayların örneksemeler ve görünüse da-

yanan sanılara dayandığını, kendime ve tarihin gerçeğine karşı dile getirmek zorundayım.

447) (Zosime, I. VI, s. 383.).

448) Britanya'nın iki kenti **municipia**, dokuzu **colonies**, onu **latifundae**, onikisi **stipendiarioe**'ydiler. Bu ayrıntılar Richard de Cirencester'den alınmıştır (**de situ Britanniae**, s. 36); bir Romalı generalin MSS'ye göre yazmış olduğu şüphe götürülebilir de, onördüncü yüzyılın b.r. keşişinde çok seyrek bir eski zaman bilgisini göstermektedir.

449) Bk. Maffei, **Verona illustrata**, s. I, I. V, s. 83-106.

450) *Leges restituit, libertatemque reducit,*

Et servos famulis non sinet esse suis.

Itinerar - Rutil, I. I, b. 215.

451) Bir yazıt (**apud Sirmond. Not. ad Sidon - Apollinar.**, s. 59), Sisteron'un yanbaşıda inşa edilmiş, ikinci Narbonnaise'de, ve Theopolis adı verilmiş bir şatoyu betimlemektedir, **cum muris et portis, tuitioni omnium**.

452) Otoritelerinin dayanağı, bilgin bir eski zamanlar uzmanının kanısına dayansaydı büyük güçlükler çıkarmış olmayacaktı. Bu uzman, Breton oymak şeflerinin, sınırlı bir erkeye dayansa da, Claudius'den Honorius'ün saltanatına değin, saltanat sürdürüklerini sanmaktadır. (Bk. Manchester Tarihi, Whitaker, cilt, I, s. 247-257.).

453) (Procopé, **de Bell. Vandal.**, I. I, b. 2, s. 181). **Britannia, fertilis provincia tyrannorum**. Hiyeonimus'ün 415'deki deyişi böyle oldu (cilt II, s. 225, ad Ctesiphont.). Beytüllahm (Bethléem) keşişi, her yıl Kutsal Toprak'a gelen hacılar aracılığıyla en yeni ve ayrıntılı haberleri alıyordu.

454) Bk. Bingham'ın Kilise eski zamanları, cilt I, b. 6, s. 394.

455) Tarihin bildirdiğine göre, Rimini Konsilinde hazır bulunan Britanyalı üç piskopos (i.S. 359), **tam paupers fuisse ut nihil haberent**. (Sulpice Severus, **Hist. Sacra**, I. II, s. 420.) Meslekdaşlarından kimisi o sırada çok tatlı bir kaderden yararlanıyorlardı.

456) Usher'i inceleyiniz, **de Antiq. Eccles. Britanniae**, b. 8-12.

457) Sirmond'un yayınladığı bu buyrultu'nun tam metne bakınız. (**Not. ad Sidon - Apollinar.**, s. 147.) Piskoposlara bir yer ayıran Hincmar, olasılıkla dokuzuncu yüzyılda daha yetkin bir nüshasını görmüş-tü. (Dubos, **Hist. Crit. de la Monarchie Française**, cilt I, s. 241-255.).

458) **Notitia**'lar, yedi eyaletin Venedik, Alpes maritimes, b'inci ve ikinci Narbonez, Novempopulania, birinci ve ikinci Akiuten'ler olduğunu açıkça bildirmektedir. Hincmar'ın otoritesi üzerine, rahip Dubas, birinci Akuiten yerine birinci Liyon'u koymak istemektedir.

459) Üst Benedictus'lerince (Bk. Longuerue, cilt I, s. 205) Chrysostôme'un hacımlı baskısını kaleme almaya zorlanan (13 cilt; In-fol., Paris, 1738) râh'p Montfaucon, Teodosius yüzyılının törelerini çizen kimi ilginç eskiliklerini bu büyük koleksiyondan seçip çıkararak alay konusu yapmıştır. (Bk. Chrysostôme, Opera, cilt XIII, s. 192-196, ve Memoires de l'Acad. des Inscrit. cilt XIII, s. 474-490.).

460) Sicilyalı Diodore, bir gemi'nin uygun bir rüzgârla, yirmi dört saatte aşağı yukarı bin stad, ya da yüz yirmi beş mil yapacağını düşünerek Palus Meotide'den Rodos adasına dek on günde ve Rodos'tan İskenderiye'ye ise dört günde gidilebileceğini hesaplamaktadır. İskenderiye'den Yengeç dönencesi altındaki Sienna'ya dek Nil'deki gemi yolculuğu, ırmağa çıkmak gerektiğinden, on gün istemektedir. (Diodore, de Sicile, cilt I. I, III, s. 200, baskı Wesseling.). Büyük yangıya düşmeden, yakıcı bölgeden başlayarak büyük sıcaklığı ölçebilirdi. Ne var ki, çağımız para'eline göre kırk yedinci derecede oturan Meotid'lerden kutup çemberi içinde bulunuyorlar, diye söz etmektedir.

461) Yazarına gözü kapalı olarak saygı duyan Barthius, Claudianus'un tüm öbür ürünlerin üzerinde tuttuğu iki kitabını yeğ buluyor. (Baillet, bilginler'in kararı, cilt IV, s. 227.). Bunlar, çok canlı ve çok uzdilli taş'ama sayılabilirler; kınamalar daha az belirsiz ve daha ılımlı olsaydı tarih için daha yararlı olurdu.

462) Hadımların sarayda gitgide başa çıktıklarına yanıp yakıldık-tan ve kendilerine uygun işlevleri gösterdikten sonra Claudianus ekliyor:

..... A fronte recedant
Imperli,

In Eutrop., 1, 422.

Bununla birlikte, hadımlar İmparatorluk saygınlıklarından hiçbirinin adıyla anılmamakta, bu da Eutrope'nin sürgüne gönderilme buyrul-tusunda **proepositus sacri cub'culi** denmesinden anlaşılmaktadır. (Bk. Kodeks Teodosius, I. IX, baş. XI, Yasa 17.).

463) Jamque oblita sul, nec sobria divitlis mens
In miseras leges hominumque negotia ludit:

Judicat eunuchus.....

Arma etiam violare parat

Bir taşlama içerisinde hoş kaçabilen bu aay ve tikslenme kırı-
mıyla hadımın saçma sapanlığını, İmparatorluğun utancını ve Gotların
sevincini dile getiriyor.

..... Gaudet, cum viderit hostis,

Et sentit jam deesse viros.

464) Ozanın, ondaki biçimsizliği belirtmek için yaptığı betimleme
(1, 110-115) Chrysostôme'nin tanıklığıyla doğrulanmıştır (cilt, III, s.
384, baskı Montfaucon). Onun dediğine göre Eutrope'nin yüzüne düz-
gün sürülmesi, yaşlı bir kadından daha çirkin ve daha buruşuk yüzlü
oldu. Claudianus (I, 469)'ün belirttiğine göreyse, hadımlarda genç-
likle yaşlılık arasında bir aşama yok gibidir, onun bu belirtmesi hiç
kuşkusuz deneyimine dayanmaktadır.

465) Anlaşıldığına göre Eutrope Armenia'da ya da Asür'da doğ-
muştur. Claudianus'un ayrıntılarını verdiği üç tutsaklık şunlardır: 1°
İmparatorluk ahırlarında seyis ya da er Ptolemeus'un hizmetinde uzun
yıllar kaldı; 2° Ptolemeus onu yaşlı general Aryntheus'e verdi; orada,
aracı olarak çok zekice hizmet etti. 3° Aryntheus de, Eutrope'yi, kızı
evlendiği zaman ona verdi. Gelecekteki konsulus'un görevi, hanımının
saçlarını taramak, ibrik tutmak, yıkamak ve sıcak havalarda onu yel-
pazelemektir. (Bk. I. I, 31-137.).

466) Claudianus (I. I, in **Eutrop**, I, 22) konuşan ejderhaların, hay-
vanların doğuşu, kan ve taş yağmurları, ılık güneş v.b. birçok tansık-
tan söz ettikten sonra, ekliyor:

Omnia cesserunt eunucho consule monstra.

Birinci kitap, Roma tanrısı'nın, gözdesi olan Honorius'e, uğradığı
yeni alçaklıktan yakınan seslenişiyse sona ermektedir.

467) Fl. Mallius Theodorus, Claudianus, çok güzel bir savunumun-
da onun sivil onurluluklarını ve felsefesal yapıtlarını övmüştür.

468) Servetten sarhoş olmuş, sözü Zosime'nin kullandığı anlatım-
lı bir deyimdir (I. V, s. 301). Suidas, Lexicon'unda, ve Marcellinus,
Chronique'inde Eutrope'nin açgözlülüğünden tiksintiyle söz ediyorlar.
Chrysostôme, büyük servetlerin sâhipleri için tehlike yaratacağı ko-
nusunda gözdeyi sık sık uyarıyordu.

469) Certantum saepe duorum

Diversum suspendit onus: cum pondere Iudex
Vergit, et in geminas nutat provincia lances.

Claudianus (1, 192-209) bu satışın hal ve koşullarını o denli özgün biçimde ayrıntılı anlatıyor ki, bütün bunlar özel konulu öyküler niteliğine bürünüyor.

470) Claudianus (I, 154-170) Abundantius'ün suçundan ve sürgününden söz etmektedir. Bu arada, bronz boğa heykeli için ilk denemesini yapan ve onun tarafından Phalaris'e tanıtılan sanatçıdan söz etmemelik edemezdi. (Bk. Zosime, I. V, s. 302; Hiyeonomis, cilt II, s. 76. Abundantius'ün sürgün yeri konusunda bu iki yazar arasındaki ayrılığı bağdaştırmak güçtür. Ama, Amase'li Asterius'ün kesin bilgisi (Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt X, 435) terazinin kefesini Pityus'den yana indirmelidir.

471) Suidas, olasılıkla, Eunapius'ün tarihinden aldığı Timas denilen bir kimsenin olumsuz portresine benzetme yapmaktadır. Suçlayıcısının **iddianamesi**, yargıçlar, dava, v.b., tam anlamıyla eski ve yeni mahkemelerin yargılama biçimine uygundur. (Bk. Zosime, I. V, s. 298, 299, 300.) İnsan doğasının tarihi olarak sayılabilecek büyük bir usta olan Fielding'in (cilt IV, s. 49, v.b., baskı in -8°) romanından söz etmem gerekir.

472) Büyük Oasis, Libya çöllerinin arasında kalmış, ve kaynak sularıyla beslenen topraklarında iyi cins buğday, arpa ve palmiye ağaçları yetişen bir memleketti. Kuzeyden güneye gidebilmek için üç gün, doğudan batıya ise yarım gün gerekiyordu. Nil kıyısındaki Abidus, beş günlük yürüyüşle varılabilecek uzaklıktaydı. (Bk. d'Anville, Mısır'ın Betimlenmesi, s. 186, 187, 188.). Oasis'i, kendisini çevreleyen çölle karşılaştıran Zosime, onun verimliliğinden hayranlıkla söz ediyor ve «şanslı ada» adını veriyor. (Zosime, I. V, s. 300; Herodot, III, 26.).

473) Claudianus, in Eutrop., I. I, s. 180.

Marmaricus claris violatur caedibus Hammon.

Bu dize, ozanın iyice inandığı anlaşılan Timase'nin ölümüne açıkça yollamada bulunmaktadır.

474) Sozomone, I. VIII, bö. 7. Şöyle bir duymuş olduğunu söylüyor.

475) Zosime, I. V, s. 300. Bu haberin Eutrope'nin ajanlarınca yayılmış olmasından da şüphe edilebilir.

476) Bk. Kodeks Teodosius., I. IX, baş. 14, **ad legem Corneliam de**

Sicariis, leg. 3; ve Kodek Justinianus (I. IX, baş. 8, **ad legem Juliam de majestate**, lek. 5.) **İnsan öldürme** teriminin **hiyanet** terimiyle değiştirilmesi Tribonianus'un bir inceliğidir. Eleştirmeli açıklamasına koyduğu bilimsel incelemesinde Godefroï, bu Arcadius yasasını aydınlattı ve sonraki yüzyılların hukukçularınca biçimi değiştirilerek bozulmuş anlaşmaz bütün bölümleri açıklığa kavuşturdu. (Bk. cilt III, s. 88-111.).

477) Bartole, hiçbir onaylama duygusu vermeden iletiyor. Bu denli kötü bir kaniya karşılık olarak, diyor Baldus, bugün ateşte yakıyorlar. Bana gelince, diye dikkatli Heineccius ekliyor, (**Element. Jur. Civil.**, I, IV, s. 411), Bartole'nin kuramını onaylamak zorundayım; ama uygulamada a'ânında Baldus'un duygusuna eğilim duymaktayım. Bununla birlikte, kardinal Rişliyo (Richelieu)'nin komiserleri Bartole'yi önemle dile getirdiler, ve aşağılık Eutrope, bir bakıma erdemli Tu (Thou)'nun ölümüne neden olarak kabul edildi.

478) Godefroï, cilt III, s. 89. Cermenlerin özgürlük kurallarına çok aykırı olan bu yasanın **Bulla aurum'a** hiyleyle sokulduğu konusunda şüphe edilmektedir.

479) Zosime, belki de daha ilginç bir olay için kullanılabileceği yaygın ve ayrıntılı bir öyküsünde (I, V, s. 304-312) Tribigild'in ve Gaînas'ın ayaklanması anlatmaktadır. (Bk. Socrate, I, VI, bô. 6 ve Sozomene, I, VII, bô. 4.). Claudianus'un ikinci kitabı, tam değilse de, çok güzel bir tarih bölümüdür.

480) Claudianus (in **Eutrop**, I, II, 237-250) eski Phrygie'nin, Trakya Bitinyalıları, Yunanlılar ve Galyalıları arasında kalan bölgeye yayıldığını doğru olarak belirtmektedir. Frigya'nın verimliliği ve altın taşıyan dört ırmak üzerine yaptığı betimleme doğru ve çekicidir.

481) Xenophon, **Anabasis**, I, I, s. 11-12, baskı Hutc. I, XII; Strabon, s. 865, edit. Amstel; Quint - Curt. I, III, bô. 1. Claudianus, Marsias'la Menderes'in birleşmesini Saône ile Rhône'un birleşmesine benzetmektedir. Şu ayrımla ki Frigya'nın en küçük ırmağı, daha büyüğüyle birleştiği zaman akışı hızlanacağı yerde daha da ağırlaşmaktadır.

482) Selgae, Lasedemonienlerin bir yerleşme merkeziydi ve bir zamanlar nüfusu yirmi bine ulaşıyordu. Zosime zamanında ise küçük bir kent durumuna dönüşmüştü. (Bk. Cellarius, **Geograp. Antiq.**, cilt II, s. 117.).

483) Claudianus'un anlattığı biçimyle Eutrope meclisi, Juvenal'in dördüncü taşlamasındaki Domisianus'un meclisiyle karşılaştırılabilir.

Birincinin başlıca üyeleri **Juvenes protervi, læsciv'que senes** idi'ler. Bunlardan b'ri aşçı, öbürü yün tarayıcısıydı. İlk mesleklerindeki konuşma biçimi yeni saygınlıklarında gülünç bir çelişki yaratıyordu. Komediler, Aktrisler, dansçılar v.b. üzerine görüşmeleri, bu tartışmalara kattıkları sıcak'ıklar daha da gülünç bir hava oluşturunuyordu.

484) Claudianus (I. II, s. 376-461) onu bir sefil olarak betimlemekte, ve Zosime ise, deyişlerinde daha ılımlı olmakla birlikte, Claudianus'un bütün kötölemelerine katılmaktadır. (I. V, s. 305).

485) Yunan tarihinin tanıklık ettiği Gaynas ile Tribigii'd'in fesat hareketi, Ostrogot'un ayaklanmasını savaş tutkusuna ve karısının düşüncelerine bağlayan Cláudianus'un bilg'sine ulaşmamıştı.

486) Bu küçük tarlı olgusu filostorge (Philostorge) (I. XI, bō. 6.) ve Gothofred (**Dissertat.**, s. 451-456) merak uyandırıcı ve ilginçtir ve Gotların ayaklanmasıyla saray entrikaları arasında bağlantı kurmaktadır. Bundan söz eden ya'nız bu iki yazardır.

487) Özellikle önsözü büyük bir güzellikte olan azız Krisostom'un dinsel söyleş'sine bakınız (cilt III, s. 381-386); Socrate (I. VI, bō. 5); Sozomene (I. VIII, bō. 7). Montfaucon, Krisostom'un Yaşamı'nda (cilt XIII, s. 135), biraz da düşüncesizce, Tribigii'd'in o sırada Konstantinopolis'te olduğunu varsayıyor ve Eutrope'nin yakalanması buyruğunu askerlerine onun verdiğini söylüyor. Putperest ozan Claudianus (başlangıç, **ad lib.** II, in **Eutrop.** 27) hadımın kiliseye kaçtığını söylüyor.

Suppliciterque pius humilis prostratus ad aras,

Mitigat iratas voce tremante nurus.

488) Chrysostôme, başka bir vaaş k'tabında (cilt III, s. 386), Eutrope, kiliseden çıkmasaydı yakalanmayacaktı, demektedir. Zosime (I. V, s. 313) bunun tersine, düşmanlarının onu kiliseden çıkardıklarını söylemektedir. Bununla birlikte sözverme (vaad) bir çeşit anlaşma demektir; Claudianus'un ikinci kitabındaki başlangıçta (s. 46):

sed tamen exemplo non feriére tuo,

biçimindeki sözleri bir sözverme'nin kanıtı sayılır.

489) Kodeks Teodosius, I. IX, baş. XI, yasa 17. Eutrope'nin gözden düşüşü 399 yılının güzünde olduğuna göre bu yasanın 17 Ocak 399 olarak tarihlendirilmesi yanlış olsa gerektir. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 780.).

490) Zosime, I. V. s. 323, Philostorge, I. XI, bō. 6.

491) Zosime (I. V, s. 313-323.), Socrate (I. VI, bō. 4), Sozomene

(I. VIII, b . 4), ve Theodoret I. V, b . 32, 33), olaylarda birtakım ayırım'larla, Gaynas'ın fesat hareket'ini, bozguna uğrayışını ve ölümünü anlatıyorlar.

492) Zosime de, hristiyan'arın sözü olan deylmini kullanırken buna dikkat etmemiş bulunuyor. Evagrius, Kalseduan konsilinden beri ünlü olan bu kilisenin mimarisini, durumunu, azizlerden kalan emanetlerini ve tansıklarını betimliyor.

493) Th odoret, Chrysost me'nin dinsel uyarılarından çok söz ediyorsa da bu aziz, yazılarında bununla ilgili bir iz bırakmamıştır. Olaylar aksini tanıtladığına göre bu uyarıların başarılı olduğuyla ilgili Th odoret'nin savı da doğru değildir. Tillemont (İmparatorlar Tarihi, cilt V, s. 383) Gaynas'ın isteklerini karşılamak için İmparator, Havariler kilisesi'nin gümüş takımlarını eritmek zorunda kaldığını anlamıştır.

494) Kimi zaman halkı yönlendiren, kimi zaman da halkın düşüncesini izleyen kilise tarih  ilerine göre Konstantinopolis, meleklerden kurulu bir lejyon'ca korunmaktaydı.

495) Zosime (I. V, s. 319) bu kadırgalara **Liburniennes** adını veriyor ve hızlarını gözönünde tutarak elli kürekli kadırgalara eşit olduğunu söylüyor. Ne var ki, aradaki ayrımı açıklamıyor. Bununla birlikte uzun zamandan beri kullanılmayan **Triremes** adlı gemilerin eşit olmadıkları da söylenebilir. Polybe'nin tanıklığını da dile getirerek Pun savaşlarında çok daha büyük gemilerin yapıldığını da ekliyor. Roma imparatorluğunun Akdeniz'de yerleşmesinden sonra büyük gemilerin yapılması, gereksiz görülerek ihmal edilmiş ve kısa süre sonra da unutulup gitmişti.

496) Chishull'un Gezileri, s. 61-63-72-76. Gelibo'u'dan Edirne yoluyla Tuna'ya onbeş günde gitmişti. Eşyası yetmiş arabayla taşınmakta olan İngiliz elçisinin m yetinde bulunuyordu. Bu bilgin gezgin, ilginç ve تنها bir yol izlemek değerliliğini göstermiştir.

497) Gaynas'ı Tuna'nın öbür yanında gösteren Zosime'nin  yk s , Gaynas'ın Trakya'da öldürülmüş olduğunu ısrarla söyleyen Socrate ve Sozomene ile ve Iskenderiyeli ile Paschal'ın kroniklerindeki kesin ve  zg n tarihlerle yalanlanmaktadır. (Kronik, s. 307.)  anakakale deniz utkusu apellus ayında, y ni 10 Ocak (23 Aralık)'da kazanılmıştır, ve Gaynas'ın başı, andynaeus ayında (3 Ocak) Konstantinopolis'e getirilmiştir.

498) Euseblus Scholasticus, Got'lara karşı askerlik yapmış ve Got savaşı üzerine yazdığı şiirle ün kazanmıştı. Yaklaşık kırk yıl sonra, Ammonius, aynı konuda, imparator Teodosius'ün huzurunda bir şiir yazmıştır. (Bk. Socrate, I. VI, b6. 6.).

499) Socrate'nin altıncı kitabı, Sozomene'nin sekizinci ve Theodoret'nin beşinci kitapları, Chrysostôme'nin yaşamı üzerine ilginç ve özgün bilgiler sunmaktadırlar. Bu tarihçilerden başka, bu azizln yaşam öyküsünü yazmış dört yazarı da kılavuz olarak aldım: 1° Konstantinopolis başpiskoposunun yantutucu savunusu'nun yazarı — karşılıklı konuşma biçiminde ve, çok partizan Helenopolis piskoposu adı altında — (Tillemont, Kilise Anıları, cilt XI, s. 500-533). Chrysostôme'nin yapıtlarına glrmiştir (cilt XIII, s. 1-90, baskı Montfaucon). 2° Alçakgönüllü Erasme (cilt III, epist. MCL, s. 1331-1347), baskı Lugd. Bat). Kanısının canlılığı ve doğruluğu knedisine aittir. Yanılıgıları, kiliseyle ilgili eski bilgilerin karanlıkta kalmış olmasına verilmelidir. 3° Bilgin Tillemont (Kilise Anıları, cilt XI, s. 1-405-547-626, v.b., v.b.). Azizlerin yaşam öyküsünü inanılmaz bir sabır'a ve en inançlı bir dikkatle derlemektedir. Chrysostôme'nin büyük hacımdaki eserleri de titizlikle incelemektedir. 4° Bir yayımcı olarak bütün bu eserleri okumuş olan Peder Montfaucon birçok yeni dinsel sohbetleri ortaya çıkardı ve Chrysostôme'nin ikinci bir yaşam öyküsünü yeniden kaleme aldı (Opera Chrysostom., cilt XIII, s. 91-117).

500) Krisostôme'nin hacımlı eserleri üzerine çok az bilgim o'duğundan kilise yazarları içerisinde en yansız ve ılımlı olanlarına inanıp güvendim: Erasme, cilt III, s. 1344, ve Dupin, Bibliot. Eccleslast., cilt III, s. 38. Bununla birlikte, birincinin sağduyusu, eski zamanlara tutkusunun aşırılığı yüzünden kimi zaman bozu'muştur. İkincinin sağduyusu ise, ihtiyatlılık düşünceleriyle her zaman ölçülü kalmıştır.

501) Konstantinopolis kadınları, Krisostome'den hoşlanmayan ve ona bağlı olanlar, diye ayrılıyorlardı. Marse, Kastrisia ve Eugrafia adındaki üç soylu ve zengin dul kadın can yakıcıların başında bulunuyorlardı. (Pallad. Diálogo, cilt XIII, s. 14.) Yaşlarını ve çirkinliklerini tuvaletle ve takıp takıştırmakla örtmek istemelerini kınayan vâzi bu kadınlar bağışlıyamıyorlardı. (Pallad., s. 27.) Aynı çaba, daha koyu dinsel bir neden için, Olympias'a (azize) sanını lâıyk gördü. (Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt II, s. 416-440.).

502) Sozomene ve özellikle Strabon, Krisostome'nin ıra (karak-

ter)'sını, hayranlarını incitecek denli bir serbestlik içerisinde çizmişlerdir. Tutkusuz oldukları anlaşılan bu tarihçiler, aziz arşövekin çağdaşlarına ardıl olmuş bir kuşaktandılar ve, Krisostome'nin erdemleriyle eksikliklerine tanık olmuş çeşitli kimselerle bol bol görüşme olanğını bulmuşlardır.

503) Palladius (cilt XIII, s. 40, v.b.) arşeveki çok cıddi biçimde savunuyor: 1° hiçbir zaman şarap içmiyordu. 2° Midesinin zayıflığı özel bir rejim gerektiriyordu. 3° İşler, inceleme ve ibâdet, çoğu zaman güneş batıncaya dek oruçlu kalmasına neden oluyordu. 4° Büyük yemeklerin gürültüsünden ve havâyattan konuşmalarından tiksiniyordu. 5° Yoksullara yardım edebilmek için sofrasının masrafını kısmak istiyordu. 6° Konstantinopolis gibi bir kentte, kendisini de bir fesat hareketiyle ilgil gösterebilecek şüpheli kimseler arasında göstermeyi istemiyordu.

504) Chrysostôme (cilt IX, Hom. III, in act. Apostol., s. 29)'nın ilân ettiğine göre, sonları hayırlı olacak piskopos'arın sayısı, sonsuza dek cehennemde kalacak olanlara oranla çok azdır.

505) Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XI, s. 441-500.

506) Origen'in kanılarıyla ve insan biçimciliği (anthropomorphise)'yle ilgili olarak Mısırlı keşişler arasında patlak veren dinsel tartışmayı görmezlikten gelmenin gerektiğine inanmış bulunuyorum. Yine, bunun gibi, Teophilus'un duygu gizliliği ve şiddetini; Ephane'yi hayran eden yeteneğini; Long'lar ya da grand'lar denilen kardeşlerin zulmünü ve kaçışını; Konstantinopolis'te Chrysostôme'dan aldıkları şüpheli yardımı, v.b., v.b.'de görmezlikten gelmiş oluyorum.

507) Photius (s. 53-60) Chêne sinodunun özgün belgelerini saklamıştır. Bu belgelere göre, yirmi dokuzu Mısırlı olan otuz altı piskoposun Krisostome'yi mahkûm ettiğine ilişkin sav yanlıştır. Kırkbeş piskopos, kararı onamıştır. (Bk. Tillemont, Memoires Ecelesiastiques, cilt XI, s. 595.).

508) Palladius'un (s. 30) kanısına göre, Konstantinopolis halkı Teophilus'e rastlasaydı onu denize atacaklardı. Socrate (I. VI, bô. 17) halk'la Iskenderiyeli tayfalar arasındaki çatışmayı, çok kimsenin öldüğünü ve yaralandığını anlatmaktadır. Keşişlerin toptan öldürülmesi konusunda yalnız Zosime bilgi vermektedir (I. IV, s. 324); ayrıca Chrysostôme'nin câhil ve kaba insan kütlelerini yönetmedeki ustalığını da belirtmektedir.

509) Bk. Socrate, I. VI, b6. 18; Sozomene, I. VIII, s. 20. Zosime (I. V, s. 324-327) imparatoriçe Eudoksiya'ya karşı onun sövüp saymalarını kapalı sözlerle geçiştiriyor. Bu ünlü deyişlerle başlayan dinsel sohbet, Krisostome'nin hasımlarınca uydurulmuştur. (Montfaucon, cilt XIII, s. 151; Tillemont, Mém. Eccles., cilt XI, s. 603.).

510) Doğal olarak Zosime'den de buna benzer bir suçlama beklememiz gerekirdi (I. V, s. 327); ne var ki bunun Socrate'ce de doğrulanmış olması gerekecekti (I. VI, b6. 18), ve Paschal'ın Chronique'i ile de (s. 307).

511) **Post reditum**'da (b6. 13, 14) sözen ve politikacı üslûbuyla, görünüşte ussal güdülere geçit resmi yaptırmaktadır.

512) Chrysostôme'un ikiyüz kırk iki mektubu günümüze dek saklanmıştır (**Opera**, cilt III, s. 528-736). Bu mektuplar çok sayıda değişik kimselere gönderilmiştir, ve Çiçerov'nun sürgündeyken gösterdiğinden çok daha yüksek bir güçlülüğü sergilemektedir. On dördüncü mektup, yolculuğu sırasındaki tehlikelerin ayrıntısını kapsamaktadır.

513) Chrysostôme'un sürgüne gönderilmesinden sonra, Theophilos, onun aleyhinde **çok büyük ve korkunç** bir kitap yazdı. Bunda, **de hostem humanitatis, sacrilegorum principem, immundum daemonem** deyimlerini kullanmaktadır. Dedğine göre, Chrysostôme, ruhunu şeytana kaptırmıştı. Ve, göreceği ceza, mümkün olsa da, işlediği suçlarının korkunçluğuna denk düşseydi, diye eklemektedir. Aziz Hiyeronimus, dostu Theophilos'un başvurusu üzerine bu dinsel kitabı Yunancadan Lâtinceye çevirdi (Bk. Facundus Hermian., **Defens. pro 3 Capitul.**, I. VI, b6. V, Sirmond'ca yayınlanmıştır. **Opera**, cilt II, 595, 596, 597.) .

514) Adı, ardılı Atticus'çe, Konstantinopolis kilisesinin (diptyque)'lerine konuldu (İ.S. 418). On yıl sonra, bir aziz olarak saygınlıştırıldı. Amcası Thephilos'un yerini ve nefretini kalıtçı olarak alan Kiril (Cyrille), bunları istemeyerek büyük tiksintiyle reddetti. (Bk. Facund. Hermian., I. IV, b6. 1; Tillemont, Mém. Eccles, cilt XIV, s. 277-283.).

515) Socrate, I. VII, b6. 45, Théodore, I. V, 3. 36. Bu olay, onun ardılığını tanımayı reddetmiş olan Jounnit'leri yatıştırarak yola getirdi. Yaşamı sırasında Joanit'ler, Konstantinopolis'in dine koyu biçimde bağlı (Ortodoks) papazlar topluluğu olarak katoliklerden saygı görü-

yorlardı. Onların ayak diremeleri mezhep sapkınlığı gibi bir durum yaratmıştı.

516) Kimi yazarlara göre (Baronius, *Annal. Eccles.* I.S. 438, n. 9, 10), cesedi, imparatorca bir özür dileme ve çağrı mektubundan sonra başkente taşınmıştır.

517) Zosime, I. V, s. 315. Gidişatındaki bozukluk üzerine en küçük bir kanıt göstermeden imparatoriçenin namusuna dil uzatmak yanlış olsa gerektir. Ayrıca, meşruluğunu şüpheli gördüğü bir hükümdarın yönetimi altında yaşamayı ve yazmayı göze almış olan bu suçlayıcının durumu daha da şaşırtıcıdır. Bu öykü beiki, gizlice okuyan ve birbirine aktaran putperestlerin bir fesat birliği için yazılmıştır. (Tillemont, *İmparatorlar Tarihi*, cilt V, s. 782, Eudoksiya'yı suçlamak için düzenlenmiş gibidir.)

518) Porphyre de Gaza (Gazza). Onun bu gayretkeşliği, bu kentteki sekiz payen tapınağını yıkmaya emrini aldığı zaman kendini göstermişti. (Bk. yaşamının ilginç ayrıntıları, Baronius, I.S. 401, n. 17-51). Aslı Yunanca, belki de Siriak (Syriaque)'çe, gözde çömezi olan bir keşiş'çe yazılmıştır.

519) Philostorge, I. XI, b. 8, ve Godefrol, *Dissertat*, s. 457.

520) Hiyeonimus (cilt VI, s. 73-76), yerle gök arasında kalın bir bulut oluşturan ve Filistin tarlalarını kaplayan çekirgelerin yok edici akınına çarpıcı bir tablo halinde anlatmaktadır. Elverişli bir rüzgâr bunların bir bölümünü Lut gölüne, bir bölümünü de Akdeniz'e sürükledi.

521) Procope, de Bell. Persic., I. I, b. 2, s. 8, baskı Louv.

522) Agathias, I. IV, s. 136, 137. Bu geleneğin gerçeğini kabul ediyorsa da, yazılarında anıya ilk yer verenin Procope olduğuna inandığını söylemektedir. Tillemont (*Histoire des Empereurs*, cilt VI, s. 597) bu masalı çok ussal biçimde değerlendiriyor. Eleştirisi hiçbir kilise otoritesince yalanlanmamıştır. Procope de, Agathias da yarı yarıya putperest'diler.

523) Socrate, I. VII, b. I. Anthemius, Constancius'ün bakanlarından ve bu addaki imparatorun büyük babası olan Philippe'in torunuydu. Pers elçiliğinden dönüşünde, 405 yılında (Consulus) ve Doğu praefectus praetorium'u seçildi. Yaklaşık on yıl süreyle (praetura)'lığı sürdürdü. (Bk. Godefroi'daki övülmesine, Kodeks Theodosius, cilt VI, s. 350; Tillemont, *Histoire des Empereurs*, cilt VI, s. 1, v.b.).

524) Sozomene, I. IX, b. 5. Kimi Scyrres'leri Bithynia'daki Olym-

pus (Uludağ)'da çalıştıklarını ve uluslarının son kalıntıları olduklarını sandığını söylemektedir.

525) Kodeks Theodossius, I. VII, baş. XVII; I. XV, baş. I, yasa 49.

526) Sozomene, üç bölümü Pulchérie'nin savunmasına ayırdı (I. IX, bō. 1, 2, 3), ve Tillemont (*Mémoires Ecclesiastiques*, cilt XV, s. 171, 184) erden (bâkire) ve imparatoriçe aziz Pulchérie'yi övmek üzere ayrı bir makale yazdı.

527) Suidas (*Excerpta*, s. 68, *In Script. Bysant.*) Nestorien'lerin yetkesine dayanarak, Pulchérie'nin, kurucularına, genç Paulinus'le içli dışlı olmasını ve kardeşi Theodossius'le gizli zinâda bulunmasını kınadığı için kızıp öfkелendiğini ileri sürmektedir.

528) Bk. Ducange, *Famîl. Bysantin.*, s. 70. Theodossius'ün büyük kızı Flaccilla, erkek kardeşi Arkadius'ten önce öldü, ya da 431 yılına dek yaşadıysa bile vücut ya da ruh rahatsızlıkları, onu olasılıkla soyunun onurlarını kullanmaktan yoksun bıraktı.

529) Düşlerinde, kırk şehitlerin gömülü olduğu yerler ona mâlûm olmuştu. Bu şehitlere mezar olan yerlere, Konstantinopolis'li bir hanımın evi ve bahçesi kurulmuş, Makedonyalı keşişlerin manastırı yapılmıştı. En son olarak da, İ.S. 397'de consulus olmuş Cesarius'ün yaptırdığı Aziz Tyrsus kilisesi aynı yeri kaplamaktaydı. Bu azizlerin yattıkları tümünden unutulmuştu. Din bilgini Jortin'in iyiliksever isteğine karşın, Pulchérie'nin bu dinsel aldatmacaya birilerinden etkilenecek kapıldığından şüphe etmemek olası değildir. İmparatoriçe o sırada otuzbeş yaşında bulunuyordu.

530) Birçok konularda uygunluk içerisinde olan iki kilsle tarihçisi arasında dikkate değer bir karşıtlık vardır. Sozomene (I. IX, bō. 1) Pülşeri'nin imparatorluğu yönettiğini ve kardeşinin eğitimini yönlendirdiğini söyleyerek onu övüyor. Socrate ise, imparatorun uzun uzun övgüsünü yapıyor ve Pulchérie'nin değerliliğinden hiçbir biçimde söz etmiyor (I. VII, bō. 22-42). Philostorge (I. XII, bō. 7). Pulchérie'nin etkisinden bir saray insanının etkisi gibi söz ediyor. Suidas (*Excerpt.* s. 53) Theodosius'un gerçek karakterini çizmektedir, ve ben, çağımız Yunanlılarından kimi bilgiler edinerek Tillemont'ün izinden (cilt VI, s. 25) yürüdüm.

531) Théodoret, I. V, bō. 37. Dindarlığı ve derin bilginliğiyle çağının en saygıya değer insanlarından biri olan piskopos Cyrrhe, Theodosius'ün dinsel yasalara boyun eğmesini alkışlamaktadır.

532) Socrate (I. VII, b6. 21) Athenaïs'i bir Atinalı filozofun kızı olarak gösteriyor. Onun vaftizinden, evlenmesinden ve şiiirsel yeteneklerinden söz ediyor. Jean Malala bu öyküyü anlatmış olan en eski yazardır (Kısım 11, s. 20, 21, baskı Venet., 1733), ve Pasch. Kroniği (s. 311, 312). Bu yazarlar olasılıkla imparatoriçe Eudoksiya'nın özgün portresini görmüşlerdir. Zamanımız Yunanlıları Zonare, Sedrenus, v.b., varsayım için yetenekten çok eğilim gösterdiler. Ben, yaşını saptamaya —Nicephore'un bilgisine dayanarak— çalıştım. Bir roman yazarı, genç Teodosius'ü de'l divaneye döndürdüğü Athenaïs'in yirmi sekiz yaşında olabileceğini imgeleyemez bile.

533) Socrate, I. VII, b6. 21; Photius, s. 413-420. Homeros'tan yapılan derleme bugün de mevcuttur ve birçok kez basılmıştır. Ne var ki, eleştirmenler bu tatsız derlemenin Eudoksiya'nın olmadığını savunmaktadırlar. (Bk. Fabricius, Biblioth. Groec., cilt I, s. 357). Ionia, ya da Masallar ve Tarih Sözlüğü, Eudoksiya adında olup onbirinci yüzyılda yaşamış başka bir imparatoriçe'ce derlenmiştir ve bu kitap, el yazması olarak, bugün mevcuttur.

534) Baronius (Annal. Ecclés., I.S. 438, 439) uzdilli ve zengin üsluplu olmakla birlikte, en özgün ve aslına uygun olay'arla düzmece olayları, aldırış etmeden birbirine karıştırmakla suçlandırılmaktadır.

535) Eudoksiya'nın gözden düşmesiyle ilgili bu kısaltılmış öyküde ben de, Evagrius'ün (I. I, b6. 21) ve Kont Marcellinus'ün dillerini tutmuş olmalarına öykündüm (in Chron., I.S., 440-444). Sonuncusu'nca saptanmış iki gerçek tarih, Yunanlılarca ileri sürülen varsayımların büyük bir bölümünü ortadan kaldırmaktadır. Ün'ü (histoire de la pome), v.b. binbir gece masallarından biri gibidir.

536) Priscus (in Excerpt. Legat., s. 69), o çağın insanı ve saray mensubu olarak ondan, onursal ya da saygın bir san eklemeksizin, Ate-nais ve Eudoksiya adlarıyla söz etmektedir.

537) Eudoxle'nin iki haccıyla Kudüs'deki uzun süre kalışına, dine bağlılığına ve sadakalarına ilişkin olarak, bk. Socrate (I. VII, b6. 47) ve Evagrius (I. I, b6. 20, 21, 22). Pasch'in Kroniği kimi zaman danışılmaya değer, ve Antakya tarihli için de Jean Malala'nın yetkesi bir kenara atılmamalıdır. Ancak bir özetini gördüğüm râhip Guénée'nin Filistin'in verimliliği üzerine bir anısı, Eudoksiya'nın yaptığı bağışların tutarını 20,488 altın lira, yaklaşık yirmi milyon Frank olarak hesaplamaktadır.

538) Theodoret, I. V, bō. 39; Tillemont, Kilise Anıları, cilt XII, s. 356-364; Assemani, Biblioth. Orient., cilt III, s. 396; cilt IV, s. 61. Theodoret, Abdas'ın işlevini kınıyor, ama şehitlik acısına gösterdiği sabrı da övüyor. Bense, hukuka aykırı olarak işlenmiş ve meydana getirilmiş bir zararı gidermeyi savunan ilkeleri iyice kavrayamıyorum.

539) Pers savaşı konusunda Socrate'yı yeğlemek gerekir (I. VII, bō. 18, 19, 20, 21). Ayrıca, Pasch'ın ve Marcellinus ile Ma'ala'nın kroniklerle de yararlı olabilir.

540) Armenia krallığının yıkılması ve paylaşılmasıyla ilgili bu öykü, Moïse de Chorene'in Armenia Tarihi adlı eserinin üçüncü kitabından alınmıştır. Bir tarihçide bulunması gereken niteliklere sâhip olmamakla birlikte, yerel bilgileri, tutkuları ve öngörülerini memleket halkından biri olduğunu ve o çağda yaşadığını göstermektedir. Procopë (de AE dificiis, I. III, bō. 1-5) ise aynı olayları çok değişik biçimde anlatmaktadır. En olası hal ve koşulları —Moïse de Chorene'in öyküsüne oldukça az aykırı olanları— Procopë'den aldım.

541) Batı Ermenileri, ibadetlerinde ve dinsel sorunlarında Yunan yazısından ve dilinden yararlanıyorlardı. Persler ise Doğu eyaletlerinde bu dilin kullanılmasını yasaklamışlardı. Onlar da, beşinci yüzyıl başına dek (Syrlaque) dilinden yararlanmışlar ve ondan sonrası için Ermenice harfler icad ederek İncil'i bu harflerle Ermenice'ye çevirmişlerdir. Bu olgu kilise ile ulusun Konstantinopolis ile bağlantısını zayıflatmıştır.

542) Moïse de Chorën, I. III, bō. 49, s. 309 ve s. 558; Procopë, de A'dificiis, I. III, bō. 5. Theodosiopolis, çağımız Erzurum'unun doğusunda bu kente otuzbeş mli uzaklıkta bu'unmaktaydı. (Bk. d'Anville, Geographie anaenne, cilt II, s. 99, 100.).

543) Moïse de Chorène, I. III, bō. 63, s. 316. Armenia havârlısı aziz Gregoryan'ın tarikatına göre, arşövek, her zaman kral allesinden olurdu. Böylece taç ile arşövek'in âyin başlığı birleşerek güçler dengelenirdi.

544) Arsace'ler soyunun bir kolu, olasılıkla satrap sanı ve yetkisiyle varlıklarını sürdürdü. (Bk. Moïse de Chorène, I. III, bō. 65, s. 321.).

545) Antiochus - Sidetes bozgunundan hemen sonra Valarsae, Part kralı olan kardeşi tarafından Armenia kralı olarak atandı (Moïse de Chorène, I. II, bō. 2, s. 85) — İsa'dan yüzotuz yıl önce —. Son kralların saltanatıyla ilgili belirsiz zamanlara gitmeden açıkça görül-

düğü üzere Armenia krallığı Kadıköy (Kalseduan) konsili'nden sonra yıkılmıştır. (İ.S. 431, I. III, b. 61, s. 312), Bu da Pers'lerde 420'den 440'a dek saltanatı kalan kral Behram ya da Veramus zamanına rastlar. (I. III, b. 64, s. 317). (Bk. Assemani, Bibliot. Orient., cilt III, s. 396).

546) İşte Olymp'odore'nin ku'landığı deyimler bunlardır (ap. Phot., s. 197). Hiç kuşkusuz, Muhammet'in, kızı Fâtîme'yi onurlandıran okşamarına yollama yapmaktadır. **Quando**, demiştir peygamber, **quando subit mihi desiderium paradisi, oscular eam, et ingero linguam meam in os ejus**. Ne var ki, tansıklar ve gizemler bu nefis istekleri mâzur kılmaktaydı. Bu küçük tarih olgusu, Kur'an'ın çevirisi ve reddi'nde sayın peder Maracci tarafından açıklanmıştır.

547) Batı imparatorluğundaki evrimler için, bk. Olympiodore (ap. Phot., s. 192, 193-196, 197-200); Sozomene (I. IX, b. 16); Socrate (I. VII, b. 23, 24); Philostorge (I. XII, b. 10, 11); Godefroi (Dissert., s. 486); Procope (de Bell. Vandal., I. I, b. 3, s. 182, 183); Theophanes (in Chronograph., s. 72, 73); ve Chronique (kronik)'ler.

548) Bk. Grotius, **de Jure Belli et Pacis**, I. II, b. 7. İmparatorlukta ardılığın, zaman, hiyle, şiddet v.b. gibi çeşitli hal ve koşullarla gösterdiği çelişkili değişikliklere göre ussal bir hukuk düzeni kurmak için boşyere uğraştı.

549) O çağın yazarları Valentinianus'un Ravenna'da ya da Roma'da taç giydiği konusunda bir söz söylememektedirler. (Bk. Muratori, **Annali d'Italia**, cilt IV, s. 139.) Bu belirsizlikte, Roma sentaosu için bir saygı gösterilmiş olmasına inanmaktan sevineceğim.

550) Comte de Buat (Histoire des Peuples de l'Europe, cilt VII, s. 292-300) bu ayrılmanın güdülerini açıklamak, sonuçlarını gözlemlemek suretiyle gerçeği ortaya koymuştur.

551) Bk. Teodosius'un, Büyük Teodosius Kodeksi'nin onadığını ve yayımladığını bildiren ilk beyanname (İ.S. 438). O dönemden yaklaşık kırk yıl önce, yasama birliği —bir istisnasıyla— kabul edilmişti. Pouille ve Ka'abra kentlerinde çok kalabalık olarak bulunan Yahudiler, kendilerini belediye yükümlülüklerinin dışında tutan bir Doğu yasasını ortaya çıkardılar (Kodeks Teod., I. XVI, baş. 8, yasa 13), ve imparator, bir buyrultu ile bu yasayı tanımamak zorunda bırakıldı. **Quam constat meis partibus esse damnosam**. (Kodeks Teod., I. XI, cilt I, yasa 158).

552) Cassiodore (**Varlat.**, I. XI, Mektuplar 1, s. 238) Plasiya ile Amalasuntha'nın nâipliklerini karşılaştırdı. Valentinianus'ün annesindeki zayıflığı kınıyor, Ostrogotların kraliçesindeki erdemleri yüceltiyor.

553) Philostorge (I. XII, bō. 12) ve Gdefroi'nin Dissertation'u (s. 493, v.b.), Renatus Frigeridus (**ap. Gregor. Turon.**, I. II, bō. 8, ve cilt II, s. 163). Actius, ünlü İskit eyaleti vatandaşı ve süvari kuvvetleri başkomutanı Gaudentius'ün oğluydu. Annesi soylu ve varlıklı bir İtalyan ailesindendi. Aetius, çok genç yaşından beri, asker ve tutak (rehine) olarak, barbarlarla ilişki kurmuştu.

554) Bonifasius'ün ırası üzerine kanı edinmek için bk. Olympiodore (**ap. Phot.**, 196), Saint Augustin (**ap. Tillemont**, Kilise anıları, cilt XIII, s. 712-715-886). Hippone piskoposu, büyük sözlerle sâililik (iffet) isteğinde bulunduktan sonra bir Ariusçü kadınla ikinci kez evlenen ve bundan başka, evinde nikâhsız kadın bulundurmasından şüphe.enilen dostunun günahı için üzölmektedir.

555) Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, bō. 3, 4, s. 182-186) Aetius'ün kallesliğini, Bonifasius'ün başkaldırmasını ve Afrika'nın elden gidişini anlatmaktadır. Başka tanıklıklarla da doğrulanmış bu tarih olayı (Bk. Ruinart, **Hist. Persecut. Vandal.**, s. 420, 421), eski ve yeni saray entrikalarına uygun biçimdedir. Bonifasius, sonradan pişmanlık getirmişti.

556) Bk. Prosper'in ve Idacius'ün Kronikleri. Salvien (**de Gubernat. Dei.**, I. VII, s. 246, Paris, 1608) Vandalların utkusunu onların din-dar oluşuna bağlıyor. Oruç tutuyorlar, dua ediyorlar ve silahlarının ucunda İncil taşıyorlardı.

557) «Gizericus, statura mediocris, et equi casu claudicans, animo profundus, sermone rarus, luxuriae contemptor, irâ turbidus, habendi cupidus, ad sollicitandas gentes providentissimus, semina contentionum jacere, odia miscere paratus.» (Jornandes, **de Rebus getlicis**, bō. 33, s. 657.) Bu portre, ussal ve çok gerçekçilikle yapıldığı için, Cassiodore'nin Gotlar'ın Tarihi'nden alıntılanmış olması gerekir.

558) Bk. Idacius'ün Kroniği. İspanyol ve o çağdan olan bu piskopos, Ekim 2444'de başlayan İbrani (Abraham) yılının mayıs ayında Vandalların geçtiğini söylüyor. Yaklaşık olarak İ.S. 429 yılına rastlayan bu tarih, adı İsidore olan başka bir piskopos'ça da doğrulanmaktadır. Bu kanı, olayı iki yıl önce gösteren yazarlarınkından yeğ görünmektedir. (Bk. **Pagi Gritica**, cilt II, s. 205, v.b.)

559) Procope (de Bell. Vandal., I. I, b. 5, s. 190) ile Vitensls (de Persecutione Vandal., I. I, b. 1, s. 3, baskı: Rumart)'ı karşılaştırınız. Idacius, Genserik'in İspanya'yı boşalttığını söylüyor, cum Vandalis omnibus eorumque familiis. Ve Possidius (in Vit. Augustin., b. 28, apud Ruinar., s. 427) onun ordusunu şöyle betimliyor: manus ingens Immanium gentium Vandalorum et Alanorum, commixtam secum habens Gothorum gentem, aliarumque diversarum personarum.

560) Mağriplilerin töreleriyle ilgili olarak, bk. Procope, de Bell. Vandal., I. II, b. 6, s. 249; yüzleri ve renkleri için de. B. de Buffon, Hist. Natur., cilt III, s. 430. Procope, genellikle diyor ki. Mağripliler, Valentinianus'un ölümünden önce Vandallara bağlıydı. (de Bell. Vandal., I. I, b. 5, s. 190). Olasıdır ki, bağımsız oymakların tümü bu siyasal düzeni benimsemişlerdi.

561) Bk. Tillemont (Kilise Anıları, cilt XIII, s. 516-558), ve Optatus'un sonunda Dupin'ce yayımlanmış özgün anıtlarda kıyımın tüm akışı (s. 323-515).

562) Kartaca toplantısında Donatist piskoposların sayısı İkiyüz yetmiş dokuz'du ve tüm sayılarının dörtyüz'e yükseldiğini söylemişlerdi. Katolikler ise İkiyüz seksen altı kişi olarak orada bulunuyorlardı. Yüz yirmi gelmemişti ve altmış dört piskoposluk kadrosu da boştu.

563) Kodeks Teodosius'un onaltıncı kitabının beşinci başlığı, 400'üncü yıldan 428 yılına değin imparatorlarca Donatist'lere karşı yayımlanmış çok sayıda yasayı kapsamaktadır. En sert ve en etkilisi Honorius'ce İ.S. 414'de yayımlanmış olanıdır.

564) Aziz Augustinus, mezhep sapkınlarına karşı tutulması gereken davranışla ilgili kanısında değişiklik yaptı. Bay Locke, Denemeler'ine, aziz'in Manikeen'ler üzerine söylemiş olduğu acımalı ve hoşgörülü sözlerini almıştır (cilt III, s. 469). Ünlü Byle (cilt II, s. 445-496). Donatistlerin zulmünü haklı göstermek üzere piskopos Hippone'nin yaşlılığında ileri sürdüğü kanıtları çürüttü. Bu denli açık bir dâvada Byle'nin yeteneğine ve uzdilliğine gerek yoktu.

565) Bk. Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 586, 592, 806. Donatist'ler, kendi aralarında da bu gönüllü şehitlerden binlercesi bulunduğunu söyleyerek övünmekteydiler. Augustinus, be'ki de haklı olarak, sayıyı çok abarttıklarını söylemektedir. Ayrıca, öbür dünyada olacağı gibi, bu dünyada da kimli insanların yanmasının iyi olacağını sözlerine eklemektedir.

566) Aziz Augustinus'e ve Theodoret'ye göre, Donatist'ler, Censerik'in tuttuğu Arius'çu mezhebinin ilkelerine üstünlük tanıyorlardı. (Tillemont, Mémoires Ecclesiastiques, cilt VI, s. 68.).

567) Bk. Baronius, Annal. Eccles., I.S. 428, no. 7, I.S. 439, no. 35. Büyük olayların nedenini gökte olduğu denli yerde de aramak eğilimindeki kardinal Donatist'lerle Vandal'lar arasında bir bağlantı görmeden edemedi. Barbarların egemenliği altında Afrika mezhep sapkınları, kendi âlemlerinde, yüz yıl süren bir dıngınlık içerisinde kaldırlarsa da, bu sürenin sonunda yeni kıyımlar onları unutulmuşluk dünyasından çekip çıkardı. (Bk. Tillemont, Mémoires Eccles., cilt VI, s. 192, v.b.).

568) Aziz Augustinus, Bonifasius'ün yanlıından ya da onu etkilemiş olan güdülerden söz etmeksizin, içinde bulunduğu tehlikeli ve suçlu durumdan çekilip kurtulmasını, hristiyan ve uyruk olarak görevlerini yerine getirmesini ve, kurtulmasını, karısından izin alarak, yaşamının bundan sonrasını bekârlık ve tevbe-istiğfâr içerisinde geçirmesini dostuna yazdı. (Tillemont, Kilise Anıları, cilt XIII, s. 890.). Piskopos, arabulucu olan Darius'ün yakın dostuydu. (Id. cilt XIII, s. 928.).

569) Afrika'daki acılara ilişkin olarak özgün inlemeler vardır: 1° Kartaca piskoposu Capréus'ün, Efes konsilinde hazır bulunmayışının mâzereti olarak yazdığı mektup (ap. Ruinart., s. 429); 2° meslekdaşı Possidius tarafından yazılan Augustinus'ün Yaşamı (ap. Ruinart., s. 427); 3° Victor Vitensis'in Vandallar'ın işkenceleri Tarihi (I. I, bô. 1, 2, 3, baskı Ruinart.). Olaydan altmış yıl sonra çizilen son tabloda, yazarın tutkuları olayların gerçekliğinden daha çok tanıtılıyor.

570) Bk. Cellarius (Geograph. antiq., cilt II, kısım 2, s. 112); heon Africanus (in Ramusio, cilt I, fo 70); Afrique de Marmol (cilt II, s. 434-437); Shaw'un Gezileri (s. 46, 47). Eski Hippo Regius, yedinci yüzyılda Araplar'ca tamâmiyle yıkıldı. Ne var ki, onun araç ve gereçleriyle, eskisinden iki mil uzakta yeni bir kent kurdular. Bu yeni kentte onaltıncı yüzyılda yaklaşık yüz aile oturuyordu ve el sanatlarıyla uğraşıyorlardı; gürültücü insanlardı. Dolayındaki topraklar, havasının temizliği, verimliliği ve çok güzel meyveleriyle ün salmıştı.

571) Tillemont'un yazdığı aziz Augustinus'ün Yaşamı, bin sayfadan çok tutan bir cildi doldurmaktadır (Mémoires Eccles., cilt XIII, in 4°). Bilgin yazar Jansénisme'in temellerinden birine dek övgüsünü yaygınlaştırmıştır.

572) Her ne denli Gennadius herkesin aziz Augustinus'un yapıtlarını okuduğuna, hattâ topladığına şüphe ile bakmasına karşın Victor Vitensis'in (de persecut. Vandal., I. I, bō. 3) anlatması böyledir. (Bk. Hiyeeron:mus'ün Eserleri, cilt I, s. 319, in. **Gatalog. Scriptor. Eccles.**). Birçok kez basılmışlardır; Dupin (Biblioth. Eccles., cilt III, s. 158-247). Benedictlon'lar baskısından aldığı çok tatmin ed.ci bir özet yayımlamıştır. Ben de **İtiraflar ve Tanrı kenti'**ni okudum.

573) Gençliğinde (**İtiraflar**, I. 14) aziz Augustinus, Yunanca öğrenmeyi ihmal etmişti; o dilden nefret ediyordu. Platoncuları da Latince çevirisinden okuduğunu saf yürekle dile getirmiştir (**İtiraflar**, VII, 9). Kimi yeni zaman eleştirmen'eri, onu, kutsal kitapların açıklanmasında —Yunanca'yı bilmemesi yüzünden— yetersiz durumda görmüşlerdir. Çiçeron'la Quintilianus'ün anlaşılması için de bir retorik hocasına gerek görmüşlerdir.

574) Bu sorunlar, aziz Paulus zamanından aziz Augustin'e dek pek seyrek olarak canlanmıştı. Öğrendiğime göre Yunanlı patrikler Pelagienler'inkine benzer duyguları benimsemektedirler ve aziz Augustinus'ün ortodoks'uğu Manikeenler'in öğretisinden alınmıştır.

575) Roma kilisesi, aziz Augustinus'ü azizler arasına katmış, Calvin'i ise kargışlamış (lânetlemiş)'ti. Bununla birlikte, kanıları arasındaki ayrım pek de belirgin olmadığından, hattâ dinbilimsel bir mikroskopla bile buna olanak bulunmadığından, Molinist'ler, aziz'in yetkisiyle ezildiler, ve Jansenistler, bir mezhep sapkınıyla benzerlikleri yüzünden, onursuz hale getirildiler. Protestan Ermeniler ise bir kenarda durmakta ve karşılıklı olarak çekışenlerin haline gülmektedirler. (Bk. Le Clerc'in ilginç bir d'insel tartışmalar koleksiyonu, Biblioth. Univers., cilt XIV, s. 144-398.). Belki de bugün çok yansız bir filozof, Romalılara yazılmış mektup üzerine bir Ermeni Eleştirisini okuyunca o da buna gülecektir.

576) Ducange, **Fam. Bysant.**, s. 67. Madalyonun bir yüzünde Valentinianus'ün başı, arka yüzündeyse, bir zafer arabasına binmiş, dört at koşu'muş, bir elinde kırbaç, öbüründe bir hurma dalı olduğu halde Bonifasius bulunmaktaydı. Öbür birtakım madalyalardaysa, arabaya dört geyik sürüldüğü görülmektedir, ki bu amblemin alay için yapıldığı akla gelebilir. Bir imparatorun simgesinin arka yüzünde başka bir konunun temsil edilmesine başka bir örnek gösterilebileceğini sanmıyo-

rum. (Bk. Madalyalar Bilimi, peder Jobert, cilt I, s. 132-150, baskı 1739, baron de la Bastie.).

577) Procope (de Bell. Vandal., I. I, b6. 3, s. 185) Bonifasius'un tarihini onun İtalya'ya dönüşüne dek sürdürüyor. Prosper ve Marcellinus ölümünden söz ediyorlar. Marcellinus'e göre, kavganın başından beri, Aetius, kullanılması âdet olmayan çok uzun bir mızrak edinmiş bulunuyordu. Bu durum garip bir çatışmayı belirtmektedir.

578) Bk. Procope, de Bell. Vandal., I. I, b6. 4, s. 186. Valentinianus, Nümidya ve Moritanyalı uyrukları için birçok insansal yasalar yayımladı. Borçlarının çok büyük bir bölümünü ödemekten onları başışık tuttu, haraçlarını sekizde bir'e indirdi ve, yargıçlarının verdiği kararları Roma'da temyiz edebilme hakkını onlara tanıdı. (Kodeks Teodosius, cilt VI, Novell., s. 11, 12).

579) Victor Vitensis, de persecut. Vandal., I. II, b6. 5, s. 26. Prosper'in kroniği (İ.S. 442)'nde Genserik'in, uyrukları üzerinde yaptığı zulümler çok ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

580) Possidius, in Vit. Augustinus., b6. 28; ap. Rulnart., s. 428.

581) Idacius, Isidore, Prosper ve Marcellinus'un Kroniklerine bakınız. Hepsi Kartaca baskınının hangi yılda yapıldığı üzerinde birleşiyorlarsa da günü üzerinde ayrılıyorlar.

582) Kartaca için yapılan bu betim'eme, dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki durumu için yapılmıştır: **Expositio totius Mundi** (s. 17, 18, küçük coğrafyacılardan üçüncü cildinde), d'Ausone (de claris Urb'bus, s. 228, 229) ve başlıca de Salvien (de Cubernatione Dei, I. VII, s. 257, 258). Notitia'nın Kartaca'da ne tersaneden, ne bir kamuya ayrılmış yapıdan söz etmeyip yalnızca kadınlar atelyesi demek olan **gynicoeum'u** söylemesine şaşıtm.

583) **Expositio totius Mundi'nin** adı bilinmeyen yazarı, barbar Lâtincesiyle memleketi ha'kıyla karşılaştırmakta, ve, iyi niyetten yoksun olanlar için soğuk bir tutumla şunları eklemektedir: **difficile autem inter eos invenitur bonus, tamen in multis pauci boni esse passunt** (s. 18).

584) Onun dediğine göre her ülkenin özel kusurları Kartaca'da buluşup toplanmışlardı. (I. VII, s. 257). Afrikalılar gözde kusurlarına övünüyorlardı. **Et illi se magis virilis fortitudinis esse credebant, qui maxime viros facminei usus probrositate fregissent** (s. 268). Kartaca sokaklarında, kadın davranışları, havası ve tutumunda ahlâksız sefillerle

karşılaşıyordu (s. 264). Yolda bir papaza rastlanılacak olursa kovalanıyor ve herkesin önünde ona hakaret ediliyordu; **detestantibus ridentium cachinnis** (s. 289).

585) Procope ile (**de Bell. Vand**, I. I, b. 5, s. 189, 190) Victor **Vitensis'i** (**de Persecut. Vandal.**, I. I, b. 4) karşılaştırınız.

586) Ruinart (s. 444-457) Theodoret'den ve başka birtakım yazarlardan, Kartacalıların gerçek ya da öyküsel serüvenlerini toplamıştır.

587) Bir masalda, hal ve koşulların seçimi pek önemli değildir. Bununla birlikte, Syriaque'dan Tours'lu Gregorius'ün özenli tercüme ettiği öyküyü tam olarak izledim (**de Gloriâ Martyrum**, I. I, b. 95; **in maxim. Bill. Patrum**, cilt II, s. 856); Yunanlıların kendi şehitleri için yazdıklarından (**ap. Phot**, s. 1400, 1401), ve patrik Eutymius'ün yıllık tarihlerinden (cilt I, s. 391-531-532-535, **vers. Pocock**).

588) Assemani (**Bibl. Orient.**, cilt I, s. 336, 338)'nin sözünü ettiği iki syriaque yazarı yedi uyuyanların dirilmelerini 736 (İ.S. 425) ya da 748 (İ.S. 437) yılında göstermektedirler. Photius'ün okuduğu Yunan belgeleri tarih olarak, İ.S. 439, ya da 446 yılına rastlayan Teodosius'ün otuz sekizinci saltanat tarihini ileri sürmektedirler. Decius'ün yaptığı kıyımdan beri geçen zamanı saptamak kolaydır, ve üçyüz ya da dört-yüz yıllık bir arayı varsaymak için Muhammet'le efsanelerin yapıcıları tam anlamıyla bunu bilmemiş olmalıydılar.

589) Syriaque kilisesinin ortodoks babalarından biri olan Jacques, İ.S. 452'de doğdu. Vaazlarını İ.S. 474'de yazmaya başladı. Sarug bölgesinde Batna piskoposluğuna getirildi ve Mezopotamya eyaletinde bulundu (İ.S. 519); 521 yılında öldü. (Assemani, cilt I, s. 289). (**de Pueris Ephesinis vaazı için Bk.** s. 335-339). Assemani'nin Baronius'ün itirazlarını yanıtlayacak yerde Sarug'lu Jak'ın metnini çevirmiş olmasını isterdim.

590) Bk. **Acta Sanctorum** — Bollandistlerin — (mensis Julii) cilt VI, s. 375-397. Bu kapsamlı azizler takvimi yüz yirmi altı yılı (1644-1770) kapsıyor ve elli in-folio cilt tutuyor, en son 7 ekime geliyor. Cizvit (Jesuite)'lerin bundan söz etmemeleri, çok sayıda öykü ve bağnazlık buluşları arasında ilginç, tarihsel ve felsefesal izleri bulunmayanları almamış olmalarından ileri gelmiştir.

591) Bk. Maracci, Alcoran, Sûre, XVIII, cilt II, s. 420-427; ve cilt I, kısım IV, s. 103. Muhammet'in bu öyküye verdiği biçim zevkli ve

ussal bir yenilik getirmemektedir. Yedi uyuyanların bir de köpeği (al Rahim) olduğunu, mağarayı aydınlatmamak için güneşin günde iki kez olağan seyrini değiştirdiğini öyküye eklemiştir. Ayrıca Tanrı'nın da, uyuyanların vücutları çürümesin diye onları zaman zaman sağdan sola döndürdüğünü süreye geçirmiştir.

592) Bk. d'Herbelot, *Biblioth. Orient.*, s. 139, ve Renaudot, *Hist. Patriarch. Alexançrin.*, s. 39, 40.

593) Akuile diyakozu Paul (de Gestis Langobardorum, I. I, bō. 4, s. 745, 746, baskı Grot.) sekizinci yüzyılın sonuna doğru yaşamış Paul, Kuzeyin yedi Uyuyanı'nı Okyanus kıyısında bir kayanın a'tındaki mağara-ya koymuştur. Onların uzun uykusuna barbarlar saygı göstermişlerdir. Giysilerinden Romalı olduk'arı anlaşılmıyormuş... diyakoz, bunların, inançsız olan oradaki insanları hak dinine sokmakla görevlendirilmiş olduklarını sanmaktadır.

594) Attila'nın tarihi üzerine Jornandes'de (ke Rebus Geticis, bō. 35-50, s. 660-668, baskı Grot.) ve Priscus'de (*Excerpta de Legationibus*, s. 33-76, Paris, 1648) gerçek bilgiler bulunabilir. Onikinci yüzyılda Juvençus Caecillus Calanus Dalmatinus, ve Onaltıncı yüzyılda arşövek Nicolas Olaüs'ün (Bk. Cermenler Tarihi, Mascou, IX, 23, ve Ossewazioni Litterarie, Maffey, cilt I, s. 88, 89.) Attila'nın yaşamıyla ilgili olarak yazdıklarını okumadım. Yeni zaman Macarlarının yazdıkları tüm kitaplar o'asılıkla masalımsıdır; ve imgeleme sanatında çok bilinçli olmadıkları anlaşılmaktadır. Onlara göre Attila Galya'yı ve İtalya'yı ele geçirdiği ve çok sayıda kadınla evlendiği v.b. zaman yüz yirmi yaşındaydı. (Thwroc, *Chroniq.*, s. 1-22, in *Script. Hungar.*, cilt I, s. 76.).

595) Macaristan, arka arkaya üç İskit kolonisi'nce ele geçirildi: 1° Atti'a'nın Hunları; 2° altıncı yüzyılda Araplar; 3° (İ.S. 889) Türkler ya da Magyar'lar, ki bu üçüncüler bugünkü Macarların gerçek atalarıdır. İlk ikisiyle olan ilişkileriyse çok karanlık ve masalımsıdır. Prodomo ve Notitia (Matthieu Bel), Macaristan'ın eski ve yeni tarihyle ilgili çok ilginç ayrıntılarla doludur. Bunun üzerine yapılmış özetlemeleri, Ancienne et Moderne Bibliotekte ve Bibliotheque Raisonnée'de gördüm (cilt XVI, s. 127-175).

596) Socrate I. VII, bō. 43; Théodoret I. V, bō. 36. Kilise yazarlarının sözlerine her zaman güven duyan Tillemont, ne savaş ne de öyle

klmselerin söz konusu olmadığını bildirmektedir. (İmparatorlar Tarihi, cilt VI, s. 136-607).

597) Bk. Priscus, s. 47, 48, ve L. Histoire des Peuples de l'Europe, cilt VII, bō. 13, 14, 15.

598) Priscus, s. 39. Çağımız Macarları onu Nuh'un oğlu Cham'ı (Səm) otuzbeşinci kuşak sayarak bağlamakla birlikte babasının gerçek adını bilememektedirler. (De Buignes, Histoire des Huns, cilt II, s. 297.).

599) Jornandes'i (bō. 35, s. 661) Buffon'la (Histoire Naturelle, cilt III, s. 380). Birincisi, haklı olarak, **originis suve signa restituens**, olarak görüyordu. Attila'nın karakteri ve betimlenmesi, olasılıkla Casiodore'den alınmıştır.

600) Ebul Ferağ, Dynast., Pocock çevirisi, s. 281; Tatarların soy-kütüğü Tarihi, Abdalgazi Bahadır Han, kısım III, bō. 15; kısım IV, cilt 3; Cengiz Han'ın Yaşam Öyküsü, Petis de la Groix, I. I, bō. 1, 6. On-üçüncü yüzyılda Tataristan'ı gezen misyonerlerin anlatıları halkın düşünce ve dili üzerine bilgi vermektedir. Cengiz, Tanrı'nın oğlu, diye adlandırılmıştır, v.b., v.b..

601) «Nec templum apud eos visitur, aut de'ubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest; sed gladius, barbarico ritu, humi figitur nudus, eumque ut Martem regionum quas circum-circant praesulem verecundius colunt.» (Ammianus Marcellinus., XXXI, 2, ve Lindembroke'nin bilimsel notları.

602) Priscus bu öyküyü kendi metninde (s. 65) ve Jornandes'ten (bō. 35, s. 662) yaptığı alıntıda anlatmaktadır. Yunanlıların ve Romalıların Mars'ından yaptığı ünlü kılıcı betimleyen geleneğin ya da masalın ve İskitlerin tanrılarıyla ilgili nitelikleri ve adını açıklayabilecek durumdaydı.

603) Herodot, I. IV, bō. 62. İnsan kurban edilmelerinde, kurbanın omuzunu kesiyorlar ve kolunu kırıyorlardı. Sonra bu kolu havaya atıyorlar ve odun yığını üzerine düşerken aldığı duruma göre ilerisi için anlam çıkarıyorlardı.

604) Priscus, s. 55. Daha uygarlaşmış bir kahraman olan Augustus, kendisine bakanların gözlerini indirmesini istiyordu, ve kendi gözlerinde parıldayan kutsal ateşe dayanamadığına kendini inandırmayı arzuluyordu. (Suetone, In August., bō. 79.).

605) Buat kontu (Hist. des Peuples de l'Europe, cilt VII, s. 428,

429) kardeşini öldürmesi konusunda Attila'yı haklı göstermeye çalışıyor ve Jornandes ile o çağ kronikçilerinin tanıklıklarını reddeder görünüyor.

606) **Fortissimarum gentium dominus, qui, inauditâ ante se potentiâ, solus scythica et germanica regna possedit.** (Jornandes, b. 49, s. 684; Priscus, s. 64, 65.) Bay de Gulgnes, Çin üzerindeki bilgileriyle Attila'nın tarihi ve imparatorluğu hakkında aydınlandı.

607) Bk. Hunlar'ın Tarihi (L'Histoire des Huns, cilt II, s. 296.). Geougen'lerin inanışına göre Hunlar, istedikleri zaman yağmur yağdırabilir, rüzgârları ve fırtınaları devindirebilirlerdi. Bu şaşılacak kuvvet **gezzi** taşından geliyor, diye biliniyordu. Ondördüncü yüzyılın müslüman Tatarları savaşı kaybetmelerini bu taşın sihirli gücünden bildiler. (Bk. Şerâfettin Ali, Timur bey Tarihi, cilt I, s. 82-83.).

608) Jornandes, b. 35, s. 661; b. 37, s. 667. (Bk. Tillemont, Hist. des Empereurs, cilt VI, s. 129-138.) Corneille, uyuğu olan krallara karşı takındığı gururlu davranışı çizmektedir.

İki kralımız gelmediler.. On'ara densin ki,

Kendilerini çok beklettiler, Attila'nın canı sıkılıyor.

İki kral büyük politikacılar ve sevgili aşıklar gibi betimlenmiş... Tüm oyun, dehâsını göstermeden şâirin yanılgılarından başka bir şey içermemektedir.

609) Alii per caspla claustra

Armaniasque nives, Inopino tramite ducti

Invadunt Orientis opes; jam parcuia fumant

Cappadocum, volucrumque parens Argaeus equorum

Jam rubet altus Halys, nec se defendit Iniquo

Monte Cilix; Syriae tractus vastantur amoeni;

Assuetumque choris et laetâ plebe canorum,

Proterit Imbellem sonipes hostilis Orontem.

Claudianus, In Rufinus, l. II, 28-35.

(Ayrıca bk. Eutrope, l. I, 243-251, ve uyguladığı yazar Hyeronimus'un betimlemesi, cilt I, s. 26, **ad. Heliodor.**, s. 200, **ad. Ocean.**) Philostorge (l. IX, b. 8) bu saldırıdan söz etmektedir.

610) Görüşmelerin özgünü Priscus'de görünüz, s. 64, 65.

611) Priscus, s. 331. Tarihi, savaşın ayrıntılı öyküsünü kapsamaktadır. Evagrius, l. I, b. 17: Bize, elçiliklere rapor edilmiş özetlerden başka birşey kalmadı. Bu yetersiz bilgiyi aldığımız yazarlar özgün ese-

ri görmüş ve incelemişlerdir: Jornandes, Théophane, Kont Marcellinus, Prosper Tyro ve İskenderiye kroniğinin yazarı. Bay de Buat (Hist. des Peuples de l'Europe, cilt VII, bō. 15) bu savaşın nedenini, olaylarını ve süresini incelemiş ve 444 yılının sona ermesinden önce bitmiş olduğunu tahmin etmiştir.

612) Procop., de AEdificiis, I. IV, bō. 5. Bu kale'ler imparator Justinianus'çe yeniden kurulmuş ve yetkinleştirilmişse de, Hunlerin gücüne ve ellerinde bulundurdıklarına ardıl olan Araplar'ca hemen yıkılmıştır.

613) **Septuaginta civitates**, diyor Proper Tyro, **deproedatione vastatæ**. Kont Marcellinus'ün sözleri daha da anlatımlıdır: **Penè totam Europam, invasis excisisque civitatibus atque caste'lis, conrasit.**

614) Tillemont (Hist. des Emperurs, cilt VI, s. 106, 107). İstanbul'dan Antakya'ya ve İskenderiye'ye dek duyulan bu depremden söz ettiği gibi tüm kilise yazarları da bunu anlatmaktadırlar. Bir halk kâhni'nin elinde güçlü bir araç olur.

615) Moğolların imparatoruna, sahip olduğu Peçel, Şangton, Şansı ve Leaotong eyaletlerinin her yıl sağlayacağı yüzbin ons gümüş, dört yüz bin ölçek pirinç ve sekiz yüzbin parça ipekten oluşan haracı vermeyi önermişti. (Gaubil., Mongular Soyu Tarihi, s. 58, 59.) Yelutchou-say adındaki bu yükske görevli, akıllı ve erdemli bir insandı, vatanını kurtardı ve yenenleri de uygarlaştırdı. (Bk. s. 102, 103.).

616) Örneklerin sonu gelmez; meraklı okuyucular, Petis de la Croix'nin yazdığı Cengiz han'ın Yamini, Mongu'ların Tarihini ve Hun'ar Tarihinin onbeşinci kitabını inceleyebilirler.

617) Maru'da 1.300.000, Herat'da 1.600.000, Neisabur'da 1.747.000. (D'Herbelot, Biblioth. Orient., s. 380, 381.) D'Anville'in sayılarını rakamı rakamına izliyorum. Ne var ki, Pers'lerin yitiklerini çok göstermek, Monguların da başarılarını abartmak istediklerini gözönünde tutmak gerekir.

618) Kasidecisi Şerafettin Ali, bize korkunç örnekler vermektedir. Delhi önündeki ordugâhında Timur, Hint'ilerin kendi vatandaşlarından kurulu orduyu görünce sevinç gösterisinde bulunmaları dolayısıyla yüzbin Hintli tutsağı öldürtmüştür. (Timur Bey Tarihi, cilt III, s. 90). İsfahan halkı, çeşitli kulelerin yapımında kullanılmak üzere yetmiş bin insanın kafa tasını ona sağlamıştır. (Id., cilt I, s. 434). Bu haraç, Bağdat'da başkaldırmış olanlar için de uygulanmıştır (cilt III, s. 370); Şe-

rafettin'in, subaylardan elde edemediği sayıyı başka tarihçi (Ahmet Arabsiada, cilt II, s. 175, çeviri Manger) doksan bin baş olarak saptamıştır.

619) Eskilerin (Jornandes, Priscus, v.b.) bu sıfat üzerine bir kanıları yoktur. Çağımız Macarları'nın imgelemelerine göre bu sıfat Galyalı bir keşiş tarafından Attika için söylenmiş, ve Hun kralı da bundan hoşlanarak sanları arasına koymuştur (Mascou, IX, 23; ve Tillemont, Histoire des Empereurs, cilt VI, s. 143.).

620) Aziz Chrysostome'nin misyonerleri, Tuna'nın öbür yanında, çadır ve arabalarda yaşayan çok sayıda İskit'i Hristiyan yapmışlardı. (Theodoret, I. V, bō. 31; Photius, s. 1517.) Müslümanlar, Nastiori'ler ve Latin Hristiyanları, misyonerlerle iyi ilişkiler kuran rakipleri Cengiz han'ın oğullarını ve torunlarını elde edeceklerinden emin bulunuyorlardı.

621) Varus ile lejyonlarını yok etmiş olan Cermenler, Roma yasalarına saldırmış ve Romalı hukukçulara öfkelenmişlerdi. Barbarlardan biri, bir avukatın dilini kesip dudaklarını da birbirine diktikten sonra, sevinçli bir haykırışla, artık yılanın ısıkl çalamıyacağını söylemişti. (Florus, IV, 18.).

622) Priscus, s. 59. Öyle görünüyor ki Hunlar, fakir ve sert olan kendi dillerine Got'ların ve Latinlerin dillerini yeğ tutuyorlardı.

623) Philippe de Commines, XI. Louis'nin son saatlerini çizen çok değerli tablosunda (Anılar, I. VI, bō. 12), daha beş ay önce, müstebit hükümdardan bin ekü ve zengin bir piskoposluk alan hekiminin kendini bilmezliğini betimliyor.

624) Priscus (s. 61) tutsakların canını koruyan Roma yasalarının adaletini göklere çıkarıyor. Cermenlerden söz ederken Tacitus, **Oecidere solent, non disciplinā et severitate, sed impetu et irā, ut inimicum, nisi quod impunē.** (De Moribus Germ., bō. 25.) Attila'nın uyruk-ları olan Herule'ler, tutsakları üzerinde can ve ölüm hakkı istediler ve kullandılar. (Bk. Agathias'ın ikinci kitabında çarpıcı bir örnek).

625) Priscus'de bu görüşmenin tamamına bakınız, s. 59-62.

626) **Nova iterum Orienti assurgit ruina quum nulla ab Occidentali-bus feruntur auxilia.** Prosper Tyro bu kroniği Batı'da yazdı, ve görünüşe göre gözlemi bir taşlamayı içeriyor.

627) Chrysostome'un betimlemesine, daha doğrusu taşlamasına inanılacak olursa, Konstantinopolis'daki o zamanın râyiciyle lüks eş-

yanın satışından büyük paralar elde edilebilirdi. Zengin vatandaşların evlerinde, bir som gümüşten ve iki kişinin taşıyabileceği, at üzerinde masa, kırk libra ağırlığında som altın vazo, altın kupa, tabaklar v.b. bulunurdu.

628) Pek de düzenli ve incelikli bir anlatımı olmayan antlaşmanın maddeieri Priscus'de bulunmaktadır (s. 34, 35, 36, 37, 53, v.b.). Kont Marcellinus bir avunma çıkardığını savunmaktadır: 1° Attila'nın kendisi de barış ve, daha önce geri çevirdiği, armağanları çok istiyordu; 2° Aynı sırada Hind elçileri de imparator Teodosius'e çok güzel bir kaplan armağan etmişlerdi.

629) Priscus, s. 35, 36. Procopé'nin sözünü ettiği Trakya'nın yüz seksen iki kale ve pılgaıları arasında (de AEdiciis, I. IV, bō. 11, cilt II, s. 92, baskı: Paris), Esimontou adındaki birisinin konumu, kapalı bir biçimde Anchialus ile Karadeniz'in yakınında saptanmıştır. Azimuntium'un surlar ve adı Justinianus zamanında da durmagtaydı. Ne var ki, Roma hükümdarlarının ürkek kıskançlığı o savunucuların köküne tizlikle kibrit suyu ekmiştir.

630) Aziz Piyer ile aziz Paulus'un göze çarpan çekişmeleri çeşitli yollarla yatıştırmaya çalışmış olan aziz Hiyeronimus ve Augustinus arasındaki kavganın konusu, çok zaman katolik ve protestan tanrıbilimcilerce ve de her yüzyıldaki hukukçular ve filozoflarca kızıtırılmış önemli bir sorunun çözümüdür. (Middleton'un eserleri, cilt II, s. 5-10).

631) Montesquieu (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence, bō. 19) Attila'nın kendini beğenmişliği ve Romalıların aşağılık durumlarını kimi örneklerle kolayca ve cesaretle çizmiştir. Her zaman ihmal edilmiş bulunan Priscus'un verdiği bilgileri okumuş olmasından dolayı onu övmek gerekir.

632) Bk. Priscus, s. 69, 71, 72, v.b. Bu serüvencinin, kalleşlik şüphesiyle Attila'nın buyruğu üzerin eçarmıha geri miş olduğuna inanmayı çok isterdim. Ne var ki Priscus, aynı Constancius adını taşıyan iki ayrı kimse olduğunu açık ve seçik olarak söylemektedir. Bunların yaşamlarındaki benzerlikler yüzünden birbirlerine kolayca karıştırılabilirler.

633) 422 yılında imzalanan Pers antlaşmasında Ardabarius'un yardımcılığını bu akıllı ve uzdilli Maximenus yapmıştı (Socrate, I. VII, bō. 20.). Marcianus tahta çıkınca Maximinus'ü baş mabeyinci yaptı ve genel bir buyrultuda, devletni başlıca dört bakanlığından birine atandı

(*Novell. ad calc. Cod.*, s. 31.). Doğu eyaletlerinde sivil ve sül bir hizmet gördü, akınlarını püskürttüğü Habeşler (Etyopya yabanlıları) onun ölümüne yanıp acıdılar. (Bk. Priscus, s. 40, 41.).

634) Priscus, Trakya'da Panium'da doğmuştu ve kişisel değeri yüzünden, çağındaki filozoflar arasında bir yer edinmiştir. Yaşadığı zamanla ilgili olarak yazdığı Bizans Tarihi, yedi ktıaptan oluşmaktadır. (Bk. Fabricius, *Bibliothèque Grecce*, cilt VI, s. 235, 236.) Eleştirmenlerin acımalı düşüncelerine karşın ben Priscus'ün putperest olduğundan şüphe etmekteyim.

635) Hunlar, tarımla uğraşmayı hor görmekte direniyorlardı; utkulu bir ulus olmanın sağladığı ayrıcalıkları kötüye kullanıyorlardı. Marifetli uyrukları Gotlar, toprağı ekmesini biliyorlar, onların yakınında olmaktan korkuyorlar ve onları yırtıcı ve doymak bilmez hayvanlar olarak görüyorlardı. Priscus, s. 45.) Sart'larla Tacik'ler de, açgözlü ve tembel egemenleri Uzbek Tatarlarının yiyeceklerini sağlıyorlardı. (Bk. *Histoire généalogique des Tartares*, s. 423-445).

636) Şurası belli ki Priscus Tuna'yı, ve Theyss'i geçmişse de Karpart dağlarının eteklerine dek gitmemiştir. Agria, Tokay ve Jazberin, bu betimleme ile, sınır içerisindeki ovalarda bulunmaktadırlar. Bay de Buat (*Hist. des Peuples*, etc., cilt VII, s. 461) Tokay'ı seçmiştir. Macar bilgini Otrokosci (s. 180, *apud Mascou*, IX, 23). Bude (Budapeşte'nin ve Tuna'nın otuzaltı mil batısındaki Jazberin'i yeğ gördü.

637) Attila'nın krallık köyü, Cengiz han'ın ardıllarına konaklık eden Karakurum kentiyle karşılaştırılabilir. Her ne denli Karakurum daha süreklilik gösteren bir nitelikte gibi gelirse de, büyüklük ve güzellik bakımlarından, onüçüncü yüzyıldaki Saint-Denis kenti ve büyük manastırıyla bir olamaz. (Bk. Rubruquis, *Histoire générale des Voyages*, cilt VII, s. 286). Bernier'in anlattığı gibi Aurengzeb ordugâhı (cilt II, s. 217-235), İskitler ile İndostan görkemine ilişkin gelenekler karmaşıdır.

638) Plutarque'a inanabilirsek (in Demetrio, cilt V, s. 24), İskit'lerde, sofraya keyiflerine kendilerini kaptırdıkları zaman, savaş güçlerini uyandırmak için, oklarının kirisini çekerek seslendirmek, görenek gereğiydi.

639) Az gözleme gerek duyulan ve kendisinden başka hiçbir tanının doğrulamasına dayanmayan bu elçilik yolculuğunun öyküsü Priscus'da (s. 49-70) bulunmaktadır. Ben, onun içerisine girmedim; ancak,

bu yolculuk içerisindeki tarihsel hal ve koşullar ile, Roma elçilerinin politik işlerine ilişkin noktaları bulup ayırma yolunu seçtim.

640) Bay de Tillemont, Teodosius adı altında birbiri ardınca saygınlıklarını sürdüren mabeyincileri sıralamıştır. Chrysaphius sonuncusu olmuştur ve tarihin ağızbirliğiyle yaptığı tanıklığa göre, gözde:erinin ahlâksız olmuştur. (Bk. Hist. des Empereurs, cilt VI, s. 117-119; Memoirs Ecclésiastiques, cilt XV, s. 438.) Kayın pederi mezhep sapkını Eutiches için yan tutuculuğu geleneksel inanç yanlılarını ezmesine yol açmıştı.

641) Bu fesat hareketinin ayrıntıları ve sonrası üzerine bilgiler Priscus'ten alıntılar içerisinde bulunabilir. (s. 37, 38, 39, 54, 70, 71, 72). Bu tarihçi kesin tarihler vermemektedir. Ne var ki, Attila ile Doğu imparatorluğu arasındaki tüm görüşmeler, Teodosius'ün ölümünden önceki üç ya da dört yıl içerisinde yapılmıştır. (İ.S. 450.).

642) Okuyucu Théodoret (Bk. Vales., Hist. Eccles., cilt III, s. 563), ve Chronique Pasch., düşme ve yara üzerine bilgi vermektedirler: Bu durumun olası bulunduğu ve uydurulmuş olması mümkün bulunmadığına göre, ondördüncü yüzyıldaki Yunanlı Nicephoros Calliste'ye haklı olarak inanabiliriz.

643) **Pulcherioe nutu**, diyor kont Marcellinus, **sua cum avaritia interemptus est**. Hadımı, çevirmiş olduğu entrikalara kurban giden bir adamın oğluna, öcünü alması için teslim etti.

644) Procope, **de Bell. Vandal.**, I. I, b. 4; Evagirus, I. III, b. 1; Théophane, s. 90, 91; **Novell. ad calcem**, Kodeks Teodosius, cilt VI, s. 30. Aziz Leon'un ve katoliklerin Marscianus için yaptıkları bol övgüler, ilerdeki hükümdarlara ders olmak üzere Baronius'çe özenle kopya edilmiştir.

645) Bk. Priscus, s. 39-72.

646) Bu aşağılatıcı mesajı anlatan İskenderiye Kroniği ya da Paisek, onu Teodosius'ün saltanatı sırasında ya da onun ölümünden önceye koyarak tarihini öne almış olabilir. Ne var ki bu ciddi tarihçi, imgelemesinde Attila'nın özel üslubunu bu amamış gibi görmektedir.

647) Fransa krallığı kurumunun eleştirilmesi Tarihinin ikinci kitabı (cilt I, s. 189-424), Attila tarafından ele geçirildiği sıradaki Galya üzerine büyük ışık tutmaktadır. Usta yazar râhip Dubos, sistemler ve görünüşe dayanan sanılar içerisinde çoğu kez kendini yitirmektedir.

648) Victor Vitensis (**de Persecut. Vandal.**, I. I, b. 6, s. 8, baskı

Ruinart) onu **acer consilio et strenuus in bello** diye adlandırıyor. Ne var ki, mutsuzluğa düştüğü zaman gözüpekliliği, umutsuzluğun verdiği körükörüne bir davranış olarak nitelendirildi ve Sebastianus'e **proceps** adı verildi. (Sidon, Apollinar., **Carmen**. IX, 181.). Idacius'ün ve Marcellinus'ün Kronikleri, Sicilya'da, Galya'da ve Afrika'daki serüvenlerinden hafifçe söz etmektedirler. Kaçtığı sırada, Çanakkale'yi ve Marmara'yı kasıp kavurmuş ve Barselono kentini ele geçirmiş olduğu için yanında hep kalabalık askerler de bulunmuştu.

649) «Reipublicae romanae singulariter natus, qui superblam Suavorum, Francorumque barbariem immensis caedibus servire Imperio romano coegisset.» (Jornandes, **de Rebus Geticis**, b. 34, s. 660).

650) Bu portre, o çağ yararlarından, olup Tours'lu Gregorius'çe saklanmış birtakım özet ve aktarmalarıyla bilinen Profuturus Frigerdus tarafından yazılmıştır. (I. II, b. 8, cilt II, s. 163.) Aetlus'ün erdemlerini abartmak, hiç kuşkusuz Renatus'ün görevi gereği idi, hiç değilse çıkarına olurdu. Ne var ki, onun bağışlayıcılığından hiç söz etmek daha tedbirli bir hareket sayılırdı.

651) Elçilik kurulu, kont Romulus, Norik başkanı Promotus ve süel dük Romanus'ten oluşmaktaydı. Aynı eyaletten ünlü vatandaş ve kont Romulus'ün kızıyla evlenmiş olan Oreste'nin babası Tatullus de onlarla birlikte bulunuyordu. (Bk. Priscus, 57-65.) Cassidore (**Variat**, I, 4) babasından ve Aetius'ün oğlu Carpilionus'den oluşan ikinci bir elçilik grubundan söz etmektedir. Artık Attila olmadığına göre, Hun kralı'nın karşısında gözüpekliklerini, korkusuzca abartabilmekteydi.

652) **Deserta Valentinoe urbis rura Alanis partienda traduntur.** (Prosper, **Tyronis Chroniq.**, Fransa tarihçilerinde, cilt I, s. 639.) Birkaç satır sonra, Prosper, Alenler'e daha sonraki Galya'da toprak verildiğini belirtiyor. Dubos'nun düzeltmesini benimsemeksizin (cilt I, s. 300) Alen'lere ilişkin iki göçmen topluluğu ya da garnizonu'nun çok olası varsayımı onun ileri sürdüğü kanıtları doğrulayacak ve karşı çıkmalarını çürütecektir.

653) Bk. Prosper Tyro, s. 639. Sidonius (**Panegy. Avit.**, 246) vatanı Auvergne adına yakınıyor:

Litorius styhieos coquites tunc forte subacto
Celsus Armorico, geticum rapiebat in agmen
Per terras, Averno, tuas, qui proxima gaeaeque
Discursu, flammis, ferro, feritate, rapinis

Delebant; pacis fallentes nomen Inane.

Paulin du Perigord adlı başka bir ozan da bu yakınmayı doğrulamaktadır:

Nam socium vix ferre queas qul durior hoste.

Bk. Dubos, cilt I, s. 330.

654) Birinci Theodoric'in oğlu Theodoric II, büyükbabasının işlediği yanlışlığı onarmak ya da onun kefaretni ödemek kararında olduğunu Avitus'e bildirir:

Quae noster peccavit avus, quem fuscet id unum,
Quod te, Roma, capit.

Sidon, Panegy. Avit., 505.

Ancak büyük Alarik için uygulanabilir bu hal ve koşul, Got kral-lar ıarasındaki soy zincirini kurmuş oldu, ve bugüne dek bu gözlem savsaklandı.

655) Ammien Marcellinus'de **Sapaudia** adı geçmektedir, ki **Sa-vole** ismi bundan gelmiştir. La **Notitia**, bu eyalette iki süel posta bu-lunduğunu belirtiyor. Bir kohort, Dauphiné'deki Grenoble'deydi. Eb-redunum ya da Iverdun'da, Neufchâtel gölünü savunan küçük gemiler-den oluşan bir filo vardı. (Bk. Valesius, Notit. Galliarum, s. 503; d'An-ville, Notice de l'ancienne Gau'e, s. 284-779.).

656) Salvianus, Tanrısal ahlâk yönetimi —çok güç olmakla birlik-te— açıklamaya çalıştı. Ona göre, kötülerin uğradıkları mutsuzluklar cezalarıdır; bu mutsuzluklar erdemli kişilere çarptığı zaman onlar için sınamaya niteliğine bürünür.

657) Capo terrarum damna patebant

Litorio, In Rkodanum proprios producere fines,
Theodoridae fixum; nec erat pugnare necesse,
Sed migrare Getis; rabidam trux asperat iram
Victor; quod sensit Scythicum sub moenibus hostem
Imputat, et nihil est gravlus, si forsitan unquam
Vincere contingat, trepido.....

Panegy. Avit., 300, v.b.

Sidonius, Aetius'ün tüm değerini Avitus'ün temsilcisine mal ede-rək savunucu rolünü sürdürmektedir.

658) Theodoric II, Avitus'de eski hocasını saygıyla anmaktadır:

..... Mihi Romula dudum

Per te Jura placent; parvumque ediscere jussit

Ad tua verba pater docili quo prisca Maronis
Carmine molliret Scythicos mihi pagina mores.

Sidonius, Panegyry. Avit., 495, v.b.

659) Theodoric I'in saltanatı için bizim kaynaklarımız Jornandes (**de Rebus Geticis**, b6. 34-36), Fransa tarihçileri arasına katılmış Idacius'ün Kronikleri ve iki Prosper'ler (cilt I, s. 612-640), ve bundan başka Salvianus (**de Gubernatione Dei**, I. VII, s. 243, 244, 245) ve Sidonius'ün yazdığı Avitus'ün savunulması.

660) **Reges crinitos se creavisse de prima, et, ut ita dicam, nobiliori suorum familia.** (Greg., de Tours, I. II, b6. 9, s. 166, Fransa tarihçilerinden ikincisi.) Gregoire, Merovingien adından söz etmiyor; ne var ki, yedinci yüzyılın başlangıcına dek bu adın Fransa krallık soyunun ve Fransız hükümdarlarının bile ayırdedici adlandırılmasında kullanıldığı görülmektedir. Dikkatli bir eleştirmen Merovingien'leri büyük Maroboduus'tan indirmektedir. Açıklıkla tanıtladığına göre, adını ilk aileye vermiş olan bu hükümdar Childeric'in babasından daha eskiydi. (Bk. Les Mémoires de l'Académie des Inscriptions, cilt XX, s. 52-90; cilt XXX, s. 557-587.).

661) Cermenlerin, Tacitus'den Grégoire de Tours'a dek gelen bu eski gelenekleri Konstantinopolis imparatorlarınca da benimsendi. Onun yüzyılın bir elyazmasına göre, o zamanın bilgisizliği yüzünden Davud'a uygulanan buna benzer bir tören, Montfaucon'ca temsil edilmiştir. (Bk. Monuments de la monarchie française, cilt I, Discours préliminaire).

662) **Coesaries proluxa erinium flagellis per terga dimissis,** v.b. (Bk. Historiens de France'in üçüncü cildinin başlangıcı, ve rahip le Boeuf, Dissertations., cilt III, s. 47-79.) Merovingien'lerin bu değişik görenekleri ulusal ve yabancı yazarlarca, Priscus'ça (cilt I, s. 608), Agathias'ça (cilt II, s. 49) ve Grégoire de Tours'ça (I. III, 18; VI, 24; VIII, 10; cilt II, s. 196-278-316) söz konusu edilmiştir.

663) Sidonius Apollinaris'de eski Frankların suratları, glyinşleri, silahları ve karakterleri üzerine özgün bir portresine bakınız. (Panegy. de Majorien, 238-254). Kabaca çizilmiş olsalar da bu gibi portrelerin gerçek bir değeri vardır. Peder Daniel (Histolre de la Milice Française, cilt I, s. 2-7) bu betimlemeyi aydınlatır.

664) Dubos, Hist. crit., v.b., cilt I, s. 271, 272. Kimi yazarlar Dispargum'u Ren'in öbür yakasında göstermişlerdir. (Bk. Historiens de

France da (benedictin)'ler yayıncılarının notu, cilt II, s. 166.).

665) Carbonnaire ya da Çarbonnienne ormanı, Escaut ile Meuse arasındaki büyük Ardenler ormanının bir bölümüydü (Vales., Notit. Gall., s. 126.).

666) Gregoire de Tours, I. II, bö. 9, cilt II, s. 166, 167; Fredegar., Epitom., bö. 9, s. 395; Gesta, Reg. Francor., bö. 5, cilt II, s. 544; Vit. sanct. Remig. ab Hincmar, cilt III, s. 373.

667) Francus qua Cloio patentes

Artebatum terras pervaserat.....

Panegy. Majorian., 212.

O yer, **Vicus Helena** denilen bir kent ya da bir köydü, ve yeni zaman coğrafyacıları adını ve yerini Lens'de buldular. (Bk. Vales., Notit. Gall., s. 246; Longuerue, Description de la France, cilt II, s. 88.).

668) Sidonius'de bu olayın biraz kapalı öyküsüne bakınız (Panegy. de Majorien, 212-230.) Krallıklarının Galya'da yerleşmesi konusunda sabırsızlanan Fransız eleştirmenler, Frankların, bozgundan sonra Ren'i yeniden geçmeye zorlandıklarını, hiç söylememiş olduğu halde, Sidonius'ün suskunluğundan çok güçlü bir kanıt olarak çıkardılar. (Dubos, cilt I, s. 322.).

669) Salvianus (de Gubernat. Dei., I. VI), bilgin Mascou'ca dikkate alınan, bu üç kentin uğradığı büyük yıkımı kapalı ve tımtırlı bir dille öyküsünü anlatmıştır. (Eski Cermen'er'in Tarihi, IX, 21).

670) Priscus, bu çekişmeyi anlatırken, birini Roma'da gördüğü, sakalsız ve dalgalanan uzun saçlı delikanlıdan söz etmekle birlikte adlarını söylemiyor. (Historiens de France, cilt I, s. 607, 608.) Bénédictin yayıncıları, bunların, Necker kıyılarında bulunan bir krallıktaki tanınmamış bir Frank kralının oğulları olduklarına inanmak eğilimindedirler, ama Bay Foncemagne'ın (Memoires de l'Académie, cilt VIII, s. 464) kanıtları, Clodion'un iki oğlunun, ardılık konusunda birbirleriyle çatıştıklarını ve küçüğü olan Mérovée'nin Childéric'in babası olduğunu tanıtlar gibidir.

671) Merovingien sülâlesinde taht kalıtım yoluyla geçiyordu. Ama, ölen hükümdarın tüm oğulları, eşit olarak hazineleri ve devleti paylaşma hakkına sâhip bulunuyorlardı. (Bk. Mémoire de l'Académie'nin altıncı ve sekizinci ciltlerindeki Bay de Foncemagne'ın bilimsel incelemeleri.).

672) Güzel Honoria'nın bir madalyası bugün mevcuttur. Augusta

sanını taşımakta ve arka yüzünde, İsa'nın baş harflerinin çevresinde oldukça yersiz biçimde **Sa.us Reipublicoe** sözleri okunmaktadır. (Bk. Ducange, **Famil. Byzantin.**, s. 67-73).

673) Bk. Priscus, s. 39, 40. Kadınlar da taht üzerinde hak ileri sürebilselerdi, genç Theodosius'ün kızı ve kalıtcısının kocası olan Valentinianus, Doğu imparatorluğu üzerinde de hak isteyebilecekti, denilebilir.

674) Jornandes (**de successione Begn.**, bō. 97, ve **de Reb. Getic.**, bō. 42, 674), Prosper Kronikleri, ve Marcellinus, Honorla'nın serüvenlerini tam olarak anlatmamaktadırlar. Ne var ki, Eugenius'le entrikasını zaman ve yer bakımlarından Attila'ya yaptığı çağrı ile ayırmadıkça bu serüvenleri inanılır ya da olası kılmak İmkânsızdır.

675) «Exegeras mihi, ut promitterem tibi, Attilae bellum stylo me posteris intimaturum Caeperam scribere, sed operis arrepti fasce perspecto, taedut inchoasse.» (Sidonius, Apoll., I. VIII, epit. 15, s. 246.).

676) Subito cum rupta tumultu
Barbaries totas in te trans fuderat arctos,
Gallia. Pugnacem Rugum comitante Geono,
Gepida trux sequitur; Scyrum Burgundio cogit:
Chumus, Bellonotus, Neurus, Basterna, Toringus,
Bructerus, ulvosa vel quem Nicer abluit unda
Prorumpit Francus. Cecidit cito secta bipenni
Hercynia in lintres, et Rhenum texuit alno.
Et jam terrificis diffuderat Attila turmis
In campos se Belga tnos

677) İçerisinde, zamanının tarihiyle ilgili konular bulunan masallara yollamada bulunan eski öyküler dikkate alınmaya değer. (Bk. **Fransa Tarihçileri'nde Saint Loup, Saint Anian (Metz piskoposları), Saint Geneviève**, v.b., cilt I, s. 645, 644, 649; cilt III, s. 369).

678) Jornandes'de, bu savaş üzerine edindiğimiz bilgilerin en özgün ve en güzel ayrıntılı öyküsü bulunmaktadır. (**de Rebus Geticis**, bō. 36-41, s. 662-672). Cassidore'nın tarihini kimi kez özetlemiş kimi kez de kelimesi kelimesine aktarmıştır. Kesin olarak şunu diyeceğiz ki, Grégoire de Tours (I. II, bō. 5, 6, 7), Idacius'ün, Isidore'nin ve ikt Prosper'lerin Kronikleri Jornandes'i düzeltmeye ve aydınlatmaya yarayabilirler. Tüm eski otoriteler (Historiens de France)'da toplanmış ve

ona dahil edilmiştir. Ne var ki, okuyucu, çoğu kez Galyalı piskoposun gerçek metnine aykırı düşen - Frédégairre fragmanları arasında Idacius Chronique'inden varsayılmış bir alıntıya karşı dikkatli olmalıdır.

679) Kont dö Buat'nun kuşkuları, hiçbir ussal ilkeyle ya da sağlam bir eleştiriyile bağdaştırılamaz. Gregoire de Tours, Metz'in yıkılmasını olumlu deyimlerle doğrulamıyor mu? Olaydan ancak yüz yıl sonra Gregoire'in ve tüm halkın, o sırada hükümdarları olan Austrasia hükümdarının oturduğu bir kentlin başına gelenler için aldanmış olmaları o'ası mıdır? Attila'nın ve barbarların savunmasına kalkışmış gibi görünen bilgin kont onu sahte Idacius diye **parcens civitatibus Germanioe et Gallioe**, adlandırırken, gerçek Idacius, **plurimoe civitates effractoe**, diyerek, öbürleri arasında Metz'i de saymaktadır.

680) Vix liquerat Alpes.

Aetius, tenue, et rarum sine milite ducens

Robur, in auxiliis Geticum male credulus agmen

Incanum propriis proesumens adfore castris.

Panegy. Avit., 328, etc.

681) Avitus'ün savunusu ve Jornandes'in 56'ncı bölümü, Attila'nın, Aetius'üne ve Vizgotların politikası üzerine tam olmayan bir düşünce vermektedir. Ozan ve tarihçi, her biri birine kişisel ve ulusal görüşlerine göre ele almaktadırlar. Birincisi, Avitus'ün değerini ve işlevlerini göklere çıkartarak:

Orbis, Avite, salus, etc.

demekte, ve öbürü de Got'ların gelişini en parlak günlerinde bakarak göstermektedir. Bununla birlikte, her iki de doğru olarak yorumlanırsa, ortak noktaları, doğruluklarıdır.

682) Jornandes (bö. 36, s. 664, baskı Grot., cilt II, s. 23), Historiens de France, ve Benedictin yayımcısının notları, Aetius'ün ordusu üzerine ayrıntılı bilgi vermektedirler. Laeti'ler, Galya'da doğmuş ya da ora uyruğu olmuş barbarlardan meydana gelen melez bir soydu. Ripaire'ler ya da Ripuaire'ler adlarını Ren, Möz ve Mozel ırmaklarının kıyılarındaki yerleşim yerlerinden alıyorlardı. Armoriken'ler, Sen ile Luvar arasındaki bağımsız kentleri ellerinde tutuyorlardı. Bayö (Bayeux) bölgesinde bir Sakson topluluğu vardı, ve Breonlar, Konstans gölünün doğusunda Retienlerin bir oymağı idi.

683) Aurelianensis urbis obsidio, oppugnatio, irruptio, nec olireptio, (cilt V, Sidonius Apollinar, l. VIII, Epist. 15, s. 246.) Orleans'in

kurtuluşunu dindar plskopos'un tansığıyla o'duğu biçiminde yorumlamak kolay bir işti.

684) XCM baskılarının çoğunda bulunmaktadır; ne var ki bizim elimizde sağlam elyazmaları vardır ve her sağlam kanıt, (XVM) arasinda yeğlenmek için yeterlidir.

685) Châlons, ya da Duro Catalaunum, ve Catalauni'den beri, Relms topraklarının bir bölümünü oluşturuyordu. (Bk. Va'es., **Notit. Gall.**, s. 136; d'Anville, *Notice de l'ancienne Gaule*, s. 212, 279.).

686) Grégoire de Tours, sık sık Campanla ya da Champagne adından söz etmektedir. Başkenti Reims olan bu büyük eyalet, bir dükün komutası altında bulunuyordu. (Vales., **Notit.**, s. 120-123.).

687) Bu savaş söylevlerinden çoğunun tarihçilerce düzenlenmiş olduğunu örtbas etmek istemiyorum. Bununla birlikte, Attila'nın komutasında hizmet eden eski Ostrogotlar onun söylevini Cassidore'ye vermiş olabilirler. Düşünceler ve biçimsellik bakımlarından barbar havası taşımaktadır. Ben ise, altıncı yüzyılda bir İta'yan'ın **hujus certaminis gaudia** imgelemiş olmasına inanmakta güçlük çekmekteyim.

688) Jornandes'in, daha çok Cassiodore'nin kullandıkları deyişler çok güçlüdür. «Bellum atrox, multiplex, immane, pertinax; cui simili nulla usquam narrat antiquitas: ubi talla gesta referuntur, ut nihil esset quod in vltia sua conspiciere potuisset egregius, qui hujus miraculi privaretur aspectu.» Dubas (*Hist. Crit.*, cilt I, s. 392, 393) Jornandes'in 162.000 ölü sayısı ile Idacius'ün ve Isidore'nin 300.000'lerini bağdaştırmaya çalışıyor. Bu iki sayıdan en çoğunun, savaş dolayısıyla, silahla, hastalıklarla, yorgunluk v.b. nedenlerle ölenlerin sayısını kapsadığını sanmaktadır.

689) Hep düzmece Idacius'e inanıp gerçeğini reddeden kont de Buat (*Hist. des Peuples*, cilt VII, s. 554-573)'nın ileri sürdüğüne göre Attila, biri Orléans yakınlarında, öbürü Champagne ovasında yapılan iki büyük savaşta yenilmiştir. İlkinde Teodorik yaşamını yitirmiş, ikincisinde onun öcü alınmıştır.

690) Jornandes, **de Rebus Geticis**, bō. 41, s. 671. Aetius'ün politikası ve Torismond'un tutumu çok doğal görünmektedir. Grégoire de Tours'a göre, patricius, (I. II, bō. 8, s. 163) Frank prensine aynı korkuyu aşılayarak onu geri gönderdi. Düzmece Idacius'ün savına göre Aetius, Hun kralını ve Vizigot kralını ziyaret etti; onlara, çekildikleri

sıra ile birbirlerini kaygılandırmamaları için herbirlere onbin altın liralık birer kese verdi.

691) Clovis'in oğlu Theodoric'in beğenmediği bu vahşetler (Grég. de Tours, I. III, bō. 10, s. 190), Attila istilası zamanına ve koşullarına uygun görünmektedir. Turingen'deki konaklaması, uzun süre halk geleneğiyle tanıtlanmış oldu ve söylendiğine göre, Eisenach dolaylarında bir kurultay toplamıştır. (Bk. Mascou, IX. 30. Eski Turingen'i çok inceden inceye bir titizlikle betimlemiştir. Onun savına göre adı, Got oymağı olan Thervinge'lerden gelmedir.).

692) *Machinis constructis, omnibusque tormentorum generibus edhibitis.* (Jornandes, bō. 42, s. 673). Onüçüncü yüzyılda, Moğollar, Çin duvarlarını yıkmak için, ordularında bulunan müslümanlar ya da hristiyanlarca yapılmış makineleri kullandılar. Bu makineler, yüzelli-den üçyüz libra ağırlığında taşları atıyorlardı. Çinli'ler, savunmaları için, Avrupa'da tanınmasından yüzyıl önce barutlu top ve bomba bile kullanmışlardı. Ne var ki tüm bu göksel silahlar ya da — daha doğrusu — tamusal (cehennem) silahlar korkak ulusları kurtaramamışlardır. (Bk. Gaubill, *Histoire des Mongols*, s. 70, 71, 153-155, v.b.).

693) Jornandes ve Procope (*de Bell. Vandal.*, I. I, bō. 4, s. 187, 188) aynı öyküyü anlatmaktadırlarsa da bu ikisinden hangisinin özgün olduğuna karar vermek kolay değildir. Şu da var ki, Yunanlı tarihçi Akuile kuşatmasını Aetius'ün ölümünden sonra gibi göstermekle bağışlanmaz bir yanılığa bulunmuştur.

694) Kuşatmadan yaklaşık yüzyıl sonra, Jornandes, Akuile'nin baştan başa yıkılmış olduğunu doğrulamaktadır: *ita ut vix ejus vestigia, ut appareant, reliquerint.* (Bk. Jornandes, *de Reh. Geticis*, bō. 42, s. 673; Paul Diaconus, I. II, bō. 14, s. 785; Luitprand, *Hist.*, I. III, bō. 2.) Akuile adı kimi zaman, Venedik eyaletinin daha modern başkenti Forum Juli'i (Civitas del Friuli)'ye veriliyordu.

695) Attila'nın bu çok ünlü ve o denli iyi tanıtılmamış savaşının betimlenmesinde, ben kendime rehber olarak, bu konuyu özel bir elverişlilikle işlemiş olan iki İtalyan bilginini, Sigonius'ü (*de Imperio Occidentali*, I. XIII, Eserleri'nde, cilt, s. 495-502), ve Muratori'yi (*Annali d'Italia*, cilt, IV, s. 229, 236, baskı -8°) aldım.

696) Bu tarih olgusu, Su'idas derlemesinin iki ayrı makalesinde bulunmaktadır.

697) Leo respondit: humana hoc pictum manu;

Videres hominem dejectum, si pingere leones scirent.

Appendix ad Phaedrum, masal XXV.

Phédre'de aslan onu resimden amfiteatr'a çağırır; hoşuma gide-rek anladım ki La Fontaine'in doğal beğenisi bu kötü sonucu ondan silip atmıştır.

698) Paul Diaconus (de Gestis Langobard., I. II, b. 4, s. 784), yaklaşık sekizinci yüzyılın sonuna doğru İtalya eyaletlerinin betimlemesini yapıyor: **Venetia non solum in paucis insulis quas nunc Venetias dicimus, constat; sed ejus terminus à Pannonioe finibus usque Ad duam fluvium protelatur.** Bu eyaletin Şarlman (Charlemagne) yüzyılına dek olan tarihi Verona illustrata (s. 1-388)'nin birinci ve en ilginç bölümünü oluşturmaktadır. Burada marki Scipion Maffey's en büyük görüş yeteneğinde ve en ince ayrıntılarla gösterilmiştir.

699) Bu göç, o çağın hiçbir yazarınca doğrulanmamıştır. Ancak, olayla tanıtlanmıştır ve gelenek, o hal ve koşulları tutabilmektedir. Akui-le'nin hemşerileri Gradus adamasına, Padova'ninkiler Rivus Altus ya da, Rialto adamasına, ki daha sonra Venedik kenti burada kurulmuştur, v.b.

700) Gradus'den Clodia ya da Chioggia'ya değin Venedik adalarının topografyası ve eskilikleri **de Italia medii Aevi**, s. 151-155, coğrafya bilimsel eleştirisi içinde tam olarak betimlenmişlerdir.

701) Cassiodore, Variae., I. XII, Mektuplar 24. Maffey (Verona illustrata, kısım I, s. 240-254) bu ilginç mektubu, Roma cumhuriyetinin tek yasal ardıkları olarak gördüğü Venediklilerin sadık bir uyruğa ve eski zamanlar biliminin alımı olarak, büyük bir bilgi ve yetkiyle tercüme etmiş ve açıklamıştır. Mektubun tarihini saptamakta ve dolayısıyla Cassiodore'nin valiliğini de belirlemektedir. İ.S. 523. Marki'nin otoritesi de o denli ağırlık taşımaktadır. Eserlerinin bir baskısını hazırlamış ve adının gerçek yazılışı üzerine bir bilimsel inceleme yayımlamıştı. (Bk. Osservazioni Letterarie, cilt II, s. 290, 339.).

702) Amelot de la Houssaye'in Venedik Yönetimi Tarihi eserinin ikinci cildindeki ünlü Squittino'nun bir çevirisine bakınız. Çok ağıdalı sözlerle övgüsü yapılan bu kitap, her satırında içtenlikten yoksun olduğunu ve yan tutuculuğunu açığa vurmaktadır. Bununla birlikte, içerisinde lehte ve aleyhte, gerçek ve uydurma kanıtlar da bulunmaktadır ve okuyucu bunları kolayca ayırtedecektir.

703) Sirmond (Not. ad, Sidonius Apollinar., s. 19) Prosper Kroniğinden alınmış ilginç bir bölümü yayımladı: «Attila, redintegratis viri-

bus, quas in Gallia amiserat, Italiam Ingredi per Pannonias Intendit; nihil duce nostre Aetio secundum prioris belli opera prespiciente, etc.» Aetius'e, Alpler'i korumayı savsakladığı İçin sitem etmekte ve onu İtalya'yı kendi başına bırakmakla suçlamaktadır. Ne var ki bu suçlama, hiç değilse İsidore'nin ve İdacius'ün elverişli tanıklıklarıyla dengelenmektedir.

704) Bk. Sidonius'ün mektuplarında (1, 9, s. 22) Avienus'ün ve yarışmacısı Basilus'ün özgün betimlenmeleri ... Sidonius, senato'nun iki şefin'in de ıralarını incelemiş ve Basilus'e, en içtenlikle ve hiçbir çıkar kaygısına dayanmayan bir dostlukla bağlanmıştı.

705) Leo'nun karakteri ve ilkeleri, onun, İ.S. 440'dan 461'e dek süren uzun pontifiği tarihini açıklayıcı özgün mektuplarından yüz kırk-birincisinden anlaşılabilir. (Bk. Dupin, Bibliothèque Eccles., cilt III, kısım 2, s. 120-165.).

706) Tardis ingens ubi flexibus errat.

Mincius, et tenera praetexit arundine ripas

.....

Anne lacus tantos, te Lari maxime, teque

Fluctibus, et fremtu assurgens Benace marino.

707) Marki Maffei (*Verona Illustrata*, kısım I, s. 95-129-221; kısım II, s. 11, 6) ilginç topografyasını büyük bir tatlılıkla ve derin bilgiyle açıklamıştır. Attila ile aziz Leo'nun görüştükleri yer olarak, bugün Persehiera denilen Mincius ırmağıyla gölün birleştıği yerin yakınını göstermektedir. Sirmione yarımadasında Catulle'nin evinin bu'unduğu yeri göstermekte ve Bandes köyünde, tam **subducere colles incipiunt**, ve Véronèse yüksekliklerin'in Mantua ovasında alçaldığı yerde Virgilius'ün Andes'lerini ortaya çıkarmaktadır.

708) «Si Statim Infesto agmine urbem petissent, grande discrimen esset: sed in Venetia qua fere tractu Italia mollissima est, ipsa solis caelique clementia robur elangult. Ad hoc panis usu carnisque coetae, et dulcedine vini mitigatos, etc.» Florus'ün bu pasajı, Hunlar'a olduğu denli Cimbrelere de uygulanabilir ve İdacius'le İsidore'nin ileri sürdükleri gibi Attila'nın askerlerini çarpan göksel musibet'e de İnceleme kaynağı oluşturabilir.

709) Tarihçi Priscus, bu uyarmanın Attila'nın ruhunda etki yaptığını doğrulamaktadır (Jornandes, bđ. 42, s. 673.).

710) Raphael'ın tablosu Vatikan'da, Algardi'nin oymaları ise Sen-

Pierre kiliselerindeki mihraplardan birindedir. (Bk. Dubos, Réflexions sur la poésie et sur la peinture, cilt I, s. 519, 520.) Baronius (Annal. Eccles., [S. 452, no. 57, 58.] çok daha bilgin ve çok daha dindar katoliklerce reddedildiği halde (görüntü)'nün gerçek olduğunu korkusuzca savunmaktadır.

711) «Attila, ut Priscus historicus refert, extinctionis suae tempore, puellam l'dico nomine, decoram valde, sibi matrimonium post innumerabiles uxores socians.» (Jornandes, bö. 49, s. 683, 684.) Sonra da ekliyor (bö. 50, s. 686): **Filli Attiloe, quorum per licentiam libidinis poene populus fiut.** Bütün yüzyıllarda Tatarlarca çok evlilik benimsenmiştir. Halk arasında kadın eşlerin derecesi güzelliğine göre saptanır. En yaşlı hanım, genç yarışmacısına ayrılan yatağı —mırıldanmadan— ayarlar. Ne var ki, hükümdarlar arasında, han'ın kızından dünyaya gelen erkek çocuklar, babalarının kalıtına birinci sırada hak kazanırlar. (Bk. Histoire généalogique, s. 406, 407, 408.).

712) Ölüm haberi Konstantinopolis'e dek çabucak ulaştı. Marcellinus'e göre, Avrupa'nın zorbası, gece yarısı bir kadının eli ve bıçağıyla öldürülmüştür. Trajedisinde tarih gerçeğini gözönünde tutan Corneille, damar kanamasını betimlemekte ve Attila'ya gülünç bir öfkeyle şöyle dedirtmektedir:

..... Eğer durmak istemezse

Uğradığım ziyan ne ise o bana ödenecektir.

713) Jornandes (bö. 49, s. 684, 685) Attila'nın ölümü ve cenaze töreni üzerine ilginç durumları anlatmaktadır ve Priscus'un da bunları ondan aldığına inanmak olasıdır.

714) Bk. Jornandes, de Reb. Getic., bö. 50, s. 685, 686, 687, 688. Ulusların silahlarını ayrı ayrı sayması çok ilginçtir: «Nam lbi admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat cunctis pugnantes Gothum ense furentem, Gepidam in vulnere suorum cuncta tela frangentem, siveum pede, Hunnum sagitta praesumere, Alanum gravi, Herulum levi armatura, aciem instruere.» Netad ırmağının nerede bulunduğunu tam olarak bilmiyorum.

715) İki yeni tarihçi, Attila imparatorluğunun yıkılışı ve bölünüşü üzerine büyük ışık tuttular. Bay de Buat (cilt VIII, s. 3-31-68-94) kesin araştırmaları, ve Bay de Guignes, dil ve Çinli yazarlar üzerine bilgiyle (Bk. Histoire des Huns, cilt II, s. 315-319).

715/a) Plasi'da Roma'da 27 kasım 450'de öldü, Ravenna'da top-

rağa verildi. Cenazesi, servi ağacından yapılmış bir iskemleye oturtulmuş, birçok yüzyıl öylece saklanmıştır. Ortodoks papazları çoğu kez imparatoriçenin ve Saint Pierre Chrysologue'un gönlünü aldılar ve onun Kutsal Ruh (Ruhül kudüs) hakkındaki davranışlarının ödüllendirilmiş olduğunu söylediler. (Bk. Tillemont, İmparatorlar Tarihi, cilt VI, s. 240.)

716) **Aetium Placidus mactavit semivir æmens**, diyor Sidonius (**Panegy. Avit.**, 359). Ozan, daha sonra Sidonius'ün savunusunu yaptığı Avitus'ü ve Majorianus'ü küçük düşüren bir bakana dalkavukluk etmemiştir.

717) Ünlü kuş falcısı Vetlius'ün bu yorumundan, Varron'un eski zaman yapıtlarının onsekizinci kitabında sözedilmiştir (Censorinus, **de Die natali**, bö. 17, s. 91, baskı Havercamp.).

718) Varron'a göre onikinci yüzyıl, İ.S. 447'de sona erecekti, ne var ki Roma'nın kuruluşunun gerçek tarihindeki belirsizlik, bu sürenin biraz daha uzatılmasına ya da öne alınmasına olanak vermektedir. Yüzyılın ozanları halktaki bu kanıyı yansıtmaktadır ve onların tanıklığı reddedilebilecek gibi değildir.

Jam reputant annos, interceptoque volatu
Vulturis, incidunt properatis saecula metis.

.....

Jam propè fata tui bis senas vultioris alas
Impiebant; scis namque tuos, scis, Roma, labores.

(Bk. Dubos, cilt I, s. 340-346.).

719) Salvianus'ün birinci kitabı, ruhları etkileyici yakınmalar ve sert suçlamalarla doludur. Dikkatli özgürlüğü, Roma yönetiminin zayıflığını ve bozukluğunu göstermektedir. Kitabını, Afrika'nın elden çıkmasından sonra (İ.S. 439) ve Attila savaşından önce yazmıştı. (İ.S. 451).

720) İspanya Baugude'ları Roma birliklerine karşı birçok kez savaşmışlar. Idacius, kroniklerindeki çok sayıda yazılarında ondan söz etmektedir. Salorianus, onların çektiklerini ve başkaldırıışlarını çok canlı biçimde betimlemiştir. «Itaque nomen civium romanorum nunc ultro repudiatur ac fugitur, nec vile tamen sed etiam abominabile pene habetur Et hinc est ut etiam hi qui ad barbaros non confugiunt, barbari tamen esse coguntur, scilicet ut haec pars magna Hispanorum, et non minima Gallorum De Bagaudis nunc mihi sermo est,

qui per malos iudices et cruentos spoliati, afflicti, necati, postquam jus romanoe libertatis amiserant, etiam honorem romani nominis perdidierunt Vocamus rebelles, vocamus perditos quos esse compulimus criminosos.» (De Gubernatione Dei, I, V, s. 158, 159.).

721) Sidonius Apollinaris, son imparator için, yüce gönüllülükle olsa da acayip bir hayranlık gösteren dostu Serranus'un aykırı düşüncesini çürütmek için ikinci kitabının onüçüncü mektubunu yazmıştır. Zarif biçimde kaleme alınmış bu mektup Maksimus'un karakterini belirtmektedir.

722) **Clientum, proevia, pedisequa, circumfusa populos'tas.** Sidonius'un de, konsulus rütbesinde başka bir senatörü çevreleyen adamları için çizdiği portre de böyledir. (I. I, epit. 9).

723) Districtus ensis cui super impia
Cervice pendet, non siculae dapes
Dulcem elaborabunt saporem:
Nam avium citharaeque cantus
Somnum reducent.

Horatius, **Carmen.**, III, 1.

Sidonius mektubunu, Çiçeron'un öykünülemez biçimde anlatmış olduğu Damokles öyküsüyle bitiriyor. (Çiçeron, **Tusculan.**, V, 20, 21).

724) Procope'nin, Evagirus'un, Idacius'un, Marcellinus'un v.b.'nin tanıklık etmelerine karşın bilgin Muratori (Annali d'Italia) gerçekte böyle bir çağrının yapıldığına inanmamaktadır. **Non si puo dir quanto sia facile il popolo a sognare e spacciar voci false.** Ne var ki zaman ve yer farkı olarak gösterdiği kanıt çok zayıftır. Kartaca yakınlarından toplanmış incirler, toplanmasından üç gün sonra senatoya sunulmuştur.

725) Infidoque tibi Burgundio ductu
Extorquet trepidas mactandi principis iras.

Sidonius, in **Panegy. Avit**, 442.

Bu dizeler, Roma'nın ve Maksimus'un ücretli Burginyon askerlerinin hiyanetine uğramış olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

726) Prosper ve **Historia Miscellan.**, dış görünüşüyle papa Leo'nun başarı sağladığını kabul ediyorlar. Genserik'in üç havari kiliselerine saygı gösterdiğini sanan Baronius'un az olası kanısı **Liber Pontificalis**'in şüpheli tanıklığı denli bile tutulmamıştır.

727) Kapitolium'un kubbesini ilk olarak süsleyen Catullus'un savurganlığı genellikle doğru bulunmamıştı. (Plin. *Histo:re Natur.* XXXIII, 18.) Halbuki bir imparatorun yaptığı harcamalar onu geride bıraktı ve tapınağın dış süslemeleri Domitianus'e oniki bin talen'e mal oldu (iki milyon dört yüz bin Sterling). Claudianus'un ve Rutilius'un, **Luce metalli oemula fastigia astris, confunduntque vagos delubra micantia visus**, biçimindeki sözleri bu görkemli örtü (kaplama)'nın ne hirs-tiyanlarca, ne de Gotlar'ca alınıp götürülmediğini açıkça tanıtlamaktadır. (Bk. Donat, *Roma antiqua*, I. II, b. 6, s. 125.) Yıldızlı kubbenin (tonoz'un) yıldızlı heykeller ve dört atlı arabalarla süslenmiş olabileceği anlaşılmaktadır.

728) Meraklı okuyucular, Adrien Reland'ın bilgince eserini okuyabilirler, **de spoliis templi hierosolymitani in arcu titiano Romae conspicuus.** (*Trajecti ad Rhenum*, in -12, 1716).

729) Capito:ium'un dinsel simgeleri gemiyle —yalnız o gemi— batı-tı. Bir payen'e bu kaza üzerine düşüncesi sorulsaydı, hiç kuşkusuz, bunun deniz tarafından yutulmuş olmasını şevvinle karşıladığını söyleyecekti.

730) Bk. Victor Vitensis, **de Persecut. Vandal.**, I. I, b. 8, s. 11, 12, baskı, Ruinart. Deogratlas, Kartaca pontifliği orunda ancak üç yıl kaldı. Gizlice gömülmesi gibi bir önleme başvurulmasaydı, halk, dinsel bir inanışla, vücudundan bir parçayı saklamak isteğiyle onu parçalayacaklardı.

731) Maksimus'un ölümü ve Vandallarca Roma'nın yağmalanması Sidonius (Panegy. Avit., 441-450, procope (de Bell. Vandal., I. I, b. 4, 5, 188, 189, ve I. II, b. 5, s. 255), Evagrius (I. II, b. 7), Jornandes (de Rebus Geticis, b. 45, s. 677), ve Idacius'un, Prosper'in, Marcellinus'un, Teophanus'un aynı tarihli kroniklerinde bulunmaktadır.

731/a) Avitus'un özel yaşamı ve yükselmesiyle ilgili tarihsel bilgileri, onun uyuğu ve damadı olan Sidonius'çe söylenen savunudan alındığı gözönünde tutularak doğruluğu üzerinde dikkatle durmalıdır. (ihtiyatlı olmalıdır).

732) Genç Pline'nin örneğine göre Sidonius (I. II, b. 2) Avitus'un **Avitacium** adı verilen kırsal evinin abartmalı anlamsız ve çok uzatarak betimlemesini yapmaktadır. Bundan da evin durumu üzerine tam kana'ya varılamamaktadır. Bununla birlikte Savaron'un ve Sirmond'un not-larından bilgi edinilebilir.

733) Sidonius (I. II, Mektuplar 9) Nismes dolaylarındaki dostlarından birine yaptığı bir ziyareti fırsat bilerek Galya soylularının yaşayış biçimlerini betimlemektedir. Sabah'eyin **sphoeristerium** denilen top oyunuyla, ya da kütüphanelerinde vakit geçiriyorlardı. Kitaplarda, din dışı ve dinsel Latin yazarların eserleri, erkeklere ve kadınlara göre kitaplar bulunuyordu. Öğle ve akşam yemeği için günde iki kez masaya oturuluyordu. Yemekler, ızgara ve haşlanmış sıcak et ve şaraptan oluşuyordu. İki yemek arasındaki zamanda uyunuyor, at gezintisi yapıyor ya da sıcak banyo yapılıyor.

734) Doğrucu bir tarihçinin üç satırı (**romanum amblisset imperium**, Grég. de Tours, I. II, bō. 11, cilt II, s. 168) savunusu (**panégyre**)'nun altmış dizesini yok ediyor (505-575), ve Teodorik ile Galyalıların, Avitus'un alçakgönüllü tiksinişini yenmek için gösterdikleri çabayı belirtiyor.

735) Sev'li arşöveki Isidore de Gotların kral allesindendi. Onun dediğine göre (**Hist. Goth.**, s. 718) bu suçu tutsakları Jornandes alcağa gizlemiştir. Bunun'a birlikte onu mâzur görmektedir. (Bō. 43, s. 673).

736) Bu özenli betimleme, kuşkusuz siyasal bir güdüyle kaleme alınmıştı. Sidonius'un dostları bunu, Mektupları'nın koleksiyonuna girmeden önce onu yayımlamışlardı. Birinci kitap ayrı olarak yayımlandı. (Bk. Tillemont, *Memoires Ecclesiastiques*, cilt XVI, s. 264).

737) Sidonius'un çağdaşları gibi, tutsakların çırılçıplak olarak satış için sergilendiği pazarlara gidenlerin anlayabileceği ya da dayanacağı ayrıntılı bilgileri ve o işlerle ilgili deyimleri Teodorik'in portresinden çıkarttım. (Bubos, *Histoire critique*, cilt I, s. 404).

738) **•Videas ibi elegantiam graecam, abundantiam gallicanam, celeritatem italicam, publicam pompam, privatam diligentiam, regiam disciplinam.**

739) **Tunc etiam ego aliquit obsecraturus feliciter vincor. et mihi tabula perit ut causa salvetur.** Auvergne'li Sidonius, Teodorik'in uyruğu değildi; belki Tuluz sarayının adaletini ya da kayrasını istemek zorunda kalmıştı.

740) Teodorik, Galya'da ve İspanya'da bilindiği üzere gösterişli ve istençli bir vaatte bulundu.

.....:... Romae sum, te duce, Amicus
Princeps te, miles.

Sidonius, **Panegy. Avit.**, 511.

741) *Quæque sinu pelagi jactat sæ Bracara dives.*

Auson., *de Claris Urbibus*, s. 245.

Süev kralının niyeti, Akdeniz'deki Galica limanlarından deniz taşımacılığının o zamanlarda bilindiğini ve uygulandığını tanıtlamaktadır. Bracara ya da Braga gemileri, Atlantik Okyanusu'na açılmayı göze alamadan kıyı boyunu izliyorlardı.

742) Idacius de, İr'a Flavia piskoposu gibi, kötülüğünü görmüş olduğu için kroniğinin bu bölümü, kişisel tanıklığına dayanmaktadır ve özgündür. Jornandes (bö. 44, s. 675, 676, 677) Gotların zaferi üzerinde —hçşlanarak— geniş bilgiler vermiştir.

743) Trajanus kitaplığının kemer altlarından ya da galerilerinden birindeki yazar ve ünlü sözener heykelleri arasında. (Sidonius Apollinaris, I. IX, Mektuplar 16, s. 284, *Carm.*, VIII, s. 350.).

744) *Luxuriosè agere volens, à senatoribus projectus est*, diyor, kısaca Gregoire de Tours (I. II, bö. 2, cilt II, s. 168.). Eski bir kronik (cilt II, s. 649) Treve'den çok Roma için uygulanabilecek gibi görünen, Avitus'un uygunsuz bir şakasını anlatmaktadır.

745) Sidonius (Panegy. Anthem., 302, v.b.) Got ve Vandal krallıklarının yasal kalıtçısı saydığı Ricimer'in yüce soyluluğunu çok övüyor.

746) Bk. Idacius'un kroniği. Jornandes (bö. 44, s. 676) onu haklı bir görünüşle, *Virum egregium, et penè tunc in Italiâ ad exerciturq sirgularem*, diye anıyor.

747) *Parcens innocentio Aviti*. Victor Tunnunensis (in *Chron.* ap. Scaliger Euseb.) tiksinererek, ama acımalı bir üslupla anlatıyor. Başka bir yerde onun için *Vir totius simplicitatis*, diyor. Bu övme, sidonius'ünkine oranla daha ılımlı olmakla birlikte daha gerçek ve içtenliklidir.

748) Diocletianus'un saltanatı sırasında (şehit) ilân edildiği söylenmektedir. (Tillemont, *Memoires Eccles.*, cilt V, s. 279, 666.) Ona özellikle bağlı olan Tours'lu Grégoire, şehit Julianus'un kutsal anısına bir kitabını (ithaf) etti (de *Gloria martyrum*, I. II, in *Max. Biblioth. Patrum*, cilt II, s. 861-871). Bu kitabında, azizden kalan artıklarla gerçekleşen elli tansığı anlatmaktadır.

749) Grégoire de Tours (I. II, bö. s. 188), soydaşının saltanatından söz ederken kısa olmakla gerçek konuşmaktadır. Idacius'un anlatış biçimine göre ölümün, şiddet etkisiyle olduğu kanısı doğmakta-

dır. *Caret imperico, caret et vitâ*; ama Evagrius onun salgın hastalıktan öldüğünü sandığına göre o durumun gizli kalması gerekirdi.

750) Sidonius, meslekdaşları Virgilius ile Horacius'ün örneklerini alçakgönülle andıktan sonra, yine aynı alçakgönüllülükle yanılığını tanıyor ve bunu düzeltereğine söz veriyor.

Sic mihi diverso nuper sub Marte cadentl
Jussistl placido Victor ut essem animo.
Serviat ergo tibi servati lingua poetae,
Atque meae vitae laus tua sit pretium.

Sidonius Apollinaris, Carmen, IV, s. 308 (Bk. Dubos, Hist. Crit., cilt I, s. 448, v.b.).

751) Procope'nin sözleri, olduğu gibi aktarılmaya değerd.

752) Sidonius'ün bu savunusu, 458 yılında, impartaor henüz konsulus olduğu sırada, Lyon'da söylenmişti. Bunda, dehâdan çok sanat, ve sanattan çok çalışma bulunmaktadır. Süslemeler, sahte, ya da düşük niteliklidir. Anlatı, zayıf ve uzatmalıdır, ve Sidonius, kahramanının üzerine dikkat çekebilecek bir beceri gösterememektedir. Majorianus'ün özel yaşamı, ikiyüz mısra içerisine sıkıştırılmıştır (107-305).

753) Almanlar, Retiniyen Alplerini geçmişlerdi; Tesin'in Adule ya da Sen Gotard dağından inerek Majeur gölüne döküldüğü. Bellinzona koyağı ya da **Campi Canini**'de bozguna uğrattıldılar. (Cluvier, **Italia antig.**, cilt I, s. 100, 101). Dokuzyüz barbara karşı kazanılmış olan bu utkunun bu denli şişirilmiş olması (Panegy. de Majorianus, 373) İtalya'nın büyük zayıflığını tanıtlamaktadır.

754) Onun ölümünü istiyordu; yalnız gözden düşmüş olması onu tatmin etmedi. Öyle anlaşıyor ki Aetius, Beisaire ve Marlborough gibi karısının eliyle yönetilmeye râzı oluyordu ve, bu kadın tansıklar yaratacak denli örnek bir dindar olduysa da bu dindarlığı aşağılık işlerle ve kıyıcılıkla bağdaşabiliyordu.

755) **Imperatorem me factum P.C. electionis vestro arbitrio, et fortissimi exercitus ordinatione agnoscite.** (Novell. Majorianus, tit. III, s. 34; **ad calcem cod. Theod.**) Sidonius, tüm imparatorluğun onu alkışladığını söylüyor.

..... Postquam ordine vobis
Et collega simul 386.

756) **dilationes** ya da **clationes** olarak okunabilecektir; ama ikinci daha doyurucu bir anlam gösterdiğinden onu yeğledim.

757) **Ab externo hoste et à domesticâ clade liberavimus.** Sonuncusuyla, Majorianus, Avitus'ün ölümünü saygın bir işlev olarak gördüğüne göre, onun zorbalığını anlıyor, demektir. Bu noktada Sidonius fazla bir şey söylememektedir. Avitus'ün adını anmamak için onikl Caesar'lardan, Afrika uluslarından söz etmektedir (205. 369).

758) Bk. Buyrultunun bütünü ya da Majorianus'un senato'ya yazdığı mektup. (Novell., başlık IV, s. 34.) **Regnum nostrum** sözcükleri biraz o yüzyılın damgasını taşımaktadır ve, çoğu zaman yinelediği *res-publica* sözcüğüyle uyum sağlayamamaktadır.

759) Bk. Majorianus'ün yasaları ... Théodoclus kodeksinin sonunda, çok uzun ve çok karmaşık, dokuz yasadır. (Novell., I. IV, s. 32, 37.) Godefroi, bu son parçalar üzerinde hiçbir bilimsel eleştiride bulunmadı.

760) «*Fessas provincialum varia atque multiplici tributorum exactione fortunas, et extraordinariis fiscalium solutionum oneribus attritas, etc.*» (Novell. Major., başlık I, s. 329.).

761) Bilgin Greaves (cilt I, s. 329, 330, 331), birçok araştırmadan sonra, Antoninus'lerin **aurel'**sinin yüzonsekiz çekirdek, beşinci yüzyıldakinin ise altmış sekiz çekirdek ağırlığında olduğunu ortaya çıkardı. Majorianus, Galyalıların **Solidus'**ü dışında tüm altın paraların, ağırlıklarına göre değil, üzerinde yazılı değerine göre geçerliliğini sağladı.

762) Buyru'tu (Novell. Majorianus, başlık VI, s. 35) baştan aşağı çok ilginçtir: «*Antiquarum aedium dissipatur speciosa constructio; et, ut aliquid reparetur, magna diruuntur. Hinc jam occasio nascitur, ut etiam unusquisque privatum aedificum construens, per gratiam iudicium praesumere de publicis locis necessaria, et transferre onon dubitet, etc.*» Petrarca da, ondördüncü yüzyılda aynı çabayla, ne var ki daha az güçlü ve başarılı olarak aynı yakınmaları yineledi. (Petrarca'nın Yaşamı, cilt I, s. 326, 327.) Bu tarihi sürdürürsem, ilk planımı sınırladığım ilginç konu olan Roma kentlinin gerileyişi ve yıkılmaya uğramasını bir yana atmayacağım.

763) İmparator, Toscana konsulus'ü Rogationus'ü azarlıyor ve, kişisel hınca benzeyen acı bir tonla, onun yumuşak davranışını kınıyor. (Novell., baş. IX, s. 37.) Dulların dikkatliliğini cezalandıran yasa, Majorianus'ün ardılı Severus'çe yürürlükten kaldırıldı.

764) Sidonius, Panegyri, Majorianus, 385-440.

765) Ordunun görünüşü ve Alpler'den geçişi savunuda az yer tut-

maktadır (470-552). Bay de Buat (Hist. des Peuples, v.b., cilt VIII, s. 55) bilimsel eleştirisinde Savaron'dan ve Sirmond'dan pek çok kez daha doyurucudur.

766) Priscus, Majorianus'ün yaşamı üzerine çok ışık tutan bir bölümde söylemektedir. Jornandes, Vizigotların yenilgisini ve sonra da bağıslıklığını atlıyor; halbuki bunlar Galica'da yayımlanmış ve Idacius'ün kronğinde anlatılmıştır.

767) Florus, I. II, bō. 2. Ozasal becerisini kullanarak, sanki ağaçların gemi biçimine dönüştüğünü söylüyor. Polybe'nin dediği gibi, olayın bu denli çabuk gelişmesi, olağan bir çalışmanın üstünde görünmektedir.

768) Interea duplici textis dum littore c'assem
Inferno superoque mari, cedit omnis in aequor
Silva tibi, etc.

Sidonius, **Panegyrique de Majorianus**, 441-461.

Priscus'ün üçyüz olarak saptadığı gemi sayısı Kserkses'in, Agamemnon'un ve Augustus'ün filolarıyla, —kapalı biçimde— karşılaştırılmaktadır.

769) Procope, de Bell. Vandal., I. I, bō. 8, s. 194. Genserik bu bilinmeyen kimseyi Kartaca tersanesine soktuğu zaman, silahlar, dokunulmadan yankılandı. Majorianus, kumral saçlarını siyaha boyamıştı.

770) Spoliisque potitus
Immensis, robur luxu jam perdidit omne,
Quo valuit dum pauper erat. 330.

Panegy. de Majorianus.

Sonra da, uyruklarının tüm kusurlarını, haksız olarak, Genserik'e yüklüyor.

771) Genserik, köyleri yaktı ve suları zehirledi. (Priscus, s. 42). Dubos (Hist. Crit., cilt I, s. 475) Mağripîlerin yere gömdükleri tahılların gözden kaçabileceğini söylemektedir. Aynı tarlada iki, üç yüz silo kazıyorlardı. Her bir çukur, en azından dört yüz (bolsseau) ölçek buğday alıyordu (Shaw'un gezileri, s. 139).

772) Galica'da Ricimer'in koruması altında bulunmakta olan Idacius, açıkça ve korkusuzca şöyle diyor: **Vandali per proditores ædmoniti**, v.b. Bununla birlikte, hayınlığı yapanın adını vermiyor.

773) Procope, de Bell. Vandal., I. I, bō. 8, s. 194. Idacius'ün tanık-

lığı yansız görünmektedir: «Majorianum de Galliis Romam redeuntem, et romano imperio, vel nomini, res necessarias ordinantem; Ricimer, livore perticus, et **invidorum** consilio fultus, fraude interficit circum-ventum.» Kimileri **Suevorum** diye okurlar; bu sözcüklerden ne birini ne de öbürü, Majorianus'ü tahttan indirten fesat girişiminin çeşitli elebaşlarını tanıttıkları için unutturmamak isterdim.

774) Bk. Ennodius'ün yazısı, no 135 (**inter Sirmond. Opera**, cilt 1, s. 1903); yalın ve karanlıktır; ne var ki, Ennodius, Majorianus'ün ölümünden elli yıl sonra Pavia piskoposu olmuştur, bu nedenle övgüleri güvenmeye değer.

775) Sidonius, Majorianus'ün ölümünden az önce, Arles'te çağrılmış olduğu bir akşam yemeğinden uzun uzun söz etmektedir (I. I, Mek. XI, s. 25-31). Yazdığı zaman artık yaşamayan bir imparatoru övmek gibi bir niyeti de olmasa gerekir. Ne var ki, rastlantı eseri olarak: **Suavis Augustus, ut erat, auctoritale servatâ, cum se commu-ni dedisset, joci plenus**, sözleri, imparatorun çok, para için yazdığı altıyüz dize için söylenmiş gibi, denebilir de.

776) Sidonius (Panegy. Anthemius, 317) onu dindarca gök yüzüne gönderiyor.

Auxerat Augustus, naturae lege, Severus
Divorum numerum.

İmparatorlarla ilgili eski bir listede (Justinianus zamanında yazılmış), oturma yeri Roma olarak gösterilen Severus'ün dindarlığı övülmektedir. (Sirmond, **Not. ad Sidon.**, s. 111, 112).

777) Dindar olmayanların erdemleri kendisini üzen Tillemont, Suidas'ın yazdığı Marcellinus'le ilgili bu elverişli portreyi, putperest yazarların yanlış çabalarına veriyor. (Histoire des Empereurs, cilt VI, s. 330.).

778) Procope., de Bell. Vandal., I. I, bö. 6, s. 191. Marcellinus'ün yaşamındaki birçok hal ve koşullarda, Yunanlı tarihçilerin yazdıklarıyla o zamanki kroniklerin bağdaştırılması kolay olmamaktadır.

779) Kanımca, Sidonius'ün, Majorianus ordusunda artçıların başında bulunmuş ve sonra da başkomutan olmuş bir komutan için —adını belirtmeden— yaptığı övgüler Aetius için söylenmiştir. Idacius de, halktaki inanışa dayanarak, onun dindarlığını övmektedir. Priscus ise askerlikteki yeteneklerini dile getirmektedir. (Sidonius, Panegy., Majorianus, 553).

780) Grégoire de Tours, I. II, bō. 12, cilt II, s. 168. P. Daniel, Childeric'in tarihi üzerinde kimi itirazlarda bulundu (Histoire de France, cilt I, önsöz, s. 78, v.b.); ne var ki Dubos, başarılı bir edâ ile onu yanıtladı (Hist. Crit., cilt I, s. 460-510); nasıl ki iki yazar Soissons akademisi ödülünü de böyle tartışmışlardı. Childeric'in sürgün süresiyle ilgili olarak, ya Idac.us'un Kroniki ile saptanan tarhin dışına çıkmak, ya da **Octavo** yerine **quarto anno** okuyarak Grégoire'in metnini düzeltmekten başka umar yoktur.

781) Priscus, Genserik'in deniz savaşını betimliyor (**Excerpt. Legation.**, s. 42); Procope (**de Bell. Vandal.**, I. I, bō. 5, s. 189, 190, ve bō. 22, s. 228); Victor Vitens.s (**de Persec. Vandal.**, I. I, bō. 17); Ruinart (s. 467-481); Bundan başka, kronolojik düzenlemesi Savaron ve Sirmond baskılarında gülünç derecede yer değiştirmiş olan üç adet Sidonius panegyrique'i (**Avit. Carm.**, VII, 441-451; **Majorianus Carm.**, V. 327-350, 385-440; **Anthem. Carm.**, II, 348-386.) Bir pasajında ozan, konusunun heyecanına kapılmış gibidir, ve düşüncesini canlı bir imgeyle anlatır:

Hine Vandalus hostis

Nrget; et in nostrum numarosa classe quotannis

Militat excidium; conversoque ordine fati

Torrida caucascos infert mihi Byrsa furores.

782) Ozan, Ricimer'in sıkıntısını açıklamak zorunda kalmıştır:

Practere invictus Ricimer quem publica fata

Respiciunt, proprio solus vix Marte repellit

Picatam per rura vagum.

İtalya Tiberis'e yakınmalarda bulunuyor. Ve Roma, tanrısallaşmış ırmağın ricasıyla Konstantinopolis'de olduğuna inanarak eski savlarından vazgeçiyor, Doğu ilâhesi Aurora'nın yardım etmesi için yalvarıyor. İşte Sidonius'un muse'ü haline getirilen yavan kaynaklar.

783) Marcianus, Leo ve Zenon'un saltanatları üzerine yazılmış kitaplar fragmanlar haline getirilmiştir. Boşlukları, Teophanos'un, Zonare'nin ve Cedranus'un daha yeni derlemeleriyle doldurmak gereklidir.

784) Azize Pulchérie, İ.S. 453'de, ve biçimsel kocasından dört yıl önce öldü. Yeni Yunanlılar onun bayramını 10 Eylül'de kutlarlar. Büyük servetini yoksullara, ya da kiliseye bırakmıştı. (Bk. Tillemont, Mémoires Ecclésiastiques, cilt XV, s. 181-184.).

785) Bk. Procope, **de Bell. Vandal.**, I. I, bō. 4, s. 185.

786) **Barbarlık** ikinci kuşaktan sonra silinip gittiği halde mezhep sapkınlığı lekesi sürekliliği ve silinmezdi. Bu nedenle, bu leke Aspar'ın tahta çıkmasını engelledi.

787) Theophane, s. 95. Görünüşe göre, tüm Hristiyan hükümdarların o tarihten beri benimsedikleri ve kiliseye çok tehlikeli sonuçlar sağlayan tören, buradan kökenini almıştır.

788) Cedrenus (s. 345, 346) Aspar'ın kullandığı sözleri saptayıp sakladı.

789) Isaurien'lerin gücü Zenon'un ve Anastasius'ün saltanatları döneminde Doğu imparatorluğunu etkiledi. Neden oldukları karışıklıklar, ikiyüz altmış yıl boyunca özgürlüklerini savunmuş ve bağımsızlıklarını korumuş olan bu barbarların yok edilmesiyle sona ermiş oldu.

790) Tali tu civis ab urbe

Procopio gentore micas; cul prlscia propago

Augustis venit à proavis.

Sidonius, **Panegy.** Anthem., 67-306.

Ozan, daha sonra da, pek de iyi bilmediği anlaşılan, gelecekteki İmparatorun özel yaşamını ve serüvenlerini anlatmayı sürdürmektedir.

791) Sidonius'ün, sâflıkla söylediğine göre, birinci tahtı reddeden ve ikincisini de istemeyerek kabul eden Antemius'ün ılımlılığı, zâten var olan erdemlerine yeni bir parlaklık getirmiştir. (Bö. 22, v.b.).

792) Ozan, devletin tüm öğelerindeki oybirliğini kutluyor (15-22) ve Ildacius'ün kroniği, ona eşlik eden kuvvetleri doğruluyor.

793) «Intervenit autem nuptiis patricii Ricimeris, cui filia perennis Augusti in spem publicae securitatis copulabatur.» Sidonius'ün Lyon'dan beri yolculuğu ve Roma şenlikleri, oldukça hoş olarak betimlenmiştir. (I. I, Mektuplar 5, s. 13; mektup 9, s. 21).

794) Sidonius (I. I, mektup 9, s. 23, 24), güdüsünü, işini ve ödüllendirilmesini açıkça bildiriyor: **Hic ipse panegyricus, si non iudicium, certè eventum, boni operis accepit.** Clermont piskoposluğuna geçti, İ.S. 471. (Tillemont, Mémoires Ecclésiastiques, cilt XVI, s. 750).

795) Antemius'ün sarayı, Marmara kıyısında bulunuyordu. Doku-zuncu yüzyılda, İmparator Théophilus'ün damadı Alexîs, o yeri satın alma iznini elde etti ve orada yaptırdığı bir manastırda yaşamını geçirdi. (Ducange, **Constantinopolis Christiana**, s. 117-152).

796) «Papa Hilarius ... apud beatum Petrum Apostolum, palam ne id fieret, clarâ voce constrinxit, in tantum ut non ea faciendâ cum

Interpositione juramenti, idem promitteret imperator.» (Gelas. Epist. ad Andronic. ap. Baronius, I.S. 467, n. 3.). Kardinal, bir mezhep sapkınlığını Konstantinopolis'ten çok Roma'ya sokabilmenin daha zor olduğunu sevinerek belirtiyor.

797) Damacius, filozof Izidore'nin yaşamına ilişkin olarak yazdığı apud Photium adlı kitabında (s. 1049) bundan söz etmektedir. Justinianus döneminde yaşayan Damascius, ruhların, şeytanların ve görüntülerinin olağanüstü beşyüz yetmiş öyküsünü toplayan başka bir kitap daha yazdı.

798) Sidonius'un şiirlerinde daha sonra mahkûm ettiği başlıca etkiler (I. IX, Mek. 16, s. 285) masal tanrılarıdır. Melekler, Hyeronimus'u Virgilius'ü okudu diye sert biçimde cezalandırdılarsa bu aşağılık öykünme, Clermont piskoposuna, müz'lerce verilmiş daha ağır bir ceza olsa gerektir.

799) Ovidius (Fast. I. II, 267-452), bu eski çılgınlıkların hoş bir betimlemesini yapmaktadır. Buna göre, sözü geçen gösteriler o denli saygıyla anılmaktadır ki, yollarda çırılçıplak koşan ağırbaşlı bir majistra ne tiksinti, ne de şaşkınlık yaratmaktadır.

800) Bk. Halikarnaslı Denys, I. I, s. 25-65, baskı, Hudson. Roma eski eserleri uzmanları Donatius (I. II, bö. 18, s. 173, 174), ve Nardini (s. 386, 387) Lupercal'ın gerçek durumunu ortaya çıkarmaya çalıştılar.

801) Baronius, Vatikan'ın elyazma'larına göre, papa Gelasius'un mektubunu yayınladı (İ.S. 496; n. 28-45); başlığı şöyleydi: **Adversus Andromachum senatorem, coeterosque Romanos, qui Lupercalia, secundum morem pristinum, colenda consttuebant.** Gelasius, bunu kutlayanların en azından hıristiyan adı taşıdıklarını, bu nedenle saçma bir boş inanca kapılmamaları gerektiğini söylüyor ve o çağda ortaya çıkan tüm kötülüklerin bu gereksiz bayramın kutlanmasından ileri geldiğini savunuyor.

802) «Itaque nos quibus totius mundi regimen commisit superna provisio Pius et triumphator semper Augustus filius noster Anthemius, licet divina majestas et nostra creatio pietati ejus plenam Imperii commiserit, protestatem, v.b...» Leo'nun takındığı saygınlık tonu böyleydi; ve Anthemius onu, Dominus et pater meus princeps sacratissimus Leo, diye anmaktaydı. (Bk. Novella Anthemius, başlık II, III, s. 38, ad calcem. Kodeks Theodoclus.).

803) Heraclius harekâtı çok sayıda güçlüklerle bilinmez duruma ge'miştir. (Tillemont, Hist. des Empereurs, cilt VI, s. 640); Procope'nin daha saygın yetkesiyle çelişkiye düşmemek için Theophanus'ün öyküsüyle öğrenilmiş bilgileri dikkat ve ihtiyatla kullanmak gerekir.

804) Caton'un, Cyrene eyaletindeki Berenice'den başlayan yürüyüşü, Heraclius'ün Trablus'tan başlayan yürüyüşünden çok daha uzundu. Caton, çölün kumlarını otuz gün yürüyerek geçti. Olağan gereksinimlerinden gayri o'arak ona çok sayıda su tulumlarıyla, o ülkelerdeki yılanların zehirlerini emerek zehirlenenleri kurtaran birçok da **psylli** gerekiyordu. (Bk. Plutarque, in Caton Uticens, cilt IV, s. 275; Strabon, Geographie, I. XVII, s. 1193.).

805) Tüm tutar, Procope tarafından açıkça bildirilmiştir (de Bell. Vandal., I. I, bō. 6, s. 191). Oluşturulmuş ve Tillemont'un (Hist. des Emp., cilt VI, s. 396) Bizans yazarlarında güçlkle elde ettiğı ayrı bölümler daha az özgün ve daha az ilginçtir. Tarihçi Malchus, halkın yoksulluğuna acıyor (Excerpt. ex Suidâ in corp. Hist. Byzant., s. 58), ve Leo'yu, halktan koparıp aldığı paralarla hazinesini zenginleştirdiğini söyleyerek onu suçlamakla aldanıyor.

806) Bu burun, Kartaca'dan kırk mil ve Sicilya'dan yirmi fersah uzaklıktadır. (Procope, I. I, bō. 6, s. 192), (Show'un Gezisi, s. 89.) Scipion, daha önce, Beyaz burundaki koyda çıkarma yapmıştı. (Bk. Tite - Live'nin betimlemesi, XXIV, 26, 27.).

807) Theophanus (s. 100)'ün dediğine göre, Vandalların birçok gemisi batırıldı. Basileiscus'ün Kartaca'ya yaptığı saldırıyı kesin biçimde söyleyen Jornandes'in tanıklığını çok değiştirilmiş biçimde o'arak anlamak gerekir. (Jornandes, **de successione regn.**).

808) **Dumascius in Vit -Isidor. apud Phot.**, s. 1048. O zamanın üç kısa kroniğini karşılaştırırken, Marcellinus'ün Kartaca yakınlarında savaştığı ve Sicilya'da öldürüldüğü gibi bir sonuç çıkıyor.

809) Afrika savaşı için bk. Procope (de Bell. Vandal., I. I, bō. 6, s. 191, 192, 193); Theophanus (s. 99, 100, 101); Cedrenus (s. 349, 350), ve Zonare (cilt II, I, 14, s. 50, 51). Montesquieu (Considérations sur la grandeur, v.b., bō. 20, cilt III, s. 497) bu deniz kuvvetinin kötü sonucu üzerine değerli bir gözlemede bulunmuştur.

810) Jornandes, Theodoric II ile Euric'in saltanatları üzerine yazılmış en iyi kaynaktır. (De Rebus Geticis, bō. 44, 47, s. 675-681.). Idacius kısa kesmiştir, Isidore ise, daha çok bilgi verecek durumda

olduğu halde, İspanya konusunda çok ihtiyatlı bir dil kullanmıştır. Rahip Dubos (Histore Crit., cilt I, s. 424-620), üçüncü cildinde) Galya ile ilgili o'ayları aydınlatmıştır.

811) Bk. Mariana, **Hist. Hispan.**, cilt I, I. V, b6. 5, s. 162.

812) Senat6r ve sonra da piskopos olarak memleketinin alinyazısıyla 6ok ilgilenen Sidonius'de Galya'nın ve 6zellikle Auvergne'in tam olmayan bir tablosu bulunmaktadır. (Bk. I. V, mektup I. V, IX, v.b.).

813) Sidonius, I. III, mektup 3, s. 65-68; Gregolre de Tours, I. II, b6. 24, cilt II, s. 174; Jornandes, b6. 45, s. 675. Ecdicius, belki Avitus'un damadıydı ve bu imparatorun ilk ev il'indeki eşinden doğmuştu.

814) **Si mulloe a republica vires, nulla proesidia, si nulloe, quantum rumor est; Anthemii principis opes statuit, te auctore, nobilitas-seu patriam, dimittere seu capillos.** (Sidonius, I. II, mek. I, s. 33.). Bu son s6zc6kler (not., s. 25) Sidonius'un de kullandığı kilisede papazların tepelerini traş etmeleri konusunda kul'anılmış olabilir.

815) Bu Bretonların tarihi Jornandes'de (b6. 45, s. 678), Sidonius (I. III, mek. 9, s. 73, 74) ve Greg. de Tours (I. II, b6. 18, cilt 2, s. 170)'de izlenebilir. Bu paralı askerleri, **6ie argutos armatos, tumultuosos, numero, contubernio, contumaces**, diye anan Sidonius, komutanlarından s6z ederken saygıyla ve dostlukla davranıyor.

816) Bk. Sidonius (I. I, 6pit. 7, s. 15-20) ve Sirmond'un notları. Bu mektup, kalbine olduğu den'i ruhuna da onur vermektedir. Biraz yapmacık ve zevksizlikle bi6ims'zleşmiş olsa bile, Sidonius'un d6z yazısı, can sıkıcı dizelerinden bin kez yeğdir.

817) Capit6lium bir tapınak olmaktan 6ıkcınca sivil majiistrallerin konaklamasına ayrıldı; şimdi de Roma senat6rünün konutudur. M6cevhercilere, v.b., v.b.'lerine mallarını kemerler altında sergilemelerine izin veriliyordu.

818) «Haec ad regem Gothorum charta videbatur emitti, pacem cum graeco imperatore dissuadens, Britannos super Ligerim sitos impugnari oportere demonstrans, cum Burgundionibus Jure gentium Gallias dividi debere confirmans.»

819) **Senatus - consultum Tiberianum.** (Sirmond., Not., s. 17.) Bu yasa, kararla infaz arasında on g6nl6k s6re kabul ediyordu. Yirmi g6nl6k fazla s6re Theodocius'6e eklendi.

820) **Catllina soeculi nostri.** (Sidonius, I. II, mek. I, s. 33, I. V, mek. 13, s. 143; I. VII, mek. 7, s. 185). Seronatus'un su6larından b6y6k

korkuyla söz ediyor, belki erdemli bir vatandaşın duyduğu nefretle belki de kişisel düşmanı için duyduğu gizli kin ile onun ölümünü sevinçle karşılıyor.

821) Ricimer, Anthemius'ün saltanatı sırasında, Alain'lerin kralı Beorgor'u, savaşırken kendi eliyle öldürdü. (Jornandes, bō. 45, s. 678). Kızkardeşi Bourguignons kralıyla evlendi, ve Norik i' e Pannonya'da yerleşmiş olan Süev kolonisiyle ilişkilerini hep sürdürdü.

822) **Galatam Concitatum**. Ennodius üzerine notlarında Sirmond, bu deymi Anthemius için de kullanıyor. İmparator da —olasılıkla— Galatia'da doğmuştu. Bu ülkenin ha'kı, yabanıl halkların kusurlarıyla uygarlaşmış ve bozulmuş ulusların niteliklerini birleştirmiş olmakla suçlandırılıyorlardı.

823) Epiphanus, Pavia piskoposluk orununu otuz yıl işgal etti, İ.S. 467-497. (Bk. Tillemont, *Memoires Ecclesiastiques*, cilt XVI, s. 788.) Adı ve eylemleri, ardıllarından biri olan Ennodius, yaşam öyküsünü yazarak (Sirmond, *Opera*, cilt I, 1647-1692) onu, çağının en büyük dehâlarından biri olarak tanıtmısaydı, sonraki kuşaklarca bilinmemiş olacaktı.

824) Ennodius (s. 1659-1664) Epiphanus'ün aracılık gezisi üzerine bilgi vermektedir. Sözlü ve şişirilmiş olmakla birlikte, öyküsü, Batı imparatorluğunun çöküşüyle ilgili birtakım ilginç hal ve koşulları aydınlatmaktadır.

825) Priscus. **Excerpt. Legation.**; s. 74, **Procop.**, **de Bell. Vandal.**, I. I, bō. 6, s. 191. Majorianus'ün ölümünden sonra, Eudoksya ile kızı özgürlüklerine kavuştular. Belki de Olybrius'e konsulus'lük saygınlığı gereği, düğün armağanı olarak bağışlandılar.

826) Olybrius'ün saltanat süresi, geliş tarihini saptamaya olanak veriyor. Theophanus ve Pasch'in kroniği imparator Leon'un râzı olduğunu kabul ediyorlar. Kanıtlarının ne olduğunu bilmiyoruz ve bilgisizliğimiz, bu karanlık zamanların genel ve ilginç olaylarına da yayılmaktadır.

827) Augustus'ün Roma'yı bölüştürdüğü ondört mahalleden yalnız biri Tiberis'in Toskana yanında kalmış bulunuyordu, ki bu da Janiküle'ydi. Beşinci yüzyılda Vatikan dış mahallesi kentin çok büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Hâlen papa bulunan Simplicius'çe yapılan yeni kilise örgütlenmesinde Roma'nın yedi çevre kilisesi Sen Piyer kilisesi'ne bağlandı. (Bk. Nardini, *Roma Antica*, s. 67.) Bu Romalı bil-

ginln topografyasına kendiml kaptırarak tüm hal ve koşulları ayrıntılarıyla göstermeye kalkışacak olsaydım uzun olduğu denli usanç verici nitelikte bulunacak bir billmsel araştırma yapmak zorunda kalacaktım.

828) **Nuper Anthemil et Ricimer's civili furore subversa est.** (Gelas., in *Epist. ad Anćromach.*, apud Baron., i.S. 496, n. 42.) Sigonlus (cilt I, l. 14, **de occidentali Imperio**, s. 542, 543) ve Muratori (*Annali d'Italia*, cilt IV ,s. 308, 309) (moins imparfait) bir el yazması olan Histor, Miscell'in yardımıyl ebu kanlı ve karanlık sahneyi aydınlattılar.

829) Roma Vespasyen'in askerlerince saldırıya uğradığı zaman **Soeva ac deformis urbe totā facies** böyle olmuştu. (Bk. Tacitus, Hist. III, 82, 83) Karışıklığın her çeşidi şiddetli bir görünüme dönüşmüştü. Her yüzyıl aşağı yukarı aynı kötülöklere sahne olursa da bunu betimleyebilecek Tacitus'ler bulamaz.

830) Bk. Ducange, *Familioe Byzantin.*, s. 74, 75. İmparator Justinianus'ün yeğeniyle evlendiğı anlaşılan Arcobinde, birinci Theodocius'ün sekizinci kuşağı oluyordu.

831) Theophanus (s. 102) Batı imparatorluğunun geçirdiğı son ağır olaylar üzerine eksik bir bilgi vermektedir. Nasıl ki Janandes (bö. 45, s. 679), Marcellinus kroniğı ve adı bilinmeyen bir yazarın fragmanları —ki, Ammianus'ün sonunda (s. 716, 717) Valois'ca yayımlanmıştır— da aynı durumdadır. Photius bu denli özlü olmasaydı Malchus ve Candidus gibi çağdaş tarihçilerden büyük yardım sağlayabilecektik.

832) Bk. Tours'lu Grégoire, I. II, bö. 28, cilt II, s. 175; Dubos, Hist. Critique,, cilt I, s. 613. İki kardeşinin ölümü ya da öldürölmesiyle Gundobald, Burglnyon krallığının bütününü ele geçirdiyse de İç çekişmeler yıkılmasını ivedileştirdi.

833) **Julius Nepos armis parltter sunmus augustus ac moribus.** Sidonius (I. V, épit, 16, s. 146). Nepos, Ecdicius'e, Antemius'ün vaad ettiği patricius sanını verdi. **Decessoris Anthemii fidem absolvit.** (Bk. I. VIII, Ep. 7, s. 224).

834) Nepos, **fines imperii italicl'yl** saptamak için Eplphanus'ü, elçi olarak, Vizigotlar'a gönderdi (Ennodius in *Sirmond.*, cilt I, s. 1665-1669.) Dokunaklı söylevi, o zamandan beri Clermont piskoposunun acı ve haklı kınamalarına yol açan utanç verici gizl sakladı.

835) Malchus ap. Phot, s. 172; Ennodius; Epigr. LXXXII, in *Sirmond. Opera*, cilt I, s. 1879. Bununla birlikte, İmparatorun ve başpa-

paz (arşövek)'in kimliği üzerinde birtakım kuşku'ar bellreblecektir.

836) Batı imparatorluğunu devirmiş olan ücretli askerlerle ilgili olarak, Procopius'u izliyoruz (de Bell. Gothico, I. I, b. I, s. 308.). Genel kanı ve kimi çok yeni yazarlar, Odoacer'i, kendi uyruklarından oluşan bir orduyla İtalya'yı e'e geçiren yabancı bir hükümdar gibi göstermekle yanlışla düşüyorlar.

837) Orestes, qui eo tempore, quando Attila ad Italiam venit, se illi junxit, et ejus notarius factus fuerat. (Anonym Vales., s. 716.). Tarih üzerinde yanlışla; ne var ki, Attila'nın sekreteri, Augustule'nin babası olduğunu söylediği zaman haklı düşünüyor gibidir.

838) Bk. Ennodius in Vit. Epiph., Sirmond., cilt I, s. 1669, 1670. Procopius'nin anlattığını doğru'uyor. Bununla birlikte, Pavya kuşatmasının, piskopos'la sürüsünü eziyete sokmak amacıyla şeytan tarafından tertiplendirilmiş olduğu da akla gelebilir.

839) Jornandes, b. 53, 54, s. 692-695. Bay de Buat (Hist. des Peuples de L'Europe, cilt VIII, s. 221-228) Odoacer'nin kökenini ve sevrerlerini açık bir biçimde aydınlatmıştır. Ben de, Angers'i yağma edenin ve Okyanus'taki Sakson korsanlara komuta edenin o olduğuna inanıyorum. (Grégoire de Tours, I. II, b. 18, cilt II, s. 170.).

840) Vade ad Italiam, vade viliissimus nunc pellibus coopertis: sed multis cito plurima largiturus. (Anonym. Vales., s. 717.) Bize kadar gelmiş bilgilerle, aziz Severinus'ün yaşam öyküsünü anlatıyor, bu arada tarihin çok ilginç özellikleri de veriliyor. Kendisinin ölümünden otuz yıl sonra, öğretilisi Eugrippus'çe kaleme alınmıştır (I.S. 511). (Bk. Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XVI, s. 168-181.).

841) Ona Goth adı veren Teophanus, İtalya'da, allaité, yetişmiş olduğunu söylüyor. (s. 102); bu deyim harfi harfine bir yoruma elverişli olmasa da, yine de imparatorluk muhafız birliklerinde çok uzun hizmeti anlatmaktadır.

842) Nomen regis Odoacer assumpsit, cum tamen neque purpura nec regalibus uteretur insignibus. (Cassiodore, in Chron., I.S. 476). Anlaşıldığına göre, hiçbir ulusun ve memleketin adına bağlamadan yalnızca kral sanını almıştır.

843) Üzülerek yitirdiğimiz Malchus, senato'nun Zenon'a gönderdiği bu olağanüstü elçileri saptamıştır (in Excerpt., s. 93). Bir anonim fragmanları, s. 717, ve Candidus'ün özeti (apud. Phot., s. 176), yararlı olabilirler.

844) Batı İmparatorluğunun yıkılışı yılını tam olarak saptamak olanı değildir. Özgün kronikler, İ.S. 476 yılını kabullenmiş görünmektedirler. Jornandes'in iki tarihi ise (bö. 46, s. 680) bu olayı 479'a dek uzaklaştırmaktadır, ve her ne denli Bay de Buat onun bilgisini hor görüyorsa da bu kanıyı destekleyici çeşitli kanıtlar da vermektedir (cilt VIII, s. 271-283).

845) Bk. Ducange'deki madalyaları (**Famil. Byzantin.**, s. 81), Priscus (**Excerpt. Legat.**, s. 46), Maffei (**Osservazioni litterari**, cilt II, s. 314). Roma imparatorluğunun en bilinmeyen uyrukları Patricius adını alıyorlardı; bu da İrlanda'nın hristiyanlığı kabulüyle tüm ulusa yayıldı.

846) «Ingrédiens autem Ravennam, deposuit Augustulum de regno, cujus infantiam misertus concessit ei sanguinem; et quia pulcher erat, tamen donavit ei redditum sex milla solidos, et misit eum intra Campaniam cum parentibus suis liberè vivere.» (Anonym. Vales., s. 716). Jornandes şöyle diyor (bö. 46, s. 680): **in Lucullano campanioe castello exilii poena damnavit.**

847) Seneka'nın uzd.lli övgüsüne bakınız, Mektuplar LXXXVI. Filofoz şatafatın görece olduğunu düşünmüş olmalıdır, ve eski Scipion'un da, bilgisi ve ilişkileri göreneklere yumuşatmış olduğundan, az uğraşmış çağdaşlarınca bu kusurla kınanmıştır.

848) Scylla **peritia castrametandi** diye adlandırıldığı bu konutu askerce övmektedir. (Pline, **H.st. Natur.**, XVIII, 7). Can sıkıcı bir masal sahnesinin yeri üzerine kuşklarını belirten (**loeta viridia**) Phèdre (Masal II, 5) durumu şöyle betimlemektedir:

Caesar Tiberius quam petens Neapolim,

In Misinensem villam venisset suam;

Quae monte summo posita Luculli manu.

Prospectat Siculum, et prospicit Tuscum mare.

849) Marius'e ait olduğu sırada lüks bir konut olarak görülüyordu. Romalılar onun kayıtsızlığıyla alay ediyorlardı ama, kısa süre sonra hareketliliğini düşünerek, alay ettiklerine pişman oldular. (Bk. Plutarque, **in Mario.**, cilt II, s. 524.).

850) Lucullus'un Baies'de, Napoli'de, Tusculum'da, v.b.'de de güzel kırsal evleri vardı. Turnalar ve leylekler gibi iklim değiştirmekle övünüyordu (Plutarque, **in Lucull.**, cilt III, s. 193.).

851) Aziz Severinus, Norik'de öldü, İ.S. Altı yıl sonra, cenazesi,

öğrettilerince İtalya'ya götürüldü. Yolda, sürekli olarak tansıklar meydana geldi. Napolili bir hanım, dindarca bir davranışla aziz Severinus'le Augustule'nin yerini değiştirdi. İkincisi artık —belki de— yaşamıyordu. (Bk. Baronius, *Annal. Ecclés.*, İ.S. 496, n. 50, 51, ve Tillemont, *Mém. Ecclés.*, cilt XVI, s. 178-181, Euglpius'çe yazılan özgün Yaşam öyküsüne göre.). Azizin Napoli'ye götürülmesi de özgün bir piyestir.

852) Pagi'de ya da Murratori'de konsulusluk Faste'leri bulunabilir. Anlaşıldığına göre, Odoakre'ce, belki senato'ca atanmış konsulus'ler Doğu imparatorluğunda tanınmışlardır.

853) Sidonius Apollinar. (I. I, Epitr. 9, s. 22, baskı Sirmond) zamanında senatör şefi olarak ikisini, (İ.S. 468) Gennadius Avienus ve Caesina Basilius'ü karşılaştırdı. Birincisini parlak nitelikli olarak gösteriyor, ikincisini ise resmî ve özel yaşamındaki erdemleri böylesine kişiliğinde toplayana pek seyrek rastlanabileceğini söylüyor. Bir Basilius, belki de bunun oğlu, 480 yılında konsul olmuştur.

854) Epiphanus, Pavia ha'kı için dilekte bulundu; kral, önce beş yıllık bir bağışıklık tanıdı, sonra da onları Pelage praeфекtus'ünün zulmünden kurtardı. (Emnodius, *In vit. S. Epihanus*, Opera Sirmond., cilt I, s. 1670-1672.).

855) Bk. Baronius, *Annal. Ecclés.* İ.S. 483, n. 10, 15. Onaltı yıl sonra, papa Symmaque, bir Roma sinodunda, praeфекtus Basilius'ün düzensiz tutumunu suçladı.

856) Odoacre'nin savaşlarına ilişkin kısa bir öykü Paul Diacre'da (*de Gestis Longobard.*, I. I, b. 19, s. 757, baskı Grot.) ve Cassiodore ile Cuspinien'in kroniklerinde bulunmaktadır. Kont dö Buat'ın (*Histoire des Peuples*, etc., cilt VIII, b. 1, 4, 8, 9) özenle incelediği ve Euglpius'ün yazdığı aziz Severinus'ün Yaşam Öyküsü'nde Norik'in yitirilmesine ve Bavyera'nın eski zamanlarına ilişkin olaylar aydınlığa kavuşmaktadır.

857) Tacitus, *Annal.*, III, 53. Romalılar'da toprak yönetimi üzerine araştırmalar (s. 351-361) bu evrimin sonraki görüntüsünü vermektedir.

858) Bir Fransız ozanı, İtalya'nın Herule kra'ı Odoakre'ce ele geçirildiği sırada çekilen acıyı düzyazı ve dizelerle, uzdillî olarak betimlemiştir. (Les Mois, cilt II, s. 174-206, bas. in -12.) Kaynak olarak nelemi aldığını bilmiyorum. Şuna inanıyorum ki, anlattığı olayların bir bölümü tarihsel gerçekle bağdaşır nitelikte değildir.

859) Azlı Ambrossius'ün otuz dokuzuncu mektubuna bakınız (Muratori, *sopra le antichità Italiane*, cilt I, bilimsel araştırma, XXI, s. 354).

860) *AEmilia, Tuscia, coeterceque provincioe in quibus hominum prope nullus existit.* (Gelasius, *Epist. ad Andromachum*, ap. Baronium, *Annal. Eccles.* I.S. 496, n. 36.).

861) *Verumque confitentibus, latifundia perdidere Italiam.* (Pline, *Hist. natur.*, XVIII, 7.).

862) Çıçero (ad Familiares, I. IX, Eplt. 17) Caesar'ın süel müste-bitliğı sırasında dostu Papirius Paetus'e sunduğı avutma, daha doğrusu sabır nedenleri olarak bunları söylüyordu. Bununla birlikte **Vivere pulc-herrimum duxi** kanıtı, kendi düşüncesine göre yaşam ile ölüm arasında bir seçim yapabilen Romalı bir filozofa daha uygun düşer.

863) Thomassin (*Discipline de l'Eglise*, cilt I, s. 1419-1426), ve Hélist (*Hist. des ordres monastiques*, cilt I, s. 1-66) manastır kuruluşunu bilimsel olarak tartıştılar. Bu yazarlar çok bilgili ve yeterince yansızdırlar ve değişik kanıları bu konuya yeni bir ışık tutucu niteliktedirler. Bununla birlikte, bir papaz yazarı yol gösterici olarak almaya cesaret edemeyecek protestanlar Bingham'ın hristiyanlığın Eski dönemleri adlı eserinin yedinci kitabını gözden geçirebilirler.

864) Bk. Euseb. *Demonstrat. Evangél.*, I. I, s. 20, 21, baskı **groec. Rob. Stephanl**, Paris, 1545. Euseb., *Demonstration*'dan oniki yıl sonra yayımlanmış olan Kilise Tarihi'nde (I. II, bō. 17) Therapeute'lerin hristiyanlığını savunmakta, ama buna benzer bir kuruluşun Mısır'da da o tarihlerde mevcut olduğunu bilmediğı anlaşılmaktadır.

865) Cassian. (*Collat.* XVIII, 5) Aziz Antonius ile öğretililerin yeniden kurdukları zamana dek yavaş yavaş soysuzlaşan bu kuruma Senobit (Cenobite)'in kökenini bağlamaktadır.

866)

Bu sözler, manastır felsefesinin kökenini ve kaydettiğı ilerlemeleri hoş bir biçimde betimleyen Sozomene'nindir (I. I, bō. 12, 13, 14). (Bk. Suicer., *Thes. Ecclés.*, cilt II, s. 1441). Kimi yeni yazarlar, (Lipsius (cilt IV, s. 448), *Manuduct. ad Philos. stoic.* (III, 13), ve la Motte le Vayer, (cilt IX, Payenlerin Erdemi, s. 228-262) Karmelitler'i Pitagor'un öğretililerine, kinik (Cynique)'leri de kapüşin'lere benzettiler.

867) Carmelit'ler, kökenlerini peygamber İlyas (Eliè)'tan almaktadırlar. (Bk. Beziers'nin *These'leri*, I.S. 1682; Bayle'de, *Nouvelles de la république des Lettres, Oeuvres*, cilt I, s. 82, v.b., ve manastır dü-

zenlerinin uzun taşlaması, Oeuvres, cilt I, s. 1-433, Berlin, 1751.) Roma ve ayrıca İspanya engizisyonu Flandre cizvitlerinin kilise dışı kimselerce eleştirilmesini yasaklamıştı (Helyot, Histoire des Ordres monastiques, cilt I, s. 282-300); Carmelite İlyas'ın heykeli Sen Piyer kilisesinde dikildi (P. Labat'ın Gezisi, cilt III, s. 87.).

868) Pline, Hist. Nat., V, 15. «Gens sola et in toto orbe praeter cacteras mra, sine ulla femina, omni venere abdicata, sine pecunia, socia palmarum. Ita per seculorum millia, Incredibile dictu, gens aeterna est in qua nemo nascitur. Tam faecunda illis aliorum vitae poenitentia est.» Onları, gölün kötü havasından korumak için yeterli bir uzaklıkta gösteriyor, en yakın kentlerin Engaddi ve Masada olduğunu söylüyor. Saintsabas manastırının bu yerden pek uzakta olmadığı anlaşıyor. (Bk. Reland., Palestine, cilt I, s. 295; cilt II, s. 763-874-880-890.).

869) Bk. Athanase, Op., cilt II, s. 450-505, ve Rosweyde'nin notlarıyla Vit. patrum, s. 26-74. Birincisi Yunancadır, ikincisiyse, aziz Hieronimus'un dostu Evagrius'un, çok eski Latince bir çevirisidir.

870) **Aruroe autem erant ei trecentoe uberes et valde.** Aruroe, yüz Mısır dirseği haresi ölçüsü ise (Rosweyde, Onomasticon ad Vit. Patrum, s. 1014, 1015) ve tüm çağlardaki Mısır dirseği yirmi iki İngiliz parmağına eşitse (Greaves, cilt I, s. 233), **arura** bir İngiliz Akır'ının aşağı yukarı üçte ikisi olacaktır.

871) (Athanase, cilt II, in Vit. sanct. Anton., s. 452), ve onun cahilliği, eski ve yeni yazarların çoğu tarafından doğrulanmıştır: Ne var ki, Tillemont (Mémoires Ecclésiastiques, I. VIII, s. 666) akla uygun kimi kanıtlarla Antonius'un kendi dilinde okuyup yazmasını bildiğini, Yunan harflerini bilmediğini tanıtıyor. Synesius de (s. 51) Antonius'deki doğal us ve anlayışın eğitimle beslenmesine gereksinimi olmadığını savunmaktadır.

872) Hieronimus (cilt I, s. 248, 249) ve P. Sicard (Missions du Levant, cilt V, s. 122-200) bu manastırın betimlemesini yapmaktadır. Anlatışları tam olarak birbirine uymamaktadır. Hieronimus, imgelemesine göre, Cizvit ise deneyimli gözönünde tutarak anlatmaktadır.

873) Hieronimus, cilt I, s. 146, **ad Eustochium; Hist. Lausi.**, bō. 7, in Vit. Patrum, s. 712. Rahip Sicard (Missions du Levant, cilt II, s. 29-79) bugün içerisinde yirmi-otuz keşiş olan dört manastır'ın

bulunduğu bu çölü gzedi ve betimledi. (Bk. d'Anville, Description de l'Egypte, s. 74).

874) Tabenne, zamanımızda mevcut Girge kenti ile eski Teb örenleri arasında Tantira ya da Dandera bölgesindeki Nil'in küçük bir adasıdır. (D'Anville, s. 194.) B. de Tillemont, bu adanın varlığından şüphe etmektedir. Ne var ki, yine onun aktardığı olaylara bakarak, ilk adı sonradan Bau ya Pabau büyük manastırına verilmiş olduğu sonucuna varabilirim. (Mém. Eccles. I. VII, s. 678-688).

875) Bk. Roma'da 1661'de Lucas Holstenius'ün yayınladığı **Codex Regularum**. Pacôme disiplininin Latince çevirisinin başında aziz Hiyeronimus'ün önsözü bulunmaktadır.

876) Rufinus, bö. 5. in **Vit. Patrum**, s. 459. Bu kent için **Civitas ampla, valde populosa**, diyor ve oniki kilise olduğunu söylüyor. Strabon (I. XVII, s. 1166) ve Ammianus (XXII, 16), büyük ve görkemli tapınağında halkın küçük bir balığı kutsadıkları bu kentten elverişli biçimde söz etmektedirler.

877) «Quanti populi habentur in urbibus, tantae pene habentur in desertis multitudines monachorum.» (Rufinus, bö. 7, in **Vit. Patrum**, s. 461.) Bu değişiklikler dolayısıyla kendi kendini kutlamaktadır.

878) Hiyeronimus, manastır yaşamının Roma'ya ve İtalya'ya girdiği dönemi anlatırken, buna da değiniyor. (cilt I, s. 119, 120, 199).

879) Bk. Hiyeronimus'ün yazdığı Hilarion'un Yaşam Öyküsü, cilt I, s. 241, 242. Aynı yazar, Paulus'ün, Hilarion'un ve Malchus'ün tarihlerini yetk.likle yazmıştır. Ne yazık ki bu hoş eserler, ne gerçeğe ne de usa uygundurlar.

880) İlk yalnızlığa (inzivâ'ya) çekilişi, Yeni Kayseri (Neo-Cesarée) yakınında bir köye oldu. Manastır yaşamının on, oniki yılı süresince uzun ve çok sayıda engeli yenmekle uğraştı. Kimi eleştirilerde onun tarikat kurallarının özgünlüğü tartışılmıştır. Mevcut kanıtlar tartışılmaz durumdadır ve gerçek ya da yapmacık bir dinsel coşkuyu yansıtmaktadırlar. (Bk. Tillemont, Mém. Ecclés., cilt IX, s. 636-644; Hélyot, Hist. des Ordres monastiques, cilt I, s. 175-181.).

881) Yaşamı ve üç diyalogu için Sulpicius Severus'e bakınız. Severus (Dialogue I, XVI, Roma kitapçılarının, bu yapıtları satmak üzere kolayca alıcı buldukları için sevindiklerini söylemektedir.

882) Hilarion, Pachinus burnuna gitmek üzere gemiye binince yol ücreti olarak bir dua kitabı (livre des évangiles) verdi. Mısır'ı geçmiş

olan Galyalı keşiş Posthumianus, İskenderiye'den Marsilya'ya kalkan bir ticaret gemisine bindi, yolculuğu otuz gün sürdü (Sulp. Severus, Dialoglar). (Cilt II, s. 451).

883) Bk. Hieronimus, cilt I, s. 126; **Assemani, Bibliot Orient.**, cilt IV, s. 92, 857-919, Geddes, Histoire de l'Eglise d'Ethiopie (s. 29, 30, 31). Etyopya keşişleri, bugün de ilk kuruluşu olduğu gibi ve titizlikle sürdürmektedirler.

884) Britannia de Camden, cilt I, s. 666, 667.

885) Arşövek Uscer, Britanya Kiliselerinin İlk Çağ'arı adlı kitabında o karışık ve karanlık zamanlardan elde edebilecek tüm bilgileri aktardı.

886) Küçük omlakla birlikte toprağı verimli olan ve, Hy ya da Columbkil de denilen Iona adası iki mil uzunluğunda, yaklaşık bir mil genişliğindedir. Manastır, kitaplığı ve kral mezarlarıyla tanınmıştır: 1° Aziz Colornban manastırı, İ.S. 566'da kurulmuştur. Başpapazı, Kaledonya piskoposları üzerinde olağanüstü bir yargılama yetkisini kullanıyordu; 2° İçerisinde tam olarak bir Tite-Live'nin bulunacağı umulmuş olan klasik bir kitaplık; 3° kutsal toprak diye orada yatan İskoçyalı, İrlandalı ya da Norveçli altmış kralın mezarları ... (Bk. Usher, s. 311-360-370, ve Buchanan, **Rerum Scot.**, I. II, s. 15, baskı Ruddiman.).

887) Chrysostôme, Benedictus'lerin birinci cildinde manastır yaşamının övgüsüne ve savunmasına üç kitap ayırdı. Yahudilerin yasa sandığı (arche d'alliance) yalnızca seçilmişlerin (keşişlerin) kurtulacaklarına inanmak için —ona göre— yeterli bir kanıttı. (I. I, s. 55, 56). Daha sonra da biraz daha insancıl olmakta (I. III, s. 83, 84), güneş, ay ve yıldızlar gibi çeşitli şan derecelerini kabul etmektedir. Bir kralın keşişle karşılaştırmasında, neden bilmem, kral, daha parlak şekilde ödüllendirilecek, daha ağır olarak cezalandırılacaktır.

888) Thomassin, Discipline de l'Eglise, cilt I, s. 1426-1469, ve Maillon, Oeuvres posthumes, cilt II, s. 115-158. Keşişler yavaş yavaş kilise sıradüzeni (hiyerarşi)ne kabul edildiler.

889) Din bilgini Middleton (V, I, s. 110), manastırsal yaşamın en uzdilli savunucularından biri olan Chrysostôme'un davranışını ve yazdıklarını şiddetle eleştiriyor.

890) Bu dış öğretililerdeki din bağlılığının övgüsü aziz Hieronimus'un eserlerinin büyük bir kısmında ve aziz Paule'nin savunusunda önemli yer tutmaktadır. Başlangıç sözü biraz şişirilmiştir: «Vücudu-

mun tüm organları dile gelseydi, hepsi konuşabilseydi, bana mümkün olmayacaktı ki,.. v.b.» (Paula'nın Mektupları, cilt I, s. 169-172.).

891) Socirus Dei esse coepisti. (Hiyeronimus, cilt I, s. 140, ad Eustochium. Rufinus (in Hieronim., Oper., cilt IV, s. 223), bu yakıştırmaya —haklı olarak— fena halde öfkelenildiğinden — hangi putperest 'ozanın böyle bir söz söylediğini hasmına soruyor.

892) «Nunc autem veniunt plerumque ad hanc professionem servitutis Dei, et ex conditione servili, vel etiam liberati, vel propter hoc a Dominis liberati sive liberandi; et ex vita rusticana, et ex opificum exercitatione, et plebeio labore.» (Augustinus, de Oper. Monach., bö. 22; ap. Thomassin., Discipline de l'eglise, cilt V, s. 1094.). Assenius'ü kınayan Mısırlı, keşiş yaşamının çobaninkinden iyi olduğunu söylüyor. (Bk. Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XIV, s. 679.).

893) Kendi mezhebinden bir küçük manastırda oturan bir domini-
k keşişi, hemen farkına vardı ki, gece duası için çanları çaldıkları
halde manastırdakiler bu dua için kalkmıyorlardı. (P. Lorbat.'nin Gezi-
leri, I, s. 10.).

894) Lucas Holstenius'ün **Codex Regularum**'a yazdığı son derece
sağduyulu «başlangıç»'a bakınız. İmparatorlar, kamusal ve bireysel
ödevlerin zorunluluğunu değerlendirmeye çalıştılar; ama bu zayıf engel-
lemeler, bağınazlığın yarattığı sele dayanamıyarak yıkıldı. Justinianus
de keşişleri, umduklarından çok kayırdı. (Thomassin, cilt I, s. 1782-
1799; Bingham, I. VII. bö. 3, s. 253.).

895) Dört inançlı gezgin, manastırsal kuruluşları, özellikle Mısır'ın-
kileri, 400 yılına doğru betimlediler; Rufinus (Vit. Patrum, I. II, III, s.
424-536); Posthumien (sulp. Severus), Diyalog I; Palladius (Hist. Lu-
riac., in Vit. Patrum., s. 709-863), ve Cassianus (Bk., cilt VII, Bibliothe-
que Max Patrum., enstitü kitaplarının ilk dört tanesi ve yirmi dört kon-
feransı.).

896) Malchus örneği (Hiyeronimus, cilt I, s. 256) ve Cassianus'le
arkadaşının (Conférence XXIV desenli onların özgürlüğünün tartışılmaz
kanıtlarıdır, ki Erasme, aziz Hyeronimus'ün Yaşam Öyküsü'nde uzdille
betimlemiştir (Bk. Chardon, Hist des Sacrements, cilt VI, s. 279-300). .

897) Bk. Justinianus'ün yasaları (Novell. CXXIII, no 42) ve Fran-
sa Tarihçileri'nde (cilt VI, s. 427) aziz Louls, ve Denisart'da Fransa'nın
şimdiki hukuku (Kararlar, v.b., cilt IV, s. 855, v.b.).

898) Dokuzuncu yüzyılın başlarında keşişlerin reformcusu olan

Sa'nt-Benoit'ca derlenmiş eski **Codex Regularum** onyedinci yüzyılda Lucas Holstenius'çe yayımlanmıştır. Bu kodeks, kadın ve erkek toplulukları için otuz değişik kural kapsar. Yedisi Mısır'da, biri Doğu'da, biri Kapadokya'da, biri İtalya'da, biri Afrika'da, dördü İspanya'da, sekizi Galya ya da Fransa'da, biri de İngiltere'de düzenlenmiştir.

899) Batı'da çok uyulmuş bulunan Colomban kuralı, en hafif kusurlar için yüz disiplin sopası'nı gerektirir. (**Cod. Reg.**, kısım II, s. 174). Şarلمان'ın saltanatından önce başpapazlar, keşişlerini sakat bırakabiliyor ve gözlerini oydurabiliyorlardı. Bu barbarca ceza, o zamandan beri icad ettikleri **vade in pace** denilen gömüt ve yer altı cezasından daha hafif sayılabilirdi. (Bk. bilgin Mabillon'un çok yetkin Discours'u, Oeuvres posthumes, cilt II, s. 321-336.). Bu konuda insanlık ökesiyle hareket ettiği görülüyor. Bu çabası yüzünden Vendôme'un aziz gözyaşını savunması bağışlanabilir. (s. 361-399).

900) Sulp. Severus, Diyalog, I, XII, XIII, s. 532, v.b.; Cassianus, Institut., I. IV, bö. 26, 27. **Proecipua ibi virtus et prima est obedientia.** Verba Seniorum'lar arasında (in Vit. Patrum, I. V, s. 617), ondördüncü söylev söz dinleme'yi işliyor ve, manastırlarda yararlanılması için yayımlayan cizvit Rosweyde, iki endekste dağınık halde bulunan tüm pasajları topladı.

901) Din bilgin Jortin (Remarques sur l'h'stoire ecclési., cilt IV, s. 161) aziz Chrysostôme'nin sürgünlüğü sırasında Kapadokya keşişlerinin gösterdikleri değerliliği anlatıyor.

902) Cassianus, Mısır keşişlerinin giysileri konusunda çok ayrıntılı bilgi vermiş (Institut., I. I), Sozomene de (I. III, bö. 14) bunlarda istiareli bir anlam ve gizemli erdemler bulmuştur.

903) **Regul. Benedict.**, no 55, in **Cod. Regul.**, kısım II, s. 51.

904) Bk. Uzes piskoposu Ferreol kuralı (no 31 (in Cod. Regul., kısım II, s. 136), ve Seville piskoposu Isidore'nin kuralı no 13 (in Cod. Regul., kısım II, s. 214).

905) Eller ve ayaklar için biraz hoşgörü tanınıyordu. «Totum autem corpus nemo unguet, nisi causa infirmitatis; nec lavabitur aqua nudo, corpore, nisi languor perspicuus sit.» (Regul., Pachom., XCII, kısım I, s. 78).

906) Aziz Hieronimus, anlamlı olmakla birlikte ihtiyatsız terimlerle perhizin övgüsünü yapmaktadır: «Non quod Deus universitatis creator et Dominus Intestinatorum nostrorum rugitu, et inanitate vent-

rls pulmanisque ardore delecteur, sed quod allter pudicitia tuta esse non possit.» (Op., cilt I, s. 137, *ad Eustochlum*) et de *Illusionibus nocturnis*.

907) **Edecitas in Groecis gula est, in Gallis natura.** (Dialog., I, bö. 4. s. 521.) Cassianus, Galya'daki perhizi tam olarak gözlemlemenin olanaksız olduğunu itiraf ediyor, ve buna neden olarak şöyle diyor: **Aerum intemperies, et qualitas nostroe fragilitatis.** (Institut., IV, 11.) Colomban kuralı İrlanda gibi yoksul bir ülkede yemek ve yaşayışta sadelik bakımından Mısır'dan farklı durum olmadığından, daha sert uygulanmaktaydı. Isidore kuralı daha yumuşaktı: bu kuralda bayram günlerinde et yenilmesine izin verilmektedir.

908) Yalnız su içen ve başka besleyici içki kullanmayan kimseler hiç değilse yirmi beş ons ağırlığında ekmek yemelidirler. (Etat des prisons, Howard, s. 40).

909) Bk. Cassianus, Collat., I, II, 19, 20, 21. Altı ons ağırlığındaki ekmeğe **proximacia** adı verilmişti (Rosweyde, *Onomasticon*, s. 1045). Pacôme, kendi keşişlerinin yiyecek hakedişlerini artırdı. Ne var ki, onunla orantılı olarak da çalıştırıyordu. (Pallad. In *Hist. Lausiaca*, bö. 38, 39; In *Vit. Patrum*, I, VIII, s. 736, 737.).

910) Bk. Cassianus'un Mısır başpapazı Serenus'un çağrılısı olarak bulunduğunu yemek (Collat., VIII, 1).

911) Bk. Saint Benoit'nın disip'ini, n. 39, 40, In *Cod. Regul.*, kısım II, s. 41, 42. «Licet legamus virum omnino monachorum non esse, sed quia nostris temporibus id monachis non persuaderi potest.» Onlara, belki Arbuthnot levhalarının yardımıyla değerlendirilmiş bir Roma ölçüsü olan **hemina**'yı esas alıyor.

912) **Benim kitabım, benim paltom, benim ayakkabılarım, v.b.** deyimler, Batı keşişlerine kesinlikle yasak edilmişti (Cod. Regul., kısım II, s. 174-235-288), ve Colomban disiplini bu gibilere altı sopa cezası veriyordu. Yeni zaman manastırlarının yöntemleriyle alay eden (Manastır Düzenleri)'nin yazarı, eskilerin daha az gülünç olduklarını bilmez görünmektedir.

913) Kilise biliminin iki büyük ustası olan P. Thomassin (*Discipline de l'Eglise*, cilt III, s. 1090-1139) ve P. Mabillon (*Etudes monastiques*, cilt I, s. 116-155) keşişlerin çalışmalarını ve yaptıkları işleri çok esaslı olarak incelemişlerdir. Birincisi bu çalışmaları değerli bulmakta, öbürüyse görevleri gereği çalışmalar olarak görmektedir.

914) Mabillon (*Etudes monastiques*, cilt I, s. 47, 55) Doğu'da ve Batı'daki öncellerinin dinsel çalışmalarının yararını göstermek üzere birçok ilginç olayı toplamıştır. Mısır'daki eski manastırlardaki kaptarlardan çok güzel kopyalar çıkarılıyordu. (Cassianus, *Instit.*, I. IV, b6. 12.). Aziz Martinus'un 6ğretileri de bu tür 6alışma'larda bulunuyorlardı, (Sulpius Seveurs, in *Vit. Martinus*, b6. 7, s. 473.) Cassiodore, keşişlerin 6ğrenmesine, incelemesine b6y6k bir davranış genişliği tanıdı. Kalemlerini Homeros ve Virgilus yolunda kullanmak 6zere kimi zaman Augustinus'un ve Chrysost6me'nin izinden ayrıldıkları i6in onlara g6cenmemeliyiz.

915) Thomassin (*Discipline de l'Eglise*, cilt III, s. 118-145, 146-171-179) medeni hukukla kilise yasalarındaki evrimleri inceledi. 6ağımız Fransa'sı, kendi kendilerini mahk6m etmiş bulunan keşişlerin medeni hukuk a6ısından 6lm6ř sayılacaklarını kabul etmiş ve, haklı olarak, kalıtcı olmak hakkından onları yoksun bırakmıştır.

916) Bk. Hieronimus, cilt I, s. 176-183. Keşiş Pambo, killseye verdiklerinin değerlendirilmesini arzulayan Melania'ya ř6yle yanıt vermişti: «Onu bana mı yoksa Tanrı'ya mı sunuyorsunuz? Eğer Tanrı'ya ise, terazisinde t6m evreni tartan 6'na, sizin verdiğiniz g6m6ř6n değeri neyi ifade edebilir ki?» (Pallad., *Hist. Laus.*, b6. 10; in *Vit. Patrum*, I. VIII, s. 715.).

917) (Zosime, I. V, s. 325.) Benedictus'lerin zenginliği Doğu'dakilerinkinden daha 6oktu.

918) Altıncı genel konsil, **Quinisext. In Trullo**, Kanon (Canon) XLVII, (Beveridge'de, cilt I, s. 213), kadınlara erkek manastırında, gece ge6irmeyi, ve erkeklere de kadınlar manastırında gece konukluğu yapmalarını yasaklamaktadır. Yedinci genel konsil —İkinci İznik— Kanon XX (Beveridge'de, cilt I, s. 325).

919) Benedictus tarikatından bir manastır başpapazının i6tenlikli itirafını bir yerde okumuş ya da duymuştum: «Yoksulluk isteğim bana y6zbin ek6 gelir sağladı; s6z dinleme isteğim beni bir h6k6mdar mertebesine y6kseltti.» Namus ve iffetinin ona neye mal olduğunu bilemiyorum.

920) Plor, Mısırlı keşiş, kız kardeşinin ziyaretini kabul etmişti. Onunla kaldığı s6rece g6zlerini kapalı tutmuştu. (Bk. *Vit. Patrum*, I. III, s. 504.) Bu t6rden daha bir6ok başka 6rnekler de verilebilir.

921) Pac6me kurallarının 7, 8, 29, 30, 31, 34, 57, 60, 86 ve 87'nci

maddeleri en sert biçimde suskunluğu ve nefis kınılmasını zorunlu kılmaktadır.

922) Cassianus, Institution'larının üçüncü ve dördüncü kitaplarında keşişlerin gündüz ve gece yaptıkları duaları uzun uzun anlatmakta ve Tabenna'daki manastırlarda bir meleğin öğrettiği dinsel tören (ibâdet) biçimine ağırlık vermektedir.

923) Cassianus, kendi kişisel deneyimine dayanarak, bir keşişin, yalnızlığının sıkıntısı içinde uğradığı beden ve ruh acedla'sını ya da uyuşukluğunu betimlemektedir. «Saepiusque egreditur et Ingreditur cellam, et solem velut ad occasum tardius properantem crebrius intuetur.» (Institut., X, 1.).

924) Genç Stagirus, dostu aziz Chrysostôme'ye sıkıntılarını ve içindeki kötü duygularını anlattı. (Bk. Middleton'un Eserler'i, cilt I, s. 107-210). Buna benzer şeyler tüm azizlerin yaşamının başlangıcında meydana gelmiştir. Ünlü Inigo ya da Ignacius —ki, cizv'tliğin kurucusudur— örnek olarak gösterilebilir. (Ignace de Guispuscoa'nın Yaşam öyküsü, cilt I, s. 29-38).

925) Fleuri, Hist. Ecclés., cilt VII, s. 46. Hangi bölümünde olduğunu anımsayamadığım Papazların Yaşamı'nda okuduğuma göre, içlerinden geçenleri başkeşişe anlatmayı göze alamıyan birçok keşiş, kendi kendilerini öldürerek suçlu durumuna düşmüşlerdir.

926) Şeytanların, aziz Antonius zamanındakilere göre neden sayıca ve kötülükçe daha az olduklarını ciddi biçimde inceleyen Cassianus'un yedinci ve sekizinci vaazlarına bakınız. Rosweyde'nin endeksinde (**Vit. Patrum**) çok sayıda cehennem sahneleri yazılıdır. Şeytanların en çok korkulacak zamanları kadın kılığında göründükleri anlardır.

927) Özellikle Mısır'da Senebit'lerle anakoretler arasındaki ayrılığı iyice kavramak için Hiyeronimus (cilt I, s. 45, **ad Rusticum**), Sulpicius Severus'un birinci diyalogu, Rufin'in (bö. 22, **In Vit Patrum**, I, VIII, s. 712-758) ve hepsinden çok, Cassianus'un onsekizinci ve ondokuzuncu vaazlarına bakınız. Bu yazarlar, vatandaşın yaşamıyla keşişlerin yaşamını karşılaştırarak ikincisinin kötüye kullanılmasını ve tehlikesini anlamış bulunuyorlar.

928) Sulcer., Thesaur. Eccles., cilt II, s. 205, 218. Thomassin (Discipline de l'Eglise, cilt I, s. 1501, 1502) bu hücrelerin betimlemesini yapıyor. Gerasimus, Ürdün çölünde manastırını kurunca yetmiş laura ile çevresi sarılmıştı.

929) Theodoret, büyük bir ciltte, Philothée (in Vit. Patrum, I. IX, s. 793-863), otuz anakoretin yaşam öyküsünü ve tansıklarını topladı. Evagrius (I. I, bō. 12) Filistin keşişlerinin daha kısa ve anlatımlı bir övgüsünü yapmaktadır.

930) Sozomen., I. VI, bō. 33. Büyük aziz Ephremus (Ephrème) bu ya da otlayan keşişlerin savunusunu yapmıştı. (Tillemont, Mém. Eccles., cilt VIII, s. 292.).

931) Papaz Sicard (Mission du Levant, cilt II, s. 217-233) Aşağı-Tebai mağaralarını dinsel bağlılıkla olduğu denli şaşkınlıkla da incelemiştir. Yazıtlar, Etyopyalıların kullandığı Suriyak harfleriyle meydana getirilmiştir.

932) Bk. Théodoret, in Vit. Patrum, I. IX, s. 848-854; Antonius, in Vit. Patrum, I. I, s. 170-177; Cosme, in Asseman., Biblioth. Oriental., cilt I, s. 239-253; Evagrius, I. I, bō. 13, 14; ve Tillemont, Mém. Ecclés., cilt XV, s. 347-392.

933) Evagrius'ün vrediği bilgiye göre, sütunun doruk çemberi üç ayaklıdır, ki bu durum ne sağduyu ile ne de mimarlık kurallarıyla bağdaşır. Onu aşağıdan bakarak görenler, kuşkusuz aldanıyorlardı.

934) Simeon Stylite'nin ülseriyle ilgili olarak söylenen eski yakıştırmayı aktarmadan geçmemeliyim: anlatıldığına göre şeytan, melek kılığına girerek azizi, Elia gibi, bir ateş arabasına binmeye çağırırdı. Stylite, ivedilikle ayağını kaldırdı, ve şeytan, gururundan dolayı onu cezalandırmak için bu fırsatı kaçırmadı.

935) Vit. Patrum adlı eserinde bin sayfayı aşan ölçüde Rosweyde'nin anlattığı bu tansıklardan hangisini seçeceğimi bilemiyorum. Sulpice Severus'ün diyaloglarında ve Aziz Martinus'ün Yaşamında bunlardan bir özet bulunmaktadır. Mısır keşişlerine saygı duymaktadır. Ancak, ölüleri diriltmemiş oldukları için onları kusurlu bulmakta, Tours piskoposunun üç ölüyü yaşama kavuşturduğunu söylemektedir.

936) Ulphilas'la ve Gotların hristiyanlığıyla ilgili olarak bakınız: I. VI, bō. 37; Sozomene-; Socrate, I. IV, bō. 33; Théodoret, I. IX, bō. 37; Philostorge, I. II, bō. 5. Philostorge'nin mezhep sapkınlığı ona daha gerçek kaynaklar elde etme olanağı vermiş gibi görünüyor.

937) İ.S. 665 yılında, dört İncil'in çevirisinden Got dilinde bir kısım yayımlandı. Her ne denli Westein, birtakım köksüz sanılara dayanarak, bu yapıtı yapmış olma şerefini Ulphilas'tan almaya davranıyorsa da, sözü geçen çeviri esere töton dilinin en eski anıtı gözüyle

bakılmaktadır. Dört harften ikisi, İngilizcenin **W**, ve **th**'ini ifade etmektedir. (Bk. Simon, Hist. Gritique du Nouveau Testament, cilt II, s. 219-223. **Mill. Prolegom.**, s. 151, baskı Kusteri; Westein Prolegom., cilt I, s. 114.).

938) Philostorge, geçişlerini Konstantinus'ün saltanatı sırasında gösteriyor, ki yanlıştır. Bunun büyük göçten önce olduğuna inanmak istiyorum.

939) Bu Got oymağı üzerine kısa ve anlatımlı ilginç bilgileri Jorandes'in (**de Reb. Get.**)'ine borç'uyuz. Gothi minores, populus immensus cum suo pontifice ipsoque primate Wulfilâ. Yararsız bir yineme değilse, son sözcükler, din dışı bir yargılamayı göstermektedir.

940) «At non ità Gothi, non ità Vandali; malis licet doctoribus instituti, meliores tamen etiam hac parte quam nostri.» (Salvianus, **de Gubernat. Dei**, I. VII, s. 243.).

941) Mosheim, dördüncü yüzyıldan ondördüncü yüzyıla değin hristiyanlığın ilerlemeleri konusunda bilgiler vermiştir. Bu konu, kilise tarihi, hattâ bir felsefe tarihi için bile yeterli araç ve gereç sunacak niteliktedir.

942) Socrate, bu sonuncu güdünün Bourgiuğnon'ların hristiyan olmalarına neden olduğunu söylüyor. Orose de hristiyanlığını piété kutlamıştı.

943) Bk. Winchester'in ilk piskoposu Daniel'in özgün ve ilginç mektubu. (Beda, Hist. Eccles., Angl., I. V, bô. 18, s. 203. Baskı Smith). Bu mektup, Hesse ve Turingen yabanîlarına İncil vaazları veren S. Boniface'a yazılmıştır. (**Epistol. Bonifacii, LXVII. In maxima Bibliotheca Patrum.**, cilt XIII, s. 93.).

944) Charlemagne'in kılıcı bu kanıtı daha da ağırlık kazandırdı. Ne var ki, Daniel bu (epitre)'i yazdığı zaman (İ.S. 723) Müslümanlar, fetih'lerini Hind'ten İspanya'ya dek yaydıkları için bu kanıtı hristiyanlara karşı kullanabileceklerdi.

945) Ulfilas'ın ve Gotların kanısı, her ne denli dinsel törenlerinde bu öğretiyi benimsiyorlardıysa da oğul'un bir yaratık olduğunu kabul etmedikleri için yarı-Ariusçülük'e doğru eğilim gösteriyorlardı. Havârilere, bu dinsel tartışmayı, bir çekişme konusu olarak büyütölmüş ikinci derecede bir sorun olarak betimlemiştir. (I. IV, bô. 37.).

946) Gotların mezhep sapkınlığı imparator Valenslus'ten bilinmiştir. Itaque justo dei iudicio Ipsi cum vivum incenderunt, qui propter

eum etiam mortui, vitio erroris arsuri sunt. (Orose, I. VII, b6. 33, s. 554.) Bu kıyıcı hüküm, soğuk bir eda ile «tek bir adam sayısız kuzeyliyi cehenneme sürükledi, v.b.» diyen Tillemont'ca da doğrulanmıştır. Salvianus (de Gubern. Dei, I. V, s. 150, 151) bu istenç dışı yanlışlığı kınıyor ve mâzur görüyor.

947) Orose, 416 yılında (I. VII, b6. 41, s. 580), hristiyan —yâni katolik— kiliselerinin Hunlar, Süevler, Vandallar ve Burginyonlarla dolu olduğunu doğruluyor.

948) Frison'ların kralı Radbod, bir misyonerin, ihtiyatsızca söylediği bu sözlerden o denli hiddetlendi ki, henüz girdiği vaftiz kurnasından hemen çıktı. (Bk. Fleury, Hist. Ecclés. cilt IX, s. 167.)

949) Vizigotlar ve Avitus zamanında Clermont piskoposu olan Sidonius'un mektup'ları (ki, Burgiyonlarda da Vienne piskoposuydu) katoliklerin genel tutumu üzerine yetersiz kanılar vermektedir. Clovis ve Theodoric'in tarihi kimi özel olayları verebilecektir.

950) Genseric, bu densiz yollamaları cezalandıran sertliğiyle karşılaştırmının doğruluğunu itiraf eder gibidir. (Victor Vitensis, cilt VII, s. 10.).

951) Clermon piskoposu ve o çağda yaşamış olan Sidonius'un yakınmaları bunlardır. (I. VII, b6. 6, s. 182, v.b., baskı Sirmond). Aquitaine'de çoğu şehit sanını alan ıstırap çekmiş dokuz piskoposluğun boş olduğunu kanıt olarak göstermektedir.

952) Vandal işkencelerinin özgün anıtları, Victor Vitensis'in (bu piskopos, Hunnerik'çe sürülmüştü) **de persecutione vandalica** beş ciltlik tarihinde; Trasimond işkencelerinde adı geçen aziz Fulgencius'un Yaşam öyküsünde (in Biblioth. Max. Patrum, cilt IX, s. 4-16), ve Procope'nin Vandallar'ın savaşı'nın birinci kitabında bulunmaktadır. (b6. 7, 8, s. 196, 198, 199). Victor'un son yayımcısı Don Ruinart, bu konuyu çok bilimsel notlarla ve bir ek ile zenginleştirmiştir (Paris, 1664).

953) Victor, IV, 2, s. 65. Hunnerik, Homousien'lere katolik adını yasaklıyordu. Gerçek **Divinoe majestatis cultores'i** kendi yanı olarak gösteriyordu, ki bu inancı, Rimini ve Seleucie sinotlarında binden çok piskopos'ca onaylanmıştı.

954) Victor, II, s. 121, 122. **Laudabilior ... videbatur**. Bu sözcüğü unutmusluktan gelen el yazmalarındaki ilgili bölüm anlaşılma biçime girmiştir. (Bk. Ruinart, Not., s. 164.).

955) Victor, II, s. 22, 23. Kartaca papazları bu sonuçlara **pericu-**

losoe diyorlardı, ve bunlar sanki katolik piskoposları tuzağa düşürmek amacıyla önerilmişler gibiydi.

956) Bu konferansın öyküsü ve piskoposların tutumu için Victor'-da ele alınan ve tüm dördüncü kitapta bulunanlara bakınız (11, 13, 18, s. 35-42) (s. 63-171). Üçüncü cilt (s. 42-62) onların savunusunu ve inanç itirazlarını kapsamaktadır.

957) Victor'da (s. 117-140) Afrikalı piskoposların listesine ve Ruinart'ın notlarına bakınız (s. 215-397). Mezhep sapkını anlamındaki **Doratus** adı sık sık yinelenmekte ve benimsenmiş görünmektedir. Bizim son yüzyıldaki bağnazlarımız: dindarlık gösteren **Deodatus**, **Deogratias**, **Quidvuldeus**, **Habetdeum**, etc. gibi.

958) Fulgence, Vit., bö. 16-29. Thrasimond, kendisinin ılımlı ve çok bilgili olduğunu söylenmesinden hoşlanıyordu. Fulgence, zorba Ariusçü hükümdara, **piissime rex** sanı vererek üç dinsel tartışma kitabı armağan etti. (**Bibliot-max-Patrum**, cilt IX, s. 41). Fulgence'nin yaşamında sürgüne gönderilmiş piskoposların sayısı ancak altmışa varıyordu. Victor de Tunone ve Isidore bu sayıyı yüzyırlı olarak gösteriyorlar. **Historie Miscella** ile o zamanların özgün bir kroniği sürgün piskopos sayısını ikiyüz yirmi olarak saptıyorlar. (Bk. Ruinart, s. 570, 571).

959) Seneka'nın iğneleyici ve tatsız yazılarına bakınız. Stoacılık öğretisi, sürgüne Ovidius denli cesaret gösteremedi. Korsika'da belki tahıl, şarap ve yağ bulunmuyordu. Ama, ot yetişiyordu, su vardı, ateş de yakılıyordu.

960) **Si ob gravitatem coeli interissent, vile damnum**. (Tacit., *Anal.*, II, 85.) Bu uygulamada Thrasimond, **utile damnum** diye okuyan kimi eleştirmenlerin bu değişik okuyuşlarını seve seve benimserdi.

961) Genel bir zorbalığın başlangıcını Victor'da (II, 3, 4, 7), ve Hunnerik'in iki buyrultusunu okuyunuz. (I. II, s. 35; I. IV, s. 64).

962) Bk. Procope, **de Bell. Vandal.**, I. I, bö. 7, s. 197, 198. Magripll bir hükümdar, Vandallar'ca işlenmiş dinsel saygısızlıkların izlerini silerek hristiyanların tanrısını yatıştırmaya çalıştı.

963) Bunun için Victor'a bakınız (II. 8-12, s. 30-34). Victor, gözüyle görmüşçesine, bu insanların mutsuzluklarını anlatıyor.

964) Victor'un birinci kitabına bakınız. Yakınmalarının doğruluğu Procope'nin yansız tanıklığı ve Justinianus'ün resmi sözleriyle doğrulanmıştır (Kodeks, I. I, cilt 27.).

965) Victor, II, 18, s. 41.

966) Victor, V, 4, s. 74, 75. Adı Victorianus'tü, zengin bir alleden, Adrumetum'de doğmuştu. Ona Afrika konsulusü sanını vermiş olan hükümdarın kayrasından yararlanıyordu.

967) Victor, I, 6, s. 8, 9. Kont Sebastianus'un gözüpek dayanışını ve yanıtını anlattıktan sonra şöyle diyor: **Quare alio generis argumeto posteà bellicosum virum occidit.**

968) Victor V, 12, 13. Tillemont, Mémoires Ecclésiastiques, cilt VI, s. 609.

969) **Primat**, Kartaca piskoposuna verilen bir addı. Ne var ki, mezhepler ve uluslar, başpapazlarına **patriarche** adını verdiler. (Bk. Thomasin, Discipline de l'Eglise, cilt I, s. 155-158.).

970) Patrik Cyrillus (Cyrille) Latince bilmediğini açıkça söylemişti. (Victor, II, 18, s. 42.). Nescio latinè, ve bu dilden yalnız konuşma konusunda yararlandığı, vaazlarında ve yazılarında onu kullanmadığı düşünülebilir. Vandal papazları daha da bilgisizdi ve katoliklerden ayrılmış bulunan Afrikalı'lara güven veremiyorlardı.

971) Victor II, I, 2, s. 22.

972) Victor, V, 7, s. 77. Elçinin adı Uranius'tü.

973) **Astutiores**, Victor, IV, 4, s. 70. Kendilerinden İstemi'en yeminden sıyrılmak için İncil'deki **Non jurabitis in toto** sözlerinden yararlandıkları görülüyor. Yemin etmek istemeyen kırk altı piskopos Korsika'ya sürüldüler. Yemin eden üçyüzikisi ise Afrika eyaletlerini paylaştılar.

974) Rusya piskoposu Fulgence, senatörler soyundan geliyordu ve özenli bir eğitim görmüştü. Kendi memleketinin dili olan Latince'yi öğrenmesine izin verilmeden önce Homeros'u ve Meandre'yi çok iyi biliyordu. (Vit. **Fulgentius**, bö. 1.) Olasıdır ki, Afrikalı piskoposların birçoğu Yunanca bilmekteydiler. Grekçeden Latinceye çok sayıda tıbbi eserini çevirmişlerdi.

975) Vigilius de Thapsus'un diyaloguna yazılmış iki önsözü karşılaştırınız, s. 118, 119, baskı Chifflet; mâsum bir yapıtı okuyucuyu eğlendirebilecektir. Ne var ki, konu çok ciddi, Afrikalı'larsa çok bilgisizdi.

976) Bu düşüncüyü ilk kez peder Quesnel dile getirmiş ve çok elverişli bir benimseme görmüştü. Ne denil şaşırtıcı görünse de, aşağıdaki üç gerçek, bugün de genel olarak benimsenmektedir. (Gérard

Vossius, cilt VI, s. 516-552; Tillemont, Mém. Ecclés., cilt VIII, s. 667-671.) 1° Aziz Athanasius, kiliselerimizde çok zaman okunan simgenin yazarı değildir. 2° Bu metin, aziz başpapazın ö.ümünden yüzyıl sonra görülmüştür. 3° Özgün olarak Latince yazılmıştır, şu halde Batı eyaletlerinde hazırlanmıştır. Konstantinopolis patrğil Gennadius, bu eserden dolayı o denli rahatsız edildi ki, sonunda bunun sarhoş bir kimse tarafından yazıldığını çekinmeden söyledi. (Petau, Dogmat. Theologia, c:lt II, VII, bö. 8, s. 687.).

977) Jean, V, 7. Bk. Simon (Hist. Crit. du Nouveau Testament, kısım I, bö. 18, s. 203-218; ve kısım II, bö. 9, s. 99-121) ve İncil'in Yunanca baskılarına bilgin M. II'in ve Wetstein'in önsözü ve notları. 1689'da, katolik Simon serbest olmayı istedi. 1707'de Mill, protestan olduğu halde, köle olmayı arzuladı. 1751'de Ermeni Wetstein mezhebinin ve çağının özgürlüğünden yararlandı.

978) Elde bulunan seksenden çok el yazmasından çoğu en az binikiyüz yıllıktır (Wetstein, *ad loc.*). Vatikan'ın geneksel nüshaları okunmaz durumdadırlar, Dublin ve Berlin'in iki yazması, istisnâ edilmeye değmez haldedirler. (Bk. Emlyn'in eserleri, cilt II, s. 227-255, 269-299, ve Bay de Missy'nin dört başarılı mektubu, cilt VIII ve IX, Journal Britannic.).

979) Yoldaşları adına inanç mezhebini hazırlayan ve yayan dört piskoposun kimiikleri tam olarak bilinmiyor (ou plus proprement). Bu metne *luce clarius* adını veriyorlar. (Victor Vitensis, *de Persecut. Vandal.*, I. III, bö. 2, s. 54.) Vigilius ve Fulgence'den sonra söz edilmiştir.

980) Onbirinci ve onikinci yüzyıllarda İnciller, Cantorbery başpiskoposu Lanfranc, ve Roma kilisesi kardinali ve kütüphanecisi Nicolas'ın elleriyle düzeltilmiştir, (*Secundum orthodoxam fidem*) (Wetstein, Prolegomen., s. 84, 85). Bu düzeltmelere karşın, bu metin bölümü Lâtince el yazmaların yirmi beşinde bulunmamaktadır. (Wetstein, *ad loc.*) Bunlar da, genellikle el yazmalarında bulunmayan hem eskilik, hem de güçellik gibi iki niteliği taşıyan nüshalardır.

981) Almanlarca bulunan bu sanat Roma ve Yunan —dindışı— yazarların kitapları için İtalya'da kullanıldı. İncil'in özgün Yunancası; hemen hemen aynı tarihlerde (İ.S. 1514, 1516, 1520) Erasme'nin ustalığı ve kardinal Ximenes'in elaçıklığıyla yayımlandı. (Polyglotte Compul-tension) kardinal'e 50.000 dükaya maloldu. (Bk. Mattaire, *Annal. Typograph.*, cilt II, s. 2, 8, 125-133; ve Wetstein, *Prolegomena*, s. 116-

127.).

982) Erasme'nin özeniyle üç tanık bizim Yunanca İncillerimizle yerleştirilmiştir: (Complutensien) yayımcıların aşırı dindarlığı, Robert Etienne'in, bir virgül koyarak yaptığı baskı hiylesi ve Théodore de Beze'nin düşünülüp taşınarak yaptığı sahtecilik ya da iğrenç garipliği.

983) Plin, **Hist. Natur.**, V, I, **Itiner Wesseling**, s. 15; Cellarius, **Geograp. antiq.**, cilt II, kısım 2, s. 127. Bu Tipasa kentini, Numidya'da aynı adı taşıyan kentle karıştırmamak gerekir. Vespasianus ona Latium ayrıcalıkları tanıdığına göre oldukça büyük bir yerleşim merkezi olmalıdır.

984) Optat. de Milève, **de Schis. Donatist.**, I. II, s. 38.

985) Victor Vitensis, V, 76, s. 6; Ruinart, s. 483-487.

986) AEnas Gazoeus, in **Theophrasto** (in **Bibliot. Patrum**, cilt VIII, s. 664-665.) O, hristiyanı ve Theophrast diyağını yazmıştı. Konusu, ruhun ölümsüzlüğü ve vücudun yeniden dirilişiydi. Bundan başka yirmi altı mektubu da bugüne kalmıştır. (Bk. Cave, **Hist. Litteraria**, s. 279; ve Fabricius, **Biblioth. Groec.**, cilt I, s. 4.).

987) **Justinianus Codex**, I. I, başlık 27; Marcellinus, in **Chroniq.**, s. 45; in **Thesaur. Temporum** Scaliger; Procop., de Bell. Vandal., I. I, bō. 7, s. 196; Greg. Magnus, **Dialog.**, III, 32. Bu tanıklardan hiçbirisi, o dinlerinden dönmeyenlerin sayısını vermediler. Eski bir şehitler listesi (ap. Ruinart, s. 486) bu sayıyı altmış olarak gösteriyor. Aralarından ikisi, çapkınlık ve hovardalık suçu işlemiş olduklarından, konuşma yeteneklerini yitirdiler. Bu tansıkların en değişik biçimi de, dili kesilmeden önce hiç konuşmamış olan bir çocukta belirgin oldu.

988) Bk. İspanya'nın iki genel Tarihi, Mariana, **Hist. de Rebus Hispanioe**, cilt I, I. V, bō. 12-15, s. 182-194; ve Ferreras, Fransızca çevirisi, cilt II, s. 206-247. Mariana, bir Romalı dizinci (edebiyatçı) stilli ve ruhu göstermek için Cizvit niteliğini unutmuş gibidir. eFreras, olayları inceliyor ve kronolojiyi ayarlıyor.

989) Gosvintha, arka arkaya iki Vizigot kralıyla evlendi. Athanigild'ten, İngundis'in annesi olan Brunehaut'u doğurdu. İkinci kocası Leovigild'in, birinci evliliğinden Hermenegild ve Recarede adında iki oğlu vardı.

990) «Iracundiae furore succensa, adprehensam per comam capitis puellam in terram conludit, et diu calcibus verberatam, ac san-

gulne cruentatam, fussit expoliari, et piscina Immergi.» (Greg. Turon., I. V, bō. 39, cilt II, s. 255.) Grégoire, tarihin bu bölümü için bizim en yetkin kaynaklarımızdan biridir.

991) Mezhep sapkınlarının vaftizini tanıyan katolikler, bu töreni yineliyorlar, ya da daha sonraları denildiği gibi, pekiştirme vaftizi yapıyorlar, bunda, görünür veya görünmez birtakım mistik ayrıcalıklar görüyorlardı. (Bk. Chardon, Hist. des Sacrements, cilt I, s. 405-452.).

992) Osset ya da Julia Constantia, Boetis (bugünkü Guadalquivir) ırmağının kuzey kıyısı üzerinde, Sevil'le karşı karşıya kurulmuştu. (Pline, Hist. Natur., III, 3.) Grégoire de Tours'un tanıklığı (Hist. Francorum, I. VI, bō. 43, s. 288), Portekizlilerin kuruntulu boşanaçlarıyla benimsenmiş olan Lusitania adından (de Gloriâ Martyr., bō. 24) daha çok güvenedeğer durumdadır. (Ferrerias, Hist. d'Espagne, cilt II, s. 166.).

993) Bu tansık, ustalıkla meydana getiriliyordu. Arlus öğretisini izleyen bir kral kapılara mührünü bastırdı. kilisenin çevresinde derin bir çukur kazdırttı, ve vaftiz font'ları, Paskalya arifesinden daha az doldurmuş olmadı.

994) Ferrerias (cilt II, s. 168-175, İ.S. 550) Süev'lerin kato'ikliğe geçtiği zaman ile hal ve koşulların güçlüklerini aydınlattı. Leovigild, onları İspanya'daki Got krallığıyla yeni birleştirmişti.

995) İznik, daha doğrusu Konstantinopolis simgesine bu katkı, önce sekizinci Toledo konsilinde önerildi (İ.S. 633), ne var ki halkça benimsenmiş olan öğretiye uygundu. (Gérard Vossius, cilt VI, s. 527, de Tribus Symbolis.).

996) Bk. Greg - Magn., I. VII, épist. 126; ap. Baronium, Annal. Ecclés., İ.S. 599, n. 25, 26.

997) Paul Warnefrid (de Gesis Langobard., I. IV, bō. 44, s. 853, baskı Grot.) Ariusçülüğün, Rotharis'in saltanatı sırasında değerini kordüğünü bildiriyor (İ.S. 536-552). Dini bütün papaz çömezi, hiç kuşkusuz yedinci yüzyılın sonundan önce tamamlanmış olan ulusal inanç değişikliğinin tam tarihini vermemektedir.

998) «Quorum fidei et conversion ita congratulatus esse rex perhibetur, ut mu'lum tamen cogaret ad christianismum ... Didicerat enim à doctoribus, autoribusque suae salutis, servitium Christi voluntarium non coactitium esse debere.» (Bède, Hist. Ecclés., I. I, bō. 26, s. 62, baskı Smith).

999) Bk. Fransa Tarihçileri, cilt IV, s. 114, ve Wilkins, **Leges Anglo-Saxonice**, s. 11-31. **Si quis sacrificium Immolaverit proeter Deo soll, morte moriatur.**

1000) Yahudiler, İspanya'ya Süleyman'ın gemileriyle ve Nabuchodonosor'un ordularıyla getirildiklerini savunurlar. Onlara göre, Adrianus, Juda oymağından kırkbin, Benjamin'den de onbin almayı buraya taşıtmıştır. (Basnage, Histoire des Juifs, cilt VII, bö. 9, s. 240-256.).

1001) O tarihte Sevil piskoposu olan Isidore, davranışı nedeniyle İlsebut'u kutlamakla birlikte onu doğru bulmuyor. (Chron. Goth., s. 728.) Baronius (İ.S. 614, n. 41) Aimoin'in otoritesi üzerindeki saygıyı saptıyor. (I. IV, bö. 22). Ne var ki, bu otorite zayıftır. Historiens de France'daki metin aktarmalarının gerçekliğini araştırmak benim için olanaksız kaldı. (cilt III, s. 127).

1002) Basnage (cilt VIII, bö. 13, s. 388-400) Yahudilerin durumunu doğrulukla gözler önüne sermektedir. Benim konuma yabancı düşse de o, İspanyol konsillerinin kararlarına ve Vizigotların yasalarına ilginç ve köklü hal ve koşulları da ekleyerek konusunu zenginleştirebilirdi.

1003) Bu bölümdeki metin aktarmalarını (Recueil des historiens des Gaules, et de la France)'dan alacağım (Paris, 1737-1768, onbir cilt, dört sayfalık formlar, **in-folio**). Dom Bouquet ve öbür benedictus'lar tüm özgün ve asıl tanıklıkları 1060 yılına dek kronolojik düzene soktular ve bunlara bilimsel notlar eklediler. Bu ulusal yapının 1500 yılına dek sürmesi gerekirdi ve bizim de ilerlememizi sağlayacaktı.

1004) Tacitus, Hist. IV, 73, 74, cilt I, s. 445. Tacitus'u kısaltmak isteği başışlanmaz bir övünme olurdu. Ne var ki, Galya'nın o zaman ki ve gelecekteki evrimlerine uyguladığı genel düşüncelerde bir seçme yapmaya kendimde olanak görmekteyim.

1005) «Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias libido atque avaritiae et mutandae sedis amor; ut relictis paludibus et solitudinibus suis fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent Nam pulsus Romanis, quid aliud quàm bella omnium inter se gentium existent?»

1006) Sidonius Apollinaris, durumlarının sıkıntılı halleriyle, hiç de doğal olmayan bir sevinçle eğleniyor.

1007) Bk. Procope, **de Bello Gothico**, I. I, bö. 12, cilt II, s. 31. Grotius'ün ünü, bir el yazmasını kaynak olarak almadan Ren'i Ron'un

yerine koymazdı, diye düşünmeme neden olmaktadır. (Hist. Gothorum, s. 175).

1008) Sidonius, I. VIII, Mektup., 3, 9, cilt I, s. 800. Jornandes (**de Rebus Geticis**, bö. 47, s. 680) Got hükümdarının bu portresini, bir bakıma doğruluyor.

1009) Latince aslı **Chlodovechus** ya da **Chlodoveus**'den alınarak benimsenen adı Clovis biçiminde kullanmayı gelenekleştiren uygulamaya ben uydum. Ne var ki **ch** Cermen sesini yansıtmaktadır. Gerçek ad **Luduin** ya da **Louis**'den az farklıdır. (Mém. de l'Acad. des Ins.. criptions, cilt XX, s. 68.).

1010) Grégoire de Tours, I. II, bö. 12, cilt I, s. 168. Bassina doğanın diliyle konuşmaktadır. Onu gençken gören Franklar, bunu yaşlılıklarında Grégoire'a anlatmışlardı. Tours piskoposunun, ilk katolik kralının annesinin anısını lekelemek için bir çıkarı yoktu.

1011) Râhip Dubos (H.st. critique de l'établissement de la monarchie dans les Gaules, cilt I, s. 630-650) Clovis'in ilk krallığıyla ilgili doğru betimlemeyi yapma ve ulusal uyrukların sayısını belirleme gibi değerli hizmette bulunmuştur.

1012) «Ecclesiam incultam, ac negligentia civium paganorum praetermissam, veprium densitate oppletam, etc., (Vit. sancti Vedasti, cilt III, s. 372).» Bu betimlemenin düşüncesine göre, putperestler Aras'ı, Clovis'in vaftizinden çok zaman önce e.lerinde bulundurmaktaydılar.

1013) Grégoire de Tours (I. V, bö. 1, cilt II, s. 232) Clovis'in yoksulluğuyla ardıllarının zenginliğini karşılaştırıyor. Bununla birlikte Rémi (cilt IV, s. 52) tutsakların geri alınması için yeterli sayıda **pater-nas opes**'lerden söz etmektedir.

1014) Bk. Grégoire, I. II, bö. 27, 37, cilt II, s. 175, 181, 182. Soissons vazosunun ünlü öyküsü Clovis'in karakterini ve gücünü açıklamaktadır. Tartışma noktası olarak, Dubos, Boulainvilliers ve öbür eski zaman uzmanlarınca garip biçimde değişikliğe uğratılmıştır.

1015) Önemli ve ince görüşmeleri yönetmiş olan seçkin devlet adamı dük de Nivernais, Clovis'in siyasal sistemini bilgiyle açıklamaktadır. (Mém. de l'Acad. des Inscriptions, cilt XX, s. 147-184.).

1016) Soissons akademisinin ödülünü kazanan bir bilimsel araştırmasında Bay Biet, Syagrius'ün ve babası AEgidius'ün krallığının durumu ve genişliği üzerine özenli ayrıntılar vermiştir. Ne var ki, patri-

cius'ü Amiens'den ve Beauvais'den yoksun kılınca Dubos'nun otoritesine çok az güveniyor. (cilt II, s. 54-57).

1017) Fredegaire'nin Grégoire de Tours'u Özetleme'sinde (cilt II, s. 398) **Patricius** adını az inanılabilir de **Rex Romanorum** sanı yerine dikkatle koymuştur.

1018) Sidonius (II. V, Epist. 5, cilt I, s. 794) ona Solon adını veriyor. Ayrıca barbarların Amphion'u da diyerek bu imgesel kralı, dostluk ve eşitlik stili olarak gösteriyor. Med'ler'in ilk kralı Dejoces'de olduğu gibi, kararlarındaki usallıkla tahta çıkmıştır. (Herodot, I. I, bō. 96-100.).

1019) **Campum sibi parari jussit**. Bay Biet (s. 226-251), bu savaşın, Soissons'dan kuzeye doğru yaklaşık on mil uzaklıktaki Benedictus'ler manastırı Nogent'de yapıldığını söylüyor. Savaş alanı putperest mezarlarıyla çevriliydi. Clovis, Leuill ve Couci dolaylarındaki toprakları Reims kilisesine verdi.

1020) Bk. Sezar (Caesar)'ın açıklamaları, **de Bell. Gallic.**, II, 4, cilt I, s. 220; ve **la Notitia**, cilt I, s. 126. Soissons'un üç fabrikası **Scutaria**, **Batistaria**, ve **Clinabaria**'ydı. Sonuncusu, zırhlı askerlerin tüm zırh takımlarını yapıyordu.

1021) Bu sıfat, ancak hal ve koşula göre değişebilir. Tarih, Grégoire'in önyargısını doğrulayamaz, I. II, bō. 27, cilt II, s. 175, **ut Gothorum pavere mos est**.

1022) Dubos bize gösteriyor ki (cilt I, s. 277-286) Grégoire de Tours ile kitabının tefsircileri ya da okuyucuları, eskiden Eburon'ların ve daha sonraları da Liège piskoposluk bölgesinin vatani olan, Ren'in öbür yakasındaki **Thuringia** kentyle Meuse üzerindeki **Tongria** kentini birbirine karıştırmışlardır.

1023) **Populi habitantes juxta Lemanum lacum Alemanni dicuntur**. (Servius, ad Virgili, Georgic. IV, 278.) Dom Bouquet (cilt I, s. 817) Servil'li Isidore'nin daha yeni ve daha az ona bağlı metninden söz ediyor.

1024) Grégoire de Tours, aziz Lupicinus'ü **inter illa Jurens's deserti secreta, quoe, inter Burgundiam Alamanniamque sita, Aventicoe adjacent civitati** (cilt I, s. 648)'ye göndermektedir. Bay de Watteville (Histoire de la confédération helvétique, cilt I, s. 9, 10) Almanya ve Bourgogne dükalığının sınırlarını göstermiştir. Bu sınırlar Constance, Avenche ya da Lozan diyozezlerini içine alıyor, ve bugün de Fransız-

ca veya Almanca konuşulan İsviçre bölgeleri olarak kendini göstermektedir.

1025) Bk. Guillemain, *de Rebus Helveticis*, I. I, b. 3, s. 11, 12. Eski Vindonisse'in kale duvarlarının içerisinde birbiri ardınca Habsbourg şatosu, Konigsfield manastırı ve Bruck kenti kurulmuştur. Bilgin bir gezgin Romalıların fethiyle, Avusturya feoda zorbalığı, manastır boş inancı ve özgürlüğün meydana getirdiği bilgili yapıtları karşılaştırabilir. Bu gezgin gerçekten bilgin ve filozofsa, yüzyılının değerini ve mutluluğunu algılayabilir.

1026) Grégoire de Tours, I. II, 30, 37, cilt II, s. 176, 177, 182. *Gesta Francorum*'lar, cilt II, s. 551, ve Théodoric'in mektubu. Cassiodore (*Varia*, I. II, b. 41, cilt IV, s. 4) Almanlar'ın bozgununu anlatıyor. Oymaklarından kimisi, ardıllarının, konilerini ve ülkelerini Clovis'in torununa bırakmış olan Théodoric'in koruması altındaki Retia'da yerleştiler. Merovenjiyen krallarının yönetimindeki Almanlar'ın durumu üzerine Mascou'dan bilgi alınabilir (*Hist. des Anciens Germains*, XI, 8, v.b., not 36); ve Guillemain (*de Rebus Helveticis*, I. II, b. 10, 12, s. 72-80.).

1027) Clotilde'in, daha da çok Gregoire'ın düşüncesine göre, Clovis Yunan ve Roma tanrılarına tapmaktaydı. İnanılmaz gibi olmakla birlikte Frank'ların dini, yüzyıldan az sürede kaldırıldı ve tümüyle unutuldu.

1028) Grégoire de Tours, Clovis'in evlenmesini ve din değiştirmesini anlatıyor. (I. II, b. 28, 31; cilt II, s. 175-178); *Gesta Francorum*'ların yazarı (cilt II, s. 548-552) ve Aimoin (cilt I, b. 13; cilt III, s. 37-40) nasıl reddedilemezlerse Frédegair de (cilt II, s. 398-408). Bu önemli olayların birtakım ilginç yönleri halk arasında herhalde anlatıla gelmiştir.

1029) Reims'ten İngiltere'ye dönen bir yolcu alçakgönüllü başpiskoposun vaazlarından bir kopyayı sekreterinden ya da kütüphanecisinden çaldı. (Sidonius Apollinaris, I. IX, Mek. 7). Bugün elimizde aziz Remi'nin dört mektubu vardır. (cilt IV, s. 51, 52, 53). Bunlar Sidonius'ün övgülerine ve hayranlığına yanıt verir durumda değildir.

1030) Aziz Remi'nin ardıllarından biri olan Hincmar (İ.S. 845-882) onun yaşam öyküsünü yazdı (cilt III, s. 373-380). Reims kilisesinin eski elyazmalarının önemi bir tür güven verebilirdi; ne var ki Hincmar'ın yapıtları onu yıkmıştır. Aziz Rémi, yirmi iki yaşında kutsanmış, İ.S.

457, ve piskoposluk orununu yetmiş dört yıl tutmuştur. (Pagl crltica, In Baron. cilt II, s. 384-572.).

1031) Kutsal küçük şişe adıyla bilinen bir kutsal, daha doğrusu göksel bir şişeyi, Clovis'In vaftizli için bir güvercin getirdi. Bu şişeden, Fransa krallarının taç giymesinde de yararlanıldı. Galyanın başpapazı olmayı çok isteyen Hincmar, bu öykünün ilk yazarıdır. (cilt III, s. 377). Râhip Vertot (Mémoires de l'Acad, des Inscrp., cilt II, s. 619-633) bunun dayanaklarını, her yanı kolliyerek ve de korkusuzca yıktı.

1032) **Mitis depona colla, S.camber: adora quod Incendisti, incende quod adorasti.** (Grég. de Tours, I. II, bō. 31, cilt II, s. 177.).

1033) **Si ego ibidem cum Francis meis fuisset, injurias ejus vindicasset.** Grégoire, bu atak davranış üzerinde söz söylememeyi ihtiyatlı bulmuştur. Fredegaire bunu atılganlık ve dindarlık davranışı olarak betimlemektedir. (Epitom., bō. 21, cilt II, s. 400); Aimon (I. I, bō. 16, cilt III, s. 40), ve Saint Denis'nin kronikleri de aynı biçimde betimlemişlerdir. (S. Denis, I. I, bō. 20, cilt III, s. 171).

1034) Grégoire (I. II, bō. 40, cilt II, s. 183-185), Clovis'In kıyalarını ve yapmacık duyuncu acılarını soğuk bir biçimde anlattıktan sonra, belki de herhangi bir düşüncesi olmadan, tutkunun hiçbir zaman almayacağı bir dersle sözlerini tamamlıyor: «**His ita transactis ... Obiit.**»

1035) Gotlar'a karşı kazandığı utkudan sonra Clavis, Tours'daki aziz Martinus'e zengin armağanlar sundu. Savaş atını yüz altın karşılığında yeniden satın almak istedi. Ne var ki bir bîyü, seyisi ahırda alıkoymuştu ve ancak kral, kurtulmalığı iki katına çıkardıktan sonra onu çıkartabilirdi.

1036) Bk. Papa Anastasius'ün, yeni hıristiyan olmuş hükümdara yazdığı mektup (cilt IV, s. 50, 51.) Viyana piskoposu Avitus, bu olay dolayısıyla kutlamaktadır (s. 49); Latin piskoposunun çoğunluğu sevinçlerini ve bağlılıklarını ona göstermek için birbirleriyle yarış ettiler.

1037) Procope metninde adı bulunan tanınmamış halk yerine Adrien de Velois gerçek adını koydu ve bu düzeltme herkesçe benimsendi. Daha önceden durumu bilmeyen bir okuyucu, Procope'nin, imparatorluğa boyun eğmişken baş kaldırmış Galya kentlerinin bir konfederasyonundan değil, Roma'nın bağlaştığı olan Cermen oymaklarından birini söz konusu ettiği kanısına varabilecektir.

1038) Procope'nin bir konu dışı (sadet harici) sözleri (**de Bell. Gothic.** I. I, bō. 12; cilt II; s. 29-36) Fransız krallığının kökenini aydın-

latmaktadır. Şunları da gözlemlemem gerekmektedir. 1° Yunanlı tarihçi, Batı coğrafyası üzerinde bağışlanamaz bir bilgisizlik göstermektedir; 2° Birtakım izleri kalmış olması gereken bu antlaşmalar ve ayrıcalıklar ne Grégoire de Tours'da, ne de (Lois saliques)'de bulunmaktadır, v.b.

1039) *Regnum circâ Phodanum aut Arsrîm cum provinc'â Massiliensi retinebant.* (Grég. Tours, I. II, bō. 32, cilt II, s. 178.) Durance'a dek Marsilya eyaleti, sonuç olarak, Ostrogotlar'a bırakıldı. Yirmi beş piskoposun imzası Burgony krallığını temsil eder nitelikte görüldü, İ.S. 519. (Concile Epaon., cilt IV, s. 104, 105.). Bununla birlikte ben Vindonisse'i bunun dışında tutmak isteyecektim. Putperestlik inancındaki Almanlar'ın devlet yönetimi altında yaşayan piskopos, hristiyan ve yakın krallıkların sinotlarına gidecekti. Mascou, dördüncü gözlem notunda Bourgogne krallığına ilişkin birçok hal ve koşulları açıklamıştır.

1040) Mascou (Hist. des Germains, XI, 10) haklı olarak Grégoire de Tours'a güvenemiyor. Avitus'ten, (mektup 5), Gondebaut'un, uyruklarının doğru bulmuş gibi göründükleri trajik olaylara çok üzümüş gibi yapmacıkta bulunduğunu tanıtlamak için bir pasaj bulup çıkardı.

1041) Konferansın asıl metnine bakınız (cilt IV, s. 99-102). Esas aktör, belki de meclis'in sekreteri olan Avitus Vienne piskoposuydu. Dupin'de (Bibliot. Ecclésiastique, cilt V, s. 5-10) onun kişiliği ve yapıtları üzerine birtakım ayrıntılar bulunabilir.

1042) Grégoire de Tours (I. III, bō. 19, cilt II, s. 197). Dijon'u da ha o zamandan kent adını kazanmaya hak etmiş bir şato olarak betimlerken düşel âlemlere dalmakta ya da bu konuda uzdilli bir yazarı kopya etmektedir. Dijon, onikinci yüzyıla dek Langres piskoposlarına bağlı kaldı, sonra da Bourgogne düklerinin başkenti oldu. (Longuerue, desc.rip. de la France, kısım I, s. 280.).

1043) Grégoire de Tours'un özetleyicisi, Frank'arın sayısını sapıtarak yazarın metnini tamamlamıştır. Ne var ki, Gondebaut'un onları kılıçtan geçirdiğini sanmak gibi düşüncesizce bir varsayımında bulunmaktadır. İhtiyatlı Bourguignon, Clovis'in askerlerine dokunmadı, onları, kendilerine Toulouse topraklarında yerleşme hakkı veren Vizigot kralı'na gönderdi.

1044) Bu Bourgogne savaşı İçin Grégoire de Tours'u kaynak olarak aldım (I. II, bō. 32, 33, cilt II, s. 178, 179). Onun anlattıkları Pro-

cope'ninkilerle (**de Bell. Goth.**, I. I, bō. 12, cilt II, s. 31, 32) bağdaşmaz görünmektedir. Kimi eleştirmenler iki savaştan söz etmişlerdir. Rahip Dubos (H'ist. Crit., v.b., cilt II, s. 126-162) nedenleri ve olayları açıklıkla ortaya koymuştur.

1045) Bk. onun yaşamı ya da menkıbesi, cilt III, s. 402. Şehit! İlk zamanlar yalın bir tanığı gösteren bu sözcük garip bir biçimde değişikliğe uğratılmıştır. Aziz Sigizmond ateşli hastalıkları iyileştirmekte ün kazanmıştı.

1046) Beşinci yüzyılın sonundan önce Saint-Maurice kilisesi ve thébaine legion'u Agaunum'u bir hac yerine döndürmüştü. Sigismond'un düzenli manastır kuruluşu, İ.S. 515'de, iki cinsin (kadın-erkek) eski toplumuyla konulmuş kimi uygulamaları kaldırdı. Elli yıl sonra, keşişler —ki, Sigismond onlara ışık melekleri diyordu— piskoposu ve papazlarını öldürmek üzere geceleyin dışarı çıktılar. (Bk. Açıklamalı Kitaplık, cilt XXXVI, s. 435-438, Cenevre yazarının bilimsel notları.).

1047) Marius, Avenche piskoposu (**Chron.**, cilt II, s. 15) aslına uygun tarihleri belirtmiştir. Grégoire de Tours (I. III, bō. 5, 6, cilt II, s. 188, 189) Sigismond'un yaşamı ve Bourgogne'un fethiyle ilgili başlıca olayları açıklamıştır. (Procopé, cilt II, s. 34; ve Agathias, cilt II, s. 49.).

1048) Grégoire de Tours (I. 2, bō. 37, cilt II, s. 181) Clovis'in inandırıcı ve anlatımlı söylevini araya sokmuştur. **Valdè molestè fero quod hi Ariani partem teneant Galliarum.** Gesta Francorum'un yazarı (cilt II, s. 553) **optimam** sıfatını ekliyor. **Lamus cum Dei adjutor.o, et, supcratis eis, redigamus terram in ditionem nostram.**

1049) **Tunc rex projecit à se in directum bipennem suam quad est francisca, etc.** (**Gest. Franc.**, cilt II, s. 554.) Bu silahın biçimi ve nasıl kullanıldığına ilişkin bilgileri Procopé vermektedir (cilt II, s. 37). Glossaire de Ducange'da ve büyük Dictionnaire de Trévoux'da, ulusal adı Latince ve Fransızca olarak bulunmaktadır.

1050) Eski Rouergue taşra ağzıyla ve dizeler biçiminde yazılmış Quintianus'ün yaşam öyküsünde çok sayıda önemli ve özgün olayları bulmak oldukça garip bir şeydir. (Dubos, Hist. Crit. v.b., cilt II, s. 179.).

1051) **•Quamvis fortitudini Vestrae confidentiam tribuat parentum Vestorum Innumerabilis multitudo; quamvis Attilam potentem reminiscamini Visigotharum viribus inclinatum; tamen quia populorum ferociâ corda longa pace molescunt, cavete subito in a'eam mlttere,**

quos constat tantis temporibus exercitia non habere.» İşte, yararsız yere Teodorik'in ona verdiği esenleyici düşünce böyle oldu. (Cassiodore, I. 3, mek. 2).

1052) Montesquieu (*Esprit des Loix*, I. XV, bö. 14) kölelerinin on- da birini silahlandırarak orduya göndermeyi ya da götürmeyi zorunlu kılan Vizigotların yasasını doğru buluyor.

1053) Göze ve kulağa çarpan ilk sözcükleri ilerisini anlatır biçim- de kabul ederek fala bakma yöntemi putperest gelenek ve göreneğin- den alınmıştır. Mezâmir ya da İncil, Homeros'un ve Virgilius'un ko- şuklarının yerine kondu. Dördüncü yüzyıldan ondördüncüye dek, o za- manların deyişleriyle bu **sortes sanctorum**'lar, çok kez konsillerce kötü olarak nitelendirildi, krallarca ve piskoposlarla azizlerce yasaklanma- larına karşın uygulanması sürdü. (Rahip Resnel'in, *Mém. de l'Acad.*, cilt XIX, s. 287-310'daki ilginç araştırmasına bakınız.).

1054) Bozgunu Carcassonne yakınlarında gösteren Procope'nin metnini düzelttikten ya da onu mâzur gördükten sonra, Grégoire'in, Fortunatus'un ve **Gesta Francorum** yazarının otoritesine dayanarak, savaşın, Poitiers'nin yaklaşık on mil güneyindeki Clain kıyısında, **In campo Vocladensi**'de olduğu sonucuna varabiliriz. Clovis, Vizigotlara Vivonne yakınlarında yetiştirdi ve saldırdı, ve yengildi, bugün de yine Champagné-Saint-Hy-laire diye adlandırılan bir köyün dolaylarında ka- zanıldı. (Bk. *Dissertations de l'abbé le Boeuf*, cilt I, s. 304-331.).

1055) Angoulême, Poitiers'den Bordeaux'ya giden yol üzerinde- dir; Grégoire yeri ayrı gösteriyorsa da, Clovis'in savaş kurallarını ih- mal ettiği gibi bir düşünceye kapılmış olmakla tarihin düzenini bozdu- ğunu sanmayı daha doğru bulmaktayım.

1056) **Pyrenoeos montes usque Perpinianum subjecti**, diyor Ro- ricon, ve, Perpignan onuncu yüzyıldan önce ortada olmadığından tarih onun yanlışını ele veriyor (*Marca Hispanica*, s. 458.) Bu parlak ve ma- salımsı yazar belki de Amiens'li bir keşişti (Bk. Rahip le Boeuf, *Mém. de l'Acad.*, cilt XVII, s. 228-245), bir çoban istiarelli kişiliği altında, va- tandaşları o'an Frankların genel tarihini anlatıyor; ne var ki öyküsü Clovis'in ölümüyle sona eriyor.

1057) **Gesta Francorum** yazarı, Klovvis'in Sentonj'da ve Bordele'de Frank kolonilerini kurmasını olumlu karşılıyor. Roricon da onun duy- gusunu haklı buluyor: **Electos milites atque fortissimos, cum parvu- lis atque mulieribus**. Bununla birlikte, Charlemagne'in daha kalabalık

İkinci bir koloni getirdiği zamana değin Akulten'deki Romalılarla karıştırılmış olmaları olasıdır. (Dubos, Hist. crit., cilt II, s. 215.).

1058) Gotlarla yapılan savaşı yazarken, değerleri üzerinde gerekli suskunluğu koruyarak, aşağıdaki kaynaklardan yararlandım: İtalya Krallığı Théodoric'in dört mektubu, Cassiodore, I. III, mekt. 1-4, s. 3-5; Procope, **de Bell. Goth.**, I. I, bō. 12, cilt II, s. 32, 33; Grégoire de Tours, I. II, bō. 35, 36, 37, cilt II, s. 181, 183; Jornandès, **de Rebus Geticis**, bō. 58, cilt II, s. 28; Fortunatus, in **Vit. S. Hilarii**, cilt III, s. 380; Isidore, in **Chron. Goth.**, cilt II, s. 702; Grégoire de Tours Özetlemesi, cilt II, s. 401; **Gesta Francorum** yazarı, cilt II, s. 553-555; Frédégaire fragmanları, cilt II, s. 463; Aimoin, I. I, bō. 20, cilt III, s. 41, 42; ve Roricon, I. IV, cilt III, s. 14-19.

1059) İtalya olgular takvimi, kendi hükümdarının düşmanına konsulusluk adını vermeyi reddedebildi. Ne var ki, Konstantinopolis'in ve Mısır'ın suskunluğunu açıklayabilecek tüm görünüşe göre doğru nedenler, Bourgogne krallığındaki olgular takvimini tutan Avenche piskoposu Marius'ün suskunluğuyla yıkılmıştır. Grégoire de Tours'un güvenilirliği daha az değerli ya da daha az olumlu olsaydı (I. II, bō. 38, cilt II, s. 183), Clovis'in patricius sıfatını aldığına ben de, Odoacre gibi inanacaktım. (Pagi, Critica, cilt II, s. 474-492.).

1060) Mérovingien kralları zamanında Marsilya Doğu'dan kâğıt, şarap, yağ, bez, ipekli kumaş, değerli taşlar, baharat v.b. maddeleri almayı sürdürüyordu. Galyalılar ya da Franklar Suriye'de ticaret yapıyorlar ve Suriyeli'ler Galya'da yerleşiyorlardı. (Bk. M. de Gulgnes, Mém. de l'Acad., cilt XXXVII, s. 471-475.).

1061) Procope'nin bu sözleri (**de Bell. Goth.**, I. III, bō. 33, cilt II, s. 41) râhip Dubos'yu haklı çıkarmaya yetebilecektir.

1062) Olasılıkla Trêves, Lyon ve Arles madenlerini işletmiş olan Franklar, yirmi iki **solidi** ya da bir altın liranın bölümleri olarak imparatorluk parasına öykünmüşlerdi. Franklar altınla gümüş arasında on kat artık ölçüde bir ayar tutturduklarından onların altın solidüs'leri on Şiling'e eşittir, denilebilir. Bu da barbar'arda olağan para cezası ölçüsüydü. Kırk (denier) ya da altı paralık gümüş kapsıyordu. Bu (denier)'lerden onikisi bir solidus ya da şeling yapıyordu. (Bk. Le Blanc, *Traité historique de Monnaies de France*, s. 37-43, v.b.).

1063) Agathias, cilt II, s. 47. Grégoire de Tours ise çok başka türlü bir tablo çizmektedir. Belki, aynı yıllar sayısındaki bir tarih döne-

minde daha çok kusurlu ve daha az erdemli zamanları görmek kolay olmayacaktır. Yabanıl geleneklerle bozuk geleneklerin garip birleşmesi şaşırtıcı olmuştur.

1064) Bay de Fonce-magne, doğru ve incelikli bir araştırmasında (Mém. de l'Acad., cilt VIII, s. 505-528), Fransa krallığının topraklarını ve sınırlarını belirtmiştir.

1065) Râhip Dubos (Hist. Crit., cilt I, s. 29-36) bu çalışmaların ağır ilerlediğini hoş bir biçimde ve gerçeğe uygun olarak anlatmaktadır. Grégoire de Tours'un da ancak 1560'a doğru basıldığını belirtmektedir. Heineccius (Opera, cilt III, sylloge 3, s. 248, v.b.) Almanya'nın Heroldus ve Lindenbrog'ça yayınlanmış olan barbar yasa kodekslerini tiksiniyerek benimsediğinden yakınmaktadır. Aynı yasalar, hiç değilse Galya ile, Grégoire de Tours'un tarihiyle ve Mérovengien soyunun yapıtlarıyla ilgili olanlar, bugün, Fransa Tarihçileri ilk dört cildinde çok doğru biçimde yayımlanmıştır.

1066) Otuz yıllık bir süre içerisinde (1728-1765), bu konu kont Boulainvilliers (Mém. historiques sur l'état de France, özellikle cilt I, s. 15-49) tarafından işlenmiştir; yine, râhip Dubos (Hist. critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules, 2 cilt, in -8°); başkan Montesquieu (özellikle XVIII, XXX, XXXI, kitaplar); ve râhip Morbly (Observations sur l'Histoire de France, 2 cilt, in -12), ce de ele alınmıştır.

1067) Heineccius'ün **L'Histoire et les Eléments de la loi germanique** adlı iki bi'gince yapıtından büyük bilgiler aldım. **Eléments**'in ön-sözünde bu barbar hukukunun eksikliklerini inceliyor ve mâzur görüyor.

1068) Anlaşıldığına göre Salik yasası, önce Latince yazılmıştı ve olasılıkla Pharamond'un gerçek ya da masalımsı saltanatından önce, (İ.S. 421) beşinci yüzyılın başlarında bir araya getirilmişti. Başlangıçta, dört yasa koyucusunu veren dört kanton'dan söz edilmektedir. Franconie, Saks, Hanover ve Brabant gibi çeşitli eyaletler onları kendilerinin olarak göstermişlerdir. (Bk. Heineccius'ün çok yetkin bir incelemesi, **de Lege Salicâ**, cilt III, Sylloge, 3, s. 247-267.).

1069) Eginhard, in **Vit. Caroli Magni**, bö. 29, cilt V, s. 100. Bu iki yasa denince eleştirmenlerin çoğu Sa'ique ve Ripuaire'i anlamaktadır. Birincisi, Carbonnalre ormanından Loire'e dek uzanan tüm ülkeye yay-

gın durumdaydı. (cilt IV, s. 151); öbürüyse, aynı ormandan Rhin'e dek uzanan bölgede yürürlükteydi. (cilt IV, s. 222).

1070) Fransa Tarihçileri'nin dördüncü cildindeki eski ve modern çeşitli kodekslerin başlangıçlarını görünüz. Her ne denli yabancı bir dille yazılmışsa da Salique yasasının başlangıç sözünde Frankların karakteri Grégoire de Tours'un on bölümündekinden daha güçlü olarak çizilmektedir.

1071) Ripuaire yasası bu hoşgörüyü davacının lehine (başlık 31, cilt IV, s. 240) olarak beyan ediyor ve açıklıyor, ve, İspanya V. zigotları dışında, bu hoşgörü tüm kodekslerde açıkça ya da kapalı olarak belirtiliyor. «Tanta diversitas legum (dokuzuncu yüzyılda Agobard diyor) quanta non solum in regionibus, aut civitatibus, sed etiam in multis domibus habetur. Nam plerumque contingit ut simul eant aut sedcant quinque homines, et nullus eorum communem legem cum altero habeat». (cilt VI, s. 356). Dinde olduğu gibi yasalarda da birliği sağlamayı öneriyor.

1072) *Inter Romanos negotia causarum romanis legibus proecipimus terminari*. Clovis'in oğlu ve Frankların tek hükümdarı olan Clotaire'in yayınladığı genel anayasa'nın deyişleri böyledir. (cilt IV, s. 116, 560 yılına doğru).

1073) Bay Montesquieu (*Esprit des Lois*, I. XXXVIII, 2) bu seçme özgürlüğünü tanıtlamak için Lotnaire I anayasası üzerine ustalıkla dayandı. (*Leg. Langobard.*, I. II, başlık 57, kodeks Lindenbrog, s. 664). Ne var ki bu örnek çok yenidir. Salık yasasının değişik bir biçimine göre (başlık 44) râhip Mabily, Salık yasasına bağlı olmanın önce yalnız barbarlara özgü bir hak iken zamanla herkese, ve sonuç olarak Romalıları da bir hak olarak tanındığını —görünüşe göre— doğru olarak ileri sürmektedir. Anlaman, Charlemagne zamanında, *barbarum* sözcüğüyle düzeltilmiş kopyasında kesin biçimde belirtilmiş ve krallık elyazısıyla, ayrıca Wolfenbüttel'in yazısıyla doğrulanmış olduğunu gördüğümden, bu düşünceye karşı çıkacağım için üzgünüm. *Hominem*'in daha kapalı yorumu, Heroldus'un basımını yayınladığı Fulde elyazmasıyla olanaklı hale geldi. (Çk. Salık yasasının dört özgün metni, cilt IV, s. 147, 173, 196, 200.).

1074) Yunanlıların kahramanlık zamanlarında suçlu, öldürülenin hısımlarına parayla karşılanan bir diyet ödüyordu. (Feithius, *Antiquitat. Homerice*, I. II, bö. 8.) Heinemann, Cermen hukukunun Öğeleri'nin

önsözünde, Roma ve Atina'da, adam öldürme suçunun sürgün'le cezalandırıldığını belirtmektedir. Bu belirtme doğrudur. Ne var ki sürgün, Roma ve Atina vatandaşları için ölüm cezası'ydı.

1075) Bu orantı, Saik yasasıyla, Ripuaire'de saptanmıştır (Bö. 44, cilt IV, s. 147). (Bö. 7, 11, 36, cilt IV, s. 237). Ne var ki sonuncusu, her sınıftan Romalılar arasında herhangi bir ayrımın olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte kilise kesimi, Franklar'ın da üzerinde yer almıştır. Bourguignon'lar ise, Almanlarla birlikte Franklar'la Romalılar arasında sıralanmışlardır.

1076) **Les Antrustiones, qui in truste dominicâ sunt, leudi, fideles**, hiç kuşkusuz, Frankların en yüksek sınıfını simgelerler. Ne var ki, saygınlıklarının kişiliksel mi yoksa kalıtsal mı olduğu bilinmemektedir. Râhip Mably (cilt I, s. 334-347) soyluluğun kökenini ancak Clotaire II.'nin zamanına dek çıkarmakla soyluların gururunu incitmiş olmaktan üzüntü duymamıştır. (İ.S. 615), (Esprit des Lois, I. XXX, bö. 25).

1077) Bk. Bourguignon'ların Kanunları (Bölüm 2, cilt IV, s. 257); Visigoth'ların kodeksleri (I. VI, baş. 5, cilt IV, s. 384); Paris'in değil, gayet doğal olarak Austrasie'nin Childebert anayasal kuruluşu (cilt IV, s. 112). Vakitsiz sertlikleri, kimi zaman yersiz ve aşırı oldu. Childebert, yalnız kaatilleri değil, hırsızları da ölüm cezasına çarptırıyor-du: **Quamodo sine lege involav'it, sine lege moriatur**; savsaklayıcı yargıçlar da aynı cezaya çarptırılıyorlardı. Vizigotlar, hastasını iyileştiremeyen bir cerrahi da ölenin yakınlarına teslim ediyorlardı. Ut quod de eo facere voluerint habeant potestatem (I. XI, baş. 1, cilt IV, s. 435).

1078) Bk. Heineccius'ün Eserleri'nin altıncı cildinde, **Elementa juris Germanici**, I. II, s. 2, no 261, 262, 280, 283. Bunun'a birlikte, Cermanya'da onaltıncı yüzyıla dek, adam öldürme için para cezası izlerine rastlanmaktadır.

1079) Heineccius (**Element. Jur. Germanic.**) Cermanya yargıçlarıyla onların yargılama hukuku üzerinde çok ayrıntılı bilgi vermektedir. (I. III, no 1-72). **Scabini** denilen yargıçların halk eliyle seçildiğine ilişkin olarak beni inandıracak hiçbir kanıt bulamadım.

1080) Grégoire de Tours, I. VIII, bö. 9, cilt II, s. 316. Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXVIII, bö. 13) Salik yasasının, barbar kodekslerinde herkesçe tanınmış olmadıkça olumsuz kanıtları kabul etmemektedir, diye dikkatli çekmektedir. Ne var ki, Clovis'in torununun nikâhsız

karısı olan Frédégonde, hiç kuşkusuz Salik yasasına bağlıydı.

1081) Muratori, *Antiquité d'Italie* adlı yapıtında, **Tanrı adaleti** üzerine iki inceleme verdi (38, 39). Deniyordu ki, **ateş**, suçsuz yakmıyacaktı ve, suçluyu **su** kabul etmeyeceğinden, boğulmadan suyun **üzerinde** ka'acaktı.

1082) Montesquieu (*Esprit des Lois*, I. XXVIII, bö. 17) babalarımızın düello konusundaki düşüncelerini açıklamaya ve bağışlatmaya kalkışmıştır. Bu garip yöntemi Gondebaut yüzyılından Saint Louis zamanına dek incelemekte ve zaman zaman eski çağlar araştırmaları arasında yolunu şaşırmaktadır.

1083) Aix-La-Chapelle'de (İ.S. 820) imparator Louis-le-Debonnaire'in önünde unutulmaz bir düello olmuştu. Kişisel tarihçisi şunları yazıyor: **secundum legem propriam, utpote quia uterque Gothus erat, equestri pugnâ congressus est.** (Vit. Lud. Pii, bö. 33, cilt VI, s. 103). Düelloyu betimleyen Ermoldus Nigellus, o zamana dek Franklarca bilinmeyen at üzerinde kavgayı **yeni bir sanat** olarak hayranlıkla anlatıyor.

1084) Lyon'da İ.S. 501'de yayınladığı buyruğusunun özgününde Gondebaut yasal düellonun kullanılmasını kurumlaştırmış ve hukuksallaştırmıştır. (Leg. Burgund., baş. 45, cilt II, s. 267, 268). Üçyüz yıl sonra, Lyon piskoposu Agobard, Arius'cü bir zorbanın yasasını kaldırması için Louis-le-Debonnaire'e yalvardı (cilt VI, s. 356-358). Gondebaut ile Avitus'ün görüşmesini anlatmaktadır.

1085) «Accidit, diyor Agobard, ut non solū valentes viribus, sed etiam infirmi et senes, lacesantur ad pugnam, etiam pro vilissimis rebus. Quibus foralibus certaminibus contingunt homicidia injusta, et crudeles ac perversi eventus judiciorum.» Güzel söz söyleme becerisiyle bir şampiyonu övme ve ödüllendirme ayrıcalığını anmadan geçl-vermektedir.

1086) Yasal düellonun Burginyonlar, Ripuaire'ler, Almanlar, Bavyeralılar, Lombardiyalılar, Tioringienler, Frison'lar ve Saksonlara niçin benimsendiğini anlayan Montesquieu, Agobard'ca da doğrulanan savında bu tür kavganın Salik yasasıyla getirildiğini söylemektedir. Hiç değilse hâyinlik halinde bu yöntem *Esprit des Lois*, XXVIII, bö. 14) Ermoldus Nigellus ve Louis-le-Débonnaire'in adı bilinmeyen özgeçmiş yazarınca (bö. 46, cilt VI, s. 112) «**mos antiquus Franeorum, more Francis solito.**» olarak dile getirilmiştir. Bu deyimler, oymakla-

rının en şanlı ve en soylusunu dışarda bırakmak için çok genel niteliktedir.

1087) Caesar, de Bell. Gall., I. I, bō. 31, cilt I, s. 213.

1088) Üstad Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXX, bō. 7, 8, 9) Bourguignans yasalarında (Baş. Kitap, no 1, 2, cilt IV, s. 271, 272) ve Vizigot yasalarında (I. X, Baş. I, no 8, 9, 16, cilt IV, s. 428, 429, 430)'ki toprak bölüşümlerinde karanlık an'amları bilimsel olarak açıklamıştır. Ben de yalnız şunu ekleyeceğim ki, Gotlar arasında, komşuların kararıyla gerçekleştirilmiş gibidir. Barbarlar çoğunlukla, artan üçte biri alıyorlar, Romalılar ise, ellı yıllık bir zaman-aşımı süresi içerisinde mahkemede haklarını arayabiliyorlardı.

1089) Üstat Montesquieu ile (Esprit des Lois, I. XXX, bō. 7) râhip Mably'nın (Observations, cilt I, s. 21, 22) keyfi ve bireysel yağmadan acayip biçimde söz etmeleri oldukça gariptir. Kont de Boulainvilliers (Etat de la France, cilt I, s. 22, 23), ka'ın bir bilgisizlik ve boş inanç sisi ortasında, eşine az rastlanır bir ussallık sergilemektedir.

1090) Yetmiş tüzük içeren Charlemagne buyrultusu ya da kodeksine bakınız (cilt V, s. 652-657). Boynuzların ve at derilerinin hesabını istemekte, en büyük köy konakları olan **Capitaneoe**'lerin her birinde yüz tavuk ve otuz kaz beslenmesini, daha küçükleri olan **mansionales**'lerde elli tavuk ve oniki kaz beslenmesini buyurmaktadır. Mabilon (**de Re Diplomaticâ**) Merovenjiyenlerin eğlence evlerinin adları, sayısı ve durumları üzerine araştırmalar yaptı.

1091) Bourguignon'ların yasalarındaki bir hükme göre (cilt I, no 4; cilt IV, s. 257), Gondebaut'un verdiklerine sahip olan babanın topraklarını koruyabileceği umulan oğula kalacağı kabul edilmektedir. Kuşkusuz, Bourguignon'lar ayrıca'ıklarını sürdürmek istediler ve onların örnek oluşu belki de Fransa'daki benefice'leri cesaretlendirdi.

1092) Rahip De Mably, fief'lerin ve benefice'lerin geçirdiği evrimleri çok özenle tanımlamış, ve zamanlardaki ayrımı, Montesquieu'nün bile erişemediği bir üstünlüğü bu konuda sağlamıştır.

1093) Bk. Salique Yasası, baş. 62, cilt IV, s. 156. Bilgisizlik zamanlarında çok iyi tanınan bu Salik topraklarının kökeni ve yapısı bugün, en bilgili ve ussal eleştirilerimizi güç durumda bırakmaktadır.

1094) Saint Martin de Tours'ün 206 tansisından çoğu, kutsal şeylere saldırıları cezalandırmaya ayrılmıştı (Grégoire de Tours, in ma-

xima Bibliotheca Patrum, cilt XI, s. 896-932). Tours piskoposu, kimi atların, kudurduktan sonra kutsal çayırlardan kopup kaçtıklarını anlattıktan sonra **Audite hoc omnes potestatem habentes** diye haykır-maktadır.

1095) Heineccius, **Element. Jur. German.**, I. II, s. I, no 8.

1096) Orléans piskoposu Jonas, i.S. 821-826. Cave (**Hist. Littera-ria**, s. 443) soyluların yasal zorbalığını kınamaktadır. «Pro feris, quas cura hominum non aluit, sed Deus in commune mortalibus ad uten-dum concessit, pauperes a potentioribus spoliantur, flagellantur, er-gastulis detruduntur, et multa alia patiuntur. Hoc enim qui faciunt, **lege mundi** se facere justè posse contendunt.» (**De insitut. laicorum**, I. II, bō. 23, **apud** Thomassin, Discipline de l'Eglise, cilt III, s. 1348.).

1097) Bourgogne kralı Gontran'ın mâbeyincisi Chundo için uya-nan bir kuşku üzerine (taşa tutarak ölüm) cezasına çarptırıldı. (Grég. de Tours, I. X, bō 10, cilt II, s. 369.). Jean de Salisbury (**Polycrat.**, I. I, bō. 4) doğal hakları savunmakta ve onikinci yüzyılın bu zâlim uy-gulamasına karşı yazıyla savaşımını sürdürmektedir. (Bk. Heineccius, **Element. Jur. German.**, cilt II, s. 1, no 51-57.).

1098) Tutsakların köle haline sokulması, hristiyanlığın iyilikçi et-kisiyle onüçüncü yüzyılda kaldırıldı. Ne var ki, Mérovingien kralları zamanında, sansüre başvurulmadan bunun uygulandığı Grégoire de Tours'un çok sayıda pasajıyla tanıtlanabilir. Grotius'ün kendisi (de Jure Belli et Pacis, I. III, bō. 7), ve eleştirmeli açıklamacısı Barbeyrac, bunun ne ussal kuralları ne de doğa yasalarını yaralamadığını tanıtlama-yaya çalıştılar.

1099) Heineccius (**Element. Jur. German.**, I. I, no 28-47), Mura-tori (Dissertation., 14, 15), Ducange (Gloss. sub voce Servi), ve ra-hip de Mably (Observations, cilt II, s. 3, v.b., s. 237, v.b.)'nde Cermen, İtalyan ve Galyalı tutsakların durumu ve meslekleri üzerine ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

1100) Grég. de Tours (I. VI, bō. 45, cilt II, s. 289) Chilperic'in efendilik haklarını kötüye kullandığı bir örneği dile getiriyor. Chilpe-ric, **domus fiscales**'inden olup Paris dolaylarında yerleşmiş bulunan birçok aileyi zorla İspanya'ya götürmüştü.

1101) «Licentiam habeatis mihi quaecunque volueritis discipli-nam ponere, vel venumdare, aut quod vobis placuerit de me facere.» (Marculf., Formul., I. II, 28, cilt IV, s. 497.) Linderbrog'un (s. 559) ve

Anjou'nun formülü (s. 565) aynı konuya hizmet ediyordu. Grég. de Tours (I. VII, bō. 45, cilt II, s. 331) birçok yurttaşın, kıtlık sırasında, ekmek bulabilmek için kendilerini sattıklarını anlatmaktadır.

1102) Caesar onu görünce gülmesini tutamadı (Plutark, in **Caesar**, cilt I, s. 409). Bununla birlikte Gergorie kuşatmasındaki durumu, utkuya alışmış bir kahramandan beklendiği biçimde canlandıranadan anlatılmaktadır. Ne var ki, bir saldırıda yediyüz kişi ve kırk yedi yüzbaşı yitirdiğini it'raf etmektedir. (De Bell. Gallic., I. VI, bō. 44, 53, cilt I, s. 270-272).

1103) **Audebant se quondam fratres Latio dicere, et sanguine ab Iliaeco populos computare.** (Sidon. Apollinaris, I. VII, Mek. 7, cilt I, s. 799.) Bu masalımsı akrabalığın derecesi ve durumu üzerine herhangi bir bigli edinemedim.

1104) Klovis'in oğullarının birinci ya da ikinci bölümünde Chil-debert, Berri'yi almıştı (Grég. de Tours, I. III, bō. 12, cilt II, s. 192). **Velim, d'yor, Avernem Lemanem, quoe lanta jucunditatis gratiâ refulgere d'citur, oculis cernere.** (I. III, bō. 9, s. 191.) Paris kralı Clermont'a girdiği sırada yoğun bir sis yörenin görünümünü saklıyordu.

1105) Bk. Sidonius, Auvergne'ni betimlenmesi (I. IV, mek. 21, cilt I, s. 793, Savaron'un ve Sirmond'un notları, s. 279, ve 51. (Bou-lainvilliers, Etat de la France, cilt II, s. 242-268; Rahip Longuerue, Description de la France, kısım I, s. 132-139.).

1106) **Furorem gentium, quoe de ulteriore Rheni amnis parte venerant, superare non poterat.** (Grég. de Tours, I. IV, bō. 50, cilt II, s. 229.) Bu mazereti, başka bir Austrasie kralı da, komuta ettiği birliklerin Paris dolaylarını yakıp yıkmalarıyla kullandı.

1107) Adına ve durumuna göre, Grégoire de Tours'un Benedictus yayıncıları (cilt II, s. 192) bu küçük kaleyi, Yukarı - Auvergne'deki Mauriac'tan iki mil uzaklıkta **Castel Merliac** adlı bir yerde göstermektedirler. Bu betimlemede ben **infra'yı** **Intra** varmış gibi çeviriyorum. Grégoire ya da yazıyla çoğaltıcıları her zaman bu iki öntakıyı ve anlamını karıştırmaktadırlar.

1108) Grégoire de Tours'da Auvergne evrimleri ve savaşlarına bakınız (I. III, bō. 37, cilt II, s. 183; ve I. III, bō. 9, 12, 13, cilt II, s. 191, 192.) (**De Miraculis Sancti Juliani**, bō. 12, cilt I I, s. 466.) Çoğunlukla memleketi için yanlışlığını belli ediyor.

1109) Bunlardan biri olan Attale, Grégoire de Tours'da anlatılmak-

tadır (I. III, b . 16, cilt II, s. 193-195. Yayınlayıcısı r hip Don Ruinart, 532'de henüz  ocuk olan bu Attale'yl aynı addaki Sidonius' n b r dos-tu ve elli ya da altm   yıl önce Autun kontluğu yapan başka bir Atta-le'yle kar  tirmektedir.

1110) Gr goire de Tours'un büyük babası olan bu Gr goire (cilt II, s. 197, 490) doksan iki ya ına dek yaşadı. K rk yıl Autun kontluğu yaptı, otuz ik  yıl da Langres piskoposluğunda bulundu. Ozan Fortunatus'e inanılabilirse, Gr goire bu iki seçkin görevde de, herkesin saygı ve sevgisini kazanmıştır.

Nobilis antiqua decurrens prole parentum,
Nobilior gestis, nunc super astra manet,
Arbiter ante ferox, dein pius ipse sacerdos,
Quos domnit iudex, fovet amore patris.

1111) Bay de Valois ile r hip Ruinart Mosa'yı Mosella'nın yerinə koymayı  sarla istediklerinden ben de bu değişikliğe uymalıyım. Bu-nunla birlikte, topografya üzerindeki bir incelemeden sonra metindeki **Mosella'yı** onaylayabilirim gibi geliyor bana.

1112) Gr goire'in ana-babası doğuştan soyluydular, **natalibus... illustres**, ve Auvergne ile Bourgogne'de gen   varlıklara s hip bulunuyorlardı. 539'da doğdu, 573'de Tours piskoposluğuna seçildi ve, ta-rihin  yazıp bitirdikten pek az bir zaman sonra 593-595'de öldü. (Yaşam  yk s  için Cluni ba papazı Odon, cilt II, s. 129-135, ve M moires de l'Acad., v.b., cilt XXVI, s. 598, 637 bakınız.).

1113) **Decendente atque immo potius pereunte ab urbibus galli-canis liberalium cultura litterarum, etc.** ( n Proefat., cilt II, s. 137.) Kendi yapıtlarıyla bunu doğrulayan Gr goire'in yakınmaları böyledir. Anlatı ında ne incelik, ne de yal nlık vardır. Seçkin bir toplum katma-nında bulunduğu için, içerisinde yaşadığı çağa ve memleketine ya-bancı kalmıştır. Son beş kitabı yalnızca beş yıllık süreyi kapsayan     rilmi  bir eserinde, sonraki kuşakların merakını çekebilecek konu-ları hemen hemen unutmu  gibidir. Ben, uzun ve sıkıcı araştırmadan sonra bu, pek de elverişli olmayan kanıyı belirtmek hakkını kazanm   bulunuyorum.

1114) R hip Mably (cilt I, s. 247-267)  stat Montesquieu'n n bu kanısını doğru buldu (Esprit des Lois, I. XXX, b . 13).

1114/a) Bk. Dubos, Hist. Crit. de la monarchie française, cilt II, I. VI, b . 9, 10. Fransa eski yapıt uzmanları, Romalılarla barbarların

adlarıyla birbirinden ayrılmaları kolaydı, demektedirler. Onların adları kuşkusuz bir ayırım olanağı verebilir. Bununla birlikte, Grégoire de Tours'u okurken Gondulfus'un Romalı ya da senatör soylu (I. VI, bō. 2, cilt II, s. 273) ve Claudius'un de barbar olduğunu anladım. (I. VII, bō. 29, s. 303).

1115) Ennius Mummolus, Grégoire de Tours'ca, dördüncü kitap-tan (bō. 42, s. 224) yedinciye dek (bō. 40, s. 310) birçok kez anılmış-tır. Talanla hesap (Talent) çok olağanüstüdür. Grégoire bu alışılmamış sözcüğe bir anlam vermişse Mummolus'un hazineleri yüzbin Sterling lirasını geçiyor demektir.

1116) Bk. Fleury, Discours 3, Hist. Eccles.

1117) Tours piskoposu, Klovvis'in torunu Chilpéric'e yakınmalarını sundu. «Ecce pauper remansit fiscus noster; ecce divitiæ nostræ ad ecclesias sunt translatae: nulli penitus nisi soli episcopi regnant.» (I. VI, bō. 46, cilt II, s. 291).

1118) Bk. Ripuaire kodeksi (baş. 36, cilt IV, s. 241). Sa'ık yasası, papazların güvenini dikkate almamıştır. Rouen arşöveki Prétextat, Fredegonte'nin buyruğu üzerine kilise içerisinde öldürülmüştür. (Grégoire de Tours, I. VIII, bō. 31, cilt II, s. 326.).

1119) Bay Bonami (Mém. de l'Acad. des Inscript., cilt XXIV, s. 582-670) *lingua romana rustica*'nın mevcut olduğunu ve yavaş yavaş düzelerek bugünkü Fransızcaya dönüştüğünü tanıtlamıştır. Carloven-glen'ler zamanında Fransa kralları ve soyluları, hâlâ Cermen ataları-nın eski diyeleklerini anlıyorlardı.

1120) «Bu güzel sistem ormanlarda bulundu.» Montesquieu, Esprit des Lois, I. XI, bō. 6.).

1121) Bk. Râhip de Mably, Observations, v.b., cilt I, s. 34-56. Fransa'daki kökeni, ulusu denli eski olan u'usal meclisler kurumunun Fransızların ökeliliğine hiçbir zaman uymamış gibi görünmektedir.

1122) Grégoire de Tours (I. VIII, bō. 30, cilt II, s. 325, 326) cina-yetleri, kinamayı ve savunmayı çok kayıtsızca anlatmaktadır. «Nullus regem metuit, nullus ducem, nullus comitem reveretur; et si fortassis eliciu ista disp'icent, et ea, pro longaevitale vitae vestrae, emendare conatur, statim seditio in populo, statim tumultus exoritur, et in tan-tum unusquisque contra seniozem, saeva intentione grassatur, ut vix se credat evadere, si tandem silere nequiverit.»

1123) İspanya, özellikle o karanlık yüzyıllarda mutsuz olmuştu.

Franklar'ın b'ir Grégoire de Tours'u, Saxon'ların ya da Angle'ların bir Bede'si, Lombardiyalıların bir Paul Warnefrid'leri v.b. vardı. Vizigotların tarihi üzerine bilgiler ise İsidore de Séville ile Jean de Biclar'ın kısa ve yetersiz kroniklerinde bulunmaktadır.

1124) Cermanya havârisi ve Galya reformcusu aziz Bonifac'us'ün yakınmaları böyleydi (ci't IV, s. 94). Öyle anlaşılıyor ki geniş serbestlik ve başıboşluk içerisinde geçen seksen yılda barbarlar kilise örgütüne kabul edilmişlerdir. Bu da 660 yılına doğru olmuştur.

1125) Toledo kons'illerin'in uzlaşmaları (transactions) bugün de İspanya kîlisesinin ve anayasal kuruluşunun en özgün belgitleleridir. Aşağıdaki pasajlar özellikle önemlidirler. (III, 17, 18; IV, 75; V, 2, 3, 4, 5, 8; VI, 11, 12, 13, 14, 17, 18; VII, 1; XII, 2, 3. 6.) Mascou'da çok yararlı bilgiler buldum, (Hist. des anciennes Germains, XV, 29, ve 26, 27 No.lu notlar;) Ferreras'da (İspanya Genel Tarih'i, bō. II.).

1126) Dom Bouquet oniki kitaba ayrılmış olan Vizigot'ların kodeksini doğru biçimde yayımladı (cilt IV, s. 273-460). Üstat Montesquieu (Esprit des Lois, I. XXVIII, bō. I) onu aşırı bir sert tutumla ele almıştır. Biçem (üslup) hoşuma gitmemekte ve boş inançtan nefret etmekteyim. Söylemekten de çekinmiyorum ki, bu medenî hukuk, Burginyonların ve de Lombarlar'ın topluluğundan daha uygar ve daha aydın bir toplumu simgelemektedir.

1127) Bk. Gildas, de **Excidio Brltannioe**, bō. 11-25, s. 4-9, baskı Gale; **Hist Britonum de Nennius**, bō. 28-35-66, s. 105-115, baskı Gale; Hist. Eccles, de Bède. **Gentis Anglorum**, I. I, bō. 12-16, s. 49-53; bō. 22, s. 58, baskı Smith., **Chron - Saxonicum**, s. 11-23, v.b., baskı Gibson. Anglo-Sakson yasa'arı Wilkins tarafından yayımlandı, Londra, 1731, in-folio; ve **Leges Wallicoe**, Wotton ve Clarke tarafından, Londra, 1730, in-folio.

1128) Çalışkan Bay Carte ve usta Whltaker, araştırmalarımnda, bana en yararlı olmuş iki modern tarihçidir. Manchester'in özel tarihçisi, bu bilinmeyen ad altında, İngiltere'nin genel tarihi denli geniş bir konuya giriyor.

128/1) Onuncu yüzyılda Sakson keşiş Witikind, bu çağrıya uyarak bir tarih yazdı. Gi'das'ın ve Bede'nin kapalı deyişleri, bir tür bunu doğrulayabilecektir. (Bk. Cousin, Hist. de l'empire d'Occident, cilt II, s. 356.) Rapin ve Hume da, Nennius'ün açık ve olası tanıklığını gözönünde bulundurmaksızın bu şüpheli kaynaktan çok az yararlandılar.

«Interea venerunt tres chiulae a Germania in exilio pulsoe, in quibus erant Horsa et Hengist.»

1129) Nennius, Saksonları, üçyüz Breton şefini öldürmüş olmalarıyla suçlanmaktadır. Bu suç, onların yabancı alışkanlıklarına aykırı görünmemektedir. Ne var ki, devlerin eskiden Afrika'dan İrlanda'ya getirdikleri ve Britanya'ya Ambrossius'un emri ve Merlin'in ustalığıyla taşınmış Stonehenge'nin onların anıtı olduğuna inanmak zorunda değiliz. (Bk. Geoffroy de Montmouth, I. VIII, bö. 9, 12.).

1130) Bede bu oymaklardan açıkça söz etmektedir (I. I, bö. 15, s. 52; I. V, bö. 9, s. 190), ve, Bay Whitaker'in uyarılarını inceledikten sonra (Hist. de Manchester, cilt II, s. 538-543), Frisonların v.b.'nin Anglo-Sakson'lara karışmış olabileceklerini var saymanın saçma bir şey olmayacağını düşünmekteyim.

1131) Bede, birbiri ardından üstün bir güç ve ün kazandıkları heptarchie'de iki Sakson, bir Jute ve dört Angle kral saymaktadır. Ne var ki, bunların saltanatı fetih üzerine kurulmuştur, yasaya göre değil. Dedğine göre, onlardan biri Man ve Anglesey adalarını ele geçirmiş, bir başkası da Pict'e'lere ve İskoçlar'a vergi yüklemiştir. (Hist. Ecclés., I. II, bö. 5, s. 83.).

1132) Bk. Gildas, **de Excidio Britannioe**, bö. I, s. 1, baskı Gal.

1133) Bay Whitaker (Manchester Tarih, cilt II, s. 503-516) bu belirliliğin zıvalığı olduğu denli tarihçilerin çoğunun da en ilginç olayları işlemeye savaşa gösterdiklerini ustaca gözler önüne sermiştir.

1134) Beran-Birig, ya da Mariborough yakınındaki Barbury şatosu. Sakson kroniğinde adı ve tarihi bildirilmektedir. Cambden (**Britannia**, cilt I, s. 128) yerini saptıyor, ve Henri d'Huntington (**scriptores post Bedam**, s. 314) bu savaşın hal ve koşullarını anlatıyor. Olası görünmektedirler, ve onikinci yüzyıl tarihçileri, artık o tarihe erişememiş olan bilim otoritelerinden yararlanmışlardır.

1135) Cornwall'e Exeter'de bir İngiliz kolonisi kuran ve Breton'ları Tamar ırmağının öbür yanına atan Athelstan'ca tümünden baş eğdirilmiştir. (Bk. William de Malmesbury, I. II, **Scriptores post Bedam**, s. 50.) Tutsaklık, Cornwall Şövalyelerinin ruhunu çökertti, ve, anlaşıldığına göre, Tristan'ın romanıyla onların alçaklığı atasözü haline dönuştü.

1136) Breton'ların Galya'da altıncı yüzyılda yerleşmesi Procope, Grég. de Tours, İkinci Tours konsili (İ.S. 567), daha az şüpheli kronik-

ler ve azizlerin yaşam öyküleriyle doğrulanmıştır. İ.S. 461. belki de 481'de birinci Tours konsilinde bir Breton piskoposunun imzası bulunması, Riotamus'un ordusu ve Gilas'ın **alli transmarinas petebant regiones** (bö. 25, s. 8) biçimindeki belirsiz ve tumturaklı sözleri, beşinci yüzyılın ortalarından başlayan bir göçü anlatıyor gibidir. Bu dönemden önce Armorik Bretonları yalnız romanlarda bulunmaktadır. Bay Whitaker'in (Breton'lar Tarihi, s. 214-221), az önemli yanlıg'larına bile sert tepki gösterdiği Carte'nin bağışlanmaz kötölemesine bağlı kalarak olduğu gibi aktarmış olmasına şaşıp kaldım.

1137) Siyasal bir karşı durum alma konusunu ortaya çıkarmış olan Britanya'nın eski zamanları Adrien de Valois tarafından aydınlatılmıştır. (**Notitia Galliarum, sub voce Britannia cismarina**, s. 98-100); B. d'Anville (**Notice de l'ancienne Gaule, Corisopiti, Cursulites, Osismli, Vorgarium**, s. 248, 258, 508, 720; **Etats de l'Europe**, s. 76-80); Longuerue (**Description de la France**, cilt I, s. 84-94), ve rahip de Vertot (**Hist. critique de l'établissement des Bretons dans la Gaule**, 2 cilt In -12, Paris 1720). Yetkili tarihçilerin söyledikleri özgün kaynakları incelediğimi kıvançla açıklayabilirim.

1138) Kronik'inde Ambrosius'ü Zenon'un saltanatı sırasında yaşamış gösteren (İ.S. 476-491) Bede'nin uyarısına göre, K'lise Tarihi adlı eserinde açıkladığı gibi, ana-babası «**purpura induti**» olmuşlardı, bunu da «**regium nomen et insigne ferentibus**»'la anlatmıştı (I. I, bö. 16, s. 53.) Nennius'ün anlatışı daha da acayıptir (bö. 44, s. 110, baskı Ga'e): «**Unus de consulibus gentis romanicoe, est pater meus.**»

1139) Eski zamanlar üzerine uzmanlarımızın oybirliğiyle vardıkları kanı, İ.S. 508'de Batılı Saksonlara karşı yaptığı savaşta, uyruklarından beş biniyle birlikte yaşamını yitiren Natanleod'la Ambrosius'ü karıştırmaktadır (ad Cerdic. Chron. Saxon., s. 17, 18).

1140) İyice bilmediğim Bardes'ler, Mydhin'ler, L'omarch'lar ve Tal'essinler'den çok, Arthur'ün başarıları ve varlığıyla ilgili olarak Nennius'ün yalın ve ayrıntılı tanıklığına güveniyorum. (Hist. Britann., bö. 62, 63, s. 114). Bay Whitaker (Manchester Tarihi, cilt II, s. 31-71) Arthur'ün savaşlarının ilginç ve de o'lası bir tarihini yazmıştır. Ne var ki, Yuvarlak Masa gerçeğini kabul etmek olası değildir.

1141) B. Thomas Warton, bir ozan'ın inceliği ve bir eski zamanlar uzmanının gerçekçi çabasıyla, orta çağdaki öykülerin ve bilimlerin durumunu açıklığa kavuşturmuştur. İngiliz edebiyatı tarihinin birinci

clldinin başındaki iki bilimsel önsözünden çok yararlanmış bulunuyorum.

1142) «Hoc anno (490), AElla et Cissa obsederunt Andredes. Ceaster; et interfecerunt omnes qui Id incoluerunt; adeo ut ne unus Brito ibi superstes fuerit.» (Chron. Saxon., s. 15.) Bu anlatımın yalınlığı Britanya Jérémie'sinin iniltiilerinden daha korkunçtur.

1143) Andredes - Ceaster ya da Anderida, belki bir zamanlar deniz suları ile kaplı Kent bataklıklarında, ve Sussex ile Hampshire'nin büyük bir kesimini örten geniş Anderida ormanının kenarında kurulmuştu.

1144) Din bilgini Johnson'un savunduğuna göre İngilizcede çok az sözcük, kökünü Breton dilinden almıştır. Kendini Breton olarak gören B. Whitaker böyle sözcüklerden üçbinden çoğunu buldu ve bunlar için bir katalog yaptı. (cilt II, s. 235-329). Gerçekte bu sözcüklerden bir bölümünün Latin ya da Sakson dilinden Breton diline geçmiş olduğu da düşünülebilir.

1145) Yedinci yüzyılın başlarında Franklar ve Anglo-Saksonlar, Töton diyeleğinin değişik kolları olan birbirinin konuşmasını anlıyorlardı. (Bede, I. I, b. 25, s. 60.).

1146) İskoçyalı ve İtalyan misyonerlerin ilk kuşağından sonra, kilise saygınlıkları yeni Hristiyan olmuş Saksonlarca paylaşıldı.

1147) Carte'nin İngiltere Tarihi, cilt I, s. 195. Breton tarihçileri bu kitapta tanıtılmaktadır. Ne var ki, Monmouth Geoffroy'nin tek kaynak olduğundan kuşku duymaktayım (I. VI, 15).

1148) Bede, Histoire Ecclés., I. I, b. 15, s. 52. Bu olasıdır ve tanıklanmıştır. Daha sonraki bir dönemde Cermenlerin Angellelerinin ve Warin'lerinin yasasında gördüğümüz Cermen oymaklarının belli belirsiz karışımı böyleydi (Lindenbrog, **Codex**, s. 479-486.).

1149) Docteur Henri'nin Büyük Britanya adlı değerli tarihine bakınız, cilt II, s. 388.

1150) «Quicquid, diyor Jean de Tinemouth, inter Tynam et Tesam fluvios extitit sola eremi vastitudo tunc temporis fuit, et Idcirco nullius ditioni servivit, eo quod sola indomitum et sylvestrium animalium spelunca et habitatio fuit.» (Apus Carte, cilt I, s. 195.). Piskopos Nicholson (İngiliz Tarih Kitaplığı, s. 65, 98)'dan öğrendiğime göre Tinemouth'un hacımlı koleksiyonlarının en güzel kopyaları Oxford, Lambeth v.b. kitaplıklarda saklanmaktadır.

1151) Bk. Wilfrid misyonu, v.b., Bede'de (Hist Eccles., I. IV, b6. 13, 16, s. 16, s. 155, 156, 159).

1152) Bede'nin (I. II, b6. 1, s. 78) ve Malmesbury'nin (I. III, s. 102) oybirliğiyle yaptıkları tanıklığa göre, Anglo - Saksonların ilk yüz-yıldan sonuncuya dek, doğaya aykırı olan bu uygulamayı sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Kendi çocuklarını Roma pazarlarında satıyorlardı.

1153) İna yasalarına göre, denizaşırı yerlere gidecek biçimde kendini satmak yasal sayılmıyordu.

1154) Saptanmış sayıda bir yere sahip bulunan bir **vañlus** ya da **combricus homo**'nun yaşamı İna yasasıyla yüz yirmi Şiling olarak biçilmişti (Başlık XXII, in **leg. Anglo-Saxon.**, s. 20). Özgür bir Saxon için İkiyüz Şiling, Senyör Saxon ya da kralın bir görevlisi için bin İkiyüz Şiling değer biçiyordu. (Bk. **leg. Anglo-Saxon.**, s. 71). Batı Saksonları ve Mercien'lerin de, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Britanya'daki fetihlerini sürdürdüklerini görebiliyoruz. Kent'in dört kralının yasaları Breton uyruklarının olduğunu göstermek lütfunda bulunmamışlardır.

1155) Bk. Carte (İngiltere Tarihi, cilt I, s. 278).

1156) Tarihinin sonunda (İ.S. 731) Bede, adanın kilise çevresi durumunu betimliyor ve, güçsüz olmak'a birlikte Bretonların İngilizlere ve katolik kilisesine karşı duydukları kin ve nefretli kınıyor.

1157) Bay Pennant'ın Galler ülkesinde yaptığı gezi (s. 426-449) Gal'li barde'lerin çok ilginç bir öyküsünü öğrenmemi sağladı. 1568 yılında kraliçe Elisabeth'ın özel buyruğuyla bir toplantı düzenlenmiş, ellibeş şarkıcı ya da saz ozanı, düzenli bir biçimde yerlerini almışlardı. Toplantıya başkanlık eden Mostyn ailesi, ödöl olarak gümüş bir arp (harpe) vermişti (almıştı). (**adjuquer**).

1158) «Regio longe lateque diffusa, milite, magis quam credibile sit, referta. Partibus equidem in illis miles, unus quinguaginta generat, sortitus more barbaro denas aut amplius uxores.» Guillaume de Potiers'nin (Les Historiens de France)'ındaki bu kınaması (cilt II, s. 88), Benedictus yayıncılarca reddedilmiş ya da yadsınmıştır.

1159) Giraldus Cambrensis bu hızlı ve atılgan yeteneği ancak Romalılar, Fransızlar ve Breton'lar için kabul ediyor. Kötü düşünceli Galli'nin sokuşturmak İstedİğine göre İngiliz'in az konuşurluğu Normand'ların egemenliği altında tutsak kalmış olmalarının etkisinden doğmuş olabilir.

1160) Galler ve Armorik bölgelerinin göreneklerini gösteren port-

re Giralduſ'den (**Descrip. Cambrie**, b . 6-15, **inter script. Cambden.**, s. 886-891) ve r hip Vertot'ca adları belirtilmiſ yazarlardan alınmıſtır. (**Hist. Crit.**, cilt II, s. 259-266).

1161) Bk. Procope, **de Bell. Goth.**, I. IV, b . 20, s. 620-625. Yunanlı tarihçi, anlattığı tansıkları o denli birbirine karıſtırıyor ki daha önce saptadığı birtakım hal ve koſullara karſın Brittia ile Britanya adalarını boſuna ayırmaya uėraſmak zorunda kalıyor.

1162) Austrasie kralı ve Clovis'in torunu olan Th odebert,  ağının en g cl  hükümdarı ve en ünlü savaſ ısıydı. Bu olay, saltanatının baſıyla sonu arasında, 534 ile 547 yılları arasında meydana gelmiſ demektir. Kız kardeſi Theudechi'de Sens kentine çekildi, orada manastırlar yaptırttı, sadakalar dağıttı. (Bk. **Benedictus** yayıncılarının notları, cilt II, s. 26.) Fortunatus' n övgülerine inanırsak (I. VI, **carm.** 5, cilt II, s. 507) Radiger kadınların en değerlisini yitirmiſ oldu.

1163) Belki de, 527'de ve onu izleyen yıllarda Humber ve Tamise arasına inen ve Mercle ile Est - Anglie kralıklarını kuran Angle hükümdarı ya da ſeflerinden birinin kız kardeſiydi. İngiliz yazarları bunların adını ve varlıklarını bilmiyor gibidirler. Ne var ki Procope, **Royal Converti**'de Rodogune' n karakteri ve durumu  zerine Bay Rowe'ye telkinde bulunmuſ olabilir.

1164) Gr goire de Tours'un büyük hacimdeki tarihinde, Paris kralı Caribert'in kızının evlenmesi ayrıkt tutulursa, Fransa'yla İngiltere arasında hiçbir dostluk bağı bulunduğuna raslanmamaktadır. **Quam regis cujusdam in canti  filius matrimonio copulavit**, I. IX, b . 26, cilt II, s. 348. Tours piskoposu, Kent eyaletinin hristiyan olmasından önce, hemen birdenbire, tarihini ve yaſamını bitirmiſtir.

1165) (**Opera**, cilt II, s. 318, baskı Vechel.).

1166) Polybe'nin altıncı kitabının paha biçilmez kalıntılarına, genel tarihinin  eſitli öbür pasajlarına, özellikle, eski Yunan mızraklı alayı ile Lejyon'u karſılaſtırdıėı onyedinci kitabındaki bir konu dıſı bölüme bakınız.

1167) Salluste, P. Scipion'un ve Q. Maximus' n yüce gönüllü haykırıſlarını duymuſ olduğunu söylemektedir, **de Bell. Jugurth.**, b . 4. Ne var ki bu iki ünlü kardeſ, Salluste'nin doğumundan çok yıl'ar önce  lm ſ bulunuyorlardı. Latin tarihçi, olasılıkla,  aėdaſı ve dostu Polybe'yi okumuſ ve belki de ondan alıntı yapmıſtır.

1168) Kartaca k l haline g llirken Scipion, Trava'nın yıkılıſını an-

latan Iliada'daki iki dizeyi yinelemiş, dostu ve récepteur'ü Polybe'e insan yaşamındaki değişimleri düşünerek Roma'nın ilerde başına gelecek kötülükleri anlatmak istemişti (Polyb., in Excerpt. de Virtut. ve Vit., cilt II, s. 1455-1465).

1169) Bk. Daniel, II, 31-40. «Ve dördüncü krallığın kılıcı sert ve güçlü olacak, ve bu kılıç herşeyi kıracak ve yenecektir.» Tansığın gerişi, kılıçla kilin karışımı, aziz Hiyeronimus'e göre, onun yaşadığı dönemde yerine gelmiş oldu. «Sicut enim in principio nihil romano imperio fortius et durius, ita in fine rerum nihil imbecillius: quum et in bellis civilibus et adversus diversas nationes, aliarum gentium barbararum auxilio indigemus.» (Opera, cilt V, s. 572.).

1170) Tatar soyları Tarihi üzerine Fransız ve İngiliz yayımcıları bu halkların durumuyla ilgili o'arak ilginç, fakat yetersiz bir betimleme yapıyorlar. Kalmuklar, daha yakın bir zamanda Çinlilerce yenilgiye uğratıldıkları ve 1759'da Çinliler Küçük Buhara'yı alarak Oxus'un kaynakları yakınındaki Badakshan'da ilerledikleri için Kalmukların ya da Elüt'lerin bağımsızlıklarını şüpheyle karşılarız. (Çinliler'le ilgili Anılar, cilt I, s. 325-400.) Ne var ki bu fetihler geçicidir; Çin imparatorluğunun güvenliğine kefil olmak gibi bir serüvene girmeyeceğim.

1180) Okuyucu, bu genel konu açıklamasının, Isaurien'lerin başkaldırışı, Armorik'in oymaklarının ya da Galya ve İspanya'nın bağımsızlığıyla olasılığını ne denli yitirdiğine hükmedecektir.

1181) Torino'nun kuşatılması için yüz kırk parça top getirilmişti ve şaşılasıdır ki, her büyük topun montajı yak'aşık ikibin ekü (ecu)'ye malo'muştur. Yüz onbin top mermisi, bir tür kartuş'tan yüzaltıbin ve başka türden de üçyüzbin kartuş vardı. Ayrıca, bin tane bomba, yirmi yedi bin yediyüz el bombası, onbeş bin asker çantası, otuzbin piyonej gereci ve binikiyüz libre barut bulunuyordu. Bu araç ve gereçlere kurşun, demir, teneke, ipler, mayınlar, kükürt, küferçile ve her türden öbür gerekli eşyayı ekleyebilirsiniz. Şurası bir gerçektir ki bütün bu yıkım hazırlıklarının giderleri en kalabalık bir göçmen topluluğunu yerleştirmeye ve geliştirmeye yetecektir. (Voltaire, On dördüncü Louis çağı, bö. 20, cilt II, s. 391.).

1182) Ozanların, bilginlerin ve tarihçilerin yetkelerini de saymak kolay olduğu denli usandırıcı da olurdu. Bu konuda Diodore de Sicile'in özgün ve kesin tanıklığına başvurmakla yetineceğim. (cilt I. I, s. 11, 12; I. III, s. 184, v.b., baskı Wesseling.) Kızıldeniz kıyılarında dolaşan

balık yiyiciler Yeni - Hollanda yabanıllarıyla karşılaştırılabilirler. (Dampier'nin Gezisi, cilt I, s. 464-469.) Düş kurma, ya da belki akıl, birkaç sanat ve araç gereç sahibi olmuş bulunan bu yabanıllarinkinden daha aşığı düzeyde bir bilgisizlik durumu tasarlayabilir.

1183) Ustat Coguet'nin (Yasaların, Sanatların ve Bilimlerin Kökeni) adlı bilimsel ve ussal kitabına bakınız. Birtakım olayları sayıyor ve, kuşkusuz en güçleri olan insanın ilk buluşları için attığı adımlar üzerine düşüncelerini belirtiyor (I. I, s. 147-337, baskı in -12).

1184) Bu olgu çok olağanüstü olsa da birçok halklar ateş kullanmasını bilmemişlerdir ve bu bir gerçektir. Madenlerden yoksun olan Otahtiti'deki becerikli insanlar ateşe dayanacak ve bu araç gereçlerin içindeki sıvıya ısıyı geçirmeye yarayacak toprak kap kaçak yapamamışlardır.

1185) Plutark, **Quoest. Rom.**, cilt II, s. 275; Macrob., **Saturnal.**, I. I, bö. 8, s. 152, baskı Londra. Saturnus'un bir gemi içerisinde gelişti, Latium'un yabancı kıyısının başından beri Fenikelilerce bulunduğunu ve uygarlaştırıldığını göstermektedir.

1186) Odysseus'un dokuzuncu ve onuncu kitaplarında Homeros, Sicilya ve İtalya'daki insan eti yiyenleri dev gibi gösteren ürkek ve kanağan tayfaların öykülerini güzelleştirmiştir.

1187) Açgözlülük, bağnazlık ve kan dökücülük çok zaman yeni buluşların değerini silip götürdü ve uluslar arasındaki iletişim, hastalıkların ve boş inançların yayılmasına neden oldu. Yalnız, bizim yüzyılımızı ve vatanımızı bundan ayırık tutmalıyız. İngiltere'nin bugünkü kralının buyruklarıyla birbiri ardından girilen beş büyük yolculuk, Majestelerinin bilime karşı duyduğu eğilimden ve insanlık sevgisinden başka bir amaç taşımıyordu. Aynı hükümdar, iyiliklerini toplumun çeşitli sınıflarına uyarlayarak, başkentte bir resim oku'u kurdu ve Güney denizi adalarına, insanlar için en yararlı bitkileri hayvanları soktu.

Cilt I, Cilt II ve Cilt III'deki

BÖLÜMLERİN KAPSADIĞI KONULARIN AYRINTILI ÇİZELGESİ

CİLT I :

Bölüm I : Antoninusler Döneminde İmparatorluğun Genişliği ve Askerî Gücü. (s. 21)

- Giriş - Augustus'un ılımlılığı - Ardıllarınca öykünülmesi - İlk İstisna.
- Britanya'nın fethi - Dacia'nın fethi - İkinci İstisna.
- Trajanus'un Asya'daki fetihleri.
- Hadrianus'un fetihleri - Hadrianus'le sofu Antoninus arasındaki karşıtlık.
- Hadrianus ile İki Antoninus'lerin barışçıl sistemleri - Marcus Aurelius'un savunma savaşları.
- Roma İmparatorlarının askersel kurumları - Disiplin - Tâlimler.
- İmparatorlar zamanında Roma Lejyonları.
- Süvariler, yardımcı sınıflar.
- Ordugâh, yürüyüşler, lejyonların sayısı ve düzeni.
- Deniz gücü, İmparatorluk güçlerinin sayıları.
- İmparatorluğun eyaletleri. İspanya, Galya, Britanya, İtalya, Tuna, İllirya, Retia, Norik, Panonya, Dalmaçya, Moesya, Daçya, Trakya, Makedonya, Yunanistan, Küçük Asya, Suriye, Fe-

nikya, Filistin, Mısır, Afrika, içindeki adalarıyla Akdeniz.

- Roma imparatorluğu üzerine geniş bakış.

Bölüm II : Antoninusler Çağında Roma İmparatorluğunun İçerdiği Birliği ve Gönenci. (s. 47)

- Yönetim ilkeleri, genel hoşgörü, halk.
- Filozoflar.
- Majistralar - Eyalet majistraları, Roma.
- Roma özgürlüğü.
- İtalya, Eyaletler, Koloniler, özerk kentler
- Grek ve Latin eyaletleri bölünümü.
- İki dilin genel kullanımı.
- Tutsaklar. Davranışları, Azat edilmeleri.
- Tutsakların sayısı, Roma İmparatorluğunun nüfusu.
- Birlik ve söz dinlerlik, Roma anıtları. Bireylerce dikilen anıtlar.
- Herode örneği - Atticus, ünü.
- Kanıya ayrılmış Roma yapılarının çoğu: tapınaklar, tiyatrolar, su kemerleri.
- Asya'da İmparatorluk yolları.

- Posta, deniz ulaşımı, İmparatorluğun batı eyaletlerinde tarım yetkinleştirilmesi, meyvalar, v.b.
- Zeytin, yapay çayırılar, genel bolluk, lüks sanatları.
- Dış ticaret, altın ve gümüş.
- Genel mutluluk, cesaretin azalması, dehâ.
- Bozulma.

Bölüm III : Antoninusler Çağında Roma İmparatorluğunun Yapısı.

(s. 77)

- Bir monarşi düşüncesi.
- Augustus'un durumu; Senatoyu yeniden kuruşu; iktidarından vazgeçmesi.
- İmparator ve general sanıyla yeniden iktidarı almaya özendi-riliyor.
- Eyaletlerin imparatorla senato arasında bölüşülmesi.
- İmparator, askerlerin komutanlığını bırakmıyor ve muhafız birlikleri arasında Roma'ya giriyor.
- Konsüllük ve tribün'ük güçleri - İmparatorluk üstünlüğü.
- Majistralar - Senato.
- İmparatorluk sistemi üzerine düşünceler. İmparatorlar sarayı. Tanrılaştırma.
- Augustus ve Caesar (Sezar) sanları, Augustus'un ırası ve politikası.
- Halk için özgürlük imgesi. Caligula'nın ölümünden sonra senato'nun girişimi. Ordular için yönetim imgesi.
- Söz dinlerlikleri. Belirlenen ar-

dıl. Tiberius. Titus. Caesarlar soyu ve Flavianus hanedanı.

- Trajanus. evlat edinilmesi ve karakteri. Hadrianus'un evlat edinmesi.
- İki Verus'ler. İki Antoninus'ler. Sofu Antoninus'un karakteri ve saltanatı.
- Marcus Aurelius'un karakteri ve saltanatı. Romalıların mutluluğu.
- Belirsiz ruh yapısı. Tiberius'un anısı. Caligula. Neron ve Domitianus. Zorbaların saltanatı sırasında Romalıların çektiği, Doğuların duyarsızlığı.
- Romalıların aydınlık ruhu. İlk özgürlüklerinin anısı.
- İmparatorluğun genişliği Romalılara barınak bırakmıyor.

Bölüm IV : Commodus'un Kıyıcılığı, Çılgınlığı ve Katilliği. Hükümdar, Senatoyu Yeniden Organize etmeye Kalkışıyor. Pretorien Muhafızlarınca Öldürülüyor.

(s. 102)

- Marcus Aurelius'un hoşgörülüğü.
- (Karısı Faustina için)
- (oğlu Commodus için)
- Commodus'un tahta çıkışı.
- Bu hükümdarın karakteri. Roma'ya dönüyor. Bir katil tarafından yaralanması.
- Commodus'un senato'ya hıncı. Bu hükümdarın kıyıcılığı. Quintilianus kardeşler, Perennis bakan oluyor.
- Maternus'un başkaldırması. Cleandre, bakan.. Cimriliği ve kıyıcılığı.

- Ayaklanma - Cleandre'nin ölümü. Commodus'un savurgan keyifleri. Bilgisizliği ve aşağılık eğlenceleri. Yaban hayvan avcılığı.
- Commodus, gözüpekliğini, mfi-teatr'da sergiliyor. G'adyatör rolü oynuyor.
- Commodus'un alçaklığı ve zırvalığı. Hizmetkârlarının komplosu. Ölümü, 31 aralık.
- Pertinaks, imparator seçiliyor. Pretoriyen muhafızlarca tanınıyor. Senato da benimsiyor. 1 Ocak. Commodus'un anısı «alçak» olarak betimleniyor ... Pertinaks'ın erdemleri. Devlette reformlara girişiyor. Hukuk düzenlemeleri. Halkın sevgisi. Pretoriyenlerin hoşnutsuzluğu. Önlene kompo.
- Pertinaks'ın pretoriyenler'ce öldürülmesi. 8 mart.

Bölüm V : Pretoriyenler Açık Pazarlıkla Didius Julianus'e Satıyorlar. Clodius - Albinus Britanya'da, Prscennius - Niger Suriye'de, Septimus Severus Pannonya'da, Pertinaks'ın Kat'ilerine Karşı Olduklarını Duyuruyorlar. (s. 123)

- Bir devletin nüfusuyla süel gücünün orantısı.
- Pretoryen muhafızları: Kuru-luşları. Ordugâhları. Kuvvetleri ve Güvenlikleri.
- İmparatorluğu açık artırmaya çıkarmaları. Julianus'e satmaları. (28 mart)
- Julianus senatoca tanınıyor.

- Claudius Albinus Britanya'da.
- Pescennius. Niger Suriye'de.
- Septimus Severus, Pannonya'da.
- Septimus Severus, Pannonya lejyonlarınca «imparator» olarak ilân ediliyor. (Nisan). İtalya'ya yürüyor. Roma'ya dek ilerliyor. Julianus'un sıkıntısı.
- Julianus'un şaşkın tutumu. Pretoriyenlerce bir yana bırakılması. Senato'nun buyruğuyla ölümüne mahkûm edilerek idamı.
- Pretoriyenlerin gözden düşmesi. Pertinaks'ın cenaze merasimi ve tanrılaştırılması. Severus'un Niger'e ve Albinus'e karşı başarıları.
- İki iç savaş. Severus'un ustalığı.
- İç savaş olayları.
- Bizans'ın kuşatılması. Niger ile Albinus'un ölümleri. Severus'un senato'ya karşı hıncı ve öfkesi.
- Yönetiminin ussallığı ve adaleti Genel barış ve gönenç. Gevşemiş askerlik disiplini.
- Yeni pretoriyenler. Pretuvar profesı.
- Askersel baskıyla senato'nun ezik duruma düşmesi.

Bölüm VI : Severus'un Ölümü - Caracalla'nın Zorbalığı - Macrinus'un Zorbalıkla Ele Geçirmesi - Heliogabal'ın Çılgınlıkları - Aleksandr Severus'un Erdemleri - Birliklerin Dağıtılması - Romalılarda Maliye'nin Genel Durumu. (s. 148)

— Severus'un büyüklüğü ve devli-

- nimliliği. Karısı, İmparatoriçe Julia.
- Caraca'la ve Geta adındaki oğulları. Karşılıklı tiksintmeleri. Üç İmparator - Kaledonya savaşı.
- Severus'ün ölümü ve iki oğulunun tahta çıkmaları (4 Şubat). İki imparatorun kıskançlıkları. İmparatorluğu bölüşmek üzere iki kardeşin görüşmesi.
- Geta'nın öldürülmesi (27 Şubat). Caracalla'nın duyuncu acısı ve kıyıcılığı.
- Papinianus'ün ölümü.
- Caracalla'nın kıyıcılığı tüm İmparatorluğa yayılıyor.
- Disiplinde gevşeme.
- Caracalla'nın öldürülmesi (8 mart).
- Macrinus'ün seçilmesi ve karakteri.
- Ordu. Macrinus, birlikleri yeniden düzenliyor. İmparatoriçe Julia'nın ölümü. Heliogabale'nin eğitimi ve başkaldırması.
- Macrinus'ün yenilgisi ve ölümü.
- Heliogabale'nin portresi. Boş inançları.
- Aleksandr Severus, Caesar ilan ediliyor.
- Muhafızların başkaldırması ve Heliogabale'nin öldürülmesi.
- Aleksandr Severus'ün tahta çıkışı. Annesi Mamme'nin otoritesi.
- Akıllı ve ılımlı yönetim. Aleksandr Severus'ün eğitimi ve erdemli karakteri.
- Romalıların genel mutluluğu.

- Orduyu reformdan geçirmek istiyor.
- Muhafızların ayaklanması ve Ulpianus'ün öldürülmesi.
- Tanrı Cassius tehlikesi. Lejyonlarda karışıklık. İmparatorun kararlılığı.
- Roma yurttaşlarınca kaldırılan vergiler.
- Gümrükler, Tüketim vergisi, Vasiyet ve kalıtım vergileri.
- Caracalla fermanı.

Bölüm VII : Maksiminus'ün Yükselmesi ve Zulmü - Senato'nun Düzeniyle Afrika ve İtalya'da Ayaklanma - İç Savaşlar ve Ayaklanmalar - Maksimus ile Oğlunun, Maksiminus ve Üç Gordiyonlunun Korkunç Ölümleri - Filip'in Zorbalıkla Tahtı Ele Geçirmesi ve Seküler Oyunları. (s. 191)

- Kalıtsal bir ardıllığın gülünç ve sağlam avantajlarıyla gülünç görünüşü.
- Maksiminus'ün kökeni ve zenginliği.
- Maksiminus komplosu. (19 mart). Aleksandr Severus'ün öldürülmesi. Maksiminus'ün kıyıcılığı.
- Afrika'da ayaklanma. Gordianuslar.
- Senato Gordianus'lerin seçimini onaylıyor.
- Maksiminus bir iç savaşa hazırlanıyor. Maksiminus ve Babasının imparator ilan ediliyorlar. (9 temmuz).
- Karakterleri, Roma'da karışıklık.

- Aklule'nin kuşatılması. Maksiminus ile oğlunun öldürülmesi. (Nisan)
- Roma'da genel sevinç.
- Maksimus'un ve Balbinus'un kıyımı. (15 temmuz). Üçüncü Gordianus, tek başına İmparator kalıyor.
- Pers savaşı. Filipp'in düzenleri. Gordianus'un öldürülmesi.
- Filip'in saltanatı. Seküler oyunları. (22 nisan)
- Roma İmparatorluğunun gerilemesi.

Bölüm VIII : Artakserkses'in Yeniden Kurduğu Monarsi'den Sonra Pers'in Durumu. (s. 218)

- Doğu ve Kuzey barbarları.
- Asya devrimleri, Artakserkses'in yeniden kurduğu Pers monarşisi.
- Persler'in dinbilimi.
- Tarımın öznedirilmesi.
- Pers ülkesinin genişliği ve nüfusu. Partlar'la Romalılar arasındaki savaşların kısa öyküsü.
- Artakserkses Romalılar'a savaş açıyor.

Bölüm IX : İmparator Declus Zamanında Barbarların İstilasına Dek Germany'nin Durumu. (s. 236)

- Cermen ülkesinin genişliği.
- İnsanlar üzerindeki etkisi.
- Cermenlerin kökeni.
- Cermenler harf kullanmazlardı. Çiftçilik de bilmezlerdi.
- Sert içkilere karşı beğenileri.
- Cermen halkları.
- Halk meclisleri.
- Gönüllü hizmet. Cermenlerin sililiği (namus ve iffeti).

- Din.
- Halk ozanları.
- Roma politikasıyla kışkırtılmaları.
- Cermen oymakları.

Bölüm X : İmparator Declus, Galus, AEmilius, Valerianus ve Gollenus - Barbarların Genel Saldırısı - Otuz Zorbalar. (s. 260)

- İmparator Filip.
- İmparatorun karakteri ve tahta çıkışı.
- Claudius'un İmparatorluğu.
- Claudius'un ölümü.
- Aurelianus'un kökeni ve hizmetleri.
- Gotlar'la antlaşma.
- Aurelianus'un iki grası yemesi.
- Zenobi'nin karakteri.
- Zenobi kocasının öcünü alıyor.
- İmparator, Antakya ve Urfa savaşlarında Palmiriyenleri bozguna uğrattırıyor.
- Zenobi, imparatorun eline düşüyor.
- Aurelianus'un utkusu. Görkemliliği ve bağlılığı.
- Roma'daki bir ayaklanmayı bastırması.
- Doğuya yürüyüşe geçiyor ve öldürülüyor. (Ekim ve Ocak)

Bölüm XI : Klaudius'un Hükümdarlığı - Gotların Yenilgisi - Aurelianus'un Utkuları, Başarısı ve Ölümü. (s. 303)

- Bölüm XII : Aurelianus'un Ölümünden Sonra Ordunun ve Senato'nun Tutumu - Tacitus, Probus, Carus ve Oğullarını Saltanatları. (s. 338)**
- İmparator seçme konusunda

- Senato ile ordu arasında çatışma,
- Barış içerisinde geçen **imparator**suz sekiz ay.
- Tacitus'un karakteri. İmparator oluşu. Orduca tanınması.
- Ailenin Asya'yı ele geçirmeleri ve Tacitus'çe püskürtülmeleleri.
- Probus'un tahta çıkışı.
- Probus'un barbarlara karşı utkusu.
- Ren'den Tuna'ya bir duvar yaptırıyor.
- Barbarlar İmparatorluğa alınıyorlar ve yerleştiriyorlar.
- Probus'un disiplini.
- Carus'un yükselişi.
- Carus, Sarmatlar'ı bozguna uğrattırıyor ve Doğu'ya yürüyor.
- İki oğlu Carinus ve Numerianus onun ardılı oluyorlar.
- Numerianus'un ölümü.
- Diocletianus'un imparator seçilişi. (Eylül)
- Carinus'un yenilgisi ve ölümü (mayıs)

Bölüm XIII : Diocletianus ile Üç Ortağı Maksimianus, Galerius ve Konstansius'un Saltanatı - Düzenli ve Huzurun Yeniden Kurulması - Pers Savaşı - Roma İmparatorlarının Utku ve Başarıları - Yönteimde Yeni Biçim - Diocletianus ve Maksimianus'un Hükümdarlıktan Çekilmeleri. (s. 372)

- Diocletianus'un yükselişi ve karakteri.
- Utkusu ve yarlıgaması.
- Maksimianus'un yükselmesi ve karakteri. (1 Nisan)

- İki Caesar'ın katılması (Galerius ve Constansius).
- Dört hükümdarın iş bölümü ve uyumu.
- Ga.ya köyleri. Britanya'da Carausius'un ayaklanması.
- Carausius'un iktidarı. Ölümü, Constansius, Britanya'yı yeniden ele geçiriyor.
- İmparatorların tutumu.
- Diocletianus'un Mısır'daki davranışı.
- Persler Armenia'yı yeniden ele geçiriyorlar.
- Persler'le Romalılar arasında savaş. Galerius'un yenilgisi.
- Diocletianus'un ona karşı davranışı. Galerius'un ikinci savaşı. Utkusu.
- Diocletianus'un ılımlılığı. Barış antlaşması.
- Roma, imparatorların oturmadığı kent oluyor.
- Sivil majistralik ihmale uğruyor.
- Diocletianus taç giyiyor ve saraya İran gösterişlerini yerleştiriyor.
- Vergilerin artırılması.
- Diocletianus ile Maksimianus'un imparatorluktan çekilmeleri.
- Ölümü.

Bölüm XIV : Diocletianus'un Tahttan Çekilmesinden Sonraki Karışıklıklar - Konstantinus ve Maksimianus'un Yükselişi - Aynı Zamanında Altı İmparator - Maksimianus ve Lisinius'e Karşı Utkuları - Konstantinus'un Yetkesi Altında İmparatorluk Birliğinin Yeniden Kurul-

- ması. (s. 414)**
- İç savaşlar ve karışıklıklar.
 - Konstansius ve Galerius'un karakterleri ve durum'arı.
 - Konstantinus'ün soyu, eğitimi ve kaçışı.
 - Konstansius'un ölümü, Konstantinus'ün yükselmesi (temmuz).
 - Maksensius, Roma'da imparator ilan ediliyor. Maksimianus yeniden erguvanı kuşanıyor.
 - Severus'ün yenilgisi ve ölümü.
 - Licinius, augustus sanına yükseliyor. (11 Kasım 307)
 - Altı imparator. Maksimianus'ün mutsuzlukları. Ölümü. (Şubat 310)
 - Galerius'ün ölümü. (mayıs 311)
 - Maksiminus ile Licinius arasında paylaşma.
 - Konstantinus'ün Galya'daki yönetimi.
 - Konstantinus A'pler'i geçiyor.
 - Torino savaşı.
 - Konstantinus'ün Roma yakınındaki utkusu. (28 ekim 312)
 - Maksiminus ile Licinius arasında savaş.
 - Maksiminus'ün ölümü. (Ağustos 313)
 - Licinius'ün kıyıcılığı.
 - İmparatoriçe Valer'a ile annesinin alın yazıları.
 - Konstantinus ile Licinius arasındaki yarışma.
 - Bu iki hükümdar arasında ilk savaş.
 - Genel barış. Konstantinus'ün yasaları.
 - Edirne (Andrinopolis) savaşı.

(3 Temmuz 323)

- Bizans kuşatması ve Crispus'ün deniz yengileri.
- Kizopolis savaşı. Licinius'ün, buyruk altına girişı ve ölümü. İmparatorluğun birleştirilmesi. 324)

Bölüm XV : Hristiyan Dini'nin İlerlemesi - İlk Hristiyanların Duyguları, Töreleri, Sayı ve Durumları.

(s. 461)

- İncelemenin önemli. Güçlülüklerin neler olduğu. Beş neden.
- **Birinci neden:** Gayretkeşlik.
- Bu gayretkeşliğin gittikçe çoğalması.
- Kudüs'de Nazaretiler kilisesi.
- Ebionstler.
- Gnostikler.
- Mezhepleri, ilerlemeleri ve etkileri.
- Şeytanlar, ilk çağın tanrıları gibi nitelendirildi.
- Hristiyanların putataparlığa karşı duyduğu ürküntü.
- Putataparlık. Törenleri. Sanatlar.
- **İkinci neden:** Filozoflara göre ruhun ölmezliği öğretisi. Aynı öğretinin Yunan ve Roma putataparlarındaki durumu.
- Kıyamet'in yakın oluşu.
- Roma'nın ve dünyanın ateşte yanması.
- Putataparların sonsuz azap ve cezalara çarptırılacağı.
- **Üçüncü neden:**
- İlk kilisenin tansık (mucize)'leri.
- Reddedilen tansıklar.
- İlk mucizelerden yararlanma.

- Dördüncü neden:
- Hristiyan'arın erdemli.
- İlk hristiyanlar eğlenceyi ve lüksü suç sayıyorlar.
- Beşinci neden:
- Hristiyanların, kilise yönetiminin dekl etkinlikleri.

Bölüm XVI : Neron'un Saltanatından Konstantinus'un Saltanatına Dek Roma Yönetiminin Hristiyanlara Karşı Tutumu. (s. 526)

- Roma İmparatorlarının hristiyanlığı horlaması - Nedenleri.
- Yahudilerin başkaldırıcı ruhu.
- Yahudiler, atalarının dinini sürdüren bir halktı. Hristiyanlık onların dininden ayrılmış bir mezhep oldu.
- Hristiyanların birliklerine ve toplantılarına tehlikeli bir tepki gözle bakıldı.
- Hristiyanlara karşı İmparatorların tutumu.

CİLT II :

Bölüm XVII : Konstantinopolis'in Kuruluşu - Konstantinus'un ve Ardıllarının Politik Düzenlemeleri - Askerî Disiplin - Saray ve Maliye İşleri. (s. 5 Cilt: 2)

- Bizans.
- Konstantinopolis'in betimlenmesi. Boforus.
- Propontid (Marmara),
- Hellespont (Çanakkale),
- İstanbul'un kuruluşu ve nitelikleri.
- Savunma.
- Yönetim biçimi.
- Devlette ikili egemenlik.
- Üç saygınlık düzeni.

- Konsüller.
- Patrisiusler, plebeyenler.
- Praetorium praefectus'ü.
- Roma ve Konstantinopolis prefeleri.
- Prekonsül'ler.
- Eyalet yöneticileri.
- Subaylar.
- Lejyonların azaltılması, askere alımlarda güçlükler.
- Yardımcı barbarların çoğalması.
- Sarayda yedi bakan.
- Mâbeyinli.
- Kestor ve genel hazinedar, özel hazinedar (Hazine-i hassa).
- Kontlar. Saray casusları ajanı.
- İşkence.
- Vergi ve harçlar.
- Indiction, Capitation (baş vergisi, salma), ticaret ve sanayi vergileri, bağışlar.

Bölüm XVIII : Konstantinus'un Karakteri - Gotlarla Savaş - Konstantinus'un Ölümü - İmparatorluğun Üç Oğlu Arasında Bölüşdürülmesi - Genç Konstantinus'un Trajik Ölümü ve Konstansius - Magnencius'un Zorbalıkla İle Geçirisi - İç Savaş - Konstansius'un Kazanması. (s. 52)

- Konstantinus'un karakteri. Erdemleri ve kusurları.
- Krispus'un erdemleri. Konstantinus'un kıskançlığı.
- Krispus'un gözden düşmesi ve ölümü.
- İmparatoriçe Fausta.
- Konstantinus'un oğulları ve yetenimleri. Bunların eğitimi.
- Sarmatların töreleri.
- Gotlarla savaş.

- Sarayda fesat - Prenslerin öldürülmesi.
- İmparatorluğun bölünmesi.
- Pers kralı Şapur.
- Mezopotamya devleti - Armenia.
- Pers savaşı - Singara çarpışması.
- İç savaş ve Konstantinus'un ölümü. Konstansius'un öldürülmesi.
- Magnensius ve Vetranianus'un erguvan kuşanmaları.
- Konstansius anlaşmak istemiyor.
- Konstansius Vetranianus'u görevden alıyor - Magnensius'le savaşıyor.
- Magnensius'un son savaşı ve ölümü. (10 Ağustos 353)

Bölüm XIX : Konstansius Tek İmparator - Gallus'un Yükselmesi ve Ölümü - Tehlike ve Julianus'un Yükselmesi - Persler ve Sarmatlarla Savaş - Julianus'un Galla'daki Utkuları. (s. 88)

- Hadımların gücü.
- Gallus ile Julianus'un eğitimi.
- Gallus'un Caesar olması. (5 mart). Gallus'un kıyıcılığı ve anlayışsızlığı.
- İmparator bakanlarının öldürülmesi. Gallus'un tehlikeli durumu.
- Gallus'un gözden düşmesi ve ölümü. (Aralık)
- Julianus'un Atina'ya gönderilmesi. (Mayıs). Milano'ya çağırılması.
- Julianus'un Caesar yapılması. (6 Kasım)

- Konstansius, Roma'ya gidiyor. (28 Nisan)
- Konstansius'un buyruğuyla bir dikili taş Roma'ya götürülüyor.
- Kuad (Quades)'lara ve Sarmat'lara karşı savaş.
- Pers kralı Şapur'la görüşme. Amida (Diyarbakır)'nın kuşatılması.
- Galla'nın Cermenlerce ele geçirilmesi, Julianus'un tutumu.
- Strasburg savaşı. (Ağustos).
- Julianus, Ren'in öbür yanına üç sefer yapıyor.
- Julianus, Galla kentlerini onarıyor.
- Julianus'un hükümet yönetimi.

Bölüm XX : Konstantinus'un Din Değişikliğinin Gündüleri, Genişlemesi ve Etkileri - Hristiyan ya da Katolik Kilisesinin Kurulup Yerleşmesi. (s. 126)

- Konstantinus'un din değiştirme tarihi.
- Konstantinus'un putataparlık boşnancı - Galla hristiyanlarını koruması - Milano fermanı (Mart).
- Edilgen başeğilim kuramsallığı ve eylemselliği.
- Konstantinus'un tanrısal hukuğu - Hristiyan topluluğunun bağlılığı ve aşırı çabası.
- Haç'ın Laborum'u ya da sancağı.
- Gökyüzünde bir haç görüntüsü.
- Konstantinus'un din değiştirmesi içtenlikli olabilir.
- Öleceği sırada vaftiz edilmesi.
- Hristiyanlığın yayılması.

- Ulusal dinin değişmesi.
- Hristiyan imparatorlar zamanında piskoposlar.
- Papazlar topluluğu.
- Piskoposların halk'ça seçilmesi.
- Sivil (medeni) yargılama.
- Tinsel sansürler.
- Vaaz özgürlüğü.
- Yasama meclisleri ayrıcalıkları.

Bölüm XXI : Herotiklerin Eziyetleri - Donatistlerin Sapkınlığı - Arius Mezhebi - Konstantinus ve Oğulları - Putataparlığın Hoşgörüsü.

(s. 162)

- Afrika'da.
- Donatist sapkınlığı,
- İsa'dan önce Platon sistemi.
- İsa'dan yüz yıl önce.
- Teslis'in gizemli yapısı.
- Tesliste üç sistem.
- Arianizm.
- Rimini konsili.
- Ortodokslar.
- Atanasius'ün karakteri ve serüvenleri.
- Ötanasius'ün yeniden saygınlığı - İkinci sürgünü. Yeniden saygınlığı.
- Arles ve Milano konsilleri.
- Atanasius'ün üçüncü sürgünü.
- Hristiyan mezheplerinin genel niteliği.
- Konstansius'ün Jullanus'e karşı kıskançlığı.
- Julianus imparator ilân ediliyor.
- Ren'in öbür yanına dördüncü ve beşinci seferleri.
- Konstansius'ün ölümü.
- Julianus, Konstantinopolis'e gloriyor.
- Sarayda reformlar.
- Adalet odası.
- Julianus'ün bağışlayıcılığı - Öz-

gürlük ve Cumhuriyete eğilimi.

- Julianus, yargıç ve sözen (haptip).

— Karakteri.

Bölüm XXII : Julianus, Galya Lejyonlarının İmparator İlan Edildi - İllerleyişi ve Başarıları - Konstansius'ün Ölümü - Julianus Yönetimi.

(s. 219)

Bölüm XXIII : Jullanus'ün Dini - Genel Hoşgörü - Bu Hükümdar Putataparlığı Yeniden Kurmak ve Onca Reform Yapmak İstiyor. Kudüs Tapınağını Yeniden İnşa Etmeye Girişiyor.

(s. 251)

- Julianus'ün dini.
- Eğitimi.
- Paganizm mitolojisine dört elle sarılıyor.
- Julianus'ün tanrıbilimsel sistemi.
- Filozofların fanatizmi.
- Julianus'ün alışmışlığı ve fanatizmi.
- Hristiyanlığa karşı yazdıkları.
- Paganizmin yeniden kurulması konusunda Julianus'ün büyük tutkusu.
- Paganizmde reform.
- Filozoflar.
- Din değiştirmeler.
- Yahudiler - Kudüs - Haclar.
- Julianus, Kudüs tapınağını yeniden inşa etmek istiyor.
- Bu girişim başarılı olamıyor.
- Julianus'ün yanlılığı.
- Hristiyanların değer yitirmeleri ve baskıya uğratılmaları.
- Hristiyanlar, putperestlik tapınaklarını yeniden kurmaya mahkûm ediliyorlar.
- Dafne kutsal tapınağı ve küçük ormanı.

- Dafne'le varılan hristiyan kilisesi yıkılıyor.
- Kapadokyalı Georglus.
- Halkın onu öldürmesi.
- Atanas'ın yeniden.
- Hristiyanların çabaları.

Bölüm XXIV : Julianus'un Antakya'da Ka'dığı Süre - Persler'e Karşı Başlattığı Mutlu Sefer - Dicle'nin Geçilişi - Julianus'ın Geri Çekilişi ve Ölümü - Jovianus'un Seçilmesi - Onursuz Bir Antlaşma'yla Roma Ordusunu Kurtarışı.

(s. 290)

- Julianus'un Caesar'ları.
- Persler'e karşı yürümek istiyor.
- Antakya halkının Julianus'e kötü davranışı.
- Sofist Libanius.
- Julianus'un Fırat'a doğru yürüyüşü. (5 Mart)
- Pers'i ele geçirme tasarısını açıklıyor.
- Süel hazırlıklar.
- Julianus Pers topraklarına giriyor.
- Başarıları.
- Filoyu Fırat'tan Dicle'ye geçiriyor.
- Dicle'nin geçilişi.
- Julianus'un durumu ve inadı.
- Donanmasını vakıyor.
- Sabur'un üzerine yürüyor.
- Roma ordusunun geri çekilişi ve sıkıntısı.
- Julianus, öldürücü bir yara alıyor.
- Julianus'un ölümü (26 Haziran).
- Jovianus'un imparator seçilmesi. (27 Haziran)

- Baris görüşmeleri ve antlaşması. (Temmuz)
- Jovianus'un zayıf yanları ve çekingenliği.
- Jovianus Nizib'e dek çekiliyor.
- Jovianus Nizib'i boşaltıyor ve beş eyaleti Persler'e bırakıyor. (Ağustos)
- Julianus'un ölümü üzerine düşünceler.
- Julianus için cenaze töreni.

Bölüm XXV : Jovianus'un Yönetimi ve Ölümü - Valentinianus'un Seçilmesi - Kardeşi Atensius'ü Taht'a Ortak Etmesi - Son Bölünme - Procope'nin Başkaldırması - Sivil ve Süel Yönetim - Almanya, Bugünkü İngiltere, Doğu Afrika, Tuna - Valentinianus'un Ölümü - Oğulları Gratianus ve Valerianus'un Batı İmparatorluğundaki Kalıtımla Babalarının Yerine Geçmeleri. (s. 334)

- Kilise devleti.
- Jovianus, genel bir hoşgörü kuruyor.
- Jovianus'un ölümü.
- Valentinianus'un seçilmesi ve karakteri.
- Atanasysus'un yeniden yerini kazanması.
- Hristiyanların gayretkeşliği ve ihtiyatsızlığı.
- Valentinianus'un ordu'ca imparator tanınması. (Şubat)
- Doğu ve Batı İmparatorluklarının eylemleri ayrılması. Procope'nin başkaldırması. Yenilgisi ve ölümü.
- Roma ve Antakya'da sivil savaşlar üzerinde sert kovuşturmalar.

- Valenslus'ün ve Valentinianus kıyıcılığı.
- Yasa'ları ve yönetimleri.
- Valenslus, Arlusçülüğü tutuyor, katoliklere kıyıcılıkta bulunuyor.
- Valentinianus ve papazlar kuru-lu.
- Roma piskoposu Damaslus'ün tutkusu ve gösterişli yaşantısı.
- Dış savaşlar.. Almanlar.
- Valentinianus Ren'i geçiyor. Burglonyonlar.
- Saksonlar, Piktler ve İskoçyalılar.
- Büyük Britanya'daki yayılmaları.
- Teodosius Büyük Britanya'yı kurtarıyor.
- Romalıların zorba yönetimi, İrmus'ün başkaldırması.
- Teodosius, Afrika'ya baş eğdiriyor.
- Doğu ... Pers savaşı.
- Armenla kralı Para'nın serüvenleri.
- Tuna, Armanzlg'ın fethi.
- Gotlarla savaşın güdülerli.
- Quade (Kuat) ve Got'larla savaş.
- Valentinianus'ün ölümü. (Aralık)
- İmparatorlar Gratianus ve Valentinianus.

Bölüm XXVI : Kırsal Ulusların Töre ve Gelenekleri - Hunların Çin'den Avrupa'ya Yürüyüşleri - Gotların Bozguna Uğrayışı - Tuna'yı Geçişleri - Gotlar Savaşı - Valenslus'ün Yenilgisi ve Ölümü - Gratianus'ün Teodoslus'ü Doğu İmpa-

ratorluğu Tahtına Çıkarması - Karakteri ve Başarıları - Gotlar'ın Barışı ve Yerleşmesi. (s. 393)

- Hunlar ve Gotlar.
- İskitler'in ve Tatarlar'ın kırsal töreleri.
- Beslenme.
- Barınma.
- Tallimler.
- Yönetim.
- Hunlar'ın ilkel yerleşimi.
- İskit ülkesindeki fetihleri.
- Çinli'lere karşı, İsa'dan önceki, savaşları.
- Hunlar'ın gerileyişi ve çöküşü.
- Göçleri.
- Sogdian'ın beyaz Hunları. Volga Hunları, Hunlar Alenleri boyunduruk altına alıyorlar.
- Gotlar'a karşı utku'arı.
- Gotlar, Valenslus'ten korunmalarını yalvarıyorlar.
- Gotlar Tuna'yı geçiyorlar ve İmparatorluğa kabul ediliyorlar.
- Viz'gotların yoksulluğu ve hoşnutsuzluğu.
- Gotların Moesia'da başkaldırması.
- Trakya'ya geçmeleri.
- Gotlar'ın Hunlar'la ve Alenler'le birleşmesi.
- Gratianus'ün Almanlar'a karşı utkusu.
- Adrianapolis (Edirne savaşı) Romalıların yenilgisi, İmparator Valenslus'ün ölümü.
- Valenslus'ün ve ordusunun cenaze söylevi. Gotlar, Roma eyaletlerini yakıp yıkıyorlar.
- Asya'da genç Gotlar'ın kılıçtan geçirilmesi.

- Teodosius'ün imparator olması.
- Teodosius'ün kökeni ve karakteri.
- İhtiyatlılığı ve Gotlar'a karşı savaşındaki başarıları.
- Atanari'nin ölümü ve cenaze alayı. (25 Ocak)

Bölüm XXVII : Gratinus'ün Ölümü

- Ariusçülüğün Yıkılması - Maksimus'e Karşı Birinci İç Savaş - Teodosius'ün İrası, Yönetimi ve Çilesi - İkinci Valentinianus'ün Ölümü - Eugenius'e Karşı İkinci İç Savaş - Teodosius'ün Ölümü. (s. 448)
- İmparator Gratinus'ün tutumu ve karakteri - Yanlışları.
- Roma birliklerinde hoşnutsuzluk.
- Büyük Britanya'da Maksimus'ün başkaldırması.
- Gratinus'un kaçıışı ve ölümü.
- Teodosius'le Maksimus arasında barış antlaşması.
- Konstantinopolis Ariusçülüğü.
- Sen (Saint) Gregorius (Nazianzeli).
- Konstantinopolis'te Ariusçülüğün yıkılması. (26 Kasım)
- Konstantinopolis konsili.
- Nazianzelli sen Gregorius'ün yalnızlığa çekilmesi.
- Trisilianus'le ortaklarının öldürülmesi.
- Saint Ambrossius, Milano pliskoposu. İmparatoriçe Justina'ya karşı direnmesi.
- Maksimus, İta'ya'yı ele geçiriyor.
- Valentinianus'ün kaçıışı. Teodosius, Valentinianus için imdat

hazırlığı yapıyor.

- Maksimus'ün yenilmesi ve ölümü. (Haziran-Ağustos)
- Teodosius'ün erdemleri ve eksiklikleri.
- Antakya ayaklanması, (26 Şubat) Teodosius'ün bağışlaması.
- Selânik ayaklanması ve burasının kılıçtan geçirilmesi.
- Saint (Sen) Ambrosius'ün etkisi ve tutumu. Teodosius'ün gühnah çıkarması.
- Teodosius'ün yüce gönüllülüğü.
- Valentinianus'ün karakteri.
- Valentinianus'ün ölümü (15 Mayıs). Eugenius'ün gaspçılığı.
- Teodosius savaşa hazırlanıyor. Eugenius'e karşı utkusu (6 Eylül).
- Teodosius'ün ölümü. (17 Ocak)
- Yüzyılın bozukluğu.
- Piyade, zırh takımlarını bırakıyor.

CİLT III :

Bölüm XXVIII : Putataparlığın Kökünden Kazınması - Hristiyanlar Arasında Azizler ve Onlardan Kalanlar Üzerine Kurulu İnanç'a Bakış.

- Putataparlığın kökü kazınıyor. Roma'da paganizm devleti.
- Senato, Zafer mührünün yeniden kurulmasını istiyor.
- Roma'nın din değiştirmesi.
- Eyaletlerde tapınakların yıkılması.
- Putataparlık dini yasaklanıyor ve kaldırılıyor.
- Hristiyan şehitleri inancı.
- Genel düşünceler. Masallaş-

miş .kutsal kalıntılar ve şehitler.

- Çoktanrıçılık, çoktanrıçılığın yeniden doğuşu.
- Paganizmin dinsel törenleri.

Bölüm XXIX : Roma İmparatorluğu'nun Teodosius'ün Oğulları Arasında Sonuncu Bölüşülmesi - Arcadius'ün ve Honorius'ün Saltanatı - Rufinus'ün ve Stilikon'un Yönetimi - Afrika'da Gildon'un Ayaklanması ve Yenilgisi. (s. 28 Cilt 3)

- İmparatorluğun Arcadius'le Honorius arasında bölüşülmesi (17 Ocak). Rufinus'ün karakteri ve yönetimi.
- Onun umudu, Arcadius'ün evlenmesiyle yitmiştir. (27 Nisan)
- Batı İmparatorluğunun Bakanı ve komutanı olan Stilikon'un karakteri.
- Stilikon'un askersel komutanlığı.
- Rufinus'ün ölümü (27 Aralık).
- İki imparatorluğun uyumsuzluğu.
- Afrika'da Gildon'un ayaklanması ve Roma senatosu'nca mahkûm edilmesi.
- Afrika savaşı, Gildon'un yenilgisi ve ölümü.
- Honorius'ün evlenmesi ve karakteri.

Bölüm XXX : Gotlar'ın Başkaldırması - Yunanistan'ı Yıkma Etmeleri - Alarik ve Radagaize'nin İtalya'ya Yaptıkları İki Büyük Saldırı (İstila) - Stilikon'ca Püskürtülmeleleri - Cermenler Galya'yı Ele Geçiriyorlar - Batı'da Konstantinus'ün Gaspçılığı - Stilikon'un Saygınlığı-

nı Yitirmesi ve Ölümü. (s. 50)

- Gotlar'ın başkaldırması.
- Alarik Yunanistan'a yürüyor.
- Stilikon Alarik'e baskın yapıyor.
- Vizigotlar kralı.
- İtalya'ya saldırıyor.
- Honorius Milano'dan ayrılıyor.
- Pouatiers savaşı (29 Mart).
- Alarik'in çekişi.
- Honorius'ün utkusu.
- Honorius, Ravenne'ye yerleşiyor.
- İskitler ülkesinde devrim. Kuzey Cermenlerinin göçü.
- Radagaize İtalya'ya saldırıyor. Floransa'yı kuşatıyor ve Roma'ya korku salıyor.
- Öbür Cermenler Galya'yı ele geçiriyorlar.
- Galya'da yıkım.
- Konstantinus, Britanya'da ve Galya'da tanınıyor.
- Konstantinus İspanya'yı buyruğu altına alıyor.
- Alarik ile Stilikon'un görüşme yapmaları.
- Roma senatosunda tartışmalar.
- Stilikon'un gözden düşmesi ve ölümü.
- Anısı aşağılatılıyor.
- Ozan Klaudianus (Claudianus).

Bölüm XXXI : İtalya'nın Alarik Tarafından Ele Geçirilmesi - Roma Halkının ve Senatosunun Töreleri ve Gelenekleri - Roma'nın Gotlar'ca Üç Kez Kuşatılması ve Sonunda Yıkılması - Alarik'in Ölümü - Gotlar İtalya'yı Bırakıyorlar - Konstantinus'ün Düşüşü - Barbarlar Galya'yı ve İspanya'yı Ele Geçiriyorlar.

çiriyorlar - Büyük Britanya'nın Bağımsızlığı. (s. 90)

- Ravenne sarayının zayıflığı.
- Annibal, Roma kapılarında.
- Senatörlerin soy kütüğü.
- Roma soylularının büyük zenginliği.
- Töreleri.
- Ammianus'un Roma soylularının karakterini çizdiği tablo.
- Ekmeğin, iç yağın, şarabın ve sıvı yağın kamusal dağıtımı.
- Genel banyo (hamam)'lar.
- Oyunlar ve temsiller.
- Roma halkı.
- Roma'nın Gotlar'ca ilk kuşatılması.
- Boşinanç.
- Roma'nın Gotlar'ca ikinci kuşatılması.
- Attale, Gotlar ve Romalılar'ca imparator seçiliyor.
- Roma'nın üçüncü kez kuşatılması, yağmalanıp halkın kılıçtan geçirilmesi.
- Roma'nın Şariken ordularınca yağmalanması ve yakılıp yıkılması.
- Alarik Roma'dan çekiliyor ve İtalya'yı yakıp yıkıyor.
- Gotlar İtalya'yı ele geçiriyorlar.
- Got kralı Adolf, imparatorlukla barış imzalıyor.
- Gotlar'ın hazinesi.
- Afrika kontu Heraklianus'un baskaldırması ve yenilgisi.
- Galya ve İspanya ayaklanmaları.
- Gaspçı Konstantinus'un ölümü.
- İspanya'nın Süevler'ce ele geçirilmesi.
- Got kralı Adolf'un İspanya'ya

yürüyüşü.

- Ölümü.
- Akuiten'de yerleşmesi.
- Galya'daki barbarların durumu.
- Britanya devleti.
- Galya'da yedi eyaletin Meclisi.

Bölüm XXXII : Arkadius, Doğu İmparatoru - Eutrope'nin Yönetimi ve Gözden Düşmesi - Gainas'ın Başkaldırması - Saint Chrysostomos'un Durumu - Teodosius, Doğu İmparatoru - Kız Kardeşi Pülşeri (Pulcherie) - Teodosius'un Eşi Eudoksia - Pers Savaşı ve Armenia'nın Paylaşılması. (s. 151)

- Doğu imparatorluğu - Arkadius'un saltanatı.
- Eutrope'nin yönetimi ve karakteri.
- Parayla elde edilirliliği ve adaletsizlikleri.
- Hiyanet suçları için haksız yasa.
- Tribigild'in başkaldırması.
- Eutrope'nin düşüşü.
- Gainas'ın fesat devinimi ve düşüşü.
- Saint Krisostomos'un seçilmesi ve değeri.
- Dinsel yönetimi ve kusurları.
- İmparatoriçe Eudoksiya, Krisostomos'a zulüm yapıyor.
- Konstantinopolis'de halkın ayaklanması.
- Krisostomos'un sürgüne gönderilmesi.
- Ölümü - Kalıntılarının İstanbul'a getirilmesi.
- Arkadius'un ölümü.
- Pülşeri (Pulcherie)'nin karakteri.

teri ve yönetimi.

- Genç Teodosius'un eğitimi ve karakteri.
- İmparatoriçe Eudoksiya'nın karakteri ve serüvenleri.
- Armenia, Romalılarla Persliler arasında paylaşıyor.

Bölüm XXXIII : Honorius'un Ölümü - Valentinianus III Batı İmparatoru - Annesi Placidia'nın Yönetimi - Aetius ve Bonifasius - Afrika'nın Vandallarca Ele Geçirilmesi. (s. 183)

- Honorius'un son yılları ve ölümü. (27 Ağustos)
- Gaspçı Jan'ın yükselmesi ve düşmesi.
- Üçüncü Valentinianus'un Batı imparatoru oluşu.
- Placidia'nın yönetimi. Aetius ve Bonifasius adındaki iki generali.
- Afrika'da Bonifasius'un yenilgisi ve başkaldırışı.
- Vandalları çağırışı.
- Vandalların kralı Genserik.
- Donatist'ler. Bonifasius'un geciken pişmanlığı.
- Afrika'daki bozukluklar.
- Aziz Augustinus'un ölümü.
- Bonifasius'un yenilgisi ve yalnızlığa çekilişi.
- Ölümü. Vandalların Afrika'daki başarıları.
- Vandallar Afrika'ya baskın yapıyorlar.
- Yedi uyuyanlar (ashab-ı Kehf)'in öyküsü.

Bölüm XXXIV : Hun Kralı Attila'nın Karakteri, Fetihleri ve Sarayı - Genç Teodosius'un Ölümü - Marsianus'un Doğu Tahtına Çıkması. (s. 202)

nın Karakteri, Fetihleri ve Sarayı - Genç Teodosius'un Ölümü - Marsianus'un Doğu Tahtına Çıkması.

- Hunlar. Macaristan'da yerleşmeleri.
- Attila'nın saltanatı. Tipi ve karakteri.
- Mars'ın kılıcını buluşu. Tüm İskit ilini ve Cermanya'yı buyruğu altına alması.
- Hunlar Pavla'yı ele geçiriyorlar.
- Doğu imparatorluğuna saldırıyorlar.
- İstanbul'a dek Avrupa'nın yakıllıp yıkılması.
- Attila ile Doğu imparatorluğu arasında barış antlaşması.
- Maksiminus'un Attila'ya elçi gönderilmesi.
- Krallık köyü ve saray.
- Roma elçileri karşısında Attila'nın davranışı.
- Krallık sofrası.
- İmparatoru azarlıyor ve onu bağışlıyor.
- Genç Teodosius'un ölümü. Marsianus'un tahta çıkışı.

Bölüm XXXV : Galya'nın Attila'ca Alınması - Aetius'ce ve Vizigotlarca Geri Püskürtülmesi - Attila, İtalya'yı Alıyor ve Bırakıyor - Attila'nın, Aetius'un ve Valentinianus'un Ölümleri. (s. 229)

- Attila iki imparatorluğu da korutuyor.
- Aetius'un karakteri ve yönetimi. Hunlarla ve Alenlerle ilişkileri.
- Teodosius'un saltanatı sırasında Vizigotlar.

- Meroveniyen kralları'nın yönetimi altında Galya'da Franklar.
- Prenses Honoria'nın serüvenleri.
- Attila Galya'ya giriyor ve Orlean'ı kuşatıyor.
- Attila geri çekiliyor.
- Şampanya (Champagne) savaşı.
- İtalya'nın Attila'ca istilâsı.
- Attila'nın ölümü.
- Attila imparatorluğunun yıkılması.
- Valentinianus, Aetius'ü öldürüyor.
- Valentinianus, Maksimus'ün karısına tecavüz ediyor. Valentinianus'ün ve hadım Heraklius'ün ölümü.
- Gerileme ve çökme belirtileri.

Bölüm XXXVI : Roma'nın, Vandal Kralı Genserik'çe Yakılıp Yıkılması - Deniz Akınları - Batının Son İmparatorları: Maksimus, Avitus, Majorianus, Severus, Autemius, Olibrius, Genserius, Nepos, Augustule - Batı İmparatorluğunun Yitilmesi. İtalya'da İlk Barbar Kralı Odoakre'nin Saltanatı. (s. 259)

- Vandal'ların deniz gücü.
- İmparator Maksimus'ün karakteri ve saltanatı. Ölümü. (21 Haziran)
- Roma'nın Vandallar'ca yakılıp yıkılması.
- Avitus'un İmparator oluşu (10 Temmuz).
- Vizigot kralı Teodorik'in karakteri.
- İspanya'ya seferi.

- Avitus'ün tahttan inışı. (18 Ekim)
- Majorianus'ün karakteri ve yükselişi.
- Ussal yasaları.
- Roma yapıları.
- Majorianus'ün ölümü. (7 Ağustos).
- Ricimer, Severus adı altında taht'a çıkıyor.
- Galya'da Aegidius'ün ayaklanması.
- Vandallarla deniz savaşı.
- Doğu İmparatorluğuyla görüşmeler.
- Leon, Doğu İmparatoru.
- Antemius, Batı imparatoru.
- Afrika Vandallarına karşı hazırlıklar.
- Seferin kötü başarıları.
- Vizigotların İspanya'da ve Galya'da fetihleri.
- Arvandus davası.
- Antemius'le Ricimer'in bozuşması.
- Olibrius Batı İmparatoru (23 mart).
- Roma'nın yakılması ve Antemius'ün ölümü. (11 Temmuz)
- Ricimer'in ve Olibrius'ün ölümü. (20 Ağustos)
- Patrisius Oreste, Oğlu Augustule, son Batı Roma imparatoru.
- Batı İmparatorluğunun sonu. Odoakre, İtalya kralı.
- Augustule, Lucullus'ün kırsal evine sürgün ediliyor.
- Roma gururunun gerilemesi.
- Odoakre'nin karakteri ve saltanatı. İtalya'nın hüznü verici durumu.

Bölüm XXXVII : Manastır Yaşamının Gelişmesi ve Etkileri - Barbarların Hristiyan Dinine ve Ariusçülüğe Geçişleri - Vandalların Afrika'da Kırıkcılığı - Ariusçülüğün Barbarlar Arasında Sona Erişisi. (s. 308)

- Manastır yaşamı. Keşişlerin kökeni.
- Aziz Antonius ve Mısır keşişleri.
- Manastır yaşamının Roma'da yayılması.
- Filistin'de aziz Hilarion. Pontus'de aziz Bazilius. Galya'da aziz Martinus.
- Gelişmelerindeki hızlılığın nedenleri.
- Manastır'da söz dinlerlik.
- Giyiniş'eri, barınışları ve yiyecekleri.
- Çalışmaları.
- Zenginlikleri ve insanlardan uzak kalışları.
- Sofulukları ve gönül gözleriyle görmeleri.
- Senobitler (Cenob'ites) ve târik-i dünya (anachorete)'lar. Aziz Simeon Styl'ite.
- Keşişlerin tansıkları ve mezheleri. Yüzyılın boşnancı.
- Barbarların din değiştirmesi. Ulfilas, Gotlar'ın bakanı.
- Gotlar, Vandallar ve Burginyonlar hristiyanlığı benimsiyorlar.
- Onların din değişmesinin etkileri.
- Ariusçu mezhep sapkınlığını kabulleniyorlar.
- Ortodoks Vandallara Ariusçu kırıkcılığı. Hunnerik, Gundamond, Trasimond, Gelimer.

- Afrika'daki kırıkcılığın genel tablosu.
- Katoliklerin hiylesi.
- Barbarlarda Ariusçülüğün yitmesi.
- İspanya'da ayaklanma ve şehit Hermenegild.
- İspanya Vizigotları ve Ricarede'nin hristiyanlığa geçişleri.
- İtalya Lombard'larının hristiyan olmaları.
- İspanya'da Yahudilerin kıyıma uğratılması.
- Sonuç.

Bölüm XXXVIII : Klov's (Clovis)'in Din Değiştirmesi - Almanlara, Burginyonlara ve Vizigotlara Karşı Utkuları - Galya'da Fransız Monarşisinin Kurulması - Barbarların Yasaları - Romalıların Durumu - İspanya Vizigotları - Büyük Britanya'nın Saksonlarca Fethi. (s. 343)

- Galya Devrimi.
- Vizigotlar kralı Eurik, Frankların kralı Klov's (Clovis).
- Svagrius'e karşı utkusu.
- Almanların yenilgisi ve buyruk altına girmeleri.
- Klov's'in hristiyanlığa geçmesi.
- Armorik eyalet'lerinin ve Roma birliklerinin buyruk altına girmesi.
- Burginyonlar savaşı.
- Klov's'in utkusu.
- Franklarca Burginya'nın son ve kesin fethi.
- Gotlar'a karşı savaş. Klov's'in utkusu.
- Akuitanya'nın, Klov's'çe fethi.
- Siyasal tartışma.

- Para karşılığında adam öldürme kurtulmalığı.
- Tanrı yargısı.
- Toprakların Barbarlar arasında bölüşülmesi.
- Merovenjenlerin yurtları ve çıkarları.
- Kişisel gasplar.
- Kişisel tutsaklık.
- Auvergne örneği.
- Attale'nin öyküsü.
- Galya'da Romalıların ayrıcalığı.
- Franklar'ın anarşisi.
- İspanya Vizigotları.
- İspanya yasama meclisi.
- Vizigotların yasaları.
- Britanya devrimleri.
- Saksonların inişi. (449)
- Sakson (heptarchie)'sinin kuruluşu.
- Bretonlar devleti.
- Direnmeleri.
- Kaçışları.
- Prens Arthur'ün ünlülüğü.
- Britanya'da karışıklıklar.
- Kölelik.
- Bretonların töreleri.
- Britanya'nın karanlık ve masalımsı devleti.
- Batı Roma imparatorluğunun çöküşü.

EDWARD GIBBON

“15 Ekim 1764 günü Roma’da, Kapitol’ün kalıntıları arasında düşüncelere dalmış otururken, bu kentin çöküşünün öyküsünü yazma fikri ilk kez aklıma geldi...”

“27 Haziran 1787 akşamı, saat onbirle oniki arasında, bir sayfiye evindeki bahçemde, Roma İmparatorluğu Tarihi’nin son sayfasını kaleme aldım...”

Edward Gibbon

“Bir evrensel tarih idealine Gibbon kadar yaklaşabilmiş ve bu nedenle hayranlık uyandırmış tarihçilerin sayısı çok azdır. Gibbon toplumların, zaman ve mekan bakımından birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, karşılaştırılabileceklerine, bu toplumların büyüme ritimleri ile iç iktidar yapıları arasında benzerliklerin bulunduğuna inanmıştı... Gibbon, her zaman Roma İmparatorluğunda, imparatorlukların evrensel çıkarmazının bir paradigmasını görme eğilimindeydi. Bu nedenle kişiliği genelde bir “Roma İmparatorluğu tarihçisi” olmanın sınırlarının çok ötesindedir. Başka deyişle Gibbon, imparatorlukların toplumbilimcisi sayılabilir ve bu niteliğinden ötürü ondan öğreneceğimiz çok şey vardır.”

Peter Brown

BİLİM/FELŞEFE/SANAT
YAYINLARI
TARİH DİZİSİ : 3